

**JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A
L'EXILI (1948-1956)**

Oriol Teixell Puig

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

JOAN PUIG I FERRETER

DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

ORIOI TEIXELL PUIG

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

Oriol Teixell Puig

Joan Puig i Ferrer: director literari d'Edicions Proa a l'exili (1948-1956)

TESI DOCTORAL

Dirigida per la Dra. Montserrat Corretger Sáez

Departament de Filologia Catalana
Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana

UNIVERSITAT ROVIRA i VIRGILI

2020

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

«Dispenseu l'íntima expansió.»

Joan Puig i Ferrer

(lletra a Xavier Benguerel, 14-XII-1951)

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
Departament de Filologia Catalana

FAIG CONSTAR que aquest treball, titulat *Joan Puig i Ferrerter: director literari d'Edicions Proa a l'exili (1948-1956)*, que presenta Oriol Teixell Puig per a l'obtenció del títol de Doctor amb menció internacional, ha estat realitzat sota la meva direcció al Departament de Filologia Catalana d'aquesta universitat.

Reus, 23 d'abril de 2020

La directora de la tesi

Dra. Montserrat Corretger Sáez

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

AGRAÏMENTS

Two roads diverged in a yellow wood,
And sorry I could not travel both
And be one traveler, long I stood
And looked down one as far as I could
To where it bent in the undergrowth;

Then took the other, as just as fair,
And having perhaps the better claim,
Because it was grassy and wanted wear;
Though as for that the passing there
Had worn them really about the same,

And both that morning equally lay
In leaves no step had trodden black.
Oh, I kept the first for another day!
Yet knowing how way leads on to way,
I doubted if I should ever come back.

I shall be telling this with a sigh
Somewhere ages and ages hence:
Two roads diverged in a wood, and I—
I took the one less traveled by,
And that has made all the difference.

«The road not taken», *Mountain Interval*
Robert Frost

Tres anys enrere, dos camins divergien davant de mi. I sentint no poder escollir-los tots dos, vaig començar a caminar per un d'ells. Sabent que un sender mena cap a un altre, vaig dubtar si mai tornaria a la primera bifurcació. Però vaig triar-ne un, i tot ha estat diferent. I, avui, que arribo al final d'aquell camí, inici d'altres dreceres, tot desfent la motxilla recordo aquelles persones que m'han acompanyat en el trajecte i s'han esforçat per fer-lo més lleuger. Totes elles m'han fet evident que aquesta tasca ha estat coral.

A la Dra. Montserrat Corretger, gràcies per haver-me descobert, fa uns anys, el lligam epistolar entre Domènec Guansé i Joan Puig i Ferrer i per haver-me permès estirar-ne el fil amb l'acompanyament esforçat i la confiança incondicional del seu mestratge. De tot cor vull expressar-te l'agraïment immens que sento per les petites coses (i per les no tan menudes); per aquelles que perduren en el record i també per aquelles que la vida diària i l'oblit han soterrat entre papers, alegries i penes. Et dec haver emprès aquest projecte de recerca. (¡I tantes altres coses!...) Sense tu —i la teva fe cega traduïda en forma d'un suport immerescut— res d'això no hauria estat possible.

Als i a les col·legues del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, pel seu suport i acompanyament. I en especial al Jesús Carruesco, a la Diana Gorostidi i a l'Emili Samper, per no voler dir *no* a un projecte acadèmic que m'estimo i per ajudar-me a dur-lo a bon port. Gràcies per aplanar-me el camí omplint-me la motxilla de consells.

A la meva família. I en especial a dues dones que admiro: la meva mare, Àngels, i la meva àvia, Cecília. Gràcies per dur-me on soc avui. A l'Albert i a la Sílvia, pel suport des de quilòmetres enllà i a l'Estel per una alegria i energia contagioses. I molt sentidament, a tu, avi, Joan, no saps com voldria que poguessis llegir aquestes línies i quina falta que em fas (i com «no et recordo enyorós»).

Als meus amics i amigues (¡quina sort tenir-vos!), que han escoltat més els mals dies que no pas les alegries d'aquesta recerca. Gràcies per fer-me més suportable el camí i compartir el pes que tot sovint he dut a l'esquena. A la Marta M., la Lola V., el Roger E., la Sílvia A., l'Aleix R., el Xifré R., la Belén O., l'Albert R., la Núria C., la Marta T., l'Ingrid R., el Pau C., la Mercè P., la Júlia V., la Ivet G., la Meritxell O., la Roser C... cadascú sabeu per què.

A Laia Arañó, de la Fundació Carles Pi i Sunyer, per facilitar-me la consulta de diversos documents i prestar-se sempre a esquivar la distància

A Domènec Bernardó, per desbrossar-me el camí del fons Josep Queralt, i a Etienne Rouziès, bibliotecari de la Universitat de Perpinyà, per l'acollida i per facilitar-me la consulta del fons Josep Queralt.

A Aurélien Bertrand, arxivista del Centre Interrégional de développement de l'occitan, per facilitar-me la consulta del fons Robert Lafont.

A Maria Andrea Calafat, bibliotecària de la Mediateca de Perpinyà, per posar-me en contacte amb investigadors de la zona i per guiar-me en la consulta de publicacions periòdiques de la Catalunya del Nord.

A Josep Camps, per una escrupolosa ressenya del meu treball i per facilitar-me desinteressadament la transcripció de materials.

A Montserrat Canyameres, filla de Ferran Canyameres, per una molt amable conversa sobre el seu pare.

A Francesca Cerdà, amb qui hem intercanviat opinions i materials a l'entorn de la publicació del n. 100 d'«A Tot Vent».

A Xavier Ferré, per guiar-me en la recerca i assenyalar-me fons de consulta obligatòria.

A Francesc Foguet, per la lectura amb bons ulls i pel regal d'una ressenya d'alguns materials d'aquesta tesi.

A J. V. Garcia Raffi, per una acurada ressenya d'alguns materials d'aquest estudi i els valuosos comentaris que l'acompanyen, i per cercar amb encert paraules esperonadores.

A Ramon Gual, fundador de Terra Nostra, per rescatar alguns documents de les Edicions Proa a Perpinyà i facilitar-me'n la consulta.

A Anna Gudayol, cap de la secció de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, per accelerar la catalogació del fons Joan Puig i Ferrer i facilitar-m'hi l'accés.

A Antoni Isarch, per una lectura atenta d'alguns dels materials d'aquesta tesi i per l'amabilitat de presentar-los en societat.

A Jaume Llambrich i Magalí Urcaray, per haver-se convertit en la darrera etapa d'aquesta aventura en bons consellers i haver-me animat a enllestir el projecte.

A Manuel Llanas, per una justa i informada ressenya del meu treball que m'ha permès d'esmenar les anotacions 285 i 632.

A Brigitte Manéra-Payrou, per una trobada espontània a l'arxiu municipal de Perpinyà que em va apropar als materials de l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals.

A Josep Massot, per la confiança dipositada en part d'aquesta recerca i materialitzada en forma de llibre que sempre estimaré per encetar el camí.

A Marta Matas, per l'amabilitat de fer-me a mans un material encara en premsa.

A Anna Montserrat, col·lega del departament, per les múltiples consultes lingüístiques.

A Ismael Pelegrí, per acostar-me a la figura de Gumersind Gomila i per un escrupolós buidatge de la seva obra assagística.

A Joan Ramon Resina, per acollir-me de bon grat a la Universitat d'Stanford durant uns mesos. Pels consells i per la confiança. I per haver acceptat sense pensar-s'ho de participar i col·laborar en l'èxit d'un projecte acadèmic personal.

A Dolors Serra i Kiel, per guiar-me a mode de brúixola en els primers dies de recerca de documents a la Catalunya del Nord.

A Laura Villalba, pels consells d'anada i tornada, per la confiança i per tenir-me en una immerescuda estima.

Cambrils, abril de 2020

TAULA

PREÀMBUL

<i>i.</i> Antecedents i estat de la qüestió	15
1.1. Joan Puig i Ferrerter (1882-1956)	
Semblança biogràfica	15
Materials	18
1.2. L'edició en català a la primeria del segle XX i el cas d'Edicions Proa	
Antecedents	20
Materials	28
<i>ii.</i> Motivació i descripció d'objectius	33
<i>iii.</i> Mètode de recerca	35
<i>iv.</i> Estructura del treball	36
<i>v.</i> Glossari d'arxius i fons referenciats	37
<i>vi.</i> Criteris d'edició dels materials	39

PREAMBLE [English version]

<i>i.</i> Background and current state of research	43
1.1. Joan Puig i Ferrerter (1882-1956)	
Biographical review	43
Materials	47
1.2. Early twentieth-century Catalan publishing and the case of Edicions Proa	
Background	48
Materials	56
<i>ii.</i> Motivation and description of objectives	61
<i>iii.</i> Research methodology	63
<i>iv.</i> Structure of the work	64
<i>v.</i> Referenced archives and collections	65
<i>vi.</i> Editing criteria	67

PRIMERA PART.

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

1. Una proposta de represa editorial	72
2. Les ombres de Puig	91
3. Edicions Proa a la Catalunya del Nord	98
4. Puig, mecenes de Proa	107
5. Puig, director literari a l'exili	114
5.1. Una obra per a la represa: <i>El Ben Cofat i l'Altre</i>	119
5.2. La precària continuïtat: <i>L'home dins el mirall i Laberint</i>	140

SEGONA PART.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

1. Josep Carner – Joan Puig i Ferrerter	155
2. Domènec Guansé – Joan Puig i Ferrerter	222
3. Xavier Benguerel – Joan Puig i Ferrerter	337
4. Testimonis epistolars de les col·laboracions no dutes a terme	372

CONCLUSIONS	427
-------------	-----

CONCLUSIONS [English version]	437
-------------------------------	-----

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	449
-----------------------------	-----

ANNEX GRÀFIC	481
--------------	-----

PREÀMBUL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

I. ANTECEDENTS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ

En aquesta tesi doctoral convergeixen, principalment, dos centres d'interès a l'entorn dels quals es despleguen constel·lacions temàtiques afins: (1) Joan Puig i Ferrerter i (2) Edicions Proa. Entre ambdós nuclis es produeix, no només en l'etapa d'exili a Perpinyà en què es focalitza aquesta recerca, una interrelació constant. Fins a la mort de Puig el febrer de l'any 1956, la simbiosi entre escriptor i editorial —un nexa bidireccional— és inqüestionable. Proa esdevé, d'ençà de la seva fundació l'any 1928, l'editorial de Puig.¹ Al seu torn, Puig estableix, també des del primer moment, un lligam estret amb Proa i es converteix en un valuós actiu per a l'empresa cultural: exerceix de director literari i s'encarrega de la coordinació de la col·lecció de novel·les «A Tot Vent». A despit de la indestriable connexió Proa-Puig, i malgrat algunes investigacions al voltant de l'editorial o de l'escriptor, els estudis en què conflueix l'anàlisi d'ambdós elements són anecdòtics.

I.1. Joan Puig i Ferrerter (1882-1956)

SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

Potser el novel·lista català més important de la primera meitat del segle XX sigui Joan Puig i Ferrerter.

Joan Fuster (1972: 247)

Nascut a la Selva del Camp el 5 de febrer de 1882 i mort a París el 2 de febrer de 1956, JOAN PUIG I FERRETER és un dels millors escriptors catalans del segle XX. Fill mai no reconegut d'un terratinent cunyat de la seva mare Consol, de la qual adopta els cognoms, passa la seva infantesa i adolescència a Reus, on viu a casa d'uns oncles. Estudia al seu poble natal fins que realitza el darrer curs de batxillerat a Reus, moment en què entra en contacte amb la colla del grup modernista (amb Josep Aladern, Hortensi Güell, Antoni Isern, Miquel Ventura i Plàcid Vidal) i publica els seus primers poemes

¹ Abans del cessament de l'activitat editorial amb el final de la Guerra Civil, Puig publica a Proa *Els tres al·lucinats* (1928), *El cercle màgic* (1930), *Camins de França* (1934), *On són els pobres?... i altres històries de Nadal* (1934) i *La farsa i la quimera* (1936). A més, treu a la llum a l'exili onze volums de l'obra *El pelegrí apassionat* (1952-1963), el darrer número de la qual, el dotzè volum, es publica a Catalunya l'any 1977.

PREÀMBUL

a *Lo Sometent*, *Reus Tranquil*, *Lo Ventall* i *Lo Lliri*. Acabat el batxillerat treballa d'aprenent de barber i de mosso de farmàcia. A la primavera de 1889, es trasllada a Barcelona on comença els estudis de Farmàcia, que deixa abans d'acabar el primer curs. Treballa en diverses farmàcies i exerceix de mestre mentre entra en contacte amb grups literaris i anarquistes, on cultiva una gran amistat amb Plàcid Vidal i Jaume Aiguader. Durant aquests anys de condicions econòmiques precàries, descobreix de manera autodidàctica autors com Goethe, Ibsen, Gorki o Nietzsche; col·labora a *Juventut*, *Catalònia*, *Catalunya Artística* i *El Rector de Vallfogona*, i publica el seu primer conte a la *Revista del Centre de Lectura* de Reus.

A l'estiu de 1903, acompanyat d'una institutriu amb qui manté una relació afectiva, marxa a la Borgonya i a la Provença franceses on inicia una vida vagabunda. Tot i que es trenca la amistançament, Puig decideix de continuar el viatge sol i s'estableix a Villaines-en-Duesmois on exerceix de mosso i mentre viu una aventura sentimental amb Matilde Thevenot, experiència que més tard reflecteix a *La dama enamorada* (1908). Des d'aquesta població francesa escriu *Diàlegs dramàtics* (1904), la primera obra on apareix la figura del vagabund, que envia progressivament a Plàcid Vidal —qui s'encarrega de l'edició. Trencada la relació amb Thevenot, s'estableix temporalment a París abans de retornar a Catalunya l'any 1904.

Establert a Alcover, Puig enllesteix *La dama alegre*, que s'estrena el 17 de desembre de 1904 al Teatre de les Arts amb gran èxit, després de ser rebutjada pel Teatre Romea. D'ençà d'aquest moment, emprèn una prolífica tasca d'escriptura centrada principalment en el teatre. Amb tot, després de l'estrena fracassada d'*El noi mimat* el febrer de 1905, marxa novament a França acompanyat d'Antoni Isern. Mig any després torna a Barcelona, on se centra en el periodisme i el teatre. El 1906 estrena *La bagassa*, obra que es representa tan sols una vegada i que avui resta perduda, i *Arrels mortes*, i publica *Diàlegs imaginaris*. El juny de 1907, dirigida per Adrià Gual, estrena *Sepulcres* i, posteriorment, realitza una estada breu a Itàlia. Un any més tard, treu a escena una de les seves obres més aclamades: *Aigües encantades*, un drama ibsenià. També el 1908 estrena *Segones núpcies* i *La dama enamorada* i pronuncia la conferència «L'art dramàtica i la vida» una anàlisi sobre la dramaturgia i la funció social de l'artista. Alternant les estades entre la Selva del Camp i Barcelona, Puig comença la carrera de Filosofia i Lletres i l'any 1911 ocupa el càrrec de redactor nocturn a *La Vanguardia*. Durant aquests anys, publica les traduccions d'*El marxant de Venècia*, de Shakespeare, *Els menestrals*, de Gorki i *El*

domini de les tenebres, de Tolstoi. El maig de 1912, estrena amb èxit *El gran Aleix* i, uns dies més tard, *Desamor*. Amb l'estrena el març de 1914 de *La dolça Agnès* i després de passar una malaltia nerviosa tot l'estiu de l'any anterior, Puig entra en una profunda crisi creativa que el condueix a replantejar-se la seva producció teatral.

Així, a partir de l'any 1917, inicia una segona etapa teatral que volia respondre a les demandes del públic. Continua escrivint teatre —*La senyora Isabel* (1917), *Garidó i Francina* (1917), *No era un somni* (1917), *Si n'era una minyona...* (1918), *El gran enlluernament* (1919), *Un home genial* (1919), *Les ales de fang* (1921), *La dama de l'amor feréstec* (1921) i *L'escola dels promesos* (1922)— i fa la primera incursió en la narrativa —la novel·la curta *La novel·la d'Esther* (1918). L'any 1920 deixa *La Vanguardia* i entra com a redactor nocturn a *El Día Gráfico*, on publica sota el pseudònim de Juan de la Siena. Aquest mateix any naix Pilar, la seva primera filla fruit del matrimoni amb Clotilde Barranco del juliol de 1918. Després de dos anys, entra com a redactor diürn a *La Tribuna*, on exerceix la direcció de la publicació durant alguns períodes i on treballa fins al tancament del diari al novembre de 1924. Dirigeix, també un temps, *La Campana de Gràcia*, *L'Esquella de la Torratxa* i *Mar i Cel*. El 1925 col·labora amb *La Publicitat* i *La Veu de Catalunya*, on publica traduccions i contes respectivament. Aquest mateix any publica *Les facècies de l'amor* i *El cas de Joan Anglora*. El 1926 publica *Servitud* i comença a presentar alguns capítols de *Camins de França* a *La Revista de Catalunya*. El 1927 obté el premi Concepció Rabell pel volum *Una mica d'amor*, imprès dos anys abans, comença a col·laborar periòdicament a *La Publicitat* i naix la seva segona filla Eva.

Amb la fundació d'Edicions Proa el 1928, exerceix com a director literari de la col·lecció «A Tot Vent», des de la qual impulsa les traduccions al català de grans escriptors de la literatura universal i dona sortida a novel·listes catalans novells. Aquest mateix anys apareix la segona versió d'*Els tres al·lucinats*, amb què l'any 1925 guanya el concurs de La Novel·la d'Ara. El 1929 obté el guardó de la primera edició del premi Joan Crexells amb *El cercle màgic*, publicat el mateix any.

Amb l'adveniment de la Segona República Espanyola, intensifica la seva activitat política a Esquerra Republicana de Catalunya i és elegit diputat a les Corts Espanyoles el 28 de juny de 1931. Un any més tard, el 20 de novembre de 1932, és escollit diputat al Parlament de Catalunya. I el 1935 s'incorpora al comitè executiu del partit. L'any 1934 publica *Camins de França*, una de les seves obres cabdals i, el 1938, *La farsa i la quimera*. Amb l'inici de la Guerra Civil, és nomenat delegat de la Generalitat al monestir de

PREÀMBUL

Montserrat i d'ençà del 31 de juliol pren possessió de la cartera d'Assistència Social de la Generalitat en dos breus i successius governs. Amb tot, al setembre és enviat a París com a delegat i pagador de la Generalitat i no exerceix, a la pràctica, el seu càrrec com a conseller del govern, atès que durant els anys que dura la Guerra Civil, compra armament i material per encàrrec de Josep Tarradellas. Aquestes adquisicions poc clares i un repartiment (o diversos) de diners entre consellers i intel·lectuals catalans el situen en el punt de mira i provoquen el seu bandejament de la vida pública. A París, estableix una relació extramatrimonial amb Marie-Rose Teston, mentre la seva família es trasllada a Le Havre. Amb la invasió alemanya, l'any 1940, Puig es trasllada amb la família a la finca de Ventura Gassol a Saint-Martin-le-Beau, a la Turena. Allí, comença la redacció d'*El pelegrí apassionat* (el 1940) i del dietari *Ressonàncies* (l'any 1942).

El 1946 retorna a París amb la família i reprèn el contacte epistolar amb diferents editors per tal d'editar la seva opus magna. Finalment, el 1948, reinicia el carteiig amb Josep Queralt, propietari d'Edicions Proa. S'inicia així la posada en marxa de l'editorial a Perpinyà, que es concreta uns anys més tard i que li permet, sota el seu patrocini, la publicació d'*El pelegrí apassionat*. El novembre de 1951, esquivant les directrius d'ERC, accepta ser ministre de Justícia al govern republicà espanyol a l'exili presidit per Félix Gordón Ordás, càrrec del qual dimiteix el juliol de 1954, amb la salut força malmesa. El 5 de febrer de 1956, tres dies després de la seva mort, és enterrat al cementiri de Père-Lachaise.

MATERIALS

Joan Puig i Ferrer ha rebut l'atenció de la crítica coetània i posterior. Atès que el centre d'interès objecte d'aquesta tesi és la seva tasca com a director literari d'Edicions Proa a l'exili, el present recull de materials se centra en els estudis posteriors i no en la recepció coetània de la seva obra.

A principis dels anys setanta s'inicia una recuperació i reivindicació de la figura de Puig de la mà del principal estudiós de l'escriptor: Guillem-Jordi **Graells**. A partir de reedicions de les seves obres i breus treballs, Graells analitza de manera esparsa múltiples aspectes de l'obra de Puig. Així, d'ençà de la publicació d'un assaig breu sobre *La dama enamorada* (1971), treballa en diverses vessants de l'escriptor. L'any 1973, en paral·lel a la lectura de la seva tesi de llicenciatura inèdita sobre realitat i ficció en *El pelegrí apassionat* (1973a), Graells elabora els pròlegs a les edicions d'*Aigües encantades* (1973b),

Vida interior d'un escriptor (1973c) i *Servitud* (1973d). Dos anys més tard, edita, precedida d'un breu estudi introductori, la primera part del dietari de Puig (1975), la segona part del qual es publica, també amb un pròleg, anys més tard (1981). L'any 1977, amb motiu de la publicació a Barcelona del darrer volum d'*El pelegrí apassionat*, Graells elabora un epíleg al cicle novel·lístic (1977). Posteriorment, en ocasió de la publicació de noves edicions de l'obra de Puig, Graells dona a conèixer diferents pròlegs: a *L'home que tenia més d'una vida* (1980), a *Textos sobre teatre* (1982a) i a *Camins de França* (1982b). L'any 1982, publica un breu estudi sobre la relació de Puig amb el poble d'Alcover (1982c) i, amb motiu del centenari del naixement de l'escriptor, una revisió de la tasca de recuperació iniciada amb anterioritat (1982d). Anys més tard, Graells assumeix la direcció de l'edició del *Teatre complet* de Puig (publicat en sis volums per Arola, 2001-2004) i n'elabora un estudi introductori (2001a). Així mateix, prepara pròlegs per a l'edició de *La dama enamorada* (2001b), *Servitud* (2002), *L'home que tenia més d'una vida i altres relats* (2007a) i *Una mica d'amor i altres relats* (2008b). També dona a conèixer un estudi sobre la relació de Puig amb la població de Reus (2007b) i un assaig sobre la professionalització de la figura de l'escriptor en ocasió del cinquantenari de la mort de Puig (2008a).

A més de Graells, altres estudiosos s'han ocupat de Puig des d'aproximacions diverses, amb estudis quantitativament i qualitativa molt diferents. Atès que l'ús que es fa d'aquestes fonts bibliogràfiques al cos del treball permet valorar-ne l'abast i l'interès, tan sols se'n fa esment tot seguit: **Arnau** (1980), **Baixeras** (2008), **Balaguer** (2007, 2005), **Bargalló** (2008), **Benet i Jornet** (1992, 1971), **Busquets i Grabulosa** (1993), **Cabré** (1972), **Casacuberta** (2014), **Castellanos** (2013, 2007), **Corretger** (2006), **Costa** (1965), **Curet** (1967), **Dasca** (2015, 2014), **Domingo** (2020, 2017), **Domingo & Ginebra** (2012, 2008), **Escandell** (2011, 2009a-b, 2008a-b, 2007a-b), **Fàbregas** (1973, 1970), **Faulí** (1965), **Foguet** (2003), **Fort i Bofill** (1975, 1973, 1970), **Garolera** (2001), **Gual** (1960), **Guansé** (1973), **Julià** (2008), **Massana** (2017), **Massip** (2001), **Massot** (1996),² **Noguer** (2008), **Oriol** (1989), **Sunyer** (1984), **Teixell** (2019a-d, 2017, 2016) i **Vilaseca** (2012).

² Aquest treball conté, com Massot mateix assenyala, lleu modificacions respecte d'un estudi homònim anterior (MASSOT 1984).

1.2. L'edició en català a la primeria del segle XX i el cas d'Edicions Proa

ANTECEDENTS

Fa un parell d'anys Catalunya s'ha lliurat a una febre d'activitat literària extraordinària. Tothom ha constatat aquest fet i tots ens n'hem alegrat.

«De cara a la paret. L'activitat literària», *Diari de Sabadell* (10-XII-1925)

Francesc Trabal (Senyor Banyeta)

El sector de l'edició d'ençà dels anys vint del segle XX i fins a l'any 1939 representa, a Catalunya, la indústria cultural més puixant. La confluència d'una progressiva professionalització de l'escriptor³ amb la normalització de la llengua catalana⁴ i amb l'expansió de les editorials —tres factors que assenyala Joan Fuster (1972)— desemboquen en una conjuntura propícia per al teixit editorial català que, malgrat l'aparent contrasentit, troba en la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) un espai fecund per créixer. Tot i l'ominosa situació política, el nombre d'editors augmenta considerablement i «la "lectura" anà creixent» (FUSTER 1972: 161). El sector editorial és, sens dubte, un dels que

³ Com assenyala Corretger (2006: 57), pels volts de 1925 el debat sobre la professionalització de l'escriptor està plenament en voga, una discussió que acompanya la de la reflexió sobre «la responsabilitat i dignitat de l'escriptor». La necessitat d'esdevenir una literatura plena i funcional en tots els gèneres fa que els crítics es dediquin, «en primer lloc, a establir el cànon de la novel·la emergent i a impulsar la professionalització de l'escriptor que haurà de fer realitat la modernització del gènere» (CORRETGER 2016: 366). En aquest context, la crítica esdevé una tribuna pública des de la qual es malda per tal de denunciar les mancances que envolten l'ofici. Guansé —a tall d'exemple, vegeu (GUANSÉ 1929a-g, 1928)— és, sens dubte «un dels crítics més compromesos des de 1924 amb el llibre i la lectura» (Corretger 2008: 72). D'altres exemples il·lustratius de la crítica coetània són els de Brunet (1930, 1929a-b), Cabot (1929), Esclasans (1929, 1927), Garcés (1928a-b), Nicolau d'Olwer (1929), Carles Soldevila (1927), Tasis (1931, 1930). Per a més informació sobre la situació de l'escriptor d'ençà de 1924 i fins a 1936, vegeu l'apartat homònim de Corretger (2008: 72-84).

⁴ D'ençà de la liquidació del moviment noucentista (extinció que, certament, va de la mà del triomf en camps com el de la normalització lingüística), es produeix «la valoració optimista d'aquesta prosa [catalana] com una matèria primera» idònia per a la novel·la (CORRETGER 2006: 58). Com assenyala Corretger, «aconseguir una llengua literària funcional acompanya la delimitació del model novel·lístic predominant» (2006: 59). Per aquest motiu, sense l'assoliment d'un model de llengua vàlid per a la narració, la discussió sobre model de novel·la resulta infructuosa. En l'editorial de *La Publicitat* del 16-IV-1924, Rovira i Virgili (1924: 1) considera que el gènere ha arribat al «període de maturitat saborosa», sinònim d'una prosa «castissa, moderna i natural». Coincideixen en l'aptitud de la llengua catalana per a la prosa les aportacions posteriors al debat de Crexells (1924) i Sagarra (1924). Per a més informació a l'entorn de model de llengua i model novel·lístic, vegeu Corretger (2007: 367-371; 2006: 58-67). Els investigadors coincideixen en què la depuració de la prosa durant els primers anys va de la mà de les traduccions. A propòsit d'aquest postulat, vegeu l'estudi de Marco (2000).

surt més reforçat durant aquest període: «amb polítics exiliats o en la clandestinitat, una bona part de les energies i de l'entusiasme dels catalans es decantà cap al terreny cultural» (MANENT 1984: 138) i, atès que la censura «es deixà sentir més en la premsa que no pas en els llibres» (VALLVERDÚ 1977: 25), el món editorial progressa furientment.⁵ N'és una mostra evident que, a despit de les circumstàncies funestes, l'any 1924 es produeix un augment de la producció i de la venda de llibres catalans⁶ i naixen dues editorials (Llibreria Catalònia i Barcino), que aspiren a esdevenir una palanca per contrarestar els embats de la Dictadura. A propòsit de l'ambient favorable per a l'esdevenidor del món editorial a Catalunya, tot fent un balanç sobre la producció de l'any 1926, Lluís Bertran assevera:

De poc temps ençà, els llibres i les revistes que han eixit a la llum són en tanta abundor que, sobretot vist el que abans es feia, sembla que ens trobem en un món nou, en una novella fase de la història. I de veres creiem que hem travessat a una novella fase, en que la condensació dels esperits, obrada darre-rament, ha dut aquesta eclosió.

(BERTRAN 1927: 113)

Ara bé, com assenyala Castellanos (1996: 26), seria «un error atribuir exclusivament a la situació creada per la dictadura l'àmplia renovació del panorama editorial català que es produeix». Aquesta modernització —«activació significativa» (REAL 2006: 18)—, fruit de nous plantejaments culturals, s'accelera amb la desfeta del Noucentisme (i gràcies als fonaments que el moviment assenta) i contribueix a l'augment del mercat editorial. És «no gràcies a la dictadura sinó contra ella que es produeix la renovació» (CASTELLANOS 1996: 27). Per bé que el creixement del sector és innegable, el cert és que els darrers dos anys de la Dictadura (1928-1930) es produeix una desacceleració: minva el nombre de títols publicats i, quan «els observadors del moviment editorial s'adonaren que l'expansió del llibre català no es produïa al ritme que havien esperat» (VALLVERDÚ 1977: 29), es passa de l'entusiasme a la desafecció. Com apunta Castellanos, hi ha la necessitat constant de polsar el món editorial que, conforme observa que «les perspectives obertes a partir de 1925 aniran veient-se decebudes», gesta una

⁵ Tot amb tot, és cert que també hi ha un augment notable en les publicacions periòdiques i en els tiratges que se'n feien: dels set diaris en llengua catalana de l'any 1923, es passà als 10 en tan sols quatre anys. Vallverdú (1977: 26) recull un augment important en la resta de publicacions periòdiques. Com assenyala Manent (1984: 182), en l'«impuls de recuperació cultural la premsa té la missió de poderós altaveu».

⁶ Vallverdú (1977: 25) assenyala que, tot i que no es conserven estadístiques sobre el llibre català fins al 1926, «caldrà concloure que ja a finals de 1924 s'inicià un increment de la producció i de la venda de llibres catalans».

PREÀMBUL

campanya de «revisió» i de «promoció» (1996: 34).⁷ Ja a l'abril de 1927, Joan Estelrich, director de la Fundació Bernat Metge, assenyala les mancances d'un públic lector poc format («el problema fonamental del públic és senzillament un problema d'instrucció pública primària») i postula la necessitat d'apostar per «preparar cercles novells» de lectors, i de fer-ho a través de la novel·la (1927: 3). Creix, a partir d'aquest moment, el debat a l'entorn de la necessitat de crear un lector català fidel,⁸ «un públic ampli que serveixi com a base per a la construcció d'un mercat literari divers, condició indispensable de la solidesa que n'ha de garantir el funcionament al marge dels avatars de la política» (CASACUBERTA 2007: 241). Malgrat les mancances que diferents editors i escriptors palesen, «les opinions sobre l'edició catalana eren força contradictòries» (VALLVERDÚ 1977: 36). Això, no obstant, durant aquest període l'edició catalana viu una etapa d'enfortiment i assenta les bases d'un «pluralisme cultural», en «un context cada vegada més de cultura competitiva» (MANENT 1987: 182).

La discussió sobre la creació d'un col·lectiu fidel al món editorial s'encavalca amb el final del llarg debat a l'entorn de la necessitat de la novel·la (1917-1925).⁹ Es manifesta, en aquell moment i entre altres urgències, la imperiosa necessitat de normalització del gènere novel·lístic a fi d'esdevenir una cultura plena, normal.¹⁰ La «veritable i curiosa prevenció contra la novel·la», des de la consolidació del Noucentisme, «contribuí al seu desprestigi com a gènere —deien— matusser, poc elaborat, insatisfactori» (MANENT 1987: 184). Amb la consumpció de l'herència noucentista, una dràstica reformulació de la relació entre creació i lector era inexcusable. I, amb el final de la disputa, en què s'evidencia la necessitat d'escoltar la demanda d'un públic que exigia novel·la, «la

⁷ La discussió, que naix de la voluntat de mesurar l'abast de l'edició i de la lectura en català i de promoure'n la literatura, s'agrupa sota la denominació de la Batalla del Llibre, arran d'un article homònim de Tasis (1930) a *La Publicitat*.

⁸ Són molts els intel·lectuals catalans que participen del debat. A través de les seves crítiques a la premsa hom pot polsar els aspectes que condicionen l'evolució del sector editorial català. Com assenyala Corretger (2006: 55), «cal tenir en compte en qualsevol estudi d'aquesta època els treballs de Joan Crexells, Domènec Guansé, Carles Soldevila, Just Cabot, Rafael Tasis i Armand Obiols, entre altres crítics presents en publicacions com *La Publicitat*, *Revista de Catalunya*, *La Revista*, *La Nova Revista*, *Mirador*, *La Nau* i *L'Opinió*».

⁹ Per a un estudi a l'entorn de la crisi de la novel·la i, concretament, per a una anàlisi del debat sobre la necessitat d'editar novel·la en català, vegeu Yates (1984: 147-205).

¹⁰ Són especialment pertinents les paraules de Guansé al pròleg d'*Abans d'ara* a propòsit d'aquest període: «Els escriptors, amb tants nous horitzons com se'ls obrien, experimentaven cada dia més la sensació de treballar en una literatura normal. I el mateix públic, en possessió de la facultat de triar, diríem que també es normalitzava» (GUANSÉ 1966: 14).

priorització de la novel·lística tenint en compte l'estat en què es trobava i el seu eminent caràcter popular i modern» (REAL 2006: 20) era imprescindible en el camí cap a la normalització del sector.¹¹ Era necessari posar remei a «allò que fou anomenat “una generació sense novel·la”»¹² i «el remei era estimular els escriptors a escriure novel·les i els lectors a llegir-ne» (GUANSÉ 1966: 20). Closa la discussió i després d'uns anys d'aparellament entre gènere i públic, dos fets revelen una significativa virada: la convocatòria del Premi Joan Crexells¹³ —«creat el 1928 per incentivar el cultiu de la modalitat literària que s'havia convertit en al ventafocs de les lletres catalanes (REAL 2006: 20)»— i l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929. A poc a poc, s'abonava el camp per a la posada en marxa d'iniciatives culturals capaces de treure a la llum autors i obres inèdites per a un públic també neòfit: el 1928 «la cultura catalana en creixença tenia bons fonaments i s'havia esllanguit l'enutjosa polèmica sobre les virtualitats de la novel·la» (MANENT 1984: 192). I «la Proa, de Josep Queralt, amb la seva popular “Biblioteca A Tot Vent” fou la capdavantera» (GUANSÉ 1966: 20).

Així, amb l'evidència que hi havia molt de camp per córrer en el sector editorial, des de Badalona i de la mà de Marcel·lí Antich i Camprubí (1895-1968) i Josep Queralt i Clapés (1896-1965),¹⁴ l'any 1928 naix Edicions Proa. Després de la celebració durant el curs 1927-1928 d'un cicle de conferències a l'Escola Catalana de Badalona, es crea un

¹¹ A tall d'exemple, l'1 de juny de 1925, a les acaballes d'una llarga discussió sobre el gènere, Esclasons sentència que «al públic —selecte i vulgar—, i al de Catalunya sobretot, cal donar-li tot, absolutament tot: del rosa al blanc, del roig al verd, de la prosa al vers; i del cim de la moralitat al cim de la immoralitat... Si no li donem nosaltres li donaran —li donen ja fa temps— els altres» (1925: 168). Un any abans, Sagarra (1924) proposa a les pàgines de *La Publicitat* «un model de novel·lista i de novel·la urgents en una societat en lluita contra un procés d'eliminació cultural» (CORRETGER 2007: 367). Anys més tard, Tasis —són especialment interessants l'article «Falles d'una literatura. Variacions sobre la novel·la» (1934) i el llibre *Una visió de conjunt de la novel·la catalana* (1935)— argüeix també aquesta necessitat que considera imperiosa.

¹² Cal cercar l'origen d'aquesta expressió en un article de Riba (1925) publicat a *La Veu de Catalunya*, el títol del qual fa fortuna i s'empra per referir-se a la crisi del gènere novel·lístic. La crítica de Riba inicia un llarg debat endegat a la premsa.

¹³ Sobre la creació del premi Crexells, vegeu l'estudi de Casacuberta (1995).

¹⁴ La informació que es conserva sobre Antich i Queralt és escassa. Per a un breu esbós biogràfic d'ambdós fundadors, vegeu Manent (1984: 188-191). Alba (1977: 4), a mode de recordança, publica algunes línies sobre el fundador de Proa, en què assenyalava el seu caràcter de «precursor» i Tornafoch (2015) aporta uns breus apunts biogràfics de l'editor. Per a un esbós sobre Queralt, vegeu Guansé (1972) o la breu recordança que en fa Villalon (1966). Així mateix, tot i el caràcter apologetic de l'estudi, és destacable l'aportació de Serrats (1980-1981) per les interessants dades de primera mà que aporta sobre l'editor a l'exili.

PREÀMBUL

clima favorable que Antich i Queralt són capaços de vehicular i concretar en un projecte editorial. Amb la cloenda del curs, els fundadors «van anunciar públicament el llançament de Proa» (MANENT 1984: 191). Un debut que, esquivant tot signe de candidesa, resulta esperançador a ulls d'Antich i Queralt:

L'aparició de les Edicions Proa a les acaballes de la Dictadura és feta sota el signe de l'optimisme que predominava en aquells moments. El nom mateix ja és una indicació de voluntat d'anar endavant, gairebé ostentosament, i el títol de la principal col·lecció de novel·la —«A Tot Vent»—, es pot interpretar en el mateix sentit però ofereix encara una altra versió, complementària si es vol, de les intencions d'aquella important iniciativa editorial: el seu caràcter d'obertura respecte de tendències, escoles i literatures diverses.

(TRIADÚ 1978: 18)

Com assenyalen Triadú i Faulí —«la defensa de la lengua y el amor a la cultura, como tantas veces antes y después, sumaban voluntades, movían entusiasmos y facilitaban uniones» (1978: 34)— el naixement de Proa camina de bracet de la confiança en la viabilitat d'un projecte que Antich i Queralt consideren sòlid i atractiu per al públic general. En aquest sentit, és també significatiu l'anagrama de l'editorial, encarregat a Josep Obiols: el veler Maria Assumpta amb la divisa «Navego a tot vent» (§ Annex gràfic, fig. 1). Ben aviat Puig se suma al duet Antich-Queralt: com assenyala Manent (1984: 191), «sembla que Antich fou qui tingué també la pensada d'encomanar la direcció literària d'Edicions Proa a Joan Puig i Ferrerter, el qual es dedicà sobretot a la col·lecció de novel·la». Els tres homes al timó de Proa «s'inclinaven per uns criteris menys intel·lectuals i "burgesos", més populistes i majoritaris» (MANENT 1984: 192). Sota aquesta pauta, comencen a sortir a la llum els primers números de la insigne col·lecció de l'editorial: «A Tot Vent», novel·les «extraordinàriament prestigiades» (FUSTER 1972: 163). Comencen a publicar-se, «amb una lloable puntualitat» (TALAVERA 1929a: 3), els títols d'una col·lecció vertaderament popular: «d'un format manejable i gentil, curosament imprès, els bonics volums d'aquesta biblioteca són assequibles al més modest peculi»

(TALAVERA 1928: 3).¹⁵ El prompte èxit de l'editorial és innegable: en tan sols un any la seu de Proa passa del domicili de Queralt a Badalona a un local al carrer del Duc — llavors Duc de la Victòria— enmig del barri Gòtic. El nou establiment queda també petit ben aviat i l'editorial s'instal·la en un local més espaiós al carrer Pelai, «on una de les estances era destinada als autors» (MANENT 1984: 193). Les circumstàncies polítiques amb l'adveniment de la República i l'Estatut de 1932 consolidarien el ferm inici de l'editorial. Ara bé, com apunta Guansé, l'èxit de Proa no és únicament degut al moment que viu el país, sinó també «a uns quants encerts realment sensacionals» (1972: 102): oferir traduccions directes de l'original¹⁶ i permetre el debut a noves fornades de novel·listes catalans. Com assenyala al retrat que fa de Puig, Proa és dirigida «amb competència i encert» (GUANSÉ 1966: 194).

Ben aviat els llibres de la sobrecoberta carabassa formen part del paisatge dels presatges de moltes biblioteques personals.¹⁷ D'ençà de la publicació del primer volum de la sèrie novel·lística, la premsa periòdica s'afanya a celebrar el naixement de Proa i a ressenyar-ne l'activitat i els títols nous: «Com poques, la Biblioteca "A Tot Vent" mereix l'adhesió del nostre públic. Ho mereixen els seus projectes —tan agosarats i excel·lents, les seves realitzacions —tan ben arrodonides i oportunes—; la seva serietat i regularitat»

¹⁵ El cost dels primers volums de Proa és de 3 pessetes. La despesa de confecció dels títols, però, fa que a partir del vintè volum (*Crim i càstig*, 1930) l'editorial apugi el preu fins a les 3,5 pessetes. Amb tot, el cert és que Proa —decidida a no perdre l'adjectiu de popular, que li escau a la perfecció també en el preu de venda al públic— no apuja el preu de la subscripció que roman a 3 pessetes, fet que es tradueix en una pujada inapreciable per als lectors subscrits. L'editorial publica al març de 1930 una nota (vegeu, per exemple, *Aires de la Conca*, n. 117, 1 de març de 1930, p. 10), en què justifica la pujada de preu: «El paper, la tela d'enquadrar i les noves bases establertes pel comitè paritari d'enquadradors deixaven als editors dos camins a seguir: canviar la presentació de la Biblioteca i limitar-se a publicar obres de reduïda extensió o augmentar el preu. | Edicions Proa ha preferit aquest darrer».

¹⁶ Aquest fet, al qual Tasis (1932: 6) es refereix com a «traduccions acurades i competents», mereix per a Manent (1984: 196) el qualificatiu d'«autèntica escola de traducció».

¹⁷ Els llibres de la sèrie «A Tot Vent» són, més enllà del seu valor intrínsec quant a les obres que contenen, un objecte material atractiu: uns volums relligats en tela, «ataronjats, veritables llaminadures, que són una troballa tipogràfica de composició, tamany, color i economia» (TALAVERA 1929a: 3). Una nota del *Diari de Granollers* (13 de juliol de 1928, p. 2), que es fa ressò de la publicació dels dos primers volums de la col·lecció, assenyala que «la presentació del llibre és una cosa acurada i simpàtica». I és que aquells que ressenyen habitualment els volums d'«A Tot Vent», coincideixen a considerar que estan impresos «amb la cura que és d'esmerç habitual» (ANGUERA 1929c: 5).

PREÀMBUL

(TALAVERA 1929c: 23).¹⁸ Proa va ser capaç de «donar impuls a la novel·la catalana que en aquell temps de gran efervescència intel·lectual es dividia en contradictòries tendències i apassionava els lectors» (GUANSÉ 1972: 102). I «els escriptors cobejaven sortir a la col·lecció pel que significava la tribuna literària de consagració i perquè s'adreçava a un públic variat i fidel» (MANENT 1984: 193). Només amb un any de recorregut editorial, Anguera (1929b: 5) escriu que Proa «és, potser, l'intent més seriós, més metòdic, més ensinistrat d'anostrament de les millors grans obres de la literatura universal» —opinió que, mesos després, es converteix en una asseveració categòrica (1929a: 3). Sota la direcció literària de Puig, «A Tot Vent» esdevé una plataforma per donar a conèixer traduccions¹⁹ que acull també «els autors joves [...]: Arbó, Maria Teresa Vernet, Miquel Llor, Millàs Raurell, Xavier Benguerel, Joan Duch, fins els que per temperament li havien de ser més adversos, com Francesc Trabal» (GUANSÉ 1966: 194). A

¹⁸ És recurrent l'aparició d'Edicions Proa en diverses publicacions periòdiques d'ençà de la preparació de la primera obra. El 30 de març de 1928, per exemple, *La Veu de Catalunya* (n. 9931, p. 7) anuncia els preparatius de Proa i augura un gran èxit («cal dir només, en aquest sentit, que la direcció literària [...] ha estat confiada a l'eminent dramaturg i novel·lista Joan Puig i Ferrer»). D'ençà de l'abril (*La Publicitat* de 24 d'abril, p. 1), s'anuncia la publicació pròxima *Manon Lescaut* de l'Abat Prevost, traducció de Guansé (§ Annex gràfic, fig. 2). Cinc dies més tard, el 29 d'abril, Proa col·loca un gran reclam propagandístic a *La Publicitat* (p. 12) en què informa de la publicació dels primers números i en fa un breu resum i on es pot trobar un butlletí de subscripció retallable. També un anunci de l'editorial a *La Veu de Catalunya* del 13 de maig (n. 9968, p. 3) revela que Proa havia començat a repartir als subscriptors, el dia anterior, el primer volum d'«A Tot Vent». Tres dies més tard, un avís de l'editorial a *La Veu de Catalunya* (16 de maig, p. 1) indica que *Manon Lescaut* «el trobareu avui a totes les llibreries de Catalunya». Guansé mateix és l'encarregat d'anunciar la seva traducció a la *Revista de Catalunya* (n. 47, maig, p. 533). Un avís que recull també el número de maig de *La Nova Revista* (n. 17). És especialment rellevant, l'entrevista que Obiols fa a Puig i que li permet de publicar una nota informativa a *La Publicitat* el 18 de maig de 1928 (p. 1) —«Una nova col·lecció literària: Biblioteca "A Tot Vent"»— en què revela la preparació dels primers números de la sèrie i l'anhel de l'editorial quant a la col·lecció. Les referències a la premsa són constants i estan signades per diferents autors o per l'editorial. A tall d'exemple, vegeu els escrits (que recullen l'opinió dels seus autors envers l'editorial) de Bonastre 1928 —reproduïda fragmentàriament a *L'Avi Muné*, 14 de juliol, p. 2—; una nota a *Pla i Muntanya*, del 2 de juliol, p. 8; o un comentari signat per Orfeònic (1928).

Així mateix, d'ençà del juliol de 1929, Proa publica regularment una «Bibliografia mensual», «que té el propòsit d'establir unes relacions més directes [...] entre els lectors i els productors de llibres» (§ Annex gràfic, fig. 3).

¹⁹ Destaca, sobretot, el paper d'Andreu Nin. Puig, que mantenia una gran amistat amb Nin, li encarrega la traducció d'escriptors russos clàssics i moderns. Per a un aprofundit acostament a la faceta de traductor de Nin i la seva relació amb Proa, vegeu Figuerola (2018: 125-201). Són també remarcables les traduccions de Carner —per a les seves traduccions de Dickens, vegeu Ortín (2002), Cabot, Guansé o Jordana. Corretger (2008: 53-56) assenyalava breument el paper de Proa en la difusió de models narratius estrangers.

través del catàleg de Proa, amb una nòmina de vint-i-dos autors catalans i quaranta-cinc d'estrangers (abans de la guerra), es coneix el gust esteticoliterari d'un Puig que hi publica l'obra pròpia i decideix quins autors i obres formen part de la col·lecció. Gran lector de les tendències europees, Puig fa imperar el seu gust en la col·lecció. I la tria, tot i que es pot sotmetre a discussió i polèmica,²⁰ converteix «A Tot Vent» en una sèrie de novel·la polièdrica i independent que imprimeix fins a noranta-dos números en la primera etapa. És precisament l'èxit d'aquesta col·lecció el fet que permet a l'empresa d'endegar altres sèries: «Històries curtes», «Els d'ara», «Oreig», «El Camí» i «Grumet». A més, d'ençà de 1935 Proa suma al seu catàleg les obres de l'editorial La Mirada,²¹ sota una sèrie homònima. Així, als noranta-dos números d'«A Tot Vent», cal sumar quaranta-nou títols de les altres col·leccions i vuit obres que no es publiquen sota cap sèrie: un total de cent quaranta-dues obres en un període d'onze anys, «encara que caldrà considerar el de la guerra com [una etapa] de molt baixa producció» (MANENT 1984: 196). Ara bé, malgrat el poc rendiment quantitatiu que assenyalava Manent, el cert és que Proa és una de les poques editorials que (atès el context històric i en comparació amb d'altres empreses del sector) manté l'activitat de forma notòria durant la Guerra Civil. A propòsit d'aquest fet, és rellevant la visió de Josep Sol en un article ressenya d'un nou títol de Barcino: «L'Editorial Barcino, amb les Edicions de la Rosa dels Vents i la Biblioteca "A Tot Vent" són les úniques entitats editorials que amb llurs publicacions, més o menys regulars, mantenen l'existència del llibre català» (1937: 7).

I és que la tasca voluntariosa dels fundadors de Proa i del seu director literari és meritòria. La primera etapa de les Edicions Proa és d'una importància cabdal per a la literatura catalana: sota la direcció literària de Puig, l'empresa editorial viu una època esplendorosa. Un èxit que es guanya amb esforç i que és, com assenyalava Tasis (1932: 6) a propòsit dels cinquanta primers números de la sèrie de novel·la, digne de menció:

tant les condicions materials dels volums (presentació i preu), com llur contingut obligat (novel·les de més de dues centes pàgines), com l'estat del mercat editorial català, fan ressortir més l'esforç que representa publicar, entre l'any 1928 i el 1932, cinquanta obres, de les quals vint-i-vull traduccions i

²⁰ Al 1929, Anguera afirma que «hom pot adquirir qualsevol llibre d'aquesta biblioteca amb la seguretat de no trobar-se defraudat» (1929b: 6). Amb el temps, i la consegüent sortida a la llum de nous números de la col·lecció, l'opinió d'Anguera esdevé matisable —el nivell, conforme augmenta el volum de la sèrie, esdevé desigual—, però és vàlida si s'analitza en conjunt la totalitat d'«A Tot Vent».

²¹ Oliver (1978), en una plaquette de commemoració dels cinquanta anys de Proa, fa un repàs sobre la col·lecció «La Mirada».

PREÀMBUL

vint-i-dues originals de novel·listes catalans, amb una llista de títols d'una importància desigual, però que així i tot representa una de les aportacions més positives a la literatura catalana.

És precisament el context advers el que exigeix posar en valor la labor duta a terme per Proa durant aquests primers onze anys. La primera dècada d'una editorial que es mostra amatent als nombrosos debats que envolten el sector, fet que es constata a través del seu divers catàleg. La decidida aposta pel gènere novel·lístic, la divulgació de traduccions directes del text original i la publicació d'autors autòctons novells fan de la de Proa una aportació fonamental en la normalització lingüística i en l'activació del mercat literari (quant a la formació del públic lector, a la professionalització de l'escriptor i a l'increment de propostes de lectura). Sobre aquesta primera etapa d'èxit fulgurant s'erigeix la reputació de Proa. Un prestigi guanyat a pols que s'esfondra amb la guerra i que, a l'exili, Puig i Queralt —després de l'escissió amb Antich—²² cerquen de nou en un intent de recuperar el paradís perdut del tàndem director literari - editor.

MATERIALS

Els estudis sobre el complex context en què es produeix el naixement d'Edicions Proa són nombrosos i abasten camps ben diversos. Aquest recull de materials defuig tota intenció d'esdevenir un índex bibliogràfic exhaustiu (una panoràmica aprofundida demana un estudi monogràfic ad hoc); és un punt de partida: un quadern de bitàcola bàsic que emmarca els fets a l'entorn de la posada en marxa de l'editorial. En aquest apartat s'esbossen els límits al voltant de Proa a fi de possibilitar la discussió sobre les circumstàncies que n'aplanen la creació, el cessament de les activitats i la represa posterior a l'exili. Així mateix, l'establiment d'aquest marc permet de judicar la transcendència de la tasca editorial en el seu context històric, social i literari.

(a) L'edició a Catalunya al segle XX fins al 1936

Com assenyala Isarch (2016a: 215), pel que fa a les intervencions coetànies a l'entorn de l'entramat editorial català, «seran freqüents les aportacions al debat, des d'enfocaments diversos». D'entre les múltiples aportacions, esparses i sumàries, d'intel·lectuals

²² L'any 1935, Antich decideix abandonar Proa per desavinences de caire polític amb Queralt i funda, acompanyat d'Andreu Nin i de Francesc Payarols —i amb el finançament de Josep Cruells—, l'efímera editorial Atena.

del moment²³ em sembla pertinent destacar —a més de les assenyalades a la nota 3— les de **Riba** (1925), **Rovira i Virgili** (1924), **Sagarra** (1924) Ferran **Soldevila** (1928) i **Tasis**²⁴ (1935, 1934). Per les sèries d'articles que publiquen, són interessants els estudis de Bertran i d'Estelrich. **Estelrich**, que el 7 d'abril de 1927 pronuncia una conferència titulada «Els problemes del llibre» a la Societat Artística i Literària de Mataró (d'on surt ovacionat, segons el report de *La Veu de Catalunya* de 12 d'abril), publica una sèrie d'articles (Estelrich 1927a-g) en què analitza el paper d'editors, escriptors i públic. Al seu torn, **Bertran** (1927-1935) fa balanç quantitatiu, any rere any, de la producció editorial en català. Malgrat que no judica la qualitat de les obres, elabora índexs bibliogràfics²⁵ —habitualment dividits per temàtiques— dels llibres impresos a Catalunya, que sovint acompanya de l'opinió de crítics i editors de l'època per tal d'il·lustrar-ne el context.

Quant a les investigacions posteriors són remarcables les de Castellanos, Corretger, Guansé, Llanas, Malé, Manent, Real i Vallverdú. **Castellanos** (2002), per la seva banda, analitza la literatura catalana produïda durant la dècada dels anys trenta amb especial èmfasi en el nexa entre la producció i la creació d'un compromís social i nacional. Castellanos (1996) mateix, analitza el procés de creació d'un mercat (o mercats) literari català des de 1882 i fins a 1925. L'estudi dedica un apartat a analitzar la repercussió del Noucentisme en el sector i assenjala que la desfeta del moviment (amb l'entrada de plantejaments culturals moderns) contribueix, juntament amb la reacció envers la Dictadura, a l'enfortiment del mercat. **Corretger** (2008, 2007, 2006) repassa i analitza els debats a l'entorn del model de llengua i la creació d'un model novel·lístic. Especialment en la darrera aportació esmentada, Corretger elabora una panoràmica aprofundida de la situació d'escriptors, periodistes i crítics literaris des del 1924 i fins al 1936 per centrar-se, després, en quatre estudis de cas sobre aspectes rellevants del període. El pròleg de **Guansé** (1966) inicia els estudis que ofereixen àmplies visions de conjunt dels primers anys del segle XX i va més enllà: el prefaci és una síntesi, amb perspectiva i maduresa, de les idees que durant els anys vint i trenta l'havien dut a fer de crític. Guansé repassa els motius de la desfeta de la novel·la, la gènesi de publicacions

²³ Puig mateix, des que assumeix el càrrec de director literari de Proa, intervé habitualment en el constant debat de l'edició a Catalunya. Cf. nota 8.

²⁴ Per a una anàlisi del paper de Tasis com a periodista i crític en la discussió novel·lística, vegeu Corretger (2016) i Isarch (2016b).

²⁵ Vallverdú (1977) palesa que les dades recollides per Bertran no són exactes.

PREÀMBUL

periòdiques i editorials i les causes de la represa del gènere narratiu. Al seu torn, **Llanas** ofereix breus apunts sobre el context editorial des d'inici del segle i fins al 1939 (el marc jurídic i històric, la comercialització i institucions i organismes del sector) que esdevenen el marc d'un repertori temàtic —llibre escolar, llibre religió, etc.— i selecte d'editorials, sobre les quals l'autor assenjala dades bàsiques de fundació o direcció i del catàleg. **Malé** (2012) elabora una extensa antologia de textos del període d'entreguerres a l'entorn dels gèneres poètic, narratiu, teatral i crític. L'aportació de **Manent** (1984),²⁶ a propòsit de tres empreses editorials —Societat Catalana d'Edicions, Barcino i Edicions Proa—,²⁷ ofereix una anàlisi del sector del llibre durant el període convuls d'ençà del tombant de segle i fins a l'inici del franquisme. Amb tot, Manent mateix argumenta que el de l'assaig no és «un propòsit exhaustiu, sinó panoràmic» (1984: 180). En qualsevol cas, la contribució és d'una vàlua inestimable perquè, si bé no aprofundeix cas per cas en la creació d'empreses editorials ni en els motius del creixement assenyalat, assenta unes fermes bases i obre camí a posteriors estudis. **Real** (2006) ofereix una panoràmica del context editorial del període. Tot i que focalitza l'estudi en el paper de la dona dins del sector, Real esbossa el context general que, d'ençà de 1923, assenta les bases per al creixement de nombrosos projectes culturals. És també remarcable l'anàlisi de **Vallverdú** (1977): una monografia sobre el sector editorial català durant la Dictadura de Primo de Rivera acompanyada de nombroses taules i dades estadístiques. Vallverdú examina l'evolució de la producció en català durant la Dictadura, contrasta l'opinió de diferents editors, contraposa la producció catalana amb l'espanyola i proposa una anàlisi sociobibliològica del període.

Tot i que menors respecte dels altres estudis —pel que fa a la temàtica centre d'interès d'aquesta tesi—, són també interessants les recerques de **Fuster** (1972: 159-164), en què esbossa els factors que estableixen la producció literària catalana des del 1911 i fins al 1931; de **Llanas** (2005),²⁸ que elabora un mostrari de caràcter divulgatiu d'una cinquantena d'editorials catalanes, i **Yates** (1984), que repassa i analitza la crisi de la

²⁶ Manent (1978) ja recull, en un opuscle imprès per Proa en commemoració del cinquantè aniversari de l'editorial, l'aportació de Manent (1984) referent a Proa.

²⁷ Cal esmentar, també, el breu estudi de cas de Manent (1997: 119-125), que assenjala la tasca d'Ignasi Armengou al capdavant d'Edicions Diana entre el 1925 i el 1929.

²⁸ En un altre estudi (LLANAS 2007b: 121-171), l'autor també fa un repàs sobre els primers anys d'edició a Catalunya del segle XX. Tot i això, per l'amplitud de l'objecte d'estudi de l'obra —*Sis segles d'edició a Catalunya*— l'anàlisi del període resulta més superficial que al seu estudi anterior (LLANAS 2005).

novel·la a les acaballes del Modernisme, la defenestració del gènere amb el Noucentisme i el llarg debat sobre la necessitat de reprendre la producció i publicació de la narrativa els darrers anys del moviment.

(b) Edicions Proa: la primera etapa a Catalunya i el període a l'exili

Els articles (de llargada i qualitat molt dispar) de la primera època de Proa a Catalunya són molt recurrents en múltiples publicacions. Es pot trobar una mostra —que defugit la voluntat d'exhaustivitat— a la nota 18. En canvi, les investigacions a l'entorn de l'entramat de Proa són reduïdes.

Per a l'etapa de Catalunya hi ha les aportacions de Cònsul, Guillamon, Manent i Llanas. **Cònsul** (2008, 2004, 1985), en motiu de diferents efemèrides (represa de Proa i 75è i 80è aniversari) elabora un balanç històric que l'autor mateix considera provisional. L'aportació de **Guillamon** (2015) és un mostrari divulgatiu que recull les publicacions de l'editorial. En motiu dels cinquanta anys d'ençà del relançament a Catalunya i fruit d'una exposició homònima (*La propera festa del llibre serà de color taronja!*), Guillamon elabora un catàleg fotogràfic i amb informacions mínimes sobre obres i col·leccions de Proa. **Manent** (1984, 1978), al seu torn, elabora una breu panoràmica dels antecedents que permeten l'aparellament de l'editorial i ofereix valuoses dades de l'engranatge de Proa als primers temps. **Llanas** (2005: 315-319; 2004), finalment, elabora, com en el cas anterior, un mostrari de les editorials de l'època i de les quals ofereix les informacions bàsiques. A més, (LLANAS 2003) ofereix «una aproximació» als orígens de l'editorial i fa especial èmfasi a les diferents col·leccions de Proa.

Sobre la represa de les Edicions Proa a l'exili, els estudis es redueixen —quantitativament i qualitativa, malgrat una nòmina més gran de referències— a Camps i Arbós, Cònsul, Guillamon, Llanas, Llombart, Manent, Pigenet i Serrats.²⁹ Sense cap mena de dubte, l'aportació més interessant és la de **Camps i Arbós** (2004, 2003), que se centra en l'editorial a l'exili i n'elabora un breu estudi monogràfic. L'autor focalitza el seu estudi en Ramon Xuriguera, a través del qual i des del qual elabora el discurs de la reconstrucció editorial des de Perpinyà. **Guillamon** (2016, 2015), en unes aportacions de caràcter divulgatiu, esbossa succintament la història de l'editorial a l'exili i mostra diverses imatges d'elements significatius de Proa a Perpinyà. **Llombart** (2006: 234-245)

²⁹ No es fa menció de nou aquí de les aportacions que coincideixen amb les de l'etapa a Catalunya.

PREÀMBUL

i **Pigenet** (2017: 211-212), dins d'estudis més amplis, elaboren un petit esbós sobre les Edicions Proa a Perpinyà. **Llanas** (2004), com el nom de l'article indica, fa «un cop d'ull» a la història de Proa a l'exili en motiu dels 75è aniversari de l'editorial i n'esbossa algunes informacions bàsiques. Finalment, **Serrats** (1980-1981) escriu una biografia apologètica de Queralt durant la seva etapa d'editor exili. Tot i amb tot, la proximitat de l'autora amb l'editor esdevé un element a tindre en compte per les dades aportades de primera mà.

(c) **L'edició a Catalunya durant la Guerra Civil i els primers anys de dictadura**

Els materials més destacats sobre la producció editorial a Catalunya d'ençà de l'inici de la Guerra Civil i durant els primers anys de la dictadura franquista són les investigacions de Crexell, Llanas, Manent & Crexell i Vallverdú. **Crexell** (1990) elabora un estudi monogràfic a l'entorn de les publicacions a Catalunya durant la Guerra Civil. L'estudi consta d'un apartat que repassa l'obligat cessament de les impressions i el paper d'escriptors i Generalitat de Catalunya, capítol que serveix de marc de l'índex bibliogràfic de publicacions durant el període. **Llanas** dibuixa el context de dictadura i els processos de censura d'ençà de 1939, repassa aspectes socioeconòmics del sector editorial de l'època i elabora un mostrari d'empreses editorials i el seu catàleg més destacat. Al seu torn, **Manent i Crexell** elaboren repertoris bibliogràfics de les obres publicades entre 1939 i 1943 (1988) i entre 1944 i 1946 (1989). **Vallverdú** (1998) analitza els intents de redreçament de les editorials catalanes d'ençà de la desfeta de la Guerra Civil i fins al final del segle XX, tot proposant un balanç del sector que l'autor mateix considera provisional.

Malgrat que no focalitza el seu estudi en les editorials, és especialment pertinent l'aportació de **Campillo** (1994), en què analitza el context d'ençà de 1936 i fins a 1938 que permet als escriptors desplegar el seu ideari antifeixista.

II. MOTIVACIÓ I DESCRIPCIÓ D'OBJECTIUS

Malgrat el reconeixement crític coetani del qual fou objecte l'obra literària de Joan Puig i Ferrerter, la seva etapa a l'exili no ha rebut encara l'atenció necessària—com queda pales en els materials referenciats més amunt. La relació clarament conflictiva entre Puig i les instàncies polítiques i culturals catalanes durant l'èxode republicà incideix, molt probablement, en un buit historiogràfic evident. Les suspicàcies envers l'escriptor a l'entorn de l'apropiació indeguda de fons de la Generalitat de Catalunya, d'ençà de l'any 1938, perduraren encara molts anys després de la seva mort el febrer de l'any 1956, a París. A més, tot i que escriptors i crítics coetanis i posteriors incidiren en aquests fets tèrbols, la majoria convergeixen en una constantment repetida caricaturització de Puig que li impedeix de deslligar-se de les ombres que l'encalquen. Ofès pels retrets constants d'antics amics i companys i progressivament bandejat dels minsos cercles intel·lectuals de l'època, el caràcter abrandat del novel·lista no permet —malgrat diversos intents d'ell mateix i de tercers— la reconciliació amb anteriors col·legues polítics o escriptors. Per aquests motius, es fa imprescindible d'esbossar l'activitat intel·lectual i la responsabilitat política de Puig a l'exili. Una recerca que ha de defugir la massa sovint habitual caricatura maniquea de l'escriptor i acostar-se amb una mirada nova a la seva tasca des de l'estat francès.

Entre les activitats que duu a terme durant la diàspora republicana, destaca l'escriptura de la magna obra narrativa en tretze volums *El pelegrí apassionat* i la voluntariosa col·laboració amb Edicions Proa. La progressiva desconexió de la vida política a l'exili (que tampoc abans havia estat una prioritat per a ell) permet a Puig focalitzar els seus esforços en la confecció d'un extens cicle novel·lístic, que acompanya i escriu en paral·lel a unes memòries —*Ressonàncies*— i un llibre de poemes —*La complanta de Janet*. I és justament l'exercici d'aquesta primera activitat el que desencadena la segona: davant la impossibilitat de treure a la llum els volums de la novel·la, Puig recupera el contacte amb Josep Queralt i Clapés, gerent i editor d'Edicions Proa. Amb la represa de l'activitat editorial des de la Catalunya del Nord, l'escriptor recupera el càrrec de director literari que ja havia ostentat anteriorment d'ençà de la creació de l'empresa l'any 1928 a Badalona. Tot i el paper cabdal d'Edicions Proa —i, particularment, de la col·lecció «A Tot Vent»— en la recuperació i difusió de la llengua catalana i la literatura autòctona i traduïda durant els anys 20 i 30 del segle XX, en comptades ocasions els escassos estudis

PREÀMBUL

a l'entorn de l'editorial fan referència a l'etapa de Perpinyà. En aquest sentit, la quantitat de materials sobre Proa i el paper de Puig com a director literari de l'empresa demanen un estudi amb rigor que permeti valorar la seva tasca al capdavant d'una editorial renascuda a l'exili.

A propòsit de les innegables mancances assenyalades, aquest estudi doctoral es proposa d'analitzar alguns aspectes de la figura i l'acció de Joan Puig i Ferrerter durant l'exili republicà. La hipòtesi principal de recerca es concreta i vertebrada a l'entorn de quatre objectius marc, que es complementen i s'interrelacionen:

(a) **Ebossar i analitzar el paper de Joan Puig i Ferrerter a l'exili com a escriptor i polític.** Ateses les múltiples sospites que el persegueixen durant l'exili a l'estat francès, aquesta recerca es proposa examinar les controvèrsies a l'entorn de l'escriptor, a través de l'anàlisi d'epistolaris (entre intel·lectuals catalans a l'exili i a l'interior i de Puig mateix amb d'altres escriptors i polítics), dietaris i publicacions periòdiques.

(b) **Determinar i valorar la tasca de Joan Puig i Ferrerter i Josep Queralt i Clapés en la represa d'Edicions Proa a l'exili.** A fi de resseguir els passos duts a terme per a la recuperació editorial des de la Catalunya del Nord, aquesta tesi es proposa d'analitzar diversos egodocuments i d'altres materials que permetin descobrir els fonaments sobre els quals se sustenta l'activitat d'Edicions Proa d'ençà de la represa del contacte entre Puig i Queralt l'any 1948.

(c) **Definir i avaluar el paper de Joan Puig i Ferrerter com a director literari d'Edicions Proa a l'exili.** Per tal de dur a terme aquest propòsit, es planteja l'elaboració d'una edició anotada dels epistolaris de Puig —amb diversos escriptors— derivats de l'exercici de les funcions com a director literari al capdavant de l'editorial.

(d) **Valorar la transcendència i l'abast de la producció i difusió d'Edicions Proa a l'exili.** Per tal d'estimar la tasca de Proa a l'exili i en relació amb el panorama editorial català de l'època, es planteja d'analitzar la importància de la represa empresarial des de la Catalunya del Nord. El treball es proposa, també, d'analitzar la rellevància del període de Proa durant la diàspora republicana en relació amb l'etapa des de la seva fundació l'any 1928 i fins a l'obligat cessament amb el final de la Guerra Civil, així com el retorn al Principat de la mà de Josep B. Cendrós.

III. MÈTODE DE RECERCA

Per a l'acompliment dels objectius, la metodologia d'aquesta tesi doctoral fixa les seves arrels en el grup d'investigació en el qual s'inscriu: el Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), consolidat per la Generalitat de Catalunya (2017 SGR 599). L'obtenció i el tractament de les dades de la investigació es poden dividir en quatre apartats diferenciats temàticament:

(1) La primera fase de la investigació parteix de la recerca bibliogràfica i buidatge de materials publicats, fet que ha permès elaborar l'estat de la qüestió i els antecedents de la investigació que la tesi es proposa. D'alguns dels membres del grup, en especial de la Dra. Montserrat Corretger, el projecte pren referències que, en diferents apartats de la recerca, permeten complementar la informació sobre Joan Puig i Ferrerter i sobre alguns intel·lectuals catalans estretament relacionats amb ell.

(2) La lectura i l'anàlisi exhaustives de materials inèdits (el gruix més significatiu de les referències consultades és inèdit i es troba repartit en els diversos fons i institucions que es detallen més avall) a l'entorn de la figura de Joan Puig i Ferrerter i d'Edicions Proa conforma l'eix central d'aquesta tesi doctoral i la segona fase de la recerca.

(3) Sobre el buidatge dels fons personals de Joan Puig i Ferrerter de la segona fase s'edifica la posterior recerca en múltiples fons personals d'escriptors, polítics i altres personalitats amb les quals Puig manté relació (Josep Carner, Domènec Guansé, Xavier Benguerel, etc.). Així mateix, en paral·lel a aquesta tercera fase de recerca, s'ha realitzat també la lectura de diferents fons personals que, tot i no mantenir un lligam directe amb algun d'aquests tres eixos, són susceptibles de contenir materials que complementen les aportacions principals i hi estableixen connexions (com el fons Bernard Lesfargues o el fons Rafael Tasis).

(4) El darrer apartat de mètodes d'investigació està format per les recerques satèl·lit: és, en realitat, el conjunt de diverses recerques desordenades en el temps. A mesura que es concretaven els centres d'interès de la tesi, s'han realitzat buidatges de publicacions periòdiques que permeten completar la informació sobre la recepció crítica dels escriptors i obres que conformen el cos del treball.

IV. ESTRUCTURA DEL TREBALL

Per a l'acompliment dels objectius exposats anteriorment, la tesi es divideix en dues parts:

(a) **La direcció literària d'Edicions Proa a l'exili.** La primera secció d'aquesta recerca és un estudi a l'entorn del paper de Puig com a director literari de Proa a la Catalunya del Nord. Amb la voluntat de definir la tasca que exerceix, aquest apartat analitza i valora la relació de Puig amb el gerent de l'empresa (Josep Queralt i Clapés) d'ençà de finals de 1948, la funció que desenvolupa en la represa de l'editorial a Perpinyà, les relacions que estableix des que recupera el càrrec de director literari i la repercussió de les obres publicades (i, en general, d'Edicions Proa) sota la seva regència. Aquest apartat, que estableix uns fonaments teòrics imprescindibles per a la lectura dels materials que s'editen en la segona, contraposa els epistolaris de Puig i dels escriptors que formen part de la col·lecció «A Tot Vent» a l'exili amb les cartes entre el gerent i el director literari i, alhora, els complementa amb nombroses fonts d'altres polítics i escriptors catalans. Encara, la secció permet copsar les suspicàcies de la majoria d'exiliats envers Puig i també ressegueix les múltiples calúmnies de què és objecte, així com els intents de l'escriptor per desfer-se'n.

(b) **Epistolaris de Joan Puig i Ferrerter.** Aquesta part de la recerca se centra en l'edició anotada de les relacions epistolars de Puig derivades de l'exercici de direcció literària en la represa de Proa des de la Catalunya del Nord. Aquest apartat es divideix en quatre capítols que separen les lletres entre Puig i Josep Carner, Domènec Guansé i Xavier Benguerel (cap. 1-3) de les epístoles de Puig amb diversos escriptors que, malgrat l'intercanvi de cartes, no arriben a col·laborar amb l'empresa editorial a l'exili (cap. 4). Aquesta segona secció recull més d'un centenar de cartes —la majoria de les quals inèdites— minuciosament anotades. A cavall entre Brussel·les, Santiago de Xile i París, aquestes missives permeten polsar l'opinió de Carner, Guansé, Benguerel i Puig sobre l'actualitat política, social i literària del moment. Les lletres revelen també alguns aspectes a l'entorn del procés d'edició de les tres primeres novel·les de la col·lecció «A Tot Vent» en la represa de l'editorial a Perpinyà: 1951 *El Ben Cofat i l'Altre* de Carner, 1951 *L'home dins el mirall* de Benguerel i 1952 *Laberint* de Guansé. Tot plegat fa d'aquests epistolaris un pou d'informacions que per primera vegada es posen a disposició d'investigadors i lectors. En aquest sentit, és justament en les notes on el lector pot trobar una

guia amb múltiples referències internes (a les cartes mateixes) o externes (a d'altres obres literàries o crítiques) que facilita la interpretació del volum.

Els resultats de recerca obtinguts de les dues parts principals a través de les quals es vertebrava el treball es desgranen a l'apartat de conclusions. Finalment, a més de les referències bibliogràfiques, s'han elaborat diversos índexs de noms (antropònims, empreses i entitats culturals, organitzacions polítiques; obres literàries i publicacions periòdiques) que simplifiquen la consulta per conceptes i faciliten la tasca d'investigadors en la consulta de la discussió i dels materials editats en aquesta tesi doctoral.

V. GLOSSARI D'ARXIVS I FONTS REFERENCIATS

Archivo General de la Administración (AGA)

Registro de Censura

Registro de Editores

Registro de Importación de libros

Arxiu Comarcal del Vallès Occidental (ACVO)

Fons Ferran Canyameres i Casamada

Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals (ADPO)

Fons Gabinet del Prefecte

Arxiu Històric de Tarragona (AHT)

Fons Joan Puig i Ferrer

Arxiu Històric de Sabadell (AHS)

Fons Francesc Trabat

Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (AMTM)

Fons Josep Tarradellas

Fons Just Cabot

Arxiu Municipal de Girona (AMGi)

Fons Josep M. Corredor

PREÀMBUL

Arxiu Municipal de la Ràpita (AMR)

Fons Sebastià Juan Arbó

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)

Fons Carles Riba i Clementina Arderiu

Fons Cèsar-August Jordana

Fons Domènec Guansé

Fons Generalitat de Catalunya (exili)

Fons Generalitat de Catalunya (Segona República)

Fons Orfeó Català de Mèxic

Fons Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)

Fons Ventura Gassol

Biblioteca de Catalunya (BC)

Catàlegs d'editors de Catalunya de 1940 a 1975

Catàlegs d'editors de Catalunya fins 1939

Catàlegs d'editors i llibreters de Catalunya de la col·lecció Bergnes de las Casas

Fons Joan Puig i Ferrer

Fons Xavier Benguerel i Llobet

Fons Joan Fuster

Fons Josep Carner

Biblioteca Pare Fidel Fita (BPFF)

Fons Lluís Ferran de Pol

Centre d'Estudis Històrics (CEHI)

Fons Jordi Arquer

Centre Interrégional de développement de l'occitan (CIRDÒC)

Fons Robert Lafont

CRAI Biblioteca del Pavelló de la República. Universitat de Barcelona

Fons DO. Sèrie Documents Exili

Fons DO-C. Sèrie Documents Exili. Correspondència

Fons Privat Ramon Gual (Gual)

Documentació Edicions Proa

Fundació Carles Pi i Sunyer (FCPS)

Fons Carles Pi i Sunyer

Institut d'Estudis Catalans (IEC)

Fons Joan Prat (Armand Obiols)

Mediateca de Perpinyà (MP)

Fons Lluís Esteve

Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)

Fons Pere Calders

Fons Rafael Tasis Marca

Fons Bernard Lesfargues

Universitat de Perpinyà (UP)

Fons Josep Queralt i Clapés

Universitat de Vic: Biblioteca Miramarges (UVIC)

Fons Edicions Proa

VI. CRITERIS D'EDICIÓ DELS MATERIALS

Els materials transcrits s'adapten a la normativa ortotipogràfica actual. Es regularitzen els aspectes gràfics del text, però es respecta sempre el subratllat dels escriptors. Es conserven les característiques lèxiques i morfosintàctiques. Es restitueixen les grafies que manquen en alguns mots i es corregeixen noms propis o d'obres transcrits de manera defectuosa, sense anotar-ho. S'empren els claudàtors per afegir mots o fragments de mots que manquen. A través de les notes, s'assenyalen ratllades, marques i canvis del text i s'indica el contingut previ sempre que és llegible. S'afegeixen comes en enumeracions i s'eliminen aquelles que separen subjecte i verb. Es corregeixen, sense assenyalar-les, les repeticions errònies de mots.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

PREAMBLE

[English version]

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

I. BACKGROUND AND CURRENT STATE OF RESEARCH

This doctoral thesis brings together two main focuses around which a series of related thematic constellations are arranged: (1) Joan Puig i Ferrerter and (2) Edicions Proa. The two nuclei of this research were in constant interplay, extending beyond the period of exile in Perpignan on which the thesis is centred. Until Puig's death in February 1956, the existence of a reciprocal bond – a symbiosis, indeed – between writer and publisher was undeniable. From the moment Proa was founded in 1928, Puig became its figurehead,³⁰ became a valuable asset for this new cultural enterprise: as its literary director, he was responsible for coordinating the collection of novels "A Tot Vent". Yet despite the inseparable relationship between Proa and Puig, and though there have been several studies of both the writer and the firm, very little has been written about the two in conjunction.

I.1. Joan Puig i Ferrerter (1882-1956)

BIOGRAPHICAL REVIEW

Perhaps the most important Catalan novelist of the first half of the twentieth century was Joan Puig i Ferrerter.

Joan Fuster (1972: 247)

Born in La Selva del Camp on 5 February 1882 and deceased in Paris on 2 February 1956, JOAN PUIG I FERRETER was one of the finest Catalan writers of the twentieth century. The unacknowledged son of a landowner (brother-in-law to his mother Consol, from whom he took his surnames), Puig spent his childhood and adolescence in Reus, where he lived with an aunt and uncle. He studied in his town of birth until the final year of secondary education, which he completed in Reus, and it was there that he

³⁰ Before its work was interrupted at the end of the Civil War, Proa published several titles by Puig: *Els tres al·lucinats* (1928), *El cercle màgic* (1930), *Camins de França* (1934), *On són els pobres?... i altres històries de Nadal* (1934) and *La farsa i la quimera* (1936). In exile, Puig also published eleven volumes of the collection *El pelegrí apassionat* (1952-1963), the final, twelfth volume of which was published in Catalonia in 1977.

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

met the Modernistes (among them Josep Aladern, Hortensi Güell, Antoni Isern, Miquel Ventura and Plàcid Vidal) and published his first poems in *Lo Sometent*, *Reus Tranquil*, *Lo Ventall* and *Lo Lliri*. On completing his studies he worked as a barber's apprentice and pharmaceutical assistant. In the spring of 1889 he moved to Barcelona to study Pharmacy, abandoning the course before the end of the first year. He worked in various pharmacies and as a teacher while establishing contacts with literary and anarchist groups, where he built a strong friendship with Plàcid Vidal and Jaume Aiguader. During these years of financial hardship, he discovered the work of authors such as Goethe, Ibsen, Gorki and Nietzsche, contributed to the publications *Joventut*, *Catalònia*, *Catalunya Artística* and *El Rector de Vallfogona*, and published his first short story in the *Revista del Centre de Lectura* in Reus.

In the summer of 1903, accompanied by a governess with whom he maintained a romantic relationship, he travelled to Burgundy and Provence, living an itinerant life. When his relationship with the governess ended, Puig decided to continue his travels alone and settled for a time in Villaines-en-Duesmois, where he worked as a seasonal farm worker and had a relationship with Matilde Thevenot, an experience that he would subsequently relate in *La dama enamorada* (1908). It was in this French town that he wrote *Diàlegs dramàtics* (1904), the first of his works to feature the figure of the vagabond, and which he sent in instalments to be edited by Plàcid Vidal. When the relationship with Thevenot came to an end, he lived in Paris for a short period before returning to Catalonia in 1904.

Having settled in Alcover, Puig completed *La dama alegre*, which was performed for the first time – to great acclaim – on 17 December 1904 at the Teatre de les Arts in Barcelona, having been turned down by the Teatre Romea. From this moment, Puig embarked on a period of prolific writing based principally around the theatre. Nevertheless, following the unsuccessful premiere of *El noi mimat* in February 1905, he once again left for France, accompanied by Antoni Isern. Six months later he returned to Barcelona, where he concentrated on journalism and writing plays. In 1906, *La bagassa* was performed for the first and only time, and has since been lost; he also premiered *Arrels mortes* and published *Diàlegs imaginaris*. In June 1907, his play *Sepulcres* was performed under the direction of Adrià Gual, after which he spent a brief period in Italy. A year later, Puig brought to the stage one of his most acclaimed works: the Ibsenian drama *Aigües encantades*. In 1908 he also premiered *Segones núpcies* and *La dama*

enamorada and gave the talk “L’art dramàtica i la vida”, an analysis of playwriting and the social function of the artist. Dividing his time between La Selva del Camp and Barcelona, Puig began a degree in Philosophy and Arts and in 1911 became a night editor at *La Vanguardia*. In this period, he published translations of Shakespeare’s *The Merchant of Venice*, Maxim Gorky’s *The Philistines*, and Tolstoy’s *The Power of Darkness*. In May 1912 the premiere of *El gran Aleix* was well received, as was *Desamor*, later that month. In March 1914, following the premiere of *La dolça Agnès*, and having suffered a neurological disorder for the whole of the previous summer, Puig found himself immersed in a crisis of creativity that led him to reconsider his work as a dramatist.

In 1917, then, he embarked on the second stage of his career as a playwright in which his focus turned to answering the demands of his audiences. He continued to write plays – *La senyora Isabel* (1917), *Garidó i Francina* (1917), *No era un somni* (1917), *Si n’era una minyona...* (1918), *El gran enlluernament* (1919), *Un home genial* (1919), *Les ales de fang* (1921), *La dama de l’amor feréstec* (1921) and *L’escola dels promesos* (1922) – and made his first forays into prose with the novella *La novel·la d’Esther* (1918). In 1920 he left *La Vanguardia* and began as a night editor at *El Dia Gráfico*, where he published under the pseudonym Juan de la Siena. In the same year, his first daughter, Pilar, was born, following his marriage to Clotilde Barranco in July 1918. Two years later, he became a duty editor at *La Tribuna*, a publication he oversaw intermittently and where he would work until its closure in 1924. He also spent periods in charge of *La Campana de Gràcia*, *L’Esquella de la Torratxa* and *Mar i Cel*. In 1925 he worked with *La Publicitat* and *La Veu de Catalunya*, where he published translations and short stories, respectively. In the same year he published *Les facècies de l’amor* and *El cas de Joan Anglora*. In 1926 he published *Servitud* and began to release chapters of *Camins de França* in *La Revista de Catalunya*. In 1927 he was awarded the Concepció Rabell Prize for *Una mica d’amor*, printed two years earlier, began to work periodically for *La Publicitat* and had his second daughter, Eva.

When Edicions Proa was founded in 1928, Puig became literary director of the collection “A Tot Vent”, a position he used to promote the translation into Catalan of celebrated international authors but also and to offer young Catalan novelists the chance to publish their work. In the same year, Puig published the second version of *Els tres al·lucinats*, which had won the literary competition “La Novel·la d’Ara” in 1925.

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

In 1929 he won the inaugural Joan Crexells award for *El cercle màgic*, published that year.

With the advent of the Second Spanish Republic, Puig increased his involvement in politics with Esquerra Republicana de Catalunya and was elected to the Spanish Parliament on 28 June 1931. The following year, on 20 November 1932, he was elected to the Parliament of Catalonia. In 1935 he was admitted to the executive committee of Esquerra Republicana de Catalunya. In 1934 Puig published *Camins de França*, one of his most celebrated works, and in 1938 he published *La farsa i la quimera*. When the Civil War broke out, he was named the Generalitat's delegate to the Monastery of Montserrat and on 31 July 1936 he took over as minister for social welfare, a post he held for two short and successive periods of government. However, in September of that year he was sent to Paris as the Generalitat's official delegate and designated payer and did not carry out his ministerial role, instead spending the Civil War purchasing arms and materials on behalf of Josep Tarradellas. The opaque deals that this responsibility allegedly entailed and the suspected distribution of public money among ministers and Catalan intellectuals placed him at the centre of controversy and saw him banished from public life. In Paris, he embarked on an extramarital affair with Marie-Rose Teston, while his family was sent to Le Havre. When Germany invaded France in 1940, Puig moved with his family to the home of Ventura Gassol in Saint-Martin-le-Beau, in Touraine. There, he began to write *El pelegrí apassionat* (1940) and the diary *Ressonàncies* (1942).

In 1946 he returned to Paris with his family and resumed correspondence with various editors with a view to publishing his magnum opus. In 1948 he reprised writing to Josep Queralt, the owner of Edicions Proa. This was the catalyst for relaunching the company in Perpignan, a process brought to fruition several years later through which Puig received the patronage to complete *El pelegrí apassionat*. In November 1951, acting against directives from Esquerra Republicana, he accepted the post of minister of justice in the Spanish Republican government in exile, led by Félix Gordón Ordás, from which he resigned in July 1954 in extremely poor health. On 5 February 1956, three days after his death, Puig was buried in Père-Lachaise Cemetery.

MATERIALS

Joan Puig i Ferrerter received critical attention both during and after his career. Since the object of study of this thesis is his work as literary director of Edicions Proa in exile, this review focuses on later studies rather than the contemporary reception of his work.

The beginning of the 1970s saw moves to rediscover Puig's status as a significant literary figure, led by his principal scholar, Guillem-Jordi **Graells**. In his new editions of Puig's work and several short critical studies, Graells analysed various aspects of his oeuvre. In his short essay on *La dama enamorada* (1971), Graells looked at Puig's different facets as a writer. In 1973, as well as reading his unpublished bachelor's degree dissertation on reality and fiction in *El pelegrí apassionat* (1973a), Graells wrote the prologues to new editions of *Aigües encantades* (1973b), *Vida interior d'un escriptor* (1973c) and *Servitud* (1973d). Two years later, he edited and wrote a brief introductory study to the first volume of Puig's diaries (1975), the second of which was published, also with a prologue by Graells, several years later (1981). In 1977, to coincide with the publication in Barcelona of the final volume of *El pelegrí apassionat*, Graells wrote an epilogue to the acclaimed cycle of novels (1977). He went on to write prologues for new editions of *L'home que tenia més d'una vida* (1980), *Textos sobre teatre* (1982a) and *Camins de França* (1982b). In 1982, he published a brief account of Puig's links to the town of Alcover (1982c) and, to mark the centenary of the writer's birth, write review of his work to recover Puig's oeuvre (1982d). Years later, Graells took charge of editing Puig's *Teatre complet* (published in six volumes by Arola, 2001-2004) and wrote an introductory study to the edition (2001a). He also wrote forewords to *La dama enamorada* (2001b), *Servitud* (2002), *L'home que tenia més d'una vida i altres relats* (2007a) and *Una mica d'amor i altres relats* (2008b). Graells also published a study on Puig and Reus (2007b), as well as an essay on the professionalisation of the writer to coincide with the fiftieth anniversary of Puig's death (2008a).

In addition to Graells, other scholars have addressed Puig's work from a variety of perspectives, producing studies of considerable quantitative and qualitative diversity. Since these bibliographic sources are used extensively in the body of the thesis, such that the scope and interest of the texts can be examined only a brief mention is made at this point: **Arnau** (1980), **Baixeras** (2008), **Balaguer** (2007, 2005), **Bargalló** (2008), **Benet i Jornet** (1992, 1971), **Busquets i Grabulosa** (1993), **Cabré** (1972), **Casacuberta** (2014), **Castellanos** (2013, 2007), **Corretger** (2006), **Costa** (1965), **Curet** (1967),

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

Dasca (2015, 2014), **Domingo** (2020, 2017), **Domingo & Ginebra** (2012, 2008), **Escandell** (2011, 2009*a-b*, 2008*a-b*, 2007*a-b*), **Fàbregas** (1973, 1970), **Faulí** (1965), **Foguet** (2003), **Fort i Bofill** (1975, 1973, 1970), **Garolera** (2001), **Gual** (1960), **Guansé** (1973), **Julià** (2008), **Massana** (2017), **Massip** (2001), **Massot** (1996),³¹ **Noguer** (2008), **Oriol** (1989), **Sunyer** (1984), **Teixell** (2019*a-d*, 2017, 2016) and **Vilaseca** (2012).

1.2. Early twentieth-century Catalan publishing and the case of Edicions

Proa

BACKGROUND

For the last two years Catalonia has given itself over to an extraordinary frenzy of literary activity. We have all witnessed it and it has made us all happy.

“De cara a la paret. L’activitat literària”, *Diari de Sabadell* (10-XII-1925)

Francesc Trabal (Senyor Banyeta)

Publishing became the most dynamic of the culture industries in Catalonia between 1920 and 1939. The confluence of growing professionalism among writers³², the

³¹ This work, as Massot himself acknowledges, contains minor alterations to an earlier study of the same name (MASSOT 1984).

³² As Corretger explained (2006: 57), by around 1925 the debate over writing as a profession was very much in vogue, and was accompanied by a reflection on “the responsibility and dignity of the writer”. The need for the development of full and functional literature across all genres led critics, “in the first instance, to establishing the canon of the emerging novel and to promote the professionalisation of the writer, who must make the modernisation of the genre a reality” (CORRETGER 2016: 366). In this context, criticism became a public tribune from which to condemn the shortcomings that surrounded the craft. Guansé – see, for example, (GUANSÉ 1929*a-g*, 1928) – is, without doubt, “from 1924, one of the critics most closely engaged with books and reading” (Corretger 2008: 72). Other illustrative examples of contemporary criticism were the De Brunet (1930, 1929*a-b*), Cabot (1929), Esclasans (1929, 1927), Garcés (1928*a-b*), Nicolau d’Olwer (1929), Carles Soldevila (1927) and Tasis (1931, 1930). For more information on the situation of the writer between 1924 and 1936, see the section of the same name in Corretger (2008: 72-84).

normalisation of the Catalan language³³ and the growth of the publishers themselves – three factors identified by Joan Fuster (1972) – created ideal circumstances for the Catalan publishing sector, which, despite appearances to the contrary, found in the dictatorship of Primo de Rivera (1923-1930) a fertile space in which to grow. Although the political outlook was ominous, the number of publishers grew considerably and “reading’ was on the rise” (FUSTER 1972: 161). Publishing was, without doubt, one of the sectors to emerge strongest from this period: “with politicians in exile or in hiding, Catalans put much of their energy and enthusiasm into culture” (MANENT 1984: 138) and, since censorship “was felt more in the press than in books” (VALLVERDÚ 1977: 25), the publishing world progressed impetuously.³⁴ A clear example of this is that, despite the disastrous circumstances, 1924 saw a rise in the printing and sales of Catalan books³⁵ and two other publishers were founded (Llibreria Catalònia and Barcino), aspiring to exert an influence that would counter the attacks of the dictatorship. Discussing the favourable climate for the future of the publishing sector in Catalonia, and taking stock of the production in 1926, Lluís Bertran stated:

³³ With the demise of the Noucentista movement (which nevertheless brought success in areas such as linguistic standardisation) came “the optimistic appraisal of this [Catalan] prose as raw material” that was ideal for the novel (CORRETGER 2006: 58). As Corretger notes, “attaining a functional literary language comes together with the delimitation of the predominant novelistic model” (2006: 59). For this reason, without a valid linguistic model for narrative, discussion over the novelistic model is unfruitful. In the editorial of *La Publicitat* on 16 April 1924, Rovira i Virgili (1924: 1) argued that the genre had reached the “period of delicious maturity”, synonymous with prose that is “pure, modern and natural”. The affinity for prose of the Catalan language is echoed in later contributions to the debate by Crexells (1924) and Sagarra (1924). For more information on the background to the linguistic and novelistic models, see Corretger (2007: 367-371; 2006: 58-67). Researchers agree that the refinement of prose during the first years of activity had much to do with the translations. On this point, see the study by Marco (2000).

³⁴ There was also a notable increase in the number and print-runs of periodical publications: from seven Catalan-language newspapers in 1923 to ten in only four years. Vallverdú (1977: 26) describes a significant increase in the number of other periodicals. As Manent explains (1984: 182), in the “drive for cultural recovery the press has the mission of a powerful loudspeaker”.

³⁵ Vallverdú (1977: 25) points out that, while no statistics remain on the publication of Catalan books prior to 1926, “we should conclude that by the end of 1924 there was an increase in the printing and sale of Catalan books”.

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

In only a short time, the books and periodicals that have sprung to light have become so abundant that, particularly in regard of what came before, it would appear that we are in a new world, in a new stage of history. And we truly believe that we have moved into a new phase, in which those efforts to condense our spirits have ultimately brought a new dawn.

(BERTRAN 1927: 113)

Nevertheless, as Castellanos points out (1996: 26), it would be “an error to attribute exclusively to the situation created by the dictatorship the extensive renewal of the Catalan publishing scene”. This modernisation, or “significant activation” (REAL 2006: 18), born out of a new cultural paradigm, gathered speed with the demise of Noucentisme (building on the foundations that this movement had laid) and contributed to the growth of the publishing market. It was “not as a result of the dictatorship but as a reaction against it that this renewal took place” (CASTELLANOS 1996: 27). While the expansion of the sector was undeniable, the last two years of the dictatorship (1928-1930) did slow its pace: the number of new titles fell and, when “those who observed the publishing sector realised that the growth of Catalan literature was slower than they had expected” (VALLVERDÚ 1977: 29), enthusiasm gave way to disillusionment. As Castellanos remarked, the publishing world needed to be pushed constantly – observing that “the perspectives that were opened in 1925 would gradually turn to disappointment” – towards a campaign of “revision” and “promotion” (1996: 34).³⁶ As early as April 1927, Joan Estelrich, director of the Fundació Bernat Metge, pointed to the shortcomings of a poorly prepared reading public (“the fundamental problem of the public is simply a problem of public primary education”) and stated that it would be necessary to “prepare new circles” of readers, for which purpose the novel should be used (1927: 3). From this moment, debate grew over the need to establish a loyal Catalan readership,³⁷ “a broad platform on which to build a diverse literary market, an indispensable condition of the robustness that must guarantee its ability to function independently of political change” (CASACUBERTA 2007: 241). Despite the

³⁶ The discussion, which grew from a desire to measure the scope of publishing and reading in Catalan and to promote Catalan literature, became referred to as the *Batalla del Llibre* (the Battle of the Book), taken from an article of the same name published by Tasis (1930) in *La Publicitat*.

³⁷ Many Catalan intellectuals were involved in this debate. Their criticisms that appeared in print revealed the aspects that conditioned the evolution of the Catalan publishing sector. As Corretger (2006: 55) noted, “any study of this period should take into consideration the work of Joan Crexells, Domènec Guansé, Carles Soldevila, Just Cabot, Rafael Tasis and Armand Obiols, among other critics printed in publications such as *La Publicitat*, *Revista de Catalunya*, *La Revista*, *La Nova Revista*, *Mirador*, *La Nau* and *L'Opinió*”.

shortcomings of different publishers and writers, “views on Catalan publishing were highly contradictory” (VALLVERDÚ 1977: 36). Nevertheless, during this period Catalan publishing was fortified and laid the foundations of “cultural pluralism”, in “a context of increasing cultural competitiveness” (MANENT 1987: 182).

Discussion over how to build a collective that would relate to the new publishing sector coincided with the end of the long-running debate about the necessity of the novel (1917-1925).³⁸ There arose at this time, amidst other urgent matters, the imperative need to normalise the genre, providing the conditions for its acceptance as a fully realised element in a renewed Catalan culture.³⁹ The “real and curious prejudice against the novel”, dating from the consolidation of Noucentisme, “contributed to its discredit as a genre – they said – sloppy, under-realised, unsatisfactory” (MANENT 1987: 184). As the legacy of the Noucentistes faded, a drastic reformulation of the relationship between creation and reader was unavoidable. With the closing of the dispute, which had made clear that the public clamour for novels should be heeded, “prioritising the novel, taking into account the current state of the genre and its eminently popular and modern character” (REAL 2006: 20) would be essential on the path towards the normalisation of the sector.⁴⁰ It was necessary to find a solution for “what had become known as ‘a generation without novels’”⁴¹ and “the solution was to encourage writers

³⁸ For a study of the circumstances surrounding the crisis of novel and, specifically, an analysis of the debate over the necessity to publish novels in Catalan, see Yates (1984: 147-205).

³⁹ Particularly relevant are the words of Guansé in the prologue to *Abans d'ara*, which deal with this period: “The writers, with so many new horizons open to them, felt increasingly that they were producing literature that was becoming normal. And we could say that their readers, with the power to choose, were also increasingly normalised” (GUANSÉ 1966: 14).

⁴⁰ By way of example, on 1 June 1925, bringing to a close a long discussion on the genre, Esclasans concluded that “the public – select and vulgar alike – and above all the Catalan public must be given everything, absolutely everything: from pink to white, from red to green, from prose to verse; and from the summit of morality to the summit of immorality... If we do not give it to them, others will – and have been for some time” (1925: 168). The year before, Sagarra (1924) had set out in the pages of *La Publicitat* his idea for “a model of urgent novelist and novel in a society in conflict with a process of cultural elimination” (CORRETGER 2007: 367). Years later, Tasis – of particular interest are the article “Falles d'una literatura. Variacions sobre la novel·la” (1934) and the book *Una visió de conjunt de la novel·la catalana* (1935) – stated the same need, which he considered pressing.

⁴¹ The origin of this expression can be found in an article by Riba (1925) published in *La Veu de Catalunya*, the title of which was widely adopted to refer to the crisis of the genre. Riba's criticism sparked a long debate played out in the press.

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

to write novels and readers to read them” (GUANSÉ 1966: 20). With the discussion now put to rest, and after some years of successful interaction between the genre and its readers, two events reveal a significant change of course: the inauguration of the Joan Crexells Award⁴², - “created in 1928 to nurture the health of a literary genre that had become the Cinderella of Catalan arts (REAL 2006: 20)” and the 1929 Barcelona International Exhibition. Little by little, the ground was laid for cultural initiatives capable of bringing to light unknown authors and unpublished works for a newly formed readership: in 1928, “growing Catalan culture had strong foundations and had cut back the tedious debate over the virtues of the novel” (MANENT 1984: 192). And “Josep Queralt’s Proa, with its popular “Biblioteca A Tot Vent”, led the way” (GUANSÉ 1966: 20).

It was in these circumstances, with the knowledge that the publishing sector still had much ground to cover, that Marcel·lí Antich i Camprubí (1895-1968) and Josep Queralt i Clapés (1896-1965)⁴³ founded Edicions Proa in 1928. A series of talks at the Escola Catalana in Badalona over the course of the 1927-1928 academic year created a favourable climate that Antich and Queralt were able to harness and ultimately crystallise into their editorial undertaking. In the closing session of the academic year, the founders “publicly announced the launch of Proa” (MANENT 1984: 191). Antich and Queralt saw the debut as encouraging, despite the possibility of being seen as naive:

The emergence of Edicions Proa in the last moments of the dictatorship reflected the optimism that characterised the period. The name itself is an indication of the desire to move forward, almost ostentatiously so, and the title of the main collection of novels – “A Tot Vent” can be interpreted in the same spirit but in fact offers another version, which we might consider complementary, of the intentions of this important editorial initiative: its openness to diverse trends, schools and literatures.

(TRIADÚ 1978: 18)

As Triadú and Faulí remark, “the defence of the language and the love of culture, as so many times before and since, built goodwill, generated enthusiasm and fostered the creation of bonds” (1978: 34), and the birth of Proa was accompanied by confidence in the viability of a project that Antich and Queralt considered to be well founded and attractive to the general public. The same can be seen in the company’s logo, designed

⁴² On the creation of the Joan Crexells Award, see the study by Casacuberta (1995).

⁴³ Little information is conserved about Antich and Queralt. For a biographical overview of the two founders, see Manent (1984: 188-191). Alba (1977: 4) published a few lines on the founder of Proa, noting his status as a “precursor”, and Tornafoch (2015) provided brief biographical notes on the publisher. For a general picture of Queralt, see Guansé (1972) or the short summary recorded by Villalon (1966). Despite the apologetic tone of his study, Serrats (1980-1981) also provided interested first-hand details of the publisher’s life in exile.

by Josep Obiols: the ship the *Maria Assumpta* (§ Annex gràfic, fig. 1), with the motto “Navego a tot vent” (roughly, in English, “I run with full sails”). Antich and Queralt would soon be joined by Puig: as Manent says (1984: 191), “it seems that it was Antich’s idea to entrust to Joan Puig i Ferrerter the literary direction of Edicions Proa, which was devoted primarily to the novel”. The three men with their hands on the rudder at Proa “espoused principles that were less intellectual and “bourgeois” than populist and mainstream” (MANENT 1984: 192). It was in adherence to these principles that the first volumes of the company’s flagship collection, “A Tot Vent”, were released: novels held in “extraordinary esteem” (FUSTER 1972: 163). The new titles, published “with admirable punctuality” (TALAVERA 1929a: 3), made up a genuinely popular collection: “with their manageable and agreeable format and careful printing, the attractive volumes of this collection are affordable to the most modest budgets” (TALAVERA 1928: 3).⁴⁴ The speed of the company’s success was undeniable: in only a year Proa’s head office moved from Queralt’s home in Badalona to a unit in Carrer del Duc – at that time Carrer del Duc de la Victòria – in the heart of the Gothic Quarter. The new premises were also soon outgrown and the firm relocated to a larger home in Carrer Pelai, “where one of the rooms was given over to the authors” (MANENT 1984: 193). The political circumstances, with the instatement of the Republic and the Statute of Autonomy of Catalonia of 1932, would consolidate the company’s strong beginnings. Nevertheless, as Guansé explained, Proa’s success was due not only to the circumstances of the country but also to “a handful of truly remarkable decisions” (1972: 102): to offer direct translations of original texts⁴⁵ and to give opportunities to new generations of Catalan novelists. As Guansé pointed out in his description of Puig, Proa was directed “with competence and good judgement” (GUANSÉ 1966: 194).

⁴⁴ Proa’s first titles were priced at 3 pesetas. Due to printing costs, however, with the release of the twentieth volume (*Crim i càstig*, 1930) the price was raised to 3.5 pesetas. Intent, however, on remaining *popular* – an adjective that could be equally applied to its retail price – Proa did not increase the cost of subscription, which was held at 3 pesetas, and as such no increment was levied on its subscribers. In March 1930 the firm released a statement (see, among others, *Aires de la Conca*, n. 117, 1 March 1930, p. 10) justifying the change in price: “Paper, binding cloth and the new regulations established by the committee of representatives of binders have left publishers facing one of two paths: we either change the collection’s format and restrict ourselves to publishing shorter titles, or we raise the price. | Edicions Proa has opted for the latter”.

⁴⁵ These editions, which Tasis (1932: 6) referred to as “accurate and competent” translations, were deemed by Manent (1984: 196) to constitute “a veritable school of translation”.

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

The pumpkin-hued books would quickly become part of the landscape on the shelves of many personal libraries.⁴⁶ With the publication of the first novel in the series, the press rushed to celebrate the birth of Proa and to review its work and new titles: “The collection “A Tot Vent” warrants the loyalty of our readers like few others. It warrants this for its projects – so bold and excellent – and its realisations – so polished and appropriate; for its seriousness and regularity” (TALAVERA 1929c: 23).⁴⁷ Proa was able to “promote the Catalan novel, which at that time of great intellectual effervescence was divided between contradictory trends and inspired passion in readers” (GUANSÉ 1972: 102). And “writers coveted appearing in the collection because it was a platform to literary consecration and because it targeted a varied and loyal readership” (MANENT 1984: 193). After only one year of activity, Anguera (1929b: 5) wrote

⁴⁶ Looking beyond the intrinsic value of the work they contain, the books in the series “A Tot Vent” are attractive material objects in their own right: cloth-bound volumes, “of a candy-like orange colour, a veritable typographical find for their composition, size, colour and price” (TALAVERA 1929a: 3). A notice in the *Diari de Granollers* (13 July 1928, p. 2), announcing the publication of the first two volumes of the collection, read: “the presentation of the book is both appropriate and agreeable”. Indeed, regular reviewers of the volumes of “A Tot Vent” would agree that they were printed “with the customary care”» (ANGUERA 1929c: 5).

⁴⁷ Edicions Proa was repeatedly mentioned in a variety of publications from the time its first title was published. On 30 March 1928, for example, *La Veu de Catalunya* (n. 9931, p. 7) reported on work to set up the company and foresaw great success (“on this point, it need only be said that literary direction [...] has been entrusted to the eminent dramatist and novelist Joan Puig i Ferrer»). April (*La Publicitat*, 24 April, p. 1) saw the announcement of the forthcoming publication of *Manon Lescaut* by the Abbé Prevost, translated by Guansé (§ Annex gràfic, fig. 2). Five days later, on 29 April, Proa launched an advertising campaign in *La Publicitat* (p. 12) in which it announced the publication of its first titles, complete with brief summaries, and provided a cut-out subscription form. A notice in *La Veu de Catalunya* on 13 May (n. 9968, p. 3) revealed that Proa had begun to send its subscribers the first volume of “A Tot Vent” the previous day. Three days later, another notice in *La Veu de Catalunya* (16 May, p. 1) informed readers that *Manon Lescaut* “will be available today in all bookshops in Catalonia”. Guansé himself announced the publication of his translation in *Revista de Catalunya* (n. 47, May, p. 533) and the same notice appeared in the May edition of *La Nova Revista* (n. 17). Particularly relevant was Puig’s interview by Obiols which spawned an announcement in *La Publicitat* on 18 May 1928 (p. 1) – “A new literary collection: ‘A Tot Vent’” – in which he reveals that the first titles in the series are being printed and that the company has great hopes for the collection. A constant flow of references appeared in the press, signed by different authors or by the company itself. See, for example, pieces recording the authors’ opinion of Proa, by Bonastre (1928), printed in fragments in *L’Avi Muné*, 14 July, p. 2; a note in *Pla i Muntanya*, 2 July, p. 8; and a commentary signed by Orfeònic (1928). In July 1929, Proa published the first in a regular series of its “Bibliografia mensual” (“monthly library”), “which is intended to establish more direct links [...] between the readers and producers of books” (§ Annex gràfic, fig. 3).

that Proa was “perhaps the most serious, most methodical, most well-drilled attempt to make the greatest works of universal literature our own”, an opinion that would become a categorical statement only months later (1929a: 3). Under the literary direction of Puig, “A Tot Vent” became a platform for popularising translations⁴⁸ that also gave a home to “young authors [...]: Arbó, Maria Teresa Vernet, Miquel Llor, Millàs Rau-rell, Xavier Benguerel, Joan Duch, even those who temperament should have made them less amenable, such as Francesc Trabal” (GUANSÉ 1966: 194). Proa’s catalogue, with its twenty-two Catalan and forty-five foreign authors (before the Civil War), was a window on Puig’s aesthetic and literary taste, as he both published his own work and decided which authors and titles would form part of the collection. A great follower of European trends, Puig imposed his taste on the collection. And his selection, for all that it could be debated and disputed,⁴⁹ made “A Tot Vent” a multifaceted, independent series of novels that would print as many as ninety-two titles in its first run. It was the collection’s success that enabled Proa to curate other series: “Històries curtes”, “Els d’ara”, “Oreig”, “El Camí” and “Grumet”. Moreover, as of 1935 Proa added to its catalogue the titles of another publisher, La Mirada,⁵⁰ in a series of the same name. To the ninety-two titles of “A Tot Vent”, then, we must add forty-two new titles from the other collections and eight standalone works: a total of one hundred and forty-two titles in a period of eleven years, “even though the war must be considered [a stage] of very low output” (MANENT 1984: 196). This said, despite the scant production that Manent had described, Proa was in fact one of the few publishers (given the historical context and in comparison to other companies in the sector) to maintain a solid volume of activity during the Civil War. On this same point, Josep Sol expressed an important view in his appraisal of a new title from Barcino: “Editorial Barcino, Edicions de la Rosa

⁴⁸ The most prominent role in this process was played by Andreu Nin. Puig, who was great friends with Nin, commissioned the translation of classical and modern Russian authors. For detailed treatment of Nin’s work as a translator, see Figuerola (2018). Also of note were the translations by Carner – of Dickens, see Ortín (2002), Cabot, Guansé or Jordana. Corretger (2008: 53-56) refers briefly to Proa’s role in the dissemination of foreign narrative models.

⁴⁹ In 1929, Anguera stated that “one can acquire any book from this collection without fear of disappointment” (1929b: 6). Over time, as successive titles in the collection were released, he became more critical – as the series expanded, so its quality grew less consistent – but Anguera’s view is valid if we consider “A Tot Vent” as a whole.

⁵⁰ Oliver (1978), in a *plaquette* to mark the fiftieth anniversary of Proa, gave a review of the collection “La Mirada”.

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

dels Vents and the Biblioteca “A Tot Vent” are the only publishers whose releases – though they vary in regularity – sustain the existence of Catalan books” (1937: 7).

Indeed the enthusiasm in the work of Proa’s founders and literary director was commendable. The first stage in the activity of Edicions Proa was of vital importance to Catalan literature: under the literary direction of Puig, the company enjoyed a period of great success. This was attained through considerable effort and was thanks, as Tasis suggests (1932: 6), to the first fifty titles in its series of novels:

Both the material conditions of the volumes (presentation and price) and their required content (novels of more than two hundred pages), as well as the state of the Catalan publishing market, highlight the effort required to publish fifty titles between 1928 and 1932, of which twenty-eight were translations and twenty-two were original works by Catalan novelists, with a list of titles of unequal standing but which nevertheless represent one of the most positive contributions to Catalan literature.

The unfavourable climate to which Tasis alludes throws into relief the value of the work that made Proa a success in these first eleven years: the maiden decade of a publisher that showed itself to be alert to the numerous debates that surrounded the sector, as the diversity of its catalogue confirms. The commitment to the novel, the popularisation of direct translations of the original texts, and the publication of new, native authors saw Proa become a fundamental contributor to linguistic standardisation and to the activation of the literary market (in terms of the preparation of the reading public, the professionalization of the writer and the increased options offered to readers). It was on this initial period of dazzling success that Proa built its reputation, acquiring the prestige that war would take away and which the exiled Puig and Queralt, having broken with Antich⁵¹, would seek to reattain, striving to recover the lost paradise of their former partnership as literary director and editor-in-chief.

MATERIALS

There are many studies of the complex backdrop against which Edicions Proa was created, covering particularly diverse fields. This collection of materials is not intended to be an exhaustive bibliographic index (for a detailed view an ad hoc monographic study would be required); it is, instead, a starting point, a rough account that frames the events surrounding the company’s creation. This section sketches an outline of Proa

⁵¹ In 1935, Antich decided to leave Proa due to political disagreements with Queralt and joined Andreu Nin and Francesc Payarols – bankrolled by Josep Cruells – in founding Atena.

in order to discuss the circumstances that shaped its creation, the enforced suspension of its activities and the resumption of publishing in exile. By establishing this framework, we can assess the importance of Proa's work in its historical, social and literary contexts.

(a) Publishing in Catalonia in the twentieth century up to 1936

As Isarch notes (2016a: 215) on contemporary commentary on the Catalan publishing sector, "contributions to the debate were made frequently, from diverse approaches". Of the many individual contributions by intellectuals of the period⁵², the most relevant – in addition to those named in note 3 – are those of **Riba** (1925), **Rovira i Virgili** (1924), **Sagarra** (1924) Ferran **Soldevila** (1928) and **Tasis**⁵³ (1935, 1934). The studies by Bertran and Estelrich, published in a series of articles, are also interesting. **Estelrich**, who on 7 April 1927 gave a talk titled "The problems of the book" at the Artistic and Literary Society of Mataró (for which he received a standing ovation, according to the report in *La Veu de Catalunya* on 12 April), published a series of articles (Estelrich 1927a-g) in which he analysed the roles of publishers, writers and readers. **Bertran** (1927-1935), meanwhile, published an annual quantitative account of editorial output in Catalan. While he did not comment on the quality of the works, he compiled bibliographic indexes⁵⁴ – usually thematically arranged – of the books printed in Catalonia, which were often accompanied by the views of contemporary critics and publishers to illustrate the context of this production.

Notable later studies include those of Castellanos, Corretger, Guansé, Llanas, Malé, Manent, Real and Vallverdú. **Castellanos** (2002) analysed the Catalan literature of the 1930s, focusing particularly on the link between publishing and the creation of social and national engagement. He had earlier (1996) examined the creation of a Catalan literary market (or markets) over the period from 1882 to 1925. The study devotes a section to the influence on the publishing sector of Noucentisme, arguing that the movement's decline (with the emergence of more modern notions of culture) contributed, alongside the reaction to the dictatorship, to strengthening the market.

⁵² Puig himself, in his role as literary director at Proa, was a regular contributor to the ongoing debate on publishing in Catalonia. Cf. note 8.

⁵³ For an analysis of Tasis' role as a journalist and critic in discussions of the novel, see Corretger (2016) and Isarch (2016b).

⁵⁴ Although Vallverdú (1977) showed that Bertran's data were not fully accurate.

Corretger (2008, 2007, 2006) reviews and analyses debates about the linguistic model and the creation of a model of novelistic prose. In particular, in the last of the contributions referenced here, Corretger draws a detailed panorama of the situation of writers, journalists and literary critics between 1924 and 1936, before presenting four case studies of relevant aspects of the period. The prologue by **Guansé** (1966) is the first of a series of studies to offer broad overviews of the early part of the twentieth century, but it also offers more than this: it is a mature, measured synthesis of the ideas that, during the 1920s and 1930s, had led him to become a critic. Guansé looks at the reasons for the decline of the novel, the emergence of periodical publications and publishers and the causes of the return to narrative prose. **Llanas**, for his part, offers brief notes on the editorial situation from the beginning of the century up to 1939 (taking in the legal and historical framework, commercialisation, and the institutions and bodies in the sector), which provide the framework for a thematic index of selected publishers (specialising in, for example, school books, religious books, etc.) for which basic details are provided on their foundation, direction and catalogue. **Malé** (2012) provides an extensive anthology of texts from the inter-war period, focusing on poetry, narrative fiction, drama and criticism. **Manent's** study (1984)⁵⁵ of three publishing firms – Societat Catalana d'Edicions, Barcino and Edicions Proa⁵⁶ – offers an analysis of the book sector during the unsettled period from the turn of the century to the imposition of the Franco regime. Nevertheless, Manent himself acknowledged that the essay was not “exhaustive but rather panoramic” (1984: 180). Be this as it may, the value of his contribution is beyond measure because while it does not look in detail at the creation of each publisher or the reasons for the sector's growth, it lays solid foundations and opens the way for later studies. **Real** (2006) offers an overview of the editorial context of the period. Although he focuses on the role of women in the publishing sector, Real sketches the general context that, after 1923, provided the basis for the growth of numerous cultural projects. Also of note is the analysis by **Vallverdú** (1977): a monograph on the Catalan publishing sector during the dictatorship of Primo de Rivera with a wealth of tables and statistical data. Vallverdú examines the evolution of literary output in Catalan

⁵⁵ Manent (1978) ja recull, en un opuscle imprès per Proa en commemoració del cinquantè aniversari de l'editorial, his work on Proa (1984).

⁵⁶ Mention should also be made of the brief case study by Manent (1997: 119-125), who notes the work of Ignasi Armengou in charge of Edicions Diana between 1925 and 1929.

during the dictatorship, contrasts the views of different publishers, compares the cases of Catalan and Spanish output and offers a social-bibliological analysis of the period.

Although less useful than the above studies with regard to the specific focus of this thesis, interesting research was also carried out by **Fuster** (1972: 159-164), who outlines the factors that stabilised Catalan literary production in the years between 1911 and 1931; by **Llanas** (2005),⁵⁷ who compiles an informative collection of samples for some fifty Catalan publishers, and by **Yates** (1984), who reviews and analyses the crisis of the novel in the final years of Modernisme, the outright rejection of the genre by the Noucentistes, and the long debate over the need to rekindle the production and publishing of narrative fiction in the latter part of the movement.

(b) Edicions Proa: the beginnings in Catalonia and subsequent exile

The articles from Proa's first period of activity in Catalonia (which varied considerably in length and quality) appeared in many publications. A good example can be found in footnote 18. However, research into the structure around Proa is scarce.

On the period in Catalonia there are contributions by Cònsul, Guillamon, Manent and Llanas. **Cònsul** (2008, 2004, 1985), on the occasion of different events (resumption of activity and the seventy-fifth and eightieth anniversaries) compiled a historical account that he himself has acknowledged is not definitive. **Guillamon** (2015) compiled an illustrative selection of samples from Proa's various publications. To mark the fiftieth anniversary of Proa's return to Catalonia, and based on the exhibition of the same name (*La propera festa del llibre serà de color taronja!* ["The next book fair will be orange!"]), Guillamon put together a photographic catalogue with basic details of Proa's individual titles and collections. **Manent** (1984, 1978), meanwhile, gave a brief overview of the circumstances that led to the birth of the Proa and provides valuable insight into how the company was organised in the early years. Finally, **Llanas** (2005: 315-319; 2004) also compiled a collection of samples from the period and provided basic details.

Studies on the relaunch of Edicions Proa in exile can be reduced – quantitatively and qualitatively, despite the existence of a large body of references – to those of Camps

⁵⁷ In another study (LLANAS 2007b: 121-171), the author also reviews the early years of publishing in Catalonia in the twentieth century. However, given the breadth of the study's focus —*Sis segles d'edició a Catalunya*— his analysis of the period is less detailed than that appearing in his earlier study (LLANAS 2005).

i Arbós, Cònsul, Guillamon, Llanas, Llombart, Manent, Pigenet and Serrats.⁵⁸ Without any doubt, the most interesting contribution is that of **Camps i Arbós** (2004, 2003), who offers a brief monographic study of the company's period of exile. He looks specifically at Ramon Xuriguera, who is the basis for the discourse on the reconstruction of Proa's activity in Perpignan and the voice through which it is channelled. **Guillamon** (2016, 2015), in one of the informative contributions considered here, gives a succinct outline of the history of the company in exile and includes several images illustrating significant aspects of Proa's time in Perpignan. **Llombart** (2006: 234-245) and **Pigenet** (2017: 211-212), both within broader studies, also provide a short summary of the work of Edicions Proa in Perpignan. **Llanas** (2004), as the title of his study indicates, takes "a look" at the history of Proa in exile to mark the company's 75th anniversary and gives some general information on the subject. Finally, **Serrats** (1980-1981) offers an apologetic biography of Queralt's period as a publisher in exile; taking everything into account, the author's proximity to Queralt should be noted because of the first-hand information that this circumstance allowed.

(c) Publishing in Catalonia during the Civil War and the early years of the dictatorship

The most valuable material on publishing in Catalonia from the start of the Civil War and during the early years of the Franco dictatorship comes from the research of Crexell, Llanas, Manent & Crexell and Vallverdú. **Crexell** (1990) write a monographic study of the circumstances surrounding publishing activity in Catalonia during the Civil War. The study contains a chapter on the mandatory suspension of printing and the role of writers and of the Generalitat de Catalunya, which provides the framework for the bibliographical index of publications during the period. **Llanas** describes the context of the dictatorship and the mechanisms of censorship put in place in 1939, reviews socioeconomic aspects of the publishing sector and presents a selection of publishing firms and their key titles. **Manent and Crexell** provide bibliographic listings of works published between 1939 and 1943 (1988) and between 1944 and 1946 (1989). **Vallverdú** (1998) analyses Catalan publishers' efforts to regroup following the

⁵⁸ Contributions that coincide with those referenced for the period in Catalonia are not mentioned again in this section.

Republican defeat in the Civil War Civil and up to the end of the twentieth century, offering an assessment of the sector that he himself describes as provisional.

Although it does not focus specifically on publishers, the study by **Campillo** (1994) is particularly relevant as it examines the context between 1936 and 1938 in which writers were able to express their anti-fascist ideology.

II. MOTIVATION AND DESCRIPTION OF OBJECTIVES

While Joan Puig i Ferrer's literary output received the critical acclaim of his contemporaries, his period in exile has not been afforded the critical attention it deserves, a fact that is apparent in the materials referenced above. The openly problematic relationship between Puig and the Catalan political and cultural authorities during the Republican exodus very likely has a bearing on this clear absence of historical account. Suspicions regarding his involvement in the misappropriation of Generalitat funds after 1938 remained many years after Puig's death in Paris in 1956. And while contemporary and later writers and critics have addressed the uncertainty of these events, most revert to a constantly repeated caricature that prevented Puig from escaping the shadows that pursued him. Offended by the constant reproaches of former friends and colleagues and slowly ostracised by the diminished intellectual circles of the period, the novelist's fiery character precluded any possible reconciliation with former political colleagues or writers, despite his, and others', repeated attempts – a reconciliation with former political colleagues or writers. As such, drawing a clearer picture of Puig's intellectual activity and political responsibilities in exile take on particular significance. Such research should strive to avoid the all-too-common Manichean characterisation of the writer and adopt a fresh perspective on his work in France.

Of the many activities Puig carried out during the Republican diaspora, particularly notable are the writing of his thirteen-volume masterpiece *El pelegrí apassionat* and his keen collaboration with Edicions Proa. His growing separation from political life in exile (it had not been one of his primary concerns before this) allowed Puig to focus his efforts on the production of an extensive series of novels, which he wrote alongside a volume of memoirs – *Ressonàncies* – and a book of poems – *La complanta de Janet*. It

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

was the realisation of the first activity that led to the second: unable to release the volumes of his novel, Puig contacted Josep Queralt i Clapés, the manager and editor-in-chief of Edicions Proa. When Proa resumed publishing from Northern Catalonia, the writer returned to the role of literary director he had held after the company's creation in Badalona in 1928. Despite the leading role of Edicions Proa – and, particularly, of the collection “A Tot Vent” – in the recovery and diffusion of the Catalan language and of Catalan and translated literature in the 1920s and 1930s, studies of the company (few in number) rarely make reference to the period in Perpignan. As such, the body of material on Proa and Puig's role as literary director demand a thorough study in order to appraise his work at the head of a publisher reborn in exile.

In an attempt to fill some of these gaps in the literature, this doctoral thesis examines certain aspects of Joan Puig i Ferrer's life and work. The main hypothesis of this research is anchored around four complementary core objectives:

(a) **To describe and analyse the role of Puig i Ferrer as a writer and politician in exile.** Given the suspicions that dogged Puig during exile in France, this study will examine the controversy on the basis correspondence (between Catalan intellectuals in exile and in Spain, and between Puig and other writers and politicians), diaries and periodical publications.

(b) **To determine and assess the work of Joan Puig i Ferrer and Josep Queralt i Clapés in reinstating Edicions Proa in exile.** In order to chart the steps carried out to resume publishing from Northern Catalonia, this thesis examines different ego-documents and other materials that reveal the foundations on which the company's renewed activity was built following the reacquaintance of Puig and Queralt in 1948.

(c) **To define and assess the role of Joan Puig i Ferrer as literary director of Edicions Proa in exile.** This is addressed by creating an annotated edition of Puig's correspondence – with various writers – in his capacity as literary director at the head of the company.

(d) **To appraise the scope and significance of Proa's output and diffusion in exile.** In order to assess Proa's work in exile and to contrast this with the general situation of the Catalan publishing sector in this period, the thesis analyses the scale on which the company resumed its activities in Northern Catalonia. A comparative analysis is also offered of the significance of its output during the Republican diaspora and the company's work from the time of its creation in 1928 up to the enforced suspension of

activity at the end of the Civil War, as well as its return to Catalonia under Josep B. Cendrós.

III. RESEARCH METHODOLOGY

To meet the stated objectives, the methodology for this doctoral thesis is taken from the research group with which it is registered: the Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (Identities in Catalan Literature Research Group, GRILC), recognised by the Generalitat de Catalunya as a consolidated research group (2017 SGR 599). Data were acquired and processed across four thematically distinct sections, carried out in stages:

(1) Bibliographical research and collation of published materials, which informed the background and current state of research considered for the work carried out in this thesis. References to the work of other GRILC members, in particular Dr Montserrat Corretger, add to the information in different sections of the research on Joan Puig i Ferrer and other Catalan intellectuals to whom he was closely linked.

(2) Exhaustive reading and analysis of unpublished materials (the majority of the works consulted are unpublished and distributed among the many collections and institutions listed below) about Joan Puig i Ferrer and Edicions Proa, which form the core of the thesis.

(3) Research in numerous personal collections of writers, politicians and other notable figures with whom Puig associated (Josep Carner, Domènec Guansé, Xavier Benguerel, etc.), building on the analysis of his personal collections carried out in the second stage. In parallel with this third stage of research, additional personal collections have been consulted which, while they do not have a direct bearing on any of these three sections, may contain material that complements and builds connections with the main body of texts (such as those of Bernard Lesfargues and Rafael Tasis).

(4) Satellite research, essentially comprising a body of studies not in chronological order, reflecting the fact that as the specific focuses of the thesis were gradually defined, useful material was compiled from periodicals that completes the information on the critical reception of the writers and works that make up the main body of the research.

IV. STRUCTURE OF THE WORK

To achieve the objectives described above, the thesis is divided into two parts:

(a) **The literary direction of Edicions Proa in exile.** The first section of the thesis is a study of Puig's role as literary director of Proa in Northern Catalonia. To define this role, the study examines and appraises the author's relationship with the firm's editor-in-chief, Josep Queralt i Clapés, from the end of 1948, his involvement in relaunching the company in Perpignan, the relationships he established once reinstated as literary director and the repercussions of the works published (and, in general, Edicions Proa) under his direction. This section, which establishes basic theoretical principles that are vital to the reading of the materials presented in the second section, examines Puig's correspondence with the writers who contributed to the collection "A Tot Vent" in exile alongside the letters between Proa's literary director and general manager, in addition to numerous sources from other Catalan politicians and writers. The texts reveal the suspicions that much of the exile community directed at Puig and enumerate the many slanders of which he was a victim, as well as the writer's efforts to discredit them.

(b) **Correspondence of Joan Puig i Ferrer.** This part of the research focuses on the annotated edition of Puig's correspondence during his time as literary director of Proa upon the resumption of its work in Northern Catalonia. It is divided into four chapters, on Puig's correspondance with Josep Carner, Domènec Guansé and Xavier Benguerel (chapters 1-3) and with various writers who, despite exchanging letters, did not become contributors to the publisher in exile (chapter 4). This section gathers together more than one hundred letters – most of them unpublished – that have been painstakingly annotated. Moving between Brussels, Santiago de Chile and Paris, these missives allow us to gauge the opinions of Carner, Guansé, Benguerel and Puig with regard to the political, social and literary climate of the period. The letters also reveal aspects pertaining to the publication of the first three novels in the collection "A Tot Vent" when Proa resumed work in Perpignan: 1951, *El Ben Cofat i l'Altre* by Carner; 1951, *L'home dins el mirall* by Benguerel, and 1952, *Laberint* by Guansé. Taken as a whole, the body of correspondence is a veritable mine of information, available to researchers and readers for the first time. It is in the notes that readers will find a guide

with multiple internal (to the letters themselves) or external references (to other literary or critical works) to aid their interpretation of the volume.

The results of the research carried out for the two main sections that provide the structure of this thesis are examined in the conclusions. Finally, in addition to the bibliographical references, lists are provided of the people, companies and cultural organisations, political bodies, literary works and periodicals referred to in the study, which simplify browsing by concept and will assist research in browsing the discussion and the texts edited in this doctoral thesis.

V. REFERENCED ARCHIVES AND COLLECTIONS

Archivo General de la Administración (AGA)

Registro de Censura

Registro de Editores

Registro de Importación de libros

Arxiu Comarcal del Vallès Occidental (ACVO)

Fons Ferran Canyameres i Casamada

Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals (ADPO)

Fons Gabinet del Prefecte

Arxiu Històric de Tarragona (AHT)

Fons Joan Puig i Ferrer

Arxiu Històric de Sabadell (AHS)

Fons Francesc Trabal

Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (AMTM)

Fons Josep Tarradellas

Fons Just Cabot

Arxiu Municipal de Girona (AMGi)

Fons Josep M. Corredor

PREAMBLE [ENGLISH VERSION]

Arxiu Municipal de la Ràpita (AMR)

Fons Sebastià Juan Arbó

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)

Fons Carles Riba i Clementina Arderiu

Fons Cèsar-August Jordana

Fons Domènec Guansé

Fons Generalitat de Catalunya (exili)

Fons Generalitat de Catalunya (Segona República)

Fons Orfeó Català de Mèxic

Fons Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)

Fons Ventura Gassol

Biblioteca de Catalunya (BC)

Catàlegs d'editors de Catalunya de 1940 a 1975

Catàlegs d'editors de Catalunya fins 1939

Catàlegs d'editors i llibreters de Catalunya de la col·lecció Bergnes de las Casas

Fons Joan Puig i Ferrer

Fons Xavier Benguerel i Llobet

Fons Joan Fuster

Fons Josep Carner

Biblioteca Pare Fidel Fita (BPFF)

Fons Lluís Ferran de Pol

Centre d'Estudis Històrics (CEHI)

Fons Jordi Arquer

Centre Interrégional de développement de l'occitan (CIRDÒC)

Fons Robert Lafont

CRAI Biblioteca del Pavelló de la República. Universitat de Barcelona

Fons DO. Sèrie Documents Exili

Fons DO-C. Sèrie Documents Exili. Correspondència

Fons Privat Ramon Gual (Gual)

Documentació Edicions Proa

Fundació Carles Pi i Sunyer (FCPS)

Fons Carles Pi i Sunyer

Institut d'Estudis Catalans (IEC)

Fons Joan Prat (Armand Obiols)

Mediateca de Perpinyà (MP)

Fons Lluís Esteve

Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)

Fons Pere Calders

Fons Rafael Tasis Marca

Fons Bernard Lesfargues

Universitat de Perpinyà (UP)

Fons Josep Queralt i Clapés

Universitat de Vic: Biblioteca Miramarges (UVIC)

Fons Edicions Proa

VI. EDITING CRITERIA

The transcribed texts have been adapted to current typographical standards. Graphical aspects of the text have been standardised, but the writer's underlining is maintained. The lexical and morphosyntactic characteristics have been conserved. Missing characters have been restored to some words and incorrectly transcribed proper names or titles of works have been corrected without annotation. Square brackets are used to denote the addition of words or parts of words. Notes are used to indicate crossings out, marks and amendments to the text, and the original content is given where legibility has allowed. Commas have been added to lists and removed where they separated subject and verb. Words repeated in error have been deleted and not marked.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

PRIMERA PART

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

I. UNA PROPOSTA DE REPRESA EDITORIAL

El 20 de novembre de 1948, després de deu anys d'intermissió epistolar, Joan Puig i Ferrerter escriu a Josep Queralt i Clapés. Des de Londres —on s'allotja els darrers mesos de l'any 1948 a casa de la seva filla i el seu gendre, que acaben de ser pares—, Puig trenca un meditat silenci i envia una lletra a Perpinyà que comporta una doble represa: el restabliment del diàleg entre editor i director literari d'Edicions Proa i l'assentament de les bases per a la restitució de l'activitat editorial des de la Catalunya del Nord. La relació entre Puig i Queralt, que havia començat arran de la fundació de les Edicions Proa l'any 1928 a Badalona⁵⁹ quan l'escriptor assumeix la direcció literària de la col·lecció «A Tot Vent» sota la gerència de Queralt i de Marcel·lí Antich, romanía estrocnada d'ençà del setembre de 1936, en què Puig s'estableix a França per exercir de pagador de la Generalitat durant la Guerra Civil. El motiu de la lletra: el suggeriment de Puig de reprendre l'activitat de l'editorial que havia quedat estrocnada l'any 1939. En una extensa lletra,⁶⁰ Puig proposa a Queralt d'assumir l'edició de *Les novel·les de Janet Masdeu*. L'escriptor, que li explica els intents previs de treure a la llum l'obra amb altres impressors, proposa a Queralt «imprimir l'obra a Perpinyà», «ésser vós l'editor», «tenir una persona a Barcelona, o dues, per enviar clandestinament gran part dels exemplars» i fer una edició «de dos mil exemplars cada volum»:

Londres, 20 nov[embre] del 1948

Estimat Queralt,

Després d'anys de no comunicar amb vós, havent per fi trobat la vostra adreça, em decideixo a escriure-us per exposar-vos un projecte que us podria interessar. M'han dit que esteu ofès amb mi però que encara em recordeu amb un cert afecte. Jo us prego de perdonar-me si us he ofès i us tinc molt molt d'agraïment per l'afecte que encara em guardeu. Jo no us he oblidat mai, tot i el meu silenci. Si un dia podem parlar us aclariré moltes coses sobre la meva situació a propòsit de la qual he estat envejat, calumniat, difamat i finalment reduït a una solitud amarga que em penso resistir coratjosament. He tingut per viure tan sols, i s'ha suposat que soc riquíssim; el Govern em donà un cert ajut —com a tants altres. I s'ha suposat que he

⁵⁹ Per a Edicions Proa a Catalunya vegeu Cònsul (2008, 2004 & 1985), Guillamon (2015), Manent (1984 & 1978) i Llanas (2005: 315-319 | 2004).

⁶⁰ Edito i anoto breument les primeres quatre lletres entre Puig i Queralt que certifiquen la represa editorial a la Catalunya del Nord a Teixell (2019b).

robat; he viscut tan sols passablement, i s'ha suposat que he fet una vida de dissipació en tots els sentits. Ara, doncs, és per a mi l'hora de demostrar com he dissipat el temps, la vida, les forces i l'ajut econòmic que se'm prestà.

Estimat Queralt, en els darrers deu anys, sis d'ells passats en un recó de camp gairebé fet un pagès, m'he dissipat així: He acabat una vastíssima novel·la en deu grossos volums, una cosa enorme, només comparable, per l'extensió, al gran cos novel·lístic de Proust. Són una sèrie de deu novel·les cadascuna d'elles amb la seva acció, el seu drama, el seu interès novel·lístic, però formant en conjunt una unitat superior, una novel·lassa com no s'ha escrit a Catalunya ni a Espanya. Títol general: *Les novel·les de Janet Masdeu*. Títols de cadascuna, per ordre: *Dintre el cercle màgic*, *Homes i camins*, *Janet imita el seu autor*, *El vell i el nou Janet*, *Els emotius*, *Demà...*, *Les dissonàncies*, *Els amants enemics*, *La traïció de Llavaneres*, *El periple dels desagrejaments*. Els volums tenen entre 550 i 900 fulls a màquina. El tipus de màquina mitjà. Volums de 700 fulls, altres de 650, altres de 800, etc.

He agafat el nostre Janet Masdeu del *Cercle màgic* en el punt on el vaig deixar en aquella novel·la i el porto fins a la seva mort, cap allà als seixanta anys. L'obra, tota ella, és eminentment novel·lística, dramàtica i poètica. Però hi ha una tal riquesa de pensament, d'originalitat, de concepció, de visió de la vida en general, del món, i de les nostres coses catalanes, vistes i dites, amb un esperit tan coratjós, que aixequen l'obra per damunt d'una novel·la —tot essent molt novel·la— i li donen, al meu entendre, el seu màxim valor, potser universal.

¿Heu llegit a *Revista de Catalunya* la llarga i general «Introducció a les novel·les de Janet Masdeu»?⁶¹ Sé que va fer sensació, sé que l'obra ha alarminat a molts que estan disposats a fer tots els possibles per impedir-ne la publicació, sé també que altres l'esperen amb gran deler.⁶² De Barcelona, de seguida, em van escriure els editors Aymà i Josep Janés demanant-me la novel·la entera, és a dir tota la sèrie. Janés em feia magnífiques proposicions. De Mèxic també m'han arribat certes proposicions, però encara una mica vagues.

Doncs bé, estimat Queralt, jo no puc publicar la novel·la a Espanya mentre hi hagi Franco, i per dues raons: 1a per causa del règim que detesto, i 2a perquè la censura la mutilaria de tal manera que ni el seu pare la coneixeria. De Mèxic, a més que les proposicions són incertes, m'espanten les dificultats de vigilar-ne l'edició, correcció de proves, respecte absolutament íntegre a l'original, etc. etc. A vós, doncs, us llenço la idea: ¿Us sentiu amb coratge de tornar-vos a fer editor, de llençar la proa al mar altra vegada i obrir la vela a tot vent? Us diré que tant les lletres de Mèxic com les de Barcelona mostren una confiança absoluta en la meua obra. Janés em diu: «sou l'únic autor capaç de galvanitzar els lectors catalans»; l'Aymà escriu: «a hores d'ara l'obra ja ha despertat un gran interès», i de Mèxic el següent: «la vostra obra

⁶¹ «Introducció a les novel·les de Janet Masdeu», de Puig mateix, publicada al n. 104 d'octubre-desembre de 1947 de la *Revista de Catalunya*, p. 338-362. Puig hi anuncia l'inici de publicació del cicle novel·lístic.

⁶² (sic) *daler*.

serà l'afirmació definitiva de la novel·la catalana.» Per altra part l'expectació dels catalans de París en els diversos sectors polítics, i sobretot entre els comunistes, és molt forta. Aquests se m'han acostat amb interès i fervor, disposats a favor meu. En canvi entre certs dementes de l'Esquerra, i entre un grup que capitaneja Canyameres, es faran mans i mànigues per enterrar la meua obra, o més ben dit, enterrar l'autor abans que l'obra sigui publicada i llavors convèncer la meua família que l'obra ha d'ésser revisada, depurada —aigualida dic jo— per les seves beneïdes mans, que jo tinc per les més pecadores del món. Jo no em vull deixar enterrar sense veure publicada la novel·la íntegra, ratlla per ratlla, mot per mot, absolutament entera tal com ha sortit de les meves llargues meditacions, del meu pensament madur i del meu esperit coratjós. Queralt, en aquesta obra jo soc més jo que mai, ella és el resum i la suma del meu art, de les meves reflexions, de les meves experiències espirituals i vitals. Us diré i tot que és la meua filosofia i la meua poesia en un sol cos. En deu anys he estudiat molt, moltíssim, en la quietud del camp, però els anys de vida a l'exili m'han ensenyat molt més que el que he llegit. I tot això es troba en la meua obra que inspira als uns temença i als altres esperança. ¿I això què vol dir si no sinó viu interès per l'art i per l'humà d'aquesta gran empresa que jo he realitzat? Tots s'adonen que es tracta d'una cosa fora del comú, tenen el pressentiment d'un esdeveniment que depassa el petit fet literari català. Bé, d'això prou, ja ho dirà el temps.

Vet ací els meus projectes respecte vós: (a) Imprimir l'obra a Perpinyà on deu haver-hi linotipistes catalans o que coneixen bé el català. Jo baixaria a Perpinyà a corregir proves sempre que convingués. (b) Ésser vós l'editor. Per a això caldria: trobar tres o quatre persones de les enriquides per la guerra per finançar la impressió i despeses editorials. Cada volum, segons els meus informes, costaria prop d'un milió de francs. (c) Per cobrir despeses i fer guanys, això és, donar sortida a l'edició: tenir una persona a Barcelona, o dues, per enviar clandestinament gran part dels exemplars. Han d'ésser persones de tota confiança moral i material. Que s'ocupin de la col·locació dels exemplars, o venda, i que us facin arribar a França el diner cobrat, mitjançant comissió. No confiar solament en el patriotisme. El patriotisme no paga i massa sovint es cobra. Tenir una llista dels refugiats catalans a França. No enviar exemplars a qui no n'hagi enviat l'import. Potser es podria obrir una subscripció per a tota la sèrie de deu volums o per cada volum. Igual llista de refugiats catalans per tota Amèrica, Bèlgica, Anglaterra, etc., i fer el mateix que per als refugiats a França. Jo us trobaria una llibreria a París on fariem depòsit d'exemplars. D'aquesta llibreria-depòsit en donariem el nom i les senyes en els llibres. (d) Edició: De dos mil exemplars cada volum. Això us ho hauríeu d'estudiar. Val més tirar curt que llarg, per evitar pèrdues, exemplars sobrers, morts. Preu d'exemplar: segons gruixària, perquè n'hi haurà de molt gruixuts. ¿Quin preu caldria posar per no anar a la catàstrofe? Això ho hauríeu de calcular vós. Els de Mèxic em diuen que l'edició costaria 5.000 pesos per cada volum. ¿Quant fan en francs d'ara? ¿A Perpinyà es podria trobar un impressor no tan car com a París? Res d'edició luxosa ni enquadernada, Queralt. Una cosa passable i prou. ¿O potser al revés, ben luxosa i molt cara com avui es fa molt? Llavors caldria

una edició curta que no seria popular. Janés volia fer 3.000 exemplars. Però ell comptava amb la traducció immediata de l'obra, damunt les proves, al castellà, francès i anglès. Tanta confiança hi té.

Queralt, em vaig⁶³ fent vell —66 anys— i no voldria morir sense veure publicada tota l'obra, perquè els darrers volums són els més importants en tots els sentits.

(e) *Detalls*: Tinc sis volums copiats a màquina i corregits, a punt d'impremta. Els altres quatre, manuscrits i per corregir. L'edició seria vostra i meva. Guanyis a partir. A pèrdues no hi puc entrar. Ni vos tampoc. De manera que si no trobeu dos o tres *mecenes* que per raons patriòtiques, o polítiques, o les que siguin —o potser per *empipar algú*, com sol passar— ens donin⁶⁴ un cop de mà fort, dubto que puguem fer res. Llavors buscaria per una altra banda. M'han parlat de López-Llausàs, a Buenos Aires. Penseu-vos-hi bé, estudieu la cosa i quedo esperant resposta.

Us escric des de Londres on tenim la Pilar casada amb un anglès. Ens han fet avis aquests dies, un *Janet* maco, sa, fort.⁶⁵ Hi serem fins a Cap d'Any. Sé que teniu l'Antonieta⁶⁶ amb vos. Digueu-li⁶⁷ que mai no l'hem oblidada i que l'abracem. De tots nosaltres els millors records per a la vostra família i els nebots que deuen éssers uns homenassos. A vos una gran abraçada del vostre veritable amic fidel a l'editor i a l'amic,

Joan Puig i Ferrerter

Adreça a londres: Pilar Burley – The Cottage – Fulham
Palace – London S. W-6 Anglaterra

M'atreveixo a pregar-vos reserva, silenci, sobre aquesta lletra. Si fem, que puguem donar un bon cop de sorpresa com he fet jo escrivint l'obra.⁶⁸

Quan tornem a França us vindré a veure si posem la cosa en marxa, suposant que us hagi interessat i que vulgueu tornar a posar proa i vela junt amb mi.

Adreça a París: 59, rue Coulaincourt (18e)

La proposta de represa editorial (farcida de preguntes i delits), de recuperació de la popular col·lecció de la coberta de color carabassa, trenca un llarg silenci de Puig a l'exili.

⁶³ (sic) *faig*.

⁶⁴ (sic) *donen*.

⁶⁵ Pilar, filla —juntament amb Eva— del matrimoni de Puig amb Clotilde Barranco. Casada amb Francis Burley, dona a llum a Janet Burley.

⁶⁶ Antònia Pedra i Pubill (Antonieta), esposa de Queralt.

⁶⁷ (sic) *digueu-la-hi*.

⁶⁸ Aquesta anotació i les dues següents són notes al marge.

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

I el trenca tan sobtadament com l'havia iniciat l'any 1936. Ara bé, davant de la falta de resposta per part de Queralt, Puig li escriu de nou vint dies més tard provant d'excusar els motius de la inexistència de comunicació durant els anys de diàspora. La interrupció del contacte que en la primera lletra Puig passa d'esquitllèbit i el presumpte sentiment d'ofensa de l'editor—«m'han dit que esteu ofès amb mi»—, sumats a una dilació excessiva a parer de l'escriptor, fan que el buit epistolar esdevingui, tot d'una, discurs torrencial. Així, a la primera carta, centrada en una oferta d'iniciativa editorial conjunta, se suma una segona lletra reguitzell de faltes i deshonoros injustos que empaiten Puig:

Londres 10, d[esem]bre 1948

Estimat Josep Queralt,

¿Potser vós ni em respondreu? Si realment seguiu estant ofès amb mi, comprendré que no vulgueu respondre. Jo n'estaré afligit, però no ofès amb vós. No em creuré amb dret a fer-vos cap queixa, i seguiré tenint-vos per un amic tot esperant el dia que puguem parlar amb la llibertat d'una bona conversa que difícilment es pot tenir per escrit. El que més em doldria avui fóra que fins a vós hagués arribat la xarxa de calúmnies, baixeses i difamacions que Ferran Canyameres ha teixit al meu entorn i en la qual han caigut, per conveniència o per feblesa de temperament moral, moltes persones de la meua estima o consideració. Amic que es converteix en traïdor, que m'ha fet una estafada important, Canyameres ha escrit un llibre infamant contra meu.⁶⁹ No ha gosat publicar-lo, que ell és vil i covard, però manuscrit l'ha fet llegir a dotzenes de persones, sobretot als meus amics, amb la intenció d'apartar-los de mi. El llibre ha anat corrent de mà a mà i a causa d'ell s'ha repetit allò de sempre: *calumnia, que alguna cosa en quedarà*. Moltes, moltes persones s'han allunyat de mi i és això el que ell ha volgut. Ell em tenia per mort i enterrat—matat i enterrat per ell— quan després d'un silenci de mort de deu anys, davant el qual jo era més viu que mai, he sortit amb la meua novel·lassa de deu volums. Des del dia que n'aparegué la «Introducció general» a la *Revista de Catalunya*, aquest home no viu. Activitats, malàcia, astúcia, mala bava, diners guanyats per ell amb alemanys i franquistes, tot ho posa sobre una carta, i aquesta carta és impedir, per tots els mitjans, la publicació de la meua obra. Exposat això en quatre ratlles, quan en quatre dies de conversa no n'exhauriríem el tema odiós i repugnant, us diré, amic Queralt, que si el vil treball de Canyameres hagués arribat fins a vós, en tindria una pena immensa, però no per això desesperaria de vós. Vós no sou flux, ni fals, ni un *pobre home*, com per malaurança nostra són tants catalans. Per abreujar us diré que Canyameres ha creat una llegenda sobre la meua obra i contra la meua obra, i que ella avui *fa por* a molts, siguin

⁶⁹ *El gran sapastre. Vida exterior d'un escriptor* —subtítol burlesc en referència al llibre *Vida interior d'un escriptor*, de Puig (1928). Publicada l'any 1977, dinou anys després de la mort de Puig, l'obra de Canyameres havia circulat durant molts anys entre els intel·lectuals catalans de l'exili.

de la dreta, de l'esquerra, o d'enmig. D'aquí una mena de confabulació, o de conspiració contra la meva obra i contra mi. Alguns antics amics meus, que no tenen la consciència neta, s'han posat del costat de Canyameres, sense per això haver deixat de *fer-me l'amic*. Per escrit no us vull dir noms, espero que vós, amb la vostra sagacitat, els endevinareu.⁷⁰

Anem, però, a l'essencial: Tot això que us dic sumaríssimament ha creat un enorme interès, un interès apassionat per la meva obra. Rieu-vos de tot allò del Premi Crexells a l'entorn del *Cercle màgic*. Aquí l'interès és vital, humà, polític i no sols literari. La meva obra, novel·la, creació poètica i d'art essencialment, toca certs temes grans de la vida, la política i el pensament catalans. Està escrita amb una llibertat de pensament i d'expressió com a Catalunya mai no ha tingut ningú. La meva obra, tan com una gran obra literària i novel·lística, és un acte d'una independència i d'un coratge inaudits. I entre la nostra gent covarda i acomodàcia,⁷¹ i tan sovint hipòcrita, s'ha produït un cert pànic davant del que haurà escrit un home com jo. ¿Quin editor de raça no veuria en tot això l'anunci d'un triomf editorial?

No em vull fer encens a mi mateix. Sé el que he escrit, sé on vaig i on he anat. Sé, també, però, les enormes dificultats per editar deu volums com la sèrie *Les novel·les de Janet Masdeu*. Temo envellir i morir sense veure editada la meva obra. I tot d'un cop he pensat en vós, en la nostra Proa, en el nostre «A Tot Vent» que tanta importància van tenir. El cor em va dir que havia de confiar en vós. I el cor em repeteix que un dia vós sereu el tutor, el padrí vetllador d'aquest fill de les meves entranyes que és la sèrie del Janet Masdeu. Tot passa i tot torna, amic Queralt. Si el temps i les circumstàncies ens han separat, potser un dia el Janet Masdeu ens tornarà a ajuntar per glòria nostra i de Catalunya. Mediteu tot això. Per avui res més que nous i afectuosos records a l'Antonietta, a la vostra família i noves abraçades del vostre amic,

Joan Puig i Ferrerter

La causa de la impaciència de Puig és transparent: el desig de fer sortir a la llum *El pelegrí apassionat*, un extens cicle novel·lístic que es publica, finalment, en dotze volums (1952-1977). Aquest cop, la resposta no es fa esperar per part d'un sol·lícit Queralt («el mateix i profundament sentit de sempre») que es disculpa per la tardança. I és que l'editor, que professa gran estima pel que havia estat director literari i prolífic escriptor de l'editorial —no endebades clou la carta amb la fórmula «invariablement amic seu»—, nega a la major: «ni he estat ofès ni ho estic». Si hi havia sentiment d'enuig per part de Queralt, la lletra el dissipa: i el silenci esdevé reconciliació en tant que significa el retrobament de dos homes que, de nou, s'avenen a reprendre el projecte d'Edicions Proa des de la Catalunya del Nord. Un propòsit que, tanmateix, Queralt perseguia des que hagué

⁷⁰ (sic) *envinareu*.

⁷¹ (sic) *acomodíticia*.

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

d'abandonar l'activitat l'any 1939: «jo, de moment, he muntat el cordatge i les veles a bord... i calafato la quilla», assegura l'editor. La resposta, davant d'una oportunitat per a tots dos, és joiosa:

Perpinyà, 15 de desembre de 1948

Estimat senyor Puig,

Siguin els primers mots d'aquesta per a palesar-li la més sincera i efusiva enhorabona de tots nosaltres —que li prego vulgui fer extensiva a tota la seva família— a l'ocasió del naixement d'aquest *Janet*, maco, sa i fort... ¡Que per molts anys!

Si fins avui no responc a la seva estimada —¡i esperada!— lletra del 20 de nov[embre] prop passat, no ha estat pas perquè hagi tingut de meditar sobre el contingut de la mateixa, ni perquè m'hagi trobat en un estat d'indecisió en quant a la contesta a fer-li. No. La meva acceptació a qualsevulla proposició que de vostè pogués venir-me era adquirida per endavant incondicionalment. Perquè jo he cregut, crec i creuré sempre amb vostè i la seva obra. I no tan solament per determinació meva, que poca cosa soc i valc personalment, sinó perquè cap circumstància ni cap fet que s'hagin produït durant aquests anys de separació forçada podran dintre meu i en tot el meu jo destruir aquella devoció, ni la compenetració i afecte que ens lligà a la creació de Proa i que es perpetuà a través dels llargs vuit anys de convivència, durant els quals junt amb l'entranyable i malaguanyat amic Andreu⁷² teníem els tres un objectiu en la realització de l'obra de Proa i un mateix amor desinteressat, i per desinteressat tan intensament sentit per a aquesta obra. I el contacte amb l'Andreu —¡tant superior Ell!— m'aprenué a enrobustir aquesta fe en vostè i en el seu Geni. I si en la desventura que ha tingut de sofrir Catalunya i tants catalans, i en la catàstrofe que ha derrumbat la nostra obra i n'ha interromput la continuïtat, no n'hem estat nosaltres individualment actors determinants, ¿quina importància, davant la magnitud d'aquesta, poden tenir les menyspreables misèries de tots aquests personatges (?) que tan justament vostè califica en les seves dues memorables lletres?

Els qui havent parlat amb mi de vostè i que després li han reportat la conversa o converses, donant-li a entendre que jo estava ofès però que el recordava amb *un cert afecte*, no han estat afortunats ni verídics a l'interpretar i transmetre-li la impressió que treien d'aquestes converses després d'encetar amb mi tan interessant tema. Jo sempre he dit que em dolia i m'havia fet molta pena el que vostè no hagués fet res per tal de comunicar-se amb mi a l'exili, i que m'hagués tingut oblidat —o almenys donant-m'ho a creure— com també a l'Antonietta, que tant d'afecte havíem servat sempre a vostè i als seus familiars. Això sí. Però mai ha sortit de la meua boca una paraula de blasme que fes cor a les de tants trapelles —¡pobres d'esperit!— que s'han rabejat dintre la maledicència, en contra de vostè. He aprofitat en tots moments aquestes ocasions per arremetre, amb el meu temperament intransigent, lliure i vehement, contra els falsos

⁷² Andreu Nin (1892-1937) col·labora estretament amb Proa després d'acceptar la proposta de Puig de traduir al català diversos clàssics russos.

amics de vostè, aquells als quals jo considero i senyalo i acuso com a responsables, dels errors i de les febleses que puguin ésser-li imputades a vostè. I el meu argument, que he martellejat sempre, és el que concretisa una frase que vàreig llegir en un volumet de la col·lecció «Nelson» del quin no recordo ni el títol ni el nom de l'autor, en el que aquest diu: «els genis no deuen ésser amidats a la mitja cana amb la qual s'amiden els demés mortals...» (si la cita no és ben bé exacta, és, en essència, això que ve a dir). Aquesta és la veritat, tota la veritat. I de veritat només n'hi ha una: Ni he estat ofès, ni ho estic; i l'afecte que per a vostè sento, no és *un cert afecte*, és afecte tot curt. El mateix i profundament sentit de sempre, inquebrantable. Si fos altrament, cregui que amb la mateixa claredat i franquesa ruda li ho diria també.

El motiu, doncs, de no haver respost immediatament, no és altre que el d'haver volgut informar d'aquest esdeveniment —que ho és per a mi i tots els meus familiars, que tots havien posat el seu petit gra d'arena a la nostra obra, el que vostè s'hagi decidit a establir de nou el contacte amb mi— a un bon amic meu⁷³ amb el qual em lliga una amistat fraternal, pariona a la que ens lliga amb el nostre enyorat Andreu fins al dia en què fou assassinat d'una manera tan brutal i estúpida... I avui, que aquest amic que jo sé discret i que ens estima a tots dos, a qui vaig enviar còpia de la lletra de vostè, sense fer-hi cap comentari per tal de conèixer la seva reacció espontània, ja m'ha respost en uns termes que vostè apreciarà per la còpia que li adjunto i que em confirmen en la meva decisió; m'apresso a fer-li arribar aquesta meva lletra, perquè la seva darrera m'ha fet comprendre com és d'urgent que vostè conegui el meu estat d'esperit i la meva posició personal en el cas de la seva per a mi honrosa iniciativa i oferta inestimable...

Sí; jo sabia, amic Puig, tot quant vostè em comunica referent a *Les novel·les de Janet Masdeu*. Quan tindrem una bona assentada —cosa que desitjo es produeixi tot seguir que seran vostès de retorn si vostè es digna acceptar la nostra invitació de venir a passar uns dies amb nosaltres— tindrem sobrada ocasió i temps per a escatir tot això i comentar-ho, i, tal com vostè diu, aclarir moltes coses. I a mi, també em deia el cor que solament jo, amic fidel, podia vetllar, incorruptible i tenaç, a què la seva obra no pogués per cap concepte ni motiu, ni ocasió, ésser adulterada, i que el seu fervent desig de no permetre ni la més lleu mutilació fos respectat. ¡I pressentia aquest moment venturós per ambdós! ¡Quina llàstima que hem perdut quatre anys! Perquè a la Lliberació, quan el primer «grumet» de Proa tornava cap a mi —després d'haver passat cinc anys al camp de Mathausen— i va topar-se amb vostè en una exposició a París, jo ja el desitjava aquest gest de vostè i confiava en què, al voler el Destí que és retrobés amb aquell xaval fet un home i havent suportat una tan terrible odissea, li hauria evocat a vostè tota la nostra obra esfondrada,⁷⁴ i els seus sentiments haurien vibrat amb la mateixa emoció amb què aquest dia, al llegir el darrer paràgraf de la seva darrera lletra, tan punyent i evocador d'aquest mateix episodi

⁷³ Es tracta de la còpia mecanoscrita d'una epístola, en castellà —signada per Pedro—, en què el corresponçal celebra la proposta de Puig i anima l'editor a embarcar-se en el projecte sense titubejar.

⁷⁴ (sic) *esfondrada*.

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

de la nostra vida i labor patriòtica, se'm varen negar els ulls i se'm feu un nus a la gola... ¡i s'hauria produït el miracle! No fou llavors així... ho lamento, però m'aconsola la realitat present. Durant tot aquest temps se m'han fet ofertes i proposicions i múltiples projectes m'han estat sotmesos o bé insinuats, i que jo he escoltat amb indiferència i sense donar-me la pena de prendre-ho en seriós; perquè és amb vostè amb qui jo havia començat, continuat i acabat de fer d'editor; i és amb vostè i no amb ningú més que jo anhelava de tornar a exercir aquesta activitat...

¡Benaurat moment aquest! ¿Voldrà el Destí somriure'ns i permetre'ns que ens tornem a fer a la mar? Amb vostè m'hi sento amb cor... Ja sé que toparem amb molts esculls i temporals; però jo encara em sento amb ànims i forces per a intentar la travessia amb un tal Capità... ¿Reeixirem? ¿Naufregarem? ¡Poc importa!... El que importa és fer-ho. Hi han molts indicis que es perfilen i es concreten aquests darrers temps que fan augurar i anuncien dies millors. Jo no sabia pas escriure-ho i espero que ben aviat li podré relatar de viva veu. ¡Són tantes i tantes les coses que tinc per a explicar-li! La seva idea me n'ha suggerit moltes a mi, i també projectes que poden ésser realitats... amb voluntat i una mica mica de bon vent... de tot parlarem. Jo, de moment, he muntat el cordatge i les veles a bord... i calafato la quilla. Primer objectiu: Proa a punt de salpar...

Confio en què quan vingui a Perpinyà estarà satisfet de la inspecció prèvia, abans de fer-nos a la mar.

I ara, permeti que acabi aquesta lletra; perquè el meu cap bull de tantes i tantes coses com voldria escriure i és quasi segur que no sabia expressar-les ben bé. Ja tindrem ocasió d'anar puntualitzant les coses. Crec que el més important —tal com vostè diu— és que ens hàgim tornat a ajuntar.

Tinc tots els meus amb mi i l'Antonieta: les meves tres germanes i un nebot. N'hi manca un, un Andreu també; el meu nebot petit. ¿El recorda? Morí del tifus el 26 d'octubre de l'any 1939 en un Centre d'Accueil on estava refugiat, a Draguignan (Var.). L'Anton, el gran —que ha viscut l'odissea dels que muntaren al front als començos de la nostra guerra i que han sobreviscut— és casat amb una lleidatana també, d'Almacelles i refugiada política igualment. Tenen dos menuts, noi i noia molt bonics i eixerits. Tots estem bé de salut i els desitgem a tots vostès el mateix. Els envien a tots salutacions ben afectuoses, i l'Antonieta i jo els adreçem una cordial abraçada.

Invariablement amic seu,

[Josep Queralt]

La primera epístola de Queralt i la tercera de Puig a l'exili certifiquen ràpidament l'existència d'una cobejada determinació: el renaixement de l'editorial. Malgrat els anys en què no mantenen cap tipus de relació, l'estima comuna a les Edicions Proa és, de bell antuvi, l'impuls per a la recuperació de l'empresa a l'exili. Assegurada la voluntat

d'ambdós de tornar a llançar Proa al mercat, la lletra de Puig mostra «una de les alegries més grans de la meva vida», la d'haver trobat editor per a una obra vital:

Londres 22 d[esem]bre de 1948

Estimadíssim Queralt,

M'heu donat una de les alegries més grans de la meva vida. Que el meu cor no m'hagi enganyat respecte vós ni l'Antonietta i la vostra família m'aconso la dels anys d'abandó i de solitud en què visc de més en més. Vaig cometre un gran error, vaig provocar un escàndol públic —ja ho heu de saber— i a partir d'aquell dia, d'aquell fet han *tablé contre moi*. Potser m'ho he merescut. ¡Però tants que han sabut nedar i guardar la roba han fet pitjor que jo! De mà en mà ha corregut el manuscrit infamant de Canyameres i durant set o vuit anys ningú no se m'ha acostat per dir-me: «He llegit *allò*, però ara us vull sentir a vós: jo no puc ni vull jutjar sense sentir les dues parts», etc. Ningú, exceptuant una sola persona de qui us parlaré un dia. Jo vaig concentrar les meves forces. La meva resposta no podia ésser un al·legat temporal ni personal. Escriptor, la meva resposta havia d'ésser davant de Catalunya, del temps, potser de l'etern. Sols l'escriptor podia respondre per mi. Un ajut del Govern català em permetia viure sense massa dificultats. No era una *fortuna*, com s'ha dit i reedit calumniosament. Però era una sort, per a un escriptor que no sap fer gran cosa, més que escriure. ¿Com hauria escrit una cosa de gran ambició i què hauria estat de mi si jo m'hagués hagut de guanyar la vida amb el meu treball? I llavors em vaig dir: «El que alguns suposen que he robat a Catalunya, jo no ho dissiparé; jo tornaré a Catalunya, i amb escreix, el que diu que li he pres; de manera que quan pugui trepitjar de nou la meva terra ho faré amb el cap ben alt i potser encara Catalunya estarà agraïda de mi.» Així va néixer el primer impuls que em dugué a emprendre la vasta sèrie de les novel·les de Janet Masdeu. Amb les mans buides i els meus errors damunt les espatlles no em vaig voler acostar a donar explicacions a ningú ni a demanar clemència. Tot m'acusava. Sols allò que jo sentia dintre meu seria la meva explicació, defensa i redempció. He passat deu anys sense gairebé escriure ni comunicar-me personalment amb ningú. Si el coratge i la fortitud d'esperit d'un home es mesuren per la capacitat i tenacitat d'aguantar la solitud, jutgeu dels meus deu anys gairebé sol en un estat de creació constant. Jo feia la meva cosa solitàriament, però el més gran resultat és que el treball m'aneu fent a mi. Si avui soc el que soc —i tothom que se m'acosta creu en mi aquest resultat— és gràcies a la meva obra. Ara jo soc el fill del meu treball, tant com ell és el meu fill. Però durant deu anys d'apartament, de silenci i de solitud, els altres no han cessat de treballar contra meu. En l'aparent i temporal jo he perdut el plet, però davant l'essencial i el que dura em penso que l'hauré guanyat. Sento que un dia molts dels nostres, i entre els més importants, estaran recançosos o avergonyits d'haver-me girat d'esquena, d'haver abandonat un home que feia el que jo hauré fet. Trigaran a confessar llur error, però dins d'ells el sentiran. Vet ací, doncs, estimat Queralt, per què a mi em convenia el silenci amb tothom mentre jo m'estava fent tot fent la meva obra. Sense silenci, quietud, dolor, pau, joia i turment —que la solitud

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

creadora és tot això— la meva idea no s'hauria realitzat. M'ha calgut renunciar al social i gairebé a l'humà —si exceptuo la meva família— per a donar del que feia l'enorme humanitat, bellesa, poesia i força de pensament i de vida que em penso que té. M'ha calgut gairebé renunciar a la meva vida —en el sentit temporal, social, públic i sentimental que donem a la vida— per la vida de la meva obra. M'he extenuat i m'he envellit per donar a ella frescor, gràcia, força i durada. Estimat Queralt, quedareu sorprès quan la coneixereu. Ningú no es pot imaginar tot el que ella conté.

I ara vaig a l'essencial entre nosaltres dos. Quan, a punt d'acabar la meva sèrie, no n'està del tot, però ja en toco el final, he volgut aixecar el cap, tothom m'ha picat el cap. Sols he trobat una ànima comprensiva, sols un home he trobat entre tants titelles lamentables i tants esperits mesquins. I aquest home sou vos. ¿Què us puc dir millor i sense exagerar, sinó que m'heu donat una de les alegries més grans de la meva vida? ¿I dir-vos que el meu cor no m'enganyava respecte vos? Mentre anava treballant jo veia en vos l'editor i l'amic. No gosava parlar-vos-en. Em feia una mica de vergonya, i sentia pena d'haver-vos tingut absolutament oblidat. Però em podeu creure: jo no us oblidava. Diverses vegades demanava la vostra adreça a persones que venen per Perpinyà. No me la donaven mai. Una persona, el nom de la qual no us diré, suposà que vos dèieu molt de mal de mi. Això m'afligí tant —tot i que no ho acabava de creure— que em feia dubtar si una lletra meva a vos no restaria incontestada. Després una altra persona em va dir que vos em recordàveu amb devoció i això m'animà. Vaig cercar de nou la manera de tenir la vostra adreça pel camí d'una altra persona que ha viscut a Perpinyà. Aquesta persona ha tardat prop de dos anys a donar-me-la. Em deia que no la recordava, però que escriuria a Perpinyà perquè la hi donessin. I finalment complí. El passat estiu, doncs, vaig tenir la vostra adreça. Però llavors encara vaig dubtar. Jo no m'havia portat bé amb vos, me n'apenava i me n'avergonyia i no gosava adreçar-me a un amic que tenia tots els motius per estar ofès amb mi. Però llavors que em va escriure per darrera vegada, jo, estimat Queralt, passava unes angoixes horribles, unes crisis i uns desmais dels quals no em creia sortir que amb la mort. Durant un cert temps per a mi no existien amics, ni família, ni pàtria, ni res que els meus turments. ¡Horrible! ¡Horrible! I, tanmateix, sense aquest trànsit suprem la meva obra no existiria avui.

Que vos hàgiu comprès tot això sense haver-vos-en jo parlat, ni invocat res de semblant, m'ha commogut fins a les entranyes, m'ha fet comprendre i sentir la vostra excel·lència d'home per la intel·ligència i el cor. ¡Oh, gran amic meu! Us beneixo i us beso les mans. Jo us pressentia com destinat a editar la meva obra. No sols per haver creat nosaltres dos aquella Proa de gloriosa memòria que no em resignava a donar per morta, sinó per la confiança que em mereixieu com home, a la qual vos heu respost magníficament i més enllà de les meves esperances. Les proposicions de l'Aymà, de Janés i d'un grup de Mèxic, tot afalagant el meu amor propi, d'autor, no m'acabaven d'engrescar. Janés encara manté les seves, molt bones i falagueres. Però per les raons que us vaig dir era molt difícil publicar l'obra a la Catalunya actual. Jo no cessava de pensar en vos. I tanmateix no cessava de preveure enormes dificultats de caràcter econòmic.

Tenia por d'irrompre en la vostra vida i en les vostres activitats com un trasbals o com un temerari trastornador. Tot i que us sabia home d'empresa i d'empenta, m'espantava de proposar-vos un esforç enorme com de segur serà editar una obra de tan vastes proporcions des de l'exil[i]. Tot això, doncs, em va fer vacil·lar per temps. Finalment em vaig decidir, però temorenc encara.

Gràcies, amic Queralt, per la vostra resposta. Gràcies mil vegades més a l'home i a l'amic que a l'editor. Ara, ¿que passarà? Us sé massa expert i madur per no preveure les dificultats de tota mena amb què toparem. Toparem amb els indiferents, els murrís, els astuts i amb les conxorxes que saben crear; amb l'esperit de *Mirador* i de *Be negre* que encara és viu a l'exili; amb el capitalisme beoci que ha guanyat milions, ací amb la guerra i els alemanys, a Espanya amb Franco. Ja sé que preveieu tot això i tanmateix us veig decidit i coratjós. ¿Com no m'hi heu de trobar a mi? He envellit una mica, de vegades em sento malalt d'una fatiga nerviosa que no em deixa reposar ni dormir —no en va s'han escrit sense pausa ni treva unes deu mil quartilles en deu anys, de vegades el meu cos sembla anar a rompre's amb la tensió del meu esperit i a certs dies estic fet una ruïna tristíssima— però només físicament. I tot i així, per capitanejar Proa junt amb vós em sento capaç de fer un esforç suprem. I mireu si tinc confiança en vós, que si em vingués la desgràcia de veure'm prop de la mort abans d'ésser publicada la meua obra, a vós us cridaria, i a vós i a la meua dona junts us faria tutors de *Les novel·les de Janet Masdeu*, que ja sabeu que són deu, i crec que moriria tranquil d'haver-les posades a les vostres mans. ¿Què més us puc dir, estimat? Sols tindria una exigència, és a dir dues: 1a Publicar l'obra en la seva absoluta integritat, tal com l'ha concebuda el meu enteniment i com ha sortit de les meves mans. Que per ningú no la deixéssiu intervenir per modificar res, fos en el concepte que fos. 2a Que si les circumstàncies, diferents de les d'avui, fossin que la meua obra produís diners, que en podria donar molts, ja que em sembla digna d'ésser traduïda a diverses llengües i pot constituir un esdeveniment no sols per a les lletres catalanes, llavors no us oblidéssiu de fer participar la meua muller o les meves filles en els guanys. Car, amic Queralt, no som rics, per molt que s'hagi fantasiat sobre *tal cosa* i no pas per pura fantasia sinó per mala intenció.

De tot això i de cent coses més, parlarem de viva veu. Sí, vindré a Perpinyà. Crec que tornaré a París a finals de gener. Llavors us escriuré de seguida per anunciar-vos la meua arribada. Abraçar-vos a vós i als vostres serà per a mi una immensa alegria. Però vós i l'Antonietta també vindreu a París, entre nosaltres, a casa nostra. ¡Tenim tant a parlar, a rumiar i planejar per fer reeixir el que ens proposem! ¿No heu pensat en alguns homes de Catalunya, residents a Catalunya, homes de fortuna i de bona voluntat patriòtica? Pensem-hi. De vegades m'imagino que potser no tots estan tan podrits com certs rics o enriquits de l'exili. Jo temps enrere pensava en Cambó. Ja veureu per què: L'Estelrich⁷⁵ em reportà unes paraules de Cambó, aquestes: «Puig i Ferrer, a qui sempre he seguit amb interès, des de les seves primeres obres, un dia ens donarà

⁷⁵ Joan Estelrich (1896-1958), escriptor i polític, lligat a Francesc Cambó (1876-1947), de qui és secretari.

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

l'obra important que admirarà el món, que durà el nom de Catalunya pel món.» En fi, una cosa semblant, jo vaig dir a l'Estelrich si creia que Cambó m'ajudaria per la publicació de les meves novel·les. (Llavors sols n'era a la meitat. Era durant l'ocupació alemanya). L'Estelrich em va dir: «Crec que en Cambó us ajudarà. Jo li'n parlaré.» Cambó va morir massa aviat. Perdoneu que us retregui això. Per a mi una opinió com la de Cambó era importantíssima. Políticament, amic Queralt, jo ja estic per damunt de dretes i esquerres. No vull ésser de cap partit. Sòlidament, seria comunista si el comunisme organitzat hagués de respectar la meua llibertat moral, individual i intel·lectual.

Us adjunto la «Introducció» a les novel·les per si no l'haguéssiu llegida. Ja veureu que promet. Veureu, sobretot, que Proa l'havia d'editar: Fixeu-vos en aquell paràgraf que al·ludeix *Camins de França* i *Cercle màgic*. Aquestes dues obres són el ferment, el llevat d'on han sortit les deu novel·les. Però en una forma tan original que és la meua troballa. En l'obra hi ha totes les formes de novel·la conegudes, de Cervantes a Dostoievski i Proust. Però hi ha unes formes noves, una invenció meua, que és *meua* absolutament, com un inventor pot dir: «Això és meu, això no existia abans de mi.» I això, estimat Queralt, és el que compta davant del temps.

Veig com us recordeu del nostre estimat Andreu Nin. I amb quin amor, amb quina devoció. Això us pinta, us honora i us aixeca encara més als meus ulls. Jo no he cessat de pensar-hi, de doldre'm d'haver-lo perdut. Però ningú no m'ha sabut explicar les circumstàncies de l'assassinat que m'imagino tan vil. Vós me les explicareu i junts evocarem aquest gran mort. ¿Què s'han fet de l'Olga i de les seves filles?⁷⁶ Mai no n'he sabut res de concret. ¿M'ho direu també? He sentit moltíssim la pèrdua del vostre nebot Andreu. I tan tristament. Digueu-ho a la vostra família que m'ha fet gran pena. L'any 40 jo també vaig perdre la meua mare.⁷⁷ A l'Havre. Havia fet 80 anys. Podia viure més. Vivíem tots a l'Havre, tocant al mar. Una nit de gener, de temporal horrible, el vent obrí les portes de la seva finestra. Ja la coneixíeu. Ella, per no molestar ningú, no cridà ajut. S'alçà despullada i es debaté, qui sap el temps, contra el vent, per tancar la finestra. Als dos dies se li declarà una broncopneumònia que se l'endugué. A l'Havre està enterrada. El dia de l'enterrament hi havia dos pams de neu pertot. ¿Recordeu com va ésser l'hivern del 40? El mes de juny els alemanys eren a Dunkerque. Gassol,⁷⁸ que no s'ha portat malament amb mi, però que és una mica *pastetes* que vol estar bé amb tothom i que no sap triar entre el bo i el dolent, ens oferí refugi a casa seva, a la Turena, on havia comprat una finqueta. Allí vam passar sis anys. Ell se n'anà de seguida, de cop al migdia de França, a Saint Raphael, i després a Linça. Jo allí, cuidant-li⁷⁹ la finca i admirant-la⁸⁰ em vaig tancar com el cuc de seda dins el seu cabdell.

⁷⁶ Olga Tareeva, Ira Nin i Nora Nin, vídua i filles d'Andreu Nin.

⁷⁷ Consol Puig i Ferrer (1858-1940).

⁷⁸ Bonaventura Gassol (1893-1980), amic de joventut i natural, com Puig, de la Selva del Camp. A l'exili Puig considera que Gassol el traeix en unir-se a Canyameres.

⁷⁹ (sic) *cuidant-li-hi*.

⁸⁰ (sic) *admirant-li-hi*.

I en sortí la meva obra. Avui ho beneixo tot: penes, treballs, solitud i mal que m'han fet i m'he fet. Perquè les meves novel·les són filles de tot això.

Bé, Queralt, Antonieta i família, en nom de tots els meus, i de Francis Burley, marit de la Pilar, a tots bones festes i bon Any Nou, que sigui el de més ventura⁸¹ d'ençà que som fora de la nostra terra. Per a mi ja ho és des d'ara, pel fet de poder escriure-us aquesta lletra. I penseu que tot just hem començat a parlar, planejar i potser somniar. Us abraça a tots el vostre,

Joan Puig i Ferrerter

Les quatre primeres lletres donen fe del mutu anhel de represa de les Edicions Proa. Tot i que per motius inequívocament distints, les ambicions de dos homes que havien mantingut una productiva relació laboral i personal anys enrere convergeix, després d'anys de no relacionar-se, en la represa d'un projecte ardu: imprimir llibres de qualitat en català des de l'exili. Això, no obstant, abans de la posada en marxa de Proa a la Catalunya del Nord, «Puig inicia diverses gestions editorials per a la publicació de la novel·la, tant amb editors del Principat (Janés i Olivé, Aymà) com de fora (la Sudamericana de López-Llausàs, un grup mexicà)» (GRAELLS 1975: 16). Àvid de publicar la novel·la, Puig havia intentat, sense èxit, acordar-ne la impressió amb diferents editors. La vasta extensió de l'obra fa enrere les editorials que, en cas d'acceptar, proposen uns terminis que no convencen l'escriptor. Amb tot, Puig malda per no deixar la novel·la inèdita: una de les seves majors preocupacions és, sens dubte, deixar inèdita l'obra en morir i no supervisar-ne l'edició. Al testament, conservat en un sobre de Proa amb l'adreça de Perpinyà, Puig inclou un full mecanoscrit amb múltiples anotacions i correccions manuscrites que titula «Advertiment i prec a la meva muller». El document palesa el desassossec de l'escriptor en relació a la publicació del cicle novel·lístic:

Si em morís sense haver tingut temps d'acabar la novel·la et prego que tots els papers que se li refereixen siguin publicats íntegrament i respectant l'ordre que ocupen en les meves carpetes. Que siguin publicades totes les notes, sense fer-ne desaparèixer cap, encara que algunes puguin produir la impressió de repeticions. No permetre a cap escriptor, per autoritzat o amic que sigui, de posar-hi mà per a fer correccions, supressions, o arranjaments literaris o d'altra mena.

(Fons Puig i Ferrerter, BC)

Puig demana que sigui la seva muller Clotilde Barranco qui revisi les proves d'impremta i li prega, també, «publicar les parts acabades en els volums que siguin necessaris» i «exigir tot això de l'editor que vulgui publicar l'obra».

⁸¹ (sic) *ventora*.

Malgrat l'esforç per publicar *El pelegrí*, els principis d'acord que Puig assoleix es trunquen i l'escriptor resta, aparentment, sense opcions per fer sortir l'obra a la llum. Els seus epistolaris entorn de les novel·les de Janet Masdeu revelen, tot i el desenllaç desfavorable, els tràmits —en paral·lel— amb tres editors (Jaume Aymà, Josep Janés i Antoni López-Llausàs) i un grup de Mèxic que projectava una col·lecció de llibres. El 31-V-1948, Aymà escriu a Puig que ha llegit la introducció⁸² d'*El pelegrí apassionat* i que està disposat a parlar de la publicació de l'obra amb l'editorial Aymà⁸³ si no «té contret cap compromís editorial per a l'edició d'aquesta sèrie de novel·les» (fons Puig i Ferrerter, BC). El 7-VII-1948, l'editor respon una carta del 4 de juny (no conservada), en què Puig exposa les condicions per a l'edició de l'obra, i li expressa el desig de publicar-li la novel·la: «he de dir-li des d'ara que m'interessa. Fins i tot sense conèixer-la crec poder-la judicar perquè conec tota la seva obra anterior publicada.» Això no obstant, Aymà es mostra d'antuvi preocupat per la censura i per la dilació dels tràmits burocràtics que en deriven, fet que alentiria la publicació d'una obra en diferents volums. Malgrat tot, Aymà creu viable la impressió del cicle en un termini de dos a tres anys (requeriment de Puig) i li exposa les condicions de l'editorial. No obstant això, els contactes acaben sobtadament amb una carta de l'editor del 4-VIII-1948, en què lamenta «el que em diu sobre el compromís que ja té contret per a la publicació de la sèrie de novel·les de Janet Masdeu amb el Sr. Janés».

L'intercanvi epistolar més important per a la publicació de l'obra és, sens dubte, el que trenca la possible entesa amb Aymà: el carteig amb Josep Janés. Hom pot trobar el primer testimoni de les gestions amb l'editorial⁸⁴ en una carta de Puig del 18-VI-1948, en què celebra l'interès de Janés de publicar les novel·les: «Gràcies de voler acollir-me, benvolgut Janés» (fons Puig i Ferrerter, AHT). L'editor respon l'1-VII-1948: «estic agraïdíssim pel bon acolliment crític que heu donat al meu treball d'aquests anys, i amb més motiu encara per la vostra conformitat a que jo sigui el vostre editor. Poques

⁸² «Introducció a les novel·les de Janet Masdeu», de Puig mateix, publicada al n. 104 d'octubre-desembre de 1947 de la *Revista de Catalunya*, p. 338-362.

⁸³ Jaume Aymà i Ayala i Jaume Aymà i Mayol, pare i fill, funden Ediciones Aymá SL l'any 1941, «amb la participació de dos socis capitalistes, Mariano Espinal Armengol i Agustí Badia Vivó, i també del dibuixant D'Ivori (Joan Vila Pujol)» i «Antoni M. Badia Margarit (fill d'Agustí Badia)» (AYMÀ 2011: 166). Per a un esbós de la tasca editorial dels Aymà, vegeu Aymà (2011) i Llanas (2006: 222-225).

⁸⁴ Josep Janés, empresa editorial fundada el 1940 per Janés i Olivé. Per una biografia de Janés, que repassa la tasca d'editor al capdavant de diferents projectes, vegeu Hurltley (1986), Llanas (2006: 212-221 | 2005: 319-323), Mengual (2013) i Rius (1976).

vegades un *sí* m'ha donat tanta alegria» (fons Puig i Ferrerter, BC). En aquesta missiva, Janés exposa la necessitat d'estudiar amb immediatesa un pla editorial i li proposa un tiratge inicial de 3.000 exemplars. Uns dies després, el 13-VII-1948, Puig contesta: «Jo us prometo de no contraure cap compromís amb cap altre editor»; i descobreix, més endavant, la relació epistolar que manté en paral·lel amb Aymà: «L'Aymà m'ha escrit dues cartes felicitant-me "Les novel·les de Janet Masdeu". Inútil dir-vos que no faré res amb ell. [Melcior] Font ha vist aquestes cartes. Però la meva decisió amb vós és irrevocable i joiosa» (fons Puig i Ferrerter, AHT). Amb tot, Puig no desaprofita l'ocasió per exposar el seu anhel en relació a les condicions de publicació que Aymà havia proposat anteriorment:

Jo desitjaria que el tiratge en català fos de cinc mil exemplars i no de tres. Jo era un dels autors que més venien. D'*Els tres al·lucinats* es van exhaurir dues edicions de quatre mil cada una. Del *Cercle màgic*, vuit mil exemplars exhaurits. Quan vingué la guerra, Proa en preparava una segona edició. De *Camins de França*, cinc [mil] exemplars a 12 pts. llavors, estan exhaurits. Això són xifres que dono sense immodèstia ni modèstia, perquè és la veritat.

(Fons Puig i Ferrerter, AHT)

A més, malgrat que assegura en diverses ocasions que no donarà les obres completes a ningú, Puig ofereix a l'editor les memòries, *La possibilitat*, i «uns "Cants de Janet Masdeu"» —això és, *La complanta de Janet*, un extens recull de sonets. A continuació, Puig se centra en el pla de publicacions però adverteix, de bell començament, que li cal un ritme pausat:

De manera, amic Janés, que jo soc del parer de començar a publicar abans de finals del 49. Així ja no caldria que us aturéssiu més. Les novel·les us anirien venint d'una manera regular i regular podria ésser la marxa de l'edició. Les novel·les 7, 8, 9 i 10 són ja tan treballades que poca feina em donaran. Les 1, 2, 3 i 4 estan a punt gairebé de publicació, si no fossin les exigències formals que un autor que es pensa que podrà anar pel món ha de tenir amb si mateix. Les més endarrerides, per raons de tècnica, d'atreviments de procediment, etc., són les novel·les 5 i 6. Aquí em caldrà un treball molt fort. Aquí és, diguem, el meu parèntesi. Perquè la resta d'abans i de després és *pan comido*, com diuen els castellans.

(Fons Puig i Ferrerter, AHT)

El mateix dia que l'escriptor emparaula l'edició amb Janés —sense un acord en ferm—, escriu a Obiols una lletra en què celebra publicació (que dona per segura) de l'obra: «L'editorial Janés de Barcelona està decidida a publicar-me tota la sèrie de *Les novel·les de Janet Masdeu*. Ja tenim el contracte fet i Janés m'apressa per tal que li trameti l'original al més aviat» (fons Joan Prat, IEC). Un mes més tard, al 12-VIII-1948, davant de la falta de noves missives de l'editor, Puig escriu novament a Janés: «M'estranya molt no tenir notícies vostres. Me n'inquieto una mica. Si us arribessin veus, que serien errònies

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

o mal intencionades, segons de qui vinguessin, per fer-vos entendre que la meva obra conté dures crítiques de coses i persones catalanes, us prego de no donar-les-hi crèdit» (fons Puig i Ferrerter, AHT). I, després d'exposar les seves preocupacions, posa Janés al dia: «Avanço molt en la lectura, correcció, poliment i acendrament dels quatre primers volums. Estic segur que els podreu tenir tots quatre cap a final de setembre.» Seguidament, proposa un canvi respecte del pla de l'editor de la darrera missiva, que proposava dividir el cicle en trilogies: «He canviat d'idea. Donem l'obra volum per volum, sense separacions en trilogies. Damunt la coberta i pàgines de títols: *Les novel·les de Janet Masdeu*.» L'epístola acaba amb el relat de Puig de la recerca infructuosa, a París, de copista per a una versió polida de l'original i amb l'exposició breu d'un nou pla de publicacions que substitueix l'anterior. Finalment, després de gairebé un mes d'un silenci que inquieta Puig, el 9-IX-1948 Janés escriu al novel·lista:

He de començar, naturalment, per demanar-vos mil perdons tot i quasi constar-me que el no haver-vos escrit abans és francament imperdonable. Però suposo que us en fareu càrrec i que voldreu interpretar la meva tardança de l'única manera que cal interpretar-la, o sigui atribuint-la a la moltíssima feina que pesa damunt meu, i que cada dia és més gran.

M'agrada que em digueu que la vostra decisió amb mi és irrevocable i joiosa. Per la meua banda, jo faré tot el possible perquè sigui sempre joiosa.

(Fons Puig i Ferrerter, BC)

Tot i la voluntat de l'editor, que no estalvia en compliments vers Puig —«vós sou certament l'únic escriptor capaç de galvanitzar aquest ambient una mica adormit que respirem aquí baix»—, Janés prova de justificar el pla que havia proposat inicialment i remet novament als problemes de la censura i a les possibilitats de venda:

No voldria, però, que us féssiu il·lusions massa joioses en coses que, en el fons, no depenen de mi. Vull dir que en proposar-vos fer un primer tiratge de tres mil exemplars dels vostres llibres no ho feia pas per estretor de mires ni per ganes d'estalviar. En realitat, aquesta proposició venia aconsellada per l'experiència.

(Fons Puig i Ferrerter, BC)

Amb tot, l'editor escriu que espera rebre algun original abans de Tots Sants. Pel que fa a la proposta de publicar els volums d'*El pelegrí* per separat, Janés es mostra prudent i posposa la decisió «a la vista del text». Després d'aquesta missiva de Janés —en què Puig simptomàticament apunta al marge «A contestar. Abans, però, veure en [Melcior] Font»— es trunca, sobtadament, l'intercanvi epistolari. A propòsit d'aquesta desavinença, és revelador el fragment d'una carta de Puig a Just Cabot, del 20-VII-1948, que, en la còpia que conserva, Puig assenjala primer en vermell i després ratlla per provar d'esborrar: «Ja té editor [*El Pelegrí apassionat*], Josep Janés, de Barcelona. Ja hem signat

el contracte i la impressió començarà molt aviat» (fons Puig i Ferrerter, AHT). La interrupció en l'intercanvi epistolar significava, per a Puig, la segona negativa.

Després de dos contactes editorials sense èxit, el 10-X-1948, des de Mèxic, Pere Pagès i Elias escriu a Puig per sol·licitar-li «alguna cosa de menys de 200 pàgines, inèdita» (fons Puig i Ferrerter, BC). Pagès explica a l'escriptor que enfront de la manca d'editorials catalanes a l'exili «ens hem reunit quatre amics: Vicenç Riera Llorca, Narcís Molins i Fàbrega, Joaquín Bohigas i jo» per tal d'endegar un projecte editorial. Pagès assegura, a més, que «tenim els diners i tot preparat per fer una col·lecció, amb garanties de continuïtat, en català» i que «tenim el mitjà per fer entrar alguns centenars de volums, gratuïtament a Catalunya». Pagès (que en la primera carta sol·licita a Puig «l'extensió de l'original, el número d'exemplars d'autor que voldríeu, la data en la qual podríeu enviar l'original») assegura que al cap de tres mesos de rebre l'obra en sortiria el volum imprès. A més, Pagès assenyalava que «per nosaltres és gairebé essencial tenir una obra vostra», per iniciar la col·lecció. Uns dies després, el 22-X-1948, Puig respon a Pagès des de Londres, entusiasmat per la proposta però amb una reserva: preocupat per la breu extensió de l'original que li demana, Puig conclou que «no m'interessa, per ara, publicar altra cosa que *la gran novel·la*, l'obra síntesi i suma del meu art i de la meua vida» (fons Joan Puig i Ferrerter, BC). Amb tot, l'escriptor li proposa de publicar *El pelegrí apassionat*: «Jo us la donaria, si vosaltres us sentíssiu amb coratge de fer-vos-en editors. Us la donaria absolutament de franc. Sols demanaria cent exemplars per a mi.» Puig és conscient que «la cosa surt completament dels vostres plans» però convida Pagès a reflexionar a l'entorn de la proposta i assegura que amb la publicació «no us hi picaríeu els dits». Malgrat que no es conserva una nova missiva de Pagès, una lletra de Narcís Molins i Fàbrega del 10-IX-1950 palesa el fracàs del projecte editorial: «no es va poder fer res i no valia la pena de fer-vos perdre temps» (fons Puig i Ferrerter, AHT).

Hom també es pot fer una idea dels múltiples intents de publicació de l'escriptor a través de la correspondència entre diferents intel·lectuals catalans a l'exili. Intercanvis epistolars que complementen les informacions que ofereixen les cartes de l'escriptor. Ramon Xuriguera, en una carta a Rafael Tasis del 26-VIII-1949, fa explícit el motiu que hauria fet enrere els acords de Puig amb Aymà i Janés: «Segons m'informen, l'Aymà i en Janés han fet proposicions a Puig i Ferrerter per tal de publicar-li els deu volums de la novel·la escrita a l'exili. Ell però sembla que s'estimaria més un altre editor. Algú que pogués editar-lo tot seguit, car l'home es comença a sentir vell, no prou bé de

salut i té pressa» (TASIS & XURIGUERA 2010: 86). Ferran Canyameres també es fa ressò del determini de Janés de publicar *El pelegrí* en una carta a Sebastià Gasch, crític d'art, del 19-I-1949: «Vaig trobar en Janés en un sopar. [...] En efecte, té la intenció de publicar la novel·la torrencial del *Grand Fripouille* [Puig]. Però encara manca lligar algun cap» (CANYAMERES 1996: 287). Amb tot, malgrat els intents fallits, Puig no abandona la cerca d'editor i envia encara una carta el 19-VII-1949 a Antoni López-Llausàs per proposar-li la publicació de les novel·les a l'editorial Sudamericana,⁸⁵ de Buenos Aires. Tres mesos més tard, el 22-IX-1949, l'editor respon l'epístola tot refusant l'oferta:

por lo que a la edición de su obra se refiere, siento no poder entrar ni siquiera a considerarla, porque como decimos en nuestra Cataluña tengo ahora «el cul llogat» y en la Editorial Sudamericana que dirijo, no hemos publicado hasta ahora, ni creo que publiquemos tampoco más adelante otros libros que no sean en castellano.

(Fons Puig i Ferrerter, BC)

Amb aquest darrer *no* i enfront de la impossibilitat de donar sortida a la novel·la, Puig veu en Proa potser la darrera oportunitat de publicar *El pelegrí apassionat*. No endebades, Puig s'expressa així en la primera carta que envia a Queralt després que l'editor accepti de reemprendre el projecte de Proa:

Les proposicions de l'Aymà, de Janés i d'un grup de Mèxic, tot afalagant el meu amor propi, d'autor, no m'acabaven d'engrescar. Janés encara manté les seves, molt bones i falagueres. Però per les raons que us vaig dir era molt difícil publicar l'obra a la Catalunya actual. Jo no cessava de pensar en vós.

(22-XII-1948; fons Puig i Ferrerter, BC)

A l'exili de la Catalunya del Nord, Edicions Proa i *El pelegrí apassionat* són elements indestriables. Proa, després de les temptatives amb Aymà, Janés i López-Llausàs i de la proposta de Pagès i Elias, és tal vegada l'última ocasió de treure a la llum una obra que s'ha gestat durant anys envoltada de silenci; un silenci que havia nascut anys enrere fruit de la combinació d'un propòsit individual —de novel·lista que s'aparta per escriure i d'home que defuig els blasmes continus dels seus companys a l'exili— i de l'ostracisme al qual Puig es veu abocat a causa de les nombroses controvèrsies amb què es guanya la malvolença de l'opinió pública. En l'anhel de publicar el cicle novel·lístic hom hi ha de llegir, doncs, no només l'intrínsec afany d'un escriptor per veure publicada la seva obra, sinó també el delit de Puig de lliurar-se de les ombres que el persegueixen; i de fer-ho a

⁸⁵ Editorial Sudamericana, fundada per un grup d'intel·lectuals argentins. Des de 1939 fins a 1979, Antoni López-Llausàs és gerent i editor de l'empresa, que té una notable presència de catalans exiliats entre el catàleg de publicacions. Per a l'editorial sota la direcció de López-Llausàs, vegeu López Llovet (2004); per a la figura de López-Llausàs, vegeu Llanas (2005: 297-302) i Llanas & Pinyol (2013 & 2011).

través d'una obra que esdevé un esforçat assaig per obtenir l'absolució dels exiliats catalans.

2. LES OMBRES DE PUIG

Com assenyala Mercè Morales, «un dels capítols menys edificants de l'exili va ser la rumorologia estesa al voltant de la distribució de l'ajut als refugiats» (MORALES 2008: 129), la sospita d'un repartiment de diners de la qual el govern de la Generalitat de Catalunya no escapa. La controvèrsia agrupa dues qüestions: «la suposada apropiació fraudulenta de béns públics en benefici de polítics i amics» i el «possible favoritisme en la distribució dels ajuts administratius des d'òrgans oficials» (MORALES 2008: 129). La primera d'aquestes qüestions afecta directament Puig, conseller i pagador de la Generalitat a l'estat francès des de setembre de 1936 i fins al final de la Guerra Civil. A les memòries, Puig relata la trobada en què rep l'encàrrec de Tarradellas —amb el vistiplau de Companys— de viatjar a París amb monedes d'or per ingressar-les a la banca francesa a nom del president, per tal que, si fos necessari, la Generalitat tingués a disposició un capital destinat als membres a l'exili (PUIG 1981: 227-230). Pocs dies després que Puig és nomenat conseller d'Assistència Social de la Generalitat i amb l'acceptació de l'encàrrec de Tarradellas, s'instal·la a París on, «essent dipositari dels fons que s'havia endut per a la compra», decideix de no tornar a Catalunya (ERILL I PINYOT 1999a: 147). A propòsit de la tasca que duu a terme a l'estat francès, Graells explica que «la seva missió era doble: actuar com a delegat de la Generalitat en converses i negociacions amb polítics francesos, i com a pagador del mateix organisme en les operacions d'adquisició de material» (PUIG 1975: 13). Com recull Morales, l'activitat «consistia en el canvi d'or per lliures esterlines amb la finalitat de destinar-les a la compra de material de guerra» i assegura que, en aquestes adquisicions, s'obtenien comissions que «eren apartades per als consellers» (MORALES 2008: 130).

Puig explica llargament el procedir del repartiment de diners a diferents personalitats a les memòries (PUIG 1981: 206-208 | 215-217 | 231). Al dietari, assegura que «s'havia beneficiat dels diners que la Generalitat enviava a França durant la guerra, igual que altres persones» (MORALES 2008: 130). Sobre l'apropriació de diner públic, Graells diu:

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

Acabada la guerra, o gairebé, hi hagué un repartiment —el famós «repartiment»— després que Josep Tarradellas, el comptador de la Generalitat, i el mateix president Companys acceptessin l'honoradesa de la gestió. Es procedí llavors a repartir les quantitats acumulades entre una trentena de consellers i exconsellers [...]. I Puig obtingué una d'aquestes trentenes parts, igual que els altres.

(PUIG 1975: 14)

El cert és, com Graells mateix assenyala, que «aquesta versió no ha estat mai desmentida per cap dels presumptes implicats» (GRAELLS 1981: 12). Malgrat tot, els protagonistes del repartiment mai no «han defensat Puig de les acusacions d'apropiació indeguda que li han plogut d'altres bandes, i que es convertirien en article de fe d'amplis sectors d'exiliats» (GRAELLS 1981: 12). No obstant això, el cert és que el 7-II-1982, més de vint-i-cinc anys després de la mort de Puig, es publica una entrevista a Josep Tarradellas a l'*Avui*, p. 21, que en portada anuncia «Tarradellas reivindica Puig i Ferrerter». Al cos de l'entrevista —feta amb motiu del centenari del naixement de Puig—, Tarradellas l'exculpa i defensa: «Tots els elogis són pocs per la manera com va portar les ordres del govern de la Generalitat. Ho feu d'una manera seriosa i honesta, que va fer possible de donar una embranzida important a la nostra política de guerra.» Arran de la insistència de l'entrevistador, Lluís Bonada, que apunta que la declaració de Tarradellas xoca amb la versió de Ferran Canyameres, l'expresident es reafirma: «Puc dir que Joan Puig i Ferrerter va fer les coses ben fetes» i «haig de dir que les seves relacions amb els serveis administratius de la Generalitat sempre van ser correctes i no hi ha res a censurar en aquest ordre de coses del que va fer Puig i Ferrerter». Amb tot, les veus dissidents amb Tarradellas són diverses. És un exemple de discrepància el cas de Manuel Serra i Moret, que relata la complicitat de Tarradellas en les gestions de Puig en una carta a Pere Foix de l'11-VI-1956:

Em sap una mica de greu que Tarradellas arribés a enternir-vos. No és perquè sigui un farsant nat, com heu pogut descobrir, i vil mercader, com potser no heu pogut averar; el pitjor és que, com Gassol, Puig i Ferrerter i molts altres, va robar i traïr Catalunya quan aquesta s'enfonsava, els seus fills morien en combat i les seves llibertats agonitzaven.

(SERRA I MORET 2007: 410)

El pagament d'aquestes «quantitats indeterminades, en una data desconeguda, però anterior a la desfeta de Catalunya» (VILLARROYA 2002: 80) deriva del treball de Puig, que exerceix de bracet amb Josep M. Espanya, la feina d'ambdós «era supervisada per funcionaris de la Generalitat de la Conselleria de Finances de Tarradellas» (MORALES 2008: 130). Al dietari, Puig explicada detalladament aquest fet:

Després del repartiment, la Generalitat no m'envià ni un cèntim més, per a mi tota ordre d'operacions cessà. El fons de la Generalitat a París era exhaurit. El Comanador [Tarradellas] m'havia enviat un funcionari de la Generalitat [Enric Roig], rigorós, escrupolós com un inquisidor i fidel seu, a verificar els meus comptes. Durant setmanes vingué a casa meva a repassar els meus comptes, notes de la Banca, rebuts, etc. Tot aparegué net i clar llevat de dos-cents mil francs (200.000) que no sortien. [...] De sobte em vaig recordar que el Comanador m'havia donat des de Barcelona, per telèfon, a la Rue Cambon, l'ordre de lliurar dos-cents mil francs a un home que em vindria a veure en nom seu. Aquesta suma no s'havia de comptabilitzar, car ell, el Comanador, la reintegraria al meu compte, és a dir, me la tornaria. Però el Comanador no me l'havia tornada. [...] El funcionari s'anotà la cosa i mai més no me'n parlà. [...] Els meus comptes foren enviats a Barcelona i satisfactòriament aprovats.

(PUIG 1981: 231)

Sobre l'aprovació dels comptes de la Generalitat, els fons de la Generalitat de Catalunya (ANC) custodien diversos documents corresponents als anys 1936, 1937 i 1938, que recullen la relació d'ingressos i despeses generades per Puig i que deriven de la tasca a França com a delegat de la Generalitat. Així, es conserven tres llargs documents —de difícil o impossible lectura per l'estat de conservació del paper, en alguns casos— encapçalats per una fórmula semblant a aquesta: «Aquesta Delegació de la Generalitat de Catalunya a París es complau a sotmetre-us, per a la seva aprovació, l'estat de comptes de les operacions dutes a terme, durant el finit any econòmic 1936, amb els comprovants corresponents.» Els documents recullen el desglossament d'ingressos i despeses i el romanent en caixa en una data concreta prèvia a l'enviament de la documentació. Altrament, es conserva també un document d'Enric Roig i Querol de l'I I-III-1939 en què revisa i aprova els comptes de Puig.

Ara bé: malgrat l'aprovació dels comptes de la Generalitat, Joan Sauret es qüestiona com Puig pot dur, a París, una vida folgada:

Joan Puig i Ferrer guanyà el primer lloc en l'actualitat «financera» de l'exili, perquè ell mateix fornía els motius per a merèixer-lo. Així que es trobava amb amics, l'escriptor encetava, sense que ningú li ho demanés, el tema de la seva privilegiada posició personal tot dient tranquil·lament com excusa «que no fou sol al moment que s'havia fet la "distribució", o "repartidora"».

(SAURET 1979: 34)

Tot parafrasejant Rafael Tasis, Sauret assegura que Puig practica «l'especulació contra la moneda republicana, amb fons republicans», i que percep comissions abusives (SAURET 1979: 34). A més, Sauret, que continua reproduint els mots de Tasis, es pregunta com és que Puig, «que com a escriptor català i com a diputat vivia amb prou dificultats», «en passar a França en plena guerra encarregat de missions més o menys oficials pogué esdevenir un potentat» (SAURET 1979: 35). A propòsit d'una d'aquestes missions, Sauret assegura —en una nota— que Puig va furtar un sac d'or:

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

Un aviador català resident a Guadalajara (Mèxic) en una entrevista que tinguérem, durant un viatge a París, a l'Hôtel Mont-Thabor, ens digué que durant la guerra civil va transportar uns sacs d'or a França. En arribar a l'escalar de Tolosa l'esperava Puig i Ferrer. L'endemà, en reprendre el vol cap a París, l'aviador l'advertí que mancava un sac, però el «pelegrí apassionat» tallà la conversa tot dient-li que «les circumstàncies en què s'efectuava l'expedició no aconsellaven de cap manera una reclamació».

(SAURET 1979: 35)

Així, doncs, la polèmica que envolta l'acomodada vida que duu Puig a París no se centra únicament en el repartiment de diners, sinó que abasta també el cobrament de comissions en les gestions que realitza com a pagador de la Generalitat i l'apropiació de béns públics. A més a més, amb els diners que aconsegueix per mitjà d'aquestes gestions tèrboles, Puig adquireix diferents valors, principalment americans, els interessos dels quals li permeten viure còmodament, com es palesa en una carta d'Obiols a Carner del 13-XII-1950 en què Joan Prat relata una conversa amb Puig:

«Jo tinc diners —va dir-me. Tinc valors americans, i encara que desitgés de vendre'n alguns, per finançar la col·lecció [«A Tot Vent»], no podria fer-ho ara perquè, com ja sabeu, els valors americans estan bloquejats. Tot el que puc fer és destinar-hi els meus petits estalvis mensuals, és a dir 200 o 300 mil francs al cap de l'any.»

(OBIOLS & CARNER 2013: 264).

Si bé és la més clamorosa, la controvèrsia a l'entorn de l'obtenció de capital no és l'única ombra que el persegueix a l'exili. Gran amic de joventut, Ferran Canyameres esdevé, a la diàspora, un enemic acèrrim.⁸⁶ Considerat per Puig el seu «difamador» i un «traïdor», Canyameres és, després d'anys d'amistat, el focus d'invectives de l'escriptor. Com apunta Camps i Arbós en nota, «la desconfiança mútua entre Canyameres i Puig i Ferrer s'havia iniciat arran de la sospita del primer que el segon malgastava uns fons de la Generalitat a l'exili, vivint com un sibarita» (TASIS & XURIGUERA 2010: 61). De fet, Canyameres, en els tres viatges que fa a París durant la Guerra Civil, destaca el canvi de Puig: un canvi «físic i de forma de viure, cap a un progressiu aburguesament, de persona amb la butxaca ben plena» (ERILLI PINYOT 1999a: 151). Malgrat aquests recels, Puig i Canyameres s'associen —juntament amb els germans Pere, Marià i Isidre Ballbé, Josep Tarradellas i Ventura Gassol— per muntar una fàbrica de teixits a París,

⁸⁶ A propòsit de l'afer Puig-Canyameres, vegeu Benet i Jornet (1992) «Sobre Puig i Ferrer», Camps i Arbós (2010) «Apunts per a una lectura del Diari íntim de Ferran Canyameres», Erill (1999b) «Ferran Canyameres, un escriptor poc conegut i menys valorat», Escandell (2009a) «Joan Puig i Ferrer: Ressonàncies d'un exili», les introduccions de Graells (1981 & 1975) i Oriol (1989) «Una visió dels escriptors Joan Puig i Ferrer i Ferran Canyameres a través de les obres *La traïció de Llavaneres* i *El gran sapastre*». Vegeu, també, Canyameres (1994) *Diari íntim* i el dietari de Puig (1975 & 1981).

Innovations Textiles. Però l'empresa no reïx, «i Puig i Ferrerter va voler abandonar el negoci i recuperar els diners aportats per a endegar-lo, cosa que Canyameres i els germans Ballbé no li van permetre ja que tot el capital estava invertit en la maquinària» (CAMPS I ARBÓS 2010: 78). Al dietari, Puig explica llargament i repetida aquests fets, que es compliquen «amb un afer sentimental (segons es deia, compartien la mateixa dona)» (CAMPS I ARBÓS 2010: 78). A les memòries, relata:

Entre el meu difamador i jo hi hagué coses de caràcter sentimental i passional a les que ell poc es referirà. Hi hagué una dona, vet aquí. Ell la conegué. I s'alià amb aquesta dona, de cop per fer-me la traïció de caràcter sentimental, després entre ells dos, amic i amiga meus, em van fer el parany d'un negoci per tal de poder-me fer l'estafada.

(PUIG 1981: 311)

És justament al dietari on Puig comenta extensament la seva versió del procedir del negoci tèxtil:

Jo vaig tenir la desgràcia de deixar-me entabanar, traïr i estafar per un amic de més de vint-i-cinc anys d'amistat, un tal Carota [Canyameres], li diré per motiu. [...] Se'm presentà a París fent el pobre, el llastimós. Diverses vegades el vaig ajudar amb diners. Després em va dir que no em volia *sabrejar*, que es veia capaç de guanyar molts diners a París i de fer-me'n guanyar a mi, si jo l'ajudava a posar un negoci amb un petit capital. Vaig parlar amb l'amic X [Gassol] d'aquesta proposició de Carota. X em demanà que si li tenia confiança. [...] El cert és que l'amic X tenia set de diners com jo mateix. En fi, un dia vaig tenir la feblesa de confiar un petit capital a Carota [...]. X em va dir que ell també voldria entrar-hi amb el mateix capital que jo. [...] Vam anar a casa el notari, X també, però em pregà que el seu nom no hi figurés per a res. [...] Vaig signar un document secret, o privat, en cinc exemplars, que Carota i X deuen tenir ben guardat si no l'han fet desaparèixer, on consta que la meitat del capital pertany a X. Em penso que per tal que Carota destruís aquest document, X s'ha encarotat i s'ha *puiqdesferritzat*. [...] Vingué la guerra i Carota ens ho estafà tot.

(PUIG 1981: 232)

I, tot seguit, afegeix una addenda: «Se m'ha dit que Carota ha tornat a X la seva part del capital estafat. Així, doncs, l'únic estafat seria jo» (PUIG 1981: 233). A les pàgines que segueixen aquests mots, inicia l'escriptura del «gruix d'aquesta defensa», que «fou escrit el 1949, amb Puig ja establert a París des de feia alguns anys» (ESCANDELL 2008a: 8). Al seu torn, Canyameres escriu a Pere Vigués el 27-I-1943 a propòsit del negoci: «he estat molt ocupat i preocupat perquè, ran de la necessitat de liquidar la societat *Innovations Textiles*, ha sortit del seu cau aquell colèric [Puig], proferint amenaces, agitant-se ridículament. [...] Li serà tornat el seu capital i, quant a la resta, ha dit que ja arribaria el seu dia» (CANYAMERES 1996: 65). Quan Canyameres, que exerceix de gerent, abandona el negoci, després de Puig, els germans Ballbé continuen amb l'empresa i fabriquen teixits per a l'exèrcit alemany. Molt possiblement, és aquest fet el que mou Puig a acusar Canyameres d'actuar servint-se de l'empareda del règim franquista:

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

Carota [Canyameres] durant la guerra va fer molt de *marché noir* amb els alemanys i amb certs elements oficials de Franco. Es va fer ric, ha donat diners a molts pobres catalans (i a d'altres no tan pobres), ha pagat amistats, ha comprat amics, i, pobres o no tan pobres, s'han deixat comprar, i algú m'ha dit que més ben pagats eren com més s'allunyaven de mi.

(PUIG 1981: 236)

L'enemistat de Puig i Canyameres va més enllà de la desavinença en el negoci. El trencament de l'amistat entre els dos intel·lectuals es deu, també, a la creença de Puig que Canyameres s'entenia amb la seva amistançada: Marie-Rose Teston. «Durant tres anys vaig estar apassionat per una dona a París», escriu Puig al dietari. I continua:

L'amic que llavors tenia per amistançada una cèlebre dansarina, sovint em deia que jo donava pocs diners a la meva amiga (i era cert) i que a París, per tenir una dona segura i contenta, calia donar-li molts diners, cosa que jo mai no vaig fer i que tampoc no podia fer. Per culpa de la meva gasiveria amb aquesta dona, que no rebia de mi el que ella devia esperar, i que jo no podia donar-li, ella em feia els trenta mil *tours du cochon*, com es diu a París, i això provocà el drama i l'escàndol que m'ha fet tant de mal, que després ha estat tantíssim explotat contra mi.

(PUIG 1981: 207)⁸⁷

Malgrat tot, Canyameres, en una epístola als germans Ignasi i Lluís Vidal Molné —6-VI-1945— desmenteix Puig i atribueix l'acusació d'infidelitat a la imaginació de l'escriptor. Així, escriu: «L'origen del drama [...] fou l'haver-se imaginat que jo m'entenia amb la seva amant, a la qual jo sols coneixia pel que ell me n'havia contat. I aquesta era la mateixa a la qual ell havia esclafat el cap a cops de planxa mentre el nostre país es dessagnava en una cruenta guerra civil» (CANYAMERES 1996: 149).⁸⁸ En una missiva anterior a Ambrosi Carrion, del 14-X-1943, Canyameres es refereix també a aquest afer: «Fou quan el colèric Puig-*i-fer-à-répasser* em perseguia com un foll furiós per a matar-me, dut per la mania que jo m'entenia amb la seva amant, aquella a la que ell havia obert el cap a cops de planxa» (CANYAMERES 1996: 88).

Les polèmiques que envolten Puig esdevenen motiu públic d'escarni d'un escriptor que, progressivament, cau en l'ostracisme. Entre molts altres fets, els articles publicats a *Pont Blau* són un símptoma de l'evident controvèrsia que gesta entorn de la seva

⁸⁷ Sobre aquest mateix fet, vegeu Puig (1981: 311-312).

⁸⁸ Canyameres relata aquest fet a *El gran sapastre*: «Em posaren a les mans retalls de diaris francesos que, en llegir-los, em feren caure assegut a la cadira. Puig i Ferrer, impel·lit per la gelosia, s'havia llançat damunt de la seva amant, una tal Marie-Rose Teston, colpejant-la amb una planxa elèctrica fins a fracturar-li el crani i esclafar-li les mans, amb les quals intentava aturar els cops. No havia parat de picar fins que la cregué morta. [...] Aquesta noia es negà a perseguir judicialment aquell que havia atemptat contra la seva vida i callà» (CANYAMERES 1977: 77). Com assenyala Oriol (1989: 109), «aquest fet va sortir als diaris de l'època i va ser molt comentat tant a París com a Barcelona».

figura.⁸⁹ Com assenyala Noguer, «el cicle [*El pelegrí*] encarà detractors i defensors que opinaven i rebatien, sovint deixant de banda els criteris exclusivament literaris, per jutjar tant l'obra com l'autor des d'un punt de vista de vegades polític, de vegades econòmic, no sempre artístic» (NOGUER 2009: 96). Vicenç Riera Llorca escriu a *Pont Blau*, el 1960, a mode de cloenda d'un debat entorn de l'obra d'*El pelegrí* que aplega vint-i-sis articles: «dels comentaris publicats fins ara són pocs els que tracten *El pelegrí apassionat* des d'un punt de vista literari». Tasis, l'any 1954, palesa l'existència d'unes controvèrsies de les quals Puig no es pot desfer quan escriu —a mode de conclusió de l'article «Dues opinions sobre *El pelegrí apassionat*»—: «I que consti, per acabar aquest comentari, que les dites, fetes i facècies de Joan Puig i Ferrer en els darrers divuit anys no han influït per res en la meua crítica». Ferrer, l'any 1959, afirma que «amb el subsidi de diputat i els ingressos que li deixaven les comissions que li eren encarregades [...] va poder viure un exili sense passar per cap camp de concentració ni patir les privacions de la majoria d'exiliats. [...] Tot el que ha deixat escrit durant el seu *exili* voluntari a França, ho podia haver dit públicament a Catalunya mateix». El mateix any, Jordi Rocalta escriu que Puig «cometé un gran error, va provocar un escàndol públic. I a partir d'aquell dia, d'aquell fet, molts el van prendre de cap de turc». Tot plegat evidencia el joc de claroscurs que planen sobre l'anàlisi de l'obra (i de la figura) de Puig.

A més, resseguint l'intercanvi epistolar de diversos dels corresponents de Puig, hom pot figurar-se els recels que provoca l'escriptor als diferents «ambients». N'és un clar exemple el carteig Benguerel-Oliver. El 9-XI-1949, Benguerel escriu a Oliver:

En Guansé ha rebut fa pocs dies una carta del bàrbar romàntic i aprofitador. Proa-Queralt-Ferrer torna a la vida. I és que en Puig i F. té en cartera una novel·la de 20 volums [...]. Busca, naturalment, tres o quatre acòlits que l'acompanyin i dissimulin la seva vanitosa reparació. Suposo que ell deu pagar les edicions a base de les retribucions —encara duren— que Catalunya li va fer durant la guerra
(BENGUEREL & OLIVER 1999: 168)

Oliver, l'1-II-1951, a propòsit de la lentitud en la publicació de la novel·la *L'home dins el mirall* a Edicions Proa, escriu a Benguerel: «Sé de bona tinta que de diners van molt escassos i que el matabrits [Puig] no pensa posar-hi ni un ral. Temo, doncs, que el teu mirall estarà qui-sap-lo entelat quan el posaran en posició de poder reflectir la llum del dia» (BENGUEREL & OLIVER 1999: 284). El 28-VI-1951, Oliver escriu de nou a

⁸⁹ Per a una anàlisi aprofundida dels articles, vegeu Escandell (2011) «L'exili de Puig i Ferrer a ulls de la revista *Pont Blau*» i Noguer (2008) *Estudi de Pont Blau (1952-1963). Una revisió cultural i literària entre l'exili a Mèxic i els Països Catalans*, que repassa, també, la correspondència entre alguns dels col·laboradors de la revista.

Benguereel: «Els projectes del *duetto* còmic Queralt-Ferreter em semblen absurds» (BENGUEREL & OLIVER 1999: 303).

Les múltiples controvèrsies que persegueixen Puig a l'exili el situen a cavall —i en constant fluctuació— entre l'assumpció parcial de culpabilitat (que camina de bracet d'un ego ferit que impregna novel·la, sonets, dietari i epistolari) i la definició de les faltes comeses com a simples «pecadets» (en un intent de minorar la gravetat dels delictes perpetrats). Puig, que s'havia guanyat la malvolença de l'opinió pública, vol provar de deixar enrere les ombres que el persegueixen i intenta estendre una defensa que l'exculpi dels delictes i que, alhora, assenyali i incrimini Canyameres. Per fer-ho, per assajar d'explicar-se, li cal recuperar un espai i una presència que a l'exili li són negats. Així, doncs, en la temptativa de fer desaparèixer les polèmiques que planen sobre la seva figura, Puig tan sols té una opció: procurar-se una notòria difusió d'*El pelegrí apassionat*. Ara bé, la publicació de l'obra, després de les fallides gestions amb altres editorials, tan sols pot arribar amb una represa editorial: la de les Edicions Proa a la Catalunya del Nord.

3. EDICIONS PROA A LA CATALUNYA DEL NORD

Inscrit al registre com a llibreter i editor i amb la carta de comerciant estranger,⁹⁰ Queralt és, des del n. 4 de la plaça de Cassanyes de Perpinyà, l'home de Proa. A l'exili a la Catalunya del Nord, Queralt i Proa són mots il·latius. L'editor és l'encarregat de cercar (incansablement i constant) finançament, d'exercir de mitjancer amb la impremta de Tolosa —encarregada de tirar els exemplars de les novel·les—, de comprar el paper per als llibres, d'enviar a subscriptors i a llibreries les obres que surten a la llum amb comptagotes i de sol·licitar repetidament el pagament de subscripcions i deutes als compradors escampats per Europa i Amèrica. Malgrat que la restitució de l'editorial a Perpinyà no cristal·litza fins a l'entrada en joc de Puig a les darreries de 1948, en Queralt rondava ja des d'anys enrere la idea d'editar llibres a l'exili, de reprendre la tasca editorial

⁹⁰ Com apunta Camps i Arbós (2004: 46), Fabra és «la persona que acompanyarà Queralt als centres administratius oficials per ajudar-lo a aconseguir la carta de comerciant estranger».

que havia començat l'any 1928. Una missiva de Pompeu Fabra,⁹¹ des de París, de l'octubre de 1944 palesa l'estimació de l'editor envers Proa i el suport de Fabra a la tasca de Queralt:

En la lletra en què em donàveu la bona nova de l'alliberament de les vostres germanes,⁹² em dèieu que tant com la dissort d'aquestes, us havia adolorat, en l'exili, la suspensió de les vostres activitats editorials: no podíeu dir res que palesés millor el gran amor que sentíeu per l'editorial Proa. Em dèieu també com frisàveu per la prompta resurrecció de la col·lecció «A Tot Vent», ço que significava que els sofriments passats en l'exili, que els desenganys que havíeu patit, no havien pogut llevar-vos el desig de continuar treballant, amb el mateix delit que abans, en l'obra de difusió de la llengua literària. Amb optimisme podeu reprendre la vostra tasca si penseu en l'èxit assolit per la col·lecció «A Tot Vent». Me'l recordàveu en la vostra lletra: «Prop de 150 títols rumbejant en el catàleg i més d'un milió de volums difosos entre els lectors catalans.» Havíeu fet una obra meritòria, amic Queralt: bé us ho hem d'agrair i hem d'esperar que, si n'empreneu la continuació, trobareu els ajuts que us calguin, dels quals us heu fet ben mereixedor.

[...] Rellegint la lletra d'en Nicolau [d'Olwer, que fa referència a la tasca de recuperació i adreçament de la llengua catalana de Fabra], que m'ha fet pensar en vós i la vostra obra, m'ha vingut la idea de dir-vos una vegada més —en aquests moments que veiem acostar-se l'hora de tornar a casa nostra—, com preuo la vostra col·laboració a la tasca de difusió de la llengua literària i com seria content que la reprenguéssiu tan bon punt fos possible.

(Fons Josep Queralt, UP)

A la lletra de Fabra cal sumar-hi una missiva esperonadora de Xuriguera, del 5-X-1944, que «remarca la vàlua literària i sentimental que per a ell posseeix l'editorial» i «formula vots per a un pròxim ressorgiment» (CAMPS I ARBÓS 2004: 45):

En efecte, jo hi tinc lligams morals molt forts amb Proa. Publicà el meu primer llibre i gairebé tots els altres que el seguiren. Us hi he trobat a vós, home que estimeu l'amistat, cosa que per a mi compta amb una de les valors més positives de la vida. [...] Si ara [Proa] sofreix una interrupció la considero com el pas que de vegades es fa enrere per tal de millor saltar endavant. Moltes coses es presenten confuses en l'esdevenidor de casa nostra. Aquesta, però, és una que veig amb una claredat de triomf. Car una de les rares valors que no hauran ensorrat els esdeveniments llargs i accidentats que fa tant temps planen damunt nostre, és la de l'esperit. Preveig una renaixença molt forta en aquest sentit.

(CAMPS I ARBÓS 2004: 46)

Malgrat la voluntat de Queralt, reforçada per l'empenta de Fabra i de Xuriguera, l'editor no reïx en l'intent de restituir l'activitat de Proa sense la col·laboració de Puig. Amb la contribució de l'escriptor, Queralt, Xuriguera i Puig dissenyen un pla de viabilitat de l'empresa i cerquen vies de finançament per a les primeres novel·les. Ara bé, uns anys abans Queralt ja havia iniciat els tràmits per a l'obtenció dels permisos necessaris

⁹¹ Manent (1995) reproduïx aquesta i una altra lletra, amb lleugeres modificacions.

⁹² Les tres germanes de Queralt (Josepa, Montserrat i Concepció) són condemnades pel Consell de Guerra Permanent de Catalunya a la pena de reclusió perpètua per un delictes de rebel·lió militar. La causa se sobreseu el 25 de juny de 1945.

per a l'activitat editorial a Perpinyà. Així, l'any 1947 envia la sol·licitud per a l'obtenció de la Carte de Commerçant Étranger, «per tal de poder editar ací a França en llengua catalana» (5-II-1949; fons Joan Puig i Ferrer, BC). Al febrer de 1947, Queralt envia una epístola-article al batlle de Perpinyà Fèlix Mercader: sota el títol «Une oeuvre de la renaissance catalane: les Edicions Proa» el text examina l'obra de l'editorial i de Queralt mateix al capdavant de l'empresa. La demanda, que segons Queralt «patrocinava un jove escriptor rossellonès, molt amant de les nostres coses i que ocupava una situació política preferent», no reïx: quan la documentació arriba al Ministeri de Comerç, el tràmit sembla encallar-se i, finalment, es resol de manera desfavorable per als interessos de l'editor. Malgrat això, Queralt presenta recurs aprofitant un canvi de govern i escriu al ministre socialista Robert Lacoste, que «és més abordable per les meves relacions». En aquest primer intent d'obtenir la carta de comerciant, Fabra «es feu padrí i valedor de les *démarches* que en aquella ocasió férem ací i fou qui donà l'assentiment a la mena d'*instructa* que vaig redactar en col·laboració amb l'amic Daniel D[omingo] Montserrat» — polític català exiliat a París. Uns dies més tard, a mitjan febrer, la visita de Josep Tort⁹³ —home de confiança de Queralt— a París tranquil·litza Puig, que assegura haver-se «tret un pes del damunt» (26-II-1949; fons Joan Puig i Ferrer, BC), i l'assabenta de l'estat dels tràmits per a l'obtenció del permís. Gairebé tres mesos més tard, Queralt anuncia que ha obtingut el permís: «ja estic en possessió de la Carte de Commerçant étranger» (29-IV-1949; fons Joan Puig i Ferrer, BC). Un fet que per a l'editor és sinònim de «la meva reintegració a la vida normal a l'exili». Per a Queralt, és un pas imprescindible per tal de «reeixir en l'execució de totes les possibilitats que ens ofereix el nostre retrobament i la perfecta compenetració que sempre havíem mantingut i que perdurarà en l'esdevenidor». A més a més, Queralt assabenta Puig⁹⁴ dels nous tràmits que cal seguir:

⁹³ A través de Tort, Puig coneix la situació de les germanes de Queralt a Espanya i expressa un sentit dolor per les penes que patiren: «Digueu a les vostres germanes que m'he impressionat i entristit a causa d'elles, feu-los-hi una afectuosa abraçada de part meva» (26-II-1949; fons Joan Puig i Ferrer, BC).

⁹⁴ L'endemà d'escriure a Puig, Queralt envia una carta a Xuriguera en què l'informa de les noves i li demana consell i opinió sobre el seu pla per reprendre l'activitat empresarial.

ja estic tramitant la meua inscripció en el «registre de comerç» on figuraré com a «Libraire-editeur», és a dir, «*la grande licence...*» naturalment que tot està supeditat als ajuts econòmics que pugui reunir, o bé als «mecenes» que pugui interessar, amb les múltiples possibilitats que ofereix l'estar en possessió de l'esmentada *patente...* he registrat el nom comercial EDICIONS PROA i la marca: el vaixell de l'Obiols.

i revela el pla que té en ment per a la reeixida:

Penso primerament reunir els fons necessaris a la divulgació de la resurrecció de Proa, organització de la «réclame» prèvia i prospecció de futurs subscriptors a les nostres edicions, desplaçaments meus per tal de veure gent susceptible d'ajudar-nos en totes les esferes de la nostra empresa, etc., etc. Confio poder sortir amb la meua. I al mateix temps preparar, fins a fer-ne una realitat, l'aparició del primer volum de la col·lecció «A Tot Vent», que, naturalment, s'escau que té d'ésser el n. 93...

La rèplica de Puig no es fa esperar i el 5-V-1949 felicita Queralt per l'obtenció dels permisos necessaris i es pregunta com obtindran els fons per a la posada en marxa de Proa. A més, a propòsit de la publicació del que hauria de ser el primer número de la represa de la col·lecció «A Tot Vent», Puig proposa de publicar-hi un volum d'*El pelegrí apassionat*: «¿Aquest volum 93 de Proa, no podria ésser el primer de la meua novel·la?» (fons Joan Puig i Ferrerter, BC). I continua, tot conjecturant un gran triomf: «si amb ell fem diners —perquè m'espero un èxit, de cop de curiositat, i després *tan simplement literari*—, ¿no podríem anar pel segon, i així successivament?» Sobre la proposta per al número 93, Queralt es mostra complaent: «per la meua part no hi ha cap mena d'inconvenient» (8-V-1949; fons Joan Puig i Ferrerter, BC). I continua, tot fent evident l'estima i admiració que sent envers Puig:

Com podria jo posar cap objecció, si aquest és el seu desig, i té de causar-li tant merescuda satisfacció... Ja sap que sempre per aquestes coses, vostè ha tingut completa llibertat de decisió i la meua conformitat incondicional. ¿Per què hauria d'ésser altrament, d'ara endavant? Cregui, estimat senyor Puig, que ha estat deliberadament, per la meua part, el no ser el primer a proposar-ho, amb tot i volguer-ho sincerament...

Tot i l'acceptació, en una nova epístola del 15-V-1949, Puig assegura que s'ha precipitat i pregunta a Queralt si guarda alguna novel·la al calaix. La voluntat de l'escriptor, lluny de no publicar la seva obra, és de fer-ho en un format diferent —«com va fer per *Camins de França*»— al de la col·lecció «A Tot Vent», uns volums massa petits per a la vasta extensió d'*El pelegrí*. Sigui quin sigui el format, la idea de Queralt és clara:

si una idea tenia, era justament aquesta, la diem-ne proposició de vostè: primer volum de Proa a França, primer llibre de Puig a França. I aquesta la mantinc, fins a tant que, sempre donant-li la dreta a vostè, no ens obliguessin a modificar el nostre pensament, circumstàncies posteriors.

(24-V-1949; fons Joan Puig i Ferrerter, BC)

En la mateixa lletra que provoca els mots elogiosos de Queralt del vuit de maig, Puig posposa una trobada cara a cara amb l'editor a Perpinyà i atribueix la demora a un canvi

de residència després que la seva filla, gendre i net es traslladin a viure amb ell i Clotilde a la capital francesa. Aquest fet no és intranscendent: en rebre la carta en què Puig li comunica que deixa el pis de París per traslladar-se a un apartament més gran i més cèntric (fet, el del trasllat a una casa més gran —i a un lloguer més elevat— que l'escriptor cuita a justificar amb l'aportació econòmica del seu gendre), Queralt li prega que li llogui per viure-hi amb la seva esposa: «la notícia que em comunica del seu canvi de residència m'ha suggerit la conveniència de fer-li saber urgentment que seria una gran cosa si podríem aconseguir que el pis que vostès deixen, el poguéssim ocupar l'Antonieta i jo» (8-V-1949; fons Joan Puig i Ferrer, BC). Des de l'estiu de l'any 1948, Queralt havia sol·licitat a diversos amics que li cerquessin un pis a París, qüestió que s'havia plantejat en rebre una oferta de feina d'una casa d'edicions francesa. Una feina que, assegura Queralt, no havia pogut acceptar perquè no disposa d'allotjament a la capital. A l'editor, la idea de retallar distàncies geogràfiques amb Puig i compartir-hi ciutat de residència li sembla «que de tant bonic que seria, quasi quasi em sembla massa bell per a poder ésser una realitat»; i proposa a Puig o bé «el traspàs del pis al meu favor» o bé que el pis «continués a nom de vostè, i l'Antonieta i jo figurariem els que en tindriem cura del seu *entretien et garde*». Ara bé, malgrat que l'anhel de viure a París fos viable, Queralt manifesta la voluntat inequívoca de mantenir el domicili social de l'editorial a Perpinyà, això és, de mantenir-la als Països Catalans. La possibilitat que editor i director literari compartissin ciutat de residència s'esvaeix ràpidament: Puig, en la següent missiva del 15-V-1949 lamenta que Queralt no li hagués notificat amb anterioritat la seva voluntat de traslladar-se a París i li explica que, un parell de mesos enrere, Clotilde havia cedit el pis a un matrimoni espanyol molt amic de la família; una «obra de caritat» vers una dona que, quan era soltera, havia cuidat fins a tres vegades Clotilde «de malalties greus, i amb una afecció, una sol·licitud commovedores» (fons Joan Puig i Ferrer, BC). Puig explica també que van arribar a comentar al matrimoni que «un amic nostre, el meu antic editor, ens demanava el pis», però que «ella es posà a plorar, i el seu marit es posà tristíssim» i que «llavors no vam tenir cor ni de negar-los el pis, ni de tornar-los els diners dels mobles que ja havien pagat». Tot i la resposta negativa, en una lletra del 24-V-1949 Queralt prega a Puig que no s'hi capfiqui i li explica que comprèn perfectament els motius de no poder satisfer el seu desig.

En aquesta carta de finals de maig, l'editor dona resposta a la inquietud de Puig sobre l'obtenció del finançament necessari per a la nova posada en marxa de l'empresa,

mancada de capital. Així, després d'una epístola gairebé d'urgència en què pregava a l'escriptor que li cedís l'allotjament a París, Queralt exposa el seu pla per obtenir els cabals necessaris per imprimir llibres a l'exili:

Per la meua part m'he precipitat a demanar diners. He anat preparant el terreny i vull estar en possessió de tots els trumfos a la mà per tal de començar a fons aquesta tasca. De moment, hi ha un amic, el sol a qui n'he parlat —i encara amb aquest no hi comptava per a res, va ser una casualitat que encertéssim la conversa sobre aquest tema— que em deixa de mà a mà 50 mil francs, per les despeses de contribució i material de despatx. Ja he adquirit els llibres de comptabilitat oficials, que tenen de fer-se segellar i rubricar pel tribunal de comerç. Tinc encarregats el paper de lletres i envelops⁹⁵ —que faig fer iguals als de Catalunya i que em paga un altre amic—, un amic pintor em fa reproduccions del nostre vaixell, per tal de fer fer gravats. I aquesta setmana començaré els fitxers d'adreces. Tinc demanats *dévis* a les impremtes de Perpinyà utilidades per a produir llibres; poseixo els *tuyeaux* necessaris per a les grans cases de fabricació de paper, doncs m'és indispensable el trobar la que em fabricarà —arribat el cas— el paper exactament igual al que utilitzàvem a casa nostra per la col·lecció «A Tot Vent».

[...] En el temps que transcorrerà d'ací a la seva visita pel mes de juny, vull posar en marxa els elements necessaris a la difusió de la represa de Proa. I mentres, vull haver contactat tots els amics d'ací que tinc ullats. Penso llavors estar fixat sobre les possibilitats d'ací i sabré si puc pujar a París, amb més o menys ànims...

(24-V-1949; fons Joan Puig i Ferrerter, BC)

En aquesta carta, Queralt dona també resposta a la pregunta de Puig sobre els inèdits que conservava Proa: «per la lletra que he rebut de l'Antonet [Fradera] —el primer grumet de Proa— que és a Badalona, sé que els inèdits estan en lloc segur i a la meua disposició. Aviat penso tenir-ne una relació que el mateix Tonet farà. Procurarem que vagin fent el viatge cap ací.» Un temps més tard, Queralt notifica a Puig que ha rebut una relació dels inèdits que conserva Proa a Catalunya, «guardats per la vídua del meu bon amic Morros»⁹⁶ (12-VII-1949; fons Joan Puig i Ferrerter, BC).

Assabentat d'aquest fet, Puig escriu novament a Queralt el 10-VI-1949 tot assegurant que la demora en el seu viatge a Perpinyà no «ha de significar un retard de les nostres activitats editorials» (fons Joan Puig i Ferrerter, BC). Així, Puig, que proposa d'anar-se enviant idees per carta mentre no es trobin, planteja dues solucions a la

⁹⁵ Per a una mostra de l'encapçalament i el peu de pàgina de les cartes emprades a l'exili, § Annex gràfic, fig. 4.

⁹⁶ Francesc Morros, amic de Queralt i col·laborador de Proa a Catalunya. Amb l'entrada les tropes franquistes a Barcelona i Queralt a l'exili, Morros —que no figura entre el personal de l'editorial— s'endú un parell de caixes amb originals inèdits i llibres per traduir. La seva esposa, Dolors Solanes, els guarda gelosament i a poc a poc traspassen clandestinament la frontera i arriben a mans de l'editor. Guillaumon (2016) es fa ressò de la història dels llibres que amaga la família Morros-Solanes.

publicació d'*El pelegrí*. És aquesta la primera vegada que ofereix la proposta que acabarien duent a impremta:

1a Proa les podria publicar a part de la col·lecció «A Tot Vent», en grossos volums, com vam fer per *Camins de França*. Però això exigirà molts diners que per ara no tenim. Hi ha l'altra solució, la 2a: publicar-les dins de la col·lecció «A Tot Vent», i llavors en aquesta forma: No posar el títol general *Les novel·les de Janet Masdeu*. Posar simplement el títol particular de cadascuna, i anar-les donant així: després d'una novel·la d'un altre autor, o de dues, publicar-ne una de les meves, i al final posar una petita nota per aquest estil: aquesta obra continuarà amb el títol pròxim a publicar... Per exemple: al final de la primera novel·la, dita *Dintre el cercle màgic*, anunciar la segona, *Homes i camins*, i al final d'aquesta anunciar: *Janet imita el seu autor*, i així successivament per totes les deu, fins a la darrera.

Segons Puig, això suposaria dos avantatges: per una banda, Queralt no hauria de pagar de cop totes les novel·les. A més, aquesta proposta permetria treure els inèdits que guarda l'editorial i, en dos o tres anys, haver publicat *El pelegrí*. Perquè, a parer de Puig, *El pelegrí* «serà el pes fort o plat fort, de les nostres edicions», una obra que considera que «desvetllarà no sols curiositat i interès, sinó apassionament, discussions, batalles, i tot això es traduiria en venda a l'exili i a Catalunya, car la meua obra, tot i essent autèntica i gran novel·la, conté una infinitat d'altres coses que en fan la novetat i el preu». És també en aquesta lletra en què es planteja per primera vegada qui ha d'assumir la direcció literària de Proa: «¿penseu posar "A Tot Vent" sota la meua direcció i amb el meu nom com director en la forma d'abans? Ni ho desitjo ni ho refuso, francament.» I deixa la decisió a Queralt, «al vostre seny i al vostre propi consell i reflexió», atès que diu témer perjudicar-lo per la fama que el precedeix. Els escrúpols de Puig topen, però, amb la impertorbabilitat de Queralt, que no concep la represa de l'editorial sense l'escriptor al capdavant de la seva col·lecció insigne:

Sàpiga, només, que jo continuo a ésser el mateix Queralt de sempre. Que tota la vida m'ha apassionat la claredat en totes les coses. Que detesto les arrieres-pensées i que sempre he jugat net i continuo com abans, si em decideixo a jugar, a jugar net i fort... Per tant, si reneix Proa, té d'ésser en les mateixes condicions d'abans, no hi ha cap motiu prou poderós per a justificar el que pogués ésser altrament. Jo en totes les lletres he procurat expressar-li aquests meus sentiments. Sense Puig i Ferrerter, Proa no hauria sigut res... Un, entre els altres múltiples intents haguts a Catalunya. ¿És vostè qui va donar-li vida i tot el prestigi i els valors que té! Sense puig i Ferrerter, Proa no seria mai més... Jo no hi he pas pensat un sol moment, estimat senyor Puig, en si vostè pot beneficiar-me o bé perjudicar-me: Jo només sé que vostè m'ha dit: «Tornem a fer junts el mateix camí?», i que jo he respost afirmativament, i amb una immensa joia al cor. Tot el demés és anècdota. I Proa es salvarà amb nosaltres dos ben amics i junts o bé, si té de naufragar, és amb nosaltres dos sobre el pont que desapareixerà... Aquest és el meu parer i aquest és el meu sentir... I, per una sola vegada, deixi'm ésser exigent, exigint-li d'acceptar sans apel la meua decisió... Pel demés que em diu, ja sap que, a decidir, amb tot i ésser dos, també com abans, per mi vostè tindrà sempre la dreta... i que el mateix goig que li farà a vostè el començar amb la

seva obra, el comparteixo jo... mirant-ho del costat que vulgui, aquell que volgués entretenir-se a mirar-ho. A mi no em cal pas.

(12-VII-1949; fons Joan Puig i Ferrerter, BC)

Assumint l'«exigència» de Queralt, Puig respon amb una nova lletra en què comença a exercir la tasca de director literari i, a propòsit de la llista d'inèdits que l'editor anunciava en una missiva anterior, expressa el seu desassossec: «si tot són traduccions, com ho sospito, em temo que tindran poc interès per als catalans de l'exili» (15-VII-1949; fons Joan Puig i Ferrerter, BC). Així, tot i que assegura que «comprenc que vulgueu *aprofitar* el que teniu pagat», també admet una gran preocupació («certes obres, avui, no produiran l'efecte d'un *rescalfat?*») i es pregunta si editar a França traduccions del francès en català suscitarà interès («¿Quin refugiat no ha après el francès?»). En canvi, per a Puig, seria ben diferent si les traduccions fossin «de l'alemany, anglès, rus o escandinau», que «encara poden interessar molt». Amb tot, recorda que la literatura ha evolucionat molt en els darrers anys i que el que eren novetats l'any 1939 ara no ho serien per molt que no haguessin arribat al públic en aquell moment: «no podem fer l'efecte que ignorem la *gran* literatura d'avui». Així, el director literari argumenta que dels inèdits que restin a Badalona caldria només «aprofitar els grans valors, els que perduren i perduraran» i sentència que tindria molt més interès publicar autors catalans: «¿Us imagineu quin *tanto* ens apuntaríem si publiquéssim autors catalans que no poden publicar a Catalunya? Proa, en aquest sentit, podria aixecar una bandera de llibertat». Aquestes publicacions farien que Proa, al parer de Puig, fos «simpàtica a l'exili i a dins de Catalunya».

En paral·lel a les disquisicions literàries i organitzatives de la incipient Proa de Perpinyà, Puig i Queralt projecten, d'ençà de la primera carta, una trobada cara a cara per llançar la Proa a tot vent. L'encontre, però, no es produeix amb la rapidesa que ambdós haurien desitjat. Després que inicialment Puig posposés la cita perquè s'allotjava un temps amb la família a Londres, ell mateix proposa una nova postergació adduint motius de salut i la necessitat de canviar de residència. Més endavant, és per Queralt que avancen els dies sense que es produeixi la trobada: volent fer el viatge amb Josep Tort, Queralt no aconsegueix posar-s'hi d'acord per trobar una data per al trajecte: «ja hauria vingut i tornat de París» (12-VII-1949; fons Joan Puig i Ferrerter, BC). Amb tot, en la mateixa lletra que anuncia els problemes d'agenda, Queralt assegura que «és quasi segur que del 20 al 25 vindrem els dos a París» i li explica que «cal trobar una solució al nostre allotjament». A més, exposa que li agradaria que l'acompanyés l'Antonietta, però que és un fet insegur perquè ha escrit, i no té encara resposta, a amics que resideixen a

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

la capital francesa perquè els allotgin, atès que assegura no poder assumir la despesa que suposaria anar-hi tots dos. Puig respon ràpidament a Queralt i li prega que «no busqueu més», «no cerqueu allotjament», que «dormireu i menjareu a casa». A més, considera que és de vital importància que faci el viatge per les persones amb qui pugui trobar-se a París i li indica que no ha de preocupar-se pels diners. La trobada, segons prevenció de Queralt, havia de produir-se d'amagat. Així, recomana a Puig «que no parli amb ningú de la nostra visita» i li assegura que és millor per als interessos de Proa que l'encontre es produeixi en secret:

per la meua part, he escrit ja als amics a qui havia demanat que ens busquessin allotjament, i especialment a l'amic pintor Riera (que m'escrigué abans d'ahir oferint-me també casa seva), que em veia obligat a aplaçar el meu viatge a París una vintena de dies... després que hagi parlat amb vostè, ja determinarem si cal prescindir de l'incògnit... i llavors tot serà comprès i excusat. Si cal mantenir *EL SECRET*, passarem després uns dies amb ells, dient-los-hi que els hem volgut donar una sorpresa i ens hi presentarem sense prevenir-los com si arribéssim aquell mateix dia...

(19-VII-1949; fons Joan Puig i Ferrer, BC)

Divendres 22 de juliol de 1949, «amb l'express de la nit, que passa per Perpinyà a un quart de nou del vespre, ens embarcarem amb l'Antonieta i el Tort, per a arribar a París, el dissabte al matí», a l'estació d'Austerlitz, on no cal que Puig els rebi perquè, segons informa Queralt, l'hora d'arribada no és mai segura (19-VII-1949; fons Joan Puig i Ferrer, BC). Així, el primer retrobament cara a cara entre editor i director literari es produeix, finalment, des del 23 de juliol i fins a la primeria d'agost de 1949. En aquesta llarga primera reunió, Puig i Queralt assenten els fonaments sobre els quals edificuen les Edicions Proa d'exili. Dissenyen un pla de publicacions que canviarà sovint, elaboren llistes de possibles col·laboradors i estableixen els passos que cal seguir per a una nova posada en funcionament òptima. Encara amb Queralt allotjat a casa de Puig ambdós escriuen una carta a Carner i una altra a Rodoreda i Obiols en què els anuncien la represa de l'editorial i els sol·liciten la seva col·laboració com a autors. Unes epístoles que esdevenen la primera certificació pública que la idea d'Edicions Proa a Perpinyà es concretava en un projecte i que començava a caminar.

L'activitat d'Edicions Proa a la Catalunya del Nord,⁹⁷ efectiva entre 1950 i 1964, agrupa la publicació d'una vintena de llibres: des de *La légende de Pablo Casals*, traducció d'Arthur Conte, fins a *Homes i ratolins*, de John Steinbeck amb traducció de Manuel

⁹⁷ Sobre la represa de les Edicions Proa a l'exili, vegeu Camps i Arbós (2004 & 2003), Cònsul (2008, 2004 & 1985), Guillamon (2016 & 2015), Llanas (2004), Llombart (2006: 234-245), Manent (1984 & 1978), Pigenet (2017: 211-212) i Serrats (1980-1981).

de Pedrolo. Després d'anys d'inactivitat, la publicació de la traducció al francès de Conte esdevé «el primer llibre de Proa a l'exili, editat en francès per afecte a la llengua de la nació que respecta i afavoreix la difusió de la nostra llengua literària» —com indica la nota a la contraportada d'*El Ben Cofat i l'Altre* (1951), de Josep Carner, publicada també en el primer volum d'*El pelegrí*.⁹⁸ La sortida a la llum del llibre de Conte, que es finança l'edició, és un còmode retorn a l'escena pública per a Proa, decidida a guanyar-se l'afecció dels lectors de l'estat que acull la reaparició amb una obra en francès dedicada a Pau Casals.⁹⁹ De manera paral·lela a la preparació del llibre de represa, calia cercar originals per al número 93 d'«A Tot Vent». Immers en una multitud de tasques, Queralt delega la direcció literària de l'editorial en Puig, que ocupa novament el lloc que, abans de la guerra, ostentava a Barcelona. Ara bé, el cert és que l'escriptor aconsegueix el càrrec després de la renúncia de Xuriguera, que es desvincula completament de l'editorial uns anys més tard. El motiu de la negativa —com recull Camps i Arbós en nota— el descobreix, malgrat que de manera críptica, Xuriguera mateix en una missiva a Tasis del 6-X-1949:

Atès que m'ho demaneu us diré amb tota reserva que els preparatius per a la represa de les Edicions Proa estaven força avançats. Des de fa un parell o tres de mesos, però, ignoro la situació d'aquests preparatius car les condicions amb què m'era oferta la direcció de les Edicions no em permeté d'acceptar-la. No entro en els detalls per tal de no confiar noms al paper.

(CAMPS I ARBÓS 2004: 48)

Des de la responsabilitat de director literari, que aconsegueix en detriment de Xuriguera, Puig s'encarrega de dissenyar, de bracet amb Queralt, el pla de publicacions de la represa editorial a la Catalunya del Nord.

4. PUIG, MECENES DE PROA

Sovint, Puig col·labora econòmicament en la restitució d'una empresa editorial amb dificultats de liquiditat constants. Com esmenta Llobart (2006: 239), «Proa compte surtout sur les indispensables injections d'argent du mécène de Proa, Joan Puig i

⁹⁸ Per a la nota publicada al doblec de la sobrecoberta de *Janet vol ser un heroi*, § Annex gràfic, fig. 5.

⁹⁹ La sobrecoberta de *La légende de Pablo Casals* (§ Annex gràfic, fig. 6), que no manté l'estètica de la col·lecció «A Tot Vent» conté una fotografia de Casals.

Ferreter». Els tres epistolars que s'editen posen en relleu algunes de les despeses de les quals el director literari es fa càrrec: l'import d'un premi —no pas privat de controvèrsia— concedit per l'editorial en el marc dels Jocs Florals de Perpinyà de 1950, la impressió dels primers prospectes de l'editorial i l'edició del cicle novel·lístic d'*El pelegrí apassionat*.

Entre les novetats en els guardons dels Jocs de Perpinyà de 1950 que anuncia el cartell publicat el 10 de maig, destaca un premi ofert per Edicions Proa:

Premi de les Edicions Proa. Dotat amb 100.000 frs. a la millor novel·la catalana inèdita. La novel·la premiada es publicarà a la primera sèrie de sis volums amb què reprendrà, a França, la Biblioteca «A Tot Vent» de les Edicions Proa. El Jurat no podrà deixar desert el premi, ni partir-lo en dos, ni destinar-lo a altre gènere que no sigui novel·la. El premi és a part dels drets d'autor amb el qual Proa farà les condicions normals segons costum d'ella. L'autor premiat, però, contrau l'obligació de publicar la seva novel·la a les Edicions Proa, col·lecció «A Tot Vent», i el Consistori dels Jocs Florals de la Llengua Catalana 1950 a cedir el manuscrit a les esmentades edicions.

Uns mesos abans de la crida a la participació dels Jocs i a propòsit de la creació d'aquest guardó, Puig havia escrit a Queralt:

Queralt, he tingut una ideota. Ofereixo, als Jocs Florals de Perpinyà, un premi de cent-mil francs a la millor novel·la catalana. Però jo no hi figuraré per a res. El premi serà ofert per les Edicions Proa, tant simplement. ¿Us imagineu la propaganda que això ens farà? El meu nom no ha de sortir en cap concepte. A Proa tot l'honor i profit que en pugui venir. A primer de setmana rebreu cent-mil francs per mandat-poste.

(26-III-1950; fons Puig i Ferrer, BC)

Així, el director literari dona l'import per a l'establiment d'un premi que, com recull *Germanor*¹⁰⁰ (n. 551-552, maig-juny 1950, p. 24-25) en una nota de Guansé sense

¹⁰⁰ «*Germanor. Periòdic quincenal de la Colectivitat Catalana*; després *Germanor. Periòdic quinzenal de la Col·lectivitat Catalana*, més endavant *Germanor. Revista mesadera orgue de la Col·lectivitat Catalana de Xile* i, encara, *Germanor. Revista dels Catalans de Xile*» (MANENT 1992b: 302). Revista de caràcter mensual o bimensual «inseparable, tanmateix, del Centre [Català de Santiago de Xile], un microcosmos complex que es relacionava directament amb l'Agrupació Patriòtica Catalana» (CORRETTGER 2011: 81). Publica de manera irregular entre el 1912 i el 1962 un total de 608 números dedicats, fonamentalment, a les arts i les lletres catalanes. L'etapa més destacada de la publicació comença el 1940, «amb l'arribada d'un nombrós grup d'intel·lectuals exiliats, entre els quals el nucli de la Institució de les Lletres Catalanes. Aquell any Joan Oliver es va fer càrrec de la publicació, que així esdevingué una revista literària de primera línia» (MANENT 1992b: 302). Com assenyala Bacardí, «amb implicacions diferents, els nous arribats hi van prendre part, i van fer-ho com si no s'haguessin mogut de casa, confeccionant, amb els recursos de què disposaven, una revista "normal" per a un públic "normal", moderna i cosmopolita i, alhora, sensible a la derrota històrica viscuda i arrelada al nou país» (BACARDÍ 2016: 110). L'any 1945, la direcció de la revista passa a Guansé. Per a informació detallada de la revista, vegeu Corretger (2011: 80-86), que repassa les abundants dades proporcionades per Guansé a Manent a l'entorn del funcionament de *Germanor*.

signar, havia de servir per premiar una novel·la que l'editorial planejava publicar «a començaments de l'any 1951» en el número de represa de la col·lecció insígnia de Proa. Com explica Camps i Arbós (2004: 52), uns dies després de la proposta de Puig, el 31-III-1950, Queralt escriu una efusiva missiva a Xuriguera en què celebra la iniciativa de finançar un guardó als Jocs sota el segell de Proa: «entre aquesta notícia [el premi] que s'escamparia ràpidament i la sortida del llibre de Conte [*La légende de Pablo Casals*], que és imminent, penso que Proa faria parlar molt d'ella i que, en general, el gest seria molt ben vist, tant pels autors com pels lectors catalans.» Xuriguera, però, no comparteix l'entusiasme de Queralt i de Puig, atès que «croit plus logique d'offrir un prix à la traduction d'un roman français» (LLOMBART 2006: 206). Amb tot, malgrat el desacord de Xuriguera, Puig cedeix als Jocs de Perpinyà —per mitjà de Queralt— l'import per a la concessió d'un premi en nom de l'editorial. Un guardó que, a desgrat del desig del director literari de donar-li continuïtat als Jocs, no es consolida i tan sols s'ofereix a l'edició de 1950.

Concedit el 24 de setembre de 1950 (FAULÍ 2002: 63), el premi de les Edicions Proa, «esplèndidament dotat i destinat a la millor novel·la inèdita presentada al concurs, ha estat atribuït a *L'home dins el mirall*, de Xavier Benguerel. Escriptor consciencios, Xavier Benguerel evidencia una vegada més en la seva novel·la quin grau de subtilitat en l'anàlisi psicològica pot assolir la llengua catalana» (JOCS FLORALS 1950: 39). Ara bé, l'epistolari Benguerel-Puig evidencia que el premi no resta exempt de polèmica: mesos després de la concessió, Benguerel encara no ha rebut els 100.000 francs. El retard, però, no és degut ni a Proa ni a la Comissió dels Jocs, sinó —com apunta Busquets i Grabulosa en nota— únicament a Santiago Vila, secretari del Jocs i exdiputat del Parlament de Catalunya, «que se'ls apropià un temps degut a circumstàncies familiars dramàtiques i al desgavell dels seus negocis d'olis i sabons» (BENGUEREL & OLIVER 1999: 273). L'enuig de Benguerel per l'endarreriment en la liquidació guardó es palesa en una carta que envia a Joan Oliver el 12-XII-1950, en què lamenta la manca de resposta i de solucions per part de l'organització dels Jocs:

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

Pensava poder-hi dedicar [a sufragar les despeses de la publicació, a El Pi de les Tres Branques,¹⁰¹ de Lluçnyania (1952), de Carner,] una part del Premi que he tingut als Jocs i resulta que totes les perspectives són que no cobraré els 100.000 francs. Vaig rebre una carta d'un tal Mateu Pou en la qual m'anunciava que l'equivalència del premi la rebria en diversos xecs d'entitats argentines, la suma de les quals s'eleva a uns 90.000 frs. (els 10.000, em deia que se'ls quedaven per a contribució al volum dels Jocs). El càlcul que feia aquest minyó era equivocat car la suma d'aquests hipotètics nacionals argentins s'elevava escassament a 60.000 frs. [...] Vaig contestar fa dos mesos al tal Pou sense obtenir resposta; li vaig escriure de nou fa 20 dies i fins ara l'única resposta és el silenci. Què vols fer-hi, són els jocs de prestidigitació dels nostres Jocs! Ah!, i com pots suposar, ni una sola entitat argentina ha fet el gest.

(BENGUEREL & OLIVER 1999: 273)

L'incident s'allarga encara uns mesos, com fa evident una carta d'Oliver a Benguerel, del 28-VI-1951, en què culpa Puig i Queralt de l'afer: «Els projectes del duetto còmic Queralt-Ferreter em semblen absurds. El fet que no hagi cobrat el premi, no és prou revelador?» (BENGUEREL & OLIVER 1999: 303). Amb el propòsit d'esmenar l'error, Vila escriu a Benguerel el 2-X-1951 una extensa missiva que detalla els fets —còpia de la qual es conserva al fons Puig i Ferrer de la BC i que es troba, parcialment reproduïda, en una nota de Busquets i Grabulosa (1993)—:

Excuseu-me pel retard a fer-vos aquests mots. Vulgueu creure que no ha estat pas degut a voler-me desatendre d'una obligació tan moral com material contreta envers vós. Atribuïu més aviat aquest desmesurat aplaçament de la tramesa de l'import del Premi de Proa a les dificultats de tota mena amb què m'he trobat les diverses vegades que he volgut donar-hi una solució.

Vila continua exculpant Queralt —i Puig i Proa, per consegüent— i la comissió organitzadora dels Jocs del fet que «no heu entrat en possessió dels 92.137 francs, quantitat sobre la qual havíem quedat d'acord [amb Mateu Pou]». Seguidament, el tresorer esgrimeix que el «primer llarg retard» es produeix per la manca d'entesa —pel que fa a la via de cobrament— entre Benguerel i Pou, que després de l'afer s'absenta llargament de França, motiu pel qual no contesta les missives de Benguerel. Més avall, Vila retreu a l'escriptor que al gener de 1951 no autoritzés Queralt per al cobrament del premi en nom seu, atès que «jo podia fàcilment lliurar a Queralt la quantitat convinguda i així li

¹⁰¹ El Pi de les Tres Branques, editorial fundada a Santiago de Xile per Xavier Benguerel i Joan Oliver el 1947. L'editorial publica set llibres: *Saló de tardor* (1947), Oliver; *La màscara* (1947), Benguerel; *El llibre del sentit* (1948), Ferrater Mora; *Elegies de Bierville* (1949), Riba; *El Rusio i el Pelao* (1950), Jordana; *La pluja d'or* (1950), Guansé, i *Lluçnyania* (1952), Carner. Com assenyala Bacardí, «la traducció també havia d'ocupar un lloc sobresortint a El Pi de les Tres Branques», però finalment, «davant la falta de recursos, un cop més es donava prioritat a la producció pròpia» i tan sols va sortir el poema de Valéry *El cementiri marí* (BACARDÍ 2016: 113).

ho havia ofert, per tal de quedar llavors jo alliberat d'aquest compromís». Arribats a aquest punt, i havent prèviament esmentat que des de principis d'any es trobava en una «situació gens tranquil·litzadora quant a disponibilitat de numerari», Vila reconeix els greus problemes econòmics amb què es troba:

he de confessar-vos francament, se'm fa en l'immediat més difícil realitzar el que llavors era més pla-ner. Tot això, per causes d'una terrible i llarga malaltia que sofrí el meu enyorat fill Manel (de la qual morí) que m'ha ocasionat quantiosos dispendis, i tal com ja he dit, de més a més, de resultes en gran part de les dificultats abans esmentades. No obstant, si vós em dieu de lliurar els 92.137 frs. a una determinada persona resident a França, m'executaré tot d'una.

A continuació, Vila eximeix novament editorial i comissió dels Jocs de la tardança i prega que no faci publicitat de l'assumpte —fet que Benguerel compleix sobradament, ja que no comenta el procedir de la solució a Oliver i, com apunta Busquets i Grabulosa (1993: 170), fins i tot fa desaparèixer l'epístola del seu arxiu. Vila encara exposa que si el procediment proposat no convingués a Benguerel, podria fer-li arribar els diners del premi per mediació d'un amic que resideix a Santiago de Xile. Finalment, Vila excusa el retard dels seus mots i demana a Benguerel un nou termini per fer-li arribar l'import del premi: «Apel·lo, doncs, a la vostra comprensió i bon sentit perquè em concediu el termini que us demano. Vulgueu tenir un xic més de paciència, que jo us dono paraula que tot quedarà arranjat pel millor.»

Tres dies abans de la carta de Vila, el 30-IX-1951, Josep M. Corredor havia descrit a Guansé els mateixos fets de manera molt més succinta. En la missiva, que comple-menta les explicacions que Vila ofereix a Benguerel, Corredor explicava els intents de fer efectiu el pagament:

Parlem un moment de l'afer Benguerel. Que consti que és un afer entre ell i el que fou tresorer dels Jocs, Santiago Vila. Ningú més no hi té cap intervenció, i menys en [Ferran] Rahola,¹⁰² que és un empleat d'en Vila. Ni tampoc les Edicions Proa, que ja pel maig del 1950 dipositaren l'import del premi. En Benguerel s'equivocà en no acceptar el sistema de compensació que li oferien, perquè es creia que enviar un xec en dòlars, des de França, és bufar i fer ampolles; i és impossible. Sé que en Vila ha intentat resoldre-ho per mitjà d'un seu amic de Brussel·les, sense resultat, i que ara pensa resoldre-ho amb un tal Sr. Planella, un «ricacho» català de Santiago de Xile, que és amic seu. En el que no ha estat bé en Vila és en no ocupar-se amb més diligència d'aquest assumpte, i sobretot en no escriure a en Benguerel per a tenir-lo al corrent de les gestions.

¹⁰² Ferran Rahola i Auguet (1914-1994), fill de Carles Rahola. Mestre i caricaturista. A l'exili, col·labora amb Pompeu Fabra, amb la filla del qual contreu matrimoni. Santiago Vila, amb qui manté una bona relació, «li va donar un lloc de treball estable com a representant i viatjant de la seva empresa, la Savonnerie Perpignanaise, primer a Montpeller mateix durant tres anys, i després durant quatre anys més a Perpinyà» (ARAGÓ 2001: 38).

(Fons Benguerel, BC)

Aliè a l'afer fins a l'estiu de 1951, Puig escriu a Benguerel després d'haver intercedit perquè cobrés el premi el 13-XII-1951 i dos dies després el segon notifica a Oliver que ha percebut l'import del guardó: «Ah! Finalment he cobrat el Premi Proa!» (BENGUEREL & OLIVER 1999: 337). Malgrat els problemes en la percepció de l'import del guardó, Puig va desconèixer sempre els problemes de cobrament del premi, que havia patrocinat i dipositat a la comissió dels Jocs al maig de 1950.

Així mateix, el director literari sufraga el cost d'impressió dels primers prospectes de l'editorial a la Catalunya del Nord. En una carta a Queralt, el 26-III-1950 s'ofereix a pagar els prospectes:

De seguida farem un escampall de prospectes per tot arreu on hi hagi catalans. Prospectes bonics, ben impresos, en bon paper, on ja puguem donar tots els títols de la 1a sèrie. Us repeteixo que jo us pagaré la impressió dels prospectes. Vull que Proa triomfi de la indiferència d'alguns i de l'enemistat dels

altres. I per començar no hi ha com que Proa faci parlar molt d'ella a amics i a enemics.

(Fons Puig i Ferrer, BC)

Es tracta dels primers programes de l'any 1950, impresos sobre paper del característic color carabassa d'«A Tot Vent», que inclouen una butlleta de subscripció i un pla de publicació inicial: n. 93 *El Ben Cofat i l'Altre*, Josep Carner; n. 94 *L'estany del diable*, George Sand; n. 95 la novel·la premiada als Jocs Florals de Perpinyà; n. 96 *L'hereu de Ballantrae*, Robert Louis Stevenson.¹⁰³ A més, els prospectes anuncien la publicació de dos volums d'*El pelegrí apassionat*, en un format més gran que l'habitual de la col·lecció, sota el títol de *Janet del cercle màgic*.¹⁰⁴ Atesa la lentitud de Carner en la tramesa del títol de l'obra en català i «a causa d'imprevistos sorgits a la impremta», els prospectes «no es començaran a distribuir fins al mes d'octubre» (CAMPS I ARBÓS 2004: 54). Queralt i Puig anhelaven aconseguir un bon nombre de subscripcions mitjançant les butlletes que anunciaven una imminent tornada de Proa. És per això que, com assenyala Josep Villalon, «van ésser enviades 15.000 cartes als catalans de França i del món fent-los-ho saber» (VILLALON 1966: 23). A través de les subscripcions, editor i director literari volien aplegar dos milions i mig de francs, que consideraven el finançament necessari per

¹⁰³ Per a una mostra de les proves d'impremta de la coberta de l'obra *L'hereu de Ballantrae*, amb correccions a mà de Queralt, § Annex gràfic, fig. 7. Per a les sobrecobertes dels volums 93 a 97 d'«A Tot Vent», § Annex gràfic, fig. 9-13).

¹⁰⁴ Per a una mostra de la sobrecoberta del primer volum d'*El pelegrí apassionat*, § Annex gràfic, fig. 14.

endegar amb solvència la impressió dels primer llibres. Amb tot, el nombre d'adhesions, que comportaven un acompte de 2.500 francs, fou escàs. Les butlletes, incloses en els prospectes, permetien als interessats subscriure's, per 2.500 francs, «a la primera sèrie de 6 volums de la biblioteca "A Tot Vent"» i oferien la possibilitat de sol·licitar la tramesa de *La légende de Pablo Casals* per 300 francs més. Malgrat que «les premiers temps, la distribution fonctionne plus ou moins bien grâce au système de souscription qui est pourtant abandonné dès 1954» (LLOMBART 2006: 241). Obiols escriu a Carner, el 13-XII-1950, la impressió que Puig li havia traslladat a l'entorn de les poques subscripcions aconseguides per reprendre l'activitat:

Pel que em va dir, sembla que s'havien fet unes il·lusions exagerades sobre les possibilitats d'engagar la col·lecció. Cosa que no em va sorprendre molt. Era previsible que no es podrien aconseguir mil subscriptors a base de fer-los pagar 2.500 francs a la bestreta (car el projecte era de començar amb dos milions i mig en caixa, extrets d'una tropa d'innocents). [...] En fi, han decidit de publicar, només, *El Ben Cofat* i els dos primers volums de la seva «Summa contra gentiles». I quedar-se a veure venir.

(OBIOLS & CARNER 2013: 264)

El cert és, com palesa la lletra d'Obiols, que malgrat l'optimisme inicial de Queralt, sovint editor i director literari es veuen obligats a replantejar el pla de publicacions, a causa de la constant falta de liquiditat.¹⁰⁵ Com assenyala Camps i Arbós (2004: 51), el projecte traçat contemplava que les subscripcions haguessin «d'avançar l'import dels sis volums que componen la primera sèrie» de la col·lecció. Al prospecte, en un apartat anomenat «Notes», es justificava el format de subscripció per avançat:

- Motius de bon ordre administratiu (única manera d'assegurar la continuïtat de la nostra vasta empresa) ens obliguen ad emanar als nostres compatriotes que acceptin bonament aquestes condicions i col·laborin amb llur esforç al nostre.
- Si hem postat per sol·licitar la tramesa per endavant de l'import de l'abonament és per tal de poder assegurar a l'ensem la normalitat de la edicions i la preparació de la segona sèrie.

Les perspectives inicials exageradament optimistes topen, però, amb la indiferència d'un públic que, si abans de la guerra és incondicional, a l'exili generalment viu amb uns recursos econòmics exigus. En aquest sentit, els epistolars de Queralt revelen, sobretot a partir de 1952, dures crítiques als catalans, a qui considera «negligents». Així, per

¹⁰⁵ Per fer front a les despeses de l'editorial, es crea, en paral·lel, el Patronat de les Edicions Proa, que «havia de ser el pal de paller en què es fonamentarien les activitats de Josep Queralt a Perpinyà» (CAMPS I ARBÓS 2004: 57). En paraules de Queralt a Xuriguera del 9-IV-1951, el Patronat, presidit per Pau Casals, havia de «donar a les Edicions Proa la base econòmica i la difusió que li calen per tal que esdevinguin dignes de tots els catalans. Al compliment d'aquest desig ha de contribuir, especialment, la missió del Patronat» (CAMPS I ARBÓS 2004: 58). Per a més informació sobre el Patronat, vegeu Camps i Arbós (2004: 57-60).

exemple, en una carta del 2-VI-1960 a Lleó Ferrer, farmacèutic de Perpinyà, Queralt explica l'enuig que li provoca la desafecció dels catalans exiliats envers l'editorial:

Trobareu un parell de prospectes on hi han detallats els títols que he produït ací a l'exili. Em plauria que m'ajudéssiu moral i materialment, adquirint-los (els que no teniu encara) perquè ja podeu ben creure que és tot un treball de Sísif el que estic fent durant deu anys: la gran indiferència de la majoria de catalans per la lletra impresa, fa que comercialment la meua empresa és catastròfica. Sort tinc d'algun mecenatge (els uns més modestos que d'altres), que, de tant en tant venen a possibilitar la continuïtat de les meves produccions literàries.

(Fons Josep Queralt, UP)

La falta de capital (al capdavant: les escasses vendes de llibres) alenteix el ritme de les publicacions de la sèrie ordinària d'«A Tot Vent». Així ho testimonien aquests epistolaris: des del primer i premonitori avís de Puig a Carner quan el poeta li demana un petit acompte («Naturalment encara passem dificultats i no podem exagerar els sacrificis, ens els haurem de partir els autors.»), fins a la confessió del director literari a Guansé en relació al retard en la publicació dels llibres de la primera sèrie anunciada («No podem anar tan de pressa com voldríem; les dificultats econòmiques ens imposen uns límits que a mi m'impacienten.»). El problema s'agreuja encara més en el cas d'*El pelegrí apassionat*, que fa novament inqüestionable el mecenatge de Puig: la vasta extensió de les novel·les, que surten a la llum en un format més gran que l'habitual i sense seguir la numeració de la col·lecció, obliguen el director literari a autofinçar-se l'edició. Les aportacions econòmiques constants es poden resseguir en l'epistolari entre Puig i Queralt i també, d'ençà de la mort de l'escriptor al febrer de 1956, en l'epistolari entre l'editor i la vídua i filles de Puig —a qui el novel·lista havia deixat per escrit al testament la voluntat que acabessin de publicar *El pelegrí* i les altres obres que havia escrit a l'exili.

5. PUIG, DIRECTOR LITERARI

L'exercici de direcció literària origina els epistolaris que s'editen més avall. Uns intercanvis epistolars que, conseqüentment, impliquen la reaparició d'un escriptor que havia restat durant gairebé deu anys apartat dels cercles dels intel·lectuals catalans a l'exili, a recer de les crítiques. I no és d'estranyar que el retorn (tímid i progressiu) a la vida pública de Puig vagi de la mà d'Edicions Proa. És tan sols en aquest moment que, desitjós d'aprovació social i literària i amb la seguretat moral que li atorga el flaqueig d'una extensa defensa escrita en una novel·la en dotze volums, Puig es permet l'intent de

reintegrar-se a la vida pública catalana de l'exili. En aquest sentit, per a ell, l'arranjament de les múltiples relacions truncades és, sens dubte, un primer pas —i potser el més senzill— necessari per a la cobejada reinserció. A més, l'empara que li atorga el càrrec de director literari facilita el camí a un Puig que no necessita més al·legats que el retorn de Proa per tal de justificar la represa d'uns contactes epistolars que havia perdut anys enrere.

Puig comença a exercir el càrrec de director literari de Proa a l'exili el 3 d'agost de 1949. Fins i tot molt abans d'assegurar la viabilitat econòmica de l'empresa, notifica a Carner la imminent posada en marxa de Proa a la Catalunya del Nord i li demana que hi col·labori en qualitat d'escriptor: «Ja tot ho tenim gairebé a punt.» Per a aquesta sol·licitud, el director literari se serveix de la millor carta de presentació amb què compta l'editorial: la col·lecció «A Tot Vent». Els llibres de la coberta carabassa, que havien assolit un notable èxit al Principat, són, sens dubte, la sèrie insigne de Proa i esdevenen, a Perpinyà, l'abric més sòlid en la difícil temptativa de fer renéixer el projecte editorial. No endebades Puig escull la protecció de la col·lecció per publicar la seva novel·la: malgrat que els volums d'*El pelegrí* no segueixin la numeració d'«A Tot Vent», mantenen el distintiu color carabassa a la coberta i el vaixell amb la divisa «Navego a tot vent». En l'intent de cercar novel·les per a la represa, Puig estableix contacte epistolar amb Josep Carner, Xavier Benguerel i Domènec Guansé,¹⁰⁶ amb les obres dels quals l'editorial fa sortir a la llum a la Catalunya del Nord els números 93, 94 i 95 d'«A Tot Vent». A Carner, Puig li escrivia: «Estimat i admirat amic: Josep Queralt i jo anem a reprendre, a França naturalment, les Edicions Proa.» Amb el mateix propòsit i amb una fórmula introductòria gairebé idèntica, escriuria a Guansé un mes més tard i a Benguerel dos mesos més tard.

La necessitat de posar-se novament al capdavant de la direcció literària de les edicions al sud de l'estat francès permet resseguir, avui, uns intercanvis epistolars bastits des de «l'exili angoixosament llarg», en mots de Puig. Això, no obstant, la recerca de novel·les per part del director literari, malgrat que infructuosa, va més enllà dels autors que posen novament en funcionament la impremta. Amb el designi d'obtenir originals,

¹⁰⁶ He analitzat les relacions epistolars de Puig amb els corresponents de la represa de Proa a Perpinyà: amb Carner (TEIXELL 2019a), amb Guansé (TEIXELL 2019d, 2017 & 2016) i amb Benguerel (TEIXELL 2019d). Per al carteiig Puig-Benguerel, vegeu també Busquets i Grabulosa (1993).

Puig entra en contacte (una represa epistolar, en la majoria dels casos, ex professo), amb diversos escriptors: Ventura Gassol, Armand Obiols, Mercè Rodoreda, Melcior Font, Carles Pi i Sunyer, Cèsar-August Jordana, Narcís Molins i Fàbrega, Agustí Esclasans, Pere Calders, Sebastià Juan Arbó...¹⁰⁷ Els epistolaris que s'editen donen fe, també, de compromisos fallits i de falta d'originals per dur a impremta. Lletres que palesen el compromís de Rodoreda d'aportar una obra a la col·lecció i del desig de Puig que hi participi: «Mercè Rodoreda, amb qui em veig a París, ja ens ha promès una novel·la que està acabant», escriu Puig a Guansé el setembre de 1949. A més, l'epistolari de Rodoreda (2017) editat per Carme Arnau demostra, a través de les cartes de l'escriptora a Armand Obiols, que preparava una novel·la per a Proa. Això, no obstant, la mort de Puig al febrer de 1956, amic proper de l'escriptora i enllaç amb l'editorial, fa impossible la col·laboració amb Edicions Proa. Jordana i Calders prometen també una obra cadascú, malgrat que finalment cap dels dos publica amb l'editorial a la Catalunya del Nord. Així mateix, Puig es troba amb casos com el d'Arbó, que renuncia amablement a la proposta. Després de felicitar-lo per la represa de Proa i per «la tasca que ha portat a cap en aquests anys de silenci i a l'exili», Arbó s'excusa de participar a l'editorial: «sento únicament que la meua situació no em permeti col·laborar-hi i ajudar-los de manera [m]és eficaç» (20-III-1951; fons Joan Puig i Ferrer, BC). Amb tot, el director literari topa, sovint, amb el silenci. A més de les col·laboracions que cerca Puig, hi ha també les novel·les que diferents escriptors ofereixen a Proa. Un cas rellevant, malgrat que no prospera, és el de Pedrolo. L'escriptor ofereix, en diferents moments, dues novel·les a l'editorial per mitjà de Queralt: *Acte de violència*¹⁰⁸ i *Els còdols trenquen l'aigua*. Pel que fa a la segona obra (que apareix en aquests epistolaris) Puig en fa una valoració, que fa arribar a Pedrolo a través de Queralt, en què considera que la novel·la necessita d'una profunda revisió. Pedrolo accepta les consideracions del director literari però no

¹⁰⁷ Al primer prospecte que anuncia la reaparició de l'editorial consta: «Han donat llur conformitat a aquesta empresa i promès llur col·laboració Josep Caner, Ramon Xuriguera, Ventura Gassol, Carles Pi i Sunyer, Mercè Rodoreda, Domènec Guansé, Xavier Benguerel, C.A. Jordana, Eugeni Xammar, Armand Obiols, Just Cabot, Josep M. Corredor, Pere Calder[s], Domènec de Bellmunt, Granier Barrera.»

¹⁰⁸ Malgrat que Pedrolo no publica amb Proa a la Catalunya del Nord, un prospecte (§ Annex gràfic, fig. 8) de l'editorial posterior a l'edició del n. 97 d'«A Tot Vent», anuncia la publicació d'*Acte de violència* en el següent número de la col·lecció. Així mateix, i tot i que també incompleix la previsió, el prospecte informa de la impressió dels llibres n. 99 *Elegia per Maria Anna*, de Lluís Capdevila, i n. 100 *David Copperfield*, de Charles Dickens.

desaprofita l'ocasió per retreure-li algunes valoracions: «Quant a les repeticions, insignificàncies, etc., que descobreix en la meua obra, trobo força curiós, i la cosa no deixa de fer-me gràcia, que siguin aquests els mateixos defectes que jo trobo a les seves novel·les» (fons Puig i Ferrerter, AHT). Tots aquests casos configuren un nou bloc epistolar: el d'un director literari que no reïx. A través d'aquestes lletres (que comparteixen una estructura gairebé calcada en què Puig convida els diferents corresponents a col·laborar en la restitució editorial), es descobreix l'esforç de Puig per aconseguir una àmplia nòmina d'escriptors. Es destapa, al capdavant, l'afany per recollir un gruix notable de noms que acompanyin l'escriptor en la ingent tasca de publicació d'*El pelegrí apassionat*. I, en les respostes (d'uns intercanvis epistolars breus i fragmentaris) es descobreixen acceptacions i reticències, des de l'exili i des del Principat; recels i il·lusions.

Així, doncs, l'exercici de direcció literària de Puig, malgrat que més ampli, tan sols dona resultats en tres casos: Carner, Guansé i Benguerel. Tres intercanvis epistolars, anotats més avall, que fan sortir a la llum, per primera vegada, informacions a l'entorn dels quatre escriptors i del funcionament de les Edicions Proa a Perpinyà. Si bé els afers sobre Proa edifiquen la conversa Puig-Carner i n'assenyalen la continuïtat, el cert és que ni la recerca d'originals ni la faceta de director literari no són els motius que empenyen Puig a reprendre, a l'exili, una relació editorial que havia començat molts anys abans amb l'encàrrec de traducció al català dels llibres de Charles Dickens. L'origen de les lletres amb Carner és un fet que palesa un nou entramat ocult de l'enemistat de Puig i Canyameres: els intents de difamar i incriminar públicament l'escriptor terrassenc amb la presentació —que finalment no es produeix per recomanació de Carner— d'un recull de sonets als Jocs Florals de París de 1948. No ocorre el mateix en els casos de Guansé i de Benguerel. Puig recupera el contacte amb ambdós escriptors per sol·licitar-los la seva col·laboració, com a escriptors, en el retorn de l'editorial. L'exposició sense miraments de la inquietud que Puig genera en Guansé obliga el primer a explicar-se extensament. Així, a través d'aquestes lletres, es pot conèixer de primera mà el repartiment de diners de la Generalitat a l'exili, la presumpta malversació de fons i el suposat triangle amorós que involucraria Puig, Canyameres i l'amant del director literari. Un cop esvaïts aquests escrúpols, s'inicia un carteig més relaxat, que dona lloc a un debat literari entretallat i fragmentari a l'entorn, principalment, de les obres d'ambdós escriptors.

En conjunt, aquests tres epistolaris descobreixen explicacions a l'entorn de les ombres que persegueixen Puig, que complementen les que es detallen al dietari (PUIG 1975 & 1981). A través d'aquestes cartes es descobreix un Puig obsessionat amb Canyameres, amb la presumpta malversació de fons de la Generalitat i amb l'afer amb l'amant. En definitiva: un personatge àvid d'aprovació pública, desitjós de reconciliar-se amb els refugiats catalans. De manera col·lateral, els cartells posen al descobert les constants dificultats econòmiques de les Edicions Proa i els intents de Puig i de Queralt per sobreposar-se a l'escassa venda de llibres i la conseqüent lentitud en la sortida de nous volums. Mostren, també, l'opinió d'editor i de director literari a l'entorn de les novel·les publicades i els esforços per fer-ne sortir de noves, l'existència d'un públic escàs i poc compromès i la falta d'obres per dur a impremta. Així mateix, posen al descobert el procés de traducció i publicació d'*El Ben Cofat i l'Altre* —amb la indispensable col·laboració amical d'Obiols—, la preparació de *L'home dins el mirall* de Benguerel i la dificultat per cobrar el guardó obtingut als Jocs Florals de Perpinyà de 1950, i la revisió i comentari de la novel·la guanseniana *Laberint*.

A més, els tres intercanvis epistolars tenen un important punt en comú: són, per a Puig, un altaveu per donar a conèixer els sonets de l'aplec *La complanta de Janet*. Tot i que Carner n'és el receptor més sofert —Puig envia al poeta un centenar de composicions que formen part del recull perquè les corregeixi—, també Guansé i Benguerel reben alguns poemes. La tramesa dels sonets es produeix en un breu lapse de temps: entre mitjan 1948 (en el cas de Carner) i les darreries de 1949 (en els de Guansé i Benguerel). Un inici de període que coincideix amb la temptativa de Puig, finalment no executada, de presentar-se als Jocs Florals de 1948 amb una selecció de composicions de *La complanta de Janet* i un pròleg escrit ex professo per Puig mateix. Cal, doncs, interpretar els sonets com un mitjà més de Puig per justificar-se i provar d'exculpar-se de les faltes que el persegueixen. Una via de redempció molt més sintètica que la de la novel·la i les memòries (obres encara inèdites) i més fàcil de fer conèixer que els extensos volums d'*El pelegrí*. Enmig del procés d'escriptura i correcció del projecte del cicle novel·lístic, els intents poètics d'un narrador consolidat (que havia assolit a Catalunya un èxit notable, que havia estat guardonat amb el Premi Crexells l'any 1929 per *El cercle màgic*) s'han de llegir com l'assaig d'un home que cerca explicar-se i esvair les ombres que el persegueixen.

Al capdavall, aquests intercanvis epistolars posen en clar relacions farcides de silencis, d'affliccions, de treballs i d'esperances. El carteig entre Puig i Carner revela una amistat sincera: un Carner equànim —que defuig les polèmiques que persegueixen el seu corresponsal i se centra en la producció literària de l'escriptor— i un Puig que demostra repetidament l'estima —personal i intel·lectual— envers el poeta. Un Carner de poques paraules que es mostra conciliador i disposat a escoltar i judicar l'obra literària de l'escriptor selvatà. Un poeta que combat l'*svogliatezza* i una multitud de feines per trobar temps per escriure a Puig. Al seu torn, l'intercanvi entre Puig i Guansé mostra una relació franca i sòbria marcada per una necessitat mútua: l'un (o tots dos) vol donar sortida a les seves publicacions i l'altre persegueix el requisit públic d'anar acompanyat d'altres autors de renom per rebaixar el to personal d'un catàleg de publicacions que evidència una cerca segura de notorietat. Es descobreix un Guansé estricte però serè, que exposa d'antuvi i amb claredat tots els recels que li provoca el sobtat retorn a la vida pública de Puig. I, finalment, el breu epistolari entre Puig i Benguerel, que palesa la relació més formal, descobreix l'opinió del barceloní sobre *El pelegrí* i la preparació de la publicació *L'home dins el mirall*; un Benguerel que defuig les polèmiques, mesurat i pràctic, que cerca publicar les seves obres a Proa. I, en l'endemig, els intercanvis mostren un nou Puig. Un Puig, que s'humanitza per sortir de l'encarcament en què la crítica (coetània i posterior) l'ha situat i que transcendeix la visió de l'home-anècdota, suma de faltes i d'errors. Lluny del motlle crític tradicional, l'intercanvi epistolar fa surar un Puig més humà: amb defectes, però també amb virtuts i, sobretot, amb l'obsessiu delit d'explicar-se. Després de més de deu anys a l'estat francès gairebé en silenci, i amb l'aval d'un pla de publicacions per a *El pelegrí apassionat* i el càrrec de la direcció literària d'Edicions Proa, el centenar de lletres que s'editen tot seguit fan emergir l'home que genera aquests intercanvis epistolars. L'home que fa néixer tres epistolaris, barreja de realitat i ficció, plens de silencis freqüents i de mots severos però sincers; plens, al cap i a la fi, de mots que contribueixen a la reconstrucció de l'exili literari català.

5.1. Una obra per a la represa

El 3 d'agost de 1949 Joan Puig i Ferrer —acompanyat de Josep Queralt— escriu a Josep Carner des de París per anunciar-li la represa de les Edicions Proa a Perpinyà i per sol·licitar-li una obra per a la col·lecció «A Tot Vent», de la qual Puig és, novament,

i a l'exili, director literari: «Estimat i admirat amic: Josep Queralt i jo anem a reprendre, a França naturalment, les Edicions Proa.» Amb el mateix propòsit i amb una fórmula introductòria gairebé idèntica, Puig escriuria a Domènec Guansé un mes més tard i a Xavier Benguerel dos mesos més tard. Amb tot, l'intercanvi epistolar de Puig amb Carner havia començat un any abans, al 1948 —a propòsit dels Jocs Florals d'aquell any a París, que Carner presidia—, i s'allargaria fins al 1952, en què una carta del príncep dels poetes del 21 de maig (on anuncia a Puig que s'hostatja a l'hotel Avenida de París i li proposa de veure's) conclou el diàleg, sobtadament i d'improvís. Malgrat el final bruscat, l'epistolari entre aquests dos exiliats catalans deixa una mostra de trenta-sis cartes, que esdevé un diàleg inconstant, entretallat. La intermitència epistolar (leitmotiu de l'escassa correspondència de Puig a l'exili)¹⁰⁹ es deu a períodes freqüents de silenci —de Carner—, a lletres perdudes (en donen fe les múltiples al·lusions a mots o esdeveniments anteriors impossibles de localitzar entre les cartes que es conserven) i a entrevistes personals i telefòniques. A desgrat del caràcter a priori fragmentari de la correspondència, les lletres que es conserven constitueixen un aplec considerable, testimoni de primera mà de la dificultosa represa de Proa a França, que permet polsar l'opinió de dos intel·lectuals catalans exiliats sobre diversos temes de l'actualitat literària, social i política.

Malgrat que els afers a l'entorn de Proa basteixen la conversa i n'assenyalen la continuïtat, el cert és que ni la recerca d'originals ni la faceta de director literari no són els motius que empenyen Puig a reprendre, ara a l'exili, una relació editorial amb Carner que havia començat molts anys abans quan Puig, encarregat de la direcció dels llibres de la coberta taronja a Catalunya, va acordar amb el poeta «de portar-hi [a la col·lecció] tres de les obres majors de Dickens», feina que «el va ocupar entre el 1928 i el 1931 (ORTÍN 1996: 108). L'origen de la correspondència amb Carner —una carta, perduda, de Puig de la primera meitat de l'any 1948— és doble: per una banda, el procedir altiu d'un escriptor que té gairebé enllestida la seva obra magna (*El pelegrí apassionat*) i que malda per donar-la a conèixer abans de morir i, per l'altra, l'anhel d'un home anímicament abatut d'explicar la seva tèrbola relació amb Ferran Canyameres per assajar d'esdevenir

¹⁰⁹ La correspondència de Puig es conserva a la BC i a l'AHT. En comparació amb els d'altres escriptors catalans coetanis, els intercanvis epistolars del director literari de Proa són escassos —tant pel que fa a nombre de corresponents com pel gruix material. Tot just sumen dues caixes —una de les quals dedicada exclusivament als afers editorials— a la BC i una a l'AHT.

vencedor moral d'una disputa pública i sagnant. Ambdós desitjos condueixen Puig, necessàriament, a trencar un silenci que havia nascut anys enrere fruit de la combinació d'un propòsit individual —de novel·lista que s'aparta per escriure i d'home que defuig els blasmes continus dels seus companys a l'exili— i de l'ostracisme al qual es veu abocat a causa de les nombroses controvèrsies amb què es guanya la malvolença de l'opinió pública. Així, la represa de les relacions epistolars amb els intel·lectuals catalans i, per extensió, amb Carner és un acte meditat i conscient, que es produeix quan Puig té gairebé enllestit *El pelegrí apassionat*, això és, quan té quasi acabada l'obra que, considera, li ha de merèixer la rehabilitació pública i ha d'exculpar-lo —si més no, justificar-lo— dels errors que ha comès. No és d'estranyar, doncs, que el retorn a la vida pública de Puig es produeixi de la mà de Proa ni que la majoria dels epistolaris amb diferents escriptors es reprenguin a finals dels anys quaranta, quan inicia la fase de revisió del cicle novel·lístic (que sap segur que publicarà), ha escrit un extens recull de sonets¹¹⁰ (en constant revisió fins a la seva mort) i té per costum de fer anotacions literàries i polítiques a un dietari que anomena *Ressonàncies*¹¹¹ —i que anuncia que té l'anhel de publicar, i així ho recull

¹¹⁰ *La complanta de Janet*. Conjunt de sonets majoritàriament inèdits —a més dels que formen part d'*El pelegrí apassionat* (*La traïció de Llavaneres*), se'n publiquen alguns en revistes esparses. Al fons Puig i Ferrerter (BC) es conserven diferents versions del conjunt poètic: dos exemplars força complets lligats amb una subcarpeta amb l'anotació manuscrita «Primera versió i sols com a esborrall. A treballar totalment a fons» (a dins, una còpia mecanografiada amb múltiples correccions manuscrites i amb l'encapçalament «París 1948» i una còpia «corregida» mecanografiada amb anotacions menors i correccions manuscrites); una carpeta amb retalls breus manuscrits, primeres versions o correccions dels poemes escrites en fragments de paper, i una versió breu «(primera versió)» amb anotacions i «restes de la primera versió per si fossin més bones que la segona». També es pot trobar un extens conjunt de sonets amb correccions de Carner a l'AHT. Al fons Tarradellas de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (AMTM) i al fons Puig i Ferrerter (AHT), es conserva la selecció de poemes que Puig prepara per enviar als Jocs Florals de París del 1948 amb un pròleg.

¹¹¹ Dietari personal de Puig. Editat pòstumament per Graells en dues parts, al 1975 —*Diari d'un escriptor*— i al 1981 —*Memòries polítiques*—, «on s'acumulen anotacions [del 1942 al 1952] sobre els temes més diversos, sorgides al vol del record o a partir d'especulacions i comentaris que li suggereixen les seves lectures, els autors que estimava i admirava, els fets envoltants, l'evocació d'un passat fecund i ple». A més de «l'evocació retrospectiva», al dietari es pot trobar «el comentari de lectura, l'especulació de tirat filosòfic, la pinzellada referent a la seva situació personal del moment, i en general tot allò que hagi tingut un "ressò" en el seu esperit». Tot plegat, fa de *Ressonàncies* «un document bàsic sobre la vida i l'obra de Puig i Ferrerter, i també sobre el seu pensament, la seva ideologia, l'estètica i les circumstàncies de creació de la seva darrera obra narrativa» (GRAELLS 1975: 9).

L'original del dietari es troba al fons Puig i Ferrerter (BC), en diferents estadis. A més, al fons Proa de la Universitat de Vic es conserven fotocòpies de plec esparsos de pàgines

al testament, a manera d'unes memòries.¹¹² És tan sols en aquest moment que, desitjós d'aprovació social i literària i amb la seguretat moral que li atorga el flanqueig d'una extensa defensa escrita en una novel·la en dotze volums, Puig es permet l'intent de reintegrar-se a la vida pública catalana de l'exili. En aquest sentit, per a ell, l'arranjament de les múltiples relacions truncades és, sens dubte, un primer pas —i potser el més senzill— necessari per a la cobejada reinserció als cercles intel·lectuals catalans de l'exili.

Amb aquest disseny neix l'epistolari amb Carner, que al cap d'un temps deriva en una relació editorial director-autor. Ara bé: lluny de guanyar-se novament una consideració favorable a base de mèrits propis i de treball, Puig basa la seva defensa en una obsessiva confrontació amb Canyameres, a qui cerca desprestigiar constantment per escrit i de viva veu. Al parer de l'escriptor de la Selva del Camp, les diverses faltes que comet no tenen parangó amb les presumptes infraccions de Canyameres que, en canvi, guanya el plet de l'opinió pública. No obstant això, Carner es mostra sempre equànime i defuig la valoració de les polèmiques que persegueixen Puig. Així, eludeix providencialment la controvèrsia des de la primera lletra en referir-se a algunes de les vicissituds que ell mateix ha sofert com uns «materials que exigeixen anar amb peus de plom». L'apriorística actitud mesurada de Carner, que se centra únicament en la faceta d'escriptor i de director literari, obliga Puig a moderar el torrencial i extenuant descàrrec que omple multitud de pàgines en altres intercanvis epistolars. Si bé la lectura aïllada

del volum de *Memòries polítiques*. S'hi conserva, també, la còpia d'una carta mecanoscrita de Cendrós a Triadú del 21-VI-1978, en què li demana el parer i la conveniència de publicar el text de Puig: «T'envio amb caràcter, naturalment, més que confidencial, dues carpetes que contenen trossos de les *Memòries* de Joan Puig i Ferrer. | Et prego de llegir-les i donar-me el teu parer, de paraula o per escrit, sobre la conveniència o no de publicar-les. | Quan em contestis pots tornar-me aquests fulls fotocopiats, no fos cas que en un dia te'ls trobessin els mossos d'esquadra.»

¹¹² Una de les majors preocupacions de l'escriptor és, sens dubte, deixar inèdita l'obra en morir, no supervisar-ne l'edició. Puig inclou al testament (que es conserva en un sobre de Proa amb l'adreça de Perpinyà, al fons Puig i Ferrer, BC) un full mecanoscrit amb múltiples anotacions manuscrites i fragments corregits que titula «Advertiment i prec a la meva muller». El document palesa el desassossec de l'escriptor: «Si em morís sense haver tingut temps d'acabar la novel·la et prego que tots els papers que se li refereixen siguin publicats íntegrament i respectant l'ordre que ocupen en les meves carpetes. Que siguin publicades totes les notes, sense fer-ne desaparèixer cap, encara que algunes puguin produir la impressió de repeticions. No permetre a cap escriptor, per autoritzat o amic que sigui, de posar-hi mà per a fer correccions, supressions, o arranjaments literaris o d'altra mena.» Puig demana que sigui la seva muller, Clotilde Puig, qui revisi les proves d'impremta i que vetlli per la petició que li fa. Finalment, referma el prec: «publicar les parts acabades en els volums que siguin necessaris», «exigir tot això de l'editor que vulgui publicar l'obra» i «publicar també Ressonàncies» (§ 1; 1a part).

d'aquest diàleg pot causar la sensació que la temptativa de Carner és endebades, el cert és que una mirada panoràmica als epistolaris de Puig fa evident que la prevenció carneriana causa efecte en l'autor d'*El pelegrí*, molt més circumspecte que amb Guansé, Taradellas o Obiols. A través de l'epistolari amb Guansé, per exemple, hom descobreix explicacions —que complementen les del dietari, sovint escrit de manera paral·lela— en primera persona del repartiment de diners de la Generalitat a l'exili, la presumpta malversació de fons de la qual és acusat i el suposat triangle amorós que involucra Puig, Canyameres i una jove amant parisenca. En canvi, no hi ha lloc per a aquestes polèmiques en la correspondència amb Benguerel, que també marca distàncies respecte de les confidències que Guansé reclama a Puig per esvair els dubtes que li provoca el sobtat retorn del novel·lista a la vida pública, al capdavant de les Edicions Proa:

No entraré pas a comentar amb vós ni amb ningú unes qüestions tan personals com les que comenteu en les vostres cartes, especialment les que heu escrit a Guansé. Sí, però, vull dir-vos sincerament que alguns moments de la carta que m'heu escrit m'han arribat a fons¹¹³

(12-I-[1950]; fons Joan Puig i Ferrer, BC)

El cas de Carner és com el de Benguerel i permet descobrir un Puig que s'esforça per evitar els fantasmes que l'obsessionen i l'angoixen i per situar el focus discursiu en el debat literari.

Això, no obstant, malgrat que l'escriptor malda per moderar-se, no reïx en l'intent en les primeres cartes. En una missiva del 16-VI-1948 —la primera que es conserva del novel·lista selvatà—, Puig anuncia que tramet adjunt un conjunt de poemes que «havia tingut el mal pensament» d'enviar als Jocs Florals però que «l'afecte, la consideració i l'admiració» vers Carner l'han detingut. Coneixedor del consistori dels Jocs de París d'aquell any —Carner, Just Cabot, Jean Cassou, Pierre Fouché, Josep Quero i Molares, Mario Roques i Canyameres (secretari)— Puig veu en el certamen l'oportunitat d'obtenir l'absolució pública. Hi veu, al capdavant i en paraules de Puig mateix, la possibilitat de realitzar un «acte» que el redimeixi i que el desfaci de les ombres que el persegueixen. Un gest que, com assenyala en la següent carta del 21-VI-1948, és el «d'home que obeeix

¹¹³ Benguerel evidencia a les memòries —en els dos llibres: *Memòries (1905-1940)* i *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*— que sent un «complicat» respecte i una certa compassió per Puig: «mentiria si no afegís que després de rellegir la seva correspondència (la d'en Puig i Ferrer), de pensar en la seva obra, d'escoltar el seu monòleg... d'evocar fins i tot el constant tremolor dels seus dits i dels seus llavis, no afegís, repeteixo, que sento una rara admiració i un complicat respecte per aquest autèntic "pelegrí apassionat", protagonista d'una existència censurable, fascinatora... Al capdavant, i simplificant a fons, una existència d'home» (1982: 264).

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

a una necessitat, no a cap vel·leïtat ocasional, momentània. És, deixeu-m'ho dir clar, una resposta, i no a un, dos, o tres, una resposta a tothom.» Malgrat els maldestres —i exigus— esforços de Puig, és indiscutible que persegueix no només una reparació pública, sinó també —com escriu en la mateixa missiva— una venjança, «una *dolça venjança incruenta*». Així queda palès quan, en una lletra del 2-VII-1948, fa extensiu a Carner un morbós desig: «Sí, voldria que fos ell [Canyameres] l'obligat a llegir el meu nom als Jocs i el vostre judici sobre els meus sonets.» Per a Puig, la seva restitució passa, necessàriament, per la defenestració d'un Canyameres que no apareix mai pel seu nom en els escrits del novel·lista: l'*indesitjable* o l'*home* a l'epistolari amb Carner, Llavaneres a *El pelegrí apassionat* i Carota al dietari. Un fet, el de desposseir-lo del patronímic a través del qual ell l'ha conegut i hi ha mantingut una profunda amistat durant molts anys, que contribueix a la despersonalització d'un home per convertir-lo en una caricatura que esdevé un terreny fèrtil per a la crítica i la difamació.

En aquest sentit, les composicions poètiques que envia a Carner (un recull de sonets, selecció del conjunt *La complanta de Janet*)¹¹⁴ són una fugida endavant, un intent de defensa que ràpidament muda en atac. A més, Puig acompanya els sonets, que són la prolongació dels escrits exculpatoris de les memòries i dels epistolaris, d'un pròleg —«*Dramatis Personae*»— escrit ex professo per als Jocs Florals. Signat per «l'editor», Puig justifica l'elaboració del prefaci al·ludint a uns «certs problemes que suscita la que a mi em sembla que serà un dia famosa *Complanta*». El problema que es planteja el jo literari parteix del dubte de si pot néixer veritable poesia d'un poema —*La complanta*— inspirat en la defensa d'un home —Puig. Una defensa que, com exposa, implica l'atac i el repudi d'algú. El pròleg esdevé una diatriba constant contra Canyameres, a qui acusa de robar i de fer *marché noir* («Hi ha, per exemple, qui ha robat, i amb els diners robats, i en contuberni amb els pitjors enemics de la seva pàtria, els de dins i els de fora, els naturals i els estrangers, ha fet vils negocis, propis dels temps de guerra, que consisteixen en afamar el poble per engreixar-se ell tot engreixant els ja massa grassos privilegiats»), de «fer-se editor d'ell mateix» (¿com, si no, «veuria mai publicats els monstres de la seva intel·ligència i imaginació de la mateixa família vergonyosa que els seus instints i els seus fets?») i de distribuir un manuscrit que el difama («l'*esperpento*», *El gran sapastre*).

¹¹⁴ Com esmenta Graells en nota (PUIG 1981: 256), Puig també envia els sonets a Quero i Morales, Cabot, Melcior Font, Obiols, Tarradellas, Gassol, Granier-Barrera i Miquel Valdés.

Alhora, el pròleg és un descàrrec directe de Puig, que repassa una per una totes les controvèrsies que el persegueixen i que assenyalen diferents personalitats polítiques catalanes.

Amb els sonets, «podria mostrar com els fets —els que siguin— no m'han desfet», adverteix Puig a la primera lletra. Així, tot i que s'encomana repetidament a Carner per a la decisió d'enviar el text a concurs, li manifesta també la necessitat de trametre les poesies:

Si vós trobeu que els meus sonets no fan el pes per constituir l'acte que jo voldria, retiro tot el que he dit en la meua lletra anterior i en aquesta i, naturalment, retiro també els sonets.

Allò que mai no retiraré, passi el que passi, és l'amistat, admiració i devoció que us tinc.

(2-VII-1948)

Però Carner respon de manera massa succincta (en una carta perduda) i Puig, contrariat, li escriu novament l'11-VII-1948 per reafirmar l'anhel de presentar-se als Jocs: «la ferida ha estat massa profunda en l'home perquè l'art meu no en respiri el dolor». Aquests mots preventius que dirigeix a Carner abans de la rèplica del poeta són, sens dubte, la clau de volta de l'univers d'exili del selvatà: l'escriptor, envoltat de polèmiques i bandejat dels cercles intel·lectuals de l'època, confessa a Carner que la ferida que li provoquen les reiterades invectives dels exiliats catalans transcendeix la vessant estrictament personal i afecta la seva literatura: memòries, *El pelegrí apassionat*, *La complanta de Janet* i epistolaris. Abans de la resposta de Carner sobre el conflicte,¹¹⁵ Puig encara envia una lletra més en què —després d'assegurar que «no us hi apresso», a escriure— sol·licita la mediació del poeta en la disputa amb Canyameres:

Ara, si vós amb la vostra diplomàcia, autoritat, sentit del real, i cordialitat trobéssiu una manera, prop d'aquell, de suavitzar les coses entre ell i jo per la meua part no m'hi refusaria, i ho deixo a la vostra mà.

Vós em mereixeu una confiança que avui no em mereix ningú més, absolutament ningú més.

(24-VII-1948)

La demanda de Puig a Carner sorprèn per inèdita i irrepètible: és l'única ocasió en què es pot constatar, de primera mà, que l'escriptor sembla estar disposat a posar fi a les hostilitats amb Canyameres.¹¹⁶ Però el prec d'arbitratge desapareix ràpidament del pla de Puig en conèixer la solució proposada pel poeta:

¹¹⁵ Malgrat que Carner respon Puig (entre el 12 i el 23 de juliol), tan sols li parla de la valoració dels sonets: «Del vostre cas amb C. no us en diré res per avui. Un altre dia sí que us en parlaré. Aquesta obsessió de dos homes (cada un pel seu cantó) ha d'acabar i amb garanties» (PUIG 1981: 254).

¹¹⁶ També en l'epistolari de Canyameres es conserva el rastre d'aquests intents d'acostament. En una carta a Pere Mas i Perera del 17-v-1948, Canyameres explica que Puig «diu que no em porta mala llei i fins i tot ha tingut la gosadia de convidar-me a sopar per mitjà

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

Crec que els Jocs Florals ofereixen una avinentesa per a la solució del cas. Però, per a això, necessitaria la vostra confiança absoluta. Només en havent-la assolit reclamaria la de F[erran] C[anyameres]. La solució ideal fora la doble paraula d'honor (vostre i de F. C.) de destruir els dos manuscrits que han estat fruit, de l'un costat i l'altre, de la discòrdia. No menysvaloro pas el sacrifici que poguéis significarvos la destrucció de la vostra *riposte*: és un preu elevat, però l'operació de sanejament que podria obtenir-se'n valdria la pena. I, d'altra part, tal com jo ho veig, fariem un bon servei a Catalunya.

(31-VIII-1948)

El problema, malgrat l'ofertament sincer de Carner, és que la lectura que fa del conflicte no és del tot encertada. Els manuscrits de Puig —*La complanta de Janet* i també *El pelegrí apassionat*— i de Canyameres —*El gran sapastre*— no són l'origen de les desavinences entre ambdós escriptors, sinó una conseqüència de la pugna i, si bé és cert que ajudarien a resoldre-la, Puig no està disposat a destruir el treball que li ha costat anys de bastir («el sacrifici és cruent per la meua part», li respon el 9-VIII-1948). Tot amb tot, en la mateixa carta, del 31-VII-1948, Carner assenyala que la presentació dels poemes als Jocs «seria nou ferment de descomposició» i, per tant, una perillosa nova espurna d'un incendi de crítiques i difamacions. Aquesta asseveració provoca que Puig, en la següent missiva, li proposi de tancar *La complanta* al calaix. Així, doncs, si bé és cert que Carner no se'n surt de posar pau en la relació Puig-Canyameres, sí que aconsegueix evitar un nou escàndol que hauria resultat, molt possiblement, un altre pou per a l'escarni públic de Puig. En aquest sentit, es fa ressò de la decisió de no concursar als Jocs al dietari (PUIG 1981: 251-258). Puig, que construeix el fil discursiu a partir de la reproducció d'epístoles, assegura que «vaig reunir uns quants sonets de *La complanta de Janet*, hi vaig posar un pròleg i ja els anava a trametre al mateix Carota [Canyameres] quan, tot de sobte, vaig canviar de pensament» (1981: 251). Aquest fet es palesa unes pàgines més avall, en què el novel·lista assenyala que «l'amic [Carner] m'envia les notes per a corregir els meus sonets poc abans de la celebració de la festa i jo no hi vaig enviar res» (1981: 255).¹¹⁷ Tot i que finalment no envia el recull als Jocs, Canyameres coneix la intenció de l'escriptor, com fa saber al seu amic Narcís Llorac en una carta del 31-VIII-1948: «Com pots pensar, va haver-hi corredisses, reunions, telegrams, viatges i tot el que

de l'Obiols i de la Rodoreda. Aquests dos amics i d'altres, entre els quals Josep Carner, volen apropar-nos. Puig i Ferrerter sembla que se'n mor de ganes. Que vagi al botavant! Vull viure tranquil. És un esbarzer. Un dia em tornaria a punxar» (CANYAMERES 1996: 246).

¹¹⁷ Amb tot, Font escriu a Puig el 22-XI-1948 que «vaig comprendre que preferia [Carner] que haguéssiu desistit concórrer als Jocs» (fons Joan Puig i Ferrerter, BC). L'equívoc de Font es deu, possiblement, al fet que també coneixia els sonets de Puig.

vulguis arran de la *Complanta* del Mata-Cabres» (fons Ferran Canyameres, Arxiu Comarcal del Vallès Occidental).

Un mes i mig més tard, el 28-IX-1948, Carner evita els subterfugis de Puig i, encertadament, passa per alt els mots —que creu falsos— amb què demana temps al poeta per reflexionar la seva decisió respecte de la solució proposada: «vós, lleial sens dubte al vostre temperament, us estimeu més el drama que no pas la quietud (la qual, no us penseu, no deixa pas de tenir, per bé que d'una altra manera, els seus incidents dramàtics).» L'apreciació carneriana provoca, però, un darrer reguitzell de crítiques de Puig vers Canyameres, segurament el més cruent. Així, en una lletra de l'octubre (de la qual tan sols es conserva un fragment, sense data), l'autor de les novel·les de Janet acusa Canyameres de «grossa estafada, traïció i ofensa als meus sentiments». El culpa, també, de calumniar-lo i de fer llegir *El gran sapastre* a tothom qui pot.¹¹⁸ A més, assegura que fa *marché noir* i que «és l'home de l'ambaixada i el consolat de Franco». Un any més tard, el 22-XI-1949, Puig relata aquests mateixos fets en una extensa carta a Guansé en què detalla els presumptes negocis de Canyameres:

Entraren els alemanys a París, Gassol i jo en vàrem fugir, i Canyameres es serví dels nostres diners¹¹⁹ per fer *marché noir* amb els alemanys i en contacte cada dia més estret amb l'ambaixada i consolat de Franco. A la porta del seu domicili Canyameres tenia el retolet del consolat espanyol que protegia el domicili dels addictes a Franco. Jo vaig flairar la traïció de Canyameres, la vaig fer confessar per la dona en qüestió,¹²⁰ i vaig amenaçar Canyameres. Ell fugí de París, per temps. A província, des de província, era l'ànima d'un *marché noir* amb alemanys i franquistes realment gran, escandalós. [...] I avui

¹¹⁸ L'obra no s'arriba a publicar en vida dels escriptors —surte a la llum l'any 1977—, però circula entre els cercles catalans a l'exili. Així es palesa, per exemple, en una carta de Canyameres a Gassol del 5-III-1954: «Fa temps que no sé res de vós. Tinc la impressió d'haver-vos molestat amb la tramesa que van fer-vos d'aquella tirada de rodolins, originals de sis amics —amb bastants de meus— que estimen que s'ha d'anar amb poques contemplacions amb el genital autor [Puig] que es creu en el dret d'emporcar a tort i a dret, amb Catalunya al davant» (fons Ventura Gassol, Arxiu Nacional de Catalunya).

¹¹⁹ Malgrat que ja s'havien iniciat els recels mutus entre Puig i Canyameres, ambdós s'associen —juntament amb els germans Pere, Marià i Isidre Ballbé, Josep Tarradellas i Ventura Gassol— per muntar una fàbrica de teixits a París: Innovations Textiles. Però l'empresa no reeixí, i Puig «va voler abandonar el negoci i recuperar els diners aportats per a endegar-lo, cosa que Canyameres i els germans Ballbé no li van permetre ja que tot el capital estava invertit en la maquinària» (CAMPS I ARBÓS 2010: 78).

¹²⁰ La relació entre Puig i Canyameres es complica encara més quan el novel·lista de la Selva del Camp creu que Canyameres s'entén amb la seva amant: «Entre el meu difamador i jo hi hagué coses de caràcter sentimental i passional a les que ell poc es referirà. Hi hagué una dona, vet aquí. Ell la conegué. I s'alià amb aquesta dona, de cop per fer-me la traïció de caràcter sentimental, després entre ells dos, amic i amiga meus, em van fer el parany d'un negoci per tal de poder-me fer l'estafada» (PUIG 1981: 311).

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

fa igual a Barcelona, on viu més temps que a París. Va i ve de Barcelona a París, amb el passaport legal de Franco, i encara amb franquistes i catalanistes va fent *marché noir*. Tal és l'home.¹²¹

(TEIXELL 2017: 98)

Amb tot, malgrat que la ferida resta oberta i encara sagna, la possibilitat per a Puig de concursar als Jocs s'ha exhaurit i el diàleg entre els dos exiliats catalans abandona, finalment, la tèrbola relació Puig-Canyameres per centrar-se en afers estrictament literaris. Ara bé, la gestió infructuosa del conflicte per part de Carner mereix una duríssima opinió de Puig, que recull tan sols al dietari: «Carner, humanament, no ha estat just ni amical amb mi; no ha estat respecte a mi a l'altura d'ell» (1975: 415). A les memòries, assegura que el poeta s'ha apartat d'ell per covardia i que li ha fallat. A propòsit d'aquest sentiment, l'1-I-1949 li reprotxa que «la vostra actitud amb mi» (això és, al capdavall, un retret per no condemnar públicament Canyameres) i li fa extensiva l'«aflicció» que això li causa. A pesar d'aquest adoloriment, Puig aprofita l'avinentesa per fer constar que la seva estima és inqüestionable: «Sempre he sentit afecte, admiració i devoció per vós; ni d'obra, ni de paraula, ni de pensament no he estat infidel a l'amistat que us tinc. Tinc la vostra amistat per tan preciosa que me'n jugaria moltes altres, si fos necessari, per no perdre-la.»

Resta, però, un tema extraliterari —que la carta de l'1-I-1949 fa sortir a la llum— amb el qual els mots elogiosos de Puig guarden estreta relació: la polèmica al voltant dels guardons dels Jocs Florals de París de 1948. Puig fa referència a l'acusació de *La Humanitat* d'influències comunistes en l'atorgament dels premis i jura no haver pres part en l'«ofensa que us va fer» el periòdic.¹²² Malgrat que el «govern de la Generalitat

¹²¹ Puig també recull aquestes suposades accions al dietari, fet que demostra l'escriptura obsessiva del novel·lista: «Carota durant la guerra va fer molt de *marché noir* amb els alemanys i amb certs elements oficials de Franco. Es va fer ric. Ha donat diners a molts pobres catalans (i a d'altres no tan pobres), ha pagat amistats, ha comprat amics, i, pobres o no tan pobres, s'han deixat comprar, i algú m'ha dit que més ben pagats eren com més s'allunyaven de mi» (1981: 236).

¹²² De fet, Font assabenta Puig (abans que llegeixi els números del periòdic), tot de passada, de la polèmica dels Jocs en una carta del 22-XI-1948, en què fa repàs del concurs: «La festa dels Jocs va quedar molt bé. Us adjunto també el discurs d'en Carner. Els dos poemes que us envio són els millors. L'aportació de Barcelona va ésser migradíssima. No sé per què. A propòsit dels Jocs, titllats de comunistes —i això perquè va haver-hi dos comunistes premiats, entre ells en Granier—, va haver-hi diversos conflictes. En Xamar va renunciar a un premi de prosa perquè havia de partir-se'l amb un comunista. El Pep [Tarradellas] no va assistir a la festa i va enviar cartes a tots els que formaven la comissió organitzadora per dir que no hi anava perquè no se li havia assignat el lloc que li corresponia. Es referia, suposo, al fet de no haver estat nomenat membre del comitè d'honor. En Ventura tampoc no va anar-hi. Va arribar de Suïssa el dissabte, amb idea —

ja s'havia dissolt», els Jocs es continuen «tutelant des de la Secretaria General de la Presidència» —que crea el president Irla— i, «en aquells dies de Guerra Freda, es va considerar per a alguns que el to havia estat massa comunista» (MORALES 2008: 884). El 24 de gener del 1948, Irla va anunciar la dissolució del govern en un discurs als micròfons de Ràdio París en el qual «va assegurar que la raó principal de la seva dissolució havia estat la manca d'entesa entre les forces polítiques catalanes» (SOBREQUÉS & MORALES 2008: 109). Així, enmig d'un clima polític enrarit a l'exili i de manca absoluta d'acord, Carner rep l'encàrrec —prèvies gestions de Guinart i de Canyameres— d'organitzar els Jocs Florals a la capital francesa. L'extens article de Tarradellas «El perquè d'una actitud» —publicat a *La Humanitat* mexicana, n. 14, (novembre-desembre de 1948)— permet reconstruir, de primera mà, les difícils relacions del secretari general d'ERC amb els comunistes. En la publicació, que recorda les «reiterades» manifestacions del PSUC d'esdevenir el col·laborador natural d'ERC, Tarradellas atribueix el descarrilament dels vincles «al canvi total que representa el desfermament —ara fa uns mesos— d'una campanya violentíssima contra la democràcia catalana i contra els seus homes més representatius». Un canvi que atribueix únicament al PSUC —i del qual desmarca el PCE— i que s'hauria vehiculat a través del periòdic comunista *Lluita*, que «repetia cada setmana amb grotesca insistència els atacs». Així mateix, un Tarradellas visiblement molest ressenya que «els comunistes catalans ens acusaven de “voler salvar les essències del franquisme”». En aquest context de desavinences notòries entre el PSUC i ERC, i després del veredict dels Jocs, surt el n. 100 de *La Humanitat* (15-XI-1948), en què es publica una nota —sense signar, però atribuïble a Tarradellas— que lamenta «profundament que, per influències i actituds que gens s'adiuen amb el que sempre havia estat aquesta festa, no hagin tingut el mateix esclat que els celebrats, durant aquests anys d'exili, en diferents repúbliques d'Amèrica, a Montpeller i a Londres». Malgrat que la nota argüeix la necessitat de no entrar en detalls per «patriotisme», tot seguit sentència que «volem creure que els catalans que formaven part del jurat qualificador i alguns de la comissió organitzadora hauran comprès que diu— d'anar-hi i no hi va anar. ¡Vaig veure que també tenia greuges!... ¿Què hi farem?» (fons Joan Puig i Ferrer, BC).

Dues setmanes abans, Puig ja havia demanat explicacions a Tarradellas des de Londres. Així, li escrivia el 8-XI-48: «és que t'ha passat algun incident desagradable amb els organitzadors o amb el jurat dels Jocs? M'agradaria saber-ho minuciosament, i m'agradaria veure un exemplar de *La Humanitat* quan parli d'aquests Jocs. Les lletres de les quals m'adjuntes còpia em deixen entendre alguna cosa de desagradable per a tu» (AMTM).

llur tasca ha estat tot el contrari d'un èxit» i elabora una detallada llista de les personalitats absents «per diferents motius» a la festa; absències degudes, al seu parer, a la gestió del consistori. La denúncia del periòdic es fa més dura i concreta, però, en el següent número, el 101 (29-XI-1948). Així, malgrat que l'article comença novament amb un fals descàrrec («Era el nostre propòsit no comentar la festa dels Jocs Florals d'enguany»), esdevé un reguitzell de presumptes greuges i irregularitats comesos per part del jurat del Jocs. L'apunt, que posa en dubte el criteri del jurat, reitera que treballa «per un ampli esperit d'unitat catalana» i que vol fer esment d'alguns fets, al parer del periòdic, anòmals. D'entre les in comptables crítiques, la més directa és a Carner, a qui culpa d'impedir la creació d'un «jurat competent per a designar el guanyador del Premi Nicolau» i l'acusa de fer-ne guanyador un amic seu: Josep Valls. En aquest aspecte, els editors van més enllà i expressen la «nostra felicitació als autors no premiats» i asseguren que «llurs treballs són tan inèdits com el dia que els varen trametre, car ningú no hi ha posat els ulls». Finalment, Tarradellas se serveix d'un retall de premsa de *Lluita*, els autors del qual se senten complaguts pel funcionament dels Jocs i en remarquen el «contingut popular» i «l'esperit democràtic». El diari d'Esquerra Republicana recupera aquests qualificatius per sentenciar definitivament i despectiva: «Heus ací, doncs, que ja tenim establerts els Jocs Florals “democràtics i populars”.» La polèmica que genera Tarradellas pren molta volada i no escapa de la ploma de la majoria dels exiliats catalans,¹²³ que coincideixen a considerar que les acusacions són infundades. Així ho

¹²³ Obiols, en una carta a Carner de l'1-XII-1948 a la qual adjunta els dos números de *La Humanitat*, etziba: «És molt possible que sigueu subscriptor del diari, però és molt segur que, si en sou, el dipositeu ràpidament a la paperera sense desfaixar-lo.» Ultra això, Obiols assegura també que «Tarradellas s'hauria de fer psicoanalitzar i que no s'ha tornat boig, sinó que «en realitat s'ha acabat de tornar ase» (SUBIRANA 2000: 68). També Guinart, un dels organitzadors dels Jocs, escriu a Canyameres una carta del 9-XII-1948 a propòsit de les denúncies del periòdic: «La bona fe amb què intervenc en aquestes coses em diu que hi ha exageració en els retrets al·ludits i, sobretot, que no devien ésser publicats en lletres de motlle» (CANYAMERES 1996: 264). Guinart assegura que descarta «tota contaminació, orientació o influència psuquista», però obre la porta a «la feblesa», feblesa «d'un sol membre»: Carner (CANYAMERES 1996: 265). Així mateix, Cabot, en una carta de l'11-XII-1948 a Manuel Alcàntara (delegat dels Jocs a Amèrica Central i Amèrica del Nord) —on anuncia que també ha escrit a Pelai Sala (delegat dels Jocs a Amèrica del Sud), Guinart, Pere Mas i Perera i Guansé—, assegura que són falses les afirmacions del periòdic que assenyalen que s'havia plantejat de renunciar al càrrec de membre del jurat: «Quan el meu candidat ha resultat perdedor, m'he dolgut, és clar, però no se m'ha acudit mai de dimitir» (CANYAMERES 1996: 266).

Tanmateix, és en el secretari dels Jocs, Canyameres, en qui es pot trobar la més detallada i extensa crònica dels fets, en una carta del 19-XII-1948 a Pere Mas i Perera

assenyala també Faulí, que comenta que «encara que es parla d'unes “preteses influències roges” en aquests Jocs [...] la veritat és que l'organització apareix molt ben emparada» (2002: 58). Malgrat tot, Carner prefereix eludir la controvèrsia i resta en silenci davant del comentari exculpatori de Puig. De fet, com assenyala Llobart, «le scandale soit partiellement évité grâce au mutisme des organisateurs qui ne répliquent pas officiellement à ce qu'ils considèrent une provocation» (2006: 179). Això, no obstant, el selvatà reprèn l'afer un any més tard, en una carta del 25-VI-1950, en què anuncia a Carner «un desgreuge al qual em penso haver contribuït no pas poc, sigui dit entre nosaltres»: la publicació d'un article a *La Humanitat* sobre *Paliers*.¹²⁴

(Canyameres 1996: 267-279). L'epístola, repassa les «incidències dels Jocs Florals d'enguany» amb el propòsit «que aconseguiré esvaïr la boira que la ressenya i les notes plenes de mala fe de *La Humanitat* han escampat en l'esperit de molts catalans». El secretari dels Jocs assegura que, en sortir el primer número difamatori, el jurat va enviar «fotos, discursos, memòria, veredictes i una ressenya feta potser amb una mica massa de precipitació» i assegura que el silenci mediàtic del jurat es deu, únicament, «perquè res no havia passat que mereixés haver-nos de justificar». Canyameres assevera que la ressenya està feta «per un senyor [Tarradellas] que s'ofendria si li neguessin el títol de patriota estrenu». Tot seguit, repassa i corregeix les absències a la festa que assenyala el periòdic i atribueix la polèmica a l'egocentrisme de Tarradellas, el «Gran Absent» de la festa, que no s'hi presenta «perquè ni la comissió organitzadora ni el jurat no van visitar-lo mai per donar-li compte de res i, sobretot, perquè volia seure en una de les butaques reservades als invitats d'honor, a les personalitats franceses i espanyoles sense “ex”». A més, assegura que Tarradellas «ha posat sempre de relleu una animadversió declarada» contra Carner i l'acusa d'haver «fet retret d'una maniobra [de no acceptar de ser convidat als Jocs en qualitat d'exconseller] de la qual és culpable». Així mateix, assegura que «no ha donat ni un xavo» malgrat que li havia plantejat que *La Humanitat* patrocinés un premi dels Jocs. Més avall, Canyameres posa en relleu que en els Jocs Florals de Londres de l'any anterior també s'havien premiat «autors psuquistes» i es pregunta si llavors *La Humanitat* no era, encara, anticomunista. Finalment, el secretari dels Jocs assegura que l'apunt periodístic és de caràcter absolutament tendencios i que el diari ha provat de boicotejar els Jocs a causa del personalisme exacerbant de Tarradellas.

¹²⁴ *Paliers* és un recull de vint-i-un poemes carnerians (onze d'inèdits), traduïts per Émile Noulet i amb un pròleg de Roger Caillois, publicat l'any 1950 a Brussel·les per Éditions de la Maison du Poète. Puig es refereix a l'article d'Obiols «Al marge de la publicació de *Paliers*. Presència de Josep Carner», publicat al n. 121-122, del 8-VIII-1950. L'article-homenatge repassa l'extensa obra de Carner i és, un any i mig més tard, una reparació de les injúries a l'entorn de la polèmica dels Jocs Florals.

Tres dies abans de la publicació del periòdic, el 5-VIII-1950, Obiols assabenta Carner de l'article: «Un dia d'aquests llegireu a *La Humanitat* un article meu amb el títol “Presència de Josep Carner”. Feia prop de dos mesos que Tarradellas me'l demanava —lletres i entrevistes patètiques. A l'últim he cedit» (OBIOLS & CARNER 2013: 251). Tot i que finalment Obiols avisa Carner de la publicació de l'article, dos mesos abans, el 12-VI-1950 havia escrit a Tarradellas que era preferible signar l'article amb pseudònim: «Ja no cal que et digui com em plauria que això [l'article] servís la bona causa, és a dir, que contribuís a liquidar les ombres que es poden haver interposat entre París i Brussel·les. Per tal que la cosa sigui més eficaç, signaré amb un pseudònim: si Carner sabés que jo soc l'autor

En l'endemig de l'afer Puig-Canyameres i la polèmica dels Jocs Florals, Puig envia sonets amb freqüència a Carner —que arriba a acumular-ne un centenar— perquè els judiqui i esmeni. El 28-IX-1948, el poeta agraeix la confiança de «dar-me a conèixer una obra que us honra i us mostra en gran capacitat i plenitud» però no estalvia, malgrat la prudència, el consell «que ho afineu una mica més». La inicial crítica edulcorada d'un Carner benèvol en la seva faceta de crític literari provoca que Puig li envii noves composicions de manera repetida, fet del qual el poeta es fa ressò en una epístola a Obiols del 8-VII-1949: «Si veieu P. F. digueu-li que un d'aquests dies li escriuré: estic ennavegat en feines i alguna altra dificultat. (Debades m'envià d'altres rims. Vós sereu molt millor conseller d'ell que no pas jo; insinueu-li, que com és veritat, “en aquests jorns malavirats i brúfols | estic ple de rampells i faig catúfols”.)» (OBIOLS & CARNER 2013: 212). Tot just quatre dies abans d'aquesta lletra, el 4-VII-1949, Obiols havia escrit a Carner una jocosa carta en què feia sàtira de les mancances poètiques de Puig:

«(Ah! Vaig veure, deu fer un mes, J. Puig i Ferrer. Em va dir que havia reeixit un vers d'una música inefable —un dels versos més musicals del món. Va intentar de llegir-me'l qui-sap-les vegades i no ho aconseguí perquè, a les immediacions de la tercera síl·laba si fa o no fa, els sons pràcticament se li disposaven a la boca en forma de tap. Cada vegada que això s'esdevenia, deia: “Punyeta!” —com si assagés un exorcisme. De ben poca cosa li va servir. Vaig intentar de llegir jo, i vaig reeixir, utilitzant una manera de dir plena de sordines i de síncopes que ja havia emprat per a parlar amb el dentista un dia que tenia un flemó a la geniva. Aquest experiment hauria bastat, em sembla, a un home normal. Creure que el vers era pronunciable per una boca humana és com imaginar que, amb un violí, es pot imitar el soroll que fa un carro de trabuc quan descarrega grava. Li anava a suggerir que potser seria una bona solució de llegir-lo amb un xerrac a la mà, ja que cap home posseeix un sistema d'èlitres a gratar en un moment de compromís. Però em va semblar que una persona susceptible podria interpretar la cosa en mal sentit. Vaig dir-li, doncs, que no tota la música és fàcil —pensava en certs xisclets d'ocells del tròpic—, i que àdhuc existeix una música de tipus algebric no pas feta per als instruments i l'orella, sinó per al paper i els ulls; que, en aquest pla, Agelet, per exemple, havia aconseguit coses sorprenents —una música petrificada, com si fos escrita per la Medusa. El sofisme, al fi i al cap, era ple de bona intenció: Puig va estar molt content i em va dir que em deixaria donar un cop d'ull a tota la seva obra poètica per si hi hagués alguna cosa a endegar. Si sou vós qui li ha suggerit aquesta idea per a pagar-me la inexplicable devoció que us tinc, és evident que Déu us ho tindrà en compte.)»

(OBIOLS & CARNER 2013: 210)

Llevat del comentari a alguns poemes i a desgrat de la tramesa contínua de sonets, Puig no aconsegueix que Carner revisi *La complanta de Janet*. Les múltiples feines del poeta

de l'article podria pensar que tot plegat ha estat un efecte del meu proselitisme, i no una acció espontània del diari com en realitat és. L'eficàcia seria molt menor» (fons Joan Prat, IEC).

—i, possiblement, la desgana— transformen els amicals judicis als primers poemes en un silenci que provoca que Puig tracti de recuperar els originals. Però no li és fàcil de tenir-los novament a les mans: el 26-III-1950 Puig indica per primera vegada que desitja recuperar-los però no és fins al 20-VIII-1951 que Carner els envia (desordenats, perquè «em van caure, i, per guanyar un dia, els vaig posar a la sobrecarta sense reordenar-los»). Mentrestant, Puig els demana repetidament i argüeix que sols en té una còpia i que és deficient o que se sent cansat i malalt per dedicar-se a corregir *El pelegrí apassionat* i que la revisió dels sonets és un lleure que es creu capaç de realitzar durant un estiu —forçat pel metge— a Banyuls de la Marenda.

Establert al nou domicili parisenc (66, avenue de la Republique),¹²⁵ Puig explica a Carner el projecte de la represa de Proa a França i li demana que hi col·labori amb una obra, com ja havia fet abans de la guerra:¹²⁶

El nostre pla és el mateix d'abans. Continuar i superar la història de Proa és el nostre deler, la nostra sola ambició. Donar en català, en bells volums, bones novel·les estrangeres clàssiques i modernes, i acollir els novel·listes catalans que en siguin mereixedors, sobretot els nous, els més joves, si és que n'han sortit a l'exili o dins del malaurat sol català. Tota obra amb valor d'art que respiri la llibertat de què està mancada avui Catalunya serà acollida per nosaltres amorosament. ¿Voleu, doncs, acceptar de nou el lloc preminent que vós teníeu en les nostres edicions, com sempre l'heu tingut en la nostra estimació i admiració? Serà el nostre goig i l'honor de Proa.

(3-VIII-1949)

Tot seguit, li assegura que ben aviat li confiaran la traducció de la novel·la *Wuthering Heights*, de Brontë —una sol·licitud que mai no arriba a produir-se— i li promet que publicarà tan aviat com sigui possible la traducció del *David Copperfield*. Carner havia acabat la traducció de la novel·la de Dickens l'any 1930 —«el 20 de desembre [1930] Carner n'enviava el text a Bofill “per si vols lliurar-lo a Puig i Ferrerter contra dues mil cinc-cents pessetes”» i «el 5 de març de 1931 ja li n'havien fet efectiu el pagament» (Ortín 2002: 123)—, però l'extensió de l'obra l'havia mantinguda al calaix. Malgrat que «l'essentiel du fonds éditorial de Proa antérieur à la Guerre civile avait été pillé et brûlé par les franquistes» (LLOMBART 2006: 235), Guillamon relata com se salva la traducció de Carner —i també les de Jordana (*L'hereu de Ballantrae*) i Cabot (*L'estany del diable*)—: «A través d'Antonet Fradera i d'un altre matrimoni amic, que a les cartes de

¹²⁵ Puig notifica a Carner la nova adreça el 12-VI-1949, en què aprofita per convidar-lo i mostrar-li novament el seu afecte: «Us hi voldríem veure, tenir a la taula. Crec que vós i jo som fets per entendre'ns, crec que tot ens ajunta i que no res ens separa.»

¹²⁶ Carner havia publicat prèviament amb l'editorial el recull poètic *Lluna i llanterna* (1935).

Queralt apareixen com a Pepito i Maria Lluïsa, els originals de Proa van anar passant la frontera. Així es van salvar els llibres que Proa va anar recuperant amb grans angúnies als anys cinquanta» (2016: 30). Amb la intenció inicial de fer sortir a la llum l'obra de Dickens en la primera tirada de la represa, Puig escriu a Queralt el 26-III-1950: «Digueu-me si el *David Copperfield* cabria en dos volums. Seria importantíssim publicar, ja a la primera sèrie, aquesta traducció de Carner, pel seu prestigi i perquè, com d'ell, serà bona» (fons Puig i Ferrer, BC). Finalment, però, la novel·la resta novament apartada (per extensió i per la recomanació de Guansé de publicar originals catalans i no traduccions)¹²⁷ i es publica en tres volums l'any 1964, al n. 105 d'«A Tot Vent».

«De la nostra empresa estarà absent tot personalisme», adverteix Puig preventivament en la primera carta. Aquesta afirmació, que demostra la seva obsessió d'excusarse —fins i tot abans de rebre cap crítica—, amaga, en el fons, la raó de la represa de les Edicions Proa i del nou propòsit epistolar: el retorn del segell editorial és, per a Puig, potser la darrera oportunitat de donar sortida al cicle novel·lístic d'*El pelegrí apassionat*. Àvid de publicar la novel·la i després dels intents fallits de fer-la sortir a la llum,¹²⁸ veu en la direcció literària de Proa la possibilitat d'editar-la (malgrat que s'escarrassa, fins a l'extenuació, a negar que persegueixi únicament aquest objectiu). Amb tot, Carner accepta de col·laborar en la recuperació editorial, però no li ho comunica directament a Puig fins al 6-I-1950 (abans ho havia fet a Queralt), en què excusa el retard i l'*svogliatezza* d'escriure» a causa de diverses feines: «Em plau que Proa revisqui: he escrit a Queralt prometent-li que l'ajudaria com li plagués, per bé que suposo que la seva missió més constant, naturalment, serà al servei de la vostra glòria.»¹²⁹ Amb l'acceptació de Carner,

¹²⁷ El pla de publicacions pateix innumbrables modificacions durant el període de preparació de l'editorial. A tall d'exemple: uns mesos més tard, el 26-III-1950, Puig escriu a Carner que «el segon i el tercer volums gairebé us puc assegurar que seran la vostra traducció de *David Copperfield*».

¹²⁸ Abans de la represa de Proa, «Puig inicia diverses gestions editorials per a la publicació de la novel·la, tant amb editors del Principat (Janés i Olivé, Aymà) com de fora (la Sudamericana de López-Llausàs, un grup mexicà)» (GRAELLS 1975: 16). Malgrat que aconseguix el compromís de Janés, els terminis que l'editor li proposa per a la publicació dels volums no satisfan Puig, que desitja que surtin a la llum com més aviat millor.

¹²⁹ De fet, Carner respon a Puig el mateix dia que contesta una carta de Queralt del 21-XII-1949. Queralt s'esforça, en la seva lletra, a reblar el missatge clement de Puig: «Jo sé —després d'haver passat uns vint dies a París amb el senyor Puig i la seva família— que tots ells continuen tenint per a vostè l'estima i admiració de sempre. Quan el nom de vostè sorgia en les nostres converses, sempre el senyor Puig aprofitava l'avinentsa per a afirmar textualment "... per l'amistat de Carner em jugaria sense vacil·lar la major part de les meves amistats". Cregui'm, estimat Carner, que em sap molt de greu no saber escriure

que havia ofert a Queralt un original en una carta del 6-I-1950 —«Si, en qualsevol moment, us convingués un llibre meu, no haureu de fer més que manar» (CARNER 2009: 344)—, Puig escriu al poeta el 26-III-1950 per proposar-li de publicar la traducció al català d'*El misterio de Quanaxhuata*.¹³⁰ En la mateixa missiva, li fa avinent que Proa vol debutar a França amb la novel·la que resulti guanyadora del guardó que l'editorial ofereix¹³¹ als Jocs Florals de Perpinyà del 1950¹³² i li assegura que s'erra si creu que Proa serà el feu de Janet Masdeu, perquè «serà el de tots els escriptors catalans amb cara i ulls». Ara bé, el silenci carnerià enfront de l'oferta editorial provoca que un Puig impacient escrigui novament al poeta el 16-IV-1950 per «demandar-vos el *Misterio*, amb insistència, i àdhuc amb urgència perquè estem pròxims a imprimir els prospectes i voldríem donar en ells la llista dels sis primers llibres, primer any de la represa».¹³³

bé per tal de poder transmetre-li una narració ben detallada de les nostres converses referents a vostè i l'esperança que posàvem a la seva aportació a l'obra que pretenem reprendre i afermar!» (CARNER 2009: 342).

¹³⁰ Obra publicada per Ediciones Fronda —dirigides per Avel·lí Artís i Balaguer—, a Mèxic, l'any 1943. Carner coneixia d'antuvi la intenció de l'editorial: com apunta Subirana, «Obiols conta a Carner que hi ha en marxa la represa —des de Perpinyà— d'Edicions Proa» (2000: 154) i en una carta del 26-I-1950 li explica que «un dia d'aquests us deurà escriure i us demanarà la versió catalana del *Misterio*» (OBIOLS & CARNER 2013: 229). El 22-VI-1950, Carner fa arribar el títol de la traducció catalana a Puig: «Precisament aquest matí, en el qual havia d'arribar la vostra lletra, una mena de llum celestial m'ha donat el títol del llibre: *El Ben Cofat i l'Altre* (si pot ésser, que les majúscules siguin respectades).»

¹³¹ Puig dona als Jocs Florals l'import de 100.000 francs per a l'establiment d'un premi. Així es palesa en la carta que escriu a Queralt el 26-III-1950: «Queralt, he tingut una ideota. Ofereixo, als Jocs Florals de Perpinyà, un premi de cent-mil francs a la millor novel·la catalana. Però jo no hi figuraré per a res. El premi serà ofert per les Edicions Proa, tant simplement. ¿Us imagineu la propaganda que això ens farà? El meu nom no ha de sortir en cap concepte. A Proa tot l'honor i profit que en pugui venir» (fons Puig i Ferrerter, BC). Com recull Camps i Arbós (2004: 52) cinc dies després, el 31-III-1950, Queralt escriu una missiva entusiasta a Xuriguera sobre la proposta de Puig: «entre aquesta notícia [...] i la sortida del llibre de Conte [*La légende de Pablo Casals*], que és imminent, penso que Proa faria parlar molt d'ella i que, en general, el gest seria molt ben vist, tant pels autors com pels lectors catalans.» Xuriguera, però, no comparteix l'entusiasme de l'editor i del director literari, atès que «croit plus logique d'offrir un prix à la traduction d'un roman français» (LLOMBART 2006: 206).

¹³² En realitat, Proa reprèn l'activitat a França amb el llibre *La légende de Pablo Casals* (1950), d'Arthur Conte (del qual Puig envia un exemplar a Carner el 16-V-1950). Pel que fa a la col·lecció «A Tot Vent», tampoc el llibre premiat als Jocs Florals de Perpinyà —*L'home dins del mirall*, de Benguerel— n'enceta la represa, sinó que ho fa *El Ben Cofat i l'Altre*.

¹³³ L'any 1950 surten els primers prospectes (acompanyats de butlletes de subscripció) de Proa —els costos dels quals sufraga Puig—, que recullen un primer pla de publicació: n. 93 *El Ben Cofat i l'Altre*, Carner; n. 94 *L'estany del diable*, Sand; n. 95 la novel·la premiada als Jocs Florals de Perpinyà; n. 96 *L'hereu de Ballantrae*, Stevenson. A més,

Finalment, el 12-V-1950, Carner anuncia que farà «els impossibles per a tenir l'obra llesta del 20 de juliol al 10 d'agost». Això, no obstant la publicació sofreix múltiples retards, que es deuen, a parts iguals, a la manca de finançament de Proa i a la traducció inacabada de Carner.¹³⁴ De les demores n'és també testimoni l'intercanvi epistolar de Carner amb Queralt, a qui al novembre del 1950 el poeta escriu que ja hauria tingut l'original «si no hagués estat pel destorb d'un curset que he hagut de fer al Col·legi d'Europa de Bruges (institució internacional i postuniversitària). Ara, però, tinc ja molt avançat el text, que rebreu abans de l'1 de desembre, tal com havíem convingut» (CARNER 2009: 346). El llibre, però, es comença a imprimir al juliol del 1951 i no arriba a les mans de Carner (Queralt li envia dos exemplars) fins a l'agost.

Dels ajornaments n'és culpable, també, el pròleg del llibre.¹³⁵ A causa de la «forma més estricta i condensada» respecte de l'original castellà que anuncia Carner, Puig li demana que elabori un pròleg ad hoc per augmentar el gruix material del número i, així, encabir-lo a la col·lecció. (Abans, però, li proposa de publicar-lo com el volum de represa de la col·lecció «La Mirada».) Preocupat per la brevíssima extensió de l'obra, el director literari sol·licita a Carner, per mitjà d'Obiols, un text introductor. El 13-XII-1950 Obiols li indica a Carner la sol·licitud de Puig: «Abans d'anar-me'n [en haver-li entregat l'original de l'obra de Carner] em va dir que li plauria molt que féssiu un pròleg per a *El Ben Cofat*, per tal de donar més gruix material al llibre i explicar com hi havíeu anat a parar. No estaria malament. Però caldria fer-lo de seguida» (OBIOLS & CARNER 2013: 264). Carner accepta la proposta i el 16-XII-1950 escriu a Obiols que està agraïdíssim per la sol·licitud i que espera enviar-li el text abans de Nadal (OBIOLS & CARNER 2013: 266), promesa que Obiols tramet a Puig en una carta del 28-XII-1950:

anuncien la publicació de dos volums d'*El pelegrí apassionat*, en un format més gran que l'habitual de la col·lecció, sota el títol de *Janet del cercle màgic*. L'objectiu dels prospectes era doble: per una banda, fer publicitat del retorn de l'editorial i, per l'altra, aconseguir subscriptors (això és, finançament) que els ajudessin a costejar la impressió dels primers volums.

¹³⁴ Com apunta Marrugat en nota (OBIOLS & CARNER 2013), *El Ben Cofat i l'Altre és*, en realitat, una traducció de la versió francesa *L'Ébouriffé* (traduïda per Noulet i per Roger Caillois), que, malgrat que no es publica fins a l'any 1963, estava enllestida molt abans.

¹³⁵ El pròleg és un diàleg entre un autor i el seu amic (un alter ego). L'autor cerca un tema per a una obra i pregunta a l'amic, que respon incrèdul, sobre què podria escriure. Però són precisament unes paraules de l'amic que li evoquen un record, llavor de la trama: «En una vall alta de Mèxic hi ha dues imatges tallades a la roca. El poble hi veu dues granotes tan semblants a la realitat que uns les creuen obra de l'home i altres, més espavilats capricis de la Natura» (BOHIGAS 1982: 439).

«espero rebre un dia d'aquests el pròleg de Josep Carner per a *El Ben Cofat i l'Altre*. Li vaig escriure, tal com vam quedar, i em va contestar de seguida dient-me que l'enllestiria i me'l trametria abans de fi d'any» (OBIOLS & CARNER 2013: 268). Amb tot, Carner no compleix amb el termini proposat i Obiols es veu obligat a reclamar repetidament el text. Així, el 26-I-1951 li escriu: «Com teniu el pròleg? Vaig anunciar-lo, fa prop d'un mes, i d'aleshores ençà he fet el mort, cosa que no m'ha costat gaire, donades les circumstàncies. Envieu-me'l aviat. I millor que sigui en manuscrit: us el posaré a màquina i tindrè una peça per a la meva col·lecció» (OBIOLS & CARNER 2013: 266). El silenci del poeta, però, obliga Obiols a sol·licitar-l'hi novament un mes més tard. No és fins al 17-III-1951 que Carner contesta i justifica la tardança perquè «ja estava pràcticament dat i beneït, quan va acudir-se'm que millor, més atractiu i d'una utilitat doble seria un pròleg per a l'*espectador*; m'hi he posat, doncs, i sembla que rutlla» (OBIOLS & CARNER 2013: 275). Finalment, cinc dies més tard, Carner envia el text a Obiols, que el revisa i el fa arribar a Queralt per portar-lo a impremta al més aviat possible.

El paper d'Obiols en la preparació de la traducció catalana de Carner és indiscutible. No només li fa avinent les notícies abans que els les comuniqui Puig —mostra d'una bona sintonia intel·lectual—,¹³⁶ sinó que també és l'encarregat de corregir-ne l'original i les proves («desitjaria [...] que de les segones [proves] n'hi hagués un aplec per a Obiols»,¹³⁷ escrivia Carner a Puig el 12-v-1950). En una carta del 28-XI-1950, Carner sol·licita a Obiols que li corregeixi l'original: «Deu-hi una llegida tan aviat com podreu *bonament* (sense perdre nits ni exhaurir les forces); i, en acabat, passarem el tot a l'Edit. Proa, és a dir, a J. P. i Ferrer, que és qui ha de rebre el text i pagar una petita quantitat avançada (crec que 10.000 fr. fr.). Dels dits fr. fr., vós en prendreu pel *cap baix* 2.000, que podeu augmentar si, com jo mateix, ho menyspreu per massa prim» (OBIOLS &

¹³⁶ Obiols també fa de mitjancer en la venda d'exemplars d'obres carnerianes, com queda palès en l'epistolari Obiols-Carner (2013: 261), en què Obiols envia una relació de noms i d'exemplars venuts de Paliers. N'és un exemple la resposta de Gassol (a una carta perduda d'Obiols) del 9-VIII-1950: «He rebut la vostra lletra que us agraeixo per les noves i pel bon record que em duu de vós i per les dues belles obres del nostre estimat Josep Carner que m'hi oferiu. | Sí, les obres m'interessen i demà us giraré els 1.200 francs corresponents, pregant-vos de fer-me-les arribar així que us sigui possible» (fons Ventura Gassol, ANC).

¹³⁷ «La confecció i la correcció de les proves del llibre, com reflecteixen les cartes creuades entre Queralt i Xuriguera, s'allargarà al llarg de tota la primavera.» Un dels factors que retarden l'aparició de l'obra «és la intervenció d'Armand Obiols en el procés, l'interlocutor de confiança de Carner durant aquests anys» (Camps i Arbós 2004: 56)

CARNER 2013: 263). El 13-XII-1950, Obiols, que ja havia enllestit la correcció feia una setmana, li indica les esmenes menors que ha realitzat: «Vaig rebre el text d'*El Ben Cofat* —excel·lent! Ben poca cosa calia d'adobar-hi: unificar les indicacions escèniques, sistematitzar l'ús de la lletra cursiva i dels parèntesis, rectificar certs detalls ortogràfics insignificants» (OBIOLS & CARNER 2013: 264). També, més endavant, Obiols revisa el pròleg i li proposa tan sols una permuta, que Carner accepta com palesa l'edició impresa: *butaca* per *silló*. Així, el maig del 1951, Carner sol·licita a Obiols que revisi les galerades d'*El Ben Cofat i l'Altre*:

scrivo alla Imprimerie Régionale (Toulouse) d'inviarvi le seconde bozze del mio intollerabile B. C i l'A. —come vedete, ho in mente di continuare a farvi la vittima dei miei umori e ghiribizzi, ma però, nel caso di essere già pieno zeppo di lavori e lavorucci, tralasciate, ve ne prego, i mei interessi e inviatemi subito le bozze suddette. Non e da pigro ch'io avrei desiderato il vostro guardo befeccio sulla possibile aberrazioni di quei tipografi; tutt'altro fu il sentimento che mi spinge e, per questa volta, si trattava di un sentimento lodevole, cioè, la mia modestia. L'autore, purtroppo, non vede, ne 'suoi scritti stampati, che quello che *lui* scrisse.

(OBIOLS & CARNER 2013: 278)

Finalment, a les darreries de juliol, malgrat els diversos retards i les múltiples errades que s'esmenen en la revisió de les galerades, surt *El Ben Cofat i l'Altre* —«tirée à 2000 exemplaires» (LLOMBART 2006: 238)—, acompanyat d'una nota introductòria. Tot i que anteriorment Puig havia expressat que «no seria gens forçat donar l'obra com una *mena de novel·la*» dins la col·lecció «A Tot Vent», la particularitat de no publicar estrictament una novel·la per a la represa de la sèrie obliga Queralt a encomanar «a Xuriguera la redacció d'una “Nota de l'editor” que precedeixi el text de Carner» (CAMPS I ARBÓS 2004: 55). La nota, publicada a mode de davantal de l'edició, assenyala l'excepcionalitat del llibre per justificar la publicació d'una obra «que no és una novel·la» a la col·lecció:

a l'hora en què les Edicions Proa tornen a reviure, ens ha semblat que la millor manera de restar fidels al seu propòsit d'honorar i difondre el nostre verb escrit, era incorporant-hi una obra inèdita del príncep dels nostres poetes, de l'escriptor a qui més glòria deu la nostra llengua literària després del redreçament efectuat per Verdaguer.¹³⁸

L'intercanvi epistolar entre Puig i Carner permet també prendre el pols a les constants dificultats de les Edicions Proa, que es tradueixen en el desànim d'un Puig que

¹³⁸ Tasis, que desconeix l'autoria de la nota editorial, escriu a Xuriguera el 27-XI-1950: «Llegiu l'anunci de la primera sèrie de volums. Si n'endevineu l'orientació us agrairé que me l'expliqueu car jo m'en sento incapaç. A no ésser que tot sigui posat en joc —el nom de Carner i tot a desgrat de no ésser novel·lista— per a fer el marc a *Les novel·les de Janet Masdeu*» (TASIS & XURIGUERA 2002: 110).

anhelaria publicar ràpidament *El pelegrí*. El 18-I-1951, el novel·lista li escriu: «No venen subscripcions, ningú no ens ajuda, sembla que els catalans visquin en un trist descuit (o si més no oblit) de l'espiritual, la cultura, l'art.»¹³⁹ Uns dies després, el 23-I-1951, Carner assegura que el fracàs dels prospectes «és possible en tota mena d'èpoques» i que «les propagandes editorials es fan amb llibres». Així, Carner recomana a Puig de cercar mecenes per al projecte amb «quotes de “protector”» i «reemborsament en llibres a venir». A més, Carner li fa avinent l'opinió —que comparteix amb Guansé i amb Puig mateix— que és imprescindible l'entrada de llibres al Principat per a la reeixida de l'empresa.¹⁴⁰ L'actitud proposant del poeta obliga Puig a redreçar l'afligida —i sincera— expansió anterior i posa en clar que la «decepció» i «un cert pessimisme» no són, en cap cas, sinònim de renúncia. Assegura que és generós amb les lletres catalanes «i no sols com autor». I és que, com esmenta Llobart, «Proa compte surtout sur les indispensables injections d'argent du mécène de Proa, Joan Puig i Ferrerter» (2006: 39). Malgrat això, el director literari confirma que *El Ben Cofat i l'Altre* «apareixerà al front de combat i com una senyera», sense el flanqueig del prestigi de l'editorial, sense els subscriptors i sense el finançament amb què comptava a Barcelona. Amb el número 93 de la col·lecció a la venda, Carner escriu a Puig el 16-VIII-1951 que desitja «que el llibre faci una mica de goig i desvetlli alguna inquietud o alguna curiositat, no pas tant *pro domo mea*, com

¹³⁹ Un mes abans, el 13-XII-1950, Obiols anticipa a Carner la impressió que Puig li havia traslladat a l'entorn de les poques subscripcions aconseguides per endegar la represa editorial: «Pel que em va dir, sembla que s'havien fet unes il·lusions exagerades sobre les possibilitats d'engegar la col·lecció. Cosa que no em va sorprendre molt. Era previsible que no es podrien aconseguir mil subscriptors a base de fer-los pagar 2.500 francs a la bestreta (car el projecte era de començar amb dos milions i mig en caixa, extrets d'una tropa d'innocents). En general, l'innocent pensa que P. i F. té prou diners —i no s'erra de gaire— per posar l'afer en marxa; i, per ara, no crec que s'hagi subscrit ningú. [...] En fi, han decidit de publicar, només, *El Ben Cofat* i els dos primers volums de la seva “Summa contra gentiles”. I quedar-se a veure venir» (OBIOLS & CARNER 2013: 264).

¹⁴⁰ El 4-XI-49, Guansé escriu a Puig: «I suposo que a l'interior —que és avui per a una empresa així la millor i més verge perspectiva— deu ser difícil encara de fer-hi entrar lots de llibres en quantitat considerable. Però aquesta introducció seria, em sembla, l'única sortida que us permetria entrades. (No sé si és clar aquest galimaties.)» (fons Joan Puig i Ferrerter, BC).

Malgrat això, l'entrada clandestina de llibres a Catalunya (i, en general, les vendes escasses d'exemplars) és un problema persistent durant els anys de la represa. Així es palesa en una lletra de Rodoreda —resposta a una de Puig perduda—, del 28-VII-1953: «és evident que si els llibres no poden entrar a Catalunya [...] les edicions Proa han de naufragar. [...] Posats a Catalunya, tingueu la certesa, amic Puig, que la vostra novel·la es vendria i tindria l'èxit que es mereix. I sabeu que no ho dic pas per a consolar-vos, sinó perquè tinc raó» (Rodoreda 2017: 250).

perquè, d'una part, em doldria d'haver-vos dat malastrugança, i, d'altra part, seria un final desastre de la nostra emigració que ni un noble intent de difusió del català no reeixís». Una reeixida dificultosa, considera Puig, que creu que es troba en mans de la «indiferència dels lectors catalans». Això, no obstant, posa fi a la desesma amb uns mots esperonadors i assegura: «treballem, treballem, estimat Carner. No ens resta altra esperança ni consol.» Els mots encoratjadors, però, donen pas al silenci. Després d'unes quantes epístoles més i fins a sumar-ne un total de trenta-sis, Puig i Carner posen punt i final al seu carteig. El primer, però, sota la gerència de Queralt, segueix treballant per a la represa d'Edicions Proa i la publicació d'*El pelegrí apassionat*.

5.2. La precària continuïtat: *L'home dins el mirall i Laberint*

Al setembre de 1949, Joan Puig i Ferrerter escriu a Domènec Guansé per sol·licitar la seva col·laboració, en qualitat d'escriptor, en la represa de les Edicions Proa a Perpinyà. Dos mesos més tard escriu a Xavier Benguerel amb el mateix propòsit. Amb aquestes primeres lletres Puig inicia un intercanvi epistolar intermitent, que s'allarga fins al 1953 en el cas de Benguerel i fins al 1954 en el de Guansé. L'analogia dels temes que Puig tracta amb els dos corresponents —els quals, per proximitat geogràfica, endeguen de manera conjunta diversos projectes culturals que els mantenen estretament units durant els anys d'exili a Xile— permet d'analitzar-ne els epistolaris en bloc. Ara bé: el gruix desigual fa necessari prendre les lletres amb Guansé com a eix vertebrador.

Resseguir la correspondència entre els dos exiliats catalans del Camp de Tarragona permet descobrir una relació marcada per una «franquesa una mica severa» —en mots de l'autor del cicle d'*El Pelegrí*— bastida a l'exili: un estira-i-arronsa constant entre l'avidesa d'aprovació pública de Puig, que ofereix a l'escriptor tarragoní formar part de la recuperació de Proa a l'exili en un context editorial minso, i la desconfiança palpable que el novel·lista produeix en Guansé, que finalment es mostra avinent a col·laborar en el projecte editorial. Els mots d'aquestes cartes palesen un Guansé serè però estricte, que necessita, d'antuvi, esvaïr els temors que li provoca el sobtat retorn de Puig. I donen a conèixer, també, un Puig insegur i enderiat, que anhela la conformitat dels intel·lectuals catalans per tal de redimir-se de les faltes a causa de les quals va guanyar-se la malvolença de l'opinió pública. Una mirada panoràmica a l'epistolari permet esbrinar els escrúpols que genera l'escriptor selvatà en Guansé —unes reticències que es poden fer

extensives al conjunt de refugiats catalans— i les explicacions per part de Puig mateix de les polèmiques que l'envolten, així com un deliciós intercanvi d'opinions sobre literatura que naix, sovint, de la lectura de les seves obres. Aquest intercanvi epistolar evidencia també les dificultats de la represa de Proa a la Catalunya del Nord: des de la falta de liquiditat per tal de dur els llibres a impremta fins a les escasses vendes d'exemplars de la col·lecció «A Tot Vent», passant per la falta d'originals de qualitat i l'escàs compromís dels catalans de l'interior. Per altra banda, resseguir el breu intercanvi de cartes amb Benguerel evidencia un to distès que defuig la polèmica que envolta Puig i se centra en la represa de Proa i la publicació de les obres d'ambdós escriptors. Aquestes lletres esdevenen, així, un complement al primer epistolari i revelen l'opinió que la publicació d'*El pelegrí apassionat*, l'opus magna de Puig, mereix a Benguerel.

El contingut de les primeres cartes amb Guansé gira entorn dels recels exposats per Guansé a propòsit dels motius que empenyen Puig a endegar al sud de l'estat francès, juntament amb Josep Queralt i Ramon Xuriguera, l'empresa editorial. Les paraules directes i sinceres del crític de Tarragona, després de la carta inicial en què Puig intenta esborrar tot de passada la controvèrsia que plana sobre la seva figura, marquen el to d'aquestes lletres i obliguen l'autor d'*El pelegrí* a explicar-se més llargament en les següents missives, fent inútils els primers mots breus i evasius: «si he comès alguns pecadets, o disbarats, després m'he posat enterament a l'obra de la meva “redempció”, com vós, ja profètic, dieu en el *meu retrat* que us agraeixo de tot cor» (IX-1949).¹⁴¹ En canvi, Puig no troba aquesta necessitat en Benguerel, qui marca un distanciament respecte de la polèmica i escriu en la primera carta: «No entraré pas a comentar amb vós ni amb ningú unes qüestions tan personals com les que comenteu en les vostres cartes, especialment les que heu escrit a Guansé. Sí, però, vull dir-vos sincerament que alguns moments de la carta que m'heu escrit m'han arribat a fons» (12-I-[1950]). Benguerel (1982: 264) també recull aquesta idea en les seves memòries on escriu que sent un «complicat» respecte i una certa compassió per Puig:

¹⁴¹ Es refereix al fragment que clou el retrat de 1947: «la llegenda [de Puig], que hom voldria que fos certa, que durant aquests anys, fidel sempre a la pròpia llengua, ha emprès una obra de proporcions miquelangèliques, que constituirà la seva redempció i exaltació supremes» (GUANSÉ 1947: 83).

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

mentiria si no afegís que després de rellegir la seva correspondència (la d'en Puig i Ferrer), de pensar en la seva obra, d'escoltar el seu monòleg... d'evocar fins i tot el constant tremolor dels seus dits i dels seus llavis, no afegís, repeteixo, que sento una rara admiració i un complicat respecte per aquest autèntic «pelegrí apassionat», protagonista d'una existència censurable, fascinatora... Al capdavant, i simplificant a fons, una existència d'home.

La resposta a la proposta de col·laborar a Proa també és sensiblement diferent en els dos exiliats a Sud-amèrica. Així, mentre Benguerel posa ràpidament a disposició els seus textos i celebra la recuperació de l'editorial, Guansé s'hi mostra, en primera instància, reticent. Ja en la primera lletra, el barceloní escriu: «El que jo hagi escrit està a la vostra disposició. Proa (“Navego a tot vent”: un vent, reconeixem-ho, tot badaloní i amb en Queralt vigilant timó i veles) per a mi, representa simplement la continuació d'una obra considerable» (12-I-[1950]). En canvi, Guansé contesta que la represa de Proa el «complau sobremanera», però afegeix: «no sabia [...] tirar les campanes al vol. El meu escrúpol no és altre que el que podrà produir en els ambients polítics, literaris i periodístics —si és que podem parlar d'ambient— la vostra sobtada reaparició» (4-XI-1949). Unes línies més amunt, el crític tarragoní advertia l'estranyesa que la missiva li provocava, després d'un llarg silenci de l'escriptor selvatà (silenci polític, literari i personal) i d'ençà d'un anterior intercanvi epistolar molt breu als anys vint: «¡Ha estat per a mi tan inesperat el vostre reviscolament!». Així, en una carta que pren, progressivament, un to més desinhibit (i, conseqüentment, més sincer i incisiu), Guansé arriba a qualificar Puig de *revenant*, tot etzibant-li, irònicament: «feu una mica de por [...] i hi ha el perill que la gent us miri com a una mena de Comte Arnau». A més a més, la preocupació de Guansé, malgrat que es mostra temptat per la proposició de col·laborar a Proa, va més enllà del retorn inesperat de Puig. Així, expressa obertament i amb severitat els seus «escrúpols i problemes» des de la primera lletra: «Hi estic disposat sempre que ens acompanyin altres col·laboradors com els que indiqueu [Carner, Rodoreda, Obiols, Cabot, Trabal, Benguerel, Jordana]. L'únic que no em plauria és que el meu nom aparegués, per adelerament, en una empresa frustrada» (4-XI-1949). Una preocupació que deixa novament entreveure al final de la lletra: «la gent us ajudarà si l'empresa té realment envergadura, i no sospita que sigui excessivament personal, amb uns quants noms per adornar-la». La reticència del crític de Tarragona sorgeix del coneixement que, abans de la represa de Proa, «Puig inicia diverses gestions editorials per a la publicació de la novel·la, tant amb editors del Principat (Janés i Olivè, Aymà) com de fora (la Sudamericana de López-Llausàs, un grup mexicà)» (GRAELLS 1975: 16). De la

recerca d'editors per a la impressió del cicle novel·lístic en queda constància a la correspondència de l'escriptor selvatà, que escriu a diversos editors per provar de donar sortida al seu cicle novel·lístic. No obstant això, els contactes editorials es trunquen, fet del qual es fa ressò Xuriguera en una carta del 26-VIII-1949 a Tasis, on revela el definitiu pas enrere de Puig (TASIS & XURIGUERA 2010: 86):

Segons m'informen, l'Aymà i en Janés han fet proposicions a Puig i Ferrerter per tal de publicar-li els deu volums de la novel·la escrita a l'exili. Ell però sembla que s'estimaria més un altre editor. Algú que pogués editar-lo tot seguit, car l'home es comença a sentir vell, no prou bé de salut i té pressa.

Puig mateix es fa ressò d'aquesta renúncia, en altres termes, al seu dietari personal: «Han començat a sortir dificultats per a la publicació de la novel·la. A Barcelona la censura no la deixarà passar. Un grup de Mèxic volia també editar-la. Quan han sabut l'extensió de l'obra s'han espantat» (1975: 411).

Aquest fet, conegut pels intel·lectuals catalans a l'exili, sumat a d'altres controvèrsies, desemboca en una momentània negativa de participar en el projecte editorial — una negativa que naix, en realitat, de la cautela— i en uns mots aspres mancats d'uns miraments que semblen no tenir cabuda ni sentit a l'exili. Puig, malgrat que es mostra visiblement molest per la severitat de la lletra, accepta en gran part les reflexions de Guansé i respon a les insinuacions que Proa es tracta d'un projecte excessivament personal: «Cal fer-la passar [la meua obra], doncs, entre els autors catalans i estrangers, no per *daurar la píndola* com algú podria creure, sinó perquè una obra tan vasta és de llarga publicació, i jo em faig vell» (22-XI-1949). Puig no amaga l'anhel, que justifica per la seva avançada edat, de publicar *El pelegrí apassionat* amb celeritat, però s'escarrassa per intentar convèncer Guansé —que admet repetidament sentir-se seduït per l'oferiment— que els propòsits de l'editorial són lloables: «voldríem que Proa fos l'editorial dels catalans i no de l'egocèntric Puig i Ferrerter» (6-II-1950). Ho reitera en les següents cartes, en què es mostra disposat a sacrificar la publicació de la seva obra cedint els primers números d'«A Tot Vent» a Carner i a Benguerel, com Guansé i d'altres col·laboradors li recomanen per tal d'evitar que aquells que desconfien de l'escriptor es malfiïn també de Proa: «Si, per fortuna i bella sorpresa Carner i Benguerel paguen el tret, vull dir econòmicament, vindré jo. ¿Que no el paguen? Jo em quedaré a les capsas. És llei d'honor de la marina que el capità sigui el darrer a pensar en salvar-se» (18-I-1951). El cert és que al principi de ben poc serveixen els intents d'un Puig plenament conscient del rebuig que genera: els seus mots mantenen Guansé en estat d'alerta i l'obliguen a fer equilibris entre la possibilitat de col·laborar a Proa en un context editorial erm i la

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

inseguretat dels propòsits que persegueix l'escriptor selvatà amb la represa de Proa. L'esforç vehement i repetit de Puig és, en primer terme, endebades. I Guansé, molt desconfiat, acusa el selvatà de muntar un «tinglado» per donar sortida a *El pelegrí*: «Tothom té el dret —i fins el deure, ¡què collons!— de procurar publicar les seves obres. El que no hauria estat bé és que haguéssiu embolicat els altres escriptors per muntar-vos un “tinglado”» (17-II-1951). Aquesta acusació irrita notòriament Puig, que prova de desfer-la i d'exculpar-se'n, ressaltant la voluntat de Proa d'esdevenir referent per a tots els refugiats catalans i assenyalant com ell malda, amb dedicació i sense recompensa, per tal que sigui així:

Jo poso esforços, bona voluntat (i algun diner) per provar de fer reeixir Proa. La sola cosa que em sap greu és de figurar com director literari, igual que a Barcelona. Em dol, em dol de no haver-me fet càrrec que les circumstàncies han canviat, i el clima català, i les persones. L'emigració ha fet de tots nosaltres uns ressentits, *qui per naps, qui per cols*, com diuen els nostres pagesos. Però vaja, estimat Guansé, em sembla que no em costarà gaire de renunciar a la direcció de Proa. *Per motius de salut*, com es fa en política. I llavors seré un autor de tants. [...] ¿És tinglado això? ¿És embolicar els altres escriptors? Qui vulgui picar que piqui, repeteixo. Ací no s'obliga a ningú.

(24-II-1951)

En la missiva següent, addenda a l'anterior, afegeix, encara capficat i molest:

No hi ha tinglado, amic Guansé. Proa aspira a ser la casa de tots els autors catalans amb cara i ulls. [...] Treballs, preparacions, disgustos i diners em costa fins ara Proa. I amb tot jo vull Proa per als escriptors catalans que considero que l'han d'honrar. Naturalment que hi vull publicar la meua obra i que la llargada de la mateixa imposa una continuïtat i un sovinteig.

(26-II-1952)

Amb aquests mots acaba, finalment, la manifestació explícita i repetida de reticències per tal de col·laborar amb Proa, que deixa pas a les obres literàries com a tema central de les lletres. El cert és, no obstant això, que les aprensions que l'escriptor genera van més enllà del «to personal» de l'empresa i la conformitat del crític no es dona sense que abans Puig s'hagi explicat extensament sobre algunes de les controvèrsies de les quals sembla no poder fugir. Els breus mots que tractaven d'esvair aquestes polèmiques, en la primera carta, no són suficients:

Si us interessa saber alguna cosa de mi, us diré això: He estat molt calumniat i difamat, i tot per obra d'un canalla tan baix moralment com literàriament insignificant: Ferran Canyameres. Em va fer una traïció i una estafada de les més repugnants que es puguin concebre. Jo vaig reaccionar amb furor i amenaces. Des de llavors ell no ha viscut [més] que per calumniar-me i difamar-me prop de tothom.
(IX-1949)

Puig intenta, així, passar d'esquitllentes pels fets controvertits que l'envolten, tot assenyalant Ferran Canyameres, personatge sobre el qual fa recaure la culpa de la polèmica que el persegueix. Canyameres, després de més de vint anys d'amistat amb l'escriptor,

n'esdevé a l'exili enemic acèrrim, «traïdor» i «difamador». Com apunta Camps i Arbós, sembla que «la desconfiança mútua entre Canyameres i Puig i Ferrerter s'havia iniciat arran de la sospita del primer que el segon malgastava uns fons de la Generalitat a l'exili, vivint com un sibarita; uns diners que havien de servir per atendre les necessitats de la institució i dels catalans que es trobaven en una situació problemàtica» (2010: 78). Malgrat aquestes suspicàcies, ambdós s'associen —juntament amb els germans Pere, Marià i Isidre Ballbé i amb Tarradellas i Gassol, entre d'altres socis— per muntar una fàbrica de teixits a París, Innovations Textiles. Però l'empresa no reix, «i Puig i Ferrerter va voler abandonar el negoci i recuperar els diners aportats, cosa que Canyameres i els germans Ballbé no li van permetre ja que tot el capital estava invertit en la maquinària» (2010: 78). A la segona lletra que envia a Guansé, l'escriptor relata l'ús que creu que Canyameres fa dels suposats diners estafats, detall que obvia en l'escriptura del dietari: «Entraren els alemanys a París, Gassol i jo en vàrem fugir, i Canyameres es serví dels nostres diners per fer *marché noir* amb els alemanys i en contacte cada dia més estret amb l'ambaixada de Franco» (22-XI-1949).

Amb la liquidació de l'empresa tèxtil s'inicien les suspicàcies entre Puig i Canyameres i es dibuixa un tèrbol assumpte que s'uneix amb la presumpta malversació de fons de la Generalitat, l'agressió a la seva amant i les sospites d'un afer sentimental entre la seva amistançada i Canyameres. Uns afers que s'entrellacen en un ordit de desaprovació pública i persegueixen l'autor d'*El pelegrí*, que tracta també d'explicar-se (i exculpar-se) llargament en aquestes cartes a Guansé. Pel que fa al presumpte afer sentimental entre Canyameres i l'amant de Puig, el selvatà explica la seva versió al tarragoní: «Canyameres, arribat de poc a París, va conèixer aquesta dona, em traïdonà, s'hi lligà. Jo estava *en la higuera*, com bon apassionat» (22-XI-1949). A més a més, segons Puig, la proposta d'entrar al negoci tèxtil és de l'amistançada, que li suggereix de formar-ne part exhortada per Canyameres. No obstant això, en una epístola als germans Ignasi i Lluís Vidal Molné del 6-VI-1945, Canyameres desmenteix Puig i atribueix l'acusació d'infidelitat a la imaginació de l'escriptor selvatà: «L'origen del drama [...] fou l'haver-se imaginat que jo m'entenia amb la seva amant, a la qual jo sols coneixia pel que ell me n'havia contat» (CANYAMERES 1996: 149). Aquests fets desemboquen en el truncament d'una llarga relació d'amistat, que esdevé un intercanvi sovintejat i hostil de vituperis i descrèdits mutus a través de converses, cartes, pamflets i obres literàries. Així ho expressa Puig a Guansé: «Fa vuit anys que Canyameres em difama de paraula i per escrit,

que crea la meua llegenda negra, etc., que per escampar-la no hi plany diners, cartes, passos, visites, adulacions i genuflexions» (22-XI-1949). D'aquesta manera es crea una obsessiva relació d'enemistat, que provoca en Puig un sentiment d'indefensió i de derrota: «Canyameres ha guanyat el plet en el tribunal català que ni ha tingut el menor interès humà a escoltar l'acusat». A més a més, com es veu reflectit en la seva escriptura irada i els múltiples gargots de les cartes que tracten sobre Canyameres, l'escriptor sofreix intensament cada mot que n'escriu. En aquestes lletres a Guansé es fa evident l'obstinació de Puig amb Canyameres; una obstinació que palesa la transformació de l'amic de més de vint-i-cinc anys en el difamador, el traïdor i en un boc expiatori: Canyameres és l'altaveu de la fressa de retrets que se sent entre els refugiats catalans.

Resseguint l'intercanvi epistolar d'alguns dels corresponents de Puig, hom pot figurar-se els recels que provoca entre els intel·lectuals catalans a l'exili. El 9-XI-1949, Benguerel escriu a Oliver (BENGUEREL & OLIVER 1999: 168):

En Guansé ha rebut fa pocs dies una carta del bàrbar romàntic i aprofitador. Proa-Queralt-Ferreter torna a la vida. I és que en Puig i F. té en cartera una novel·la de 20 volums [...]. Busca, naturalment, tres o quatre acòlits que l'acompanyin i dissimulin la seva vanitosa reaparició. Suposo que ell deu pagar les edicions a base de les retribucions —encara duren— que Catalunya li va fer durant la guerra.

Oliver, l'1-II-1951, a propòsit del retard en la publicació del llibre *L'home dins el mirall* de Benguerel, escriu al barceloní: «Sé de bona tinta que de diners van molt escassos i que el matabrits [Puig] no pensa posar-hi ni un ral. Temo, doncs, que el teu mirall estarà qui-sap-lo entelat quan el posaran en posició de poder reflectir la llum del dia» (BENGUEREL & OLIVER 1999: 284). També Guansé, en una carta a Tasis del 12-VI-1953, escriu: «Em deien que es donava la gran vidassa, etc., etc.».¹⁴² De fet, aquesta «gran vidassa» és objecte de sàtira en les novel·les de Riera Llorca, que dirigeix les invectives al personatge de Coma i Flequer, homònim novel·lístic del selvatà.¹⁴³ Sense anar més lluny, els articles publicats a *Pont Blau* són un símptoma més de la controvèrsia que genera Puig.¹⁴⁴

Resta encara una polèmica que empaita Puig: la presumpta malversació de fons de la Generalitat. Una polèmica sobre la qual escriu, en primera instància, tot de passada:

¹⁴² Fons Rafael Tasis Marca, Universitat Autònoma de Barcelona.

¹⁴³ Vegeu Montserrat Corretger (2014). «La narrativa de Vicenç Riera Llorca: literatura i consciència històrica». *Caplletra*, 57, pp. 77-93.

¹⁴⁴ Vegeu Marta Noguer (2008). La crítica a la revista del cicle novel·lístic de Puig aplega vint-i-sis articles, la majoria dels quals no fan referència a la producció literària de l'escriptor.

«jo vaig rebre un ajut del Govern de la Generalitat, igual, exactament, que Ventura Gassol, que Tarradellas, que diversos consellers, que el president Companys. I això, avui, a França, ho saben molts i molts catalans» (IX-1949). Però atesa la reacció de Guansé, es veu obligat a explicar novament i extensa els fets:

Quan el Govern va fer un repartiment m'hi inclogué a mi, entre Companys, Tarradellas, Gassol, Espanya, Casanovas, Lluhi, Martí Esteve, Prunés, Mestres, etc., etc., etc., un munt d'etc. En altres formes es donaren diners a Carles Pi i Sunyer, als dos Aiguaders, a Martí Feced, a Tauler, a molts, a molts.

(22-XI-1949)

Puig detalla reiteradament en les memòries el procedir d'aquest repartiment (1981: 206-208 | 215-217 | 231). A propòsit d'això, Graells explica que, «acabada la guerra, o gairebé, hi hagué un repartiment —el famós “repartiment”— [...] Es procedí llavors a repartir les quantitats acumulades entre una trentena de consellers i exconsellers [...] I Puig obtingué una d'aquestes trentenes parts, igual que els altres» (1975: 14). El cert és que aquesta versió no ha estat mai desmentida per cap dels presumptes implicats. De fet, el 7-II-1982, Josep Tarradellas el defensa, un cop mort, en unes declaracions al diari *Avui*: «Tarradellas ha declarat a l'*Avui* [...] que la seva gestió com a delegat de la Generalitat a París durant la guerra fou del tot honesta i digna d'elogi, desmentint així rotundament la versió segons la qual s'havia aprofitat dels diners que administrava per al seu benefici personal». I encara, més avall, afegeix amb rotunditat: «Puc dir que Joan Puig i Ferrer va fer les coses ben fetes». Ara bé: el cert és que amb la publicació de la segona part del dietari del selvatà un any abans, el 1981, Puig assenyala directament Tarradellas com el superior que —amb el vistiplau de Companys— li encomana viatjar a París amb monedes d'or per ingressar-les a la banca francesa a nom seu, per tal que la Generalitat tingui a disposició un capital destinat als membres a l'exili.¹⁴⁵ A més a més, explica a Guansé: «Pels diners, els meus comptes de París foren aprovats per la comptadoria de la Generalitat que m'envià una moció de gràcies» (22-XI-1949). Ara bé, tan sols al dietari detalla aquesta gestió (1981: 231):

Després del repartiment, la Generalitat no m'envià ni un cèntim més, per a mi tota ordre d'operacions cessà. El fons de la Generalitat a París era exhaurit. El Comanador [Tarradellas] m'havia enviat un funcionari de la Generalitat [Josep Roig], rigorós, escrupolós com un inquisidor i fidel seu, a verificar els meus comptes. Durant setmanes vingué a casa meva a repassar els meus comptes, notes de la Banca, rebuts, etc. [...] Els meus comptes foren enviats a Barcelona i satisfactoriament aprovats.

¹⁴⁵ Vegeu el dietari de Puig per resseguir l'explicació que fa a les memòries de l'ingrés de monedes a França (1981: 227-230).

Així, doncs, malgrat que no s'havien alçat veus acusant l'escriptor de forma fefaent, el cert és que el persegueix una mala fama que li penja, entre d'altres, l'etiqueta de malversador. Una consideració i una mala reputació que atribueix al fet que «ningú no ha tingut el coratge de confessar-ho llevat de jo. I ara veig que això no m'ho perdonaran mai» (22-XI-1949), i de la qual avui encara no s'ha després del tot, malgrat que el temps ha aconseguit suavitzar anteposant-hi el mot *presumpte*: presumpte malversador.

Dissipades aquestes reticències, Guansé accepta de col·laborar a Proa, empès per la necessitat de donar sortida a les seves publicacions en el panorama editorial gairebé inexistent de l'exili. De resultes d'aquest assentiment, els dos corresponsals comencen un intercanvi epistolar més desenfadat, que els permet un comentari mutu de les seves obres, el debat entorn de la literatura, el seguiment de les dificultats amb què es troba Edicions Proa a la Catalunya del Nord i el coneixement de la fràgil salut de Puig. Les cartes amb el crític tarragoní descobreixen un novel·lista orgullós de la qualitat i l'extensió de la seva obra: «La meva obra es surt dels límits normals. Potser és un monstre» (12-IV-1951). Més endavant, recalca: «La meva [novel·la] té una excusa per ésser tan llarga, i és que són 10 novel·les, cadascuna amb la seva vitalitat particular, em penso jo, i àdhuc amb la seva forma d'art bastant diferenciada de l'una a l'altra novel·la» (19-I-1952). Les obres dels dos corresponsals esdevenen el pretext per al debat literari. Així, entre d'altres, es plantegen ¿què és novel·la? o ¿quins són els límits del gènere? Guansé palesa la dificultat d'encabir la disparitat d'obres que es produeixen sota el concepte *novel·la* sense que es desgasti l'accepció:

Ara que ja és difícil de definir que és o no novel·la. Mentre donem per un igual el nom de novel·la al *Tarzan*, a *La recerca del temps perdut* i a l'*Ulisses*, no hi haurà manera humana d'entendre'ns. I potser fet i fet és un avantatge que el gènere no tingui definició possible.

(17-II-1951)

Sobre això, Puig exposa que «tot pot ésser matèria de novel·la i en la més gran diversitat de formes», però sempre «a condició que hi hagi el *filet*» (24-II-1951). A través d'aquestes cartes s'intueixen algunes de les idees estètiques de Puig, que explica extensament al seu dietari. Així, per exemple, expressa que «la novel·la és millor que ens faci veure com passen les coses que no pas que l'autor en les expliqui després» (28-IV-1952). També apunta que cal cercar, en l'obra literària, la sensació de veritat. Sobre aquest principi estètic i a propòsit de *Laberint*, de Guansé, escriu: «En dues o tres situacions tenim la sensació de veritat: la de la vida humana i la de la vida de l'art». I del personatge de Marta en diu: «sempre bé, viu, veritat». Guansé coincideix amb aquest principi, que exposa,

en altres termes, al selvatà: «De fet perquè una obra perduri, cal que, de dalt a baix, la recorri un doll sanguini» (XII-1951). A més d'aquestes consideracions, el selvatà en fa d'altres que serveixen a Guansé per corregir l'esborrany que li havia enviat, abans de dur-lo finalment a impremta. També sorgeix un interessant debat literari en què ambdós corresponsals es qüestionen els límits de col·locar en un mateix pla realitat i ficció, per moltes similituds que una obra mantingui amb un personatge determinat o amb el seu autor. Un debat que clou Guansé, taxatiu, amb aquests mots:

Cert, l'anàlisi literària com els exàmens grafològics donen moltes i eloqüents referències del nostre caràcter, poden revelar determinades inclinacions, fer presumir vicis i virtuts, fins malalties. Però arribar a conclusions concretes... l'home és un ésser massa complex i el seu delicat sistema nerviós que en definitiva és el que constitueix la psique, l'ànima, és encara un enigma. [...] Tots som imaginativament pervertits i els pervertits autèntics estan, en general, massa entretinguts per fer art i literatura.

(5-V-1952)

Guansé mateix, unes cartes abans, responent a l'angoixa exposada per l'escriptor selvatà al voltant de la recepció de la seva obra, escriu:

Fet i fet hom no ha d'escriure pas per cercar la glòria en aquest món o en l'altre. Ho ha d'escriure per a realitzar-se un mateix, per complir amb la llei de la pròpia natura, amb la mateixa olímpica o bestial indiferència amb què les abelles destil·len la mel. ¿O us imagineu que les abelles es preocupen de saber si la mel que destil·len ens agradarà?

(17-II-1951)

D'aquesta manera, es pot anar perfilant, a través de píndoles de teoria literària, les idees estètiques dels dos corresponsals. Idees estètiques que, de vegades, surten a la llum per error. En una de les cartes, per una lectura inexacta d'uns mots de Guansé, Puig debat entre la necessitat de produir per produir o produir per boxar —produir per atacar. En l'anterior missiva Guansé explica que un dolor intens al braç l'impedeix de dedicar-se a la feina tant com voldria i, irònicament, afegeix que tampoc li és permès de boxar. No obstant això, el selvatà considera que es tracta d'una crítica a la seva producció literària —que utilitza, de vegades, per calumniar Canyameres, entre d'altres— i escriu: «Jo no me'n sento de boxador. ¿Creieu que Balzac, Proust, Tolstoi, Dostoievski, Stendhal, en la novel·la, pretenien boxar? Tenien necessitat de produir i prou. [...] ¡per Déu no em cregueu boxador!» (9-I-1952). En conjunt, aquestes missives endevinen lleugerament les màximes literàries d'ambdós corresponsals, que s'esmercen per comentar les obres, amb franquesa però amb afecte, que l'altre els envia.

El debat literari amb Benguerel, en canvi, és menor i es redueix a l'opinió que la publicació del primer volum d'*El pelegrí* mereix a Benguerel. Així, el barceloní escriu a Puig:

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

Després de la lectura d'*El pelegrí apassionat*, sospito que ningú no s'aventurarà a emetre un judici categòric ni fins i tot si us concedeix l'ample marge de confiança que aquest volum per la seva extensió ja reclama en part i que deu obtenir dels seus lectors.

(2-II-1953)

El cert és que la crítica no fa vàlida la premonició de Benguerel, ans al contrari: els intel·lectuals catalans jutgen mordaçment l'obra i gairebé sempre fan caminar pel mateix sender crític la vida i l'obra de Puig.

El fràgil estat de salut de Puig, que cau sovint malalt, es pot veure reflectit també en aquestes cartes, no només pels sovintejats períodes de silenci, sinó també per les confessions personals que fa a Guansé: «Ara soc als Pirineus Orientals (Cerdanya francesa) provant de reposar i fer una mica de salut que prou la necessitava. El metge m'ordenà un repòs de dos mesos a muntanya, però absolut, car ell em trobava, i jo em sentia, fatigadíssim i en realitat malalt» (14-VIII-1951). Un estat de salut que s'agreuja amb el temps. Dos anys més tard, escriu novament: «Jo em refaig [després de dos mesos malalt], poc a poc, però em sento molt feble, sense forces per treballar i a penes per respondre les nombroses cartes d'amics que s'han apilat durant dos o tres mesos» (27-II-1953).

Així mateix, aquestes epístoles permeten resseguir, malgrat les malalties del selvatà, els esforços i les dificultats de la represa de Proa a l'exili, les esperances de l'èxit de la qual recauen en el públic de l'interior. «No somnieu sobretot gaire amb Amèrica» (4-XI-1949), prevé Guansé en la primera carta. I afegeix, una mica més avall: «I suposo que a l'interior —que és avui per a una empresa així la millor i més verge perspectiva— deu ser difícil encara de fer-hi entrar lots de llibres en quantitat considerable. Però aquesta introducció seria, em sembla, l'única sortida que permetria entrades». El crític insisteix en la necessitat de fer entrar llibres a Catalunya en les següents missives: «Al meu entendre, és l'interior el que heu de treballar més. En primer lloc perquè el públic de l'interior és més interessant que el de l'exterior. En segon, perquè hi ha unes més vastes possibilitats» (17-II-1952). En realitat, Puig coincideix plenament en la imperiosa obligació d'entrar llibres al Principat per tal que l'empresa reixi, però adverteix: «Veig Queralt ple de pors, envia llibres a Barcelona amb comptagotes i l'afer Proa en sofreix» (27-II-1953). A més a més, el selvatà evidencia l'escassa recepció de les obres publicades, un altre problema que complica encara més la impressió de nous llibres amb una certa continuïtat, fet que permetria recuperar el prestigi de l'editorial i augmentar-ne el nombre de subscripcions: «Com que els catalans no s'atrafeguen ni corren ni suen per anar a

comprar llibres, nosaltres no podem córrer a publicar-ne» (12-XII-1951). A causa de les exigües vendes, la liquiditat de Proa es veu ressentida: «Econòmicament les nostres edicions magregen» (27-V-1952). Ara bé, segons Puig la dificultat no sorgeix de l'organització administrativa de Queralt, que considera perfecta, sinó de la manca de compromís dels catalans de l'interior i de l'exili: «Però com organitzar la indiferència, el desordre, l'escassa voluntat, la incultura, la xerrameca de taula de cafè i sobretot la massa de ressentiments entre els catalans?» (14-VIII-1951). A més a més, expressa repetidament la seva preocupació per la falta de novel·les catalanes de qualitat: «El mal, estimat Guansé, per a més edicions com Proa, és de no rebre novel·les catalanes d'una certa vàlua com les d'Arbó, de Miquel Llor o com el *Vals* d'en Trabal, etc. Per ara no responen» (12-IV-1951). A propòsit d'aquesta afirmació, Guansé es pregunta: «No acabo de comprendre que pugueu estar tan escàs de novel·les catalanes. ¿En tants anys no se n'ha escrit cap que no hagi pogut ser publicada?...» (15-III-1953); i afirma que «si Proa marxa els oferiments augmentaran: sembla que la funció crea l'òrgan» (17-II-1951). Puig prova de donar resposta als recels de Guansé, argüint un «cert caràcter clandestinal» de les Edicions Proa, el qual provocaria, al seu parer, que els escriptors de l'interior tinguessin por de lligar-se amb aquesta empresa, que cerca evitar la censura franquista. El cert és que les lletres entre aquests dos corresponents donen fe dels múltiples retards en les tasques de represa: impressions posposades diverses vegades, problemes de liquiditat sovintejats, dates d'entrega modificades constantment, etc.

Comptat i debatut, aquests intercanvis epistolars permeten reconstruir la relació de Puig amb Guansé i amb Benguerel. La primera, una relació franca i severa marcada per una necessitat mútua: l'un (o tots dos) pel desig de donar sortida a les seves publicacions i l'altre pel requisit públic d'anar acompanyat d'altres autors de renom per rebaixar el to del catàleg de publicacions de Proa que, altrament, resultaria desmesuradament personal. La segona, una relació més formal que descobreix l'opinió del barceloní sobre *El pelegrí* i la preparació de la publicació *L'home dins del mirall*, de Benguerel. Aquestes misives destaquen, en contraposició amb d'altres epistolars, per les explicacions detallades i repetides de Puig. Un cop esvaïts aquests escrúpols, s'inicia un carteiig molt més relaxat, que dona lloc a un deliciós debat literari, entretallat i fragmentari. Enmig d'aquestes píndoles que complementen les idees estètiques d'ambdós corresponents, es poden resseguir les innumerables dificultats de Proa per tal de dur l'empresa a bon port: manca d'obres de qualitat, problemes constants de liquiditat, falta de subscriptors, un

LA DIRECCIÓ LITERÀRIA D'EDICIONS PROA A L'EXILI

públic molt minso i poc compromès, etc. Aquests intercanvis epistolars, de silencis freqüents i de mots severs però sincers, són, sens dubte, un interessant eco de l'exili literari català, barreja de realitat i ficció, que ressona encara amb força.

SEGONA PART

EPISTOLARIS

DE JOAN PUIG I FERRETER

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

JOSEP CARNER – JOAN PUIG I FERRETER

Us estimeu més el drama que no pas la quietud

S'han trobat 9 epístoles al fons Joan Puig i Ferrerter de l'Arxiu Històric de Tarragona, 35 a la Biblioteca de Catalunya —15 al fons Joan Puig i Ferrerter (una de les quals incompleta) i 20 al fons Josep Carner— i 11 al fons Josep Queralt i Clapés de la Universitat de Perpinyà. A més, es conserva la reproducció d'una carta —l'original de la qual resta perdut— al dietari de Puig (1981: 253-254). Destriant-ne les còpies, es conserva un total de 36 cartes: 23 de Puig i 13 de Carner.

Les cartes 16, 17, 21, 22, 24 i 26 es troben editades per Camps i Arbós en apèndix al carteiig Carner-Canyameres al sisè volum de l'epistolari Josep Carner (2009) *Epistolari de Josep Carner*, a cura d'Albert Manent i Jaume Medina. Aquestes mateixes epístoles es troben també publicades a l'article de Camps i Arbós (2007) «Les cartes entre Josep Queralt i Josep Carner. Materials per a l'estudi de la literatura catalana de l'exili».

A més, les cartes 6, 8, 9, 10, 11, 12 i 16 es troben reproduïdes —sense el nom de Carner, amb petites omissions i no ordenades cronològicament— al dietari de Puig (1981) *Memòries polítiques*.

[1]

[Brussel·les, 1948]

Estimat i sempre recordat amic: he llegit amb la més viva joia les breus ratlles que tinguéreu la gentilesa d'enviar-me i que tinc a la vista ara mateix.¹⁴⁶ Veig, a través d'elles, que m'heu seguit recordant. Comprenc, perfectament, el vostre silenci. Com també em faig càrrec del vostre interès per les meves coses; que jo, ai, veig tan llunyanes, com submergides en el buit que em volta. No sé qui us en pot haver parlat. Seguidament em pregunteu per les meves activitats literàries, que són nul·les en absolut,¹⁴⁷ i pel que es fa literàriament, a Barcelona. Dieu que en sabeu poca cosa. Qui sap si no en sabeu més que no pas jo.

Agraïxo moltíssim el vostre desig d'escriure'm. He quedat meravellat del que em dieu de la Pilar i d'Eva.¹⁴⁸ ¿Per què no els dieu, si em recorden? Sobretot aquesta darrera, que no em puc pas imaginar quina cara deu fer. Respecte a les vostres obres, només els títols ja desperten el màxim interès en cadascun dels aspectes que abasten.¹⁴⁹ Seria per mi un goig gran poguer-vos llegir els *sonets*.¹⁵⁰

¹⁴⁶ No es conserva correspondència anterior a aquesta lletra.

¹⁴⁷ Com esmenta Subirana, «des del punt de vista estrictament literari, per a les lletres catalanes de l'interior l'autor és en aquests anys un gran absent, un mite potser inqüestionable però llunyà», que «en el context de la resistència i la tímida represa cultural de la dècada dels cinquanta l'obra de Josep Carner és més una dada històrica que un referent real» (SUBIRANA 2000: 23).

¹⁴⁸ Pilar i Eva Puig i Barranco, filles del matrimoni de Puig amb Clotilde Barranco (?-1960).

¹⁴⁹ *El pelegrí apassionat* (cicle novel·lístic en dotze volums), *Ressonàncies* (dietari), *La complanta de Janet* (recull poètic) i *La possibilitat* (breu assaig filosòfic inacabat).

¹⁵⁰ Es refereix a una selecció de sonets que formen part de *La complanta de Janet*. *La complanta* és un conjunt de sonets, majoritàriament inèdits. A més dels que formen part d'*El pelegrí* (vol. IX, *La traïció de Llavaneres*), se'n publiquen alguns en revistes esparses. Al fons Puig i Ferrerter (BC) es conserven diferents versions del conjunt poètic: dos exemplars força complets lligats amb una subcarpeta amb l'anotació manuscrita «Primera versió i sols com a esborrall. A treballar totalment a fons» (a dins, una còpia mecanografiada amb múltiples correccions manuscrites i encapçalada per «París 1948» i una còpia «corregida» mecanografiada amb anotacions menors i correccions manuscrites); una carpeta amb retalls breus manuscrits, primeres versions o correccions dels poemes escrites en fragments de paper, i una versió breu «(primera versió)» amb anotacions i «restes de la primera versió per si fossin més bones que la segona». També es pot trobar un extens conjunt de sonets amb correccions de Carner a l'AHT. Al fons Tarradellas (AMTM) i al fons Puig i Ferrerter (AHT), es conserva la selecció de poemes que Puig prepara per enviar als Jocs Florals de París de 1948.

A més dels sonets que conformen *La complanta de Janet*, es conserven al fons Puig i Ferrerter (BC) altres composicions poètiques: dues versions (una primera manuscrita

Pel que fa aquí, continua d'una manera horrible la gran sequedat. ¡Quan vindrà la pluja, tan anhelada! Els dies són tan intensos com els de juliol. Jo em sento terriblement cansat. Com si estigués malalt, sense patir de res concret. És un mal singular. De vegades, una simple lletra m'eixoriveix tot però això és cada vegada més rar. ¿Sabeu que l'any passat vaig escriure-us? Tingueu-ho ben present, sempre. En la vostra no em parreu per res de la vostra mare. ¿És que, donada la seva edat, morí? Ni sé si marxà amb vosaltres.¹⁵¹ Tampoc si aquí deixàreu la casa vostra.¹⁵² I fins vulgueu [creure], més d'una vegada m'ha vingut el pensament d'arribar-m'hi. Però el dubte sobre qui hi trobaria me n'ha fet desistir. Hi vaig pensar molt, perquè fa algun temps vaig anar al Guinardó, després de tants anys de no haver-hi estat, i vaig recordar-me de quan hi passava per a venir a casa vostra. Digueu-me'n alguna cosa. Potser millor, feu-me-la dir per l'Eva. Com veieu, escriure aquesta lletra en carta és un turment. Estic en un estat d'esperit, i físic, com us he dit més amunt, extremament abatut. Avui sembla que es veu una boira. Però potser no serà més que una tronada. Fa dies que no he escoltat el servei meteorològic. El d'avui diu que plou, però. ¿I vós què opineu d'aquest temps d'extrema sequedat? No sé si coneixeu algunes de les meves vicissituds d'aquells i d'aquests anys. Tant com me plauria poguer-m'hi estendre. Però són materials que exigeixen anar amb peus de plom.¹⁵³ Cap i a la fi, però, no tenen res d'extraordinari, llevat que per a mi mateix. ¡Si els pogués transformar amb la meravellosa facultat vostra! Amb la vehement espera de les vostres noves ratlles, penseu que [em] sento sempre profundament lligat a la vostra amistat.

Josep Carner

amb indicacions de canvis respecte de *La complanta* i una segona mecanoscrita i corregida) d'uns *Sonets/Cants de Janet Masdeu*, dues versions (una primera en dues còpies i una segona per revisar) de *Cançons de l'amor perdut*, dues versions (una definitiva i una carpeta amb versions primigènies que Puig mateix assenyalava que cal corregir) d'un conjunt titulat *Sonets íntims*, una còpia d'*Elegies* —«començades i projectes»—, una còpia del conjunt *El poema de Bop* i una còpia amb *La confessió* i *El nou col·loqui dels gossos*, que «són el final de *La complanta*».

¹⁵¹ Consol Puig i Ferrerter (1858-1940), s'exilia amb la família a França, on mor a Le Havre.

¹⁵² Puig no torna a Catalunya d'ençà de 1936, quan s'estableix a l'estat francès on mor vint anys més tard.

¹⁵³ A propòsit de la prudència de Carner, Calders comenta que la discreció acompanya la vida privada del poeta. A més, apunta irònicament que malgrat que «sembla que el pudor enfront de la confiança hagi d'anar lligat a la timidesa», Carner «no és, ni de bon tros, un home tímid» i que «la seva inclinació a parlar poquíssim d'ell i molt dels altres és perquè això darrer el diverteix més» (CALDERS 1964: 48).

[2]

París 16 de juny del 1948

Estimadíssim Josep Carner,

Això que us faig arribar per conducte d'un bon amic nostre,¹⁵⁴ jo havia tingut el mal pensament de *tirar-ho* als Jocs de París.¹⁵⁵ Jo sentia que per causa d'algú,¹⁵⁶ no podia participar als Jocs sense una necessària explicació i expansió prop del Jurat.¹⁵⁷ Ja ho anava a fer, quan l'afecte, la consideració i l'admiració que us tinc m'han detingut.¹⁵⁸ Sí, només el gran respecte i la gran estimació que us tinc, i de tants anys, m'han aturat la mà.¹⁵⁹ Llegiu, us prego, un pròleg a uns sonets que circumstancialment titulo

¹⁵⁴ Es refereix a un conjunt de sonets que formen part de *La complanta de Janet* (cf. nota 150). Carner no conserva els originals perquè els retorna corregits i anotats a Puig anys més tard. Puig els fa arribar a Carner a través d'Obiols, com queda palès en una carta d'Obiols a Puig del 18-VI-1948: «Diumenge al matí, a dos quarts d'onze, seré al Cafè de l'Hôtel Lutetia (davant l'estació de metro de Sèvres) amb Josep Carner. Ahir li vaig donar el vostre plec. M'acaba de dir que li plaurà molt de veure-us. Us esperem» (fons Joan Prat, IEC).

¹⁵⁵ Jocs Florals de 1948, celebrats el 7 de novembre a la capital de l'estat francès.

¹⁵⁶ Es refereix a Ferran Canyameres i Casamada (1898-1964), que forma part del jurat i de la comissió organitzadora dels Jocs de París.

¹⁵⁷ El consistori dels Jocs de París de 1948 està format per Josep Carner, Just Cabot, Jean Cassou, Pierre Fouché, Josep Quero i Molares, Mario Roques i Ferran Canyameres (secretari). Vegeu Faulí (2002: 57 & 181). *La Humanitat* publica, en el n. 92, 10 de maig de 1948, una crida a la participació als Jocs —mal composta tipogràficament— en què anuncia novetats en els guardons i l'adreça de Canyameres per a l'enviament d'originals.

¹⁵⁸ Finalment, Puig seguirà el consell de Carner de no entrar en confrontació pública amb Canyameres i guardarà al calaix el recull poètic. Com recull al dietari, «l'amic [Carner] m'envià les notes per a corregir els meus sonets poc abans de la celebració de la festa i jo no hi vaig enviar res» (PUIG 1981: 255). Canyameres es fa ressò d'aquest fet en una carta a Narcís Llorac, del 17-IX-1948: «L'assumpte Fer-à-répasser ja està al punt mort. Val més, en efecte, per a evitar mardieri, no dir res en concret sobre aquest cas. Que consti només que l'home de la Selva viu arraconat sota el pes de la seva consciència i lliurat a una literatura que tirarà per terra la qualitat de la seva obra realitzada fins esclatar la guerra civil» (fons Ferran Canyameres, ACVO).

¹⁵⁹ A propòsit de l'afecte que sent per Carner i en relació amb l'afer Canyameres, l'any 1949 Puig escriu al dietari: «Carner, humanament, no ha estat just ni amical amb mi; no ha estat respecte a mi a l'altura d'ell, i amb pena he de confessar que m'he refredat d'escriure l'estudi que sobre ell volia fer. Amb pena he de dir que l'home Carner no és d'or, si ho són la seva poesia i la seva prosa. Potser per escriure un bon estudi sobre un home l'admiració no és suficient. Cal potser l'estimació a l'home, junt amb l'admiració a l'artista. Jo no he cessat d'estimar i admirar Carner, no he cessat de mostrar-li el que sento per ell. Ell, però, s'ha volgut apartat de mi. Per què? Carner em fa mal al cor. M'ha mostrat un aspecte d'ell que jo ignorava. Si no fos que semblaria altivesa, amor propi i orgull ferit —quan sols és dolor—, diria que, com la plebs, ha optat per Barrabàs. Dues persones m'han fallat i ferit profundament. Dues persones en les quals jo creia més que en

«Dramatis Personae»¹⁶⁰ i, naturalment, els sonets. Són una petita part d'un llarg poema. Pel pròleg ho veureu tot clar. No havent fins ara tingut l'ocasió ni la sort de poder dir-vos que teniu al Comitè de Cultura un *indesitjable*¹⁶¹ sota tots els conceptes, i en tots els sentits pitjors que pugui abraçar aquest mot, us ho dic en aquesta forma poètica, i accepteu la paraula, transcendida. Em penso que així us faré reflexionar. Cap al final, hi ha una mena de sonet titulat «Pledejo». Vós sol me l'heu inspirat. Per vós me n'ha vingut el pensament i el sentiment i, en secret, us el dedico. Quan enviaré «Dramatis Personae» als senyors Just Cabot i Quero Molares, la dedicatòria desapareixerà.¹⁶²

ningú. És un meu drama del qual no voldria parlar aquí, dues persones de l'esperit de les quals jo em creia estar segur han optat per la matèria i contra l'esperit. Són Josep Carner i Ventura Gassol. Aquest per covardia. L'altre, no ho acabo de veure clar. I de totes les persones que m'han deixat sol en la traïció i l'afflicció, la difamació i la calúmnia, sols aquests dos m'han realment afligit en veure'ls turba, multitud, quan jo els tenia per excel·lències espirituals extraordinàries, per guiadores individualitats. I com la turba han optat: "Salvi Barrabàs, pereixi l'altre." Perquè en aquest drama o conflicte, jo, amb totes les meves falles i errors, era l'esperit. I l'altre, què? Com que la història ho dirà, no és necessari que jo ho digui aquí» (PUIG 1975: 415).

¹⁶⁰ «Dramatis Personae» és un pròleg —en prosa i en vers— de Puig mateix (que signa com a «l'editor») a *La complanta de Janet*. Escrit ex professo per als Jocs Florals de París de 1948, el prefaci neix d'uns «certs problemes que suscita la que a mi em sembla que serà un dia famosa *Complanta*». Els problemes parteixen del dubte de si pot néixer veritable poesia d'un poema —*La complanta*— inspirat en la defensa d'un home —Puig. Una defensa que, com exposa, implica l'atac i el repudi d'algú —Canyameres. El pròleg esdevé un atac constant a Canyameres, a qui acusa de robar i de fer *marché noir* («Hi ha, per exemple, qui ha robat, i amb els diners robats, i en contuberni amb els pitjors enemics de la seva pàtria, els de dins i els de fora, els naturals i els estrangers, ha fet vils negocis, propis dels temps de guerra, que consisteixen en afamar el poble per engreixar-se ell tot engreixant els ja massa grassos privilegiats.»), de «fer-se editor d'ell mateix» (¿com, si no, «veuria mai publicats els monstres de la seva intel·ligència i imaginació de la mateixa família vergonyosa que els seus instints i els seus fets?») i de distribuir un manuscrit que el difama («l'esperpento», *El gran sapastre*). Alhora, el pròleg és una defensa directa de Puig, que repassa una per una les controvèrsies que el persegueixen.

¹⁶¹ Per la tèrbola relació Puig-Canyameres, vegeu § 2; 1a part.

¹⁶² Com esmenta Graells en nota (PUIG 1981: 256), Puig també envia els sonets a Quero i Morales, Cabot, Font, Obiols, Tarradellas, Gassol, Granier-Barrera i Valdés.

A propòsit de l'exemplar que rep de *La complanta*, Cabot escriu a Jaume Passarell —periodista i dibuixant humorístic— el 23-IX-1949: «El llibre d'en Puig és en vers: 350 sonets, 350, sí senyor, alguns d'ells amb estrambot, la qual cosa fa pujar a més de 5.000 versos el total del llibre. Els Srs. Carner, Quero i jo vàrem ser obsequiats amb una mostra d'aquesta obra: el pròleg i unes quantes dotzenes de sonets. Aquestes poesies són d'un prosaisme esgarrifós, la negació de tota poesia, i àdhuc de tota mètrica i de tota versificació. L'animal ha triat el sonet, la forma més cenyida i més sotmesa a regles rigoroses, per a esbravar la seva còlera de candidat a la feridura. Vol fer creure que els seus sonets són fets mano a mano amb el Dant, com si aquest fos el seu company quotidià de manilla davant sengles cigalons en un cafè de barriada. Naturalment que el Dant no té cap culpa si li ha sortit al cap de sis segles un imitador del Camp de Tarragona que el tracta amb

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Repeteixo que sols després d'aquesta expansió em sento amb coratge per tirar als Jocs. I encara dubto que ho faci causa del *vostre indesitjable*.¹⁶³

Em teniu, com sempre, i per sempre, vostre lleial amic i devot, però afligit de veure-us tan mal acompanyat,¹⁶⁴ afligit a causa de vós, d'altres que també estimo, de les vostres lletres i de Catalunya. Alceu el[s] ulls, verifiqueu, i no sols en el que fa referència a la història entre aquest home i jo, i no dubto que un dia vós mateix me'n voldreu parlar. No és de la *nostra* família, vet-ho ací, ni de la família catalana tal com vós i jo la concebim la volem i estimem. No ha estat mai *nostre*. Ni ara. Si no descobriu el seu joc, és que tots sou orbs. I vós mateix, tan fi de nas, ¿com és que no flaireu la seva *qualitat*?

En fi, perdoneu-me i permeteu que us abraci amb tot el meu afecte i devoció.

Joan Puig i Ferrerter

tanta familiaritat. No dubto pas, així mateix, que si mai es publica aquest poema que marcarà una data en la història de la literatura catalana, te l'empassaràs com bresques. Jo ja me n'he empassat un tros, i encara visc» (CABOT 1992: 157).

¹⁶³ Canyameres «no apareix mai pel seu nom en els escrits del novel·lista: l'indesitjable o l'home a l'epistolari amb Carner, Llavaneres a *El pelegrí apassionat* i Carota al dietari. Un fet, el de desposseir-lo del patronímic a través del qual ell l'ha conegut i hi ha mantingut una profunda amistat durant molts anys, que contribueix a la despersonalització d'un home per convertir-lo en una caricatura que esdevé un terreny fèrtil per a la crítica i la difamació» (TEIXELL 2019a: 53).

¹⁶⁴ (sic) *acompanyats*.

[3]

París, 21 juny del 1948

Estimat i admirat Josep Carner,

Després de la nostra bella i gran conversa,¹⁶⁵ de la qual vaig sortir reanimat i realçat per vós —ja ho esperava, però no tant— veieu el que m'atreveixo a oferir-vos amb intenció al que vam dir. És llarg, potser excessiu. Però vós compreneu-me. A mi em convé, més que altra cosa, una rehabilitació. La novel·la potser ho serà.¹⁶⁶ Tanmateix, per de pressa que anés la seva publicació, cal esperar el seu temps. Amb aquests cent sonets, que és el que tinc més a punt, més treballat i corregit, jo podria mostrar com els fets —els que siguin— no m'han desfet. Poseu-vos al meu lloc, us ho prego. Després de tot el que ha passat, vulgueu considerar les coses des del meu lloc. Un poemeta o dos no farien prou pes per al que jo necessito com home i com artista. La primera vegada de tornar a flor d'aigua, per mostrar que no m'he ofegat, em cal respirar fort. ¿Ho compreneu, ara? Per mi, això que us ofereixo, amb la intenció que sabeu, és un *acte*. Un acte d'home que obedeix a una necessitat, no a cap vellèitat ocasional, momentània. És, deixeu-m'ho dir clar, una resposta, i no a un, dos, o tres, una resposta a tothom.¹⁶⁷

La inspiració d'aquesta sèrie de sonets no té res a veure amb la d'aquells que vós coneixeu. Ni influència del Dant, ni drames personals tret del drama interior i inefable que és, vós ho sabeu prou, el lirisme de certs poetes, potser de tots. He vist en vós un cert interès per la meua poesia, i això m'ha tocat, m'ha emocionat. Si el vostre interès no minvés davant d'aquests cent sonets, jo n'estaria joiosíssim. La meua il·lusió, us

¹⁶⁵ Després d'una primera etapa a Mèxic (des de la primavera de 1939 fins al setembre de 1945), Carner resideix a Brussel·les. Des d'allí, juntament amb la seva segona esposa Émile Noulet, viatja sovint per Europa. És possible, doncs, que Carner es trobés amb Puig en una visita a la capital francesa.

¹⁶⁶ *El pelegrí apassionat*. Obra publicada en dotze volums (1952-1977), que es divideixen en tres seccions (a) «L'aventura»: *Janet vol ser un heroi* (1952), *Homes i camins* (1952), *Janet imita el seu autor* (1954), *Vells i nous camins de França* (1956); (b) «Els drames»: *Els emotius* (1956), *Demà* (1957), *Les profanacions* (1958), *Els amants enemics* (1959), *La traïció de Llavaneres* (1961); (c) «Els desgreuges»: *El penitent* (1962), *Pel camí dels desgreuges* (1963) i *L'ascensió* (1977).

¹⁶⁷ La presentació dels sonets de *La complanta* no és únicament una defensa de les controvèrsies de Puig amb Canyameres, sinó també un intent de reparació de la seva figura pública en el cercle d'intel·lectuals catalans a l'exili. Els Jocs de París de 1948 esdevenen, per a Puig, l'escenari idoni per a realitzar un «acte», esdevenen una oportunitat de redimir-se i de desfer-se de les ombres que el persegueixen.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

atreveixo a dir el meu prec, és que prengueu per valable¹⁶⁸ la centúria entera. Així em permetríeu de fer el que us he dit: *un acte*. Sí, però, trobéssiu la totalitat excessiva —que Déu no ho permeti— trieu vós mateix una de les tres sèries que formen la centúria: els primers 56 sonets, o «L'altra amor», o els «Sonets de la mort».

Ho deixo a la vostra mà. Però a vós m'encomano, i als déus, perquè em permeteu, si la meva validesa poètica hi ajuda, de servir-me d'un acte col·lectiu català per fer un meu acte individual necessari, repeteixo, per a la meva rehabilitació i per a una *dolça venjança incruenta*.

No us vull entretenir més, que prou feina teniu. Amb això, no dubtéssiu mai, mai, de quant us estima, admira i respecta el vostre devotíssim

Joan Puig i Ferrerter

P. S. Si em doneu la vostra conformitat al *total*, el trametré, segons fórmula, al Secretariat, en tres còpies, que ja tinc a punt. Si no, hi trametré igualment la part que vós hauríeu triat. Però, insisteixo, il·lusió i necessitat són, per a mi, tots cent, això és un pes fort. I no us estigueu de senyalar-me grossos i petits defectes, que molts n'hi haurà. Us torno a dir que soc un aprenent en poesia.

Vostra casa, on m'agradarà tenir-vos un dia, només que sigui perquè veieu la meva *finestra*:

59, Rue Caulaincourt. París (18e)

¹⁶⁸ Gal·licisme, *vàlid*.

[4]

París, 2 juliol del 1948

Estimat Josep Carner,

No us alarmeu. Cap impaciència. Viu interès, però, per saber què penseu de la lletra i els sonets que per conducte del nostre amic us vaig fer arribar.

Per fer-vos més entenedora la lletra us diré que l'home que no vull anomenar em suposa mort, acabat. *L'uomo finito*, de Papini,¹⁶⁹ ¿compreneu? Ell diu de mi: «Ja no serà més que el [que] jo vulgui; el que jo li permetré d'ésser.» En fi, per aquest estil. Mireu si es creu poderós. Parlant de la meva «Introducció» a *La Revista*,¹⁷⁰ exclamà davant d'algú: «¿Qui ha ressuscitat aquest mort? En lloc d'enterrar-lo, ¿qui l'ha volgut ressuscitar?» I davant d'una altra persona i referint-se a mi: «Ja pot escriure bé, que no li servirà de res.»

Estimat Carner, ¿em compreneu ara? Davant d'això, compreneu que jo vulgui fer un *acte* als Jocs? Sí, voldria que fos ell l'obligat a llegir el meu nom als Jocs i el vostre judici sobre els meus sonets.

Siguem lacònics, caríssim amic. *On ne gouverne pas sans laconisme*, diu Saint-Just.¹⁷¹ Temps ha que jo he fetes meves aquestes paraules.

Si vós trobeu que els meus sonets no fan el pes per constituir l'acte que jo voldria, retiro tot el que he dit en la meva lletra anterior i en aquesta i, naturalment, retiro també els sonets.

Allò que mai no retiraré, passi el que passi, és l'amistat, admiració i devoció que us tinc. Així, amb tota senzillesa, us ho dic i sense impaciència. Però saber si la meva poesia, pel que ara ja coneixeu, significa alguna cosa dins la poesia catalana, això és l'interessant per a mi, i amb tota independència dels Jocs.

¹⁶⁹ *Un uomo finito* (1912), assaig autobiogràfic de Giovanni Papini a l'edat de 30 anys. Es tracta de l'obra d'un escriptor «nato con la malattia della grandezza», en paraules de l'autor mateix, que esdevé lectura imprescindible entre els joves de l'època.

¹⁷⁰ «Introducció a les novel·les de Janet Masdeu», de Puig mateix, publicada al n. 104 d'octubre-desembre de 1947 de *la Revista de Catalunya*, p. 338-362. Puig hi anuncia l'inici de publicació del cicle novel·lístic *El pelegrí apassionat*. A propòsit d'aquest article, Puig escriu a *Ressonàncies*: «Em diuen que ha fet impressió. Jo directament només he recollit les impressions excessivament bones de Melcior Font i de Josep Obiols. En Font m'ha comunicat la d'altres catalans, també excel·lents» (PUIG 1975: 387).

¹⁷¹ «II est impossible que l'on gouverne sans laconisme» és una màxima atribuïda a Louis-Antoine de Saint-Just (1767-1794).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Maneu i demaneu al vostre

Joan Puig i Ferrerter

P. S. Us adverteixo que la vostra resposta, pel compte que em té, restarà secreta, com un document diplomàtic.

[5]¹⁷²

[3-10 de juliol de 1948]

Benvolgut Puig i Ferrer:

En deixant París, vaig pregar a l'amic nostre¹⁷³ que us digués la impressió general que m'havia causat un fulleig ràpid dels vostres sonets; això és, que es tracta d'una obra poderosa i de la qual es podia avançar, crec, que seria benvinguda no solament en un concurs sinó en la nostra literatura.

Al meu retorn a casa m'he trobat: (a) amb la feina endarrerida per quinze dies d'absència; (b) amb encàrrecs peremptoris de la universitat; (c) amb l'arribada de la meua filla, que feia prop de tres anys que no havia vist. Però espero que podré dedicar la setmana que ve a l'examen acurat dels vostres sonets, per dar-vos el meu pobre parer que serà, sens dubte, admiratiu, i potser amb algunes reserves de caràcter formal. Això últim té a veure amb un problema que ens afecta a tots. D'una part, prediquem i volem l'exigència, única idea que pugui autoritzar-nos a un tracte no pas servil ni parasitari amb l'universal. Però, d'altra part, la nostra represa literària (la que podríem anomenar en termes d'esperit —no filològics— desdialectaltzada) no té la cooperació afinadora de prou àmplies institucions de cultura, ni alguna mena d'ordenament acadèmic, ni les mútues emulacions i inexorabilitats que consent un medi social d'evolució ininterrompuda. En aquest estat de l'estrena, els comentaris inflacionistes¹⁷⁴ per catalanisme, són funestíssims. Necessitem, tots plegats, la difícil ajuda d'una crítica cooperant, per a la més perfecta estilització de la llengua que volem enaltir.¹⁷⁵ No la necessiteu vós mateix gens més que jo: em dolc d'haver publicat massa i massa de pressa; i res m'horripilaria tant com la reedició de les meves obres, que debades se m'ha proposat. Ignoro en quin grau de consentiment estareu al parer manifestat, però jo —si no m'ho impedi, com us en resta el dret— consideraré com funció d'amic fer-vos algunes indicacions actives de

¹⁷² Tant sols es conserva d'aquesta epístola la reproducció que en fa Puig al dietari (1981: 253-254). És d'imaginar, però, que en canvia algun detall respecte de l'original, atès que així procedeix en d'altres casos.

¹⁷³ Possiblement, Armand Obiols.

¹⁷⁴ (sic) *el comentari inflacionista*.

¹⁷⁵ Mesos més tard, en la celebració dels Jocs Florals, Carner sol·licita en el seu discurs que «voldria que [els catalans] guardessin l'aspiració vigilant, mai del tot no satisfeta, vers l'excel·lència. Vull dir-los que els pertoca d'atènyer el nivell exigent de les grans literatures i les altes ciències. Demano l'enduriment de la crítica, demano l'extinció dels últims rastres possibles d'una benvolença provincial» (CARNER 1985: 67).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

la meva opinió sobre paraules i sons concrets, avançant, tal vegada, alguna solució de dificultats, no pas, en cap manera, per a proposar-vos l'adopció del que jo hauré escrit, sinó per a demostrar la possibilitat (segons el meu entenent) de resoldre-ho d'una manera o altra. I ara ja comprendreu que no puc lliurar-me a aquesta tasca delicada entre empentes, sinó amb esmerç ininterromput del meu temps.

Del vostre cas amb C[anyameres] no us en diré res per avui. Un altre dia sí que us en parlaré. Aquesta obsessió de dos homes (cada un pel seu cantó) ha d'acabar i amb garanties.

Us saluda afectuosament el vostre

[Josep Carner]

[6]

París 11 juliol del 1948

Estimat Josep Carner,

Aquests mots no volen venir a destorbar-vos ni, de cap manera, a indicar-vos cap pressa. Prediqueu a un convençut, em podeu ben creure. Deixo de banda que certs grans poetes, com per exemple un Agrippa d'Aubigné, no han tingut el do de la perfecció formal. Deixo de banda una certa idea de Browning segons la qual la perfecció formal no fa la vitalitat ni la perennitat de les obres.¹⁷⁶ Sé que vós teniu més raó amb tot el que em dieu. De manera que les vostres observacions no solament seran acceptades i benvingudes, sinó sincerament agràides. Als meus anys em vull posar a la vostra escola, com a la d'un Riba. I ja per això en unes dedicatòries us vaig dir mestres a tots dos. Temps ha, amic, que no escric les coses perquè sí. ¿Entesos, oi, per aquest costat?

Per l'altre és tot diferent. I em dol que un home com vós tingui per obsessió el que és un adoloriment de tot jo. Vint anys d'amistat, i de confiança, i, de sobte, ¡aquesta traïció per una dona i uns diners!¹⁷⁷ Això encara seria perdonable sense la infàmia del llibre manuscrit que ha corregut de mà en mà.¹⁷⁸ ¿Que no ho veieu, amic, que hi ha categories

¹⁷⁶ Théodore-Agrippa d'Aubigné (1552-1630) i Robert Browning (1812-1889). Puig se serveix d'aquests dos poetes per defensar la manca de polidesa formal dels seus sonets i excusar-se'n davant Carner.

¹⁷⁷ A propòsit de la tèrbola relació entre Puig i Canyameres (amb la participació d'ambdós en un negoci tèxtil i una amant de Puig que l'escriptor creu que s'entén també amb Canyameres), vegeu § 2; 1a part.

¹⁷⁸ *El gran sapastre. Vida exterior d'un escriptor* —subtítol burlesc en referència al llibre *Vida interior d'un escriptor*, de Puig (1928). Publicada l'any 1977, dinou anys després de la mort de Puig, l'obra havia circulat durant molts anys entre els intel·lectuals catalans de l'exili.

En una carta del 24-IX-1946 de Canyameres a Gassol, el terrassenc atribueix *El gran sapastre* a les invectives de Puig a *El pelegrí*: «M'han assabentat que el Puig em dedica algun passatge —per bé que veladament— en la seva novel·la "fleuve". És igual. Amb la publicació del meu llibre *El gran sapastre* les coses quedaran ben equilibrades i n'hi haurà per tots els gustos» (fons Ventura Gassol, ANC). Anys més tard, el 27-I-1953, escriu novament a Gassol a propòsit de l'imminent publicació del segon volum del cicle de Puig: «Sé que està a punt de sortir el segon llibre d'aquell mal home, i segons diu Corredor, Llanereres hi surt sovint. Jo —amb col·laboració d'altres— enllesteixo *El gran sapastre* corregit i augmentat i us asseguro que n'hi haurà més per riure que per plorar. El curiós del cas és que les seves insídies, més que tancar-me portes, me n'obren i per cert de gent que mai no hauria gosat freqüentar» (fons Ventura Gassol, ANC). Això, no obstant, el cert és que Canyameres decideix no publicar l'obra, que no surt a la llum fins a l'any 1977, per mediació de la seva filla Montserrat Canyameres. En una epístola a Gassol, Canyameres exposa la voluntat de cedir la decisió de publicar allò que deixés inèdit en morir a

entre els homes, categories morals, que són, potser, la sola i greu distinció entre home i home? I vós em parleu de dues obsessions. La meua ferida encara no s'ha cicatritzat, això és el tot. Potser és purulenta, com la d'un Amfortes,¹⁷⁹ però és ferida feta per un tret de mà vil. Sols un sentiment cristià la pot, sinó guarir, fer-me-la suportable. Tot i que sempre m'ha costat molt d'ésser bon cristià, estic disposat a capténir-me com a tal.¹⁸⁰ No puc prometre res més. Ara, per evitar qualsevol escàndol, sigui al concurs, o allà on sigui, compteu amb mi. I sé que no parlo en va. Però respecte la meua obra — novel·la, o *Complanta de Janet*—, la ferida ha estat massa profunda en l'home perquè l'art meu no en respiri el dolor.¹⁸¹ I aquest, i no altre, és el sentit, o sentida que heu pogut veure en els primers sonets que us vaig donar a llegir. Si compreneu això, estic disposat a escoltar-vos sobre aquesta qüestió. Maneu i demaneu al vostre af[ectíssim].

Joan Puig i Ferrerter

alguns amics: «Quant al que tinc escrit sobre les meves desventurades relacions amb ell [Puig], pel dia que jo falti he decidit confiar la seva publicació al criteri de Rafael Tasis, Josep Fornes, Salvador Espriu, Manuel de Pedrolo, Albert Manent i Joan Agut. Que decideixin ells també sobre el que pugui fer-se del meu diari i del que deixi inèdit» (fons Ventura Gassol, ANC).

¹⁷⁹ O Amfortas. Personatge de Parsifal, òpera de Wagner. És el personatge encarregat de protegir el Sant Greal. En un intent d'acabar amb la vida del cavaller Klingsor, que amenaçava el Greal, és seduït per una bella dona i ferit amb la llança sagrada que duia —la llança que va travessar el costat de Crist. El pecat d'Amfortas provoca que la nafra que pateix no guareixi mai i que agonitzi de dolor i de culpa.

¹⁸⁰ Malgrat que l'escriptor admet que sempre li ha costat ser bon cristià (les polèmiques que el persegueixen ho fan evident), el cert és que Puig és un home de fe, com expressa en el poema «Testament» que envia a Guansé el 22-XI-1949: «L'ànima a Déu, si encar la vol per seva | tan transmutada d'haver tant errat.»

¹⁸¹ Aquests mots són la clau de volta de l'univers d'exili de Puig. Envoltat de polèmiques i bandejat dels cercles intel·lectuals de l'època, confessa a Carner que la ferida que li provoquen les reiterades invectives dels exiliats catalans transcendeix la vessant estrictament personal i afecta la seva literatura: memòries, *El pelegrí apassionat*, *La complanta de Janet* i epistolaris. Aquestes paraules esdevenen una màxima en Puig, que fa de les obres una defensa incansable de la seva figura pública.

[7]

París, 24 de juliol del 1948

Estimat Josep Carner,

Quan m'escriureu, i us prego que vulgueu creure que no us hi apresso, em faríeu un bon favor si em donéssiu el nom de l'autor d'aquella *Història de la literatura espanyola* de què em vau parlar a propòsit de Cervantes i del «Celoso extremeño». ¹⁸² ¿Us en recordeu? ¿Com heu pogut procurar-vos aquesta obra? ¿És de publicació recent? A la llibreria Picard de París, on tenen molts llibres espanyols, m'han promès de buscar-me-la si jo els dono noms d'autor, d'editor i títol exacte del llibre. ¿Hi voldreu pensar? Moltes gràcies per endavant.

He reflexionat molt sobre la qüestió F[erran] C[anyameres]. Si els meus cent sonets poden anar allà on vós sabeu, jo enviaré dues còpies —crec que bastarien— al secretariat. I si al concurs se'm dona el que creguera que mereixo —però no un rosegonet de pa— jo assistiré a la festa, o sense assistir-hi, com us sembli, jo em captindré amb tota normalitat i cortesia. El meu mal no vol soroll, i tinc massa feina encara amb la meva novel·la i els versos per buscar raons a ningú.

Ara, si vós amb la vostra diplomàcia, autoritat, sentit del real, i cordialitat trobéssiu una manera, prop *d'aquell*, de suavitzar les coses entre ell i jo per la meva part no m'hi refusaria, i ho deixo a la vostra mà. ¹⁸³ Vós em mereixeu una confiança que avui no em mereix ningú més, absolutament ningú més.

Us adjunto un sonet recent. ¹⁸⁴ El més fluix de tots els altres us prego de retirar-lo i de substituir-lo per aquest. També, abans de trametre la cosa, a base de les vostres observacions i consells, faria les correccions necessàries, junt amb altres que he trobat jo mateix. Amb això, tingueu-me pel vostre devot amic com sabeu que ho soc de molts anys.

Vostre,

Joan Puig i Ferrerter

Escriviu directament a C/V. 59, Rue de Caulaincourt, París, 18^e

¹⁸² Novel·la curta de Miguel de Cervantes, publicada al recull *Novelas ejemplares* (1613).

¹⁸³ Aquesta petició sorprèn per inèdita i imprevisible: és l'única ocasió en què es pot constatar, de primera mà, que l'escriptor sembla estar disposat a posar fi a les hostilitats amb Canyameres.

¹⁸⁴ És impossible discernir de quina composició poètica es tracta, ja que Carner l'afegeix al plec de sonets que Puig li tramet amb anterioritat.

[8]¹⁸⁵

Brussel·les 31 juliol 1948

Benvolgut amic:

Un d'aquests dies rebreu les meves notes sobre els vostres bells sonets. Una dolorosa malaltia de la meva muller —per sort ja en clara via de curació— i la presència a Brussel·les de la meva filla,¹⁸⁶ que no veia al meu costat d'ençà que vaig deixar-la a New York, m'han endarrerit en una tasca que volia fer en la major tranquil·litat d'esperit.

Us escric, ara, sobre l'afer F[erran] C[anyameres] —les meves paraules, potser massa succintes, no tant es referien al meu desig que res no torbi la dignitat dels Jocs Florals en terra estranya, sinó a la necessitat que el vostre esperit es desempallegui d'una preocupació desagradable, i, demés, que s'eviti el perill que qualsevol dia pugui remoure's en l'exili una crítica de personalitats catalanes que seria nou ferment de descomposició. El meu esperit en aquest afer, és, demés, exclusivament, d'amic vostre i de solidari català desterrat.

Crec que els Jocs Florals ofereixen una avinentesa per a la solució del cas. Però, per a això, necessitaria la vostra confiança absoluta. Només en havent-la assolit reclamaria la de F. C. La solució ideal fora la doble paraula d'honor (vostre i de F. C.) de destruir els dos manuscrits que han estat fruit, de l'un costat i l'altre, de la discòrdia.¹⁸⁷ No menysvaloro pas el sacrifici que pogués significar-vos la destrucció de la vostra *riposte*.¹⁸⁸ És un preu elevat, però l'operació de sanejament que podria obtenir-se'n valdria la pena. I, d'altra part, tal com jo ho veig, faríem un bon servei a Catalunya.

No conec gaire F. C., els meus tractes amb ell havent-se limitat al que ja sabeu.¹⁸⁹ Però crec que potser aconseguiria de fer-li acceptar la solució susdita, i que el

¹⁸⁵ Aquesta epístola es troba reproduïda al dietari de Puig (1981: 242).

¹⁸⁶ Anna Maria. Filla del primer matrimoni de Carner amb la xilena Carmen de Ossa, amb qui també té un fill: Josep.

¹⁸⁷ El problema, malgrat l'ofertament sincer del poeta, és que la lectura que fa del conflicte no és del tot encertada. Els manuscrits de Puig —*La complanta de Janet* i també *El pelegrí apassionat*— i *Canyameres* —*El gran sapastre*— no són l'origen de les desavinences entre els dos escriptors, sinó una conseqüència de la pugna i, si bé és cert que eliminar-los ajudaria a resoldre-la, Puig no està disposat a destruir el treball que li ha costat anys de bastir.

¹⁸⁸ En esgrima, la resposta (*riposte*) és una 'acció ofensiva executada després d'haver parat un atac del tirador adversari'.

¹⁸⁹ Es conserva un brevíssim carteig entre Carner i *Canyameres*, editat per Ortín (CARNER 1997), que compta tan sols amb una al·lusió a Puig.

reintegraria en el seu antic estat d'admirador i servidor vostre, que vós l'admetéssiu o no de bell nou a cap grau d'intimitat.

Vós teniu la paraula.

Us saluda afectuosament el vostre vell i lligat amic,

Josep Carner

[9]¹⁹⁰

París, 9 agost del 1948

Estimat Josep Carner,

Vulgueu creure que la malaltia de la vostra muller m'ha causat força pena i que li¹⁹¹ desitjo una ràpida i total curació. Més encara, doncs, us agraeixo que en tals circumstàncies us prengueu la molèstia d'ocupar-vos de coses meves. Pels sonets, no hi porteu cap pressa, us ho prego; que les notes que hi feu no representin cap destorb enmig dels vostres treballs ni cap nosa en el vostre pensament. Feu-les en moments que puguin ésser per a vós un exercici de mestria agradable. Quan sigui que em vinguin, jo les rebré amb agraïment, seran estimades i ateses, com no, venint-me de vós, i ja us en dono les gràcies per endavant.

Respecte l'altre afer estic una mica confús i indecís. Tota indecisió és confusió, ja ho sabeu. Agraeixo molt la bona voluntat del vostre intent, en comprenc la idea conciliadora i les mires elevades. Tanmateix el sacrifici és cruent per la meva part. El meu és una obra poètica que ha superat la circumstància i l'ha transcendida. ¿Dic que refuso? No tant. Hi reflexiono, hi dono toms i la decisió no apareix. Us prego que m'hi deixeu pensar, que em doneu un cert temps per respondre.

Entretant us proposaria una cosa si no ha de significar per a vós una més gran molèstia que les anteriors. Jo revisaré, corregiré i refaré *La complanta de Janet*. Després us la deixaré llegir entera, perquè fins ara sols en coneixeu uns petits fragments. Aquest treball, però, em prendrà uns mesos. I el cas és que no m'hi puc posar de seguida, perquè ara estic corregint, amb una certa urgència, els quatre primers volums de la novel·la que han d'anar aviat a l'impremta.¹⁹²

Entretant, encara, vós podríeu tractar de llegir el manuscrit d'*ell*, si en teniu el coratge.¹⁹³ I quan us arribés el meu poema, vós podríeu sospesar, comparar, acendrar el vostre judici entre les dues coses. Sospito que vós mateix tindríeu la clara visió que el meu sacrifici és impossible; arribo a creure que vós mateix me'l desaconsellariu i que entre tots cercariem una solució més justa i humana, això és, no tan impietosa per a mi.

¹⁹⁰ Aquesta epístola es troba reproduïda al dietari de Puig (1981: 242).

¹⁹¹ (sic) *la hi*.

¹⁹² *Janet vol ser un heroi* (1952), *Homes i camins* (1952), *Janet imita el seu autor* (1954) i *Vells i nous camins de França* (1956).

¹⁹³ *El gran sapastre* (cf. nota 178).

Sí, estimat amic, em penso que vós sentiríeu que una mateixa mesura per a *ell* i per a mi no és justa.

¿Voleu, doncs, que esperem? Jo tancaré *La complanta* al calaix, que allí no respiri sinó el seu aire propi, que allí es maduri i confiti, que jo sé que tancada no s'ha de podrir ni emmusteir.¹⁹⁴ Entretant vós llegiríeu la *infàmia*. I alguna cosa potser també maduraria dintre el vostre pensament i la vostra consciència.

Us confesso que de moment no veig altra cosa a fer.

Avui no us vull molestar més, però cregueu que encara més que abans desitjo que em tingueu pel vostre fidel devot i amic.

Joan Puig i Ferrerter

¹⁹⁴ L'asseveració de Carner de la carta anterior, en què assenyalava que la presentació dels poemes als Jocs «seria un nou ferment de descomposició», provoca que Puig proposi de no presentar el recull poètic al certamen. Així, malgrat que Carner no se'n surt de posar pau en la relació Puig-Canyameres, sí que aconsegueix evitar un nou escàndol que hauria produït, molt possiblement, un nou escarni públic de Puig. Amb tot, en Puig havia rondat fins i tot l'opció d'imprimir *La complanta*: es conserva un pressupost anterior, a nom de l'escriptor, de l'Imprimerie Dermont de París per a la impressió «d'un volume de sonnets d'environ 176 pages», amb una triada de 500 exemplars (fons Puig i Ferrerter, BC).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

[10]¹⁹⁵

Brussel·les, 28 set[embre] 1948

Benvolgut i admirat amic:

Crec que en els vostres sonets heu ensopegat (en el sentit d'encertar, com diu el poble) el to català d'un *sonet amb substància interior*, no pas sense agradable parentiu amb el Dant i Shakespeare. Trobo els vostres sonets massa importants perquè us passeu de consagrar-los; encara, una mica de compte. Qüestió d'eufonia: evitar les contraccions massa violentes, els grups difícils de pronunciar, les accentuacions laxes, etc. De vegades, també, pot ésser objecte de perfecció alguna lliscada de to o alguna imperfeccioneta gramatical.

Vós heu volgut, gentilíssimament, dar-me a conèixer una obra que us honra i us mostra en gran capacitat i plenitud. El meu consell (potser incompetent) és que ho afineu una mica més. Us prego que considereu, text en mà, les modificacions que us proposo, no pas desitjant que les accepteu, sinó, al contrari, que us serveixin com expansió plàstica del fet que hi ha detalls a modificar i que, tanmateix, són modificables. No plangueu esforç per a ésser perfecte i estar segur de durar. *Els del descuit*,¹⁹⁶ com vós dieu, s'han agreujat en l'exili i a l'interior: no cal citar cap nom. Cal revenjar-se del temps enemic cercant d'ultrapassar-lo, com vós podeu bellament fer.

Passant a una altra cosa, veig que, fet i fet, vós, lleial sens dubte al vostre temperament, us estimeu més el drama que no pas la quietud (la qual, no us penseu, no deixa pas de tenir, per bé que d'una altra manera, els seus incidents dramàtics). Jo no pensava, en escriure-us com vaig fer, sinó en com podia ésser-vos útil un cert deseiximent, una mena de clima goethià, per al treball. Dic això no pas com un retret, sinó com una excusa.

Rebeu els millors afectes de

Josep Carner

¹⁹⁵ Aquesta carta, elidint el nom de Carner, es troba reproduïda al dietari de Puig (1981: 243).

¹⁹⁶ Puig mateix fa referència en la següent carta (fragmentària) d'octubre de 1948 a «aquells de l'eternal descuit», els «republicans i catalanistes nostres». Vol dir, doncs, els catalanistes i republicans laxos, que es «descuiden» de condemnar els col·laboracionistes amb el règim de Franco.

[11]

[octubre de 1948]¹⁹⁷

[...]

Per l'altre, perdoneu-me també uns mots. No és el meu temperament dramàtic el que hi juga, us hi equivoqueu. Un amic de més de vint anys em fa una grossa estafada, traïció i ofensa als meus sentiments,¹⁹⁸ després escriu unes calúmnies infamants contra mi que fa llegir a tothom qui pot;¹⁹⁹ em fa amenaçar en denunciar-me a l'Ambaixada i Consolat de Franco (en Valdés²⁰⁰ i en Granier Barrera²⁰¹ ja han llegit aquesta amenaça que vós podreu llegir si voleu), aquest home durant temps, és l'*home* de l'Ambaixada i el Consolat de Franco, té a la porta de casa seva, durant temps, el retolet oficial espanyol que protegeix el domicili dels addictes a Franco, fa negocis amb gent oficial de Franco i amb els alemanys, i encara avui, amb el passaport de Franco té lliure patent de *corso* per anar a la frontera a fer negocis bruts.²⁰² Per molt menys que això a França hi ha encara avui homes a la presó. Però els republicans i catalanistes nostres, aquells de l'*eternal descuit*, no cessen de deixar elevar aquest home als llocs alts de representació oficial, com són els nostres catalaníssims i representatius Jocs. Aquest home és astut, maneja diners, és agabellador, abassegador, hipòcrita. Ell es vol vantar del que ha fet i els altres el venten, el banyen en l'aigua lustral, el deixen agabellar, abassegar... Si això no és per afligir, no és

¹⁹⁷ Tan sols es conserva un fragment d'aquesta la carta manuscrita, que coincideix amb el fragment reproduït al dietari (PUIG 1981: 244).

¹⁹⁸ Ferran Canyameres; per la relació amb Puig, vegeu § 2; 1a part.

¹⁹⁹ *El gran sapastre* (cf. nota 178).

²⁰⁰ Miquel Valdés, fundador del Partit Comunista de Catalunya i membre del comitè executiu del PSUC. Conseller de treball i obres públiques de la Generalitat (setembre de 1936 - abril de 1937). A l'exili, es nega a condemnar Comorera —acusat de titista— i és allunyat de les tasques directives del partit. Comorera és «expulsat del partit català [PSUC] i de l'espanyol [PCE] "por traïdor al Partido Comunista de España y a la clase obrera". Una llista extensa d'acusacions fa referència als discursos "impregnats" d'ideologies nacionalistes, burgeses, anarquistes i oportunistes; la seva aspiració a la presidència de la Generalitat; l'intent d'annexió de Mallorca a Catalunya; els atacs a l'Esquerra i a la CNT, "que han creat una atmosfera hostil al partit"; el propòsit d'aprofitar-se de la "revolta trotsquista" del maig del 1937 per l'anihilament de la CNT» (SAURET 1979: 142)

²⁰¹ Emili Granier Barrera (Barcelona, 1908-1997), periodista i polític. En acabar la Guerra Civil, s'exilia a París, on dirigeix el periòdic clandestí Catalunya. L'any 1954, continua el seu exili a Veneçuela, on és membre actiu del Centre Català de Caracas, col·laborador dels Jocs Florals de la Llengua Catalana de 1975 i president del Patronat de Cultura Terra Ferma.

²⁰² També al dietari Puig (1981: 236) relata les presumptes activitats de Canyameres (§ 2; 1a part).

per desesperar, de la manca *d'honor de cavalleria* de certs catalans, aquell honor que un dia vós vàreu celebrar tan fortament i bellament.²⁰³ ¿I què té a veure el meu *temperament dramàtic* en tot això? No, estimat Carner, hi ha una falla dels catalans aquí. Independentment del meu cas. I d'aquí el meu plany. Que el meu cas ja el tinc sobiranament superat, o poèticament i humanament.

Perdoneu-me encara i vulgueu creure que us estima i admira amb tota devoció el vostre amic.

Joan Puig i Ferrerter

²⁰³ Es refereix al poema «Honor de cavalleria» del recull *Sons de lira i flabiol* (1927), en què el jo poètic repassa allò que fa hom mereixedor de l'honor de cavalleria: «No lliurar-se als que són més, | desertar febles recers | pels països roquissers | on l'isard tot lliure es cria; | sense sostre ni descans | cobejar dies llunyans, | és riota de bergants | i honor de cavalleria. | Veure aquell posat que us fa | el perill quan hom hi va; | no saber de recular | ni de plànyer gosadia; | travessar la pau d'un crit | i d'un foc novell la nit, | de firaires és neguit | i honor de cavalleria. | I seguir sens cap ombreig | ço que enyoro i que no veig, | que és més bell que el besoteig, | menges, vins o pedreria; | riure al glavi cor endins | i morir sota els clarins, | és angoixa de mesquins | i honor de cavalleria.»

[12]²⁰⁴

Unes lletres²⁰⁵

Londres, 25 octubre 1948

Estimat i admirat Josep Carner,

La nostra filla ja ens ha fet avis amb un noi dret i igual com diem.²⁰⁶ Esdeveniment familiar i trasllat a Londres, on serem fins Any Nou,²⁰⁷ m'han fet trigar massa a dir-vos el meu agraïment per les vostres darreres paraules sobre els meus sonets, per la delicada atenció que mostren les vostres notes, que els milloren sensiblement i per les quals us beso les mans. No estic conforme amb totes però. Per exemple: *ton argent fi, ta fulgurança d'or*, en lloc de *ton argent fi, ton resplendent pes d'or* em sembla una millor musical, eufònica, però una sensible pèrdua de densitat poètica. *Resplendent pes d'or*, or que pesa i ensem resplendeix, em sembla més original, poèticament una expressió més trobada i plena que *fulgurança*, que si és més musical, és en canvi més vague, massa *literària* i, aquí, tòpica. Llevat, però, de quatre o cinc coses com aquest[a] on certs guanys verbals són en pèrdua o minva de la força poètica, com encara, per exemple: *parpre buit*, en lloc d'*ull*

²⁰⁴ Aquesta carta, amb algunes modificacions, es troba reproduïda al dietari de Puig (1981: 238). A més, al fons Joan Puig i Ferrer de la BC es conserva un esborrany fragmentari de la lletra: «Aquí em sembla que la millora formal, eufònica és un greu perjudici de la densitat, originalitat i troballa poètica de l'expressió *ton resplendent pes d'or*. Or que pesa i resplendeix ensem. ¿No sentiú la diferència amb *fulgurança d'or*, més musical, més literària, però també més vague i més comuna o més tòpica? Llevat de quatre o cinc casos com aquest, tota la resta són millores reals, positives, essencials, i no sols formals que mai no us agrairé prou, que us en beso les mans. Ara, ¿sabré jo pels altres sonets més enllà dels disset que vós heu anotat, jo tingut la sort d'haver-hi vós posat les mans, sabré jo continuar, pels altres, les vostres vies de perfecció? Hi treballaré, m'hi esforçaré, és tot el que us puc dir. Pels nous que faci em sembla que no em serà tan difícil com pels que ja tinc fets. A més, ¿no heu potser observat ja vós que la meua poesia —si em permeteu de parlar així— té la seva essència, o substància, o raó poètica en una certa cosa que no depèn de la felicitat de la paraula, de la gràcia i perfecció de l'expressió en què vós, entre nosaltres, excel·liu com ningú més? La meua serà potser sempre una poesia una mica dura, rocallosa i tot, a desgrat de tots els esforços que hi faci, de tots els aprenentatges a què em sotmeti. Jo me'n planyo el primer. Però de vegades també sento o penso que una certa tendència —de la qual no s'escapa un Valéry, ni s'escapa un Mallarmé— a fer de la poesia cosa de les paraules, triomf bell, perfecte, exquisit [incomplet]».

²⁰⁵ Anotació manuscrita al marge en la carta incompleta (segurament un esborrany) conservada al fons de l'AHT. La carta enviada és la que es conserva al fons Carner de la BC.

²⁰⁶ Pilar Puig i Barranco, casada amb Francis John Burley. Del matrimoni neix un únic fill: Janet Burley.

²⁰⁷ Puig passa els darrers mesos de l'any a Londres, on s'havia casat la seva filla Pilar.

buit —¿no veieu la força d'ull buit?, ¿no penseu en els ulls morts, buits d'expressió de certes persones, dels caiguts, a la manera dels perduts del Dant?— i *parpre buit* no dona l'expressió prou viva, enèrgica; llevat, doncs, de pocs casos, les vostres millores són reals, positives i no sols verbals.

Ara, ¿jo sabré continuar per les vostres vies de perfecció tan clares per mi en els disset sonets on heu posat les benignes mans? Hi treballaré, m'hi esforçaré, és tot el que us puc dir. Pels nous que faci em sembla que no em serà tan difícil com pels que ja tinc fets. A més potser haureu observat ja vós que la meua poesia —si em permeteu parlar així— té la seva essència o substància, o raó poètica en una certa cosa que no depèn tant com en altres de la felicitat de paraula, de la gràcia i perfecció de l'expressió en què vós, entre els catalans, excel·liu com ningú més. Ara, però, no us penseu que vulgui tirar l'aigua al meu molí si us comunico unes certes idees meves sobre poesia. No per principi ni per teoria voldré fer una poesia una mica dura i fins i tot rocallosa. Res més lluny del meu pensament que això. I tanmateix potser sempre la meua poesia en serà una mica a desgrat de tots els esforços que hi faci i dels aprenentatges a què em sotmeti. ¿Qui fuig en absolut del seu temperament? De certes dificultats meves a mestrear la paraula jo me'n planyo primer que ningú. Dit això, vaig a la meua *idea*. Penso i sento que una certa tendència exagerada a donar massa importància al *fet* verbal —de la qual no s'escaparen Mallarmé ni Valéry, ans en foren exemples i predicadors— no sols no és tota la poesia, sinó que de vegades em fa veure amb temença un cert destí de la poesia mundana, com si s'anés abocant a un carreró sense sortida, a una deshumanitzada poesia exclusiva per a professionals. M'explicaré: Pur triomf de la paraula, paraula musical, delícia musical del mot, dels ritmes, del vers, de l'estrofa. ¡Sí, sí! Però quantes vegades no m'adono de l'excés per aquest cantó, en detriment de no sé què de profund i d'inefable poètic que no prové del triomf del mot musical; no sé què de l'humà, de carnal i espiritual ensems que jo trobo, per exemple, en certs poetes de llengua de mi desconeguda, i que potser lleigeixo mediocrement traduïts, i en canvi sovint no trobo en poetes francesos d'ahir i d'avui tinguts per model de perfecció verbal, de llengua pura, vull dir perfecta, i d'exquisida musicalitat. ¿Què tenen aquells que tot i traduïts em porten a les profundors poètiques i no tenen aquests que puc apreciar i sospesar amb el meu segur coneixement del francès? Finalment, la relació de la poesia entre el formal i l'essencial, entre l'existència o la presència de la poesia en si i l'excés d'importància donada a la paraula com si ella fos, en realitat, tota la poesia —excés del qual abusà Mallarmé i amb menys fortuna abusen

molts després d'ell— és cosa que m'ha fet i em fa meditar molt. Quan Valéry sembla voler desterrar el concepte, la idea, el sentiment —que ja sé que vós us podeu confondre amb la sentimentalitat— per arribar a dir que la poesia es fa amb paraules i no amb idees i sentiments, com digué a Degas,²⁰⁸ condueix la poesia per un carreró sense sortida o camí de perdició. Llavors jo crec que la salvació és pels camins del Dant, de Shakespeare, de Keats, àdhuc d'un Agrippa d'Aubigné, àdhuc d'un Browning tant a l'oposat de Mallarmé i Valéry. Tornar, doncs, segons el meu parer, a una poesia total, integral, que jo en diria, amb profanació, *poesia realista*, perquè no defuig cap realitat, ni de la idea, ni del concepte, ni del sentiment, ni de l'etern dramatisme humà —origen de la més gran poesia— ni de la gràcia i virtut de la paraula eufònica, musical.²⁰⁹

¡Ah, perdoneu si m'esbarro! Però penseu com en diverses sentades m'agradarà parlar amb vós d'aquests temes que us deuen apassionar com a mi mateix.

Si m'ho permetéssiu, un dia us diria sobre *aquell home*²¹⁰ i a l'entorn d'ell certes coses que vós hauríeu de saber i que potser faig malament de deixar-vos-les ignorar. Però avui no vull barrejar aquestes coses tan belles de la poesia amb les altres tan miserables d'aquest home. Vulgueu creure que us estima i admira amb tota devoció el vostre

Joan Puig i Ferrer

²⁰⁸ S'atribueix aquesta frase a Mallarmé, que li hauria dit al pintor després que Degas li expressés que tenia moltes idees per escriure versos però que no aconseguia fer-ho.

²⁰⁹ La defensa d'aquesta «poesia realista» és, és clar, defensa de la pròpia poesia. Puig, coneixedor que és poeta de versos aspres, explica a Carner com defuig el perfeccionisme formal per centrar-se en les «profundors poètiques».

²¹⁰ Ferran Canyameres; per la relació amb Puig, vegeu § 2; 1a part.

[13]

París 1 gener del 1949

Estimat i admirat Josep Carner,

Us desitjo un any més de salut, treball, prosperitat i benaurança. I molts, molts altres encara.

No puc, però deixar de dir-vos l'afflicció que em causa la vostra actitud amb mi. Sempre he sentit afecte, admiració i devoció per vós; ni d'obra, ni de paraula, ni de pensament no he estat infidel a l'amistat que us tinc. Tinc la vostra amistat per tan preciosa que me'n jugaria moltes altres, si fos necessari, per no perdre-la.

Us juro no haver intervingut per res en l'ofensa que us va fer *La Humanitat*²¹¹ a propòsit dels Jocs Florals de París.²¹² Jo era a Londres llavors. Quan vaig rebre *La*

²¹¹ *La Humanitat*, periòdic nascut a Barcelona l'any 1931 i vinculat a ERC des de 1933. Per a la direcció de la revista a l'exili, des de 1944 fins a 1948, vegeu Vigo (2011). *Quatre sagetes roges. El periodisme militant del director de La Humanitat a l'exili.*

²¹² Es refereix a l'acusació de *La Humanitat* d'influències comunistes en l'atorgament dels guardons dels Jocs. Malgrat que el «govern de la Generalitat ja s'havia dissolt», els Jocs es continuen «tutelant des de la Secretaria General de la Presidència» —creada per Irla— i, «en aquells dies de Guerra Freda, es va considerar per a alguns que el to havia estat massa comunista» (MORALES 2008: 884). El 24 de gener de 1948, Irla va anunciar la dissolució del govern en un discurs als micròfons de Ràdio París en el qual «va assegurar que la raó principal de la seva dissolució havia estat la manca d'entesa entre les forces polítiques catalanes» (SOBREQUÉS & MORALES 2008: 109). Com esmenten Sobrequés i Morales, malgrat la dissolució del govern «hi havia coses per fer en l'ordre social i cultural» i «el 28 de gener la Secretaria de Presidència de la Generalitat comunicava que el president Irla, mentre no pogués constituir un altre Govern “encarregarà a les personalitats que ell cregui més qualificades (donada llur significació en la vida política i espiritual de Catalunya) aquelles missions que en cada moment puguin presentar-se”» (SOBREQUÉS & MORALES 2008: 111). Així, enmig d'un clima polític de manca absoluta d'entesa ja d'antuvi enrarit a l'exili, Carner rep l'encàrrec —prèvies gestions de Guinart i de Canyameres (CANYAMERES 1996: 274)— d'organitzar els Jocs Florals a la capital francesa l'any 1948.

L'extens article de Tarradellas «El perquè d'una actitud» —publicat a la versió mexicana de *La Humanitat*, n. 14 de novembre-desembre de 1948— permet reconstruir, de primera mà, les difícils relacions del secretari general d'ERC amb els comunistes. En la publicació, que recorda les «reiterades» manifestacions del PSUC d'esdevenir el col·laborador natural d'ERC, Tarradellas atribueix el descarrilament dels vincles «al canvi total que representa el desfermament —ara fa uns mesos— d'una campanya violentíssima contra la democràcia catalana i contra els seus homes més representatius». Un canvi que atribueix únicament al PSUC —i del qual desmarca el PCE— i que s'hauria vehiculat a través del periòdic *Lluita*, que «repetia cada setmana amb grotesca insistència els atacs». Així mateix, un Tarradellas visiblement molest ressenya que «els comunistes catalans ens acusaven de “volar salvar les essències del franquisme”». En aquest context de desavinences notòries entre el PSUC i ERC, surt el n. 100 de *La Humanitat*, del 15-XI-1948, on es

Humanitat me'n vaig indignar. De tornada a París vaig dir a Tarradellas²¹³ que no sols havia comès un greu error, sinó una bestiesa que l'empetitia, el revelava mesquí i

publica una nota —atribuïble a Tarradellas— en què els editors de la revista escriuen: «lamentem profundament que, per influències i actituds que gens s'adiuen amb el que sempre havia estat aquesta festa, no hagin tingut el mateix esclat que els celebrats, durant aquests anys d'exili, en diferents repúbliques d'Amèrica, a Montpeller i a Londres». Malgrat que la nota argüeix la necessitat de no entrar en detalls per «patriotisme», tot seguit sentència: «volem creure que els catalans que formaven part del jurat qualificador i alguns de la comissió organitzadora hauran comprès que llur tasca ha estat tot el contrari d'un èxit» i elabora una detallada llista de les personalitats absents «per diferents motius» de la festa; absències degudes, al seu parer, a la gestió del consistori. La denúncia del periòdic es fa més dura i detallada, però, en el següent número, 101, del 29-XI-1948. Malgrat que la nota comença novament amb un fals descàrrec («Era el nostre propòsit no comentar festa dels Jocs Florals d'enguany»), esdevé un reguitzell de presumptes greuges i irregularitats comeses per part del jurat del Jocs. Així, es justifica la nova al·lusió als Jocs a la recepció de diferents epístoles, «els signants de les quals demanen, els uns aclariments i, els altres, informacions». L'apunt, que posa en dubte el criteri del jurat qualificador dels Jocs, reitera que treballa «per un ampli esperit d'unitat catalana» i vol fer esment d'alguns fets, al parer del periòdic, anòmals. Així, s'esmenta que «la major part dels treballs rebuts de Catalunya, malauradament, arribaren pocs dies abans de fer-se públic el veredict» i que, així, «tot l'esforç realitzat pels nostres germans de l'interior no pogué tenir-se en compte». Seguidament, s'afirma que el treball —«La reconciliació dels catalans»— pel qual Rovira i Virgili és premiat «no fou enviat pel seu autor als Jocs Florals». A continuació, es posa en dubte «la destinació que haurà fet el jurat qualificador de la meitat del premi concedit al senyor Eugeni Xammar», honor al qual renuncia per haver-lo de compartir amb un comunista, i apunta directament a Josep Carner perquè «no creiem que s'hagin realitzat els propòsits manifestats per escrit pel senyor Xammar al president dels Jocs Florals». Més endavant, s'atribueix l'absència de Cabot a la festa «per disconformitat amb el veredict, car tenim entès que durant les últimes setmanes abans de conèixer-se, havia anunciat diferents vegades el seu propòsit de dimitir». Tot seguit, culpa Carner d'impedir la creació d'un «jurat competent per a designar el guanyador del Premi Nicolau» i l'acusa de fer-ne guanyador el seu amic Josep Valls. En aquest aspecte, els editors van més enllà i expressen la «nostra felicitació als autors no premiats» i asseguren que «llurs treballs són tan inèdits com el dia que els varen trametre, car ningú no hi ha posat els ulls». Al parer dels autors de la nota, resta encara una polèmica: la concessió del premi Joan Lluhí ja que, «segons sembla, el treball premiat fou encarregat per part d'algun membre del jurat i [sembla] que, el dia del veredict, el seu autor encara no l'havia enllestit». Finalment, *La Humanitat* se serveix d'un retall de premsa del setmanari comunista *Lluita*, els autors del qual se senten complaguts pel funcionament dels Jocs i en remarquen el «contingut popular» i «l'esperit democràtic», qualificatius que el diari d'Esquerra Republicana recupera per sentenciar definitivament i despectiva: «Heus ací, doncs, que ja tenim establerts els Jocs Florals “democràtics i populars”.»

²¹³ Abans de llegir la revista, Puig ja havia demanat explicacions a Tarradellas des de Londres. Així, li escrivia el 8-XI-1948: «és que t'ha passat algun incident desagradable amb els organitzadors o amb el jurat dels Jocs? M'agradaria saber-ho minuciosament, i m'agradaria veure un exemplar de *La Humanitat* quan parli d'aquests Jocs. Les lletres de les quals m'adjuntes còpia em deixen entendre alguna cosa de desagradable per a tu» (AMTM).

rancuniós. Això li ho vaig dir davant de tota la meva família. Tarradellas es tornà blanc a causa de la meva duresa.

Exactament tal com us ho explico ho vaig dir a Melcior Font,²¹⁴ a Josep Obiols, a Mercè Rodoreda per tal que us ho repetissin, com em semblava més elegant que no pas

²¹⁴ Puig s'assabenta de la polèmica dels Jocs abans de poder llegir els exemplars del periòdic a través d'una carta de Font del 22-XI-1948, en què fa repàs del concurs: «La festa dels Jocs va quedar molt bé. Us adjunto també el discurs d'en Carner. Els dos poemes que us envio són els millors. L'aportació de Barcelona va ésser migradíssima. No sé per què. A propòsit dels Jocs, titllats de comunistes —i això perquè va haver-hi dos comunistes premiats, entre ells en Granier—, va haver-hi diversos conflictes. En Xammar va renunciar a un premi de prosa perquè havia de partir-se'l amb un comunista. El Pep [Tarradellas] no va assistir a la festa i va enviar cartes a tots els que formaven la comissió organitzadora per dir que no hi anava perquè no se li havia assignat el lloc que li corresponia. Es referia, suposo, al fet de no haver estat nomenat membre del comitè d'honor. En Ventura tampoc no va anar-hi. Va arribar de Suïssa el dissabte, amb idea —diu— d'anar-hi i no hi va anar. ¡Vaig veure que també tenia greuges!... ¿Què hi farem?» (fons Joan Puig i Ferrer, BC).

dir-vos-ho jo mateix.²¹⁵ Més tard ho vaig explicar també a Josep Queralt.²¹⁶ No sé si ho han fet.

²¹⁵ La polèmica pren molta volada i no escapa de la ploma de la majoria dels exiliats catalans, que coincideixen en considerar que les acusacions són infundades. Així ho assenyala també Faulí, que comenta que «encara que es parla d'unes "preteses influències roges" en aquests Jocs [...] la veritat és que l'organització apareix molt ben emparada» (FAULÍ 2002: 58). Obiols, en una carta a Carner de l'I-XII-1948 a la qual adjunta els dos números de *La Humanitat*, etziba: «És molt possible que sigueu subscriptor del diari, però és molt segur que, si en sou, el dipositeu ràpidament a la paperera sense desfaixar-lo.» Ultra això, Obiols assegura també que «Tarradellas s'hauria de fer psicoanalitzar i que no s'ha tornat boig, sinó que «en realitat s'ha acabat de tornar ase» (SUBIRANA 2000: 68). També Guinart, un dels organitzadors dels Jocs, escriu a Canyameres una carta el 9-XII-1948 a propòsit de les denúncies del periòdic: «La bona fe amb què intervenc en aquestes coses [les polèmiques] em diu que hi ha exageració en els retrets al·ludits i, sobretot, que no devien ésser publicats en lletres de motlle» (CANYAMERES 1996: 264). Guinart assegurat que descarta «tota contaminació, orientació o influència psuquista», però obre la porta a «la feblesa», feblesa «d'un sol membre» (CANYAMERES 1996: 265). Així mateix, Cabot, en una carta de l'II-XII-1948 a Manuel Alcàntara (delegat dels Jocs a Amèrica Central i Amèrica del Nord) —on anuncia que també ha escrit a Palai Sala (delegat dels Jocs a Amèrica del Sud), Guinart, Pere Mas i Perera i Guansé—, assegura que són falses les afirmacions del periòdic que confirmen que s'havia plantejat de renunciar al càrrec de membre del jurat: «Quan el meu candidat ha resultat perdedor, m'he dolgut, és clar, però no se m'ha acudit mai de dimitir» (CANYAMERES 1996: 266). Tanmateix, és en el les declaracions del secretari dels Jocs, Canyameres, on es pot trobar la més detallada i extensa crònica dels fets —a partir de les «insídies» de *La Humanitat*— en una carta del 19-XII-1948 a Pere Mas i Perera (CANYAMERES 1996: 267-279). L'epístola repassa les «incidències dels Jocs Florals d'enguany» amb el propòsit «que aconseguiré esvaïr la boira que la ressenya i les notes plenes de mala fe de *La Humanitat* han escampat en l'esperit de molts catalans». El secretari dels Jocs assegura que, en sortir el primer número difamatori, el jurat va enviar «fotos, discursos, memòria, veredicte i una ressenya feta potser amb una mica massa de precipitació» i assegura que el silenci mediàtic del jurat es deu, únicament, «perquè res no havia passat que mereixés haver-nos de justificar». Canyameres assevera que la ressenya està feta «per un senyor [Tarradellas] que s'ofendria si li neguessin el títol de patriota estrenu». Tot seguit, repassa i corregeix les absències a la festa que assenyala el periòdic i adverteix que «és més insidiós dir qui no hi havia». Canyameres atribueix la polèmica a l'egocentrisme de Tarradellas, el «Gran Absent» de la festa, que no era a la festa «perquè ni la comissió organitzadora ni el jurat no van visitar-lo mai per donar-li compte de res i, sobretot, perquè volia seure en una de les butaques reservades als invitats d'honor, a les personalitats franceses i espanyoles sense "ex"». A més, assegura que Tarradellas «ha posat sempre de relleu una animadversió declarada» contra Carner i l'acusa d'haver «fet retret d'una maniobra [de no acceptar de ser convidat als Jocs en qualitat d'exconseller] de la qual és culpable». Així mateix, assegura que «no ha donat ni un xavo» malgrat que li havia plantejat que *La Humanitat* atorgués un premi. Més avall, Canyameres posa en relleu que en els Jocs Florals de Londres de l'any anterior també s'havien premiat «autors psuquistes» i es pregunta si llavors *La Humanitat* no era, encara, anticomunista. Finalment, el secretari dels Jocs, que continua resseguint i desmuntant les calúmnies del periòdic, declara que l'apunt periodístic és de caràcter absolutament tendencios i que el diari «des del començament ha boicotejat els Jocs Florals» fruit del personalisme exacerbant de Tarradellas.

Avui, després d'un any de silenci vostre,²¹⁷ em decideixo a explicar-vos-ho jo mateix. Jo he pogut cometre errors, certes petiteses, mesquines[es] o vileses mai no les he fetes i sé que no les faré mai.

Amb el bon any rebeu testimoni de la meva fervorosa i invariable amistat.

Joan Puig i Ferrer

V/C. 66, Avenue de la Republique, Paris (11e)

Tarradellas, tan sols uns mesos després de la controvèrsia dels Jocs, el 14-I-1949, escriu una carta a Rodoreda (on aprofita per felicitar-la pel guardó malgrat que havia acusat Carner d'afavorir la parella Rodoreda-Obiols) en què posa en dubte la qualitat de l'obra poètica carneriana: «És evident que l'obra de Josep Carner és una fita més que important en la nostra renaixença literària. La seva influència seria ridícul que jo volgués ara minimitzar-la, però, en certs aspectes, la seva facilitat entortolligada fa que caigui en uns defectes que no soc jo qui hagi de fer-los remarcar. | Tinc la íntima convicció, però, que un bon dia sorgirà un crític intel·ligent i coratjós que ens dirà objectivament el que hi ha de bo i de dolent en l'obra de Josep Carner. Malauradament, fins ara això no ha succeït» (SANTACANA 2014: 383). A més, Tarradellas assegura que hi ha en Carner una excessiva bonhomia que ha fet enaltir obres ordinàries en prologar-les. A propòsit dels judicis literaris, precisament als Jocs Florals de 1948, Carner sol·licitava en el seu discurs un enduriment de la crítica (cf. nota 175).

Més tard, en una carta de Tarradellas a Pi i Sunyer del 3-IX-1950, recupera la polèmica dels Jocs Florals, resta importància als fets i es referma en el contingut publicat al periòdic: «En un dels últims viatges que vàreu fer, parlant de coses literàries em diguéreu que us sabia greu l'actitud de *La Humanitat*, vis-a-vis els Jocs Florals, perquè això, entre altres coses, us impossibilitava de demanar a Josep Carner el pròleg que us havia promès per al vostre llibre de versos. Crec sincerament que això no té res a veure amb la nostra actitud. A més, estic segur que Carner, passat els primers moments que suposo el devia molestar la nostra posició, deu comprendre que aquesta era la lògica» (SANTACANA 2014: 299). A propòsit d'aquest mateix fet, Tarradellas assegura al diari en una entrada del 2-V-1950 que Pi i Sunyer reprova la seva actitud respecte dels Jocs però l'atribueix a la consideració que Carner, que li havia de fer el pròleg, fa dels seus poemes: «segons en Carner, que l'havia llegit, eren una llauna i dolents» (SANTACANA 2014: 477).

²¹⁶ Josep Queralt i Clapés (1896-1965). Editor-fundador de les Edicions Proa a Badalona el 1928, amb Marcel·lí Antich. Promotor principal, juntament amb Puig i Ramon Xuriguera —que renuncia, en favor de Puig, a la direcció literària a l'exili (per desavinences respecte de la línia editorial que calia seguir) i definitivament al projecte de Proa a inicis de 1953—, de la represa a l'exili de l'editorial. A través del fons privat de Ramon Gual que recull documentació de l'editorial a l'exili i de la correspondència inèdita, conservada al fons Puig i Ferrer (BC & AHT) i al fons Josep Queralt (UP) —exceptuant algunes epístoles reproduïdes a Puig (1981)— entre Queralt i Puig es poden resseguir els esforços per a la represa de Proa a la Catalunya del Nord.

²¹⁷ En realitat, la darrera carta de Carner és de finals de setembre de 1948.

[14]

París, 5 maig del 1949

Estimat i admirat Josep Carner:

Si quan vingueu a París em volguéssiu portar el meu *centó* de sonets us ho agrairia moltíssim. Podrem veure'ns si vós no esteu massa enfeinat a París, o podeu confiar els sonets al nostre caríssim Obiols que me'ls trametrà. N'he fet alguns altres on les vostres notes i observacions em penso que hi han començat a deixar un bon rastre. Em prenc la llibertat d'enviar-vos-en tres que tenen la unitat d'un tríptic, com veureu pel títol i el contingut o substància.²¹⁸ Si encara fossin mereixedors d'alguna observació vostra jo us n'estaria agraït.

D'aquell *tiparrot*²¹⁹ no us en parlaria més si un d'aquests dies no s'hagués produït això: Un amic meu i conegut vostre²²⁰ anà al despatx del Quero i C[anyameres].²²¹ Damunt la taula del Quero hi havia, copiats a màquina, uns capítols de l'*esperpento*²²² de C. contra mi. Una altra persona de la casa, que no és Quero ni C., invità el meu amic a llegir allò. Diu el meu amic que en llegí dos capítols i que, fastiguejat, no volgué continuar. ¿La veieu la *cosa* allí, com exposada, com tinguda a la disposició de la gent nombrosa que freqüenta el tal despatx? ¿El veieu el gran Quero assegut a la seva taula mentre el visitant llegeix? ¿Veieu C. refregant-se les mans i llepant-se els morros al despatx del costat? ¿Veieu l'home que convida al visitant a llegir la *brutícia*? ¿Veieu la conformitat d'unes persones a fer gairebé pública, o casi pública, una infàmia i difamació contra un home que viu en el silenci i la solitud? Ah, estimat Carner, que poc en saben molts catalans d'aquell magnífic «Honor de cavalleria»²²³ que vós vàreu contar magistralment. Vós qui heu defensat Verdaguer trenta o quaranta anys després de la seva mort, que sens dubte l'hauríeu defensat bravament a l'hora de les persecucions, ¿no la sentiü la meva raó d'estar afligit pel capteniment *incoratjós*, mesquí, servil i criptós de tants catalans de l'exili? Doncs és la meva aflicció —la de no trobar un *home* vora meu— que m'ha inspirat

²¹⁸ «Tríptic de solitud» (conté els poemes «El reialme», «El cigne solitari» i «Sonet profètic»), que també envia a Benguerel en una carta posterior del 20-XI-1949.

²¹⁹ Ferran Canyameres; per la relació amb Puig, vegeu § 2; 1a part.

²²⁰ Miquel Valdés (cf. nota 200).

²²¹ Erill Pinyot (1999a: 203) també repassa aquest fet a través de la correspondència de Puig amb Gassol i Tarradellas.

²²² *El gran sapastre* (cf. nota 178).

²²³ Poema carnerià del recull *Sons de lira i flabiol* (1927, cf. nota 203).

el «Tríptic de la solitud» que poso a les vostres mans.²²⁴ ¡Contra covardia i baixesa poesia encara! I tal serà la meva novel·la, i tal serà *La complanta de Janet*.

Perdoneu la meva íntima expansió prop d'un gran poeta i amic.

Amb això tingueu-me sempre per devot amic i admirador vostre.

Joan Puig i Ferrerter

PS. Si per cas m'escrivíssiú més tard que al primer de juny, feu-ho a la meva pròxima nova adreça: 66, Avenue de la République – Paris (11e) on tindreu una casa i uns amics.

²²⁴ Més tard, Puig envia un plec de sonets a Carner, que se'n fa ressò en una epístola a Obiols del 8-VII-1949: «Si veieu P. F. digueu-li que un d'aquests dies li escriuré: estic ennavegat en feines i alguna altra dificultat. (Debades m'envià d'altres rims. Vós sereu molt millor conseller d'ell que no pas jo; insinueu-li, que com és veritat, “en aquests jorns malavirats i brúfols | estic ple de rampells i faig catúfols”.)» (OBIOLS & CARNER 2013: 212). Tot just quatre dies abans, el 4-VII-1949, Obiols havia escrit a Carner una jocosa carta en què feia paròdia de les mancances poètiques de Puig: «(Ah! Vaig veure, deu fer un mes, J. Puig i Ferrerter. Em va dir que havia reeixit un vers d'una música inefable —un dels versos més musicals del món. Va intentar de llegir-me'l qui-sap-les vegades i no ho aconseguí perquè, a les immediacions de la tercera síl·laba si fa o no fa, els sons pràcticament se li disposaven a la boca en forma de tap. Cada vegada que això s'esdevenia, deia: “Punyeta!” —com si assagés un exorcisme. De ben poca cosa li va servir. Vaig intentar de llegir jo, i vaig reeixir, utilitzant una manera de dir plena de sordines i de síncopes que ja havia emprat per a parlar amb el dentista un dia que tenia un flemó a la geniva. Aquest experiment hauria bastat, em sembla, a un home normal. Creure que el vers era pronunciable per una boca humana és com imaginar que, amb un violí, es pot imitar el soroll que fa un carro de trabuc quan descarrega grava. Li anava a suggerir que potser seria una bona solució de llegir-lo amb un xerrac a la mà, ja que cap home posseeix un sistema d'èlitres a gratar en un moment de compromís. Però em va semblar que una persona susceptible podria interpretar la cosa en mal sentit. Vaig dir-li, doncs, que no tota la música és fàcil —pensava en certs xisclets d'ocells del tròpic—, i que àdhuc existeix una música de tipus algèbric no pas feta per als instruments i l'orella, sinó per al paper i els ulls; que, en aquest pla, Agelet, per exemple, havia aconseguit coses sorprenents —una música petrificada, com si fos escrita per la Medusa. El sofisme, al fi i al cap, era ple de bona intenció: Puig va estar molt content i em va dir que em deixaria donar un cop d'ull a tota la seva obra poètica per si hi hagués alguna cosa a endegar. Si sou vós qui li ha suggerit aquesta idea per a pagar-me la inexplicable devoció que us tinc, és evident que Déu us ho tindrà en compte.)» (OBIOLS & CARNER 2013: 210).

[15]

París, 12 juny 1949

Estimat Josep Carner,

Ja instal·lats al nostre nou domicili us l'oferim —i no per compliment— tot renovant-vos l'expressió de la nostra amistat i admiració, car a casa meva tots us estimen i admiren. Avui som sis enlloc de tres. Els nostres de Londres, filla, gendre anglès, net²²⁵ han vingut a reunir-se amb nosaltres a París on ja estem junts i per això ens ha calgut cercar un pis més gran. És al 66, Avenue de la Republique, 6e, porta dreta (Paris – 11e). La casa té ascensor.

Us hi voldríem veure, tenir a la taula. Crec que vós i jo som fets per entendre'ns, crec que tot ens ajunta i que no res ens separa. Jo, si més no, ho sento així. A la *chambre de bonne*,²²⁶ al 7e, ja m'he arranjat una cambreta de treball d'on veig Notre-Dame, Saint-Sulpice, Pantheon, Saint-Paul, Observatori, el cap de la Tour Saint-Jacques, la Tour Eiffel, etc. etc., en fi, un bell espectacle damunt París i a l'horitzó terres i comes de l'Île-de-France. ¿Com voleu que no vegi les coses, o certes coses, una mica per damunt des d'ací dalt? Si un dia hi vinguéssiu a parlar amb mi, em sembla que us en convenceríeu.

Una vegada més rebeu l'expressió de la meva real amistat

Joan Puig i Ferrerter

²²⁵ Pilar Puig i Barranco, Francis John Burley i Janet Burley.

²²⁶ La *chambre de bonne* és una habitació separada —en els orígens per al servei— habitual als apartaments burgesos parisencs, situada normalment a les golfes.

Puig es fa ressò del canvi de pis al dietari (1975: 410): «Del 59, Rue Caulaincourt, hem vingut a viure al 66, Avenue de la République, sisè pis amb ascensor. Filla gran, gendre i nét han vingut de Londres a París per reunir-se amb nosaltres. Ara estem tots junts, sis persones i ens ha calgut un pis més gran. A Caulaincourt no hi cabíem. Jo m'he aariat una cambreta de treball al setè, a la *chambre de bonne*, que diuen aquí, petita, alta, i claríssima. Car no tenim serventa, ni pensar-hi. Ara tinc una magnífica vista damunt París. Veig Notre-Dame, Saint-Pau, Panthéon, Saint-Sulpice, Observatori, invalides, Tour Eiffel, etc.; i al fons, enllà de París, les comes de l'Île de France. Tot molt bell, vast, grandios. Aquí escric llargues hores tots els matins. Tinc flors al balcó. Aquí acabaré la novel·la si Déu vol, i potser la vida, car dubto que pugui tornar a Barcelona abans de morir.»

[16]²²⁷

París, 3 d'agost del 1949

Senyor Josep Carner

Estimat i admirat amic:

Josep Queralt i jo anem a reprendre, a França naturalment, les Edicions Proa.²²⁸ Ja tot ho tenim gairebé a punt. No volem, però, llençar el primer volum, que serà el 93 de la col·lecció «A Tot Vent»,²²⁹ sense fer el necessari per acoblar de nou tots els nostres antics col·laboradors, i el primer en qui hem pensat, i el primer a qui escrivim sou vós, estimat Carner.²³⁰ Ens donareu una gran alegria si accepteu de col·laborar amb nosaltres en una empresa que, encara més que abans, pot fer bons serveis a les lletres catalanes i a l'esperit de Catalunya des de l'exili angoixosament llarg.²³¹

El nostre pla és el mateix d'abans. Continuar i superar la història de Proa és el nostre deler, la nostra sola ambició. Donar en català, en bells volums, bones novel·les estrangeres clàssiques i modernes, i acollir els novel·listes catalans que en siguin mereixedors, sobretot els nous, els més joves, si és que n'han sortit a l'exili o dins del malaurat sòl català. Tota obra amb valor d'art que respiri la llibertat de què està mancada avui Catalunya serà acollida per nosaltres amorosament. ¿Voleu, doncs, acceptar de nou el lloc preeminent que vós teníeu en les nostres edicions, com sempre l'heu tingut en la nostra estimació i admiració? Serà el nostre goig i l'honor de Proa. Sabem prou el vostre amor a les coses ben fetes catalanes i per a Catalunya per tenir l'esperança que no refusareu. Si heu fet, o voler fer alguna narració de mena novel·lística, a mans besades us l'acollirem. Tan aviat com ens sigui possible publicarem la vostra magnífica traducció del *David Copperfield*.²³² I us voldríem confiar sense massa tardança la traducció de la

²²⁷ Aquesta epístola es troba reproduïda al dietari de Puig (1981: 240).

²²⁸ Sobre la represa de les Edicions Proa a l'exili, cf. nota 97.

²²⁹ La publicació del n. 93 de la col·lecció suposa la represa de Proa, que trenca el silenci editorial de tretze anys d'ençà de la publicació de *Destins* (n. 91), de Xuriguera, i *L'olla d'or* (n. 92), d'E. T. A. Hoffmann l'any 1938.

²³⁰ Certament, Puig escriu a Carner per sol·licitar-li una obra per a la represa d'«A Tot Vent» un mes abans que a Guansé (a qui escriu al setembre de 1949) i tres abans que a Benguerel (a qui escriu a el 20-XI-1949).

²³¹ Plàcid Vidal recull l'opinió de Puig a l'entorn de la faceta de novel·lista de Carner: «el literat català que pot escriure una bona novel·la d'avui dia, ciutadana, és Josep Carner», perquè «té un cop d'ull i un coneixement de la societat com ningú més» (1934: 364).

²³² La relació editorial entre Carner i Puig no comença a l'exili. Encarregat de la direcció d'«A Tot Vent» a Catalunya fins a l'esclat de la guerra, Puig va acordar amb Carner «de

bellíssima novel·la d'Emily Brontë *Wuthering Heights* com també alguna de les novel·les més significatives de Faulkner i d'altres americans.²³³ I això sols per a començar, que si vós us decidíu a col·laborar amb nosaltres, altres coses dignes de vós i de Catalunya us confiarem.

De la nostra empresa estarà absent tot personalisme.²³⁴ Tot el que sigui servir l'esperit català i la bona literatura posada en bon català serà acollit amb amor per nosaltres,

portar-hi [a la col·lecció] tres de les obres majors de Dickens, i aquesta feina el va ocupar entre el 1928 i el 1931» (ORTÍN 1996: 108). Malgrat que Puig assegura a Carner en una carta del 26-III-1950 que la traducció es publicarà als primers números de la represa, el cert és que no surt a la llum fins a l'any 1964. El 26-III-1950, Puig escriu a Queralt: «Digueu-me si el *David Copperfield* cabria en dos volums. Seria importantíssim publicar, ja a la primera sèrie, aquesta traducció de Carner, pel seu prestigi i perquè, com d'ell, serà bona. Jo també vull ser a la primera sèrie» (fons Puig i Ferrerter, BC). Finalment la novel·la de Dickens, la traducció de la qual estava enllestida l'any 1930 —«el 20 de desembre [de 1930] Carner n'enviava el text a [Jaume] Bofill [i Mates] “per si vols lliurar-lo a Puig i Ferrerter contra dues mil cinc-centes pessetes”» i «el 5 de març de 1931 ja li n'havien fet efectiu el pagament» (ORTÍN 2002: 123)—, es publica en tres volums el 1964 i esdevé el número 105 d'«A Tot Vent». Malgrat que «l'essentiel du fonds éditorial de Proa antérieur à la Guerre civile avait été pillé et brûlé par les franquistes» (LLOMBART 2006: 235), Guillamon (2016: 30) relata com se salva la traducció feta per Carner —i també les traduccions de Jordana (*L'hereu de Ballantrae*) i Cabot (*L'estany del diable*)—: «A través d'Antonet Fradera i d'un altre matrimoni amic, que a les cartes de Queralt apareixen com a Pepito i Maria Lluïsa, els originals de Proa van anar passant la frontera. Així es van salvar els llibres que Proa va anar recuperant amb grans angúnies als anys cinquanta.»

Contra la tardança en la publicació d'aquesta traducció, l'any 1934 Proa publica *Les grans esperances de Pip* (traducció carneriana de *Great expectations*, de Dickens). Carner, que envia el manuscrit a Puig més tard que el *David Copperfield* —com en queda constància en la missiva a Bofill i Mates del 5-VI-1931—, la veu publicada abans, possiblement per la seva extensió més modesta: «He acabat la traducció de la 3a novel·la de Dickens, la darrera de les que m'havia proposat traduir, i escric a P. i F. si la volen o no» (CARNER 1995: 95). Per a una relació de les traduccions realitzades per Carner, vegeu Garolera (2018).

²³³ Tot i que Puig exposa a Guansé, en la primera carta que li envia l'octubre de 1949, un pla inicial de publicacions que preveu la traducció de Carner de *Wuthering Heights*, el cert és que el poeta mai no arriba a traduir-la. Puig, en l'esborrany d'una carta a Riba li proposa la traducció de la novel·la de Brontë: «Quan sigui l'hora podríeu, si les tinguéssiu, lliurar unes narracions o traduir-nos *Wuthering Heights* d'Emily Brontë» (6-X-1950, fons Joan Puig i Ferrerter, AHT). Amb tot, en la lletra que Puig finalment envia a Riba el 8-X-1950 la proposta desapareix: «Pensaré com podríeu col·laborar a Proa. Tot no va tan de pressa ni tan planer com desitgem Queralt i jo» (fons Carles Riba i Clementina Arderiu, ANC).

²³⁴ Aquesta preventiva frase a Carner demostra l'obsessió de Puig a excusar-se —fins i tot abans de rebre cap crítica— i amaga, en el fons, la raó de la represa de les Edicions Proa: el retorn del segell editorial és, per a Puig, potser la darrera oportunitat de donar sortida al cicle novel·lístic d'*El pelegrí apassionat*.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Proa té una història, ja la sabeu, i vós vàreu contribuir a fer-la brillant.²³⁵ Doncs, la volem continuar i millorar, com us dic més amunt, i d'aquí que ens adrecem a vós primer que a ningú.

Tot esperant llegir-vos, l'amic Queralt que aquests dies es troba a París, a casa meva, us saluda afectuosament i devotament, i jo us abraço amb l'amistat i devoció de sempre, inquiet una mica, però, d'un silenci vostre que em penso no haver merescut.

Joan Puig i Ferrerter

²³⁵ Carner havia publicat prèviament amb l'editorial el recull poètic *Lluna i llanterna* (1935).

[17]

Brussel·les, 6-I-1950

Benvolgut amic,

La meva *svogliatezza* d'escriure no ha tingut més causa que la meva multitud de feines,²³⁶ i el desig d'expressar-me un dia més desvagat (desig quimèric) amb més amplitud. ¿Com i per què podria fer-vos cap retret? No us dec sinó atenció, i no m'atuïu més que sota un pes de gratitud. Em plau que Proa revisqui: he escrit a Queralt promentent-li que l'ajudaria com li plagués,²³⁷ per bé que suposo que la seva missió més constant, naturalment, serà al servei de la vostra glòria.

Us desitjo tota manera de béns: passió i serenitat, contradicció i victòria, salut i feina, anomenada i guany. I vida sortosa amb tots els vostres!

El vostre vell amic

Josep Carner

²³⁶ D'ençà de 1946, un any després d'haver-se instal·lat a Bèlgica, i fins a 1954, Carner és «professor [a la Université Libre de Bruxelles] i, més tard, director de l'Institut Hispanique» (SUBIRANA 2000: 22). A més, compagina la docència amb diferents feines menors i col·labora en la represa de la *Revista de Catalunya*.

²³⁷ Carner respon a Puig el mateix dia que contesta una carta de Queralt del 21-XII-1949 (CARNER 2009: 341). Queralt s'esforçava, en la seva lletra, a reblar el missatge clement de Puig: «Jo sé —després d'haver passat uns vint dies a París amb el senyor Puig i la seva família— que tots ells continuen tenint per a vostè l'estima i admiració de sempre. Quan el nom de vostè sorgia en les nostres converses, sempre el senyor Puig aprofitava l'avinentesa per a afirmar textualment “... per l'amistat de Carner em jugaria sense vacil·lar la major part de les meves amistats”. Cregui'm, estimat Carner, que em sap molt de greu no saber escriure bé per tal de poder transmetre-li una narració ben detallada de les nostres converses referents a vostè i l'esperança que posàvem a la seva aportació a l'Obra que pretenem reprendre i afermar!» (CARNER 2009: 342).

[18]

París, 26 març del 1950

Senyor Josep Carner

Estimat i admirat amic:

En resposta a la vostra darrera que us agraeixo molt, vinc a dir-vos que la col·lecció «A Tot Vent» de les Edicions Proa publicarà aviat els seus primers volums, editats a França. El segon i tercer volums gairebé us puc assegurar que seran la vostra traducció de *David Copperfield*.²³⁸ Però una altra cosa motiva la meva carta. ¿Us agradaria i us convindria publicar a les nostres edicions el *Misterio de Quanaxhuata* en català?²³⁹ Tothom me n'ha dit molt de bé. Essent una obra de imaginació en prosa (i vostra) no seria gens forçat donar-la com una *mena de novel·la* dins la col·lecció «A Tot Vent». Vós teniu la paraula i l'esperem. Que l'obra sigui en forma de diàleg no és cap dificultat.²⁴⁰

²³⁸ El pla de publicacions varia repetidament, influenciat pels comentaris i suggeriments dels corresponsals i per la manca de resposta d'alguns col·laboradors. La traducció del *Copperfield*, massa llarga per a encabir-la en dos volums, no es publica fins a l'any 1964 (cf. nota 232).

²³⁹ Obra publicada per Ediciones Fronza —empresa dirigida per Avel·lí Artís i Balaguer (RIERA LLORCA 1994: 69)—, a Mèxic, l'any 1943.

Carner havia ofert prèviament a Queralt un original per a la represa de Proa en una carta del 6-I-1950: «Si, en qualsevol moment, us convingués un llibre meu, no haureu de fer més que manar» (CARNER 2009: 344). Com apunta Subirana (2000: 154), «Obiols conta a Carner que hi ha en marxa la represa —des de Perpinyà— d'Edicions Proa» i l'avisava, en una carta del 26-I-1950, que Puig l'escriurà per demanar-li la versió catalana d'*El misterio de Quanaxhuata*: «Guansé li ha escrit [a Puig] dient-li que seria de doldre que la reaparició de Proa només servís per a publicar els seus llibres amb una llista de col·laboradors a la coberta a tall d'aval. P. i F. em va deixar llegir la carta i em va dir que, ben mirat, potser seria millor començar amb un llibre vostre. Un dia d'aquests us deurà escriure us demanarà la versió catalana del *Misterio*» (OBIOLS & CARNER 2013: 229). Això, no obstant, Carner ja havia escrit a Obiols uns dies abans, el 19-I-1950 sobre el mateix afer: «Què se sap de l'editorial de Queralt? El dit bon home em va demanar consells —ja es veu l'afer segur, potser amb massa oportunisme— i no li vaig recomanar sinó M. R., vós i Calders» (OBIOLS & CARNER 2013: 226).

Camps i Arbós (2004: 53-56) repassa, des de l'òptica de Xuriguera i Queralt, la preparació del volum d'*El Ben Cofat i l'Altre*.

²⁴⁰ El fet que el llibre de Carner no es tracti d'una novel·la estricta obliga Puig a encomanar un pròleg a Xuriguera per allargar el llibret i justificar-ne la publicació. La particularitat de no publicar una novel·la per a l'inici de la sèrie a l'exili obliga Queralt a encomanar «a Xuriguera la redacció d'una "Nota de l'editor" que precedeixi el text de Carner» (CAMPS I ARBÓS 2004: 55). La nota, publicada també a mode de davantal de l'edició, assenyala que «excepcionalment» es publica «un llibre que no és una novel·la» a la col·lecció. Per justificar la decisió, la nota apunta que «a l'hora en què les Edicions Proa tornen a reviure, ens ha semblat que la millor manera de restar fidels al seu propòsit d'honorar i difondre

Debutarem, o millor reprendrem a França amb la novel·la catalana que surti premiada als Jocs Florals de Perpinyà.²⁴¹ Proa hi ofereix un premi de cent mil francs, indivisible, i que no pot quedar desert, i sols a una novel·la catalana.²⁴² Després vindrà Dickens – Carner. Després jo. Us equivocaríeu si penséssiu que Proa serà el meu feude. Serà el de tots els escriptors catalans amb cara i ulls, com es diu. Jo sabré restar al petit lloc que em toca. *Mon verre est bien petit, mais je bois dans mon verre.*²⁴³ Estimat Carner, em sembla que no ens coneixem d'avui ni d'ahir. Algunes vegades us recordareu de la conversa que vam tenir un matí de diumenge al cafè Lutèce en presència del caríssim Obiols. Potser ja ho heu fet.

Jo de cop donaré un sol volum. Ja ni em faig la il·lusió de veure publicada entera una obra en deu llibres (deu títols) que reclama una quinzena de volums i no petits.²⁴⁴ Ni els sonets,²⁴⁵ ni una mena de diari sense dates dit *Ressonàncies* (llarg, llong),²⁴⁶ ni un cert

el nostre verb escrit, era incorporant-hi una obra inèdita del príncep dels nostres poetes, de l'escriptor a qui més glòria deu la nostra llengua literària després del redreçament efectuat per Verdaguer». Tasis, que desconeixia l'autoria de la nota editorial, escriu a Xuriguera el 27-XI-1950: «Llegiu l'anunci de la primera sèrie de volums. Si n'endevineu l'orientació us agrairé que me l'expliqueu car jo me'n sento incapaç. A no ésser que tot sigui posat en joc —el nom de Carner i tot a desgrat de no ésser novel·lista— per a fer el marc a *Les novel·les de Janet Masdeu*» (TASIS & XURIGUERA 2002: 110). Això no obstant, Xuriguera, en una carta a Tasis del 9-IV-1951, es mostra molt crític amb la decisió de reprendre la col·lecció amb el llibre de Carner: «A hores d'ara la Proa està imprimint un original de Carner: *El Ben Cofat i l'Altre*. No sé ben bé què ve a fer-hi aquest llibre en una col·lecció de novel·les. Sembla que el text és molt bo i les ganes de vincular el nom de Carner a la represa de les Edicions han pesat més que tota altra consideració» (CAMPS I ARBÓS 2004: 55).

²⁴¹ En realitat, Proa reprèn l'activitat a la Catalunya del Nord amb el llibre en francès *La légende de Pablo Casals* (1950), d'Arthur Conte. Pel que fa a la col·lecció «A Tot Vent», el llibre premiat als Jocs Florals de Perpinyà —*L'home dins el mirall*, de Benguerel— no n'enceta la represa, sinó que ho fa la versió catalana del llibre de Carner: *El Ben Cofat i l'Altre*.

²⁴² Puig dona als Jocs Florals l'import per a l'establiment del premi (§ 4; 1a part), com es palesa a la carta que escriu a Queralt el 26-III-1950: «Queralt, he tingut una ideota. Ofereixo, als Jocs Florals de Perpinyà, un premi de cent-mil francs a la millor novel·la catalana» (fons Puig i Ferrerter, BC).

²⁴³ «Mon verre n'est pas grand, mais je bois dans mon verre». Vers del poeta francès Alfred de Musset (1810-1857).

²⁴⁴ *El pelegrí apassionat*.

²⁴⁵ *La complanta de Janet* (cf. nota 150).

²⁴⁶ Dietari personal de Puig. Editat pòstumament per Graells en dues parts, el 1975 —*Diari d'un escriptor*— i el 1981 —*Memòries polítiques*—, «on s'acumulen anotacions [de 1942 a 1952] sobre els temes més diversos, sorgides al vol del record o a partir d'especulacions i comentaris que li suggereixen les seves lectures, els autors que estimava i admirava, els fets envoltants, l'evocació d'un passat fecund i ple». A més de «l'evocació retrospectiva», al dietari es pot trobar «el comentari de lectura, l'especulació de tirat

assaig vagament filosòfic que es diu *La possibilitat*.²⁴⁷ En fi, per un disbauxat o un dissipat a l'exili sembla que no està malament, ¿oi?

¡Més ai que més ai! La mala llegenda corre i els que podrien no la volen aturar. ¡Si llegíssi la carta que m'ha escrit Domènec Guansé! Diu que farà por com el Comte l'Arnau.²⁴⁸ Guansé està *encanyameritzat* i no es vol *puigferretitzar*. Però vaja, ens ha promès un llibre per a Proa.²⁴⁹

Perdoneu, és la vàlvula que deixa escapar un gas més aviat sense malícia.

filosòfic, la pinzellada referent a la seva situació personal del moment, i en general tot allò que hagi tingut un "ressò" en el seu esperit». Tot plegat, fa de *Ressonàncies* «un document bàsic sobre la vida i l'obra de Puig i Ferrerter, i també sobre el seu pensament, la seva ideologia, l'estètica i les circumstàncies de creació de la seva darrera obra narrativa» (GRAELLS 1975: 9). Per a una anàlisi sumària del dietari, vegeu Escandell (2008a-b) i Graells (1975 & 1981).

L'original del dietari es troba al fons Puig i Ferrerter, BC, en diferents estadis. A més, al fons Proa, UVIC, es conserven fotocòpies de plecs esparsos de pàgines del volum de Memòries polítiques. S'hi conserva, també, la còpia d'una carta mecanoscrita de Cendrós a Triadú del 21-VI-1978, en què li demana el parer i la conveniència de publicar el text de Puig: «T'envio amb caràcter, naturalment, més que confidencial, dues carpetes que contenen trossos de les *Memòries* de Joan Puig i Ferrerter. | Et prego de llegir-les i donar-me el teu parer, de paraula o per escrit, sobre la conveniència o no de publicar-les. | Quan em contestis pots tornar-me aquests fulls fotocopiats, no fos cas que en un dia te'ls trobessin els mossos d'esquadra.»

²⁴⁷ Assaig filosòfic inèdit que gira entorn de la idea nietzscheana que «l'home és una possibilitat constant. La possibilitat i les possibilitats són dins nostre, són una força latent, com en la matèria les puixances que l'home no cessa de descobrir-hi i d'aprofitar per al seu bé o el seu mal» (PUIG 1975: 428). Malgrat que Puig presenta l'assaig com un estudi enllestit, el cert és que escriu, l'any 1949: «Tinc començat [...] un assaig filosòfic que es diria *La possibilitat*» (PUIG 1975: 428). Un any més tard, anota, encara: «Vaig escrivint l'assaig filosòfic *La possibilitat* on treballo molt lentament, no sovint, i sols en forma de notes» (1975: 454). Finalment, el 1951, escriu: «Ara m'atrauen altres coses. Primer continuar un assaig filosòfic que es diria *La possibilitat*, i acabar-lo si visc encara alguns anys» (PUIG 1975: 469).

El manuscrit de l'obra, tant un esborrany com una versió mecanografiada, es pot trobar al fons Puig i Ferrerter, BC. Ara bé, com apunta Graells (1975: 18), «de *La possibilitat* ens n'han arribat una vintena de planes d'apunts, en anotacions molt semblants, en l'estil i la forma, a les que componen el dietari».

²⁴⁸ Guansé escriu a Puig el 4-XI-1949: «Així, de lluny, teniu aire de revenant, i feu una mica de por. Car no és solament Canyameres qui ha escampat la llegenda o la història dels vostres pecats, i hi ha el perill que la gent us miri com a una mena de Comte Arnau.» A les memòries, Puig escriu: «I ja tenim la mala llegenda de Puig i Ferrerter corrent pel món i l'ànima de Puig i Ferrerter fent por com la d'un Comte Arnau» (PUIG 1981: 312).

²⁴⁹ La novel·la *Laberint*. Esdevé el n. 95 d'«A Tot Vent», després d'*El Ben Cofat i l'Altre* (n. 93) i *L'home dins el mirall* (n. 94). Dos anys després, Modest Parera en publica una versió en castellà, amb alguns canvis als noms dels protagonistes (GUANSÉ 1954). Arola Editors edita l'obra el 2003 amb un estudi introductori de Corretger (GUANSÉ 2003).

Us estima amb la devoció de sempre el vostre

Joan Puig i Ferrerter

A propòsit dels sonets, si un dia veniu a París i me'ls volguéssiu fer arribar n'estaria content. Però n'he escrit bastants més.²⁵⁰

²⁵⁰ Nota al marge.

[19]

París, 16 abril del 1950

Senyor Josep Carner

Estimat i admirat amic:

Amb Mercè Rodoreda i l'Obiols que ahir estigueren tota la tarda a casa vam parlar llargament de vós.²⁵¹ Ells creuen que el vostre *Misteri* aniria perfectament a les Edicions Proa. Jo crec amb ells que seria honor de les nostres edicions iniciar la represa amb la vostra obra. (Sols després de vós jo gosaria donar el primer volum de la meva novel·la.)²⁵² Seguiria la novel·la premiada als Jocs Florals,²⁵³ sempre suposant que el premi ha estat ben guanyat. Seguirien Guansé, Benguerel, Jordana, Xuriguera, etc. No poso la Rodoreda perquè el meu desig és que ella tingui el premi.²⁵⁴ L'any segon de la nostra represa celebrariem el centenari (volum 100 de la col·lecció «A Tot Vent»), amb el *David Copperfield*.²⁵⁵

²⁵¹ Rodoreda, Obiols i Puig passen llargues estones junts a París. L'epistolari de Rodoreda permet resseguir alguna d'aquestes trobades, que l'escriptora explica a Joan Prat (RODOREDA 2017: 214; 222; 225; 229; 240; 252; 254; 256).

²⁵² El consell de Guansé en relació al pla de publicacions exposat per Puig provoca que decideixi d'esperar per publicar el primer volum del cicle novel·lístic i de cedir el número de la represa a Carner, per tal que no s'associï el nom de Puig al de les Edicions Proa.

²⁵³ El premi de les Edicions Proa, recull el llibret dels Jocs Florals de Perpinyà, «esplèndidament dotat i destinat a la millor novel·la inèdita presentada al concurs, ha estat atribuït a *L'home dins el mirall*, de Xavier Benguerel. Escriptor consciencios, Xavier Benguerel evidencia una vegada més en la seva novel·la quin grau de subtilitat en l'anàlisi psicològica pot assolir la llengua catalana» (JOCS FLORALS 1950: 39). La novel·la de Benguerel, impresa l'any 1951, es reedita també a Edicions Proa el 1986. A les edicions en català cal sumar la versió castellana *La máscara y El hombre en el espejo*, publicada a Buenos Aires l'any 1950 a l'editorial l'Editorial Sudamericana (cf. nota 85).

²⁵⁴ Malgrat que Puig dona per segur repetidament que Rodoreda facilitaria una novel·la per a la represa editorial —fins i tot l'inclou en els primers plans de publicació de la col·lecció— i que l'avisava amb antelació de l'anunci del premi dels Jocs Florals, el cert és que l'autora mai no cedeix cap original a Proa. A propòsit de la novel·la que promet a Puig, la lletra que Rodoreda escriu a Tasis el 20-VII-1956 palesa que, certament, l'escriptora malda per lliurar una obra a Edicions Proa: «Vaig anar a veure Cruzet. Em va dir que, publicar un llibre de contes, no li interessava gaire, però que podia enviar-lo —el llibre o recull— al premi Víctor Català. El que sí que li interessa és una novel·la. Per tant, ja he agafat la que tenia enllestida per a Puig i Ferrerter i ja he començat a treballar-hi i a refer-la de dalt a baix» (RODOREDA 2017: 299). Anys abans, el 17-IV-1954, Rodoreda admet a Puig que havia bandejat la novel·la per diversos motius però que «pel que fa a la publicació de la novel·la [probablement, *Isabel i Maria*, segons Arnau], no patiu: si continua la Proa la Proa la publicarà» (RODOREDA 2017: 266).

²⁵⁵ A propòsit de la publicació de la traducció de *David Copperfield*, cf. nota 232.

Vinc, doncs, a demanar-vos el *Misterio*, amb insistència, i àdhuc amb urgència perquè estem pròxims a imprimir els prospectes²⁵⁶ i voldríem donar en ells la llista dels sis primers llibres, primer any de la represa. Vós teniu la paraula, us l'espero.

Amb veritable alegria m'he subscrit per als vostres *Poèmes*, alegria de llegir els darrers que heu fet i de veure-us posat en francès.²⁵⁷ Ja era hora que un home com vós pasés fronteres i espero i desitjo que en passeu més d'una. En fi, l'Obiols ja us ho comunicarà.

Maneu al vostre devot amic

Joan Puig i Ferrerter

He escrit a Pere Calders, i, naturalment, li parlo de vós.²⁵⁸

²⁵⁶ Puig sufraga el cost de la impressió dels prospectes, que contenen un primer pla de publicacions que no tarda a canviar (§ 4; 1a part). En una carta a Queralt, el 26-III-1950 Puig s'ofereix a pagar el cost dels prospectes: «De seguida farem un escampall de prospectes per tot arreu on hi hagi catalans. Prospectes bonics, ben impresos, en bon paper, on ja puguem donar tots els títols de la 1a sèrie» (fons Puig i Ferrerter, BC).

L'any 1950 surten els primers prospectes de Proa, que recullen aquest pla de publicacions: n. 93 *El Ben Cofat i l'Altre*, Carner; n. 94 *L'estany del diable*, Sand; n. 95 la novel·la premiada als Jocs Florals de Perpinyà; n. 96 *L'hereu de Ballantrae*, Stevenson. A més, anuncien també la publicació de dos volums d'*El pelegrí apassionat*, en un format més gran que l'habitual de la col·lecció, sota el títol de *Janet del cercle màgic*. Queralt fa arribar a Carner pels volts d'octubre de 1950, una mostra d'aquest primer prospecte de la represa de l'editorial: «Fa bastants dies vaig adreçar-li un prospecte dels que he fet imprimir per tal d'anunciar la reaparició de Proa. Ho vaig fer així, sense acompanyar-lo amb uns mots meus, amb la intenció un xic pueril que li prego vulgui excusar-me, de fer-li experimentar la impressió que jo busco obtenir d'aquells que el rebin a la impensada, i que, naturalment, desitjo que sigui la d'una agradable sorpresa» (CARNER 2009: 345).

²⁵⁷ Es refereix a *Paliers* (1950). Recull «antològic de poemes antics i alguns d'inèdits en versió francesa, publicat l'any 1950 a Brussel·les» per Éditions de la Maison du Poète (COLOMINES 1967: 79). Inclou vint-i-un poemes —onze d'inèdits— traduïts per Noulet i Carner mateix i amb pròleg de Roger Cailliois. Aquest recull poètic és la primera de les vuit obres de ficció de Carner traduïdes al francès.

²⁵⁸ Nota al marge. Calders respon a la carta de Puig, que no es conserva, el 28-IV-1950 (§ 5; 1a part) i celebra la represa de l'editorial. Això, no obstant, Calders no arriba a publicar mai amb Edicions Proa i La ciutat cansada, obra que ofereix a Puig, no es publica fins al 2008, editada per Jordi Castellanos, a Edicions 62.

Carner i Calders coincideixen a Mèxic entre el 1939 i el 1945. Sobre la relació intel·lectual i personal que assenten en aquesta època és imprescindible la biografia que Calders fa de Carner: Pere Calders (1964) Josep Carner. Vegeu, també, la síntesi que en fa Subirana (1996) «L'oncle d'Amèrica: Pere Calders i Josep Carner». Com apunta Subirana (1996: 227), l'apartat destinat als anys que comparteixen a Mèxic destil·la «tendresa» i «implicació personal». Així mateix, és revelador el testimoni epistolar. En una carta a Bartra, del 10-III-1940, Calders expressa la relació amical amb Carner: «En Carner és un home magnífic. M'hi he fet molt amic i m'ha ajudat de debò» (AULET 1996: 68).

[20]

Brussel·les

12 maig 1950

Benvolgut P. i F.,

Excuseu-me el retard a respondre-us. Primer de tot us regracio per les vostres paraules benvolents a propòsit de l'aparició del meu llibre.

Pel que fa al text català del *M. de Q.* (en la seva forma més estricta i condensada: no goso dir més teatral), faré els impossibles per a tenir-lo llest del 20 de juliol al 10 d'agost.²⁵⁹ Només *en aquest moment* (i no per abans, per diverses raons) he pogut atènyer la seguretat, si no em sobrevé accident o malura, de servir-vos. Desitjaria dues precisions. La primera, pel que fa a les proves. Voldria veure'n les primeres i les segones, i que de les segones n'hi hagués també un aplec per a Obiols: per a tots serà gran negoci que el llibre surti acurat.²⁶⁰ També em complauria de saber quina quantitat teniu

²⁵⁹ La publicació de l'obra sofreix múltiples retards, ja que Carner no en té enllestida la versió catalana. N'és testimoni l'intercanvi epistolar amb Queralt, a qui al novembre de 1950 escriu: «ja tindrieu *El Ben Cofat i l'Altre* si no hagués estat pel destorb d'un curset que he hagut de fer al Col·legi d'Europa de Bruges (institució internacional i postuniversitària). Ara, però, tinc ja molt avançat el text, que rebreu abans de l'1 de desembre, tal com havíem convingut» (CARNER 2009: 346). El llibre no es comença a imprimir fins al juliol de 1951 i no arriba a les mans de Carner fins a l'agost —enviat per Queralt la darrera setmana de juliol—, quan escriu a Queralt, el 4-VIII-1951: «he rebut els 2 exemplars d'*El Ben Cofat i l'Altre* i, ensems, la vostra amable lletra» (CARNER 2009: 350).

Com apunta Marrugat en nota (OBIOLS & CARNER 2013), *El Ben Cofat i l'Altre* és, en realitat, una traducció de la versió francesa *L'Ébouriffé* (traduïda per Noulet i per Caillois), que, malgrat que no es publica fins a l'any 1963, estava enllestida molt abans.

²⁶⁰ Obiols s'encarrega de corregir el llibre de Carner. En una lletra del 28-XI-1950, Carner sol·licita a Obiols que li corregeixi *El Ben Cofat i l'Altre*: «Deu-hi una llegida tan aviat com podreu bonament (sense perdre nits ni exhaurir les forces); i, en acabat, passarem el tot a l'Edit. Proa, és a dir, a J. P. i Ferrerter, que és qui ha de rebre el text i pagar una petita quantitat avançada (crec que 10.000 fr. fr.). Dels dits fr. fr., vós en prendreu pel cap baix 2.000, que podeu augmentar si, com jo mateix, ho menyspreu per massa prim» (OBIOLS & CARNER 2013: 263). Quinze dies més tard, el 13-XII-1950, Obiols li indica les correccions menors que hi ha realitzat: «Vaig rebre el text d'*El Ben Cofat* —excel·lent! Ben poca cosa calia d'adobar-hi: unificar les indicacions escèniques, sistematitzar l'ús de la lletra cursiva i dels parèntesis, rectificar certs detalls ortogràfics insignificants. La setmana passada el vaig lliurar a J. Puig i Ferrerter» (OBIOLS & CARNER 2013: 264).

Com assenyala Mohino, un dels moments bàsics en què Obiols col·labora en l'articulació de l'obra carneriana és la publicació d'*El Ben Cofat i l'Altre*. Abans de la represa de Proa, Obiols «n'arriba a projectar una publicació en tres parts a la *Revista de Catalunya*» i «li'n reserva unes pàgines en blanc» al n. 104. Malgrat això, «una traducció extensa i urgent que havia d'enllestir Carner deixà l'assumpta mort» (MOHINO 2005: 237). A més, Obiols fa de mitjancer en diversos afers referits a les obres del poeta i sovint en ven

pensada per a la remuneració de l'autor: es tracta simplement de saber si, en la meua vida bastant activa, puc deixar feines que em són necessàries per a pensar, de moment, només en el *M. de Q.* text català.

El vostre vell amic

Josep Carner

exemplars als exiliats catalans, com queda palès en l'epistolari Obiols-Carner (OBIOLS & CARNER 2013: 261), en què Obiols envia una relació de noms i d'exemplars venuts de Paliers. N'és un exemple la resposta de Gassol (a una carta perduda d'Obiols) del 9-VIII-1950: «He rebut la vostra lletra que us agraeixo per les noves i pel bon record que em duu de vós i per les dues belles obres del nostre estimat Josep Carner que m'hi oferiu. | Sí, les obres m'interessen i demà us giraré els 1.200 francs corresponents, pregant-vos de fer-me-les arribar així que us sigui possible» (fons Ventura Gassol, ANC).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

[21]

París, 16 maig 1950

Estimat Carner,

L'editor Queralt és a casa meva aquests dies. Junts hem llegit la vostra resposta. Preveiem que el vostre text, que ja tenim per curt, segons notícies de qui l'ha vist en castellà, ara, en la forma més estricta i condensada, estarà llunyaníssim de poder omplir un volum dels més breus de la biblioteca «A Tot Vent». Això, però, no serà obstacle. No essent novel·la, i a més curtejant, el farem anar com primer volum de represa de «La Mirada», que ja deveu saber que pertany a les Edicions Proa.²⁶¹ Recordeu *Lluna i llanterna*.²⁶² El vostre llibre serà publicat en la 1a sèrie de les nostres repeses, any 1951.

Si [hi] esteu d'acord, doneu-nos el títol de seguida. És urgent. Els prospectes estan en vetlla d'entrar en màquina amb la llista de noms d'obres i autors per al primer any.²⁶³ Per a això Queralt ha vingut a París. Nosaltres d'acord amb vós per les proves. Pel que fa a la remuneració, Queralt em diu que us donarà el 10% del que produeixi el vostre llibre. Però si us convé un acompte²⁶⁴ també us el donarem. Vós direu de quant. Naturalment encara passem dificultats i no podem exagerar els sacrificis, ens els haurem de partir els autors.

El vostre amic constant,

Joan Puig i Ferrerter

²⁶¹ Edicions La Mirada és una editorial sabadellenca fundada per Trabal, Oliver, Obiols, Carner, Bofill i Mates i Riba. Publica el primer llibre, *L'any que ve de Trabal* amb pròleg de Carner, a finals de 1925. El 1935 ofereixen la continuïtat de l'editorial a Proa, que tan sols en publica tres volums més.

El 25-V-1950, Queralt exposa a Xuriguera «la dificultat de decidir a quina de les dues col·leccions s'ha d'incloure el text de Carner» (CAMPS I ARBÓS 2004: 54). En la missiva, Queralt explica que tan sols «si el [text] que ens dongui fos massa poc extens», «començaríem amb la novel·la de Puig i l'original de Carner tancaria la primera sèrie de sis volums —que oferirem als possibles subscriptors— en un volum de “La Mirada”» (CAMPS I ARBÓS 2004: 54).

²⁶² Recull poètic carnerià, publicat per Proa sota el segell de «La Mirada» l'any 1935.

²⁶³ Tot i la urgència del prec de Puig, els prospectes no es distribueixen fins a l'octubre de 1950, un retard causat per la lentitud en l'enviament del títol en català de l'original de Carner i per problemes amb la impremta.

²⁶⁴ (sic) *a compte*.

Estimat i admirat amic,

Us envio, a part, un exemplar del primer llibre que Proa ha fet sortir,²⁶⁵ a França.²⁶⁶

Espero que una vegada obtinguda la vostra conformitat, *no hi hauran malures*²⁶⁷ que us impedeixin de lliurar-nos el vostre original per tot aquest any.

Afectuosament us saluda,

J. Queralt²⁶⁸

²⁶⁵ (sic) *ha sortit*.

²⁶⁶ *La légende de Pablo Casals* (cf. nota 241).

²⁶⁷ En realitat, a l'original s'hi pot llegir *malusres*, mot que podria ser un híbrid entre *malusses* ('distorsions') i *malures*.

²⁶⁸ Nota manuscrita de Queralt, en full timbrat de les Edicions Proa amb l'adreça de Perpinyà (el domicili de Queralt: n. 4, plaça Cassanyes).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

[22]

Brussel·les, 19 juny 1950

Benvolgut amic,

Al meu retorn d'Itàlia, i després de cronometrar tan acuradament com he pogut les meves tasques d'aquest estiu, crec poder assegurar-vos que entre les darreries d'agost i la primera setmana de setembre enviaré a l'amic Queralt el text promès (encara ara estic indecís sobre el títol).²⁶⁹

¿Voleu dir-ho a l'amic Queralt?

Us desitjo un bell estiu, ple de bones coses.

El vostre vell amic

Josep Carner

²⁶⁹ Queralt es fa ressò de la promesa de Carner i celebra l'acceptació del poeta de col·laborar en la represa d'«A Tot Vent». El 25-VI-1950, Queralt li escriu: «Pel senyor Puig i per l'amic Obiols sé que a darreries d'agost o a primeries de setembre, tindrà enllestit el llibre que ens destina. Moltes gràcies per haver accedit a aquest gran desig del senyor Puig i meu» (CARNER 2009: 344).

[23]

París 20 juny del 1950

Estimat Carner:

Benvinguda la vostra resposta. Necessitem el títol per als prospectes del primer any. A la impremta esperen. Posar *una obra de Josep Carner* (sense títol) no és satisfactori, ni seriós, ni al públic no li fa l'efecte de prou segur. Per l'original no portem tanta pressa com per al títol, car la vostra obra sortirà a finals de l'any 51.²⁷⁰ I en veureu les proves, i també l'Obiols, com ens vau demanar. Però si no ens doneu el títol molt aviat posarem al prospecte el títol d'una obra de Rovira i Virgili i la vostra no sortirà fins a l'any 52 (cosa que ens contrariarà), i llavors no porta pressa el vostre original, *cronometreu* el temps d'una altra manera per aquest estiu. Vós teniu la paraula, doncs. Tot es farà segons vós. ¿Fareu tots els possibles, oi, pel títol? Nosaltres ja no podem fer més i esperem no haver d'esperar uns mesos ni quinze dies, car tot editor vol poder llençar els seus prospectes complets amb nom d'obres i autors, i el nostre el tenim aturat a causa de vós.

Llegeixo i rellegeixo *Paliers*.²⁷¹ ¡Esplèndids, home! I la traducció extraordinària, com si llegíssiu, en francès, l'Eliot o Rilke, o un dels grans del nostre temps que a través de la traducció veieu el que valen, el que són. Us abraça i felicita el vostre fidel

Joan Puig i Ferrer

Feliciteu la traductora. ¡Quina sort [que] teniu!²⁷²

²⁷⁰ També Queralt insisteix en la necessitat que Carner envii un títol per a l'obra, en una carta del 25-VI-1950: «Tinc, però, d'insistir amb un prec. M'és indispensable conèixer el títol com més aviat millor. El prospecte, amb el qual anunciem la represa de Proa i la primera sèrie de sis volums a publicar, està a punt d'entrar en màquina. El no tenir resposta de vostè —amb motiu de trobar-se a Itàlia— ha fet que no poguéssim tirar endavant la seva execució. Podrà donar-me'l com més aviat millor? Ja sé que el senyor Puig li ha escrit en el sentit de demanar-li que ens el dongués per tot el 15 del mes que ve. Però jo voldria tenir-lo, si vostè pogués donar-me'l, ben abans! Veritat que farà un esforç i em facilitarà el que pugui enllestir el prospecte per tal de difondre com més aviat millor els nostres propòsits editorials?» (CARNER 2009: 344).

²⁷¹ *Paliers* (cf. nota 257).

²⁷² Nota al marge. La traductora de l'obra és l'esposa de Carner, Noulet. Com esmenta Calders, «en Carner i la seva esposa Émile formaven aleshores una bella parella d'intel·lectuals, molt a l'estil tradicional europeu, si fos que miracles així es prodiguessin prou per a formar tradició. El poeta treballava en *El Ben Cofat i l'Altre*, que, en aquella època, encara no devia tenir aquest títol, ni cap altre, potser» (CALDERS 1964: 49).

[24]

Brussel·les 22 juny 1950

Benvolgut J. P. i F.:

Precisament aquest matí, en el qual havia d'arribar la vostra lletra, una mena de llum celestial m'ha donat el títol del llibre: *El Ben Cofat i l'Altre* (si pot ésser, que les majúscules siguin respectades).

Us agraeixo les vostres paraules gentils sobre *Paliers*, i he fet saber a la meva muller el que penseu de la seva traducció. Les vostres lloances li han fet gran plaer: una feina que ella feu amb una evident amor, la del text i la de la llengua francesa.

Probablement, *El Ben Cofat i l'Altre* portarà un pròleg.²⁷³ Sobre les condicions econòmiques de l'edició (crec que són les legals a França quan altra cosa no s'estipula), les accepto, però em faria plaer, en lliurament [de] l'original, de rebre un modest acompte de 10.000 fr. fr.²⁷⁴

²⁷³ Si bé és cert que finalment l'obra consta d'un pròleg, Carner no l'envia inicialment a Puig. El director literari, que veu en el pròleg la possibilitat d'augmentar el gruix de pàgines del llibre, celebra la iniciativa i demana a Carner —per mitjà d'Obiols— que el prepari. Així, el 13-XII-1950 Obiols li indica a Carner la sol·licitud de Puig d'escriure un pròleg per a l'obra: «Abans d'anar-me'n [en haver-li entregat el text d'*El Ben Cofat i l'Altre*] em va dir que li plauria molt que féssiu un pròleg per a *El Ben Cofat*, per tal de donar més gruix material al llibre i explicar com hi havíeu anat a parar. No estaria malament. Però caldria fer-lo de seguida» (OBIOLS & CARNER 2013: 264). Carner accepta la proposta i en una carta del 16-XII-1950 escriu a Obiols que està «agraïdíssim per la vostra sol·licitud» (OBIOLS & CARNER 2013: 266) i que espera enviar-li el text abans de Nadal, promesa que Obiols tramet a Puig en una carta del 28-XII-1950: «espero rebre un dia d'aquests el pròleg de Josep Carner per a *El Ben Cofat i l'Altre*. Li vaig escriure, tal com vam quedar, i em va contestar de seguida dient-me que l'enllestiria i me'l trametria abans de fi d'any» (OBIOLS & CARNER 2013: 268).

El pròleg és un diàleg entre un autor i el seu amic: «naturalment és el seu alter ego» (BOHIGAS 1982: 439). L'autor cerca un tema per a una obra i pregunta a l'amic, que respon incrèdul. Però són precisament unes paraules de l'amic que li evoquen un record, llavors de la trama: «En una vall alta de Mèxic hi ha dues imatges tallades a la roca. El poble hi veu dues granotes tan semblants a la realitat que uns les creuen obra de l'home i altres, més espavilats capricis de la Natura» (BOHIGAS 1982: 439). Com assenyala Bou, Carner «aconsegueix d'escenificar el conflicte entre una religió ferrenya, que és víctima dels seus propis paranys —representada pel “tocado”— i una religió basada en l'amor, a la mida de l'home, però que mena el “desgreñado” al fracàs en assajar d'aplicar-la» (BOU 1992: 52). Per a una anàlisi sumària de l'obra, vegeu Bohigas (1982), Bou (1992), Ferrater Mora (1959) i Gustà (2000 & 1987).

²⁷⁴ Puig lliura els diners a Obiols, que li notifica a Carner el 13-XII-1950: «Va estar molt content quan li vaig donar el vostre text i em lliurà de seguida 10.000 francs (li vaig insinuar que havia de fer certes adquisicions en nom vostre per evitar que, després de tantes llàgrimes, diferís el pagament “ad calendas”）」 (OBIOLS & CARNER 2013: 264).

El vostre aff. amic

J. Carner

Pi i Sunyer, recull a les memòries les sovintejades dificultats econòmiques de Carner: «Dels dos que encara vivim en escriure aquestes ratlles [1968], Carner ho fa en la seva llar amable de Brussel·les, i no serà tampoc un descrèdit dir que el sosteniment econòmic de la casa prové sobretot del càrrec de professora a la universitat de la seva esposa» (PI I SUNYER 1979: 193).

[25]

París, 25 juny 1950

Estimat Josep Carner:

Gràcies per la vostra promptitud. Seran respectades les majúscules. T'indreu l'acompte que demaneu, modest efectivament. Feu-me saber en quina forma pot arribar a les vostres mans.²⁷⁵

I ara un prec: ¿Trobareu la manera de fer-me arribar els meus cent sonets?²⁷⁶ Sols en tinc una còpia deficient i així m'estalviaré, per ara, de fer-los copiar de nou. Gràcies per endavant, i de tot.

¿Sabeu que *La Humanitat* dedicarà un article a *Paliers* i en reproduirà algun poema?²⁷⁷ És un desgreuge al qual em penso haver contribuït no pas poc, sigui dit entre nosaltres.

Em fa content el que em dieu de la *traductora*. Tant de l'original com de la traducció hi havia molt més a dir i tot en bé. M'agradaria fer-ho jo, però no sé on. Potser a Amèrica,²⁷⁸ veurem.

Amb això us abraça el vostre devot

Joan Puig i Ferrerter

²⁷⁵ Com recull Subirana (2000: 154), en una «carta de 13-XII-1950, Obiols comunica a Carner que ha rebut el text i l'ha passat a Puig i Ferrerter, que aquest li ha lliurat 10.000 francs per a l'autor i li ha sol·licitat un pròleg».

²⁷⁶ *La complanta de Janet* (cf. nota 154).

²⁷⁷ Es refereix a l'article d'Obiols «Al marge de la publicació de *Paliers*. Presència de Josep Carner», publicat al n. 121-122, del 8-VIII-1950 —el mateix número en què es publica un interview sobre la represa de Proa. L'article-homenatge repassa l'extensa obra de Carner i és, un any i mig més tard, una reparació de les injúries a l'entorn de la polèmica dels Jocs Florals de l'any 1948 (cf. notes 214 i 215).

Tres dies abans de la publicació del periòdic, el 5-VIII-1950, Obiols assabenta Carner de l'article: «Un dia d'aquestes llegireu a *La Humanitat* un article meu amb el títol "Presència de Josep Carner". Feia prop de dos mesos que Tarradellas me'l demanava —lletres i entrevistes patètiques. A l'últim he cedit» (OBIOLS & CARNER 2013: 251).

²⁷⁸ Guansé havia convidat Puig a col·laborar a la *Germanor* (cf. nota 100) però Puig mai no arriba a publicar-hi, malgrat que escriu al dietari que havia pensat d'escriure-hi una biografia sobre Carner (cf. nota 159).

[26]

Brussel·les, 6-I-1951,

Amic J. P. F.:

Vaig anar-me'n el 16 desembre a Ostende²⁷⁹ per a escriure, en pau i solitud, el pròleg per al *B. C. i l'A.*²⁸⁰ —per dissort, la grippe anglesa m'hi va atuir. Encara mig convalescent, la veu no prou segura i l'aire fred una mica hostil, començaré demà el dit pròleg, que enviaré tot seguit. ¡No hi ha pas manera de lluitar amb la *planeta!*²⁸¹

Aprofito aquesta ocasió per desitjar-vos, a vós i a tots els vostres, munió de bones i belles coses en 1951.

El vostre vell amic,

J. Carner

²⁷⁹ A la costa flamenca, a Oostende, viu un germà de l'esposa de Carner i el matrimoni hi passa durant anys les festes nadalenques.

²⁸⁰ Malgrat no tindre enllestit el pròleg, Carner havia enviat el manuscrit de l'obra a Puig, com Queralt li indica en una carta del 28-X-1950: «li prego vulgui trametre'l [el text] directament al senyor Puig i per la meua part donaré exacte compliment a les condicions tan favorables —i que li estimo molt!— que tenim convingudes, posant tot seguit fil a l'agulla per tal de confeccionar el volum» (CARNER 2009: 346).

²⁸¹ L'endemà d'escriure aquesta carta, Carner escriu a Benguerel per contestar-li una carta de l'octubre, després d'un període de silenci, i li explica les feines que l'han ocupat: «No estranyeu el meu silenci. He tingut un cabdell de feines de P. i F. Per al text d'*El Ben Cofat i l'Altre* (metamorfosi dramàtica de *M. de Quanaxhuata*), empentes del postuniversitari Collège d'Europa, de Bruges, on he dat unes conferències o curset sobre Civilització Ibèrica (Catalunya i Portugal incloses), revisió de textos universitaris i altres, etc., etc., fins que m'ha atrapat la grippe anglesa de la qual acabo tot just de refer-me» (CARNER 1994: 24).

[27]

París, 18 gener del 1951

Estimat i admirat amic Carner:

Els vostres mots, tan breus, m'arribaren amb molt de retard. Anaren a la vella adreça. Ací us poso la nova: 66, Avenue de la Republique, Paris (11e) (però em sembla que ja us l'havia donada).

Igualment us desitjo a vós i als vostres tot de bones i belles coses per a l'Any Nou i per a molts anys. I que la vostra salut sigui refeta i ferma a fi que pugueu fer obres de tanta substància, bellesa i perfecció com *El Ben Cofat...* És, amb tota la veritat de l'expressió, una gran obra, potser el millor que vós heu fet, i no oblidó els vostres millors poemes. Hi ha una molt forta, plena, duradora substància de poesia i de pensament. ¡I quin diàleg! Segur, precís, intens, sense una paraula sobrera. I sempre viu. És el diàleg ideal per a un poema dramàtic (i filosòfic) com el vostre. Us diré més: és el diàleg ideal en si, tant per al drama com per a la novel·la quan són una pura obra d'art i (ho repeiteixo) de poesia i de pensament. Us en felicito de tot cor.

Resto esperant el pròleg.²⁸² Feu-lo tan llarg com vulgueu. Ara, amic Carner, ¿quan podem començar a imprimir la vostra obra? No venen subscripcions, ningú no ens ajuda, sembla que els catalans visquin en un trist descuit (o si més no oblit) de l'espiritual, la cultura, l'art.²⁸³ Jo n'estic afligit. Us abraço.

Joan Puig i Ferrerter

²⁸² Obiols reclama repetidament el pròleg a Carner, per corregir-lo i poder-lo enviar a impremta. En una carta del 26-I-1951, escriu: «Com teniu el pròleg? Vaig anunciar-lo, fa prop d'un mes, i d'aleshores ençà he fet el mort, cosa que no m'ha costat gaire, donades les circumstàncies. Envieu-me'l aviat. I millor que sigui en manuscrit: us el posaré a màquina i tindrè una peça per a la meva col·lecció» (OBIOLS & CARNER 2013: 266). Sol·licit, Carner contesta el 30-I-1950 i avisa Obiols que «el pròleg està començat» i que «faré per manera d'acabar-lo» (OBIOLS & CARNER 2013: 270). Això, no obstant, degut al silenci del poeta, Obiols es veu obligat a sol·licitar-li novament el text un mes més tard, el 27-II-1950 (OBIOLS & CARNER 2013: 273). A mitjan març, el 17-III-1950, Carner justifica la tardança del pròleg: «Pel que fa al pròleg d'*El Ben Cofat i l'Altre*, d'imminent arribada a les vostres mans —si em permeteu aquest nou abús— cal dir que ja estava pràcticament dat i beneït, quan va acudir-se'm que millor, més atractiu i d'una utilitat doble seria un pròleg per a l'espectador; m'hi he posat, doncs, i sembla que rutlla» (OBIOLS & CARNER 2013: 275). Finalment, el 22-III-1951 Carner envia el text a Obiols per tal que el revisi, que li contesta —el 15-IV-1951— que «el vostre pròleg em va plaure molt» i que «no hi havia res a tocar» (OBIOLS & CARNER 2013: 277).

²⁸³ Obiols escriu a Carner (OBIOLS & CARNER 2013: 264), el 13-XII-1950, la impressió que Puig li havia traslladat a l'entorn de les poques subscripcions aconseguides per endegar la represa editorial (§ 4; 1a part).

[28]

Brussel·les, 23 de gener 1951

Benvolgut amic Puig:

*Io contraccambio*²⁸⁴ *tutti i vostri auguri*, com diria en italià. La vostra lletra m'ha causat remordiments (havia cercat la vostra adreça en un carnet massa vell) i, altrament, una certa satisfacció que l'obra lliurada no us hagi acabat de desplaure. Gràcies per la vostra gentilesa. Els rics (dic aquesta paraula en sentit espiritual) saben ésser generosos.

Us veig decebut pels magres resultats de la propaganda de l'editorial. La meva impressió és que els temps no són pas els millors per a una tal empresa. L'emigració, minvada per la mort, pels desistiments, descoratjada per les circumstàncies exteriors i fins per les campanyes desgraciades dels seus polítics, no es troba certament en clima propici. A Catalunya hi ha una minva de passió catalana en més de quatre (com diem popularment), però potser un augment de passió catalana en una minoria activa, capaç, certament, d'expandir-se. D'altra part, el fracàs d'un prospecte (o, si voleu, d'una crida acompanyada d'un prospecte) és possible en tota mena d'èpoques. Les propagandes d'editorials es fan amb llibres. Això exigeix, tal vegada, un capital superior al que pugueu esmerçar-hi. Però hi ha catalans rics a París, a Buenos Aires, a Nova York i fins a Mèxic; i, segurament, a Barcelona, cap a un centenar de capitalistes grassos que desitjarien una espècie d'àlibi²⁸⁵ per al dia d'un canvi polític: en són la prova els tiratges tot sovint caríssims d'edicions catalanes per a bibliòfils. Unes quotes de «protector» de deu a vint mil francs francesos, amb reemborsament en llibres a venir, no em semblarien pas impossibles de trobar: lluny com só dels possibles elements útils per a una tal croada, no us sabria aconsellar sobre la forma pràctica d'atènyer-los. Demés, a Barcelona, que és el que sobretot convé escometre, el poble de lectors prou aniria augmentant a cada llibre.²⁸⁶

No dubteu gens ni mica de retornar-me el meu text si, ara com ara, no us convingués de publicar-lo. Jo restaria sempre ben pagat del vostre bon desig, i disposat a dar-vos una altra obra més endavant, quan les possibilitats fossin més clares. I no cal pas dir que,

²⁸⁴ (sic) *contracambio*.

²⁸⁵ (sic) *alibi*.

²⁸⁶ Carner comparteix el parer de Guansé i de Puig mateix respecte de la necessària entrada de llibres al Principat.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

de moment, us faria retorn d'aquells franquets. No voldria en cap manera que, per rígid respecte al compromís, féssiu res que no us acabés de convenir.

Suposo que seguïu en plena activitat literària. Jo no deixo pas d'escriure quan me vaga, i no em manquen pas els projectes.

Bella salut i llarga inspiració us desitja el vostre vell amic.

Josep Carner

[29]

París, 25 gener del 1951

Estimat Carner:

Content de les vostres paraules. No interpreteu la meua decepció i un cert pessimisme com una renúncia.²⁸⁷ Podeu ben creure que soc generós amb les lletres catalanes i no sols com autor. No costa gaire d'endevinar. A vós, però, us ho dic perquè sou capaç de comprendre.²⁸⁸ Altres, no gens. Si més no sortiran sis volums. 1r el vostre, 2n Benguerel. Després els meus, que potser seran quatre en lloc de dos. 1a Perquè no tinc fe, [des] del punt de mira editorial, actualment, en els dos estrangers anunciats.²⁸⁹ Queralt, tanmateix, volia aprofitar velles traduccions pagades a Barcelona. En canvi tindria fe en el vostre Dickens. Si no fos tan llarg... 2a Potser amb autors catalans desvetllarem un cert interès, si no passió.²⁹⁰ Ara, que de l'interior de Catalunya no hem rebut cap original. Als Jocs de Perpinyà no hi acudí, com novel·la, gran cosa de bo. I volent oferir sis llibres catalans, per començar, potser jo, després de vós i de Benguerel, contribuiria a desvetllar[-ne] alguns. No en tots *un bon interès*, potser en alguns un mal interès... però faci's el miracle, ¿oi?

Sé que una editorial es fa amb llibres, i així ho demostra Proa a Barcelona on poca propaganda fèiem. El vostre, doncs, apareixerà al front del combat i com una senyera. I quina una. Arribo a somiar que amb sis llibres catalans ens defensarem. ¿I si fos que ens

²⁸⁷ Carner es fa ressò de l'actitud derrotista de Puig en una carta a Obiols del 17-III-1951: «J. P. i F., per la seva part, és més pessimista que un rúfol 2 de novembre» (OBIOLS & CARNER 2013: 275).

²⁸⁸ És ben sabut que Puig col·labora econòmicament en la represa de l'editorial (§ 4; 1a part). Entre altres aportacions, Puig dona l'import del premi de Proa als Jocs Florals de 1950 (cf. nota 242) i paga la impressió dels prospectes de la represa de l'editorial (cf. nota 256). L'epistolari Puig-Queralt permet resseguir les constants aportacions de Puig a la reeixida de Proa.

Això, no obstant, no impedeix que alguns dels intel·lectuals catalans critiquin la manca de voluntat de Puig envers l'editorial. Així, per exemple, Tasis escriu a Xuriguera l'1-XI-1950: «L'edició en català, que a casa nostra i en època normal difícilment era un afer interessant, feta a l'estranger avui i sense possibilitats de venda regular i pública a Catalunya és pura utopia, si no és comptant amb un mecenes disposat a obrir la bossa —i sembla que no és pas el cas del Sr. Puig i Ferrer» (TASIS & XURIGUERA 2010: 108).

²⁸⁹ *L'estany del diable*, de George Sand i *L'hereu de Ballantrae*, de Robert Louis Stevenson.

²⁹⁰ Finalment, Puig segueix el suggeriment de Xuriguera, que comparteix amb Guansé, «de privilegiar els autors catalans en detriment de les traduccions» (CAMPS I ARBÓS 2004: 52).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

féssim forts per al futur? En canvi no veig d'on trauríem els protectors vista una indiferència massa exuberant. En fi, us demano el pròleg i per això escric de seguida. L'espero.

Sí, treballo molt, gràcies a Déu. Per l'abril penso posar el mot final al monstre que em té posseït, encadenat des de l'any 38. I vindrà, llavors, el més difícil per a un home com jo: corregir, corregir, corregir. Vós treballeu en profunditat i perfecció, i això us enveja i d'això us felicita el vostre

J. Puig i Ferrer

[30]

Saillagouse, 2 agost del 1951

Estimat i admirat Josep Carner:

Ja hem vist el vostre llibre. Hem fet tots els possibles per presentar-lo dignament.²⁹¹ Ara perdoneu-nos pel retard i per si se'ns hagués escapat alguna errada massa visible.²⁹²

L'he rellegit. Junt amb el pròleg l'he trobat encara més bo i de nou us en felicito. Farem (ja ho fem) tot el necessari per aconseguir l'èxit que us mereixeu entre la nostra gent d'ací, d'Amèrica i sobretot de Catalunya. Proa està en marxa. Amb vós per senyera tenim fe. Una vegada més la meva gratitud.

El meu «monstre» començarà a treure l'orella poc abans d'Any nou, darrere de la novel·la de Benguerel.

Tenim encara dificultats econòmiques, però també esperances de vèncer-les.

Si em volguéssiu escriure, fins a darrers de setembre seré a

Villa Rondole, par Saillagouse (Pyr. Or.) France²⁹³

Si un dia us passés pel cap d'enviar-me aquells «Cent sonets» us ho agrairia moltíssim.

Us abraçada pel *Ben Cofat...* i per ser qui sou el vostre devotíssim

Joan Puig i Ferrerter

²⁹¹ Uns mesos abans, el maig de 1951, Carner escriu a Obiols per sol·licitar-li que revisi les galerades de l'obra: «scrivo alla Imprimerie Régionale (Toulouse) d'inviarvi le seconde bozze del mio intollerabile *B. C i l'A.* — come vedete, ho in mente di continuare a farvi la vittima dei miei umori e ghiribizzi, ma però, nel caso di essere già pieno zeppo di lavori e lavorucchi, tralasciate, ve ne prego, i mei interessi e inviatemi subito le bozzo suddette. Non e da pigro ch'io avrei desiderato il vostro guardo beffeggio sulla possibile aberrazioni di quei tipografi; tutt'altro fu i l sentimento che mi spinge e, per questa volta, si trattava di un sentimento lodevole, cioè, la mia modestia. L'autore, purtroppo, non vede, ne'suoi scritti stampati, che quello che lui scrisse» (OBIOLS & CARNER 2013: 278).

²⁹² Malgrat els diversos retards i les múltiples errades que s'esmenen a les galerades, finalment a les darreries de juliol surt *El Ben Cofat i l'Altre*, «tirée à 2000 exemplaires» (LLOMBART 2006: 238). El volum «no es començarà a imprimir fins a inicis de juliol i no serà fins a començaments d'agost que el llibre veurà la llum» (CAMPS I ARBÓS 2004: 56).

²⁹³ La policia francesa es fa ressò de l'estada de Puig al departament dels Pirineus Orientals. Així, el 2 d'agost, escriu un informe en què es descriu Puig com «un des plus éminents écrivains catalans de l'époque actuelle». A més, l'informe indica que, per «raisons de santé», «il s'est ensuite rendu avec sa famille a Saillagouse, localité de la Cerdagne ou il compte passer l'été» (fons del Gabinet del Prefecte 49W66, ADPO).

[31]

Bruxelles, le 16 agost 1951

Benvolgut amic J. P. F.:

Una complicació de tasques universitàries extraordinàries, amb una mitja incapacitació (temporal) de la meua muller, que tot just comença a anar per bon camí, i, per a adobar-ho, la necessitat de lliurar-me al deport d'una recerca de pis (cap a l'1 d'octubre serem al 99 de rue Souveraine, Bruxelles),²⁹⁴ no m'han deixat un espai tranquil, fins ara, perquè de bell nou us agraeixi el vostre interès i la vostra benvolença per la meua obra. (Us diré, de passada, que penso poder-vos obtenir *un* subscriptor a Brussel·les per aquesta mateixa setmana: jo, per poc que em senti solvent aqueixa tardor, seré l'*altre*, com ja vaig escriure a J. Q[ueralt].²⁹⁵ Però potser, mitjançant el bon ajut del meu únic company d'abonament, podré fer passar notícies de Proa a alguns catalans residents a Barcelona, que ell coneix, i adquiriren quatre o cinc exemplars de *Paliers*.)

Em plau l'edició del B. C. i l'A: no m'he rellegit per a no patir, no tant per alguna errada que potser hagi pogut lliscar-hi, com per una meua incipient inconformitat amb el meu propi text. No cal dir que, de totes passades, desitjo que el llibre faci una mica de goig i desvetlli alguna inquietud o alguna curiositat, no pas tant *pro domo mea*, com perquè, d'una part, em doldria d'haver-vos dat malastrugança, i, d'altra part, seria un final desastre de la nostra emigració que ni un noble intent de difusió del català no reeixís. França, Mèxic, i Bons Aires (vull dir els catalans que hi són) haurien de fer tot llur possible. ¡Ai las! A Bèlgica, fora d'uns quants obrers sindicalistes, cada dia més lluny d'osques, no hi tenim sinó una dotzena d'importadors de fruits espanyols, deferents, per esperit de negoci, amb el franquisme. Però no cal dir que l'empresa més interessant seria de reconquerir Barcelona.

La vostra gran novel·la serà un gran reforç. L'espero, com dèiem allà baix, amb candletes. Sou un escriptor poderós i el representant essencial de Proa.

Em parreu dels vostres sonets. Ja sabeu amb quina lleialtat vaig veure'n una part, i com vaig prear-ne el to i l'íntima veu. Quan vaig ocupar-me'n, tenia alguns lleures.

²⁹⁴ S'hi trasllada a l'octubre de 1951 i hi viu fins a la primera quinzena de 1957.

²⁹⁵ El 4-VIII-1951, Carner anuncia a Queralt que escriurà a Puig i que «per mica que s'esvaeixin certes dificultats econòmiques, em subscriuré a les Edicions Proa: seria el meu desig ajudar-vos en tot» (CARNER 2009: 350).

Avui, em trobeu compromès en una tasca duríssima, absorbent i la més impossible d'abandonar, per diverses raons: es tracta de revisar no pas una part de cent sonets, sinó prop de mil dues-centes composicions poètiques, la major part de les quals necessiten esmenes, reduccions, o refacció gairebé total (per fortuna, hi ha també supressions). El malaurat autor d'aqueixos poemes só jo mateix: i he de lliurar a l'editor aquest desembre, a més tardar, tota la baluerna. Visc en l'angoixa: i encara, de tant en tant, em veig obligat a acceptar alguna traducció comercial, perquè l'encariment de la vida, ací considerable, ho fa estrictament necessari.²⁹⁶ Si l'afer us corre pressa, crec que podeu encomanar-vos amb tota confiança a A. Obiols, no menys poeta que crític, cosa que us puc assegurar. Però encara teniu una altra solució, i és la de revisar-vos vós mateix, parant bé l'orella al grau de musicalitat, positiu o negatiu, de cada vers, i, després, als equilibris d'inspiració i art, d'un costat, i de l'altre, de singularitat de cada poema i d'il·lació amb els seus companys. Per a escriure una mica bé (car l'absolut no és més que un somni), no hi ha més que tres mitjans: tornar-hi, tornar-hi i tornar-hi.

Sou un home sortós, que pot estiuejar. Desitjo que el vostre repòs, la vostra rusticació, us permetin, en acabat, les més belles repeses de creació literària.

El vostre vell amic, sempre reconegut

Josep Carner

²⁹⁶ Sobre les dificultats econòmiques de Carner, cf. nota 274.

[32]

Saillagouse, Villa Rondole (Pyr. Or.)

20 agost 1951

Estimat Carner:

No em tingueu per tan sortós a causa del meu estiueig. És una medicina per la meua salut rompuda. Feia més de sis anys que no sortia de París ni per dos dies, sempre reblat a la novel·la. Vertígens, nervis fluixos, insomnis, sobreexcitació amb intervals d'extrema feblesa, incapacitats físiques, m'havien obligat a veure un bon metge francès que és, ensems, un bon amic meu. Tots els remeis no hi valien. Finalment em va ordenar un llarg repòs i canvi de clima, de preferència la muntanya. I ací em teniu a 1.400 m. A la Cerdanya francesa d'on veig, de lluny, terra catalana, Puigcerdà, serra del Cadí, etc. Els primers dies no em provava gens, temia que el metge s'hagués equivocat. Ara em començo a veure les orelles i com que mig malalt i tot no em sé estar sense fer res havia pensat corregir aquells sonets que vós teniu. La casa de París està tancada i no tinc a qui encarregar que els cerqui entre els meus papers. No me'n vaig endur còpia, com no em vaig endur cap altra cosa meua per treballar. Per ara i tant no en tinc el coratge. Per corregir potser sí que en tindria. El meu intent no era que vós els reviséssiu. Prou i massa que vau fer aleshores. Altrament sé que esteu ben enfeinat sempre. El meu intent, anticipant-me al vostre consell de «tornar-hi, tornar-hi...» era de corregir-me jo mateix aprofitant les meves vacances en realitat forçades. I vet ací perquè responc de seguida a la vostra atentíssima. ¿Me'ls podríeu enviar en un plec degudament certificat a l'adreça del meu estiueig? Podeu ben creure que us ho agrairia molt. La meua millor ocupació fins al terme de setembre seria provar de perfeccionar aquells versos maldestres. Per ara no em sento capaç d'altra cosa. ¿Us puc ja donar les gràcies per endavant? I dispenseu la molèstia.

Per la resta, jo també dic ¡ai las! Indiferència dels lectors catalans, mesquinesa, incapacitats dels polítics, imfatuacions, petulàncies, deliris col·lectius i personals de no sabem de què, rancúnies, rancúnies i travetes... i tants lluny d'osques com els obrers sindicalistes de qui em parreu. Sí, ¡ai las! ¡I quin *Destino* per als d'allà baix!²⁹⁷ I quin destí per als engrunyits de l'emigració.

²⁹⁷ Es refereix al setmanari *Destino* i a les Edicions Destino. Fundada el 1937 a Burgos per un grup de catalans vinculats a la Falange Española, la revista esdevé un òrgan d'expressió

Però treballem, treballem, estimat Carner. No ens resta altra esperança ni altre consol. Vós en la vostra perfecció de poeta. Jo, que no puc ser perfecte, en una certa pui-xança de la [de] novel·lista.

Bé, amic, no us vull destorbar més. Sols us escriuré, per un cert temps, quan us pugui donar bones noves del *Ben Cofat*. I dos mots per dir-vos, en una postal: Ja he rebut els Cent Sonets. Gràcies.

Desitjo que la vostra muller recobri ben aviat la bona salut. Retinc la vostra nova adreça. Jo no espero escriure gaires coses més. Estic fatigadíssim i tinc 69 anys. Ara corregir, corregir si puc i en sé. Diuen que Stendhal era incapaç de corregir-se, que era un improvisador incorregible. ¡Ai las! Qui fos un Stendhal i no un estilista dels que corren avui entre els francesos.

Bones abraçades del vostre

Joan Puig i Ferrerter

per la intel·lectualitat feixista. El títol del setmanari fa referència a la frase de José Antonio Primo de Rivera «España es una unidad de destino en lo universal». Posteriorment es trasllada la publicació a Barcelona, desvinculada jurídicament però no ideològicament de la Falange. En aquesta segona etapa, en què s'hi incorpora Pla, la publicació és un òrgan destacat de difusió de les idees franquistes i enemic del catalanisme. Per a aquesta etapa, vegeu Pérez (2011). «Les Catalunyes de *Destino*. Política de unidad. Depuració, espanyolització i reinterpretació de la història i de la tradició cultural i literària catalanes». Sota la direcció de Néstor Luján (1958-1959), la revista es distancia de l'ideari feixista i esdevé un referent liberal tímidament catalanista que havia de escapar-se de la censura franquista. És perseguida i clausurada per ordre de Fraga Iribarne el 1967. El 1975 Jordi Pujol compra *Destino* i n'encarrega la direcció a Baltasar Porcel (1975-1977). Això, no obstant, la revista entra en decadència i tanca l'any 1980. Cinc anys més tard, després d'un fracassat intent de reprendre la publicació, tanca definitivament.

Puig juga amb el doble sentit del mot, que va més enllà del títol de la revista i se centra en el caràcter reaccionari de la línia editorial del magazín.

[33]

20 agost 1951

Benvolgut amic,

M'excuso del desordre en què us envio els sonets: ahir, quan rebuda la vostra lletra, tenia el temps just per a dur-los a la O[ficina] Central de Correus, em van caure, i, per guanyar un dia, els vaig posar a la sobrecarta sense reordenar-los. L'essencial era, em penso, complir tot seguit.

Em plau que la muntanya us refaci. Acompassant la feina i el lleure, escriureu encara un *bé de Déu de llibres*, sense dany (cap millor tònic que el treball actiu, però no pas *absolutament abonyegador*). Ja sabeu quines grans coses s'han fet en el món dels 60 als 80, i més enllà. (Cervantes, Goethe, Ticià, Haydin, Wagner, etc.)

El vostre vell amic, ben reconegut,

Josep Carner

[34]²⁹⁸

21, agost 1951

Estimat Carner:

Rebut sonets. Gràcies. I també pels vostres bons auguris. M'animeu. El vostre afecte sempre em fa bé. Que la muller estigui cada dia millor. Bon treball per les poètiques completes.²⁹⁹ Les espero amb «candeletes» jo també.

Abraçades.

J. P. i F.

²⁹⁸ Aquesta epístola és la postal que Puig anunciava a Carner en l'anterior lletra, del 20-VIII-1951.

²⁹⁹ Possiblement Puig s'ha assabentat de l'acord de Carner amb l'editor Cruzet per publicar les obres completes del poeta. El projecte «comença a concretar-se (gràcies novament a la intervenció de Marià Manent) en forma de contracte que especifica que l'autor cedeix a l'editor el dret exclusiu per publicar i vendre en català en forma d'obres completes "en uno o varios volúmenes" el conjunt de la seva obra original i de les seves traduccions» (SUBIRANA 2000: 167). Comença així per a Carner un intens període de revisió i correcció dels seus versos. Finalment, però, només apareix el volum de poesia: *Poesia* (1957).

[35]

[setembre de 1951]³⁰⁰

Estimat Carner,

Em penso que no us desagradarà tenir aquesta carta³⁰¹ adreçada per un professor de Brest (crec que natural del Rosselló) al nostre amic Queralt.

Josep M. Corredor vol publicar un article a *La Humanitat*³⁰² sobre el vostre llibre. Vull creure que el *manitou* Tarradellas no hi trobarà cap inconvenient.

En fi, *El Ben Cofat* ja corre per Barcelona (clandestinament) i per Amèrica. Queralt us enviarà articles i notícies dels diaris del Rosselló i el Llenguadoc.³⁰³

Us desitja inspiració i salut a vós i la vostra muller el vell *amic* i devot

Joan Puig i Ferrerter

³⁰⁰ La carta sobre la qual està escrita permet datar aquesta lletra pels volts del setembre.

³⁰¹ Es tracta d'una lletra d'Henri Charras —professor de secundària a Brest— del 28-VIII-1951 (entorn de la qual Puig escriu la seva), en què expressa a Queralt la voluntat de subscriure's a Proa i l'opinió que li mereix el llibre de Carner: «C'est un chef d'œuvre. Certains en auront peut-être reproché le symbolisme de celui de Rafael Alberti dans El hombre deshabitado. Mais Carner va beaucoup plus loin. Je mets sa pièce en parallèle avec le Brand d'Ibsen. C'est de la même veine et de la même force.» A més a més, a propòsit de la impressió positiva que li provoca la lectura, Charras afirma: «Tant que de tels ouvrages se publieront dans notre langue maternelle l'esprit de Catalogne ne mourre pas. Puissiez-vous continuer vos publications longtemps encore et bientôt de Badalona. (Mon vœu le plus cher)» (fons Puig i Ferrerter, BC).

³⁰² Malgrat que Obiols s'encarrega de fer arribar un exemplar del llibre a Tarradellas —en una carta del 6-VI-1950—, mai no arriba a publicar-se l'article de Corredor (assagista i traductor, amic i secretari personal de Pau Casals a l'exili i autor l'any 1954 de l'obra *Conversations avec Pablo Casals*, editada en català el 1967) que Puig anuncia a Carner: «Avui t'envio l'exemplar de *Paliers* "sur Ingres". Segons em diu madame Carner, que me l'ha tramès, és el darrer que queda dels vint-i-cinc. Com podràs constatar, és signat. Això explica el retard de la tramesa, car el nostre il·lustre amic era a Venècia, amb d'altra gent il·lustre, i arribà a Bruxelles diumenge» (fons Joan Prat, IEC).

³⁰³ Algunes publicacions periòdiques de l'estat francès es fan ressò de la sortida del llibre de Carner. El 18 de setembre de 1951, *L'Indépendant* (p. 3), reproduïx una píndola radiofònica de Gumersind Gomila (del 25 d'agost) en què es fa ressò de la publicació del llibre de Carner i de la represa de la col·lecció «A Tot Vent» de Proa. També Gomila publica un article a *Tramontane*, n. 337, p. 310, setembre de 1951, en què ressenya *El Ben Cofat* i *l'Altre* a la secció «Livres Catalans». Uns mesos més tard, l'efímera publicació parisenca *Presència catalana* —tan sols en surten quatre números i els dos darrers són un homenatge a Jacint Verdaguer—, en el n. 1, p. 29, març de 1952, Ambrossi Carrion ressenya el llibre carnerià a la secció «Els llibres». Robert Lafont, al número de juliol de 1952 d'Oc, també ressenya a la secció «Libres» el primer volum d'«A Tot Vent».

[36]

21 maig 1952

Benvolgut Puig,

N'he passat de crespes, darrerament, i estava en deute amb vós. Però consti que la de casa i jo mateix us estem molt agraïts pel retall que em vau enviar amb gran gentilesa.

Sou excel·lentíssim senyor i heu acabat la novel·la. Son dues noves excel·lentíssimes.³⁰⁴ ¿No us podria veure?³⁰⁵ Viviu llunyet, i jo estic molt enfeinat, entre unes coses i altres. Soc sempre a l'hotel de 8 a 10 del matí.³⁰⁶ Telefoneu-me, si us vaga, i podrem combinar una cosa o altra.

El vostre vell i reconegut amic

Josep Carner

PS. L'adreça de l'hotel, al dors.

³⁰⁴ *Janet vol ser un heroi* (1952) i *Homes i camins* (1952).

³⁰⁵ Uns mesos abans, l'II-XII-1951, Carner escriu a Albert Manent: «No sé pas si veuré a París (hauré d'anar-hi a passar uns quants dies del gener) l'amic J[Joan] P[uig] i F[erreter]. Si se'm posés a tret li diria el que penseu de Proa; però tinc por que si no compten amb una gran mesura d'ajut al "cap i casal", no els vagarà de durar gaire: estampar avui és un luxe de multimillonaris» (CARNER 2002: 64).

³⁰⁶ Carner s'hostatja a París a l'Hôtel Avenida (41, rue Colisée).

DOMÈNEC GUANSÉ – JOAN PUIG I FERRETER

Gràcies per la franquesa una mica severa

S'han trobat 8 epístoles al fons Joan Puig i Ferrer de l'Arxiu Històric de Tarragona i 61 a la Biblioteca de Catalunya — 21 al fons Joan Puig i Ferrer i 40 al fons Xavier Benguerel i Llobet. Destriant-ne les còpies, es conserva un total de 43 cartes: 24 de Puig i Ferrer i 19 de Guansé — una epístola de les quals signada conjuntament amb Benguerel.

[1]³⁰⁷

[setembre de 1949]³⁰⁸

Senyor Domènec Guansé

Casilla 2278. Santiago - Xile

Molt estimat amic,

¿Què és de la vostra vida? Quantes vegades he pensat en vós, car amic. Vaig llegir els vostres *Retrats literaris*,³⁰⁹ molt bons. Us agraeixo d'haver-m'hi posat. A més d'aquesta obra en deueu haver escrit diverses, ¿oi? Si teniu alguna novel·la acabada us la vinc a demanar. Amb en Queralt³¹⁰ anem a reprendre les Edicions Proa a França³¹¹

³⁰⁷ Aquesta carta, amb petits canvis que no en modifiquen el contingut, es troba reproduïda al dietari de Puig (1981: 233).

³⁰⁸ A través de la carta que Benguerel envia a Puig el 12-I-1950, hom es pot fer una idea de la data d'aquesta missiva a Guansé: «des de París a Santiago», escriu Benguerel, «ha tardat 51 o 52 dies» (fons Puig i Ferrer, BC). Guansé també evidencia, a la sisena carta, el retard en la recepció de l'anterior lletra i escriu, el 17 de gener: «Fa sis o set dies que he rebut la vostra carta del 22 de novembre». Si s'aplica un càlcul semblant, és possible datar aquesta epístola pels volts del setembre de 1949. Posteriorment, Puig envia les cartes per correu aeri (com esmenta en la sisena lletra), per evitar «l'enutjós retard sofert per les meves anteriors enviades per correu ordinari».

³⁰⁹ Es refereix als *Retrats literaris* publicats per Edicions Catalònia a Mèxic, el 1947. Hi ha una versió prèvia del retrat publicada a *Germanor* (cf. nota 100), n. 486 (febrer 1944), p. 8-9. Guansé en fa un nou retrat, pòstum, publicat a *Abans d'ara* (1966), llibre del qual Josep Bargalló fa una edició (1994) —que recull, en una nota de l'editor, un fragment del final del retrat anterior. Corretger i Foguet (2015) *Retrats d'exili* recuperen el text publicat a *Pont Blau* —al n. 80, de juny de 1959—, coincidint amb el de la primera edició. Es conserva, encara, un breu retrat inèdit —38 ratlles a màquina— al fons Domènec Guansé (ANC), posterior a la mort de Puig.

Al retrat de 1966, Guansé esbossa un Puig agre, narcisista, obscur, orgullós. I, sobretot: un escriptor insegur i àvid d'aprovació pública, que fa caminar de bracet vida i obra literària —«a Catalunya cap escriptor no s'ha pres ell mateix amb tanta insistència com a primera matèria literària» (GUANSÉ 1994: 149). Aquesta tercera versió, que augmenta en severitat i acidesa —adjectius que ja defineixen, malgrat tot, la versió inicial del text—, abandona el to compassiu i benigne dels primers mots i no estalvia detalls que abans havia, volgutament, passat per alt. Es tracta, per exemple, dels mots lapidaris arran de la seva còmoda situació econòmica: «la seva posició folgada, de gran senyor, l'havia obtinguda mentre el seu poble es dessagnava, i a expenses del seu poble», o de l'afirmació categòrica que, amb la represa d'«A Tot Vent», «del que es tractava en especial era de publicar els 12 volums, en gran format, de la seva darrera producció, *El pelegrí apassionat*» (GUANSÉ 1994: 153). La versió sense data del fons Guansé (possiblement un esborrany per l'extensió sumària del text) es troba a mig camí entre els textos de 1947 i de 1966. Sever des dels primers mots —«La seva vida és un drama que començà el mateix dia que va néixer»—, el retrat repassa, succintament, les flaquezes humanes i literàries de Puig.

³¹⁰ Josep Queralt i Clapés (cf. nota 216).

³¹¹ Sobre la represa de les Edicions Proa a l'exili, cf. nota 97.

començant per la col·lecció «A Tot Vent». Tot igual que a Barcelona: Novel·les catalanes, les millors que puguem obtenir, noves, inèdites, i traduccions directes de l'original pels millors escriptors catalans. Pagarem autors i traductors tant com ens ho permetin les nostres possibilitats. Vós, estimat Guansé, no hi podeu mancar. Aquests dies vaig escrivint a tots els nostres antics col·laboradors. Després de Josep Carner vós sou el primer a qui escric. Mercè Rodoreda, amb qui em veig a París, ja ens ha promès una novel·la que està acabant, i l'Obiols i Just Cabot una traducció cadascú.

Jo publicaré a l'«A Tot Vent» la meva novel·la en deu novel·les que faran un total de 15 a 17 volums.³¹² És una obra tan vasta com la de Proust. Naturalment que sols em refereixo a l'extensió. Com que cada novel·la té el seu títol i el seu interès en si, a part o a més de l'interès del conjunt, les meves sortiran alternades amb les altres catalanes i les traduccions. Em penso que anem a fer, editorialment, una cosa molt important. Si voleu, doncs, contribuir-hi, ens donareu una gran alegria a Queralt i a mi. Ell em prega que us saludi molt afectuosament. Aquests dies escriuré a Jordana, Trabal, Benguerel, etc.

Si us interessa saber alguna cosa de mi, us diré això: He estat molt calumniat i difamat, i tot per obra d'un canalla tan baix moralment com literàriament insignificant: Ferran Canyameres.³¹³ Em va fer una traïció i una estafada de les més repugnants que es puguin concebre. Jo vaig reaccionar amb furor i amenaces. Des de llavors ell no ha viscut [més] que per calumniar-me i difamar-me prop de tothom. Ell sap que jo vaig rebre un ajut del Govern de la Generalitat, igual, exactament, que Ventura Gassol, que Tarradellas, que diversos consellers, que el president Companys. I això, avui, a França, ho saben molts i molts catalans. Canyameres, però, m'ataca a mi sol, i per difamar-me, amb un *chantage* indecent amb el qual creu cobrir la seva infàmia i traïció a un amic (jo) de més de vint-i-cinc anys. Això ja ho comencen a veure clar Josep Carner, la Rodoreda, l'Obiols, Just Cabot i altres que han estat més o menys turiferaris del meu difamador. Canyameres ha escampat la broma que jo he viscut disbauxadament a París. Ara bé, en dotze anys he escrit: la novel·la susdita, en deu vastes novel·les; *mil quartilles* d'unes singulars memòries que es diran *Ressonàncies*³¹⁴ (així ho escriu Fabra);³¹⁵ més de dos-cents

³¹² *El pelegrí apassionat*.

³¹³ Per al conflicte Puig-Canyameres, vegeu § 2; 1a part.

³¹⁴ Dietari de Puig (cf. nota 246).

³¹⁵ A l'esborrany, conservat a l'AHT, Puig omet el fragment entre parèntesis.

sonets; un llarg poema que es diu *La complanta de Janet*³¹⁶ (dintre el to d'un Villon modern),³¹⁷ i un assaig filosòfic llarg, un volum, que es diu *La possibilitat*.³¹⁸ Són dotze anys de solitud i de concentració de pensament i de treball, i també d'estudi. Tant que he deixat la salut, car estic bastant malalt. ¿Quin home que no fos un d'aquells grans tipar-rassos del Renaixement italià podria portar de front una vida de disbauxa i un tan intens treball intel·lectual? Jo, malauradament, no soc un d'aquells. ¿Què més hauria volgut jo?

Bé, estimat Guansé, si he comès alguns pecadets, o disbarats, després m'he posat enterament a l'obra de la meua «redempció», com vós, ja profètic, dieu en el *meu retrat* que us agraeixo de tot cor.³¹⁹ Esperant la vostra bona resposta, us faig una forta abraçada en record de la nostra vella amistat.

Joan Puig i Ferrerter

Escriuiu-me a París, a l'adreça que us poso al peu del full, on teniu una casa i uns amics.

A París: Joan Puig i Ferrerter, 66, Avenue de la République

París (11e)³²⁰

³¹⁶ Recull poètic inèdit, cf. nota 150.

³¹⁷ Puig apel·la a la ben coneguda vessant satírica de Villon per tal de justificar el to aspre dels poemes.

³¹⁸ Breu assaig filosòfic inèdit, cf. nota 247.

³¹⁹ Es refereix al fragment que clou el retrat literari publicat a Mèxic: «la llegenda [que naix del silenci de l'escriptor], que hom voldria que fos certa, que durant aquests anys, fidel sempre a la pròpia llengua, ha emprès una obra de proporcions miquelangèliques, que constituirà la seva redempció i exaltació supremes» (GUANSÉ 1947: 83). Escandell afirma que *El pelegrí* «acaba convertint-se en una obra de redempció», juntament amb *Ressonàncies*. Així, comenta que «la redacció i difusió de totes dues [obres] esdevé un intent de reconciliació amb tothom; un intent de recerca de la pau interior, remordiments a banda. Aquesta arma de doble fil, però, mai no ha arribat a aconseguir traure'l del tot de l'ostracisme literari» (ESCANDELL 2008a: 12). També Joan Fuster escriu que sobre la novel·la plana una «justificació de si mateix i d'atac als seus amics» (FUSTER 1972: 249). En mots d'Enric Balaguer, «podríem, fent un estat de la qüestió ràpid, dir que Puig estén el caràcter autobiogràfic al conjunt de l'obra, sense que aquest fet supose presentar-la, convencionalment, com a tal» (BALAGUER PASCUAL 2005: 13). A propòsit d'això, vegeu també els articles de Balaguer Pascual (2005) «La missió en la vida. Notes sobre *Camins de França* de Joan Puig i Ferrerter» i d'Escandell (2007a) «La paraula com a eina de reïnstitució d'una imatge pública: Joan Puig i Ferrerter, escriptor difamat».

³²⁰ A la carta conservada al fons Benguerel (BC), sobre un full timbrat d'Edicions Proa —que duu per capçalera «Edicions Proa. Barcelona – Badalona»—, Puig escriu a l'encapçalament aquestes indicacions i l'adreça de París al peu de pàgina.

[2]³²¹

4 novembre 1949

Senyor Joan Puig i Ferrerter

París. XI (França)

Estimat amic:

Fa cinc o sis dies que vaig rebre la vostra afectuosa carta (sense data) i encara no m'he revingut de la sorpresa: una sorpresa que gairebé em paralitza per a respondre-us. ¡Ha estat per a mi tan inesperat el vostre reviscolament! ¿No sabeu que precisament en una primera versió que vaig fer del vostre retrat us havia atribuït un final tràgic?...³²² La llegenda va córrer molt per Amèrica. Naturalment vaig celebrar que la llegenda fos llegenda i gens bessona, en aquest cas, de la veritat. També celebrego que la vostra vida hagi estat tan fèrtil, durant aquests temps lamentables. I celebrego, és clar, haver tingut notícies directes vostres. Sento, en canvi, que la vostra salut no sigui tan ferma com feia esperar la vostra robusta complexió. Espero que sigui una crisi passatgera. Jo també he passat en aquest aspecte tongades que no m'agrada ni recordar.³²³ Actualment la meva vida és

³²¹ Aquesta carta, amb petits canvis que no en modifiquen el contingut, es troba reproduïda a les *Memòries* (PUIG 1981: 303).

³²² Es refereix al retrat de 1944 a Germanor (cf. nota 100), en què escriu: «Ara, no obstant, que, segons sembla, una mort tràgica tal com corresponia a la seva vida turmentada, ha posat fi als seus dies —estavellat en una barca contra la costa normanda en intentar fugir de la invasió germànica— podem contemplar més serenament, a despit de les marades, de les caigudes i de la manca de gust, la bellesa de les seves rudes, però sovint superbes creacions literàries». D'aquesta «mort tràgica» se'n fa ressò l'entorn de Canyameres, que ja un any abans de la publicació guanseniana és falsament advertit de la mort de Puig, a través d'una lletra d'Ambrosi Carrion —escriptor i dramaturg exiliat a França— del 21-IX-1943: «Per cert que per aquí ha corregut la nova que [Puig] és mort. Vós en sabeu res?» (CANYAMERES 1966: 83). Canyameres mateix, en una carta del 27-I-1946, escriu a Josep Maria Lladó —periodista i advocat exiliat a França— a propòsit de l'article de Guansé: «Això em fa pensar en un article que fa un parell d'anys va publicar Domènec Guansé en una revista de Xile explicant la tràgica mort de Puig i Ferrerter en voler fugir cap a Anglaterra, en fràgil barca, espaordit per la invasió alemanya» (CANYAMERES 1996: 174).

Al retrat de 1947, Guansé esmena l'error però hi remet atribuint-li el caràcter de llegenda: «en va néixer, en moments en què totes les tragèdies semblaven versemblants, la llegenda que, en intentar fugir de la invasió germànica, s'havia estavellat en una barca contra la costa normanda; llegenda que s'escampà de punta a punta d'Amèrica» (GUANSÉ 1947: 83).

³²³ És ben coneguda la feblesa física de Guansé: prim, malaltís i amb problemes crònics a l'oïda que el condemnen a una sordesa precoç. Corretger en diu: «Independent i coratjós en les seves opinions i actituds però feble i estantís de salut» (CORRETERGER 2011: 45).

bastant tranquil·la. No desitjo gran cosa ni em falta res, llevat d'alguns afectes entranyables.

La represa de les Edicions Proa em complau sobremanera. No sabia, però, tirar les campanes al vol. El meu escrúpol no és altre que el que podrà produir en els ambients polítics, literaris i periodístics —si és que podem parlar d'ambient— la vostra sobtada reaparició.³²⁴ Així, de lluny, teniu aire de *revenant*,³²⁵ i feu una mica de por. Car no és solament Canyameres qui ha escampat la llegenda o la història dels vostres pecats, i hi ha el perill que la gent us miri com a una mena de Comte Arnau. ¿Però sereu perdonat o condemnat amb justícia o injustícia?... No ho preveig. Suposo que no us molestareu que em prengui el tema amb aquesta lleugeresa. Si no me n'haguéssiu parlat, jo segurament no el plantejaria. Però ara és obligat, i l'únic que us haig de dir, amb tota franquesa, és que no em sento investit d'autoritat per absoldre o perdonar. Allà vós amb la vostra consciència. Altres hauran fet pitjor, i no semblen disposats ni al penediment ni a redimir-se amb les pròpies obres.³²⁶ I podeu estar segur que, encara que no m'haguéssiu escrit tan afectuosament, no hauria estat jo qui hagués saludat la vostra reaparició amb la primera pedra. Ni amb la segona. No tinc vocació de lapidador.

Pel que afecta a la vostra gentil proposició de col·laborar a Proa, us confesso que em resulta temptadora. Hi estic disposat sempre que ens acompanyin altres col·laboradors com els que indiqueu. L'únic que no em plauria és que el meu nom aparegués, per adelerament, en una empresa frustrada. Naturalment que suposo que haureu pensat en tot i que no haureu deixat especialment de meditar en l'aspecte econòmic. És una empresa en la qual només hi ha perspectives de pèrdua. Per excel·lent que sigui una novel·la, no commourà gens aquest públic estranyot de l'exili. Per tant no hi ha possibilitats de comptar amb cap èxit, en cap moment, per a cap obra. Si ho organitzeu bé, arribareu a comptar com a màxim amb uns quatre-cents compradors. Si ho organitzeu de qualsevol manera i teniu, com se'ns ha esdevingut a nosaltres mateixos, algun o alguns

³²⁴ Els articles publicats a *Pont Blau* i els epistolaris dels corresponents de Puig són un símptoma de l'evident controvèrsia que envolta la figura de Puig (§ 2; 1a part).

³²⁵ De fantasma, d'aparegut. Guansé repeteix aquesta expressió en una carta a Tasis del 12-VI-1953: «Vaig inclús dir-li [a Puig] que potser produiria l'efecte d'un revenant» (fons Rafael Tasis Marca, UAB).

³²⁶ Guansé, al retrat de 1966, palesa que el cas de Puig no és únic: «Certament, altres havien fet com ell, i restaven tranquils, freqüentaven restaurants de luxe, llocs de plaer, o plantaven fàbriques, negocis» (GUANSÉ 1994: 153). Malgrat tot, «Puig se sent l'única víctima. Se sent víctima d'una conspiració a què hom s'aferra per a salvaguardar l'honor personal a canvi del desprestigi d'altri» (ESCANDELL 2008a: 7).

corresponsals insolvents, serà una catàstrofe. No somnieu sobretot gaire amb Amèrica. Hi ha naturalment persones generoses. Però el nombre és escàs, repetit i cansat. I suposo que a l'interior —que és avui per a una empresa així la millor i més verge perspectiva— deu ser difícil encara de fer-hi entrar lots de llibres en quantitat considerable. Però aquesta introducció seria, em sembla, l'única sortida que us permetria entrades. (No sé si és clar aquest galimaties.)

Vaig llegir la vostra carta a Benguerel.³²⁷ La seva reacció va ser exactament com la meva: de sorpresa. M'agradaria que li escrivissiu aviat.³²⁸ Actualment està en una forma magnífica i escriu coses molt bones. Ignoro, de totes maneres, quina serà la seva resposta. En les empreses d'ací anem plegats i en molt bona harmonia.³²⁹ Però això és naturalment una altra qüestió.

No sé si trobareu la meva carta poc cordial. Estic desconcertat, però la culpa és vostra, ja que sou vós mateix qui em suscita escrúpols i problemes. En el fons em penso que la gent us ajudarà si l'empresa té realment envergadura, i no sospita que sigui excessivament personal, amb uns quants noms per adornar-la.

Vaig parlar-ne també amb en Trabal,³³⁰ però només un moment per telèfon. I no prossegueixo perquè encara m'embolicaria més. Espero que me'n tornareu a parlar, i entretant, us abraça...

Domènec Guansé

³²⁷ L'epistolari entre Guansé i Benguerel (1947-1955) es conserva al Centre d'Història Contemporània de Catalunya, ordenat, mecanoscrit, prologat i anotat per Lluís Busquets i Grabulosa.

A la carta mecanoscrita conservada a l'AHT, el mot *Benguerel* apareix ratllat.

³²⁸ A la carta següent de Puig a Guansé del 22-XI-1949 es fa evident que ja ha escrit a Benguerel: «Us prego demaneu al nostre caríssim Benguerel que la carta que li vaig escriure us la deixi llegir com vós heu fet amb ell per la meva anterior.»

³²⁹ Prova d'aquesta harmonia es troba en les múltiples referències a Benguerel en l'epistolari de Guansé. Ara bé: el cert és que «malgrat la solidaritat i cordialitat que vessen les declaracions de Benguerel a Oliver entorn de la seva vida a l'exili prop sempre de Guansé, un cop radicat a Barcelona anà mostrant un interès progressivament menor cap al seu antic company, fins a fer-ne una caricatura despietada arran dels seus viatges periòdics a Xile» (CORRETGER 2011: 68). De fet, com apunta Corretger, «en l'aspecte personal, la situació més difícil per a Guansé fou la d'anar restant progressivament sol després del retorn a Barcelona d'Oliver —amb qui havia sostingut constants trifulgues— el 1948 i de Benguerel el 1954, els companys amb qui havia col·laborat més estretament en els projectes editorials i literaris» (CORRETGER 2011: 70).

³³⁰ A la carta mecanoscrita conservada a l'AHT, el mot *Trabal* apareix ratllat.

[3]³³¹

París, 22 novembre del 1949

Molt estimat Guansé:

Gràcies per la franquesa una mica severa de la vostra carta. M'agraden els homes com vós. Els prefereixo mil vegades als falsos i llagoters, alguns dels quals encara giren, més o menys caragirats, al meu entorn.³³² Amb homes com vós dona bo de dialogar. Us prego demaneu al nostre caríssim Benguerel que la carta que li vaig escriure us la deixi llegir com vós heu fet amb ell per la meva anterior. Jo també li demano que així ho faci.³³³ Perquè la meva carta a Benguerel és, indirectament, una primera resposta a la vostra, ja que ell reaccionà com vós, segons em dieu.

Permeteu-me que de cop us parli de Proa. No serà una cosa personal, no. Volem fer-ne una empresa que faci honor i servei a Catalunya. Esperem que Catalunya respondrà bé perquè en té necessitat. Serà de tots i per a tots els catalans capaços de superar en sentit d'universalitat una certa petitesa i estretor personals, locals, *ramblesques* si voleu, que és mal greu d'infinat de catalans, si no de tots. ¿No creieu, amic Guansé, que una certa i pobra mentalitat confusionària molt *esquerrana* i *catalanista* (de *campanar*, com dic a Benguerel),³³⁴ ens impedeix d'ésser profundament *allò* que vanament, i

³³¹ Aquesta lletra es pot trobar editada i anotada a Teixell (2017) «“La meva llegenda negra.” Una lletra de Joan Puig i Ferrer a Domènec Guansé».

³³² A propòsit de les seves escasses amistats, Puig escriu, el 1950: «No he pogut suportar els egoistes, els hipòcrites o simplement falsos; no he pogut suportar els aduldors, els qui et venen a rentar la cara, els llagoters; no he pogut suportar els pretensiosos, els pedants, els poetes dolents, els badocs patriotes, els ignorants que per ignorància fan de Catalunya i de tot el nostre el millor del món; no he pogut suportar els avariciosos, els maldients, els verinosos, els envejosos; no he pogut suportar els canalles, tabalots, cínics, barruts, ni els peixos sense sang. [...] em sento, però, lligat a la intel·ligència i el cor a certs homes que em són superiors, encara que d'alguns sospito que no se senten lligats a mi» (PUIG 1981: 292).

³³³ Es tracta de la carta que envia a Benguerel el 20-XI-1949. «Acabo de rebre la carta del nostre caríssim Guansé», escriu Puig. «Em diu que us ha llegit la meva. N'estic content. Em diu que us escrigui aviat. Ho faig de seguida. Com a ell us convido a col·laborar a Proa». Però aquesta invitació, arran de la desconfiança que mostra Guansé en resposta a la primera carta i de l'avís de la reacció de Benguerel, és molt més mesurada: «reserveu la vostra decisió [de col·laborar a Proa] per a més tard. Jo no me'n molestaré ni menys no me n'ofendré». La carta conté tres sonets, que formen part del recull *La complanta de Janet* («El reialme», «El cigne solitari» i «Sonet profètic»). Puig demana a Benguerel: «feu llegir a Guansé, i llegiu vós, aquest plany o complanta».

³³⁴ Puig creu que la política catalanista és estreta de mires i mancada de sentit universal. A la carta a Benguerel del 20-XI-1949, repeteix aquesta idea i escriu: «som un poble petit.

massa sovint petulantment, proclamem que som? Jo, de molt de temps, però sobretot en l'exili, tinc la convicció que si no sabem, no volem, o no podem superar una certa mesquinesa catalanista i catalana estem ben perduts.³³⁵ (*Ben fotuts!*, us voldria dir vulgarment.) Perduts en política, ¡ai las!, almenys salvem-nos alguns per l'art. Això voldria intentar Proa per a aquells catalans que ja han salvat espiritualment el millor d'ells. D'aquests demana Proa la col·laboració, a aquests s'ofereix en el seu esforç, que serà molt dur. Per la reeixida econòmica pensem com vós. Gairebé tot ho esperem dels catalans de l'interior. ¿Què us sembla aquest pla?

Sis llibres a l'any. Any primer:

1. *Janet del cercle màgic* (meu)
2. *L'estany del diable* (George Sand — Just Cabot)
3. Mercè Rodoreda (segur)
4. *El nostre cor* (Maupassant — Pallerola)
5. Vós, o Benguerel, o Trabal, o Jordana
6. *Homes i camins* (meu)

2n any

7. *David Copperfield* (Dickens — Carner)
8. Vós, o Benguerel, o Jordana, o Trabal
9. *Moll Flanders* (Defoe — Obiols)

A casa nostra tot, o gairebé tot, és cosa de campanar. Política, opinió, prejudici, vida pública, social, són molt de campanar! Sols no són de campanar uns quants homes, unes quantes obres.»

³³⁵ Puig, que no amaga el seu rebuig envers el catalanisme polític, escriu el 1950 al dietari: «Tot i que considero el catalanisme com un error polític i històric, tot i creure que per al bé de Catalunya i d'Espanya hauria estat millor que el catalanisme no s'hagués produït, que els catalans, en el que tenim de més positives qualitats, hauríem donat un major rendiment i profit si ens haguéssim incorporat, com a espanyols, a la vida política, social, espiritual i cultural d'Espanya, en lloc de girar-nos-hi d'esquena i d'oposar-nos-hi ben sovint agressivament, [...] no puc deixar de consignar ací que el catalanisme de certs escriptors i polítics nostres sempre m'ha merescut i em mereix avui un respecte molt gran» (PUIG 1981: 277). Com argumenta Graells, la «trasbalsada experiència política, i notòriament els esdeveniments i les actituds produïdes a l'exili, provocaren en Puig i Ferrer una visió hipercrítica, negativa, d'aquell món que havia viscut en alternatives d'entusiasme i desesma» (PUIG 1981: 14). A les memòries —sobretot als primers anys del dietari— explica recels i detalla conversacions i afers —reprovable, indecoros— de les principals personalitats polítiques catalanes de l'època. «Cal tenir en compte», escriu Graells, «que és una visió política i humana d'algú que no s'enterboleix amb cap devoció i que més aviat té tendència a subratllar els aspectes amagats i les petites misèries d'aquests personatges» (PUIG 1981: 14).

10. *Janet imita el seu autor* (meu)
11. *Liaisons dangereuses* (Laclos — Just Cabot)
12. Un català de l'interior o algú de vosaltres

Així successivament. *Per a qui toquen a morts*, Hemingway — Obiols. Autor català. *Cims ventejats (o tempestosos)* — E. Brontë. Carner (?).³³⁶ Meu. Malraux. Autor català. Faulkner, etc.

¿Hi veieu una cosa massa personal?³³⁷ La meua novel·la [és] llarguíssima. Cal fer-la passar, doncs, entre els autors catalans i estrangers, no per *daurar la píndola* com algú podria creure, sinó perquè una obra tan vasta és de llarga publicació, i jo em faig vell. A més, davant el to de l'obra, no em voldria morir sense veure-la publicada, car per al *postum* no sé si em podria fiar de ningú.³³⁸ A la vostra franquesa responc amb la meua.

³³⁶ El 3-VIII-1949, Puig sol·licita a Carner la traducció —que mai no es produeix— de *Wuthering Heights*, de Brontë, i «també alguna de les novel·les més significatives de Faulkner i d'altres americans».

³³⁷ Abans de la represa de Proa, Puig intenta donar sortida a *El pelegrí apassionat* i contacta amb diferents editorials (§ 1; 1a part).

³³⁸ Una de les majors preocupacions de l'escriptor és, sens dubte, deixar inèdita l'obra en morir, no supervisar-ne l'edició. Puig inclou al testament (que es conserva en un sobre de Proa amb l'adreça de Perpinyà, al fons Puig i Ferrerter, BC) un full mecanoscrit amb múltiples anotacions manuscrites i fragments corregits que titula «Advertiment i prec a la meua muller». El document palesa el seu desassossec: «Si em morís sense haver tingut temps d'acabar la novel·la et prego que tots els papers que se li refereixen siguin publicats íntegrament i respectant l'ordre que ocupen en les meves carpetes. Que siguin publicades totes les notes, sense fer-ne desaparèixer cap, encara que algunes puguin produir la impressió de repeticions. No permetre a cap escriptor, per autoritzat o amic que sigui, de posar-hi mà per a fer correccions, supressions, o arranjaments literaris o d'altra mena.» Puig demana que sigui la seva muller qui revisi les proves d'impremta i que vetlli per la petició que li fa. Finalment, referma el prec: «publicar les parts acabades en els volums que siguin necessaris», «exigir tot això de l'editor que vulgui publicar l'obra» i «publicar també *Ressonàncies*».

Al dietari, també anota repetidament aquestes idees: «Penso en Gide, dient a Julien Green: "No deixeu inèdit res del que vós tingueu per molt greu del que heu escrit. Publiqueu-ne, almenys, en vida vostra, una senzilla, reduïda edició que donareu a certes persones, una edició secreta si cal, perquè l'imprès mai no es perd." [...] Cito de memòria això del *Journal* de Gide» (PUIG 1981: 210). «No escriuré aquí la meua alegria [d'haver trobat editor per a les novel·les] que és més aviat un repòs, una desaparició de la temença de morir deixant inèdita la meua vasta novel·la que hauria pogut caure a mà d'algú, o d'alguns que no haurien respectat la meua voluntat de publicar-la íntegrament, tal com està concebuda i escrita» (PUIG 1975: 406). Un any més tard, escriu: «puc morir sense veure l'obra publicada. ¿I què serà d'ella després? La meua família, ¿sentirà les pressions, els consells, potser vagues amenaces i tot, per tal que la meua obra sigui expurgada de gran quantitat de coses que jo considero essencials? Hi haurà un gran interès, per part de molts, de desfigurar la meua obra. [...] No veig de qui podria fiar-me, a qui confiar els meus manuscrits» (PUIG 1975: 411).

La meva obra és molt gran. Si els autors catalans s'espantessin d'anar en la meva companyia, aniria jo sol, acompanyat d'algunes escollides traduccions. He tingut força per escriure-la en la solitud. ¿Com no en tindria per publicar-la en la solitud? Em trobo molt millor, l'obra està acabada, hi tinc encara molta feina a corregir i millorar,³³⁹ i si la sort em dona set vides com als gats, jo veuré com Catalunya hi respon. Tinc fe i esperança en què no em mancarà la comprensió i potser l'agraïment del meu poble, o dels millors d'ell, entre els quals us compto, com a molts d'altres, naturalment.

Passant al meu cas, història, llegenda, ingènua credulitat, bona o mala fe, difamació o infundada opinió general, us repetiré, més precisat, el de Lope de Vega que ja insinuava a Benguerel: «Ya estos delitos corran con mi nombre», escriu Lope de Vega, «ventura que no me hallarán otros delitos que los del natural amor».³⁴⁰ Això jo m'ho aplico. I no hi ha res més. Pels diners, els meus comptes de París foren aprovats per la comptadoria de la Generalitat que m'envià una moció de gràcies.³⁴¹ Quan el Govern va fer un repartiment³⁴² m'hi inclogué a mi, entre Companys, Tarradellas, Gassol, Espanya, Casanovas, Lluhí, Martí Esteve, Prunés, Mestres, etc., etc., etc., un munt d'etc. En altres formes es donaren diners a Carles Pi i Sunyer, als dos Aiguaders, a Martí Feced, a

³³⁹ Puig encomana la correcció d'*El pelegrí apassionat* a dos homes de confiança: Obiols i Corredor. Al fons Joan Prat de l'IEC es pot trobar l'epistolari entre Obiols i Puig, que dona compte de les dificultats de revisió d'una obra tan extensa. Obiols es fa ressò d'aquesta tasca en una carta a Carner del 19-VIII-1951: «J. Puig i Ferrer ha fet tot el que calia per desballestar-me les hores que, en principi, m'havien de quedar lliures —estic acabant de revisar les 500 pàgines el seu primer volum, i disposat començar la revisió de les 800 del segon» (OBIOLS & CARNER 2013: 184). Per altra banda, al fons Joan Puig i Ferrer de la BC es conserva un breu epistolari amb Corredor, que permet resseguir, sobretot, les tasques de correcció de l'obra. El 26-I-1952, Puig escriu a Corredor a propòsit de la revisió que fa de la novel·la: «Us agraeixo de tot cor l'interès que heu posat en la correcció de la meva novel·la. Els vostres fulls m'han deixat absolutament tranquil. I content». En la mateixa missiva, Puig rebla el clau i agraeix novament a Corredor les esmenes: «Beneixo la vostra intervenció i us torno a dir que us estic agraïdíssim.»

³⁴⁰ Puig es refereix als mots que Lope dirigeix a Luís Fernández, sisè duc de Sessa: «Ya estos delitos míos corren con mi nombre, gracias a mi fortuna; que no me han hallado otra pasión viciosa fuera del natural amor, en que yo, como los ruiseñores, tengo más voz que carne» (AMEZÚA 1941: 258). També es refereix a aquestes paraules de Lope a la primera missiva a Benguerel, del 20-XI-1949, i en el pròleg a *La complanta de Janet* (cf. nota 160).

³⁴¹ Al dietari, Puig (1981: 231) explica detalladament aquest mateix fet (§ 2; 1a part).

³⁴² Al dietari, Puig (1981: 206-208 | 215-217 | 231) detalla reiteradament com es produeix el repartiment de diners (§ 2; 1a part).

Tauler, a molts, a molts.³⁴³ Ningú no ha tingut el coratge de confessar-ho llevat de jo. I ara veig que això no m'ho perdonaran mai. Jo vaig tenir la desgràcia d'apassionar-me per una dona a qui vaig fer mal. Escàndol públic, primer mal pas. Pitjor pas: em vaig reconciliar amb aquesta dona que es mostrà amorosa i perdonadora. Tercer pitjor pas: per obra meva, Canyameres, arribat de poc a París, va conèixer aquesta dona, em traïcionà, s'hi lligà.³⁴⁴ Jo estava *en la higuera*, com bon apassionat. Aconsellat, guiat, per aquesta dona, Canyameres em proposà un negoci.³⁴⁵ Jo en vaig parlar a Gassol.³⁴⁶ Gassol hi volgué prendre part. Tots dos hi vam posar quantitats iguals. Entraren els alemanys a París, Gassol i jo en vàrem fugir, i Canyameres es serví dels nostres diners per fer *marché noir* amb els alemanys i en contacte cada dia més estret amb l'ambaixada i consolat de Franco.³⁴⁷ A la porta del seu domicili Canyameres tenia el retolet del consolat espanyol que protegia el domicili dels addictes a Franco. Jo vaig flairar la traïció de Canyameres, la vaig fer confessar per la dona en qüestió, i vaig amenaçar Canyameres. Ell fugí de París, per temps.³⁴⁸ A província, des de província, era l'ànima d'un *marché noir* amb alemanys i franquistes realment gran, escandalós. Canyameres em va fer amenaçar per un dels seus consocis de *marché noir* de delatar-me a l'ambaixada i consolat

³⁴³ Consellers, exconsellers i persones de confiança del president Lluís Companys. Llavors (en una data desconeguda, abans del final de la Guerra Civil): Josep Tarradellas (secretari general d'ERC), Ventura Gassol (conseller de Cultura), Josep Maria Espanya (conseller de Governació), Joan Casanovas (president del Parlament de Catalunya), Joan Lluhí (conseller de Justícia), Martí Esteve (conseller de Finances), Luís Prunés (conseller d'Economia i Agricultura i conseller de Treball), Pere Mestres (conseller d'Obres Públiques i conseller de Sanitat), Jaume Aiguader (exalcalde de Barcelona), Artemi Aiguader (conseller de Seguretat Interior), Carles Martí Feced (conseller de Governació, Finances i Cultura), Joan Tauler (diputat al Parlament de Catalunya, proper a Companys). Les notes de Graells a Memòries polítiques permeten desxifrar, encara, alguns noms més: Carles Pi i Sunyer, Joan Comorera, Martí Barrera i Martí Rouret (PUIG 1981: 231).

³⁴⁴ També al dietari recull aquest fet (cf. nota 177).

³⁴⁵ Puig (1981: 232) explica més detalladament el procedir del negoci tèxtil al dietari (§ 2; 1a part).

³⁴⁶ Sobre la relació Puig-Gassol, Fort i Cogul relata (1979: 294-297) com Puig acaba considerant que Gassol l'ha «fallat i ferit profundament» (PUIG 1975: 415), juntament amb Carner (cf. nota 159). Per explicar aquest canvi Fort i Cogul se serveix d'un fragment de Gassol mateix i adverteix que «seria curiós d'establir la gradació descendent dels qualificatius d'amic estimat, admirat i d'home i extraordinari que li aplica el 1943, fins al covard de 1949» (FORT I COGUL 1979: 297).

³⁴⁷ Puig (1981: 236) descriu també aquest fet al dietari (§ 2; 1a part).

³⁴⁸ Com apunta Camps i Arbós (2010: 79), «Canyameres, arran de la violenta ruptura amb Puig i Ferrerter, i, tal vegada perquè la vida parisenca —condicionada per l'ocupació de les tropes alemanyes— no li semblava la més adient per a la vida cultural que desitjava, a l'agost de 1940 s'instal·la a Bouglainval, un petit poble a uns seixanta quilòmetres de la capital i a quinze de Chartres».

espanyols, com a defraudador del diner de Catalunya. En realitat era amenaçar-me prop dels alemanys. A província Canyameres començà a escriure el llibre contra meu.³⁴⁹ L'ha llegit a tothom, l'ha portat a les cases, als cafès, a les reunions de catalans. Durant anys, mentre jo a la casa de Gassol, a la Turena,³⁵⁰ vivia solitari escrivint la meva obra, Canyameres no vivia sinó per difamar-me, de paraula i per escrit, prop de tots els catalans de París, de França, de Catalunya, d'arreu del món. I avui fa igual a Barcelona, on viu més temps que a París. Va i ve de Barcelona a París, amb el passaport legal de Franco, i encara amb franquistes i catalanistes va fent *marché noir*. Tal és l'home. Té diners, molts. I tots els diners no li dolen si li poden servir per a comprar catalans i fer-los girar contra meu, i tota la seva empena escometedora, grapa de rapaç, consciència sense escrúpols, les posa al servei del seu odi i gelosia contra meu. L'odi, si el considerem en el seu extrem, porta a desitjar la destrucció i mort de l'odiat. Canyameres no em pot destruir corporalment; ell, però, es vana d'haver-me destruït, enfonsat, enterrat moralment. Jo soc un mort i enterrat que li faig por, i mai no em veurà prou enterrat; jo seria mort de debò, que ell encara no em tindria per prou mort ni per prou enterrat. ¿I què de mi li fa tanta por? El meu nom, la meva memòria, la meva ploma. Perquè tem que jo expliqui la seva traïció, estafada, el seu monstrosos procedir amb un amic de més de vint-i-cinc anys, que era jo. Canyameres, per gruixut de pell que sigui, es veu monstrosos i per escapar-se de la seva monstrositat, em fa monstrosos a mi.

Llavors, Guansé, direu: «¿Doncs qui és aquest home? ¿Com ha pogut enfilar-se i tenir una certa preponderància entre els catalans?» Escolteu, bon amic Guansé, escolteu el següent: Josep Carner, davant de l'Armand Obiols, m'ha dit de Llavaneres:³⁵¹ «Jo no li fiaria la meva filla ni cinquanta dòlars.» I Carner va amb Llavaneres. Mercè Rodoreda m'ha dit: «Després del que va fer durant la guerra, Llavaneres s'ha volgut blanquejar i entre tots l'hem blanquejat.» Mercè Rodoreda va amb ell. L'Armand Obiols m'ha

³⁴⁹ *El gran sapastre* (cf. nota 178).

³⁵⁰ Com explica Graells, «en esclatar la guerra mundial, Puig i la seva família retornaren a París per un breu temps, seguint després la corrua de fugitius que es desplaçava cap al sud. Un cop arribats a Saint-Martin-le-Beau, a la Turena, s'establiren a al finca de Ventura Gassol, Les Sablons, on romandrien ells sols en produir-se l'exode definitiu, que duria Gassol a Suïssa. Fins el 1946, Puig i la seva família s'estan a Les Sablons» (PUIG 1975: 15). A la masia de Gassol, «durant sis anys de solitud [...]. Allí vaig començar a escriure també aquestes Ressonàncies del fet, viscut, pensat per a mi i llegit durant llargs anys» (PUIG 1981: 221).

³⁵¹ Ferran Canyameres. Armand Llavaneres, a *El pelegrí*; Carota, a les *Memòries* (cf. nota 163).

escrit de Llavaneres: «De cop us enganya perquè és tan ample de cintura» (vol dir que escampa, dona diner). Després l'anem coneixent. Com l'hipopòtam deixa la marca del seu pas pel fang. Quan té por d'algú, se li concentra una ràbia d'atacar espantosa. Sovint, però, es limita a llençar un líquid fètid per les vorades com els animals emparentats amb el porc. S'imposa un procés higiènic i caute per *descanyameritzar* certs indrets catalans massa *canyameritzats*.» I l'Obiols va amb ell. Just Cabot ha dit a Melcior Font: «No tenim vergonya els que anem amb Canyameres». Just Cabot va amb ell.³⁵² Melcior Font m'ha dit a mi: «Jo entre Canyameres i vós ja he triat. Vós.» Font va amb ell. Josep Pijoan m'ha dit: «A la cara ja se li veu que és un bacó». Pijoan va amb ell. Ventura Gassol m'ha dit: «És infame el que t'ha fet Canyameres.» Gassol va amb ell.³⁵³

¿Llavors què? Què hi ha en molts catalans que semblant capaços de distingir entre categories d'homes, que al capdavant són categories morals, espirituals, intel·lectuals, per llur capteniment s'*encanyameritzen* cada dia més i cada dia s'aparten més de mi.³⁵⁴ Vós mateix —i no és un retret— publiquen el vanitós, feixuc, groller, indelicat interviu de Canyameres on anuncia la seva *etopeia, vida exterior d'un escriptor*,³⁵⁵ i no sabrieu

³⁵² Sobre la relació amb Canyameres, Cabot escriu: «Potser ja ho he dit, però no m'importa repetir-ho, que, en plena ocupació, la relació amb Ferran Canyameres em resulta una esplèndida taula de salvació. El vaig ajudar en el seu projecte sobre Simenon [Canyameres obté els drets d'edició en català i castellà de les seves obres (PLA 2009)], tot aportant-li'n algunes obres que ni ell ni en Gasch, que l'assistí als primers temps, no havien reeixit a trobar. I amb diverses transcripcions i traduccions al català de l'obra simenoniana vaig col·laborar a anar endegant el projecte» (CABOT 1992: 36). Com assenyala Bacadí (2015: 59), «els rèdits d'una indústria tèxtil [Innovations Textiles] feien possible que [Canyameres] no hagués de lliurar-se a la traducció com a mitjà de vida, per la qual cosa podia proporcionar feina a altres exiliats que la passaven magra». Així, «va repartir traduccions d'obres de Simenon als amics de París, que no van signar mai, segons les demandes o les necessitats de cadascú: Just Cabot, Sebastià Gasch, Frederic Pujulà, Antoni Romigosa o Rafael Tasis» (BACARDÍ 2015: 59).

³⁵³ A les *Memòries*, Puig reproduïx també alguns d'aquests mots, entre els d'altres personalitats (Carner, Tarradellas, etc.), per bastir la seva defensa i atac contra Canyameres (PUIG 1981: 236-237).

Al fons Ventura Gassol de l'ANC es conserven diverses cartes de Canyameres en què critica, mordaçment, Puig i *El pelegrí apassionat*.

³⁵⁴ Expressa una idea molt semblant al dietari, a propòsit de la recepció de la seva obra per part dels catalans no «encarotats»: «En fi, veurem si els catalans són capaços, no ja de llibertat política, sinó de la llibertat moral, espiritual i intel·lectual que permet discernir, jutjar i obrar respecte a les diferents categories humanes, cosa la més important per als homes i per als pobles» (PUIG 1981: 245).

³⁵⁵ Es refereix a l'enquesta que Guansé publica a *Germanor* (cf. nota 100), n. 539-540, maig-juny 1949, p. 13-16. Es tracta, gairebé, d'una relació d'obres, en què situa *El gran sapastre* en primer lloc i del qual diu: «etopeia, estudi de la vida exterior d'un escriptor. Consta de 500 pàgines, amb apèndixs, amb notes subsidiàries que van en camí de prendre

tampoc tirar les campanes al vol per la reparició de Proa. No les hi tireu, us ho prego. Espereu que Proa voli sense campanes. Sigueu prudent, us ho demano, car no vull perjudicar ningú, i jo sé que Canyameres perjudicarà tothom que es posi al meu costat.

¿Què hi ha, doncs, d'incoratjós, d'insòlid (en el sentit de poc sòlid), de mesquí, de migradesa col·lectiva en la sensibilitat i mentalitat de massa dels nostres? No ho dic per vós de qui no he rebut cap ofensa, refús, ni rebuig. La vostra carta m'ha fet bé, la vostra actitud la comprenc. Parlem dels altres. Tots els que han sofert a l'exili per causes econòmiques, comprenc que em tinguin tírria i que no em puguin perdonar. Ho comprenc tant que no tinc forces per queixar-me d'ells. Hi ha, però, els altres. Els que no han sofert per tals causes i que no són els menys *encanyameritzats*. Mireu, però: Fa vuit anys que Canyameres em difama de paraula i per escrit, que crea la meva llegenda negra, etc., que per escampar-la no hi plany diners, cartes, passos, visites, adulacions i genuflexions. En vuit anys ningú, ni un sol, se m'ha acostat per dir-me: «Ara Puig us voldria escoltar a vós, jo no puc jutjar sense sentir les dues parts». Ningú. Tanmateix jo tenia la meva història literària, la de la meva probitat moral també. Canyameres ha guanyat el plet en el tribunal català que ni ha tingut el menor interès humà a escoltar l'acusat. Som tristos els catalans, humanament som tan fluixets. Tota la història del nostre poble ho diu.

Perdoneu aquesta carta no gens literària, no gens correcta, sense estil i amb mal caràcter de lletra, amb gargots i tot. No és bo d'escriure amb sang, i menys amb sang negra de pena i dolor, per més que un Nietzsche ens ho aconselli.³⁵⁶ Sortosament la meva

més volum que el mateix llibre.» Seguidament, Canyameres repassa els quatre anys a l'exili «amb els nervis a flor de pell, la por presidint tots els nostres actes, la mort sempre a l'aguait». Finalment, ressegueix la seva tasca editorial al capdavant de l'Editorial Albor —«créée [l'any 1942] dans le but d'organiser de futures publications en Catalogne» (LLOMBART 2006: 150), publica fins a 1948 llibres de bibliòfil amb tiratges curts (SAURET 1979: 245)— i els esforços per a la publicació de traduccions al francès d'obres catalanes i de la col·lecció d'obres en català a Editions Universelles —que endeguen la col·lecció «Albor» (independent de l'editorial amb el mateix nom) gràcies a «l'amitié de Canyameres avec Pierre Angel, responsable des Editions Universelles a Paris» (LLOMBART 2006: 159).

³⁵⁶ Per boca de Zaratustra, Nietzsche proclama: «escriu amb sang i t'adonaràs que la sang és esperit». Puig, a *Vida interior d'un escriptor* escriu: «El que ara faig és principalment obra d'imaginació, de creació, no pas mera còpia de la realitat. Soc ric de vida espiritual. Fins avui no he comprès la dita de Nietzsche: "escriure amb sang". Això vol dir fondre-ho tot. Principis estètics i vida personal, experiències i sensacions, cor i cervell» (PUIG 1928: 250). Certament, Puig interioritza la dita nietzschiana: existeix una proporció directa entre la presència de Canyameres a les converses epistolars i els gargots irats al text —gairebé sempre manuscrit—, com es fa evident en el *post scriptum*. Benguerel, en les seves memòries, descriu perfectament la cal·ligrafia de Puig: «Les seves cartes són,

novel·la està escrita amb molta serenitat, pau, alegria de cor, tranquil·litat de consciència i maduresa de pensament, si no m'erro. Jo també escric la llegenda d'un home, en prosa i vers, i com la cançó del Comte Arnau em sembla que redimeixo per la poesia el meu mític heroi que no és altre que el meravellós Janet Masdeu del *Cercle màgic*, a qui agafo als setze anys i no el deixo fins mort i enterrat, però no com Canyameres m'hi voldria veure a mi amb el consentiment i aquiescència dels bons catalans.

Ara, uns sonets, com vaig fer amb Benguerel.³⁵⁷

TESTAMENT³⁵⁸

En un sonet vull fer el meu testament.
Un sol i curt, no dos com feu Villon.³⁵⁹
Deixo el bon o mal nom al dir del món.
Als meus, quatre diners, i el sentiment.

Res de furat, si el lladre ho va dient,
sinó amb honor rebut. Deixo el pregon
perdó del cor a qui m'ha ofès, i on,
i aquí he ofès, deixo el penediment.

generalment, fluvials, sempre escrites a mà, en paper d'avió o de còpia, l'anvers esborrallat en sentit horitzontal, en sentit vertical el revers: sistema que produeix un garbuix de transparències entre les dues cares d'un mateix full i de signes només pacientment intel·ligibles. I, per si fos poc, gairebé cada pàgina (com les cartes d'en Carles Riba) orlada del dret i del revés amb acotacions d'última hora; tot plegat escrit amb una lletra nerviosa, trencada, com d'home enfibrat, provoca la sensació que, amb referències a tot allò que sent i pensa, la mà se li ressaga, se li cansa abans del compte» (BENGUEREL 1982: 260).

³⁵⁷ Puig clou la missiva a Benguerel del 20-XI-1949 amb tres sonets —que també envia a Carner— (cf. nota 218). Els poemes «Testament» i «Escoli» formen part del conjunt *La complanta de Janet* (cf. nota 154).

³⁵⁸ El testament de Puig inclou la darrera versió del poema: «En un sonet vull fer el meu testament. | No un petit i un més gran com feu Villon. | Un sol i curt, que ja me'n vaig del món. | A muller i filles deixo el sentiment | i algun diner, no pas com diu la gent | robat, no, merescut. Deixo el pregon | perdó del cor a qui m'ha ofès, i on | i a qui he ofès, deixo el penediment. | A uns pocs devots, el fruit del que he pensat. | L'ànima a Déu, si encar la vol com seva | tan trasmudada d'haver tant errat. | I poca cosa més no tinc per meva. | Deixo a molts grans errors, ho dic humil. | No puc deixar a ningú cap acte vil» (fons Puig i Ferrerter, BC).

³⁵⁹ Es refereix a *Le Lais* —o *Le Petit Testament*— (1457), obra de joventut, i *Le Testament*, considerat l'obra mestra de Villon i un dels millors textos literaris tardomedievals. Puig, assimila el seu «Testament» als de Villon, poeta a qui s'atribueix una mala vida —i amb qui Puig vol comparar-se per assajar de redimir les faltes que ha comès a l'exili (§ 2; 1a part).

A uns pocs devots, el fruit del que he pensat.

L'ànima a Déu, si encar la vol per seva
tan transmutada d'haver tant errat.

I poca cosa més no tinc per meva.

Mals passos deixo en terra, ho dic humil.

A ningú puc deixar cap acte vil.

ESCOLI (final d'un llarg poema)

Com més aixeco el meu estil i el to,

més temo quant avall et deixo a tu.

Car no hi valdria ni el cant ni el seu ressò.

Tu restaràs en ta misèria nu.

Bo fora perdonar, ¿però hi ha algú

que ignori el cas, qui és aquell, qui jo?

¿I qui ha de témer el temps, l'únic segur
sospesador de l'home, i etern so?

Ja no et valdrà en el temps l'estil pedreny,

ni l'estil del teu cor que escriu la història,

nova infàmia que l'altra vol cobrir.

Res no et valdrà l'enveja que t'estreny.

El miserable rosegó de glòria

sols et caurà pel que has escrit de mi.

Aquest sonet, escrit de poc, està pendent de perfecció.³⁶⁰ Veieu-ne la idea només. Jo sé que a la seva hora serà bo. Si heu fet versos, ja sabreu que el primer raig no pot satisfer.

Estimat amic, adieu-siau. Llegiu carta i versos a Benguerel i jo m'encomano a vosaltres dos amb una abraçada esperançadora. Sé el que he fet, el que soc i el que tinc dret a esperar dels catalans que de tantes coses s'hauran de penedir, com jo mateix.

³⁶⁰ En són una bona mostra els múltiples gargots i els quatre versos completament ratllats d'«Escoli».

Ben, ben vostre,
Joan Puig i Ferrerter

Perdoneu encara mala lletra, gargots, correccions, defectuositats, etc. He escrit de pressa i tremolós de mà. Tocar aquestes misèries em posa nerviós, gairebé malalt d'esperit.³⁶¹

³⁶¹ Nota al marge.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

[4]

París, 5 de gener del 1950

Estimat Domènec Guansé,

Proa, que vol dir Josep Queralt i jo, us desitja un any nou ple de benaurances i prosperitats. L'any 50 veurà navegar Proa;³⁶² de moment per mar encalmada; tot i així avançarà en espera d'un vent més favorable, i de dia en dia amb nous mariners. Que us voldríem a bord amb nosaltres ja us ho hem dit i us ho repetim.

Us abraça el vostre vell amic ben ressuscitat.

Vostre, invariablement,

Joan Puig i Ferrerter

³⁶² Malgrat l'anhel de Puig, les dificultats econòmiques i els nombrosos errors en les proves d'impremta no permeten que el primer volum de la represa de Proa, *El Ben Cofat i l'Altre* de Josep Carner (n. 93), surti a la venda fins a 1951 (cf. nota 259).

PS: Per fi he trobat la carta de Josep Obiols³⁶³ relativa al repugnant subjecte. Diu així: «El n. 105 de la *Revista de Catalunya*³⁶⁴ “encara”³⁶⁵ no ha pogut sortir.³⁶⁶ Algunes de les coses que m'havien dit s'han anat confirmant. He pogut, tanmateix, assegurar uns tres números més. A darreries de gener, o a començaments de febrer, la represa serà un fet. El grup més important de dificultats que he trobat han estat dificultats “objectives”, com diuen els marxistes. Però algunes vegades, analitzant la situació, he trobat que certs

³⁶³ Es refereix, en realitat, a Armand Obiols. Com apunta Marrugat en nota (OBIOLS & CARNER 2013: 184), Obiols envia aquesta carta a Puig el 5-I-1949. La lletra fa referència a les difamacions de Canyameres vers Obiols —a qui acusa de no saber administrar els diners de la *Revista de Catalunya* o d'apropriar-se'ls— que posen en perill la continuïtat de la publicació. Sobre això, en una carta del 15-XII-1948 a Carner, Obiols assenyala: «No diré que la meua comptabilitat es pugui proposar, tècnicament, com un paradigma als alumnes d'una escola de nit. Em manca, evidentment, ciència i virtuositat. Posseeixo, però, tota la que reclamen els comptes poc abstrusos de la *Revista*. Fets fa qui-sap-lo temps, estan a la disposició de tothom» (OBIOLS & CARNER 2013: 183).

³⁶⁴ Obiols és l'artífex de la *Revista de Catalunya*. Sobre el paper que exerceix en la publicació periòdica, Pi i Sunyer escriu: «En aquest camp d'activitat [el de la *Revista de Catalunya*] hi havia, naturalment, companys del govern, com Fabra, Carner, Rovira i Virgili, que podien ajudar-me amb la seva col·laboració o consell. I en veritat ho feien cada cop que els ho demanava. Però el fet de no trobar-los a París quan jo hi era feia més difícil la seva cooperació activa. L'encarregat d'editar la *Revista de Catalunya*, de reunir els originals, de preparar el número, de fer-lo imprimir, era Armand Obiols. Un bon element, amb traça literària, amb una visió de conjunt de la nostra cultura. Però era irregular en la feina. De vegades, com pres d'un rampell, treballava molt activament, per a caure després en un període d'inacció del qual era difícil treure'l. De tota manera, és de justícia dir que els tres números de la *Revista de Catalunya* que aleshores van publicar-se quedaren força bé» (PI I SUNYER 1979: 169).

Malgrat algunes col·laboracions econòmiques —com la de Cultura Catalana, que «subvencionà la *Revista de Catalunya* amb quaranta mil francs mensuals, ensems que li ofería les col·laboracions que calguessin, però després de tres números s'estroncà aquesta magnífica tribuna d'assaig i investigació» (SAURET 1979: 238)—, la revista es veu obligada a cessar l'activitat per manca de liquiditat. Com apunta Pi i Sunyer, constituïa una càrrega massa feixuga pels nostres recursos. En el temps de publicar-se, totes les despeses compreses, incloses les de personal, pujaven a 685.000 francs. I en aquestes, com abans he dit, pesaven gravosament les despeses d'impremta i el cost del paper. En un estudi econòmic fet més tard per Víctor Torres, llavors secretari de la presidència, hom pogué constatar que el cost d'un número pujava a la mitjana de 160.000 francs, de la qual quantitat 90.000 corresponien a les despeses d'impremta i 27.500 al cost del paper, ço que fa que afegint-hi el relligat, les despeses d'aquest caràcter absorbien més del 75% del cost del número. Era un sacrifici econòmic que no podíem sostenir amb els pocs recursos amb què comptàvem, i més encara quan vingué la forta retallada en l'assignació per part del govern de la República» (PI I SUNYER 1979: 197).

Per a una panoràmica de la *Revista de Catalunya*, vegeu Tasis (1967) «Història de la *Revista de Catalunya* (1924-1956)».

³⁶⁵ Nota al marge: «Subratlla l'Obiols». Es canvia el subratllat original per les cometes, per la contigüitat del mot al títol de la revista.

³⁶⁶ Finalment, el n. 105 surt al desembre de 1956. L'anterior s'havia publicat l'octubre-desembre de 1947.

problemes se'm plantejaven en indrets per on, com per atzar, havia passat el vostre Lla-
vaneres.³⁶⁷ Afortunadament, els rastres que deixa són obvis com els que deu deixar l'hi-
popòtam en un fangar. Les vostres apreciacions sobre aquest personatge eren, al
capdavall, molt lúcides. De moment, desconcerta una mica amb aquella bonhomia que
li confereix el fet d'ésser ample de cintura. S'assembla a certs animals sòpits més o
menys emparentats amb el porc; la por els suscita una ferocitat ràpida i una mica deli-
rant, inesperada; sovint, però, es limiten a segregar, entre bardisses, líquids d'una tena-
císsima fetidesa. ¡Un procés enginyós de *descanyamerització*³⁶⁸ dels indrets massa
*encanyameritzats*³⁶⁹ és molt aconsellable!»

¿El veieu l'home, amic Guansé?

Permeteu-me, ara, que us adjunti, perfeccionat, el sonet final d'un meu poema de
300 sonets que porta per títol *La complanta de Janet*. Si la cosa us pogués interessar, us
trametria el pròleg³⁷⁰ a l'esmentat poema i una tria de sonets del mateix, que podríeu
comentar vós i l'amic Benguerel privadament, car no demano cap publicitat ni del po-
ema, ni de mi, ni de Proa fins que tot es faci a ple públic català, tant de l'exili com de
l'interior.

ESCOLI

Ara que m'has alçat l'estil i el to,
em dol que tan avall se't vegi a tu.

Si jo et vull coronar de cant i flor,
¡ai, las!, et deixo en més misèria nu.

¡Ah, el dolç perdó! ¡Si no ignorés ningú
els teus camins i aquells per on vaig jo!
I qui ha de témer el temps, que el pes segur
dóna de l'home, i parla amb un nou so.

No és pas la forma, no l'estil pedreny,
sinó l'estil del cor qui ha escrit la història

³⁶⁷ Nota al marge: «Personatge repugnant de la meva novel·la», alter ego de Canyameres a *El pelegrí*.

³⁶⁸ Nota al marge: «Subratlla l'Obiols».

³⁶⁹ Nota al marge: «Subratlla l'Obiols».

³⁷⁰ «Dramatis Personae» (cf. nota 160).

infàmia que altra infàmia vol cobrir.

Planyo el doler que dents i cor t'estreny
pel rossec, rosegó de trista glòria
que sols hauràs si un dia et cau de mi.

Us prego digueu a Benguerel que també li desitjo un any nou venturós, i m'atreveixo,
encara, a demanar-vos que li feu llegir la meva carta, la de l'Obiols i el sonet.

Us abraça a tots dos,

J. P. i F.

[5]³⁷¹

17 gener 1950³⁷²

Estimat amic Puig i Ferrer:

Fa sis o set dies que he rebut la vostra carta del 22 de novembre. De moment em vaig pensar que hi havia un error en la vostra data. Però al sobre el timbre de la sortida de París porta la mateixa data, i el timbre de recepció a Santiago³⁷³ la del 10 de gener. És extraordinari perquè les cartes per avió des de París acostumen a trigar no més que vuit o deu dies. Però més extraordinari encara: Benguerel³⁷⁴ va rebre la que m'anunciàveu tres dies després.³⁷⁵

Em dieu que en la meua anterior carta us parlava amb una franquesa una mica severa —expressió que m'agrada. Però era fatal. El fet que en la vostra em parléssiu de la vostra llegenda —tot tractant d'esvair-la— i que alhora m'invitéssiu a col·laborar a la renascuda Editorial Proa em creava un problema i em desvetllava certs escrúpols. Veig que ho heu comprès tot seguit. I que també heu comprès que tenia un cert recel que l'editorial tingués un to excessivament personal. Això darrer potser us haurà sorprès una mica. ¡Però els escriptors som tan egoistes! Sense les confusions que la vostra carta em creava, segurament la vostra invitació —ben afalagadora per a mi— de col·laborar a l'editorial, l'hauria acceptat encantat.

Seguint el diàleg amb la mateixa franquesa, us diré que em penso que més que altra cosa els recels que heu desvetllat entre els catalans residents en aquest continent provenen del vostre perllongat silenci. Cert que hi ha molts motius —i alguns ben nobles— per a justificar-lo. ¿Qui no ha sentit, durant tot aquest temps d'actuacions lamentables, el desig d'enclaustrar-se?... Però... Si hi ha una llegenda Puig i Ferrer possiblement és aquest silenci el que n'ha creat l'atmosfera.

³⁷¹ Aquesta missiva, amb petits canvis que no en modifiquen el contingut, es troba reproduïda a les *Memòries* (PUIG 1981: 305).

³⁷² La data tan sols es troba a la còpia de l'epístola conservada al fons Benguerel de la BC. La carta de l'AHT, amb diferències respecte de la còpia i alguns fragments ratllats —per Puig—, és la que rep l'escriptor.

³⁷³ A la carta conservada a l'AHT, el fragment «a Santiago» apareix ratllat.

³⁷⁴ A la carta conservada a l'AHT, el mot *Benguerel* apareix ratllat.

³⁷⁵ Benguerel escriu a Puig el 12-I-1950: «Fa dos o tres dies que l'amic Guansé m'havia anunciat que vós m'havíeu escrit. No l'he rebuda sinó aquesta tarda» (fons Benguerel, BC).

Sé a més que us plauen aquestes desaparicions i reparacions sobtades. És sorprenent com es repeteixen els mateixos cicles en la vida d'un home. I no considero que aquests silencis siguin condemnables en un escriptor, si les seves obres el justifiquen. L'exemple de Valéry i de Proust demostren que són fèrtils. El poema de «La palmera», de Valéry,³⁷⁶ l'explica i Gide ho exalta.³⁷⁷ (No em negareu que us faig anar en bona companyia.) Però si d'un primer silenci en vau sortir armat amb un pamflet que produí impressió,³⁷⁸ no em sembla que fora convenient que en això us repetíssiu. No m'escau el paper de conseller, però perdoneu-me: crec que el que hauríeu de fer és procurar asserenar-vos. No produir la impressió de qui es refrega una nafra amb morbosa voluptat. Però enteneu-me. No em refereixo pas a l'aspecte intern del vostre cas, als vostres sentiments, a la vostra passió burlada. No: tot això ja sé que no pot oblidar-se, ni perdonar-se. No em feu un insensible. Però el que crec és que no heu de crear un afer Puig-Canyameres.³⁷⁹ No contestar pamflets amb altres pamflets.³⁸⁰ L'esperit o l'actitud que revela el sonet epigramàtic que m'envieu és, en definitiva, la que us escau. I en tot cas amb l'epigrama n'hi hauria prou per a donar l'afer per acabat. El tema, com veieu, del sonet m'agrada. Però l'execució —ja em dieu que és un esborrall— no la trobo prou graciosa, especialment pels consonants. Els consonants aguts de les dues quartetes li donen un so opac i dur i els dos únics consonants plans *glòria* i *història* encara que molt eufònics

³⁷⁶ Publicat a *Charmes* (1922), el poema recull l'essència del missatge que vol transmetre Guansé: «Patience dans l'azur ! | Chaque atome de silence | Est la chance d'un fruit mûr ! | [...] Tu n'as pas perdu ces heures | Si légère tu demeures | Après ces beaux abandons ; | Pareille à celui qui pensé | Et dont l'âme se dépense | À s'accroître de ses dons !».

³⁷⁷ A la carta conservada al fons Benguerel de la BC, Guansé escriu «i Gide l'exalta». El pronom *ho* és afegit a mà a l'epístola de l'AHT.

³⁷⁸ Es refereix a *Servitud. Memòries d'un periodista* (1926).

³⁷⁹ Les amistats properes a Canyameres i Puig els aconsellen, sovint, abandonar les disputes. Amb aquest propòsit, Xuriguera escriu a Canyameres el 17-IX-1948: «es tracta d'un assumpte que potser valdria més que acabéssiu, sobretot si, tal com sembla, ell hi està disposat» (CANYAMERES 1996: 260). En una carta anterior a Julià Gual, del 17-V-1948, Canyameres explica l'acostament de Puig: «voldria veure'm i àdhuc em feu convidar a un sopar a casa seva» (CANYAMERES 244). En una nova epístola a Pere Mas i Perera, del mateix dia, s'explicita el desig —sempre segons l'egarenc— de Puig d'acabar amb la discussió: «Ara diu que no em porta mala llei i fins i tot ha tingut la gosadia de convidar-me a sopar per mitjà de l'Obiols i de la Rodoreda. Aquests dos amics i d'altres, entre els quals Josep Carner, volen apropar-nos. Puig i Ferrerter sembla que se'n mor de ganes» (CANYAMERES 246). Però la reacció de Canyameres és inflexible: «Què s'ha cregut?» (244), «Que vagi al botavant! Vull viure tranquil» (CANYAMERES 266). Pel que fa a Puig, l'epistolari amb Carner palesa l'intent infructuós del poeta de mediació en el conflicte,

³⁸⁰ *El gran sapastre* (cf. nota 178).

fan recordar massa l'estrofa inicial de certs poemes èpics vuitcentistes. Hi ha en canvi un vers que em plau força: «¡Tu restaràs en ta misèria nu!». ³⁸¹ I no cal dir-ho: el darrer. (És clar, jo també he fet alguns versos. ¿Qui no n'ha fet a l'exili? En els Jocs Florals de Montevideo fins em van premiar un extens poema: «La ciutat submergida». ³⁸² Però a despit del premi no n'estic satisfet, motiu pel qual m'he abstingut, tot i la temptació, de publicar-lo a *Germanor*.) ³⁸³

Em retraieu encara que sigui de passada que no hagi tirat les campanes al vol per la represa de les Edicions Proa, i que en canvi hagi publicat la resposta a l'enquesta de Canyameres. Una cosa no té res a veure amb l'altra. Les campanes al vol no les hi he tirades perquè no m'agrada gaire fer de toca-campanes, i perquè prefereixo parlar de realitzacions que de promeses. Podeu estar segur que si Proa torna a marxar A Tot Vent, ens esmerçarem ³⁸⁴ a fer-li la mar planera. I pel que afecta a l'enquesta no tenia cap motiu per a no publicar-la, si ell es mostrava amable i no solament m'enviava la seva resposta, sinó que me n'enviava diverses altres. Em direu que podia haver endevinat que hi havia anuncis d'obres que anaven contra un altre escriptor, però no hi havia cap atac directe contra ningú. Una de les coses en la qual més m'he esmerçat és a evitar que *Germanor* ³⁸⁵ sigui un camp de baralles personals i polítiques. Hi he estat reiteradament invitat i provocat. I fins avui he respost amb el silenci, àdhuc a costa dels meus nervis.

A vós us sobta que tal o qual vagi amb un enemic vostre després de malparlar-ne. Us sobta només perquè es tracta del vostre cas. I sempre som una mica egocèntrics. Si es tractés d'un altre no us sobtaria tant. Estic tip de veure persones que són amigues d'un

³⁸¹ Puig elimina aquest vers en la nova versió del poema «Escoli» que envia a Guansé el 5-I-1950.

³⁸² L'obra *La ciutat submergida* és, en realitat, de Ramon Bech —amb aquest text guanya el premi d'Editorial Albor als Jocs Florals de 1948, de París—; d'aquí podria provenir la confusió de Guansé, que és llorejat en el certamen de l'any 1949 per l'obra *Els errors de Carlota*. Existeix una obra de Guansé titulada «La ciutat immòbil». No obstant això, com apunta Corretger (2011: 112), «la narració lírica situada en una Tarragona d'ensomni» es publica entre els números 501 a 507 (1945-1946) de *Germanor* (cf. nota 100). Són molt freqüents els oblots de Guansé, constatables en la seva documentació personal, especialment en les cartes.

³⁸³ A la carta conservada a l'AHT, el fragment «En els Jocs Florals [...] publicar-lo a *Germanor*.» apareix ratllat.

³⁸⁴ A la carta conservada al fons Benguerel de la BC, es corregeix, a mà, el text: «ens esmerçarem» substitueix «*Germanor* s'esmerçarà».

³⁸⁵ A la carta mecanoscrita conservada a l'AHT, el mot *Germanor* apareix ratllat.

marit públicament enganyat i alhora amigues del qui l'enganya. El fet aquí,³⁸⁶ sobretot, és molt habitual ja que les dones acostumen a enganyar els marits amb el millor amic d'aquest. El que passa és que generalment ningú no vol prendre partit en les baralles personals dels altres. Ni tan sols saber qui té o no té raó. El cas és criar panxa. I de passada entretenir-se en la maldiença. I això a part, ningú no deixa d'adonar-se de quins són els valors morals o intel·lectuals. Tot és molt complicat i en el fons una merda.

En fi... El projecte de publicacions que m'exposeu em sembla molt bé. Hi faria tanmateix un retoc. No el començaria per una obra vostra. La començaria, per exemple, amb la novel·la de la Rodoreda, si estés bé, com cal suposar. No pas per qüestió de prestígis, sinó perquè si algú té animadversions contra vós, no podria de moment fer recaure aquesta animadversió contra Proa. Àdhuc us seria més fàcil la propaganda. La segona obra podria ser vostra. Car encara que comprenc que és necessari l'alternança d'obres estrangeres i catalanes, no veig que sigui necessàriament obligat, mentre les catalanes siguin bones.

Per la meva banda, si segueix interessant-vos, hi puc contribuir amb una novel·la d'un tamany que em sembla apropiat: 225 quartilles del mateix tamany que la present, però a doble espai. És el treball que va obtenir la Copa Artística als Jocs Florals de Montevideo.³⁸⁷ El títol que hi vaig posar, *Els errors de Carlota*, no m'agrada.³⁸⁸ Potser es podria substituir per les paraules inicials del lema: *Res no és impur...*: una cita de Sant Pau

³⁸⁶ A la carta conservada al fons Benguerel de la BC se substitueix, a mà, el text «aquí» per «a Xile».

³⁸⁷ Per als Jocs Florals de Montevideo, vegeu Faulí (2002: 60 & 183).

³⁸⁸ *Els errors de Carlota* és la primera novel·la de Guansé escrita a l'exili. Li mereix la Copa Artística als Jocs Florals de Montevideo de l'any 1949. Com apunta Corretger, Guansé «havia titulat prèviament [la novel·la] *Els errors de la senyora Morell* i també *L'últim retrat*» (CORRETGER 2011: 135). Resta encara inèdita, «malgrat els esforços que feu el seu autor a través de Xavier Benguerel per a publicar-la. Benguerel, durant la seva estada a Barcelona entre l'agost i el desembre de 1952, la va oferir a l'editor Cruzet de Selecta» (CORRETGER 2011: 170). Així li ho fa constar Benguerel en una missiva —transcrita i anotada per Busquets i Grabulosa (cf. nota 327)— des de Barcelona del 2-X-1950: «M'he ocupat de tu, és a dir, en una primera visita que vaig fer ahir al matí al senyor Cruzet, li vaig oferir en nom teu *L'últim retrat*. Em va dir, naturalment, que tenia mant original però que se'l quedava i que et contestaria directament. Jo li vaig dir que es tractava d'una gran novel·la». Prèviament, Guansé mateix envia l'obra al Joanot Martorell de l'any 1951. L'any 1953, Cruzet envia novament l'obra al concurs «amb el títol *L'últim retrat*» i «Benguerel prega a Oliver que intercedeixi —en la mesura del que és possible i just— en favor del premi per a Guansé» (CORRETGER 2011: 170). Malgrat tot, Josep M. Espinàs guanya aquella edició del Joanot Martorell amb *Com ganivets o flames*.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

que podria anar completa a la portadella.³⁸⁹ Espero que serà una mica millor que les meves anteriors, tant pel contingut com per l'estil. Almenys és escrita amb més tranquil·litat. (Rectifico: en realitat és escrita amb una mica de ràbia.) Vós mateix, i no us cregueu per les meves reflexions anteriors que no agraeixo les vostres confidències. Però soc mal jutge, en la vida i en els llibres. En el marc,³⁹⁰ gairebé tracto de justificar els errors injustificables de la meva (protagonista).³⁹¹ ¡Ai, las! Us abraça,

Domènec Guansé³⁹²

³⁸⁹ A la carta conservada a l'AHT, el fragment «És el treball [...] a la portadella.» apareix ratllat.

³⁹⁰ A la carta conservada al fons Benguerel de la BC es corregeix, a mà, el text: *marc* substitueix *mencionat*.

³⁹¹ A la carta conservada al fons Benguerel de la BC es corregeix, a mà, el text: «(protagonista)» substitueix *Carlota*.

³⁹² A la carta mecanoscrita conservada a l'AHT, la signatura apareix ratllada.

[6]

París, 6 de febrer del 1950

Estimat Guansé:

Per correu aeri rebreu la present sense l'enutjós retard sofert per les meves anteriors enviades pel correu ordinari. Us agraeixo moltíssim la vostra acceptació de col·laborar a Proa. Tan aviat hàgim sortit de l'actual període preparatori us demanaré l'original de la vostra novel·la. En Queralt, però, no va tan de pressa ni tan fàcilment com ens pensàvem a reunir el capital necessari per assegurar almenys la publicació de sis volums, o sigui, el primer any de Proa. Car volem tenir una regularitat de sis volums anuals sense la qual no crec que consolidéssim la nostra empresa. Tanmateix era natural d'assegurar-nos abans autors, obres, traductors, subscriptors, corresponsals, etc. Opino com vós de donar sobretot obres catalanes si en trobem prou de bones. I us agraeixo un consell que no sols seguiré, sinó que concorda amb el meu pensament exposat a Queralt uns dies abans de la vostra carta, això de començar per Josep Carner³⁹³ del qual és gairebé segur que publicarem el *Misterio de Quanaxhuata*,³⁹⁴ en català. Carner està disposat a donar-nos el que vulguem d'ell i no sols fa això sinó que ens recomana tal i tal autor, com per exemple Calders, de Mèxic, la Rodoreda, Josep Obiols³⁹⁵ i altres, és a dir que està disposat a ajudar-nos.³⁹⁶ Amb ell, vós, Benguerel (a qui he escrit fa uns dies), amb Jordana, Trabal (al qual escriuré aviat), i si poguéssim comptar amb alguns autors de

³⁹³ Obiols es fa ressò del canvi de parer en el pla de publicacions i anuncia a Carner que Puig li proposarà de publicar una obra a «A Tot Vent» (cf. nota 238).

³⁹⁴ Obra publicada per Ediciones Fronda l'any 1943. En català, *El Ben Cofat i l'Altre* (cf. nota 239).

³⁹⁵ En realitat, Armand Obiols (cf. nota 238).

³⁹⁶ Carner, en una missiva del 6-I-1950, suggereix a Queralt «dos autors, amb textos inèdits per a publicar, Mercè Rodoreda i Pere Calders (a qui havia conegut durant la seva estada a Mèxic entre 1939 i 1945 [i amb qui havia mantingut una bona amistat que dugué Calders a escriure una biografia del príncep dels poetes]), i un conseller literari, Armand Obiols» (CAMPS I ARBÓS 2004: 50): «Suggestions? Em permeto, tot seguit, de fer-vos-en una: Mercè Rodoreda. I una altra: Pere Calders (a Mèxic). Per a bon consell (demés de persones amb les quals compteu), l'Obiols» (CAMPS I ARBÓS 2007: 93). Així ho manifesta novament en una epístola a Obiols del 19-I-1950, en què comenta que Queralt «em va demanar consells —ja es veu l'afer segur, potser amb massa optimisme— i no li vaig recomanar sinó M. R., vós i Calders» (fons Joan Prat, IEC). Una setmana més tard, el 26-I-1950, Obiols exposa a Carner suspicàcies respecte de la reeixida de Proa i els motius de reprendre-la: «No crec que Queralt aconsegueixi de fer res. Vaig veure Puig i Ferrà-répasser la setmana passada. En el fons només el preocupa una cosa: trobar unes quantes persones presentables que li flanquegin la “rentrée”» (OBIOLS & CARNER 2013: 229).

l'interior, ¿no veieu que podem formar un bon equip? Si vós sabeu d'algú dels nostres resident a Amèrica que ens pogués donar una obra de mèrit me'l voldríeu recomanar i donar-me'n l'adreça?³⁹⁷ Us en tindriem gratitud, car voldríem que Proa fos l'editorial dels catalans i no de l'egocèntric Puig i Ferrer. Tota la vostra segona carta m'agrada per justa, compassiva, amical, i me n'agrada molt el seu puntet d'acidesa i amargor. ¿Qui no el té avui, entre els catalans, si no és un insensible i un inconscient? Jo, amic Guansé, ja n'he superades moltes d'amargors, i no per mèrit de la meva ànima. És el meu constant i fervorós treball (que valdrà el que valdrà) l'únic meritable meu. De manera, doncs, que no sortiré del meu eclipsi amb un nou pamflet, com llavors, en l'època a què vós al·ludiu, no sols vaig sortir del llarg silenci amb *Servitud*, sinó també amb *Els tres al·lucinats*, *Camins de França*, el *Cercle màgic*, *Vida interior d'un escriptor*, un volum de contes, etc., etc., que no tenen res de pamflets.³⁹⁸ I ara em penso que faré el mateix, però sense cap pamflet. Dit això com una mena de resposta a les vostres temences, no estranyeu que en alguna de les meves obres a publicar hi respiri un moment dramàtic, dolorós de la meva vida, però elevat a veritable creació artística (dins les meves possibilitats), com m'imagino, pel que me'n deixeu endevinar, que deu ésser la vostra novel·la *Els errors de...*³⁹⁹ Digueu-me, però, amic estimat, ¿quin novel·lista (sobretot els novel·listes, i àdhuc entre els més grans) no ha pecat per aquesta banda si això és pecar? ¿Balzac, Tolstoi, Dostoievski, Proust no fan entrar part de la seva vida en llurs obres més vivents? La novel·la és l'art més aferrat a la vida, que no ha pogut acabar de trencar el fil umbilical amb la vida de l'autor sense greu perill de la mateixa novel·la com a art. Ni un Stendhal ho aconseguí. I Flaubert, que s'ho proposà, amb el pecat d'impersonalisme, porta la penitència. Llavors, doncs, tot és qüestió de l'alçada poètica, artística; de la transposició del massa humà particular en humà general, això és, en creació de poesia

³⁹⁷ Com esmenta Camps i Arbós, «Puig i Ferrer, que ocupa novament el càrrec de director literari gràcies a la renúncia de Xuriguera, es dedica a la recerca de col·laboradors per a Proa» (CAMPS I ARBÓS 2004: 48).

³⁹⁸ L'enuig de Puig pels mots de Guansé es fa encara més evident a les *Memòries* (reproducció força fidedigna de la contestació d'aquesta carta): «No temeu que respongui amb un pamflet a un altre pamflet”. I dic encara: “Jo no sols vaig sortir d'un meu llarg silenci amb un pamflet que va fer impressió, com vós dieu (l'amic es refereix a *Servitud* [(PUIG 1926a)]). Vaig sortir del meu silenci amb *Els tres al·lucinats* [(PUIG 1926b)], *El cercle màgic* [(PUIG 1929)], *Camins de França* [(PUIG 1934)], *La farsa i la quimera* [(PUIG 1936)], etc., que són alguna cosa més que pamflets”» (1981: 310).

³⁹⁹ *Els errors de Carlota* (cf. nota 388).

i art. Em penso que és el que vós haureu fet i és el que jo he volgut fer. He estudiat una mica i he reflexionat molt sobre el meu art d'ençà que vós i jo no ens hem vist.

Però per avui prou, i no dubtéssiu que m'és un plaer dialogar amb vós. ¿No us sembla que la manca de diàleg entre nosaltres els catalans és un dels nostres pitjors mals?

Una gran abraçada del vostre fidel,

Joan Puig i Ferrerter

[7]

París, 30 de març de 1950

Estimats Guansé i Benguerel (la carta és per a tots dos):

Moltes, moltes gràcies per *Germanor*,⁴⁰⁰ bona, ben feta, excel·lent. Gràcies, encara més, per les *Elegies de Biervielle*.⁴⁰¹ ¡Quin magnífic llibre de poesia! Fa pensar en Rilke, en Hölderlin, però és un bé per a la poesia catalana. Proa va endavant. Aquest any 50 em penso que serà un fet. Ja preparem els prospectes dels quals farem gran difusió.⁴⁰² En els pròxims Jocs Florals de Perpinyà Proa ofereix un premi de cent mil francs a la millor novel·la catalana que hi concursi.⁴⁰³ Amb l'obra premiada debutarà a França (reprendrà) la col·lecció «A Tot Vent». Després Dickens-Carner, dos volums. Després jo, un volum. Seran, doncs, quatre. Els altres dos de la primera sèrie de sis podeu ser vosaltres dos. (Si no és que un de vosaltres tingui el premi.) O serà Mercè Rodoreda. El temps ho ha de dir.

M'agradaria molt rebre el llibre de contes de Benguerel⁴⁰⁴ publicat a Xili.⁴⁰⁵ Tothom me n'ha parlat molt bé. Jo no us oblidó. Encara que Guansé estigui una mica *encanyameritzat* i que jo, ni de lluny, el vulgui *puigferreteritzar*, em dol de no rebre noves

⁴⁰⁰ Es refereix a la nota de la represa d'Edicions Proa (el contingut de la qual es reproduïx a la següent epístola) publicada l'any 1950 a *Germanor* (cf. nota 100), n. 547-548 (gener-febrer), p. 27.

⁴⁰¹ L'any 1944, *El Pi de les Tres Branques* (cf. nota 101) publica una segona edició, revisada i augmentada, de l'obra de Riba, publicada anteriorment a Buenos Aires l'any 1942. Benguerel i Guansé comuniquen a Puig, en la vuitena missiva, que li han enviat un exemplar del llibre de Riba.

⁴⁰² Sobre els prospectes i el pla de publicacions que inclouen, cf. nota 256.

⁴⁰³ Puig dona als Jocs Florals l'import per a l'establiment del premi (cf. nota 242). Guansé es fa ressò de la notícia del premi en una breu nota —sense signatura— a *Germanor* (cf. nota 100), n. 551-552 (maig-juny 1950), p. 24-25: «Segons les nostres informacions, l'Editorial Proa ha establert, pels Jocs Florals que se celebraran pròximament a Perpinyà, un premi de cent mil francs a la millor novel·la catalana que es presenti al concurs. Amb l'obra premiada es reprendran a França les edicions de la popular i prestigiosa editorial. Els editors projecten publicar-la a començaments de l'any 1951.»

⁴⁰⁴ Es refereix al llibre *La màscara: tres contes*, publicat l'any 1947 a *El Pi de les Tres Branques* (cf. nota 101).

⁴⁰⁵ Sovint, Puig i Guansé es refereixen irònicament a Xile amb el mot Xili, per proximitat amb la pronunciació anglesa. No es fa estrany el llenguatge jocós en Puig, que omple les *Memòries* de malnoms (el Gran Comanador, el Llest, l'Espanyolitzat, Carota, etc.).

d'ell més sovint. Tot això va sense malícia com els núvols de Nadal de Maragall.⁴⁰⁶ Qui molt treballa troba la pau, àdhuc les contradiccions es resolen en treball, pau, bé. Us desitjo, doncs, delit de treball, pau i esperança. Rebreu, aviat, bells prospectes de Proa amb el pla de publicacions que hi exposem, llista de col·laboradors, condicions de subscripció, venda, etc.

Us abraça de cor,

Joan Puig i Ferrerter

⁴⁰⁶ Es refereix al poema «Els núvols de Nadal», de Joan Maragall, publicat a *Tria* (1909): «Els núvols de Nadal no sé què tenen | que són manyacs: no posen | gens de malícia al cel».

[8]⁴⁰⁷

Santiago, 2 abril del 1950

Sr. Joan Puig i Ferrer

París

Estimat amic:

L'amic Guansé i jo, després de portar a terme aquest acte tan burgès de prendre cafè i fumar un havà, hem parlat de vós i, tant ell com jo, hem coincidit en què devíem una resposta fa dies a les vostres cartes. Aquesta conversació —que hauria pogut sorgir naturalment— ha estat motivada en part per una notícia que en Canyameres acaba de donar a l'amic Guansé en una carta molt recent.⁴⁰⁸ La notícia és: que degut a les nostres cartes a vós, heu desistit de seguir escrivint als escriptors catalans per tal de demanar-los llur cooperació a Proa.

La nostra sorpresa és doble: en primer lloc perquè les nostres cartes eren prou categòriques i les vostres respostes acceptant la nostra col·laboració també. En segon lloc que no havent donat per part nostra notícia a ningú del contingut d'aquestes cartes ens sorprèn que en tinguin versions errònies terceres persones. El que menys ens plauria és veure'ns embolicats en afers tèrbols, malintencionats i falsos.

Per la nostra part no creiem que hi hagi lloc a dubte. Per a esvair-lo pensem que n'hi haurà prou —si prou no fossin les cartes esmentades— [amb] la nota que aparegué a *Germanor* i que adjuntem amb aquesta carta.

Tant si prosperen com no les gestions per al finançament de Proa, i siguin quins siguin els recels que us hàgim exposat directament i amb cordialitat, sempre us agrairem el fet d'haver pensat en nosaltres. El que no podríem admetre de cap manera és que a base dels nostres noms es prengué pretext per a paraitzar unes gestions que, segons vós ens escrivíeu, estaven encaminades a tenir un èxit immediat.

De totes maneres creiem com diuen a Xile que tot això són «puras copuchas», és a dir, xafarderies, i que Proa segueix aparellant la seva nau per a fer-se a la mar a tot vent.

⁴⁰⁷ Aquesta missiva es creua amb la setena, de Puig, del 30-III-1950.

⁴⁰⁸ No es conserva testimoni d'aquesta carta al fons Trabal (AHS).

No cal que us diguem que totes les coses vostres que ens fareu llegir seran benvingudes i comentades amicalment i que celebrem que treballem amb aquest fervor digne de ser imitat, sobretot en aquests temps tan desafortunats per a Catalunya.

A la carta a n'en Benguerel pregunteu «quina serà l'actitud d'en Trabal». Pel que hem conversat amb ell creiem que serà la mateixa que la nostra. Pel que fa a n'en Jordana seria bo que li escrivissiu directament a l'adreça que us va donar en Guansé, o sigui: Virrey del Pino 2765 Buenos Aires. Darrerament ha escrit una obra magnífica que publicarem a El Pi de les Tres Branques,⁴⁰⁹ petites edicions de les quals us hem enviat un exemplar del darrer volum aparegut: *Les elegies de Biervielle*, de Carles Riba. Suposem que haurà arribat al vostre poder. Pel que afecta a en Calders compartim el criteri de Carner. Però actualment no en tenim notícies. És a Mèxic i està casat amb una filla de l'Artís.⁴¹⁰ Per tant no podem preveure quina serà la seva reacció si li escriviu.

Celebrem molt que les Edicions Proa puguin començar amb una obra de Josep Carner. I celebrem també que hàgiu pogut ja superar tots aquests lamentables afers que tant us anguniejaven. Tot esperant rebre aviat notícies vostres us saluden afectuosament,

Xavier Benguerel, Domènec Guansé

Nota publicada a *Germanor* de Santiago de Xile:

¿Qui no recorda, en els anys venturosos anteriors a la guerra espanyola, les tapes de color de foc que recobrien els llibres relligats en tela de les Edicions Proa? L'alt veler que centrava la coberta, la tapa i la portadella, proclamava amb orgull, «Navego a tot vent» i, profeta de si mateix, només la guerra fou capaç de paralitzar el seu rumb gloriós.

Després de dotze o tretze anys d'haver-se *perdut* en qui sap quines aigües i oratges adversos, el veler, calafatat de nou, està a punt de fer-se altra vegada a la mar. Joan Puig i Ferrer, director, i Josep Queralt, editor, tornen a governar la nau. Josep Carner, Mercè Rodoreda, Just Cabot, Armand Obiols, alguns dels nostres col·laboradors de

⁴⁰⁹ Es refereix a *El Rusio i el Pelao*, publicada a El Pi de les Tres Branques (cf. nota 101) l'any 1950. *Germanor* (cf. nota 100), al n. 549-550 (març-abril 1950), p. 9, es fa ressò de la publicació de l'obra en una nota sense signatura (atribuïble, com la majoria dels mots de la revista, a Guansé): «Creiem que *El Rusio i el Pelao* serà l'obra de major divulgació de la nostra editorial i que si, com mereix, és traduïda al castellà serà una autèntica sorpresa per a escriptors i lectors xilens».

⁴¹⁰ Rosa Artís.

Germanor, J. Puig i Ferrerter (amb una obra tan vasta com *À la recherche du temps perdu*) entre escriptors anglesos i francesos, en formen la tripulació.

D'acord amb la seva divisa de seguir navegant a tot vent, desitgem al veler tan familiar a tots els catalans que arribi al capdavall de la seva aventura i que torni aviat i triomfalment al seu port.⁴¹¹

⁴¹¹ En una carta de Queralt a Puig, de l'11-IV-1950, l'editor de Proa es mostra molestat pel contingut imprecís i erroni en alguns aspectes de la nota: «L'autor de la nota a *Germanor* comet un error que no deixa de tenir la seva petita importància, tota vegada que era amb l'expressió: "els llibres de color taronja", que els fervents designaven els volums de la biblioteca "A Tot Vent". | També cal rectificar-li el temps que diu haver-se perdut el veler. Fins ara, són solament onze anys. També té aquest detall la seva importància. És molt important per a la història de la bibliografia catalana el precisar que Proa llençava al mercat català el seu darrer llibre —el *Faust* de Goethe, traducció íntegra de Josep Lleonart— a darrers de desembre del 1938, és a dir, tot just un mes abans de caure Barcelona en poder dels falangistes...» (fons Puig i Ferrerter, BC).

[9]

París, 10 abril de 1950

Estimats Benguerel i Guansé:

La vostra, tan agradable, s'haurà encreuat amb una de meva, precisament adreçada a tots dos. Agraïdíssim per la nota de *Germanor* cordial i ben feta. Agraït pel llibre de Benguerel que acabo de rebre.⁴¹² El llegiré al més aviat possible amb il·lusió. Sé que no em defraudarà. Jo us diré les meves impressions de simple lector sense dèries de crític. No m'ha sorprès el que em dieu de Canyameres. És una barreja d'analfabet groller, de bastaix i de canalla. El que em sorprèn és que la sensibilitat i la finesa d'intel·ligència de molts catalans s'hi hagin deixat enganyar. Som, però, a l'exili, ¿oi? Canyameres és un bon aprofitador de ressentiments i ell mateix un ressentit, un *raté* per molts diners que hagi fet. Ara es desvia per desacreditar Proa, per entorpir els nostres esforços, per impedir, si és possible, la nostra reaparició.⁴¹³ No crec que ho aconsegueixi. Va d'Espanya a França i viceversa, constantment, i amb el passaport oficial i permanent de França, passa el que vol per la frontera, fa la seva *feineta* de canalla tant a París com a Barcelona, i encara certs badocs catalans no el volen tenir per suspecte. Naturalment, ¡Canyameres és el nus de serps de tants i tants ressentiments! L'únic greu del que m'heu dit és això: Que havent jo mostrat a dos sols amics⁴¹⁴ i de tota la meva confiança i ensems dos *entusiastes* de Proa la primera carta de Guansé, havent-los jo dit «em farien desmaiar si totes les respostes fossin com la de Guansé» (em refereixo sols a la primera carta), no hi ha dubte, doncs, que un d'aquests amics (dels quals el més important treballa, o bé ho diu, per la reeixida de Proa), haurà comunicat a Canyameres el sentit de la carta de Guansé i les meves paraules que us he transcrit. I això és trist, perquè vaig veient que no em puc fiar de ningú i que jo no dic res que no sigui comunicat a Canyameres, i, naturalment, exagerat, falsejat i trabucat. I ell, llavors, de seguida se'n serveix a la seva manera per posar ensopecs a Proa. Proa no el deixa dormir. D'ensopecs posats per ell, en trobo pertot, topo amb reserves, recels, resistències i dificultats de la part de gent que

⁴¹² *La màscara: tres contes*.

⁴¹³ Tasis es fa ressò dels esforços de Canyameres per evitar la reeixida de Proa en una carta a Obiols del 13-IX-1951: «conec els treballs d'altíssima enginyeria —vull dir mines, contramines i sapes— que fa el ja nomenat poeta terrassenc per a frustrar l'edició del mamotreto del senyor Janet Masdeu» (fons Joan Prat, IEC).

⁴¹⁴ Un d'ells és Obiols (cf. nota 396). L'altre, possiblement, Xuriguera.

no m'ho hauria mai esperat. Queralt i jo volem fer una obra positiva, de durada. Topem constantment amb el negatiu, el recelós i l'esquerp. Pertot on ha passat Canyameres (recordeu bé els quatre mots que us vaig transcriure de l'Obiols),⁴¹⁵ ¿i per on no passa Canyameres amb la seva obsessió de fer fracassar Proa? Pertot ens trobem amb irònics, indiferents, o resistents. El greu, doncs, és que un d'aquests dos amics al·ludits hagi comunicat a Canyameres el contingut de la primera carta de Guansé i la meva impressió de desmai que li vaig exposar. I ja tenim Canyameres escrivint a Guansé el que vosaltres m'heu comunicat. No us n'alarmeu. En vindran tantes de *cosetes* així i sempre de la part del brètol. ¿A quants i quants no haurà escrit, parlat, xiulat a l'orella el mateix que a Guansé? Per tals coses Canyameres té una activitat i una tenacitat prodigioses. És un gegant, un Hercul per les quatre-centes dotzenes de treballs per aquest estil. Ja veieu que m'ho prenc en folga; però pinto un tipus.

Ara bé, ¿podran més Canyameres i els *encanyameritzats* que nosaltres? Això ho diran els grans catalans, catalanistes, republicans, socialistes, separatistes, incapaços d'unir-se per lluitar contra Franco, però amatents al costat d'un home que amb el passaport de Franco va a Espanya a fer de franquista i ve a França a fer de catalanista i republicà. Però com que sembla difamacions en terreny de ressentiments, ¿oi? Bona collita, doncs. Confirmo la meua anterior. Aviat rebreu els prospectes de Proa. Pensem publicar el primer volum abans de fi de l'any, al més tard a primer del 51. Si els escriptors catalans ens ajuden, si els subscriptors responen, em penso que no fracassarem. He escrit a Jordana⁴¹⁶ i Trabal.⁴¹⁷ El premi dels Jocs Florals és un fet. Espero l'obra que ens vulgui donar Carner. Tarda a respondre'm. Però tinc el seu assentiment per posar el seu nom en llista i per publicar la seva traducció del *David Copperfield*.⁴¹⁸ Continuaré escrivint-vos. Us abraço a tots dos, afectuosament,

Joan Puig i Ferrerter

⁴¹⁵ Vegeu el post scriptum de la quarta carta, del 5-I-1950.

⁴¹⁶ Malgrat l'acceptació de Jordana (§ 5; 1a part) del 4-IV-1950 de col·laborar a l'editorial, mai no arriba a publicar cap llibre sota la direcció literària de Puig a l'exili.

⁴¹⁷ No es conserva testimoni d'aquest intercanvi epistolar al fons Trabal (AHS).

⁴¹⁸ Sobre la publicació de la traducció del Dickens, cf. nota 232.

[IO]⁴¹⁹

París 2 agost 1950

Molt estimats amics Guansé i Benguerel:

Com vàreu fer vosaltres us escric a tots dos en una sola lletra. No vull trigar més a donar-vos les gràcies per la revista i els llibres que m'heu tramès.⁴²⁰ Us prego de subscriure'm a la revista i als llibres que aneu publicant. Digueu-me en quina forma puc, des de París, trametre-us l'import de les subscripcions.

El vostre llibre,⁴²¹ Benguerel, és boníssim, d'una rara perfecció d'escriptura. Els dos primers contes⁴²² per la dada i la psicologia (tot i contenir coses i moltes d'una extraordinària qualitat), no em convencen tant com «El fugitiu», excel·lentíssim en tot, una obra mestressa digna d'un Txékhov, i em penso no exagerar. Us en felicito sincerament.

Ningú no escriu la nostra llengua més bé que Jordana. Però de vegades les seves obres (llevat de la perfecció de l'escriptura en la qual fa bé d'aprendre-hi), no m'interessaven prou. Amb el seu meravellós instrument el so era fred, apagat, poc humà. En canvi en *El ruixo etc.*⁴²³ el trobo ric del tot, ple, viu, perfecte i àdhuc commovedor en aquell final humaníssim (i de tan fina psicologia) dels dos germans. Em sembla que és del millor de Jordana, o jo no recordo prou bé els seus llibres anteriors. El felicitaré per escrit. M'ha promès col·laborar a Proa, de la represa de la qual m'ha parlat amb alegria, amb entusiasme gairebé.

Veureu aviat una llarga entrevista sobre Proa a quatre columnes de *La Humanitat*.⁴²⁴ I poc després rebreu els prospectes per a l'any 51. Publicarem 1r *El Ben Cofat i l'Altre*,

⁴¹⁹ Entre l'anterior missiva de Puig i aquesta en manca una de perduda que, novament, signarien Benguerel i Guansé.

⁴²⁰ Es tracta de *Germanor* (cf. nota 100) i de llibres d'El Pi de les Tres Branques (cf. nota 101). Com apunta Busquets i Grabulosa en una nota a l'epístola (1993: 160), «fins aleshores havien sortit els títols següents: *Saló de tardor*, de Joan Oliver (1947), *La màscara: tres contes*, de X. Benguerel (1947), *El llibre del sentit*, de J. Ferrater Mora (1948), *Elegies de Bierville*, de Carles Riba (1949) [que Puig i Benguerel anuncien que han tramès abans d'escriure la missiva de 2-IV-1950 (cf. nota 401)], *El Rusio i el Pelao*, de C. A. Jordana (abril de 1950)».

⁴²¹ *La màscara: tres contes* (1947).

⁴²² «L'home dels prismàtics» i «El fugitiu».

⁴²³ *El Rusio i el Pelao*.

⁴²⁴ Es refereix a una entrevista de Pou a Queralt i Puig arran de la represa de Proa, publicada l'agost de 1950 (n. 121-122), sota el títol «Per la continuïtat de la llengua catalana».

de Josep Carner. 2n *L'estany del diable*, G. Sand. Trad[ucció] Cabot. 3r Novel·la catalana premiada als Jocs Florals. 4è *L'hereu de Ballantrae* – Stevenson. Trad[ucció] Jordana. 5è i 6è *Janet del cercle màgic*, meu, en un format gran i copiós, innovació que aportem a Proa per tal de publicar ensems que el format petit antic, en el nou format gros, les obres de vasta extensió com certs llibres anglesos, americans, francesos, alemanys (i per ara la meua novel·la, en dos volums grossos cada any, fins que s'acabi).⁴²⁵ Però cada any donarem quatre volums del format tradicional d'«A Tot Vent», i de preferència autors catalans. Cada any oferirem un premi⁴²⁶ a la millor novel·la catalana inèdita de 100.000 francs i per mitjà dels Jocs Florals (a judici del jurat, naturalment).⁴²⁷ Esperem la vostra col·laboració, sigui enviant-nos novel·les per a l'any 52, sigui concursant als Jocs Florals, on de segur que sereu premiats. ¿Algú de vosaltres dos ho serà ja aquest any? ¡Millor que millor! ¿O potser la Rodoreda? ¿O algú de Catalunya? Pel setembre ho sabrem. Aquest any no hem demanat res a cap autor (llevat de Carner), per si volen concórrer als Jocs. De tota manera ja veieu que donem tres autors catalans (Carner, l'autor premiat i jo). Encara tenim pocs diners i Queralt ha hagut de *tirar mà* de dues traduccions ja pagades a Barcelona.⁴²⁸ I com que volem pagar a tothom... En fi, pel primer no hem pogut ser més llargs. A l'interviu i als prospectes ja llegireu els nostres plans i l'explicació sobre la innovació, o format gran d'«A Tot Vent», però només per a dos volums cada any.

Com comenta Busquets i Grabulosa en una nota (1993: 161), «es tracta d'un llarg article-entrevista», amb «un llarg proemi —on el signant repassa enyoradissament la història de Proa, fent esment de les col·leccions i autors, tant estrangers com catalans, publicats per l'editorial, 135 títols als quals cal afegir *La légende de Pablo Casals*, obra en francès d'Arthur Conte, acabada de publicar—» i «una cloenda que pretén estimular els lectors a adherir-se al projecte de la reaparició de l'editorial com “una necessitat i un deure inajornables”».

A propòsit d'una nota que Puig volia publicar a la sortida del primer volum de la represa de Proa, Puig escriu a Queralt el 10-III-1951: «*La Humanitat* és ben poca cosa, però va a Amèrica, a Catalunya, per França, etc., i és el sol lloc on podem anunciar amb una certa difusió» (fons Puig i Ferrerter, BC).

⁴²⁵ El cicle d'*El pelegrí* es publica en un format més gran que l'habitual en «A Tot Vent». A més, no en segueix la numeració, malgrat que conserva el títol de la col·lecció i la característica coberta de color carabassa amb el vaixell i el lema de la sèrie.

⁴²⁶ El premi de les Edicions Proa no es consolida i tan sols s'ofereix als Jocs de 1950.

⁴²⁷ El consistori del Jocs Florals de Perpinyà, presidit per Pau Casals, és format per Pere Bosch Gimpera, Carles Grandó, Enric Guiter, Josep Sebastià Pons, Manuel Serra Moret i Josep M. Corredor (secretari) (FAULÍ 2002: 185).

⁴²⁸ Es refereix a *L'estany del diable* i a *L'hereu de Ballantrae*. Sobre com se salven les traduccions, cf. nota 232.

Us ofereixo per a la vostra revista algun estudi, assaig, o conte no massa llargs, però això només si no hi he [de] ser massa mal vist, car no us voldria perjudicar amb la meua mala llegenda de mal home, mal català i dolent escriptor.⁴²⁹ Afectuosament us abraça,

Joan Puig i Ferrerter

⁴²⁹ Malgrat l'oferiment, no arriba a publicar mai a *Germanor* (cf. nota 100).

[11]

1 d'octubre del 1950

Sr. Joan Puig i Ferrer

París

Estimat amic:

Fa una colla de dies que tinc una carta vostra per contestar.⁴³⁰ Excuseu-me: la feina, la badoqueria, el desig de contestar-la juntament amb Benguerel —ja que anava dirigida a tots dos— són la causa del retard. Valdrà més que cadascú us la contesti pel seu compte. Com que ell ara la té al seu poder, espero que no trigui gaire. Ho deurà fer després de dormir una estona sobre els llorers.⁴³¹ Car sí, ací estem molt satisfets amb el premi que ell ha obtingut de les Edicions Proa. I no cal dir que amb el que jo he obtingut, encara que no sigui l'atorgat per tan magnífiques edicions.⁴³² En realitat jo no hi aspirava, i en l'original ja ho feia constar. I això no solament per no establir una impossible competició amb l'obra del Benguerel, sinó perquè la meua no era ben bé una novel·la i a més ja estava destinada a la col·lecció d'El Pi. En aquests moments està imprimint-se, de manera que no trigareu gaires mesos a rebre'n un exemplar.

Però això dels concursos a l'exili és un matament. Haver de treure còpies de les obres, haver d'enviar-les per avió, amb perill que l'avió es cremi, i quedant de pas arruïnat amb les despeses que tot plegat comporta. Un veritable horror. I tot plegat per no tenir més enllà de mitja dotzena de lectors. Els escriptors catalans som uns herois, unes víctimes i uns ingenus.

Gràcies pel vostre oferiment de col·laborar a *Germanor*. Podeu enviar el que vulgueu: contes o assaig. El que vulgueu menys poemes, perquè pel que afecta als poemes,

⁴³⁰ Puig, en una carta del mateix dia, l'1-X-1950, mostra a Benguerel el descontentament per la manca de resposta d'ell i de Guansé: «En fi, era una lletra tota afectuosa. No he sabut res més de vosaltres. Guansé no s'acaba de desencanyameritzar? Si així fos me'n doldria molt per ell i per mi.»

⁴³¹ Malgrat l'excusa de Guansé, Benguerel revela a Puig el 3-X-1950 que Guansé «no es distingeix per un saber ordenar papers» i que «no ha trobat la vostra carta fins fa dos o tres dies».

⁴³² Als Jocs Florals de Perpinyà de l'any 1950, els primers de l'exili celebrats en terres catalanes, Benguerel guanya el premi d'Edicions Proa, dotat amb cent-mil francs. Guansé és llorejat amb el premi Concepció Rabell per *La pluja d'or*, publicada l'any 1950 a Santiago de Xile, a *El Pi de les Tres Branques* (CORRETGER 2011: 179-184). Per a més informació sobre els Jocs de Perpinyà, vegeu Faulí (2002: 63 & 185).

cada vegada, per publicar-ne un, haig de sostenir un duel a mort amb el Benguerel. Els troba tots dolents començant pels seus i acabant pels meus. Em penso que només li plau la «poesia increada» i una mica el Riba i el Valéry. Tingueu també present l'extensió de la nostra revista. No convenen de cap manera treballs que s'hagin de donar en números diversos. És clar que ho faig de vegades. Però passa que la revista surt bimensual, i aleshores quan el lector llegeix la segona part d'un assaig o d'un conte ja no es recorda de la primera. Altrament no ens encanyameritzareu. Encara que em penso que això del canyamerisme i de l'anticanyamerisme ja ha passat de moda. També em cal advertir que la pròxima edició⁴³³ va gairebé completament dedicada als Jocs —com cada any—, i que la següent⁴³⁴ constituirà un número especial en castellà. Faig aquest advertiment perquè no us imagineu, si el vostre treball triga a sortir, que és una postergació. La vostra col·laboració —ja queda dit— ens interessa molt.

En fi, ¡que tot marxi a tot vent! Queda esperant la vostra resposta, els vostres treballs, i us abraça afectuosament,

Domènec Guansé

⁴³³ Es tracta del n. 557-558 (novembre-desembre 1950), dedicat als Jocs Florals —com es tradició en *Germanor* (cf. nota 100) després de cada certamen—, en què es publiquen obres o fragments d'obres dels guanyadors.

⁴³⁴ Es tracta del n. 559-560 (gener-febrer de 1951), publicat en castellà per l'anhel, expressat a l'editorial de la primera pàgina, de «contestar, sin excesivas vanidades nacionales, a las preguntas que tan a menudo se nos dirigen sobre Cataluña, sobre su historia, su idioma, su literatura, su arte, sobre lo que pretenden o no pretenden los catalanes».

[12]

Santiago, 6 de gener del 1951

Amic Joan Puig i Ferrer:

Salut, i que l'any nou, que tan dissortadament acaba de néixer, sigui almenys venturós per a vós i tots els vostres, i que us permeti portar endavant amb èxit —cosa que dubto— les vostres nobles empreses. I ací podria posar punt, ja que aquestes ratlles no tenen altre objecte que fer-vos presents aquests anhels ben cordialment sentits. Afegiré, no obstant, que he rebut uns quants fascicles de propaganda de l'Editorial Proa. Juntament amb els que ha rebut el Benguerel, han estat ja tots repartits. Fins ara tinc al meu poder, signada, una butlleta de subscripció —de Pere Aznar—⁴³⁵ i adjunta la suma de sis-cents pesos xilens, que hem calculat que és aproximadament l'equivalent. Ho enviaré transformat en dòlars directament a Queralt. Esperaré abans uns quants dies per tal de veure si arreplego algun nou subscriptor. Car per sumes tan petites és impossible trobar canvi. No crec, però, arreplegar-ne gaires. I no em sorprendria no arreplegar-ne cap més. I dubto molt que algú espontàniament us envii la subscripció. Ja, en una de les meves primeres cartes sobre les Edicions, us advertia que si esperàveu que l'èxit us vingués d'Amèrica estàveu molt errats. Col·locar-hi llibres catalans és molt difícil. Però esperar que us donin diners per endavant, sense veure els llibres, és somiar truites. Em direu: ¿l'el prestigi de les Edicions Proa? El prestigi de les Edicions Proa és molt gran. Però a Amèrica només hi ha un parell de dotzenes de persones que les coneguin. A més ens trobem amb el problema dels canvis. Avui el franc està a vint. ¿A quant estarà demà?... Les variacions dels canvis amb pesos argentins encara són més insegures. I en quant al peso mexicà és una *intrínquilis* que no he pogut desxifrar mai. I no hi ha per tant manera de saber quina suma en francs us pervindrà d'una subscripció pagada en pesos xilens, i convertida en argentins o mexicans. Potser resulta la meitat o potser el doble. Vós ho deveu saber. I potser aquest és el motiu de proposar totes aquestes giragonses, enlloc d'establir per a Amèrica una tarifa en dòlars que és l'única moneda coneguda

⁴³⁵ Pere Aznar i Seseres (1907-1999), polític català, diputat a les corts espanyoles durant la Segona República. Després de la victòria franquista, marxa a Santiago de Xile. Poc més tard deixa el PSUC per participar en l'èfimer Partit Socialista Català. A l'exili, esperona la creació del Centre Català de Santiago de Xile, és fundador de l'associació Amics de Catalunya, i director de la revista *Retorn*, on escriu sota el pseudònim de Pere Roig (MANNENT 1992a: 140).

internacionalment en aquest continent. I no és que el canvi del dòlar sigui segur però almenys hom en té una idea. Avui a Xile oscil·la entre 90 i 100. ¿Però per què us dono tots aquests detalls, si no venen a compte de res? Sens dubte ganes d'escampar el meu pessimisme. No en feu cas. Endavant. És possible que l'arribada material dels llibres de Proa canviï tot el panorama i aixequi els esperits. Compteu de moment amb originals molt bons: no cal dir-ho, els vostres, i, a més, el de Carner i el de Benguerel que són òptims. Suposo que *El Ben Cofat i l'Altre* de Carner és *El misterio de Quanaxuata*,⁴³⁶ famós, en la seva versió castellana publicada a Mèxic, en tot Amèrica, encara que no pas naturalment entre els catalans. ¡Llibre meravellós i únic! En fi us reitero les meves felicitacions i us abraço cordialment.

Domènec Guansé

PS: Heu rebut *La pluja d'or*?⁴³⁷

⁴³⁶ *El Ben Cofat i l'Altre* és, efectivament, la traducció al català de l'obra *El misterio de Quanaxuata* (cf. nota 239).

⁴³⁷ Cf. nota 432.

[13]

París 18, gener del 1951

Estimat Guansé:

Us agraeixo la vostra darrera. No he rebut encara *La pluja d'or* ni *El hombre en el espejo*.⁴³⁸ El vostre llibre (perquè el de Benguerel ja el conec en català) l'espero amb gran interès i el llegiré amb amor. Naturalment, us en parlaré amb amor, sense pretensions de crític. També he rebut *Germanor* de setembre-octubre.⁴³⁹ Gràcies. Queralt us deu agrair molt la nota sobre Proa. Està molt bé. ¿Quin editor no se'n sentiria cofoi? El director de Proa (el de l'any 28) us agraeix que l'any 28 us vingui, com un record llunyà, de què ell fos llavors el director de Proa.⁴⁴⁰ Sempre és agradable de veure que hom no és del tot oblidat. Embolcat d'aquesta agradable sensació, gràcies a la nota de la vostra revista, es troba avui aquest amic que us escriu.

⁴³⁸ *La máscara y El hombre en el espejo*, publicat a Buenos Aires l'any 1950 a l'editorial l'Editorial Sudamericana (cf. nota 85). El segon llibre del compendi, escrit originàriament en català sota el títol *L'home dins el mirall*, es publica l'any 1951 dins de la col·lecció «A Tot Vent», després que la novel·la resulti guanyadora del premi Edicions Proa. Com assenyalava Dasca (2015: 197), «al llarg de la seva trajectòria Benguerel s'autotraduí tres vegades. La primera, el 1950, que publicà al castellà *L'home dins el mirall*».

⁴³⁹ Es tracta de *Germanor* (cf. nota 100), n. 555-556 (setembre-octubre 1950), en què es publica una nova nota (atribuïble pel contingut i l'estil a Guansé) sobre la represa de Proa (que havia d'anar acompanyada dels prospectes de propaganda i subscripció de l'editorial enviats per Queralt i que no són distribuïts fins al n. 563 (maig 1951), p. 27, en què a propòsit de l'acceptació de representar Proa, es palesa el retard en la rebuda dels prospectes: «els nostres lectors ja van rebre les butlletes de subscripció que van ser incloses en els exemplars de la nostra edició anterior»). Val la pena reproduir la nota malgrat l'extensió, atès el to abrandat de Guansé: «Josep Queralt, fundador i propietari de les Edicions Proa, ha tingut la virtut de sentir el seu ofici com un art. A un moment donat, Proa va ser el fill de les seves aptituds innegables d'editor i amador de llibres; ara, després de més de deu anys de silenci, Josep Queralt s'ha convertit en el fill de la seva pròpia obra. És la seva obra considerable realitzada a Catalunya la que ha generat la represa de la seva vocació i aquesta decisió nobilíssima que ha motivat, en principi, la redacció del magnífic prospecte que acabem de rebre. Proa, fundada l'any 1928, sota la direcció de J. Puig i Ferrerter es prepara a reemprendre la seva aventura l'any 1951 amb una obra de Josep Carner *El Ben Cofat i l'Altre*, és a dir, amb una obra mestra. ¿Caldrà dir que sense el suport de tots els catalans, aquesta obra que havia estat de tots els catalans, no tan sols no podrà realitzar-se sinó que perdria el seu sentit inicial i realment profund? | Cada dia és més urgent comprendre que el dret més ineludible, intel·ligent i vàlid que tenim els catalans és el de vetllar per la supervivència de la nostra cultura. Que la represa de Proa no sigui corejada amb entusiasmes passius; el que cal és que cada català s'imposi el deure de subscriure's a les edicions d'aquesta obra viril i noble que Josep Queralt emprèn a Perpinyà, és a dir, a l'exili.»

⁴⁴⁰ Puig mateix, director literari d'«A Tot Vent».

Estimat Guansé, començo a compartir el vostre pessimisme. Venem poquíssimes subscripcions, ningú no ens ajuda, sembla que els catalans visquin en un trist descuit (o si més no oblit) de l'espiritual, de la cultura, de l'art. Vós no us heu cansat d'exposar-me el vostre pessimisme. Em creia que exageràveu. Ara veig que teníeu i que teniu raó. Queralt no acaba de perdre la confiança. Jo la vaig perdre i n'estic afligidíssim. ¿D'on sortiran les misses per publicar els 6 volums que tenim promesos per al 51? Això em demano tots els dies. Tenim ja la gran obra (veritablement extraordinària) de Carner; la polida novel·leta, o *estudi*, potser més llibresc que viu, de Benguerel, però deliciosament escrit; els horribles *mamotretos* meus; les dues traduccions anunciades. En fi, pel que fa als originals, tot a punt de solfa. No ens podem queixar, doncs, dels autors. ¿On són, però, els subscriptors, el públic interessat a llegir, a comprar, a pagar? Queralt creu molt en uns problemàtics compradors. Jo no gaire. Comparteixo el vostre pessimisme. Diguem-ne realisme, ¿oi? ¿Quan, doncs, podrem començar a imprimir? El cert és que no tenim els fons necessaris per començar. Potser tindrem un cert crèdit de part de la impremta. Però... ¿i després? Queralt tenia una gran fe en la subscripció.⁴⁴¹ Jo no la compartia. Ell creia massa en la Proa del 28 al 39. Jo creia en l'oblit dels catalans (a part llurs dificultats econòmiques, i de tota mena, llur dispersió pel món, i la desesma dels de l'interior).

El meu pla és aquest. Dic el meu pla perquè jo encara segueixo dirigint Proa (no sé si ho sabíeu). 1r Carner; 2n Benguerel; 3r jo, amb dos volums. En darrer terme, els dos estrangers, perquè aquests són morts i no es podran queixar, no es tindran per preterits. Si, per fortuna i bella sorpresa Carner i Benguerel paguen el tret, vull dir econòmicament, vindré jo. ¿Que no el paguen? Jo em quedaré a les capsas. És llei d'honor de la marina que el capità sigui el darrer a pensar en salvar-se.

Per avui no us puc dir gran cosa més. Certes menudències, certs detalls, alguns no gens bonics, els deixo per un altre dia. Amb afectuoses abraçades a Benguerel, us desitjo un any nou tot ple de bones i belles coses, ferma salut, rica inspiració. I us abraça el vostre

Joan Puig i Ferrerter

⁴⁴¹ El cert és que malgrat l'optimisme inicial de Queralt, la correspondència de l'editor a partir de 1952 palesa que «nous ne trouvons plus de signe de satisfactions quant à l'accueil réservé à la production de Proa par le public catalan» (LLOMBART 2006: 243). Els intercanvis epistolars de Queralt permeten resseguir les dures crítiques als compatriotes catalans —que considera «negligents»—, sobretot als de l'interior.

[14]

París 9, febrer del 1951

Estimat Guansé:

La pluja d'or no s'ha adormit entre els meus llibres. De seguida de rebre-la l'he llegida. M'agrada força. L'entrada de Mr. Júpiter, i tot el personatge, té empenta de novel·lista. No m'agrada tant un cert excés de *literatura* (referències a obres literàries, a versos, a personatges mitològics, a obres d'art, etc.) que hi ha en les converses entre Claudi i la dama. Massa preciosisme al meu entendre. En llurs diàlegs hi ha massa l'autor, bon literat i erudit. L'autor sovint pensa coses excel·lents, però en boca dels dos personatges, i en la forma en què les expressen, delaten, una mica artificiosament, que el pensament de l'autor es substitueix a la vida dels seus personatges. L'obra, però, en conjunt m'agrada força, repeteixo. Molt ben escrita i molt bé de proporcions o de construcció, de composició. Narració bona.

Ara feu, si no la teniu feta, una novel·la (*novel·la*) per a les Edicions Proa. La publicariem en la segona sèrie de sis volums. Tot i el meu pessimisme anem a tirar endavant. Comencem a imprimir l'obra de Carner, quant extraordinària i de quin gran valor. Seguirà la de Benguerel sense tardança. Queralt està molt animat. Anem rebent subscripcions d'Amèrica i no poques. I el que és millor, acompanyades de xecs. Els catalans de França comencen a respondre. De Catalunya tenim noves excel·lents; els encarregats de vendre els nostres llibres (clandestinament) han pres el pols del nostre públic i de dia en dia es mostren més optimistes.⁴⁴² L'editor Janés, que desitja publicar la meua obra en castellà,⁴⁴³ i de segur [una] altra de la nostra col·lecció futura, m'escrivi: «L'anunciada represa de Proa ha causat molta satisfacció a Barcelona.» Queralt rep cada dia cartes que l'animen, de catalans que prometen comprar els nostres llibres, i algunes subscripcions efectives, això és en diner. El públic es desglança, el nostre pessimisme disminueix. Tot i així la cosa va encara justa. Jo faig el que puc per ésser generós amb

⁴⁴² Joaquim Estrems, «déjà collaborateur de la première heure de Proa, s'occupe de la distribution mais il prévient Queralt, en janvier 1950, que les livres ne peuvent plus lui être envoyés des moyens normaux» (LLOMBART 2006: 242). Així li ho notifica a Queralt, en una missiva del 15-I-1950: els llibres «ja no arribarien i pot ésser [que] m'ocasionessin mals de cap» (fons Puig i Ferrerter, BC).

⁴⁴³ Si bé es pot resseguir l'intercanvi epistolar per a la publicació del cicle de Puig en català (§ 1; 1a part), no es conserva un carteig que reculli el desig de Janés de publicar-lo en castellà a l'editorial (cf. nota 84).

Proa.⁴⁴⁴ Si tingués el que m'atribueixen les males llengües Proa estaria assegurada. Però com que no ho tinc, faig el que puc.

Molts catalans, pensant com vós, em demanen de publicar sobretot obres catalanes. D'acord per satisfer-los Queralt i jo. Però de Catalunya no hem encara rebut cap original. Carles Pi i Sunyer ens ha promès una novel·la.⁴⁴⁵ No ens l'ha tramesa encara. En tindrem una de Xuriguera,⁴⁴⁶ ¿però quan? Jordana ens ha promès un original per a l'any vinent.⁴⁴⁷ ¿Si poguéssiu convèncer Francesc Trabal de ser del nostre equip! Li vaig escriure al mateix temps que a vós i a Benguerel.⁴⁴⁸ No m'ha respost. Li tornaré a escriure quan surti el llibre de Carner. Hi ha les meves deu novel·les. ¿No em diran, però, que abuso si a manca d'obres catalanes, per a la primera sèrie, en publico tres o quatre de les meves? Poseu-vos al meu lloc, Guansé. Estic estamordit de por del que diran. Però he fet 69 anys al 5 d'aquest febrer, malaltejo i encara més que el *què diran* m'espanta més deixar la meva obra inèdita, la seva publicació *pòstuma*. Veureu perquè: temo que aquells que es diran més amics meus hi volguessin ficar les mans, intervenir, tocar, *potingar*, mutilar. I estic amb Gide: «per una obra pòstuma no et pots fiar de ningú. Publica en vida teva, tingues tot el coratge, etc., etc., el coratge que els altres no tindrien per a tu, potser ni amics, ni muller, ni fills, ni germans.» Tal és el seu pensament, si no el text exacte; el trobareu en el *Journal* de Gide.⁴⁴⁹

En fi, digueu a Benguerel que he rebut *El hombre en el espejo*.⁴⁵⁰ El tornaré a llegir. A veure si l'obra em convenç tant com al seu protagonista. ¿Què més voldria jo? ¿Però per

⁴⁴⁴ Per a les aportacions econòmiques de Puig, cf. nota 288.

⁴⁴⁵ Pi i Sunyer escriu a Puig el 10-IV-50: «Gran satisfacció em dona, com a català, la nova d'aquesta editorial, que estic segur que haurà d'estar ben orientada; i des d'aquest moment us dic que ja podeu comptar amb una obra meva; una novel·la, si ho preferiu així, doncs en tinc una de ja escrita, des de Barcelona, i una altra que em ronda pel cap» (fons Puig i Ferrer, AHT). A més a més, Pi i Sunyer proposa trobar-se amb Puig a París: «Però per a decidir sobre el que sigui millor, més valdrà parlar-ne; i com que jo penso anar a París cap allà al 22-24 d'aquest mes, per estar-hi una setmana, aleshores ens podríem veure. Ja us avisaré quan hi sigui; però, de moment, compteu-hi i molt content que en aquesta hora de depressió surti una editorial d'empenta.» Per a dues cartes a l'entorn de la represa de Proa de Puig a Pi i Sunyer, vegeu Castellanos (2007).

⁴⁴⁶ No es conserva testimoni d'aquest epistolari.

⁴⁴⁷ Per a la resposta de Jordana, cf. nota 416.

⁴⁴⁸ No es conserva testimoni d'aquest epistolari al fons Trabal (AHS).

⁴⁴⁹ Puig expressa també aquesta idea al dietari (cf. nota 338)

⁴⁵⁰ Guansé, en una carta sense data —editada i anotada per Busquets i Grabulosa (cf. nota 327)—, adverteix Benguerel de la lletra de Puig: «He tingut carta de Puig i Ferrer. La seva psicosis millora. Em diu que ha rebut el teu llibre i que et digui que ja t'escriurà. La pluja d'or li ha agradat força. Hi fa algunes reserves que estan bé sobretot des del seu

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

què tant parla d'*ensayo* si es troba davant d'una novel·la autèntica? Doneu les gràcies a Benguerel i [digueu-li] que li escriuré.⁴⁵¹ Gràcies per endavant de tot el que *Germanor* faci a favor de Proa i de tot el que pugueu fer vosaltres dos particularment prop dels catalans de Santiago. Us abraço amb tot l'afecte,

Joan Puig i Ferrerter

punt de vista. Naturalment, hi ha "pasta" de novel·lista. Mentre no s'imagini que per escriure una novel·la cal fer una pasterada».

⁴⁵¹ El cert és que Puig no escriu a Benguerel fins al 13-XII-1951. No obstant això, l'1-X-1950, Puig ja havia felicitat Benguerel per la versió catalana de la novel·la.

[15]

Santiago, 17 de febrer del 1951

Casilla 2279

Sr. Joan Puig i Ferrerter

París

Estimat amic:

Fa poc he rebut la vostra segona carta. Estic molt satisfet del judici que us mereix *La pluja d'or*. Encara que els autors no acostumen a estar d'acord més que amb les lloances, jo en aquest cas estic tant d'acord amb les lloances com amb les reserves. Això encara que les lloances siguin accentuades per la vostra bona voluntat i les reserves atenuades per idèntic motiu. Precisament em proposava fer el que, segons vós, és *La pluja d'or*. Sí, fins amb aquesta deliberada intromissió de l'autor en la vida dels seus personatges. Em penso que no m'hauria costat res d'infondre a la narració un to més «realista». M'hauria bastat començar-la pel començament, fer més intens el conflicte i no fer aparèixer el paquebot i Claudi fins a darrera hora. Però jo veia l'obra en aquesta altra forma, i crec que hom ha de desenrotllar els temes tal com els veu i no adaptant-los a un cànon preconcebut. Em semblava que així, amb aquest to evocatiu —i en intenció una mica *feèric*—⁴⁵² l'enyor de Laura —que encarna, *en voluntat*, el meu propi sentiment d'enyor— quedaria més justificat, i que la mateixa figura de Mister Júpiter, amb aquest lleu to d'irrealitat i de convencionalisme, podria prendre més grandesa.

En fi, espero que trobareu que la novel·la que destinaré a Proa sigui més autènticament novel·la. *La pluja d'or* jo la considero com un «intermezzo», com una joguina. (I no pas perquè l'hagi escrita jugant, sinó amb tots els cinc sentits.) Ara que ja és difícil de definir que és o no novel·la. Mentre donem per un igual el nom de novel·la al *Tarzan*, a *La recerca del temps perdut* i a l'*Ulisses*, no hi haurà manera humana d'entendre'ns. I potser fet i fet és un avantatge que el gènere no tingui definició possible.

Veig que esteu més optimista. Ho celebro. En l'anterior us trobava excessivament aclapat. Suposo que no tot era efecte de la nota de *Germanor*, on es parlava més de l'editor que del director de Proa. No en feu cas: el món és ple d'estira-cordetes. Un altre dia en pot sortir una altra que us agradi més. El més encoratjador de la vostra carta és la

⁴⁵² 'De fada', *feérico* (castellanisme).

referència que hi feu a l'interior. Al meu entendre, és l'interior el que heu de treballar més. En primer lloc perquè el públic de l'interior és més interessant que el de l'exterior. En segon, perquè hi ha unes més vastes possibilitats. Ja us ho deia o us ho insinuava al començament de la nostra correspondència. I no fa molt escrivia a Miquel Ferrer,⁴⁵³ de Mèxic, que el que convindria, enlloc d'esmerçar-se (com sembla que ara fan) a ajudar les publicacions de l'interior, és cercar l'ajut de l'interior per a enfortir les publicacions de l'exili, i procurar que en aquestes publicacions hi col·laboressin tots els escriptors que no han perdut la decència. En Ferrer em replicava preguntant-me si ho deia en broma. Menys mal que a continuació ell mateix, sens dubte recapacitant, em mig donava la raó.

Em satisfà la coincidència de tanta gent a demanar-vos que publiqués amb preferència autors catalans. Això és un símptoma excel·lent. No pot haver-hi veritable interès per una literatura, sinó hi ha interès pels seus creadors. El mal és naturalment que la novel·lística catalana té poc interès. La vostra carta encara m'ho subratlla. Realment és lamentable que siguin tan escassos els escriptors que puguin oferir obres. Jo em penso que si Proa marxa els oferiments augmentaran: sembla que la funció crea l'òrgan. Car no és estimulante escriure novel·les sense altra esperança que guardar-les en un calaix. El que em sobta és que entre els possibles autors de Proa que em citeu —alguns dels quals francament no em plauen gaire— no hi figuri el nom de Rodoreda. Jo que tenia l'esperança que hagués fet una novel·la que estés bé. ¡Darrerament li havia llegit alguns contes força bons!

Els vostres escrúpols em fan una certa gràcia. ¿Què voleu que digui la gent sobre la publicació de la vostra obra?... Tothom té el dret —i fins el deure, ¡què collons!— de procurar publicar les seves obres. El que no hauria estat bé és que haguéssiu embolicat els altres escriptors per a muntar-vos un *tinglado*. En summa, el que dirà la gent ja ho anirem veient. Segurament hi haurà de tot: elogis i garrotades, admiracions i desdenys. Potser la veritat estarà entremig. ¡Encara que qui sap on és la veritat! Fet i fet hom no ha d'escriure pas per cercar la glòria en aquest món o en l'altre. Hom ha d'escriure per a realitzar-se un mateix, per complir amb la llei de la pròpia natura, amb la mateixa

⁴⁵³ Miquel Ferrer Sanxis (1899-1990), polític i sindicalista català; llibreter i escriptor. Després de la guerra civil espanyola s'exilia a França, d'on és expulsat, i viatja a Mèxic, on participa en el Partit Socialista de Catalunya i en el Consell Nacional Català. Vinculat al món editorial, és secretari del Club del Llibre Català (1944-1960), col·labora a *Pont Blau* i a les principals revistes catalanes de Mèxic i promou la Revista dels Catalans d'Amèrica. Torna a Catalunya l'any 1965. Vegeu Manent (1992b: 225) i Riera Llorca (1994: 269).

olímpica o bestial indiferència amb què les abelles destil·len la mel. ¿O us imagineu que les abelles es preocupen de saber si la mel que destil·len ens agradarà?

Transmetré el vostre encàrrec al Benguerel. Ara estiuéja.⁴⁵⁴ La seva novel·la m'agrada molt. També m'agrada molt el pròleg de Ferrater.⁴⁵⁵ Ferrater sempre m'agrada. Si m'agraden, però, les dues coses —i autènticament— m'agraden amb independència l'una de l'altre. Si Ferrater, que és un pensador i un filòsof (i en el fons sobretot un excel·lent literat, encara que faci veure que s'enfada quan li ho dic), però no un crític literari, parla tant d'*ensayo* és perquè Benguerel subtitulà les seves dues novel·letes, «dos ensayos novelísticos sobre la timidez». Aquest subtítol que ha estat negligit (jo em penso que deliberadament) pels editors, és el que bastà al nostre filòsof per bastir la seva teoria. Això és tot i no us hi trenqueu el cap. En Benguerel és un novel·lista i un poeta, però no un assagista, i encara que hi hagi naturalment en les seves dues novel·les idees sobre la timidesa, li seria molt difícil bastir amb aquestes idees un assaig sobre la timidesa que representés una certa novetat.

Ací, de moment, no afluïxen les subscripcions. De moment —em sembla que us ho indicava en una carta anterior— només en tinc una. Ara no hi ha res a fer perquè tothom estiuéja. Quan torni en Benguerel ens n'ocuparem una mica més seriosament, però per endavant us dic que no n'espereu gran cosa. De totes maneres, seria convenient, em sembla, que vós o en Queralt —o potser millor vós— us dirigíssiu directament al president del Centre⁴⁵⁶ notificant-li oficialment la creació o represa de l'editorial i

⁴⁵⁴ A Viña del Mar, província xilena de Valparaíso.

⁴⁵⁵ Josep Ferrater i Mora (1912-1991). El conegut filòsof i escriptor s'exilià el 1939, quan «passà a Amèrica i s'instal·là a Cuba» (Manent 1992b: 219). De 1941 al 1947 resideix a Santiago de Xile, anys en què «col·laborà assíduament a la revista *Germanor*» (MANENT 1992b: 220).

⁴⁵⁶ Joaquim Sabaté (1898-?) (MANENT 1992a: 417). Industrial. Arriba a Santiago de Xile l'any 1910 amb tota la família. El 1927, amb el seu pare, funda una empresa de sabates que arriba a ser la més important de Xile. És director, juntament amb Joan Gratacòs (LLOPIS & SUBIRANA 2018: 55), de *L'hora catalana* —«nom genèric de les emissions radiofòniques en català i sobre temes catalans que la colònia catalana d'Amèrica ha sostingut en diversos països, gràcies a la col·laboració publicitària dels comerciants i els industrials catalans residents i les aportacions econòmiques dels oients, a través de subscripcions regulars», fins al 30 de setembre de 1984, en què després de 56 anys de programació ininterrompuda, es deixa d'emetre (Manent 1992b: 363)—, de l'Agrupació Patriòtica Catalana —«grup polític fundat a Santiago de Xile, el 9 de novembre de 1937», que «actuava com a braç polític del Centre Català local i tenia, a més, el suport del Casal Català, *Germanor*, *L'hora catalana*, el Comitè Patriòtic i el Comitè Llibertat», i que, «durant anys, contribuï a la dotació de premis en els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili» (MANENT 1992a: 40)— i president durant més de vint anys del Centre Català de

demanant que el Centre la vulgui representar a Xile i encarregar-se de recaptar i d'organitzar les subscripcions. Com més solemne sigui la carta millor. El resultat segurament serà que acceptaran i que em delegaran a mi per a aquesta missió.⁴⁵⁷ De manera que no haurem avançat gran cosa. Tanmateix com que la carta serà llegida en plena junta sempre hi haurà uns quants senyors que se sentiran directament compromesos i captarem així alguna subscripció. Ni remotament heu d'indicar que escriviu per suggerència meva, car aleshores es perdria tot efecte d'espontaneïtat. En canvi una al·lusió a *Germanor*, a les empreses de cultura que ací realitzem, i al crèdit intel·lectual de la colònia catalana a Xile hi aniria com l'anell al dit.

No sé perquè us he escrit una carta tan llarga i tan desordenada. Preneu-la a simple títol d'expansió. I perdoneu, com es diu al final dels sainets, totes les faltes. Afectuosament,

Domènec Guansé

Santiago de Xile. Col·labora «activament en la recepció i allotjament del exiliats que arribaren amb el vaixell Winnipeg i ell mateix acollí a casa seva Domènec Guansé» (MANENT 1992d: 21).

⁴⁵⁷ Guansé és molts anys secretari de l'entitat, fet que Benguerel (1982: 89) recull a les seves memòries «amb un detallisme afectuós que no exclou la ironia» (CORRETTGER 2011: 68): «entre les diverses obligacions inherents al seu càrrec, en Guansé va haver d'encarregar-se, per delicadesa, de redactar els discursos del president de l'entitat i, al cap de poc temps, també d'escriure-li les cartes i, més endavant, totes les cartes: les d'anada i les de tornada. Entesos? En Guansé escrivia, doncs, les cartes; el president les firmava. En rebre-la, el destinatari d'una d'aquestes cartes acusava immediatament el cop de l'estil, la sintaxi i l'ortografia... Impecables... i envejables! L'enveja guanyava la partida. A una hora adient, el subjecte receptor es presentava a la secretaria del Centre Català. "Senyor Guansé o bé, amic Guansé, puc atrevir-me a demanar-li un favor?" Etcètera. En Guansé acceptava d'escriure la resposta... Acabà, naturalment, per escriure i contestar les seves pròpies cartes durant anys i anys. Algunes vegades van armar-se agres, aferrissades polèmiques a conseqüència del sistema que jo en deia de la llançadora: naturalment, en Guansé s'havia convertit en el corresponsal de si mateix amb noms distints, en el protagonista únic dels dos papers de la comèdia o de la farsa i, més d'una vegada, ajudant-hi el seu caràcter, acabava per ignorar qui contestava a qui. Al capdavall, l'estil guanseresc va convertir-se en l'estil epistolar d'una part de la colònia i no diguem dels discursos patriòtics i d'una no mínima part de peces oratòries molt celebrades i publicades que van pronunciar-se al Centre aproximadament al llarg de dues dècades.» Guansé mateix es fa ressò d'aquest fet en una carta a Queralt, del 2-I-1953, en què escriu irònicament: «Plego doncs i signo amb tot afecte i amistat. No us sorprengui ni tragheu cap mena de conseqüència de l'oblit de signar una carta. És molt simple. ¿Què feu vós, quan acabeu d'escriure una carta?... Signar-la, ¿no?... En la majoria de les ocasions, jo, en canvi, la passo a un altre perquè la firmi. I com que les meves no me les firmen...» (fons Puig i Ferrerter, BC).

[16]

París, 24 de febrer del 1951

Estimat Guansé:

D'acord. Tot pot ésser matèria de novel·la i en la més gran diversitat de formes. A condició que hi hagi el *filet* com escrivia el vostre conciutadà Josep Yxart. Les salses poden ésser més variades que en cap altre gènere. La vaig veure la intenció del *feèric* en la vostra narració. ¿Us diré que em fèieu enyorar un Gérard de Nerval, un Hölderlin de l'*Hi-perió*, un Novalis, el Gógol de certes narracions?

No estava gens aclaparat. La nota de *Germanor* la vaig trobar conforme a l'ús dominant en els medis literaris barcelonins que els immensos trasbalsos del món (i els nostres) veig que no han modificat en res.

La primera persona a qui vaig demanar una novel·la fou la Rodoreda. Em digué que n'estava acabant una, que aviat es posaria a copiar-la i que la donaria a Proa. Mesos abans d'aparèixer el cartell dels Jocs de Perpinyà,⁴⁵⁸ tot just decidida entre Queralt i jo l'oferta del premi, la vaig avisar, i potser una mica indiscretament li⁴⁵⁹ deia: «Sou la primera a saber-ho. M'antipo a dir-vos-ho perquè tingueu temps. ¡Alerta, doncs!»⁴⁶⁰ En fi, una cosa per l'estil. ¿Què ha passat? ¿No l'ha poguda acabar la novel·la? La seva prometença resta en peu i ella sap que l'esperem.⁴⁶¹

No us parlava de glòria, no us deia res, de prop ni de lluny, que fes referència als judicis literaris, crítics, que pogués merèixer la meva novel·la inèdita. Temia, això sí, que el fet de publicar tres o quatre volums meus en la primera sèrie (perquè ens manquen autors catalans) fos bastant mal vist, potser no pels lectors, potser sí pels que escriuen novel·les. Això era tot. Jo la meva mel, grossera o no, l'he segregada durant dotze anys (del 38 al 50) i no olímpicament ni bestialment, però sí amb paciència d'abella, i per necessitat de segregarla com les abelles deuen fer. Satisfer aqueixa necessitat era un gust per a mi, un gust que de segur no trobaré en la publicació, ni en els millors elogis, que

⁴⁵⁸ El cartell provisional surt el 10 de maig de 1950, amb l'anunci del premi de Proa (§ 4; 1a part).

⁴⁵⁹ (sic) *la hi*.

⁴⁶⁰ Malgrat que no hi ha constància de correspondència entre Puig i Rodoreda d'abans de l'any 1953 (RODOREDA 2017), sí que es conserva una carta de Puig del 30-III-1950 a Obiols, en què l'avisava del premi d'Edicions Proa abans de la difusió dels Jocs: «Us ho faig saber abans que es publiqui el cartell. El temps és or...» (fons Joan Prat, IEC).

⁴⁶¹ Sobre la novel·la de Rodoreda per a la col·lecció de Proa, cf. nota 254.

no n'espero gaires, però sí moltes garrotades donat el caràcter de la meva obra i la mala fama de qui l'ha escrita.

Parleu de *tinglado*. No, no hauria estat bé. Teniu tota la raó. ¿Embolicar els altres escriptors? «Qui vulgui picar que piqui, ací no s'enganya a ningú», com deia aquell pescador de canya que llençava l'ham al riu sense posar-hi esquer. L'ham tot nu, ¿compreneu?

Jo poso esforços, bona voluntat (i algun diner) per provar de fer reeixir Proa. La sola cosa que em sap greu és de figurar com director literari, igual que a Barcelona. Em dol, em dol de no haver-me fet càrrec que les circumstàncies han canviat, i el clima català, i les persones. L'emigració ha fet de tots nosaltres uns ressentits, *qui per naps, qui per cols*, com diuen els nostres pagesos. Però vaja, estimat Guansé, em sembla que no em costarà gaire de renunciar a la direcció de Proa.⁴⁶² *Per motius de salut*, com es fa en política. I llavors seré un autor de tants. Si Queralt creu que les meves novel·les poden interessar el públic, i en tant que editor mirant per als seus interessos, en vol publicar un bon nombre al més aviat possible, jo el deixaré fer i encara l'ajudaré en el que pugui, materialment. ¿És *tinglado* això? ¿És embolicar els altres escriptors? Qui vulgui picar que piqui, repeteixo. Ací no s'obliga a ningú.

Podem fer d'aquesta carta l'ús que vulgueu, a condició de fer-ne un ús íntegre, vull dir fer-la conèixer tota, entera, i no per fragments, com és mal ús de les males voluntats.

Us abraça afectuosament,

Joan Puig i Ferrerter

⁴⁶² Després de les reticències primerenques de Guansé, l'acusació de *tinglado*, potser ja a destemps, fa replantejar (novament) a Puig la direcció literària de Proa, com es palesa en una carta que escriu a Queralt el 10-III-1950: «El meu nom sols hauria hagut de figurar davant dels meus llibres» (fons Puig i Ferrerter, BC). Així, Puig expressa que «la carta malagradosa i indelicada de Guansé em va fer reaccionar amb una certa irritació en veure tan mal interpretades, i tan mal jutjades, les meves intencions sobre la represa de Proa. Aquell *tinglado* no el vaig poder pair i no en parlem més».

PS: Gràcies pel bon consell d'adreçar-me al president del Centre Català. Em penso que l'amic Queralt ho voldrà fer.⁴⁶³ Jo tinc por de perjudicar Proa amb el meu nom. Saludeu afectuosament l'amic Benguerel.⁴⁶⁴

⁴⁶³ Queralt demana a Pau Casals que faci de mitjancer en la sol·licitud al president del Centre Català. Mesos més tard, *Germanor* (cf. nota 100) es fa ressò de la carta que Casals envia i de l'acceptació del Centre Català, al n. 564 (juny 1951), p. 6-7. A la carta, Casals explica que un cop superats els tràmits burocràtics per a la represa de Proa, «la realització d'aquest propòsit potser mancaria de l'amplada necessària sense l'escalf que poden donar-li les persones i les institucions que per llur representació mantenen la independència de l'esperit català». Per aquest motiu, continua, «ha estat constituït un Patronat del qual he acceptat d'assumir la presidència». Finalment, Casals sol·licita «la vostra cooperació a aquesta empresa necessària i desinteressada». Tot seguit es fa pública l'acceptació del Centre Català de «figurar en el Patronat de les Edicions Proa» i, així, «les representa en aquesta República».

⁴⁶⁴ El post scriptum, escrit a mà, tan sols es pot llegir a la carta mecanografiada conservada al fons Benguerel de la BC.

[17]

París, 26 de febrer del 1951

Estimat Guansé:

En la meva darrera carta vaig oblidar-me de dir-vos que comptem amb la vostra novel·la. Així que la tingueu a punt podeu enviar-la. Encara qui sap si podria anar a la 1a sèrie de sis volums. Per a la 2a sèrie és segur.⁴⁶⁵ M'apresso a dir-vos això perquè acabo de tenir una conversa amb en Queralt. Ja he vist galerades del llibre de Josep Carner, el componen aquests dies. Sembla que apareixerà a darrers de març. I de seguida començaran a compondre el de Benguerel.

No hi ha *tinglado*, amic Guansé. Proa aspira a ser la casa de tots els autors catalans amb cara i ulls. He escrit als millors de l'interior. Certes reserves d'aquests són comprensibles posada la situació política. Esperem obra de Jordana.⁴⁶⁶ També me n'ha promès una Pere Calders, des de Mèxic.⁴⁶⁷ Altres noms que heu vist al prospecte (i que tampoc m'agraden gaire) hi són com possibles traductors.⁴⁶⁸ Quant a la Rodoreda, si no fos indiscret, us diria que no sols comptem amb la seva prometença... és un *compromís* que ella té contret amb Proa. (Entre nosaltres això.) El fet, però, és que avui no tenim cap novel·la catalana en cartera. ¿I què fer?

Que em parléssiu, com qui no hi toca, de *tinglado*, després de la nostra primera carta on expressàveu més netament els vostres recels —em refereixo a la primera de totes les vostres cartes— què us diré, amic, aquest *tinglado* em va fer reaccionar amb una certa rigidesa. Treballs, preparacions, disgustos i diners em costa fins ara Proa. I amb tot jo vull Proa per als escriptors catalans que considero que l'han d'honrar. Naturalment que hi vull publicar la meva obra i que la llargada de la mateixa imposa una continuïtat i un

⁴⁶⁵ Finalment, Guansé publica *Laberint* l'any 1952 dins de la primera sèrie de sis —que, malgrat l'anhel de Puig, no s'edita al mateix any— i esdevé el n. 95 d'«A Tot Vent», després d'*El Ben Cofat i l'Altre* (n. 93) i *L'home dins el mirall* (n. 94).

⁴⁶⁶ Per a la col·laboració infructuosa de Jordana, cf. nota 416.

⁴⁶⁷ Per a la resposta de Calders, cf. nota 258.

⁴⁶⁸ En el prospecte repartit el 1951, amb butlletí de subscripció, hi consta el pla de publicació següent: 93 *El Ben Cofat i l'Altre*, Carner; 94 *L'estany del diable*, Sand (trad. Cabot); 95 *L'home dins el mirall*, Benguerel; 96 *L'hereu de Ballantrae*, Stevenson (trad. Jordana), i dos volums de les novel·les de Janet Masdeu. És de suposar que els noms que no agraden a Guansé són les traduccions, atès que mostra repetidament a Puig el seu desig de llegir originals catalans.

sovinteig. Però quan, ¿quan els catalans deixarem d'ésser unes línies convergents que no acaben de trobar el punt de conjunció? Addenda a la meva anterior, doncs.

Ben vostre,

J. Puig i Ferrer

[18]

3 d'abril de 1951

Estimat amic Puig i Ferrer:

Tinc per contestar la vostra carta del 26 de febrer. En l'entremig em va venir a visitar el Sr. Iserte de Montesinos, en nom vostre, i per fer unes gestions a favor del Sr. Gabriel Garcia Tomàs, que es vol traslladar a aquest país.⁴⁶⁹ Al cap de poc ha tornat i m'ha dit que tenia les gestions molt ben encarrilades. El cas per a nosaltres és difícil i pel que he consultat no obtindriem resultat favorable. Però em penso que, en canvi, tal com s'ho planteja l'esmentat visitant que em sembla persona molt experta, anirà endavant. Em va dir que ho comunicués, i compleixo amb el seu encàrrec.

De passada el Sr. Iserte em va dir que no us coneixia anteriorment però que en l'actualitat el vostre aspecte físicament és magnífic i que fèieu cara de ser molt robust i de tenir molt bona salut. Suposo que us plaurà de produir tan bon efecte i per la meua banda us felicito.

No he contestat abans la vostra carta perquè, tot i que em plau de dedicar-vos alguna estona, no hi havia gaire matèria contestable. Veig que, amb treballs, preocupacions i disgustos, l'empresa marxa. I, si marxa, suposo que considerareu els disgustos, les preocupacions i els treballs, cosa molt secundària.

No fa molt el Consell va rebre una carta de Queralt.⁴⁷⁰ Naturalment el Centre accepta la representació de Proa. Ja està bé, encara que jo esperava un millor resultat, o sigui unes quantes subscripcions immediates. No ha estat així i caldrà per tant esperar la publicació dels llibres per col·locar-ne uns quant exemplars. De manera que de moment envio l'única subscripció feta, de Pere Aznar, a en Queralt.

Pel que em dieu en la vostra carta, el millor que podria fer seria enviar-vos l'original de la meua novel·la. Aquesta novel·la acabada és la que amb el títol —un títol que no m'agradava i que no en traduïa el sentit— d'*Els errors de Carlota*, va obtenir la Copa Artística als Jocs Florals de Montevideo. Si per casualitat ha caigut a les vostres mans el llibre dels Jocs que van publicar, n'hi podreu llegir un capítol. Posteriorment vaig

⁴⁶⁹ Guansé afavoria constantment les relacions entre l'interior i l'exili i es prestava a satisfer les demandes professionals o intel·lectuals que li arribaven. El seu sentit de crític el duu a aquesta acció activadora de relació entre els dos àmbits catalans.

⁴⁷⁰ Es tracta de la carta que Casals envia per mediació de Queralt (cf. nota 463).

recopiar-la no tant per a millorar-ne l'estil, tot i que vaig millorar-lo, sinó per donar-li més intensitat novel·lística. Però com que aleshores les Edicions Catalònia van obrir un concurs, se'm va ocórrer enviar-li, amb el títol —que m'agrada més— de *L'últim retrat*. L'esforç esmerçat en la refundació ja em justificava als meus ulls per a l'opció del premi. I a més no crec que el fet d'haver publicat deu quartilles d'una obra que en té 227 li llevi el valor o el caràcter d'inèdita. És clar que la vaig enviar només per provar sort, i sense cap mena d'optimisme. Car és d'esperar que n'hi hagi altres de més valor. De fet si hagués sabut que les coses de Proa anirien tan de pressa i que em demanaríeu un original amb possibilitats d'integrar la primera sèrie, no l'hauria enviada al concurs.⁴⁷¹ Soc dels que prefereixen les coses segures a les incertes, majorment quan són tan incertes. Però ara la situació és tal com us dic i em sembla que val la pena d'esperar el fall. El mal és que ignoro quan es fallarà, perquè segons va establir-se, s'hauria de fallar el 14 d'aquest mes. Però com que van cometre l'error d'establir un jurat internacional no crec que tinguin temps d'enllestir-lo en la mencionada data.⁴⁷²

Espero que, considerades les coses amb la franquesa amb què us les exposo, creureu que he preferit Proa. Les possibilitats de publicar obres en català són tan escasses que

⁴⁷¹ Per resseguir els esforços de Guansé per publicar la novel·la, cf. nota 388.

⁴⁷² Es refereix al Premi Catalònia a la millor novel·la presentada a concurs, de *La Nostra Revista*. El llibre *Exiliats catalans a Mèxic* de Riera Llorca permet resseguir el procedir del premi i els motius del retard del fall. Riera, que treballa a la impremta d'Artís i Balaguer (la que publica *La Nostra Revista* i la col·lecció Catalònia), apunta que «el terme d'admissió era el 30 de setembre del mateix any [1950] i el veredictes havia de fer-se públic el 14 d'abril de 1951» (RIERA LLORCA 1994: 130). A més de les dificultats que suposava la composició del jurat internacional, Riera esmenta que «quan el projecte del Premi Catalònia era en marxa, Nicolau d'Olwer em va comunicar que Artís no disposava de diners per al premi i que al moment de donar el veredictes el posaríem en dificultats» (RIERA LLORCA 1994: 131). Finalment, Riera afegeix que «el juny de 1953, em vaig veure obligat a demanar precipitadament el seu vot a Antoni M. Sbert —l'únic que em mancava— i de trobar-me amb Nicolau d'Olwer per donar el veredictes» (RIERA LLORCA 1994: 131), que atorga el premi a Tasis amb la novel·la *Tres* (després que Benguerel retirés de concurs *La família Rouquier*).

Corretger es fa ressò de la reacció de Guansé que, un any i mig després d'haver presentat la novel·la a concurs, «es queixa iradament de la mala organització i de la manca de notícies d'aquest concurs, qüestions de les quals responsabilitza el director i l'administrador de *La Nostra Revista*» (CORRETGER 2011: 137). Així ho expressa Guansé a Tasis en una carta del 10-VI-1952: «Em dius que no saps res del concurs de novel·les de Mèxic, i que et sembla que ens prenen el pèl. Només t'ho sembla?... El Benguerel i jo hem reclamat diverses vegades que ens tornin, almenys, els originals. Ni ens han contestat! Suposo que això de L[a] N[ostra] R[evista] ja està liquidat. L'Artís s'ha tornat una pepa i ara ja només espera que li facin el monument. Si no li fan butifarra... El pitjor és que de l'administració n'ha encarregat el teu correligionari Peypoch. I tan poc! Sempre li havia trobat aires d'enterrador!» (CORRETGER 2011: 137).

no us sorprendrà que hom aprofiti les més vagues possibilitats. Altrament si l'obra no és premiada (i el més assenyat és esperar que no en sigui) no crec que ho considereu un tal «desdoru»⁴⁷³ que la inutilitzi per a figurar en les vostres edicions. Car també podria resultar —ves a saber— que fos millor que la premiada. Car no és un jurat (siguin quins siguin els seus components) qui pot formular judicis definitius i inapel·lables.

I de totes maneres tindreu original. Estic escrivint-ne un altre que havia pensat enviar als Jocs Florals de Nova York.⁴⁷⁴ Ja endevino el vostre somriure. Em direu que soc un aprofitador, o pensareu que he tornat als divuit anys o que no m'he pogut moure encara d'aquesta edat meravellosa (¡i mal símptoma, us direu, per a un novel·lista!).⁴⁷⁵ Penseu el que vulgueu. Mai no pensareu de mi tant de mal com en penso jo mateix. La meva novel·la tindrà com l'anterior (no com *La pluja d'or*, sinó com *L'últim retrat*) unes dues-centes quartilles a màquina i a doble espai, tamany d'aquesta carta. Es titularà (si no ho canvio sobre la marxa) *Ifigènia al jardí*.⁴⁷⁶ No us espanteu: el títol és purament metafòric. No hi ha cap personatge que es digui Ifigènia. I procurarem que tingui «fi-let». (Entre parèntesi l'anècdota que atribuïu a l'Yxart, jo l'havia sentida atribuir a Maragall.)

En fi, em penso que ja m'he explicat prou. Endavant. Afectuosament,

Domènec Guansé

⁴⁷³ 'Descrèdit', *desdoro* (castellanisme).

⁴⁷⁴ Celebrats l'any 1951. Vegeu Faulí (2002: 65 & 187).

⁴⁷⁵ Com evidència Corretger (2011: 137), l'anhel de Guansé és «fer-se recordar —o donar-se a conèixer, segons l'edat dels lectors— a Catalunya. Després de publicar *La pluja d'or* a Xile a El Pi de les Tres Branques el 1950 i poques setmanes abans que sortís *Laberint* a Proa de Perpinyà el 1952 —després d'haver obtingut, el mateix any, la Copa Artística als Jocs Florals de Tolosa de Llenguadoc—, intentà la publicació de la novel·la amb què havia obtingut el seu primer premi a l'exili —*Els errors de Carlota*—, amb el títol definitiu de *L'últim retrat*.»

⁴⁷⁶ *Laberint* (cf. nota 465). Segons Busquets i Grabulosa, «quan només és un projecte, adquireix títols tan diferents com *La vida incompresa*, *Viu com puguís* o *Ifigènia al jardí*» (BUSQUETS I GRABULOSA 1990: 143).

[19]

París, 12 d'abril de 1951

Estimat Guansé:

Us responc de seguida. Cap dificultat no representa per a la vostra novel·la *L'últim retrat* el fet d'haver-la enviada al concurs de les Edicions Catalònia. I això tant si és premiada com si no. Proa es sentirà honrada de publicar-la perquè és de Domènec Guansé. Que n'hàgiu publicat unes pàgines al llibre dels Jocs de Montevideo, com guanyadora de la Copa Artística, millor. El cas és del tot diferent al de la novel·la de Benguerel, i tanmateix Proa la donarà molt aviat darrere de l'obra de Carner. Però si la vostra novel·la obté el primer premi de Catalònia, ¿aquestes edicions no voldran el dret de publicar-la, com és natural? (Considereu que ignoro les condicions de concurs i àdhuc n'ignorava l'existència.) En fi, si Catalònia la publiqués, sempre segons les condicions del concurs, reserveu-nos la que penseu acabar tot pensant en els Jocs de Nova York. Opino com vós que ésser⁴⁷⁷ premiat en uns jocs no és cap «desdoru», i que ésser guanyador d'un primer premi no és tampoc prova irrefutable d'un valor de primera. Veieu els Goncourt quins mitjos raves han premiat per un Proust, un Malraux de lluny en lluny.⁴⁷⁸ No penso res d'irònic, ni somric quan un escriptor que admiro i estimo *tira* als Jocs Florals, com es deia en l'època de *lo Mateu*. I molt menys ara que els catalans manquem de millors avinenteses per a mostrar al públic que existim, que no hem perdut el goig ni la il·lusió d'escriure en la nostra llengua.

El mal, estimat Guansé, per a més edicions com Proa, és de no rebre novel·les catalanes d'una certa vàlua com les de l'Arbó,⁴⁷⁹ de Miquel Llor⁴⁸⁰ o com el *Vals* d'en Trabal, etc. Per ara no responen. I us repeteixo que espero Jordana, Rodoreda, Pere Calders, i no cal dir-vos Guansé, i altra vegada Benguerel. Si sabeu d'algú altre que

⁴⁷⁷ (sic) *no per ésser*.

⁴⁷⁸ Premi a la millor obra de ficció en prosa atorgat per la La Société littéraire des Goncourt. Puig considera que llevat dels premis a Proust (1919 *À l'ombre des jeunes filles en fleurs*) i Malraux (1933 *La Condition humaine*), s'han guardonat obres de qualitat ínfima.

⁴⁷⁹ Sebastià Juan Arbó, el 20-III-1951, envia una missiva a Puig en què respon a la proposta de col·laborar a Proa. Després de felicitar-lo per la represa d'aquesta editorial i per «la tasca que ha portat a cap en aquests anys de silenci i a l'exili», Arbó excusa la seva participació a l'editorial: «sento únicament que la meva situació no em permeti col·laborar-hi i ajudar-los de manera [m]és eficaç» (fons Joan Puig i Ferrerter, BC). Així, l'escriptor, que assegura que ha «tingut de sortir tot de les activitats literàries», s'encomana a una millor ocasió per tal de col·laborar amb l'editorial: «Si amb el temps es presentés una ocasió de fer-ho, cregui que ho faria de gust.»

⁴⁸⁰ No es conserva testimoni d'aquest epistolari.

tingui una bona novel·la, o capaç d'escriure-la, em fareu un favor donant-me el seu nom (i si [és] possible l'adreça) i les meves cartes l'aniran a sol·licitar. Desitjo fer de Proa la casa de tots els bons escriptors catalans. Naturalment que no penso en els Saurats, ni en els Domènec de Bellmunt⁴⁸¹ i etc., etc., per catalanistes *avançats* que siguin. Pàtria... literatura... cada cosa va al seu lloc.

Respecte la meva novel·la (en deu novel·les llargues, atapeïdes, que exigiran potser una quinzena de grossos volums) l'anirem publicant alternadament amb les dels altres, sense retardar ni preterir llur aparició, i és precisament amb aquesta idea, donat el nombre de pàgines que exigirà cada volum, que després de pensar-nos-hi molt, tot pensant en els altres autors, Queralt i jo vam decidir donar-les en un format diferent, més gran i gruixut, però per a tota la resta, cobertes, paper, impressió, idèntic a les novel·les d'«A Tot Vent». I no seguirem la numeració d'ordre de format tradicional precisament per anar-les alternant amb les altres sense retardar d'aquestes l'aparició. ¿Veieu la nostra idea? La meva obra es surt dels límits normals. Potser és un monstre. Com a tal l'hem hagut de tractar així. Que no faci mal a ningú. En tot cas que sols en faci al monstre que l'ha engendrat. De tal pare tal fill, com es diu en el curs de l'obra.

No crec que us hagués explicat això. Les meves intencions són bones. Si m'he errat pitjor per a mi, i que em perdonin els capaços de perdonar.

En fi, que esperem el vostre original, el que és al concurs de Catalònia, o el que serà al de Nova York.

Sí, ara estic bé de salut. Gràcies per l'afectuosa referència que hi feu. En el seu llibre *El arte escénico en España*⁴⁸² Yxart parla del filete, ho recordo bé, en el sentit a què jo al·ludia.

Amb tot l'afecte del vostre vell amic,

Joan Puig i Ferrerter

⁴⁸¹ Danís Saurat (1890-1958) i Domènec Pallerola i Munné (1903-1993), pseudònim de Domènec de Bellmunt. Escriptor i assagista, respectivament. Tant Saurat com Bellmunt no tenen, per a Puig, el reconeixement necessari per publicar a Proa. Així, manifesta novament la voluntat de publicar només escriptors de primera línia i Saurat i Bellmunt, que no són plomes consagrades, no entren a la llista. El festeig de Saurat amb el surrealisme i el contacte tardà amb la llengua i la manca encara d'una obra considerable com a assagista de Bellmunt —a qui Puig considera massa pendent de les feines patriòtiques— allunyen els escriptors de l'editorial. Sobre aquesta consideració, Puig escriu a Queralt el 26-III-1950: «Em sembla que entre Domènec de Bellmunt i jo hi ha alguns graus» (fons Puig i Ferrerter, AHT).

⁴⁸² Josep Yxart (1894-1896). *El arte escénico en España*. Barcelona, Impremta de La Vanguardia.

[20]

Santiago, 14 de maig del 1951

Estimat amic Puig i Ferrerter

Tinc per contestar la vostra del 12 del mes passat. No ho he fet abans perquè a part de l'interès a seguir un diàleg començat d'una manera un xic dramàtica i que va prenent la dolcesa de la mel, no tinc res de concret a contestar-vos. Estem d'acord en tot. El més concret seria donar-vos les gràcies per l'interès que us preneu a incorporar una de les meves obres en les vostres edicions. ¿Van endavant?... ¿Quan surt el llibre de Carner? ¿Quan surt el de Benguerel?... ¿Quan comença a sortir la vostra opus magna?... En tot cas, si les coses marxen, dieu-me en quina data us convindria tenir el meu original. No he sabut res més del concurs de les Edicions Catalònia. S'havia de fallar el 14 del mes passat i ignoro si s'ha fallat o no i en tot cas qui s'haurà emportat el premi.⁴⁸³ Naturalment que l'obra guanyadora s'haurà de publicar dintre de les mencionades edicions. D'ací provenien les meves reflexions exposades en la carta anterior. No és pas que aleshores tingués esperances fonamentades d'obtenir el premi. Però de fet si un es presenta a un concurs no és pas per tenir la seguretat de ser rebutjat. Altrament sembla que un estigui almenys moralment compromès a esperar-ne el resultat abans de disposar de l'obra enviada. I en realitat ara preferiria donar-vos la que estic escrivint que l'altra: m'agrada més. Ja tinc fet l'esborrall. Em penso que el «filet» ja hi és. El que em cal ara és no pas fer-hi la salsa: no hi haurà salsa. El que em cal és retallar-hi els greixos i els tendrums, suprimir tots els inútils perifolls, la retòrica baldera, etc. I trobar títol. Els anteriors estan ja abandonats. És clar que per tal de deixar l'original en forma que no presenti problemes als linotipistes potser caldrà copiar un parell de vegades l'original, i això és feina: feina de la pitjor, en gran part mecànica. Qüestió d'un parell de mesos màxim. Car naturalment aquesta no és pas la meua única feina, car en aquest cas l'enllestiria en un mes. En fi, ja em direu alguna cosa, si tot marxa i no es presenten entrebancs econòmics. Car en aquests afers mai no veig clara la qüestió econòmica. A Xile només hem fet una subscripció: ja vaig enviar l'import a Queralt. En el *Germanor* minúscul⁴⁸⁴ que acabem de repartir, hi van els fascicles de propaganda que Queralt ens envià. Em penso que el resultat serà nul. Jo crec que serà més fàcil fer la propaganda quan arribin

⁴⁸³ Sobre el retard en la concessió del premi, cf. nota 472.

⁴⁸⁴ Es tracta del n. 563 (maig 1951), cf. nota 439.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

els exemplars del llibre de Carner. ¿Quan ens arribaran?... No us oblideu que seria molt convenient que ens fixéssiu el preu en dòlars. Els francs ningú no sap mai a quin canvi estan.

En fi, perdoneu aquesta carta tan adelerada. En aquests moments estic naufragant en feines completament idiotes. Queda afectuosament vostre,

Domènec Guansé

Casilla 2278

[21]

París, 4 de juny del 1951

Estimat Guansé:

En resposta a la vostra afectuosa us vinc a donar alguns detalls sobre la marxa de Proa. Carner sortirà aquest juny. El seu llibre anirà a l'enquadernador dins de pocs dies. Benguerel deurà anar a la impremta pel juliol. Deurà sortir el setembre. Jo és possible que vagi a la impremta a l'octubre. Com que el llibre és llarg, dubto que pugui sortir abans de Nadal. Vol dir això que el 51 només haurem pogut publicar tres llibres,⁴⁸⁵ i gràcies, perquè amb l'enorme puja del paper les dificultats econòmiques han augmentat.

La vostra novel·la doncs, haurà de sortir el 52. Jo desitjo que sigui el llibre quatrè de la primera sèrie de sis. En aquest cas hauríem de tenir l'original per tot el desembre. Però Queralt a Perpinyà i jo a París, i sols entenent-nos per cartes, i de vegades tenint diferents opinions, no us puc respondre en absolut si sereu el quatrè o el cinquè. (En aquesta represa de Proa la meva *direcció* és més nominal, o honorífica, que efectiva.) Queralt ho fa tot. Jo em limito a llegir les obres i a recomanar-li la publicació de les que tinc per bones. Soc doncs, una mena de conseller més que un director. I *gratis et amore*. Tal fou el nostre tracte. Envieu la novel·la que us agradi més. Desitgem, en tot el possible, que els llibres de Proa tinguin veritables qualitats. Vós hi teniu, de dret, el vostre lloc. No publicarem tants llibres com voldríem. Jordana, Calders (si envia), Trabal (si ens respon), Gassol (si compleix el promès),⁴⁸⁶ Carles Pi i Sunyer (que vol provar la novel·la), Francesc Pujols⁴⁸⁷ (que hi vol ser, però en una col·lecció de «Vides» de catalans, etc.). Dels de l'interior ningú no s'atreveix a donar-me una obra. Ja no anunciarem les obres per anys (no podríem complir) sinó per les sèries de sis, 1a, 2a, etc. Creixen les dificultats, no augmenten gaire les subscripcions. Veurem com responen els compradors de l'estranger i Catalunya. És tot el que us puc dir sincerament, lleialment. Però no dubteu que vós hi sereu. Sí, cal enviar una còpia impecable. M'agradaria veure el

⁴⁸⁵ En realitat, el 1951 tan sols es publiquen dues obres: *El Ben Cofat i l'Altre*, de Carner, i *L'home dins el mirall*, de Benguerel.

⁴⁸⁶ Al fons Ventura Gassol de l'ANC es conserva una carta que Puig envia a Gassol el 13-XI-1949 en què el director literari li agraeix «que et faci goig de col·laborar a Proa».

⁴⁸⁷ Francesc Pujols (1882-1962). Escriptor i filòsof. S'exilia el 1939 a Prada de Conflent, on es retroba, entre altres intel·lectuals, amb Pompeu Fabra. Finalment, no arriba a publicar cap obra a Proa. No es conserva testimoni de l'intercanvi epistolar entre Puig i Pujols més enllà d'una postal de felicitació d'any nou de l'any 1951.

ÉPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Germanor minúscul. Vaig trametre la vostra a Queralt, com faig sempre. No us dic res més. Torno a malaltejar una mica massa seriosament. Amb el millor afecte us abraça.
Bons records a Benguerel. Vostre

J. Puig i Ferrer

[22]

14 de juliol de 1951

Sr. Joan Puig i Ferrerter

París

Estimat amic:

Tinc per contestar la vostra del 4 de juny. Si he trigat una mica vós i Proa en teniu la culpa. He eliminat tots els entrebancs que m'ha estat possible per tal de no distreure'm i acabar la novel·la. El divendres passat hi vaig posar punt i final. Ara ja només falta treure'n còpies definitives. Tasca empipadora i que no puc estalviar-me ja que soc el secretari de mi mateix (i de no sé quantes coses) i que ací no es pot disposar d'un bon copista, en català. Em penso que, a partir del dia 20, em podré posar a la tasca. Prenent-m'ho amb calma per acabar el 30 d'agost. En total fa dues-centes deu quartilles, tamany carta, a doble espai i en tipus d'aquesta mateixa màquina. Em penso que és un bon tamany, ni massa extens ni massa breu. En el tipus i caixa de *La farsa i la quimera*⁴⁸⁸ deu donar unes dues-centes cinquanta pàgines, o una mica més. Ja veieu que ho tinc tot previst. Ai las, ¿serviran d'alguna cosa tantes previsions?

Agraeixo la vostra franquesa. Jo segueixo no creient gaire en la capacitat d'absorció de llibres pels catalans. De totes maneres és essencialment una qüestió d'una bona organització. De trobar corresponsals diligents i, sobretot, complidors. Vigileu molt aquest aspecte perquè precisament moltes publicacions naufraguen per irresponsabilitat dels corresponsals administratius. Per a ells un llibre no és considerat com un producte manufacturat que val diners, sinó com una pura entelèquia per a caçar incautes. I no els sembla cap deshonor no liquidar. És clar que hi ha excepcions honorables.

En fi, esperem *El Ben Cofat i l'Altre*. El nom de Carner és dels pocs noms que tenen prestigi. Però el títol del llibre és ben poc estimulant. ¿Cosa ben difícil la de trobar títols! Per a la meua novel·la no n'he trobat encara cap d'escaient.

Us adjunto un retall de *Germanor*⁴⁸⁹ per tal que veieu que no negligeo gens la propaganda. No us envio, però, *Germanor* perquè tal com surt és una simple vergonya. Espero, però, que el revifarem. Aleshores us l'enviaré.

Us saluda afectuosament,

Domènec Guansé

⁴⁸⁸ Obra de Puig, publicada per Edicions Proa l'any 1936 en tres volums.

⁴⁸⁹ Per a la nota que publica *Germanor* (cf. nota 100), cf. nota 463.

[23]

Saillagouse – Villa Rondole (Pyr. Or.)

France, 14 d'agost del 1951

Estimat Guansé:

En resposta a la vostra darrera us felicito per haver acabat la novel·la. Envieu-me'n una còpia ben clara a París, domicili habitual, però no abans de la primera quinzena d'octubre, època en què tornaré a la ciutat. Ara soc als Pirineus Orientals (Cerdanya francesa) provant de reposar i fer una mica de salut que prou la necessitava. El metge m'ordenà un repòs de dos mesos a muntanya, però absolut, car ell em trobava, i jo em sentia, fatigadíssim i en realitat malalt. Ací em teniu, a l'adreça que encapçala aquesta.

¿Heu vist ja el llibre de Carner? Queralt em diu que us l'ha enviat.⁴⁹⁰ Hem fet el possible per presentar-lo igual que els de Barcelona llevat de l'enquadrernació en tela que avui resultaria caríssima.⁴⁹¹ Tot i persistir Queralt en anunciar dues obres estrangeres en la 1a sèrie,⁴⁹² el segon volum serà el de Benguerel; el tercer el meu (però en el nou format gran, sense numeració) i el següent, o sigui el 95 de la col·lecció regular, espero que podrà ésser el vostre.⁴⁹³ Almenys jo desitjo que sigui així. Aleshores sortirien, em penso, per allà al març o abril del 52. No podem anar tan de pressa com voldríem; les dificultats econòmiques ens imposen uns límits que a mi m'impacienten, impaciència que no comparteixen, per ara, els lectors catalans. Penso com vós en tot el que em dieu en la vostra darrera. Tanmateix crec que tindrem prou força per ésser tenaços, per

⁴⁹⁰ Malgrat la tardança en la recepció dels exemplars del llibre que Queralt fa arribar a Benguerel, l'agost de 1951 es publica una breu nota a la secció «Arts i Lletres» de Germanor (cf. nota 100), n. 566, p. 9, a propòsit del llibre de Carner: «Josep Queralt, propietari de les Edicions Proa, dirigides per Joan Puig i Ferrerter, ens anuncia la tramesa, des de Perpinyà, del primer volum publicat a l'exili: *El Ben Cofat i l'Altre*, de Josep Carner, poema dramàtic en prosa que, ho podem ja afirmar amb tot coneixement de causa, serà capital en la història de les nostres lletres.» Novament, en l'edició de novembre, n. 569, p. 3, es publicita la sortida del llibre carnerià: «En sortir aquesta edició haurà ja arribat el primer volum de les Edicions Proa, represa a França: *El Ben Cofat i l'Altre*, novel·la del mestre de la prosa catalana, Josep Carner.» L'edició del primer volum de represa d'«A Tot Vent» ven ràpidament els primers exemplars a Xile, com es palesa en la nota publicada a Germanor, n. 571 (gener 1952), p. 2: «Esgotada la primera remesa d'*El Ben Cofat i l'Altre*, de Josep Carner, primer volum de la represa de les Edicions Proa a l'exili, n'han arribat nous exemplars.»

⁴⁹¹ A contracor, Queralt renuncia a l'enquadrernació en tela per una enquadrernació en cartoné amb la sobrecoberta carabassa.

⁴⁹² *L'hereu de Ballantrae* i *L'estany del diable*.

⁴⁹³ *Laberint* (cf. nota 465).

provar de vèncer la indiferència de tants patriotes verbals, més o menys polítics, catalanistes, mesquinament *nostrats*, ¡ai las!

No rebem obres de l'interior, ningú no es vol comprometre; no rebem diners ni subscripcions tot i l'*appel* del taumaturg⁴⁹⁴ i galvanitzador *Pablo Casals*; són entusiasmes purs, tan purs que no es contaminen amb res de material, de pràctic. I així estem. A veure si Carner ven, si podem cobrar el venut, si podem córrer a imprimir Benguerel, vós, jo, altres. Queralt em diu que la seva organització administrativa és perfecta. ¿Però com organitzar la indiferència, el desordre, l'escassa voluntat, la incultura, la xerrameca de taula de cafè i sobretot la massa de ressentiments entre els catalans? En fi, vulguem tenir esperança, si més no com lenitiu individual, espiritual. I si individualment fem alguna cosa de bo potser un dia no serà tot perdut per a tothom.

Si em voleu escriure ací feu-ho aviat perquè si el temps es posés tardoral, fred, plujós, em caldria fugir dels Pirineus, donada la meva salut. Afectuosos records a Benguerel. Abraçades del vostre

J. Puig i Ferrer

⁴⁹⁴ (sic) *tautamaturg*.

[24]

París, 12 desembre del 1951

Estimat Domènec Guansé:

Des dels Pirineus us vaig escriure que a partir de l'octubre del present ja em podíeu enviar la vostra novel·la. L'estic esperant. La de Benguerel és a la impremta. Em penso que sortirà el pròxim gener. Comuniquieu-li, us prego, en nom meu. Per cert que fins aqueix estiu, a Perpinyà, no em vaig assabentar, amb gran sorpresa meva, que encara no li havien fet arribar l'import del premi de Proa.⁴⁹⁵ ¡Vaig tenir un veritable disgust! Sort que jo guardo el rebut dels *cent mil francs* signat pel consistori dels Jocs de Perpinyà i que el tinc a la disposició de l'estimat Benguerel. Digueu-li això de part meva, i digueu-li, sobretot, que un d'aquests dies li escriuré perquè fa massa temps que estic en deute amb ell. Coincidir el meu retard a respondre-li amb el retard escandalós a enviar-li la quantitat, m'ha fet mal. ¿Què pot pensar de mi? ¡Jo que ignorava el descuit, desídia o negligència dels administradors dels Jocs! Em vaig quasi indignar dient que no hi havia dret a fer aquestes coses que com a mínim revelen una manca de seriositat. Preguntaré a Benguerel si la cosa ja està arranjada. Anticipeu-li la meva protesta.

El 1r volum meu no anirà a la impremta fins a darrers de gener. Vol dir això que no deurà sortir abans del març. El vostre el podríem començar a imprimir en abril o maig. Com que els catalans no s'atrefeguen ni corren ni suen per anar a comprar llibres, nosaltres no podem córrer a publicar-ne —les despeses són tan fortes avui—, gràcies si en podem donar tres a l'any. El de Carner és ben rebut a Barcelona, i ben rebuda, en general, la reaparició de Proa, salvant la colla de Destino. Quin *destino*, ¡ai, las!⁴⁹⁶ I salvant tots els de ben confortables amb el règim que són més del que us podeu pensar, i els de la mitja por i els de la por total. I com que els nostres llibres han de passar i vendre's clandestinament, ¡ja us podeu imaginar quin trist negoci tenim entre mans! França i Amèrica en general responen amb el silenci dels adormits.

Bé, estimat Guansé, nosaltres continuarem amb els nostres esforços. Ara alguns fan córrer —i són els més *encanyameritzats*— que tinc 60 milions, ¡*nada menos!*, i que bé em

⁴⁹⁵ Benguerel, que guanya el guardó de les Edicions Proa de Perpinyà, dotat amb cent mil francs, no ha rebut encara el premi. Per resseguir-ne la polèmica, § 4; 1a part.

⁴⁹⁶ Puig juga amb el títol del setmanari i vaticina als catalans de l'interior un complicat destino, el destí que ofereix la revista estretament vinculada a l'ideari franquista (cf. nota 297).

puc pagar el luxe de tenir una Proa per a mi sol, sense necessitar l'ajut de ningú. ¡Llàstima que no sigui veritat puix que la mala fama ja hi és! *Tenga yo fama...* etc., com diu Cervantes.⁴⁹⁷

Bromes a part, envieu la novel·la. Després vindrà la de Jordana, una de Calders, la de Rodoreda que hi treballa i avança, i si sabeu d'algú que tingui un bon manuscrit, feu-me'l venir. Jo en tinc per temps amb els meus deu títols que faran una quinzena de volums. Però abans:

*¿El rey, el asno o yo no moriremos?*⁴⁹⁸

¿Heu vist *El Ben Cofat*? ¿Heu vist el meu anunci dels deu volums? Quina barra, ¿eh? ¡No hi ha dret! ¡Ni el Tostado!⁴⁹⁹ Però Lope de Vega, Calderón, Tirso, Cervantes, Baroja, Proust, Sagarra han abusat més que jo. I no us parlo de Dickens ni de Víctor Hugo...

Bé, estimat Guansé, esperant la vostra bona resposta i la novel·la us abraça lleialment aquell que sabeu bon amic excessiu en tot

Joan Puig i Ferrer

⁴⁹⁷ «Tenga yo fama y háganme pedazos». A les Memòries, a mode de cloenda i després del vers de Cervantes, Puig escriu: «Quin cinisme, oi? De petits o de grans cínics, el món n'és ple. I pel que és el món i el que són els homes!» (PUIG 1981: 328).

⁴⁹⁸ Fragment de la faula «El charlatán», de Félix M. Samaniego, de les *Fábulas en verso castellano para el uso del Real Seminario Bascongado* (1781). Puig escull aquest fragment perquè recull la moralitat de la faula: la necessitat de tindre en compte la propinqüitat de la mort en el procedir dels negocis.

⁴⁹⁹ Alonso Fernández de Madrigal. Destaca per una obra prolíxa.

[25]

[27-31 de desembre de 1951]⁵⁰⁰

Estimat amic Puig i Ferrer:

He rebut la vostra afectuosa carta del 12 del corrent. Abans que tot, us desitjo un bon Nadal i moltes felicitats i molts èxits per a l'any pròxim. I que sigui l'any de l'Arc Triomfal de la vostra òpera magna. Compteu amb la meva admiració anticipada. ¡Quinze volums, és per caure de cul! Penseu que a mi, només per haver escrit dues-centes vint-i-cinc quartilles a màquina i a doble espai, se m'ha enrampat el braç dret. Si arribo, doncs, a escriure una obra de l'envergadura de la vostra, a mig camí se m'hauria enrampat l'altre braç, les dues cames i hauria quedat pitjor que un llagostí rostit. L'enrampament, però, no és tan greu que no em permeti seguir escrivint indefinidament. El que no em permet és la boxa i altres excessos. El metge i la infermera m'asseguren que em desenramparé amb unes quantes injeccions.⁵⁰¹ Pel que dic, ja comprendreu que la novel·la està acabada. Ja casi havia estat a punt d'enviar-vos-la; però m'han passat dues coses: la primera que em semblava que, editorialment, no hi havia gaire pressa; la segona que me'n vaig enamorar i que em sabia greu de desprendre'm d'una tasca que, si a estona m'empipava, m'havia divertit bastant. Vaig començar a donar-hi toms, i ara l'original està tan ple de substitucions i afegidures, d'esmenes i retocs, que no queda clar per portar-lo a una impremta estrangera: ens donaria molta feina a corregir proves, amb el consegüent augment del pressupost. Em penso, per tant, que el millor és que em sacrifiqui i que, baldat i tot, n'empregui, amb santa paciència, la tasca de recopiar-la de nou. Com que estic disposat a no retocar-la més —«¡así es la rosa!»—⁵⁰² no crec que sigui una feina molt empipadora. Amb un promig de sis quartilles diàries, pot estar enllestida amb quaranta dies. Avui mateix m'hi penso posar. Ja té títol: *Laberint*. Em penso que és prou

⁵⁰⁰ Atès que en un post scriptum Guansé afirma que Benguerel ha contestat la missiva a Puig abans que ell, aquesta epístola es pot datar entre el 27 i el 31 de desembre de 1951.

⁵⁰¹ Les múltiples relacions epistolars de Guansé es caracteritzen —en mots manllevats de Corretger en referència al carteig amb Tasis (CORRETGER 2011: 73)— per una «ironia amical», qualificatiu aplicable a les missives amb Puig. A propòsit d'això, Corretger esmenta que el dolor de Guansé de viure expatriat «condicionarà la seva obra crítica i artística i marcarà —no mancat d'una ironia molt personal—, com veurem, les seves relacions epistolars» (CORRETGER 2011: 43).

⁵⁰² Fa referència al brevíssim poema titulat «El poema», de Juan Ramón Jiménez: «¡No le toques ya más | que así es la rosa!»

suggestiu. En cas que no li trobéssiu prou, podríem també titular-la *Res no és impur*.⁵⁰³ Una cita de Sant Pau, ho justificaria. Però potser aquest títol de suggestiu en voldria ser massa, i podria quedar cínic o petulant. (Fins en el fons ingenu.) M'inclino pel primer ja que, d'una banda, la novel·la es constituïa per una sèrie de drames entrelaçats, absolutament dependents els uns dels altres; d'altra banda, es refereix també a certs aspectes de la vida moderna que constitueixen un intrincat laberint. A més, com sabeu, el laberint és símbol de les passions o[b]scures i turmentades. Cert que de «laberints» se n'anomenaven també de baix a dalt, i que, de totes maneres, havien de tenir sentit. Però d'aquestes joguines (que potser juntament amb els acròstics són el precedents dels cal·ligrames) ¿qui se'n recorda?...

¡Quanta subtilitat, enginy i paciència perduda!... Decididament hom prefereix llegir i rellegir *La Celestina*. De fet perquè una obra perduri, cal que, de dalt a baix, la recorri un doll sanguini. Encara afegiré, tornant a la meua novel·la (que naturalment no té res de celestinesca), per fer-la més laberíntica, resulta que tècnicament acaba per on hauria d'haver començat. El seu sentit —l'arrel d'on provenen tots els mals— no queda en clar fins el penúltim capítol. El darrer capítol ja no té altre objecte que arrodonir-la i, en certa manera, de deixar els personatges en situació de preservar en els propis drames. Altra-ment no us sorprendrà massa que hagi pensat en el mot *laberint*, si afegeixo que els meus de laberints (els auriculars, és clar) es troben en un tal estat que, de vegades, es converteixen en un parell d'orquestrades desincronitzades.⁵⁰⁴ I ara, després d'haver llegit aquest paràgraf, en el qual tan sovint m'he perdut (i que em proposo no rellegir per tal de no veure'm obligat a copiar la carta) us haureu convençut de les meves aptituds laberíntiques i que sinó un Dèdalus (o Dèdal), estic convertit en un Minotauro (o Minotaurus). ¡Quants problemes, collons, ens queden per resoldre en el nostre català literari! Els que no som a la vegada erudits, filòlegs i poetes, estem ben fotuts. Fotuts en tots els aspectes. Perquè d'una banda hom té consciència de no saber-ne prou, i després, al damunt, resulta encara que, pels possibles lectors, ens saps massa. I fotuts per mil altres coses. ¿Sabeu que encara no hem rebut el llibre de Carner?... No, no deveu saber-ho perquè vós sou un director que viu a la lluna. ¿Però com se us va ocórrer enviar-ho per la duana?

⁵⁰³ Guansé proposa aquesta mateixa citació a Puig a la cinquena carta per substituir el títol d'una altra obra: *Els errors de Carlota*.

⁵⁰⁴ Guansé pateix de sordesa, que s'agreuja amb els anys i que provoca, amb un feble estat d'ànim, la impossibilitat de dur a terme «una acció política ni intervenir en debats públics» (CORREGER 2011: 66).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Cal fer-ho per correu, en un parell de paquets d'una dotzena de volums. I plego per haver complert amb escriure, el meu propòsit d'omplir-vos només aquesta quartilla. Us abraça,

Domènec Guansé

PS: No us aneu a creure davant d'aquest model de quartilla que, en la novel·la, usi un estil i tipografia tan espessos.⁵⁰⁵ Contràriament em penso que hi ha tot l'oxigen necessari perquè el lector respiri.

PS: Ja vaig fer el vostre encàrrec a Benguerel, però resulta que ell ja ha rebut també la vostra carta i que l'ha contestada abans que jo.⁵⁰⁶ A reveure.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ L'epístola mecanoscrita de Guansé, amb interlineat senzill, tipografia espessa i amb uns marges molt minsos, resulta difícil de llegir.

⁵⁰⁶ Es tracta de l'epístola que Puig envia a Benguerel el 13-XII-1951 i que Benguerel contesta el 27-XII-1951.

⁵⁰⁷ Els post scriptum es troben tan sols a la carta conservada al fons Puig i Ferrer de la BC.

[26]

París 19, gener del 1952

Estimat Guansé:

No cal dir-vos que espero *El laberint*. M'agrada aqueix títol, no l'altre. Teniu tota la raó: «perquè una obra perduri, cal que, de dalt a baix, la recorri un doll sanguini». Com hi toqueu, ¡Guansé! Ara us escolto. I no cal pas voler boxar amb ningú. Jo no me'n sento de boxador. Creieu que Balzac, Proust, Tolstoi, Dostoievski, Stendhal, en la novel·la, ¿pretenien boxar? Tenien necessitat de produir i prou. I en la música Bach, Mozart, Beethoven, Wagner, etc., igualment. I en les altres arts igualment. Miquel Àngel, Rafael, Tizià, Velázquez, Goya, Rembrandt, tenien necessitat de produir, no de boxar. Em penso que si s'enrampaven es fregaven on sentien l'enrampament i després tornaven al treball. Que és el que vós fareu i el que faig jo, tot i que el 5 del pròxim febrer compliré 70 anys. Però com m'escrivia en Carner dels 60 als 80 anys hi ha homes que han fet coses molt bones. ¡Qui pogués ésser d'aquests! D'obres d'extensió vastíssima n'hi ha de mediocres com el *Jean-Cristophe* de Romain Roland⁵⁰⁸ i *Les Hommes de bonne volonté* de Jules Romains,⁵⁰⁹ però hi ha també la gran obra de Proust.⁵¹⁰ La meva té una excusa per ésser tan llarga, i és que són 10 novel·les,⁵¹¹ cadascuna amb la seva vitalitat particular, em penso jo, i àdhuc amb la seva forma d'art bastant diferenciada de l'una a l'altra novel·la. Empro diverses formes de novel·lar, i alguna, em penso, inventada per mi. És tota la vida d'un home fins a la mort; n'agafo les etapes, peripècies, moments forts, dramàtics, i l'home, ja és sabut, varia; essent diferent en cada novel·la, és sempre el mateix, i això és llarg de contar si voleu que el *contar* sigui novel·lar, això és un *récit* a la manera de Mérimée, de molts francesos, entre ells Gide, sinó cosa vivent, amb *doll sanguini*, això és, veritable novel·la. ¡Però per Déu no em cregueu boxador! Necessitat de produir, d'expressar-me com home i artista. Res més. ¿I us diré que també em penso haver trobat un estil? El meu. No el preconitzat en teories i programes o credos literaris. El propi, més que de mi mateix, o de les meves idees estètiques, de les necessitats profundes de l'obra. I ara dispenseu que a les vostres explicacions sobre *Laberint*, que m'han

⁵⁰⁸ Publicada entre 1904 i 1912, consta de deu volums.

⁵⁰⁹ Publicada entre 1932 i 1946, consta de vint-i-set volums.

⁵¹⁰ *À la recherche du temps perdu*, publicada en set volums entre 1913 i 1927.

⁵¹¹ Finalment, *El pelegrí apassionat* es publica en dotze volums (1952-1977).

interessat molt, correspongui parlant-vos una mica dels meus problemes literaris i novel·listics, que també en tinc. La darrera novel·la *Els desgreuges*,⁵¹² més llarga que el *Qui-xot*, potser haurà de fer tres volums. Us prego, però, de no caure de cul.

Sé que heu rebut *El Ben Cofat*.⁵¹³ No, no soc un director dalt de la lluna. De tot l'administratiu se n'ocupa Queralt, des de Perpinyà. Jo, des de París, sols m'ocupo del literari. De l'altre no en sé res. D'acord amb totes les dificultats i de tantes menes de l'escriptor català; i d'acord, sobretot, en el trist divorci entre nosaltres i el públic. ¿Quin no en sofreix dels nostres escriptors? ¿Un Benguerel? ¿Un Sagarra? Ruyra no és gaire llegit. Un gran novel·lista, i ensems gran artista, ¿serà mai gaire llegit, a la nostra terra? Quin estudi es podria fer sobre el destí de l'escriptor català. L'hauríeu de fer vós, us en veig molt capaç. Adjunto una targeta.

⁵¹² *El penitent* (1962), *Pel camí dels desgreuges* (1963) i *L'ascensió* (1977).

⁵¹³ Per al retard en la recepció dels originals del llibre de Carner, cf. nota 490.

[26 bis]⁵¹⁴

Us desitjo un Any Nou amb molta salut, prosperitats, èxits. Us felicito sincerament per la vostra conferència boníssima, justa, clara, ferma, amb la qual estic absolutament d'acord.⁵¹⁵ Catalaníssim fins al moll de l'ós, no puc ésser separatista. He acceptat d'ésser ministre⁵¹⁶ per veure si puc treballar per Catalunya i ensems per Espanya, d'acord amb el President Irla i el secretari d'ERC Tarradellas.⁵¹⁷ Catalunya no ha d'ésser una llaga en la carn d'Espanya quan podria ésser el membre més sa, més fort, actiu, creador.

⁵¹⁴ Puig escriu aquesta nota en una targeta de visita que conté gravat el nom de l'escriptor i «Ministro de Justicia del Gobierno Republicano Español».

⁵¹⁵ La constant inconstància catalana. Conferència pronunciada en el Centre Català amb motiu de la commemoració de l'Onze de Setembre, *Germanor* (cf. nota 100), n. 569, novembre de 1951, p. 5-12. Publicada també per Impremta Mediterranea, Santiago de Xile, 1951.

Puig se sent apel·lat pel contingut de la conferència de Guansé, que «insisteix en la responsabilitat dels intel·lectuals, amatent a corregir les febleses i deformacions que observa entre els catalanistes, tant a Amèrica com a l'interior» (CORRETTGER 2011: 61). Així, Guansé escriu: «I que ningú no es cregui que és per populatxeria que retrec aquesta tara de la vida intel·lectual de Catalunya. A desgrat de tot, crec que els escriptors i els artistes són la flor i nata del nostre país i les víctimes d'aquestes minves i sotracs. [...] Però escriptors, pensadors, poetes i artistes són, en definitiva, carn i sang del poble, i si entre ells i la gent més humil hi ha alguna diferència, és que en ells s'acusen —en les virtuts i en els vicis— les característiques generals.» Seguidament, el crític exposa que els catalans es passen la vida parodiant el soliloqui de Shakespeare «Ser o no ser», en referència al dubte d'«ajuntar-nos amb els que pretenen realitzar la unificació espanyola» o de «fer un suprem esforç per crear una nacionalitat en la plena sobirania dels seus drets». A aquesta vacil·lació, Guansé l'anomena la “constant inconstància catalana”, que es produeix, segons el seu parer, per la inexistència d'un veritable separatisme al Principat. Per Guansé, el camí per a salvar Catalunya implica «pensar i obrar sempre d'una manera catalana, cosa que no implica la renúncia a participar en les inquietuds universals». Aquesta concepció de Catalunya conjuga en bona part amb la de Puig (cf. nota 335) —molt propera a la de Tarradellas—, que expressa conformitat amb el contingut de la conferència guanseniana.

⁵¹⁶ Puig aprofita l'ocasió que la conferència de Guansé li brinda per explicar-li que ha acceptat el càrrec de ministre. Obté la cartera de Justícia (1952-1954) de la República Espanyola de l'exili durant el primer govern de Félix Gordón (1951-1956). Es conserva una epístola de Gordón dirigida a Puig del 17-XI-1951 en què li notifica la publicació del decret que el fa ministre: «Tengo el honor de poner en su conocimiento, por interesarle personalmente, el texto del Decreto de esta fecha, así concebido: “De acuerdo con el Presidente del Consejo de Ministros, y a propuesta de éste, VENGO en nombrar Ministro de Justicia a Don Juan Puig y Ferrer”» (fons Puig i Ferrer, AHT).

⁵¹⁷ Malgrat que en un ple del partit celebrar els dies 2 i 3 de febrer de 1952 «Esquerra Republicana de Catalunya es va declarar partidària de no col·laborar, directament ni indirectament, amb el Govern de la República que aleshores presidia Félix Gordón Ordás» (FERRER 1977: 147), Puig accepta el càrrec de ministre. Sauret relata com el nomenament «suscità entre els catalans comentaris ben coents» (SAURET 1979: 190).

ÉPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Crec, però, que molts catalans supuren per una llaga (un complex de superioritat que els converteix en inferiors). Us abraça de cor,

Joan Puig i Ferrerter

[27]

Santiago, 11 de febrer del 1952

Estimat amic Puig i Ferrer:

D'acord amb tot el que em dieu en la vostra afectuosa carta del 19 del mes passat. I no us tinc per boxador. La meua frase —un acudit dolent— no tenia cap doble sentit. Es referia al meu braç malaurat. Sense aquest entrebanc, avui ja us enviaria la novel·la. I no és que em faci mal el braç però temo que me'n faci a l'hivern i per això tracto d'adobar-lo a temps. I amb les sessions d'ultratèrmia i altres mandangues ja he perdut moltes hores. ¿I veieu?... Aquests i altres contratemps em duen a creure —sense rectificar el que he dit anteriorment— que per a escriure obres de gran envergadura cal una resistència física excepcional. No ignoro que em podríeu posar exemples de grans artistes malalts ni que Heine assegurava que, com les perles que segreguen les ostres, el geni és el resultat d'una malaltia. (La frase no és exacta.) Pot haver-hi algun fons de veritat en aquesta asserció tot i la seva exageració romàntica. Però la malaltia no és en si una demostració de manca de resistència. I és molt segur que els Dostoievski, els Proust, el propi Heine, tot i les malalties que els minvaven, fossin naturaleses poderoses. ¿Però per què m'enfundo en aquestes digressions en una carta adelerada, i l'objecte de la qual només és acusar-vos rebut de la vostra i anunciar-vos la pròxima tramesa del *Laberint*? Tinc la còpia gairebé enllestida, amb tota claredat, i em penso que se m'hauran escapat molt poques errades. Però abans d'enviar-vos-la, estaré una setmana fora de Santiago. Unes minúscules vacances que no puc aplaçar perquè després no podria fer-les degudament. Me'n vaig a la platja i potser, tot passejant l'esquelet ran de les ones, se'm desoxidarà una mica. Dic l'esquelet perquè sense roba resulta que gairebé no em queda res més. Sota del sol em penso que resulto vist als raigs X. No us cregueu per aquesta descripció, que em trobi mig moribund. Llevat del braç, tot rutlla. La magresa em prova. Una magresa absurda perquè, a més, devoro. I perdoneu tantes intimitats ridícules i tantes rucades. És degut a la blancor del paper que m'excita a ennegrir-lo.

Vaig veure que en Queralt suposa, per no sé quina al·lusió que en Benguerel va fer a la meua novel·la, que es tracta d'una mena de biografia novel·lada de Dalí. No es tracta d'això precisament. A mi m'agraden les novel·les i m'agraden les biografies, però detesto els híbrids de tota mena. Una altra cosa serà que hom pugui trobar semblances entre un dels meus personatges i el pintor famós. Jo xuclo d'allí on puc, i ho transformo

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

com em sembla. La biografia novel·lada de Dalí ja la va escriure ell mateix en *Vida secreta*,⁵¹⁸ on els millors secrets són curiosament amagats, i la seva germana en un altre llibre (molt mediocre).⁵¹⁹ I és ben possible que, sense la lectura del darrer, alguns aspectes de la novel·la no se m'haguessin acudit o que haguessin anat per altres camins. Això és tot; i us ho adverteixo perquè, esperant trobar potser (si és que el Queralt us en parla) una caricatura daliniana, no sofríssi una desil·lusió. Cal no anar desorientat en començar a llegir un llibre. Fins al meu pròxim retorn a Santiago, us abraça,

Domènec Guansé

⁵¹⁸ Salvador Dalí (1942) *The Secret Life of Salvador Dalí*. New York, Dial Press.

⁵¹⁹ Anna Maria Dalí (1949) *Salvador Dalí visto por su hermana*. Madrid, Editorial Juventud. En català: (1988). *Noves imatges de Salvador Dalí*. Barcelona, Columna.

[28]

16 d'abril del 1952, Santiago

Estimat amic Puig i Ferrerter:

En Benguerel acaba de telefonar-me dient que li heu comunicat que encara no s'ha rebut el meu original.⁵²⁰ Immediatament he anat a l'oficina de la KLAM que està ací a la vora per presentar la consegüent reclamació, a la qual donaran el seu curs. Però m'han advertit que els paquets no es porten a domicili sinó que en donen⁵²¹ avís a l'interessat, per carta o telèfon per tal que passi a recollir-los. Per tant, convindria —i perdoneu la molèstia— que us personéssiu a les oficines de la KLAM a París, 36, bis, Avenue de l'Opera, per a reclamar-ho. El paquet ha marxat en regla, pagat ací a Santiago el seu import de 504\$ (és a dir una fortuna) i comprovo en el full de coneixement de carga que el vostre nom i la vostra adreça estan conformes. Consta com enviat un paquet manuscrit de 0,750 kg. Ha sortit o ha d'haver sortit de Santiago de Xile per la Línea Aérea Nacional (primer embarcador). El document que menciono és datat del 28 de març de l'any corrent.

No sé quin detall més donar-vos que us serveixi de llanterna per a descobrir l'original. Car no m'aventuro pas a llegir les condicions del contracte que formen al dors del document dues columnes de 22x9 cm en octau i sense interlínia.

En espera de la vostra «¡Al·leluia!» pel rescat del manuscrit, us abraça,

[Domènec Guansé]

⁵²⁰ Puig, que escriu a Benguerel el 12-IV-1952, aprofita per «demanar-vos de dir al nostre estimat Guansé, el més ràpidament possible, que avui, 12 d'abril, encara no he rebut la seva obra».

⁵²¹ (sic) *donin*.

[29]

París 28 abril 1952

Estimat Guansé:

Us felicito pel vostre *Laberint*. Demà l'enviaré a Queralt i li recomanaré que el publiqui al més aviat possible. Donat el cas singularíssim de la persona que us inspira per la figura de Gerard em penso que podeu tenir èxit. El títol escau molt bé a tota l'obra. I ella, en general, conté els elements d'una gran novel·la. Cap al final hi atenyeu. En dues o tres situacions tenim la sensació de la veritat: la de la vida humana i la de la vida de l'art. Exemples: quan Gerard s'endú Marta —jaquella sabata!—; el capteniment de Gerard amb Marta, a l'hotel —tot molt bo!. El personatge de Marta, sempre bé, viu, veritat. Angèlica tota ella un encert. La mare una mica borrosa, però en el darrer diàleg amb Gerard (excel·lent, dramàtic, ple de ressons, profund i clau de la novel·la) la veiem en profundor. És una gran escena, gairebé de teatre, en el bon sentit. No m'agrada gens que li llenci el gerro pel cap. La descompon i vulgaritza. Gerard era molt difícil de fer. No us en sortiu pas malament, però l'hauríeu hagut de transposar més, inventar situacions, *recrear-lo*; no tant pintar X⁵²² al vostre model. Ens molesta, a vegades, en el sentit francès de *gener*, veure en Gerard *aquell altre*, com una còpia lineal, quan voldríem que a base d'*aquell* haguéssiu fet una veritable creació novel·lística, i això només ho podíeu fer reinventant-lo i no copiant-lo. Molesta, sobretot, que el lector es pugui dir: «¿Això va passar entre X i la seva germana?» (Em refereixo sobretot al diàleg final.) Molesta que s'hi vegi X, i no Gerard. Gerard ens hauria de fer oblidar X. (Gràcies a la vostra creació, si l'haguéssiu feta.) I ara només veiem X i no Gerard. Això és greu. Poseu-vos la mà al cor. La cosa pren un caràcter massa personal.⁵²³

Ultra això en la vostra novel·la hi ha molta part morta: Diàlegs carregats de *literatura*, de disquisicions estètiques, de doctrines, i en general, del que vós heu après, o heu reflexionat sobre l'art. Hi ha una excessiva preocupació literària o estètica, en l'autor de la qual es ressenten gairebé tots els diàlegs, quan narreu i en vós mateix. En boca de certs personatges la cosa degenera una mica en pedantisme. Àdhuc Marta, sempre tan viva, al final parla massa literàriament. Jo crec que en una novel·la, àdhuc un gran savi, àdhuc

⁵²² Salvador Dalí, en aquesta i les següents epístoles.

⁵²³ A la còpia mecanoscrita conservada al fons Puig i Ferrer (BC), Puig afegeix a mà: «Greu socialment i feble artísticament.»

un geni, ha de parlar amb més senzillesa d'homes, i no com si exposessin constantment teories sobre el seu art o la seva ciència. Això pesa en la vostra obra, perquè és artificios, llibresc. Creieu-me, estimat Guansé, és el seu pes mort. Tot podia ésser tan viu, profund, original, posat el cas humà que us inspira l'obra. Menys parlar sobre pintura, menys literatura —tot i que tracti de pintors i de gent cultivada— i la novel·la hauria guanyat molt. La vida, el cas humà que presenteu, era l'essencial; no el que pensen els personatges —i vós sobretot— respecte l'art, l'estètica, etc. Tot i així l'obra s'aguanta en el que té de millor i la publicarem. Si voleu en parlarem en altres cartes on us diria que massa coses, en lloc de passar directament, en escenes vives i situacions, són referides per l'autor, i que és fàcil recurs de pà·l·lids efectes d'explicar en tant que autor, quan el millor seria que ens fessin veure i sentir en presència que les coses són *així* perquè *així* es produeixen al nostre davant, car la⁵²⁴ novel·la és millor⁵²⁵ que ens faci veure com passen les coses que no pas que l'autor ens les expliqui després.

Enhorabona i abraçades del vostre,

Joan Puig i Ferrerter

(Al dors.)⁵²⁶

⁵²⁴ A la còpia mecanoscrita conservada al fons Puig i Ferrerter (BC), Puig corregeix a mà «davant, car la novel·la» per «davant. La novel·la».

⁵²⁵ A la còpia mecanoscrita conservada al fons Puig i Ferrerter (BC), Puig corregeix a mà *preferible* per *millor*.

⁵²⁶ Puig afegeix a mà aquesta anotació. Atès que Guansé li escriu en la següent missiva que no ha rebut la carta original, Puig decideix escriure l'epístola del 27 de maig al dors de la del 28 d'abril.

[30]

Santiago, 5 de maig del 1952

Estimat amic Puig i Ferrer:

He rebut la vostra carta: la còpia, l'original no m'ha arribat. L'edifici de correus de Santiago és una immundícia. Les rates del país s'hi nodreixen amb els nostres sentiments i les nostres idees. Sort en tenen que són idees i sentiments sense malícia i sense verins. Per això prosperen. El vostre anàlisi del *Laberint* em resulta molt satisfactori. Des del meu punt de vista és força exacte. El que em dieu que més us agrada és també el que més m'agrada a mi. Els defectes que hi assenyaieu no sou el primer a descobrir-los. Alguns d'ells si no en són consubstancials, constitueixen una de les meves maneres o tendències d'escriptor que potser es contradiuen amb altres tendències i maneres de mi mateix. Em refereixo al que en dieu una excessiva preocupació literària i estètica, a un to poc natural, de vegades, en els diàlegs; a permetre, complaent-m'hi, que els personatges facin també literatura. ¿Hi ha en la novel·la, a part d'això, massa digressions de caràcter artístic?... No m'havia pas proposat d'exposar teories, coneixements o opinions, de fer sentir la meua veu tot fent callar el novel·lista. El que havia pretès (difícil de fer i d'explicar ara breument) és dramatitzar la situació de l'art de la nostra època, drama del qual Gerard o X n'és un dels protagonistes més brillants. Havia volgut mostrar el laberint on l'art s'ha ficat: la seva comunicació, les seves galeries subterrànies. Ja ho sé: l'infern i els llibres frustrats (un altre infern) s'empedren de bones intencions. Una altra observació considerable que em feu (bé, totes les trobo considerables) és que en el *Laberint* hi ha massa coses que enlloc de passar en forma viva, són referides. No sé si aplico prou bé la vostra observació. ¿Al·ludiu, per exemple, als moments en què Octavi explica a Angèlica els seus amors amb Aurora o en què el seu pare li explica la baralla d'Octavi i Gerard? ¿Aquells —un altre exemple— en què Marta li explica la seva violació?... Les finalitats que perseguia en aquests casos són diverses: (a) concretar la narració al voltant d'Angèlica, fent que Angèlica fos l'Ariadna del laberint; (b) prestar més lleugeresa a la narració mitjançant el diàleg; (c) involucrar un drama dintre d'un altre per produir més ressons. No sé si m'explico amb claredat. El que veig, per la vostra impressió de lector, és que els ressons no es produeixen i que potser la lleugeresa no es produeix més que en pèrdua de la intensitat. ¿És això?

Permeteu-me ara si no esteu cansat (jo una mica) que em refereixi a Gerard o X. Amb la mà damunt el cor... Sovint, mentre escrivia la novel·la, dubtava entre prosseguir o abandonar-la. Un esperit diabòlic m'impulsava a prosseguir-la. ¿Hi ha dret a ficar-se en la intimitat dels altres?... ¿Quan comença aquest dret?... ¿Quan les figures han desaparegut i no poden replicar?... ¿Abans o després que llurs cendres es refredin?... El problema és molt greu. Hem perdut tot els respectes. Declarem que tal o qual gran artista o escriptor és invertit; que tal o altre és impotent o tenallat per complexos d'Electra; que el de més ençà és un sàdic o un cornut complaent... En llegir els biògrafs moderns, hom acaba per imaginar-se que per ser un gran home necessita posseir alguna tara. I, en realitat, no sabem res, llevat d'intuïcions i suposicions. Cert, l'anàlisi literari com els exàmens grafològics donen moltes i eloqüents referències del nostre caràcter, poden revelar determinades inclinacions, fer presumir vicis i virtuts, fins malalties. Però arribar a conclusions concretes... l'home és un ésser massa complexe i el seu delicat sistema nerviós que en definitiva és el que constitueix la psique, l'ànima, és encara un enigma. Gairebé totes les virtuts i els vicis estan latents en nosaltres, en espera d'un moment oportú per a revelar-se. Hi ha homes que, sense ser de natura criminal, han comès un crim: ningú no ho sap ni ho sospita. N'hi ha que sense tenir res de mariques han estat maricons alguna vegada. Sense complexos ni altres falòrnies trobareu pels camps i arravals⁵²⁷ de Xile centenars d'homes que violen llur filla o llurs germanes, amb la mateixa santa innocència que abans o després forniquen amb una cabra. I feu-vos de documents. *La vida secreta*, ¿per exemple?... ¿Cinisme amb màscara! ¿El llibre de la germana d'X?... Rampell de gelosia que pot ser perfectament gelosia innocent. ¿La sexualitat pervertida que sovint revela la seva pintura?... Tots som imaginativament pervertits i els pervertits autèntics estan, en general, massa entretinguts per fer art i literatura. En realitat jo no sé res de la veritable psicologia, de la intimitat d'X. Són unes meres suposicions el que m'han fet crear la figura de Gerard. ¿És legítim el que he fet?... Sospito que no és massa correcte. Però em penso que no hi hauria manera, per talent novel·lístic que es tingui, d'agafar a X com a patró i convertir-lo en un personatge que ningú el pugui identificar. Parteixo, naturalment, de la base que en prendre'l per patró se'l faci un representant escandalós de l'art del nostre temps. Si ho feu així sempre resultarà que heu justificat o calumniat X, atribuïu-li les passions, els vicis i la mena de follia que vulgueu.

⁵²⁷ 'Raval.'

En veritat, en el cas concret d'X (no de Gerard) no crec que l'incest, que la passió per la seva germana (jo no afirmaria tan sols que hi hagués hagut incest) hagi exercit en la seva vida la influència definitiva que ha exercit en la vida del seu personatge. Crec que la seva dona hi ha tingut una influència més definitiva. ¡I Gerard és solter!

Tot això són divagacions, amb les quals, si no us entretenen, us hauré fet perdre el temps. El cert és —ja ho sé— que no he aprofitat precisament totes les possibilitats dramàtiques que X ens ofereix. Per aprofitar-les, hauria d'haver començat per convertir-lo en el protagonista de la meua obra, enlloc d'agafar com a protagonista Angèlica. En això passa el mateix que amb *La pluja d'or*. En vaig fer una novel·la banal, una mica femenina, carregada de literatura. I hauria d'haver agafat Mr. Júptier pels collons i fet una novel·la balzaciana. Però ben pensat m'imagino que no hauria sabut treure millor partit dels personatges que el minso partit que n'he tret. De totes maneres jo no deixaré de revisar molt el *Laberint* abans de publicar-lo, si és que es publica. Vós em dieu que si vull en parlarem en altres cartes. La proposició m'agrada, però amb la condició que vós no us molesteu si no accepto sempre les vostres observacions. Car hi ha de vegades observacions que, tot i ser assenyades, van radicalment contra el temperament de l'autor. I aleshores és temerari fer-ne cas. Altres observacions que de vegades no semblen res, pressuposen escriure una novel·la diferent. Una de les coses que més m'interessaria és que em diguéssiu, com a lector i sense massa punt de vista personal, en quines pàgines trobeu que declina sensiblement l'interès que pugui despertar la novel·la, car és en aquestes pàgines on hi haurà el seu punt mort.

Moltes gràcies per tot.

Afectuosament vostre,

Domènec Guansé

PS: Espero amb molt d'interès el vostre llibre. No hem rebut encara els exemplars del llibre del Benguerel. Tinc venuts gairebé tots els de la darrera tramesa de Carner.

PS 2: Escrita aquesta carta que, pel seu contingut eròtic dubtava entre refer-la o enviar-la *tal qual*, he rebut 15 exemplars del llibre del Ben[guerel].

[31]

París 27 maig del 1952

Estimat Guansé:

Acabo de rebre carta del caríssim Benguerel on em diu que espereu noves sobre la vostra obra. Per sort tinc una còpia de la que us vaig enviar el 28 d'abril. Llegiu-la. Veureu que no vaig trigar a parlar-vos del *Laberint*. I al darrere, escrites a mà, hi havia coses més expressives sobre la vostra novel·la: us en felicitava tot i algunes reserves anteriors.⁵²⁸ Us deia que la publicaríem i que a tal fi la recomanava a Queralt; que us entenguéssiu amb ell per l'aspecte econòmic; que jo només m'ocupava de la direcció literària, això és, encomanar les obres, i que la darrera i definitiva decisió depenia d'ell. Tot i així us deia que confiava en la no llunyana publicació de *Laberint*, probablement a començos del 53.

Em sembla recordar que us parlava de la pròxima aparició del 1r volum de la meva llarga novel·la. Ara us puc dir que apareixerà a mitjans del juny, o sigui dins d'una vintena de dies. (Us n'enviaré un exemplar dedicat.) Em sembla haver-vos dit que darrere el meu primer volum vindria probablement una traducció i després vós i que així ho recomanava a Queralt. Us prego de creure sempre en la meva bona voluntat. Però les coses no van tan bé com Queralt i jo voldríem. Els catalans no compren gaires llibres, per desgràcia nostra. Econòmicament les nostres edicions magregen. En fi, estimat Guansé, la vostra novel·la té en mi un bon defensor. I ara us prego d'enviar-me un mot de seguida d'haver rebut la present. Us prego de creure en la meva bona amistat feta de franquesa sempre, mai de duplicitat. Us abraça,

Joan Puig i Ferrerter

⁵²⁸ Atès que l'original s'ha perdut (cf. nota 526), no es conserven aquests comentaris a la novel·la de Guansé.

[32]

París 27 juny 1952

Estimat Guansé:

Acabo de rebre la vostra de data 5 de maig. Que triguen les coses d'anar de París a Xili i viceversa. Us escric al dors d'una de Queralt perquè vegeu que la vostra novel·la anirà darrera de la meua. Veieu, doncs, que és el mateix Queralt que m'ho assegura.

D'acord amb la vostra darrera. Si el personatge X del *Laberint* fa el que fa en la vida, si és una barreja de fumista i d'artista de gran talent, ¿per què vós no el podríeu tractar com feu en la vostra novel·la? ¿Com més hi penso més veig que teniu raó! Aquests dies ha aparegut en francès, escrita per ell, la seva *Vida privada*.⁵²⁹ L'he llegida. Ell justifica la vostra novel·la. ¿Retiro, doncs, les meves aprehensions i us dono tota la raó!

Estimat Guansé, avui hauré d'ésser molt breu. Ni estones tinc per escriure llarg. Estic bastant malalt, per desgràcia. El metge m'ha ordenat un repòs complet de diversos mesos. Dimarts vinent (avui som divendres) deixo París per anar a Banyuls, tocant a la frontera d'Espanya. Hi vaig amb tota la família. Però jo hauré d'anar a La Preste, dalt del Pirineu, a mil metres, relativament a prop de Banyuls, per fer una cura de ventre, estómac, baccil·locolitis, nervis, etc., etc. En fi, em trobo bastant *fortudot*. Des d'allí us escriuré i us donaré la meua adreça que avui encara no tinc. També us enviaré el primer volum de la meua novel·la. Espero tenir-ne exemplars dins de quatre o cinc dies. També n'enviaré un a Benguerel. Ell rebrà de la part de Queralt diversos retalls de periòdics del Rosselló i del Llenguadoc que han parlat molt bé de la seva novel·la. Doneu-li bons records meus. I em podeu ben creure, avui no em sento amb forces per escriure més llarg. Ho faré des del Pirineu.

Bones abraçades del vostre,

Joan Puig i Ferrerter

⁵²⁹ Salvador Dalí (1952) *La vie secrète de Salvador Dalí*. París, Editions La Table Ronde.

[32 bis]⁵³⁰

Perpinyà 12 de juny del 1952

Estimadíssim senyor Puig:

Avui a Toulouse, dues grans màquines han començat a tirar *Janet vol ser un heroi*. Ahir hi vaig ser tot el dia, mirant i comprovant de que totes les correccions fossin ben fetes, planejant i retocant la composició de les cobertes taronja. Em penso que tot va quedar ben bé. Ara, a esperar el volum. Els dos primers, així que n'hi hagi dos de completament enllestits, els hi enviaran a vostè, conforme el que tenim convingut. Vostè me'n retorna a volta de correu un amb la dedicatòria al Mestre.⁵³¹ Desitjo de tot cor que quan els tingui a la mà, ¡el facin ben content!... La «maqueta» que ahir tenia jo a mans, «pesava»... com m'explicà un dia vostè que havia dit Dostoievski al sospesar el *Crim i càstig*... Tanta il·lusió per arribar a tenir-lo! Ben aviat el tindrem, doncs, i que tots els nostres desitjos siguin «comblés»...

Demà és Sant Antoni i la Tonyeta⁵³² fa els anys: ¡54! I enguany, la dissort ha volgut que tingui de passar una tal diada prostrada al llit... Sortosament va millorant, i demà al matí li farem la quarta presa de sang per tal d'anar comprovant si la Tromexane pot anar-se-li administrant. El doctor diu que si podem anar donant-li aquest medicament, que no es presentin complicacions, es posarà ben bé. Que ell hi té molta confiança. ¡Així sigui! Ella està animada, fa bona cara i té bona gana. Si les dosis que ha anat prenent aquesta setmana han fet el seu efecte en bé, tal vegada dissabte ja es pugui llevar un xic... Veurem.

Digui'm si cal fer alguna cosa a Banyuls, perquè com vostè ja sap allà hi ha el Simó⁵³³ que farà tot el que calgui per tal de preparar l'arribada de vostès. Ja em dirà quelcom, no [se n']estigui. Aquí som per tal de fer tot el que calgui uns i altres.

⁵³⁰ Carta de Queralt al dors de la qual Puig escriu la seva.

⁵³¹ Pau Casals. Queralt s'hi refereix com «el Mestre». En algunes publicacions de Proa, a la coberta carabassa, es publiquen fragments de Fabra i de Casals sobre Edicions Proa amb el títol «Els dos mestres han escrit».

⁵³² Antònia Pedra i Pubill (Antonieta), esposa de Queralt.

⁵³³ Possiblement, Simó Llauneta (1894-1969). Professor, escriptor i polític. S'exilia a França on exerceix de professor de francès.

Tinc la novel·la de Guansé. Ahir ja me la vaig emportar a Toulouse. Per a fer-la veure a Mr. Boulanger.⁵³⁴ Serà aproximadament com el llibre de Benguerel. El farem igual, això és, que tingui (o càpiga) en les 256 pàgines.

¿Ha pensat amb alguna «frase» determinada per a el cartell? Digui'm-ho. Si no té preferència per alguna, ja veurem amb Corredor⁵³⁵ què hi podem dir-hi.

Li retorno la carta de Corredor que és molt interessant. Té raó vostè. ¡És un molt bon amic de debò i un gran xicot!

Molts records afectuosos de tots per a tots. I una bona abraçada de l'Antonieta i meva per la senyora Clotilde⁵³⁶ i per a vostè. ¡Fins a ben aviat! ¡Escrigui'm però!

Sempre seu admirador i amic invariable, devotament agraït,

J. Queralt

⁵³⁴ Treballador de l'Imprimerie Régionale de Tolosa, on s'imprimeixen la majoria de llibres de la represa de Proa a la Catalunya del Nord.

⁵³⁵ Corredor és home de confiança de Queralt. Puig li encarrega de corregir *El pelegrí apassionat* —juntament amb Obiols—, fer-ne les còpies necessàries i revisar-ne les galerades (revisa, de fet, les galerades de totes les novel·les d'«A Tot Vent»). Com esmenta Montero, la correcció del cicle «denota una vegada més la seva intensa i incansable activitat intel·lectual. Fins més enllà de la mort de l'escriptor, l'autor gironí va corregir els diversos plecs de proves de cada volum del cicle i, especialment en els primers volums, són interessants les seves reflexions estilístiques, il·lustrades amb arguments sobre l'obra de Flaubert, Jean-Paul Sartre, George Sand, etc. i les recomanacions de limitar les aparicions de l'autor dins la ficció, aspectes que enriqueixen els simples comentaris al voltants d'aspectes ortogràfics» (CORREDOR 2012: 37). Corredor es fa ressò dels esforços que implica la tasca de corrector en una carta a Obiols del 7-III-1956: «Acaba de sortir el quart volum de l'obra del pobre Puig. Jo li havia indicat que tallés o arrangés alguns capítols, però aquests últims temps l'home ja no estava en condicions de fer res. El volum queda molt desigual, i em sembla el més fluix» (fons Joan Prat, IEC). Segons Corredor, *El pelegrí* «constituïa un excel·lent retrat de la Catalunya contemporània» i «tenia una qualitat novel·lística destacable» (CORREDOR 2012: 38).

⁵³⁶ Clotilde Puig i Barranco, esposa de Puig.

[33]

Banyuls-sur-Mer 3, agost 1952

Estimat Guansé:

Per l'amic Benguerel ja deveu saber que passo l'estiu a Banyuls junt amb la meva família. Li vaig pregar que us donés la meva adreça. Tot i així us la poso de nou:

Rue Guynemer. Cap Donne Chez Rose Berta. Banyuls-sur-Mer (Pyr. Or.) France.

Us adjunto un petit prospecte de les Edicions Proa on ja anunciem la vostra novel·la. El primer llibre de la meva acaba de sortir. Dins el paquet de llibres que l'amic Queralt us enviarà un d'aquests dies hi trobareu dos exemplars dedicats: un a vós, l'altre a Benguerel. Preneu la bona voluntat: és tot el que us puc oferir.

El meu llibre és car, no hem pogut posar-lo a un preu més baix.⁵³⁷ A França, avui, publicar un llibre costa un ull de la cara. Paper, despeses d'impremta, encuadernació, etc. Tot no cessa de pujar. ¿Ens hi salvarem? ¿El llibre es vendrà? Com vós dèieu molt bé, els catalans estan massa distrets de les coses de l'esperit, de la cultura. Jo no us amago les meves temences. Si a l'interior de Catalunya no responen com caldria els nostres esforços, dubto que els puguem continuar. Una obra com la meva que haurà de comportar una quinzena de volums —i més gruixuts que el primer, i per tant més cars— ¿serà seguida, comprada, pels catalans de voluntat i atenció tan escassos? D'aquí la meva temença. Aguantarem tot el més possible. Quan no puguem més, els manuscrits hauran de jaure al calaix. Tot és ben trist per l'escriptor català —vós, jo, altres— que ens havíem fet tantes il·lusions.

Jo aconsello a Queralt de donar la vostra novel·la de seguida, darrere el meu primer volum. Espero que ho farà així. Després vindrà el meu segon. Després... ¿qui ho sap? Els catalans tindran la paraula. Jo voldria donar Jordana, Calders, algun altre de l'exili, un altre Benguerel, un altre Guansé i jo alternant amb vosaltres. ¿Podré realitzar aquest somni? ¿Em podeu creure que és el gran somni! I potser el darrer de la meva vida. Tot el que us puc dir avui és que per mi no es perdrà. Us abraça de cor el vostre,

Joan Puig i Ferrerter

⁵³⁷ Mentre que *El Ben Cofat i l'Altre* es ven per 400 francs, *L'home dins el mirall* val 450 francs, *Laberint* 500 francs i *Janet vol ser un heroi* surt a la venda per 950 francs.

[34]

Santiago, 27 de setembre del 1952

Casilla 2278

Sr. Joan Puig i Ferrer

París

Estimat amic:

Fa una colla de dies que us dec carta. I no recordo tan sols si us he felicitat per la sortida del primer volum de la vostra obra. Estic naturalment esperant-lo amb candeletes... enceses, i amb la més viva curiositat. No us he escrit abans perquè el temps em passa sense adonar-me'n. A més hi ha influït una pulmonia fulminant que no sé com m'agafà i unes petites vacances que m'he pres després. I és clar no era cosa de fer cartes a la casa dels amics de Valparaíso⁵³⁸ on em trobava i on no tenia màquina disponible, estri sense el qual ja no sé escriure. Ara estic d'allò més bé. Es veu que la pulmonia va provar-me. Em devia ventilar els pulmons i airejar-me la sang. Ves a saber.

Ja farem tots els possibles perquè el vostre llibre es col·loqui.⁵³⁹ Però amb franquesa estic una mica espantat, no tan pel seu preu com pel preu del dòlar. Està a 150 pesos. ¿Compreneu?... ¡En fi!

Amb el meu acostumat pessimisme, no m'imaginava que el meu *Laberint* sortís tan de pressa com sembla que sortirà. Impulsat, en bona part per les vostres suggerències, estava corregint-lo calmosament. Mandrosament. I amb una certa malgana, quan abans d'ahir vaig rebre ja unes mostres que en Queralt m'envià de la impressió: tres fulls. Queda molt bé, i el volum em sembla que farà molt bonic. Però caldria, ja que no fer-hi pas totes les correccions que tenia anotades (moltes de les quals no tenen cap importància), fer-hi almenys unes quantes supressions. En total es tracta d'unes 65 ratlles

⁵³⁸ Possiblement, la casa de Modest Parera (1910-2003) i la seva muller, Sònia Reyes. Llibreter i escriptor. Funda les llibreries Parera a Santiago i La Sudamericana a Valparaíso, on s'estableix (MANENT 1992c: 249).

⁵³⁹ Guansé treballa en la difusió de llibres catalans a Xile. En retornar, «delega aquesta tasca a Josep M. Casasses, president del Centre i llibreter, atesa la carta que li adreça el 5 de gener de 1964 on parla d'un enviament de volums de Proa per al Centre de Santiago i atès el que el dia 20 del mateix mes contesta a Queralt pel que fa a les inquietuds que li havia exposat sobre la continuïtat de la difusió dels llibres de la seva editorial a Xile. Amb discreció, Guansé li insinua com el president del Centre s'encarregarà de la qüestió dels volums de Proa» (CORRETGER 2011: 129).

plenes que ni descomponen cap paràgraf si estan ja compostos. Es refereixen essencialment a aquestes parts que vós trobeu mortes i que jo trobo mortals. Estic segur que tot el llibre guanyaria molt només amb aquestes supressions que ara en rellegir-lo,⁵⁴⁰ en fred, em semblen pedants i entorpidores. Si es tractés de simples correccions d'estil, tant se me'n donaria ja que no crec que una novel·la s'aguanti per una gemma o es perdi per una vulgaritat. (Potser, ben mirat, hi ha d'haver de tot barrejat en una novel·la autèntica.) Però es tracta dels paràgrafs que al meu entendre —i segurament al vostre— més la perjudiquen. Amb la finalitat doncs de suprimir-los, he enviat unes indicacions claríssimes a l'amic Queralt. Com que em sembla que és un home i un editor molt escrupolós, em penso que m'atendrà perfectament. Però potser caldria, si vós ho considereu prudent, que li parléssiu d'aquesta qüestió. Però ha de ser de manera que no es pugui molestar, que compregui que tot és degut als meus neguits, a les meves aprehensions i angúnies d'autor. I més ara que no tinc ningú amb qui parlar d'aquestes qüestions ja que estic sol. Fins i tot el Benguerel se n'ha anat i es deu passejar a hores d'ara per aqueix continent.⁵⁴¹ Potser el veureu. Penseu, altrament, que vós com a director teniu una certa obligació que no surtin bestieses en els llibres que editeu, i que les supressions de referència si no són bestieses els en falta poc. A mi fins i tot m'hauria agradat de veure les proves, però comprenc que això és innecessari ja que les corregeix un home intel·ligent com en Corredor.

Perdoneu una carta tan deslligada. Estic mermat com sempre que em venen més impressions d'aquesta mena. Espero no us revengeu dels meus silencis amb els vostres i rebeu una abraça del vostre afectíssim,

D. Guansé

⁵⁴⁰ (sic) *rellegir-ho*.

⁵⁴¹ Es tracta del primer viatge de Benguerel a Barcelona, entre el setembre i el desembre de 1952, en què aprofita per entregar a l'editor Cruzet la novel·la de Guansé *L'últim retrat* (cf. nota 388).

[35]

Santiago, 28 d'octubre del 1952

Sr. Joan Puig i Ferrerter

París

Estimat amic:

El dissabte al matí, vaig rebre la vostra novel·la, *Janet vol ser un heroi*. Ja l'he llegida de dalt a baix. Si es tractés d'una obra d'autor per a mi desconegut això seria suficient com a elogi, i ni em caldria afegir una paraula més. En aquest cas, heu de tenir present la meua capacitat de lectura (oh, no sempre llegeixo amb tanta fúria)⁵⁴² i l'interès extrínsec i, en certa manera superior, que la novel·la em desvetlla. (PERDONEU: no sé on anava, acabo de vendre'n un exemplar).

No intentaré en aquest moment fer-vos-en una crítica objectiva i desapassionada. En primer lloc perquè una crítica és sempre, i més a cop calent, una vivisecció. Els personatges, en llurs vanes i fantasmals aparences, participen dels nervis i de la sang de l'autor. Majorment quan es tracta d'un autor que escriu amb la pròpia sang i amb nervis en tensió. I els cataplasmes són inoperants. En segon lloc, entre el meu esperit crític i l'obra se'm drecen en aquest moments massa prejudicis, l'afecte personal, una mica de respecte i l'efusió de veure escrites en català tantes i tantes pàgines. Penso en el vostre treball, en la vostra fidelitat a un idioma, avui per avui només supervivent, i m'emociono. ¿No seria millor que no us digués res més i que em limités a felicitar-vos?

Però no plego encara. Seria cruel no entaular una mica de diàleg. Fins i tot us podríeu pensar que no he llegit l'obra o que no l'he comprès. L'he llegida i em penso comprendre-la. Al meu entendre, doncs, heu volgut fer un fresc vastíssim de la vida provinciana i vilatana de Catalunya, sense concessions al costumisme. Millor dit, una orquestració, amb profunditat, de la vida del país, en la qual si algunes notes esgarrinxen —potser

⁵⁴² Guansé llegeix *Janet vol ser un heroi* en quatre dies. El mes següent en fa una breu crítica sense signatura a *Germanor* (cf. nota 100), n. 580 (novembre 1952), p. 9. En la recensió, gairebé calcada a aquesta missiva, Guansé retreu a Puig l'excessiva extensió d'alguns fragments: «pel nostre gust, hauríem desitjat una major economia, especialment en els diàlegs, desbordats per la mateixa empena i fuga irrefrenable de l'autor; una mica d'asèpsia en certes escenes que en podríem dir naturalistes». Això, no obstant, el crític no es proposa de fer una crítica a fons i lloa la publicació d'una obra tan extensa en català: «ens emociona massa veure tantes i tantes pàgines escrites en català i ens imposa respecte una tan profunda fidelitat al nostre idioma.»

deliberadament—, hi ressonen instruments molt diversos. No podria dir, amb quin autor s'emparenta. Em sembla que a cap, directament, o amb tots els que han tractat la vida rural superant l'estadi del costumisme i del naturalisme descriptiu i que dirigeixen l'interès vers l'home i l'ambient, en tant que l'ambient es consideri format per l'home i no pels vegetals. I tant se me'n dona si és faula com veritat. A través de les faules més fantàstiques, es pot trobar el caliu i la veritat de les passions, i qualsevol fet divers, pot transformar-se en fabulós per a un poeta. Si no m'erro, ambdós procediments es conjuguen i completen en la vostra novel·la.

En quant al sentit de la novel·la, em penso que és aquest: la lluita de l'esperit amb ambicions lluminoses, contra la mesquinesa de l'ambient, que no li permet desplegar les ales. El simpàtic Janet és l'heroi —o pretès heroi— que cau retut, momentàniament, en la topada. Per a més simbolisme entre les parets d'una presó. Florenci, en certa manera la contrafigura de l'heroi, o l'heroisme impotent que se sublima pel suïcidi. Elvira, la fantasia sense grandesa, les ales lleus de la papallona, el vol inútil, pretensions i per escreix, catastròfic. Les altres figures, encarnacions de la mesquinesa, ací i allà ennoblida pel seny o caiguda en la abjecció. Entenc, però, que no es tracta pròpiament de símbols, sinó de figures vivents. La vida i no el símbol és, em penso, el que concretament us interessa. I de figures n'hi ha de ben vivents, tal com la de l'Ignasi, amb pes i grandesa. O l'Elvira, d'una complexitat ben femenina.

Al meu entendre la novel·la a estones s'allarga una mica massa. Especialment els diàlegs. Els trobo massa naturals i poc estilitzats. Hauria preferit una mica més d'economia. El pròleg... ¡Redeu, com farà esquinçar les vestidures! És tot un repte. Això a part, en algunes escenes diguem-ne eròtiques, hi trobo massa ferum de dona... i d'home. Hauria volgut una mica més d'asèpsia. Endevino el vostre somriure mentre llegiu aquestes observacions. Agafant la imatge pel negatiu, hi veureu els meus defectes. Ja ho sé. Tot és una qüestió de temperaments.

No pretenc amb res d'això formular un judici definitiu. Sempre li ha de produir un efecte estrofolari a un autor, després d'haver meditat llargament sobre la seva obra, que li surti de trascantó un pedant per a dir-hi unes solemniales bestieses. La perspectiva que m'hi dongui el temps —o almenys un cert temps—, la persistència o la fugacitat en el meu pensament de les imatges creades, em poden fer rectificar alguns conceptes. Ja en parlarem amb més calma.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Per a vós, per a l'editorial i... per a mi, us desitjo, sense paraules grandioses, el major dels èxits. Ben afectuosament,

[Domènec Guansé]

PS: Sobre les perspectives econòmiques de la novel·la en aquest racó de món ja he escrit a Queralt. Fa temps que no he sabut res d'ell, i, per motius diversos, estic amb una certa angúnia.

Torneu-me-la aviat. Li vull escriure sense trigar massa. ¿Quan surt *Laberint*? No sé res de Benguerel. ¿I vós? ¿Teniu idea de les pàgines que farà el meu llibre? Parleu-me'n. Per fer un càlcul respecte a *Janet imita el seu autor*. Si el poguéssim donar en un sol volum — ¡oh, gros!— seria preferible.⁵⁴³

⁵⁴³ Nota manuscrita de Puig dirigida a Queralt, a qui envia la lletra de Guansé.

[36]

23 de desembre del 1952, Santiago

Sr. Joan Puig i Ferrerter

París

Estimat amic:

Fa temps que no he tingut notícies vostres. Espero que estiguen bo i ferm, i us desitjo un feliç Nadal i un venturós Any Nou, amb molts d'èxits i prosperitats per a la vostra editorial. No goso dir l'editorial que tan encertadament dirigiu perquè en aquests moments l'adverbi redundaria massa en favor meu. Ahir vaig rebre —bon present de Nadal— procedent de l'admirable Queralt dos exemplars de *Laberint*.⁵⁴⁴ Moltes gràcies una vegada més per l'interès que heu posat en la seva publicació. És un volumet que fa goig.⁵⁴⁵ Almenys en l'aspecte material. L'interior... només goso entreobrir-lo. Em causa un cert pànic. ¡Quina llàstima que un autor no es pugui llegir els seus llibres amb els ulls d'un lector desinteressat! ¡I quantes condicions ha de reunir un escriptor per compondre una bona novel·la! ¡Pensar que com en els altres gèneres literaris no n'hi ha prou ni amb una intel·ligència clara ni un art subtil!

En Queralt, a més dels llibres m'envià una carta acompanyada d'una còpia de la que us dirigeix Oller i Rabassa.⁵⁴⁶ No és un compliment d'aquells que la desmesura fa banal, sinó unes paraules que hom endevina dites amb sinceritat i ferma, amb càlida convicció. Una reacció així és interessant, no sols per la solvència de l'home que l'escriu,

⁵⁴⁴ El 2-I-1953, Guansé escriu a Queralt que ha rebut dos exemplars de *Laberint* «que fan molt bonic» i que hi ha trobat molt poques errades que no tenen importància (fons Joan Puig i Ferrerter, BC). Això, no obstant, Guansé havia escrit, impacient, una lletra —anotada per Busquets i Grabulosa (cf. nota 327)— a Benguerel el 22-XI-1952: «Fa pocs dies que en Queralt em comunicà que *Laberint* sortia abans de fi de mes. El seu representant a l'Argentina em diu també que ja ha rebut els albarans de les factures. Potser ja és al carrer. En quin carrer?... En un carreró sense sortida. En un atzucac. Fer llibres així és una mica com engendrar criatures anant pel món sense vigilar la seva naixença ni vetllar per la seva seguretat infantil. Potser tu el veuràs primer que jo. Tens idea de si n'arriben?»

⁵⁴⁵ A propòsit de la publicació de *Laberint*, Guansé escriu a Tasis el 12-VI-1953: «Vaig enllestir la novel·la i la vaig enviar amb un cert escepticisme. Varen passar un parell de mesos i, tot d'una, vaig rebre uns quants fulls compaginats, a manera de model. I no trigava gaire més a rebre'n, per avió, un exemplar complet. Amb mi, doncs, Puig i Queralt s'han comportat molt bé. Els estic agraït i sento que Janet no m'agradi. Els hauria fet força propaganda. Però no puc» (fons Rafael Tasis, UAB).

⁵⁴⁶ No es conserva aquesta missiva.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

sinó perquè les opinions sobre una obra literària rarament resulten unipersonals. Acostumen a ser compartides per gent d'una sensibilitat semblant. I l'èxit en un grup sovint s'estén com una taca d'oli. Si en aquest cas és així ens sentirem venturosos. No cal dir que aprofitaré tan com pugui la carta de Rabassa per a fer nous lectors de *Janet*. Comprend que en Queralt estigui content.

Us reitera les felicitacions i us abraça,

Domènec Guansé

PS: No recordo on he llegit o per quins motius he deduït que us tradueixen al francès *Camins de França*. ¿És cert?... ¿El publicarà Proa en alguna edició especial o alguna editorial francesa?⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ El cert és que, malgrat l'anhel de Puig, la traducció francesa no es publica mai.

[37]

París 27 febrer del 1953

Sr. Domènec Guansé

Estimat amic:

Fa molt de temps que estic en deute amb vós. La vostra darrera carta és del 23 de desembre. No us prengueu el meu retard a peresa ni menys a desafecte. He passat gairebé dos mesos malalt, de cop de la grip, que a París ha tingut caràcter epidèmic, i després d'una convalescència del meu mal intestinal, que em ve de temps, i que ha estat el més seriós. Jo em refaig, poc a poc, però em sento molt feble, sense forces per treballar i a penes per respondre a les nombroses cartes d'amics que s'han apilat durant dos o tres mesos. Vós sou un dels primers a qui escric.

Començo amb una bona notícia. Queralt m'escrivia setmanes enrere que la vostra novel·la agrada molt. Penseu com me'n vaig alegrar i com desitjo que això és tradueixi en una bona venda. Ho necessitem com el pa que ens mengem. El pobre Queralt es belluga dins d'una mar de dificultats. Jo l'ajudo tan com puc, però el meu poder té els seus límits, malauradament. Dels refugiats de França, no ens podem queixar, ara que molts d'ells són treballadors modestos que no poden comprar tots els llibres que voldrien i ha calgut organitzar la venda a terminis. Si aquesta forma dona bon resultat és de creure que Proa respirarà. A Amèrica la cosa es belluga una mica, sobretot a Mèxic.⁵⁴⁸ Del Xili vós en sabreu més que no pas jo, d'altres repúbliques podrien fer més, els catalans no semblen gaire interessats per les obres catalanes o potser per cap mena de llibres. De vegades comparteixo el vostre pessimisme. A Catalunya cal fer entrar

⁵⁴⁸ Llombart (2006: 241) es fa ressò dels problemes de distribució de Proa i de la solució primerenca de la venda a terminis —per mitjà de subscripcions—: «Les premiers temps, la distribution fonctionne plus ou moins bien grâce au système de souscription qui est pourtant abandonné dès 1954». A França, les edicions s'enfronten «à une certaine indifférence des libraires, car Queralt envoie une quinzaine de livres aux libraires de Paris sans qu'aucune autre commande ne suive». A més a més, Llombart també explica que a finals de 1951, «l'éditeur élabore déjà une nouvelle stratégie de distribution : envoyer une circulaire à des adresses de Catalans résidant en France, accompagnée du livre, contre remboursement, sans avis préalable». A Amèrica «n'est pas non plus facile», però a Catalunya «la distribution est encore plus complexe car les livres doivent affronter la censure franquiste».

el[s] nostres llibres, i repartir-los, clandestinament. Veig Queralt ple de pors, envia llibres a Barcelona amb comptagotes i l'afer Proa en sofreix.⁵⁴⁹ Així estem.

Tinc *Laberint* davant meu. Fa un bell volum, més gruixut del que jo preveia tot i el tipus de lletra petitet. Jo estic molt content d'haver-lo publicat i Queralt també. Espero que no serà l'únic dels vostres llibres que enriquirà Proa. I si *Laberint* agrada molt, com em diu l'editor, no dubtem que els catalans l'aniran comprant, com el de Carner, el de Benguerel, el meu, i que entre tots acabarem salvant Proa si Déu vol.

*Homes i camins*⁵⁵⁰ estan en premsa, a punt de sortir. De seguida us n'enviaré un exemplar. Després em penso que publicarem una traducció de Jordana (d'Stevenson),⁵⁵¹ i després el meu tercer volum. Però anem curts d'obres catalanes. ¿Com ho farem? Em temo que avui les traduccions no interessin molt als catalans.

Camins de França en francès seran publicats per un editor de París, amb un, pròleg possiblement, de Jean Paul Sartre amb qui he fet coneixença i una certa amistat. Abraceu Benguerel. M'ha escrit molt amablement. Digueu-li que li escriuré aviat i que rebrà el meu llibre.⁵⁵²

⁵⁴⁹ A propòsit dels escassos llibres que Proa aconsegueix de fer entrar a Catalunya, Canyameres escriu a Gassol el 31-X-1952: «Pocs llibres del Puig s'han vist a Barcelona. Els únics que hi volten són els dos meus [Com el Vallès no hi ha res (1951) i La muntanya brava (1951)], que em plau de fer conèixer abans que el Queralt no trobi la manera de fer-n'hi arribar. Cal fer conèixer bé les coses edificants» (fons Ventura Gassol, ANC).

⁵⁵⁰ Segon volum d'*El pelegrí*, publicat el 1952.

⁵⁵¹ *L'hereu de Ballantrae*, d'Stevenson, número 96 de la col·lecció «A Tot Vent», publicat el 1953.

⁵⁵² Benguerel escriu a Puig el 2-II-1953, però no rep resposta fins al 8-VI-1953.

[38]

Santiago, 15 de març del 1953

Sr. Joan Puig i Ferrer

París

Estimat amic:

He rebut la vostra afectuosa carta del 27 del mes passat. Espero i desitjo que us trobeu ja completament refet de la grip i de les malures intestinals que us turmenten. És trist, però sempre hem de pagar al cos, de tant en tant, aquests lamentables tributs. Pocs són els que se n'escapen. Jo per ací he sofert també els meus flagells i, en ocasions diverses, ha estat víctima dels bisturins. Me n'he sortit. Com acostuma a dir-me un amic, estic fet a prova d'especialistes. Sortosament —em fa una certa aprensió confessar-ho— fa una temporada que em trobo millor que mai. Llevat de la meua impertinent i intermitent sordesa i dels més impertinents sorolls que sovint li fan d'eco, no tinc un mal d'ull de poll per a queixar-me. Vós superareu també —no en tingueu dubte— els vostres mals. Sempre heu estat d'un natural robust i això ajuda. A més sembla que certes malalties cròniques encara preserven de dolences pitjors. Animeu-vos, doncs, i endavant. Us cal fer anar endavant Proa, i publicar tots els vostres volums. Ara esperem amb candelletes la continuació del Janet. A més en la vostra carta em doneu una notícia que considero molt important. Em refereixo a la possibilitat que Sartre prologui la traducció dels *Camins de França*. ¡Apreteu perquè sigui un fet! No és pas que un pròleg seu hagi de fer variar l'essència de les vostres obres. Des d'aquest punt de vista fins i tot podem dir que no necessiteu el pròleg. En si mateixes són un suficient testimoni de la vostra vigorosa personalitat. Però és evident que davant de molts, sobretot davant dels que no us llegeixen, un pròleg de Sartre farà créixer el vostre prestigi, redundarà en benefici de l'editorial i també una mica en benefici de la nostra migrada novel·lística. ¡Que prou s'ho necessita!

¿I què em dieu?... No acabo de comprendre que pugueu estar tan escàs de novel·les catalanes. ¿En tants anys no se n'ha escrit cap que no hagi pogut ser publicada?... ¿I la Rodoreda, ni el Jordana, ni el Calders no en tenen cap de disponible?... ¿I de l'interior?... ¿Tampoc no en tenen o és que encara els fa por publicar a les edicions de l'exili?... ¡No ho entenc! Ja m'agradaria quan us vingui a tomb que m'aclaríssiu el misteri. ¡I amb tants de versets com escriuen! ¿I què us diré?... A mi la lírica quan és de debò m'interessa tant

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

o més que la novel·la. Però els «versets»... En general em produeixen l'efecte que per a fer-los només cal una certa gràcia i una bona dosi de paciència: esperar les almoines dels déus que, amb els pacients acostumen a ser generosos.

Estic molt satisfet (i us ho agraeixo) del que em dieu sobre el *Laberint*. I veig que li feu una propaganda molt comercial i molt entusiasta. Em ruboritza una mica com dic a Queralt. ¡Però tot sigui per l'èxit de l'empresa! Procureu que n'entrin molts a Catalunya, així com de totes les altres obres. És allí, en definitiva, on han d'arrelar les nostres obres sinó volem que siguin fulles al vent. Us abraça cordialment,

Domènec Guansé

[39]

París, 4 de juny del 1953

Estimat Guansé:

Tinc davant meu la vostra darrera carta per tal de respondre exactament a les qüestions que m'hi poseu. M'adono que he tardat massa a escriure-us. Sé, però, que m'excusareu si us dic que lluny de millorar de salut empitjoro una mica més cada dia. Sense estar espantat, la minva constant de forces i delits em preocupa. M'estalvio tant com puc d'escriure cartes per tal d'aprofitar els dies, les hores, i de vegades les estones de lucidesa per corregir, revisar i millorar la mola de manuscrits del *Pelegrí apassionat*. ¿Qui em comprendrà millor per excusar-me, que un escriptor com vós també de salut delicada i d'ansia espiritual permanent? Pensem en els darrers anys de Marcel Proust amb la por de morir deixant la seva obra imperfecta.

No, no trobem novel·les catalanes. Els escriptors de l'interior deuen tenir por de comprometre's en una empresa com la nostra que té, sense dubte, un cert caràcter clandestinal, que no passa, ni pot, ni vol passar per la censura, obligatòria franquista. Hem demanat originals a l'Arbó, a l'Esclasans,⁵⁵³ a d'altres... Tots s'han excusat amablement. En canvi ens han vingut manuscrits de l'Oller i Rabassa,⁵⁵⁴ d'un tal Manuel de Pedrolo,⁵⁵⁵ d'una Maria Dolors Orriols,⁵⁵⁶ tots publicables per la qualitat literària i

⁵⁵³ Esclasans, en una missiva de l'I-IX-1949 (signada sota el pseudònim de Melifel), excusa la participació al projecte editorial: «des de Barcelona no crec que hi hagi res a fer. No veig la solució per cap costat, i em sembla que perdreu bous i esquelles. Jo, com sempre, us soc fidel. Però feu-vos càrrec de la meva situació. Visc tancat a la meva torre de vori, separat de tothom, sense fer-me amb ningú. No vull ni el més mínim contacte amb traïdors i botiflers. I avui, ¡la nostra gent és més tèrbola que mai! Suposo que ja m'enteneu» (fons Puig i Ferrerter, BC).

⁵⁵⁴ Tot sovint Queralt rep sol·licituds per publicar obres de diferents escriptors. L'encarregat de decidir si es publicaven o no era, però, Puig. Al fons Queralt de la UP, es conserven els següents originals: mecanoscrit de la novel·la *Gavina*, de Frederic Pujulà; traducció mecanoscrita de Pau Cirera de l'obra d'Stefan Zweig *Brief einer Unbekanntten* (1922), traduïda al català com a *Carta d'una desconeguda* (a l'original: *Lletra d'una desconeguda*); obra mecanografiada *Don Jaume el Conquistador. Drama històric en un acte i en vers*, de Pitarra.

⁵⁵⁵ *Els còdols trenquen l'aigua*, novel·la inèdita que, segons Joaquim Carbó, «l'autor, exagerant el seu sentit crític, va destruir en un moment donat» (ARBONÈS & CARBÓ 2014: 395).

⁵⁵⁶ Al fons Puig i Ferrerter de la BC es conserven dues epístoles d'Orriols a Puig en què lamenta no haver pogut visitar l'escriptor durant un viatge a París i en què explica que s'encomana a l'opinió de Queralt per a la publicació d'una novel·la, el nom de la qual no revela.

algun de molt bo. Però es veu que han pensat en Proa perquè no s'atreveixen a publicar-los dins de Catalunya, amb la temença, o la seguretat que la censura no els deixaria passar. Dos d'elles, toquen coses de la guerra civil, de catalanisme i àdhuc de separatisme; i l'altre, el de l'Oller Rabassa, presenta uns casos d'invertits sexuals, i sense força novel·lística ni humana, ¡però ai las!, dins d'una dictadura potser més clerical que militar com voleu que el deixin passar. El de Pedrolo, que és bo, pinta en alguns capítols la nostra guerra civil amb una cruessa, un pessimisme, i una *certa actitud* dels catalans davant la guerra que potser molestaria més els catalans que els altres. Jo li vaig fer dir per Queralt que retoqués i rebaixés (atenués) certes coses per poder publicar-lo. Pedrolo sembla que s'ha ofès i encara no ens ha respost.⁵⁵⁷ La novel·la de l'Orriols és molt bona, molt original i amb alguna troballa preciosa, però és coratjosament catalanista i àdhuc separatista. Ja sabeu com les dones tiren al dret quan es llencen pel camí del coratge i la imprudència. I Queralt que ja, ple de por pels seus llibres *clandestins*, els envia a Catalunya amb comptagotes, no es vol atrevir a publicar res que pugui perjudicar Proa. A més, els *passadors* de frontera, els corredors de llibres, els llibrers, no ens ajuden gairebé gens (parlo dels de Barcelona). O tenen por o troben poc guany en els nostres llibres, i no els *treballen* amb gens d'interès. Així estan les coses per ara, més malament que bé. ¿Millo-raran? Tot va ben justet.

Per Queralt us vaig fer enviar *Homes i camins* a vós i a Benguerel. ¿L'heu rebut? És un volum de *trànsit*, de pas cap a les grans aventures de França on Janet *imitarà el seu*

⁵⁵⁷ Queralt, que fa de mitjancer entre Puig i Pedrolo, que s'ofereix a col·laborar en la represa editorial amb un original (§ 5; 1a part). Després d'excusar el retard en la resposta, Queralt escriu el 5-III-1953 a Pedrolo: «Per a satisfacció vostra us adjunto còpia dels passatges de la lletra que el senyor Puig va trametre'm un cop llegida la vostra obra» (fons Puig i Ferrerter, AHT). Per a Puig, el manuscrit pedrolià necessita d'una profunda revisió: «Però Mare de Déu, ¡quina quantitat de coses a corregir!». El director literari considera que Pedrolo hauria d'esmenar castellanismes, escurçar l'obra, eliminar-ne alguns fragments i canviar-ne el títol. No obstant això, també considera que «l'autor revela un gran temperament de novel·lista fort i original» i que «la construcció de la novel·la és una troballa». Pedrolo accepta la majoria de les consideracions que fa Puig d'*Els còdols trenquen l'aigua* i escriu a Queralt uns dies després, el 9-III-1953: «Penso corregir la meva novel·la i, en últim terme, penso que també deveu disposar d'un corrector que podria fer el restant» (fons Puig i Ferrerter, AHT). L'escriptor accepta de fer els canvis pertinents al manuscrit amb una condició: «a canvi de les meves concessions, jo espero això: que abans d'emprendre la correcció de la meva novel·la, em doneu la seguretat de que serà publicada, una data probable de publicació i detalls sobre les condicions d'edició». Malgrat la bona voluntat de Pedrolo, l'acord de publicació no arriba a bon port, tot i que un prospecte de l'editorial anuncia la impressió d'*Acte de violència* en el n. 97 d'«A Tot Vent» (cf. nota 108).

autor. Potser no us agradarà gaire. Però dins el concepte general de la meva obra el *Pelegrí*, m'era necessari per posar Janet i Josep en situació d'aventurers i per presentar certs personatges que després tindran gran volada. La novel·lística i humana si jo no soc un il·lús, que tot podria ésser en un autor massa il·lusionat com jo, com el seu *doble* Janet. Bons records a Benguerel i a vós les millors abraçades del vostre,

Joan Puig i Ferrerter

[40]

Santiago, 24 de juny del 1953

Casilla 2278

Sr. Joan Puig i Ferrer, París.

Estimat amic:

Abans d'ahir al vespre vaig rebre els paquets d'exemplars d'*Homes i camins*. M'apresso a dir-vos-ho perquè no em veig amb cor, davant de la densitat del volum, de repetir la performança realitzada amb l'anterior, de llegir-lo en un parell o tres de dies. És l'hivern, tot està emboirat, he de treballar la major part del temps amb llum artificial, i els meus ulls comencen a protestar-me. A més, no considero convenient enllestir amb tanta rapidesa la lectura d'una obra literària perquè per atenció que hom hi esmeri, els millors detalls s'escapen. «Cal calma», que clamaria Valéry, «per a obtenir el fruit de la palma». (No és cita: és paròdia.) A més aquesta mateixa tarda surto per uns quants dies de vacances d'hivern: sol i platja em criden. És clar que no deixaré d'emportar-me *Homes i camins*, però poc en podré avançar tant per culpa de les bones companyies, com per la necessitat d'aprofitar-les també per un no massa breu assaig que tinc de dies emparaulat. (Si hom no compleix, no hi ha més encàrrecs. I, ja entendreu el paràgraf anterior, suposo: no són les bones companyies el que em cal aprofitar, sinó les vacances.) I per cert que no em sorprendria massa que, a causa de la tipografia massa atapeïda, perdéssiu algun lector. ¡Si és que en queden! Car el meu inicial pessimisme, a despit de la bona voluntat, es confirma. Ni en el meu petit llibre, he obtingut tot el resultat que esperava: que esperava, no pas per la seva dubtosa bondat, sinó per la meua pròpia que és a prova de bomba. (¡De bomba atòmica!) A més estic ben sol en aquesta empresa, i ja comprendreu que no brillo per les meves aptituds mercantils. Amb motiu d'un acte, tal com li explicava a Queralt, ens proposàvem d'organitzar una petita exposició i venda de llibres catalans. Vam ensumar el fracàs de l'acte per endavant i vam decidir suspendre l'exposició. Decisió encertadíssima perquè no van acudir a l'acte més que els participants i els organitzadors. (En part, em penso, per haver anunciat la venda de llibres.) Però no defallim. Encara espero que un esforç com el vostre, sinó enterneix els compatriotes, els acollonirà. És clar que ells no saben ni sabran mai, les hores i els dies i els mesos i els anys que haureu enterrat uns darrere els altres, en aquests gruixudíssims volums. Ells

sempre diuen o pensen: «¡Vós rai que hi teniu facilitat!». I si sabessin que quan [hom] ho troba massa fàcil comença a dubtar...

I sí, us comprenc perfectament quan em parleu del vostre temps. També em dol de veure com el temps s'escapa i se m'acaba la candela. Potser ho sé més jo, a causa de la meva *fragilitat*. Quantes cartes se'm queden sense contestar i quants estimadíssims corresponsals se m'evaporen. I és que quan no hi ha coses concretes a dir, hom posterga les respostes per l'endemà. I majorment quan hom té una obra entre mans, i li voldria consagrar tots els minuts. De fet tal és també el meu cas, qui sap si perquè el vostre exemple m'estimula.

Ja he passat un dels exemplars d'*Homes i camins* a Benguerel. Molt agraït, m'encarrega que us saludi, i que us digui que us escriurà aviat. Jo també escriuré, tot seguit que torni, a Queralt. Us felicito entretant, ben cordialment, i us envio una abraçada amb el millor afecte.

Domènec Guansé

[41]

Santiago de Xile, 17 de desembre de 1953

Sr. Joan Puig i Ferrerter

París

Estimat amic:

Fa molt de temps que no us he escrit. Excuseu-me perquè he passat un hivern tenebrós que no m'ha permès treballar normalment i que m'ha obligat a temporades a un descans absolut. Amb el bon temps m'he refet, i ací em teniu amb una pila de feines i de correspondència atrassada. No per a això vull deixar passar aquests dies sense trametre als amics unes paraules de felicitació, i de record. Passeu, doncs, un bon Nadal i que l'any nou us sigui propici en tot.

La lectura del segon volum de la vostra obra em desconcerta una mica. Em va fer adonar que la impressió que m'havia produït el primer era precipitada i les meves assercions un pur disbarat. El que sigui realment l'obra no ho veurem fins que en tingueu uns quants volums més de publicats. Del que per ara em sembla que es tracta és d'un joc de miralls endiastrats que es tornen els uns als altres els reflexos de les figures com si l'autèntica personalitat dels protagonistes especialment —i per tant de l'home— fos indiscernible, inabastable; com si ficció i realitat fossin inseparables: com si no conegués mai la nostra veritable essència.⁵⁵⁸ No m'acabo d'explicar potser per no haver-ho pensat prou o perquè el vostre Janet només el podria explicar un Jean Sartre, tal com explicà amb un poder d'anàlisi fantàstic i una de sofismes que feia rodar el cap, un altre Genet: Sant Jean Genet, comediant i màrtir. Ignoro si us afalagarà o molestarà aquesta cita. La vostra obra devia ser escrita abans de tot això. Però produeix l'efecte que, en aquest segon volum, us heu deixat arrossegat pel lèxic existencialista com si haguéssiu trobat una llera adequada.⁵⁵⁹ Ja sé, però, que mai no us han espantat els mots, ni els conceptes! On haureu espantat és a Catalunya, convertida avui en un autèntic convent de monges. Suposo que amb tants de renecs, amb tant de retrats personals identificables com pul·lulen per les seves pàgines, amb aquella mena de missa negra que és la

⁵⁵⁸ Nota de Puig al marge: «L'Obiols suposa que l'obra li va fer molta impressió, que es veu, que no ho pot amagar.»

⁵⁵⁹ Nota de Puig al marge: «Acabat *Homes i camins* en 1944. A París encara no es parlava d'existencialisme, que jo sàpiga. Jo era a Touraine, als Sablons.»

confessió de Genet, amb la mort *antidostoiewsqiana* de Geliu,⁵⁶⁰ hi haureu produït escàndol. No sé, doncs, perquè l'autor⁵⁶¹ té escrúpols de publicar altres obres⁵⁶² que puguin causar escàndols per altres motius. Amb la vostra en té prou per fer-se tallar el coll.⁵⁶³ ¿Quan surt el tercer volum?... Seguirem fent el que es pugui per a col·locar-lo, encara que la gent respon molt poc. L'ensorrada del peso encareix massa les obres i mentre hagi de comprar els dòlars a la borsa negra, els nombre de llibres catalans que es pugui col·locar a Xile serà insignificant. Espero que us trobeu en bona salut i reiterant-vos les meves felicitacions i desitjant-vos molts èxits, us abraça cordialment,

Domènec Guansé

Deixeu llegir la carta a Corredor. Si no s'hi fa un panxó de riure...⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ Nota de Puig al marge: «Vol dir el pare Puigeliu.»

⁵⁶¹ Nota de Puig al marge: «Deu voler dir l'editor.»

⁵⁶² Nota de Puig al marge: «¿Es refereix a Joan Oller? Canyameres li haurà escrit i enviat la famosa carta de l'Oller.»

⁵⁶³ Nota de Puig al marge: «¡Ja veieu!»

⁵⁶⁴ Nota de Puig al marge.

[42]

París 29-I-1954

Estimat Guansé:

¡Bon any nou! Salut, alegria, inspiració, belles forces i bones obres. La vostra darrera carta em va deixar un cert regust agredolç. Veig que [amb] *Homes i camins* no us acabeu de convèncer. Espereu altres volums. El 3r ja està en impressió, em penso que el rebreu per allà a l'abril. I si les coses no van del tot malament, Queralt i joensem accelerar el ritme de publicació d'*El pelegrí apassionat*. Hem trobat alguns ajuts —no gaires— de part de certs catalans de bona fe, els uns exiliats, altres de l'interior de Catalunya. Encara hi ha patriotes.⁵⁶⁵

⁵⁶⁵ Es refereix a aquells que accepten d'entrar al patronat de les Edicions Proa, «que havia de ser el pal de paller en què es fomentarien les activitats de Josep Queralt a Perpinyà» (CAMPS I ARBÓS 2004: 57). Es pot resseguir la creació del patronat a través de de Camps i Arbós (2004: 57-60) i de Llobart (2006: 239-240).

Pel mateix correu us envio la revista *Cahiers du Sud*⁵⁶⁶ que ja deveu conèixer. Publica una crònica⁵⁶⁷ d'un tal Robert Lafont⁵⁶⁸ que jo no conec (espero que l'amic Queralt

⁵⁶⁶ *Cahiers du Sud* (1914-1966). Inicialment, *Fortunio* (1914-1925). Revista literària fundada per Marcel Pagnol i presidida per Jean Ballard quan esdevé *Cahiers du Sud*. Acull nombrosos escriptors i intel·lectuals del s. XX.

⁵⁶⁷ Publicada el desembre de 1953 a *Cahiers du Sud* (n. 320), p. 161-163. El text és traduït al català i publicat el febrer de 1954 a *Pont Blau* (n. 16), p. 53-55, amb el títol «Un comentari francès a *El pelegrí apassionat*». Guansé es fa ressò de l'article de Robert Lafont (1923-2009) —historiador i polític; president de l'Institut d'Estudis Occitans— a *Germanor* (cf. nota 100), n. 586 (març-abril 1954), i en publica «literalment traduïts els principals conceptes».

Lafont considera que *El pelegrí* «promet d'être capital pour l'histoire du roman moderne» i admet que l'ha reconciliat «avec le roman comme genre». El crític creu que *Janet vol ser un heroi* és una anàlisi psicològica individual amb una impecable atenció al detall i, alhora, un quadre de la vida de Catalunya d'abans de la guerra. Malgrat aquesta duplicitat aparentment paradoxal, «la complexité savante des procédés narratifs assure la fusion de ces points de vue en apparence contradictoires», perquè Puig «se joue superbement de l'ambiguïté». Lafont lloa la introducció a mode de pròleg, «qui est à elle seule un chef-d'œuvre, com une expiation du pêché littéraire». Així, Lafont elogia *El pelegrí* i malgrat que n'assenyala un defecte, «une facilité peut-être excessive de style, qui tient à l'abondance verbal», ràpidament justifica l'hàbit del selvatà per les exigències de la novel·la de l'època.

La ressenya enaltidora de Lafont és molt important per a Puig, tant per l'anàlisi, que considera molt encertada i afinada, com per la no filiació amb el crític estranger. La certesa de la transcendència de la ressenya prové de l'ús que Puig fa de l'article de Lafont, que envia a mode de carta de presentació de la novel·la. A propòsit de la crítica, Tasis escriu a Xuriguera el 29-III-1954: «Per ací, tothom ha rebut, àdhuc repetidament, la còpia d'un article de Robert Lafont a *Cahiers du Sud* sobre el llibre de Puig i Ferrerter. El neguit del nostre novel·lista fluvial ho és tot menys olímpic. Val a dir que les seves actuacions no desvetllen gran cosa més que la indiferència entre la gent de casa nostra» (TASIS & XURIGUERA 2010: 172). Puig mateix confessa aquest fet a Lafont en una carta del 6-IX-1954: «Vaig enviar Cahiers du Sud a diverses personalitats catalanes i a diverses revistes. Us dic això perquè veieu com n'estic content i orgullós» (fons Robert Lafont, CIRDÒC).

⁵⁶⁸ Lafont s'interessa per l'obra de Puig i hi comença un carteig sovintejat i amical arran de la proposta del primer de traduir al francès *El pelegrí apassionat*. L'oferta inicia un intercanvi epistolar que deixa una mostra de 23 cartes (15 de Puig i 8 de Lafont) entre el fons Robert Lafont del CIRDÒC i el fons Joan Puig i Ferrerter de la BC. L'interès de Lafont es palesa, també, en una lletra del 14-VI-1953 que envia a Bernard Lesfargues (1924) —personalitat de la literatura occitana contemporània—, en què li comenta un passatge d'*El pelegrí*: «As-tu lu *El pelegrí apassionat* de Puig i Ferrerter ? Dans le premier tome de ce roman (assez extraordinaire), il y a des scènes de la vie intellectuelle chez les jeunes de Tarragona, passionnantes» (fons Bernard Lesfargues, UAB). Més endavant, el 14-I-1955, Lafont explica a Lesfargues que continua traduint *El pelegrí*, li pregunta per si té notícies de la publicació de la traducció a Editions Plon (París) i li adjunta l'article publicat a *Cahiers du Sud*: «Es-tu passé chez Plon à Noël ? Je suis personnellement sans nouvelles du Pelegrí. Je crains finalement que le caractère quelque peu "scandaleux" du roman ait été un obstacle. Et puis il y a les catalans qui se reconnaissent dans cette fresque arrière ! Bref, je continue à traduire, car l'œuvre vaut la peine, (encore que je sois obligé de prendre bien des libertés avec le style de Puig, souvent bien mou)». Gràcies a la

s'informi sobre la seva persona, sens dubte un llenguadocià, o un rossellonès que s'interessa per les lletres catalanes). La seva crònica és molt elogiosa. A mi em fa l'efecte que allò que no han volgut, o no han pogut, veure els escriptors catalans respecte els dos llibres fins ara publicats de la meva novel·la, aquest Lafont ho ha començat a entreveure. Per de prompte em sembla haver descobert el pensament original (i originador, determinant, ric de possibilitats, de ressonàncies noves) de la meva novel·la. A mi m'ha sorprès que un estranger hagi guaitat al fons de la meva idea essència, cosa que fins ara no ha fet cap català. Deixo de banda els elogis que no són pocs, em refereixo a la comprensió del meu pensament, a l'endevinació d'allà on vaig i on vull anar. Potser és natural, però, que un estranger vegi coses que els catalans no han vist. Un estranger no té les passions nostres de catalans; no té les nostres *benes* als ulls, i és normal que hi vegi més clar. És allò universal: *nadie es profeta en su tierra*.

Excuseu la *llauna*. ¿Seria massa demanar pregar-vos de deixar llegir l'article en qüestió a l'estimat Benguerel? Fa temps que no en sé res. Però potser és culpa meva, potser jo li dec carta. Digueu-li que li escriuré aviat.

Queralt ha llegit la vostra darrera, també l'han llegida l'Armand Obiols i Josep M. Corredor. Queralt ha rigut amb allò de *tallar el coll* a l'editor; l'Obiols diu que no podeu amagar que *Homes i camins* us ha interessat fortament. Jo penso en el pobre Canyameres, en els seus esforços per fer publicar articles contra meu i per desvalorar-me (com home) prop dels meus amics. Però jo, Guansé, us tinc per un bon amic a desgrat de Canyameres, i, encara millor, us en soc. Records a Benguerel i a vós una bona abraçada del ben vostre,

Joan Puig i Ferrerter

mediació de Lafont, Charles Orengo, director literari de Plon, escriu a Puig l'11-X-1954: «Nous aimerions pouvoir prendre connaissance de votre ouvrage pour une éventuelle publication en lang[u]e française» (fons Puig i Ferrerter, BC). Puig respon ràpidament la missiva i el 17-X-1954 contesta a Orengo: «Ce m'a été une grande joie d'apprendre que vous vous intéressiez a mon Pelegrí apassionat». No obstant això, el projecte de publicació de l'obra en francès no reïx i el 10-III-1955, Lafont comunica a Lesfargues que Editions Plon (París) «a refusé la traduction du roman de Puig» (fons Bernard Lesfargues, UAB). Malgrat tot, en la darrera epístola de Puig a Lafont, del 19-I-1956, l'escriptor l'exhorta a continuar cercant editor: «Ni vós ni jo no hem de renunciar a veure publicat en francès el primer llibre d'*El pelegrí*» (fons Robert Lafont, CIRDÒC).

[43]

26, febrer 1954, Santiago

Sr. Joan Puig i Ferrer

París

Estimat amic:

Vaig rebre la vostra carta, a punt de sortir de Santiago per les meves vacances estiuenques: vint-i-cinc dies vora el mar que, si més no, m'han fet recobrar la meua morenor tarragonina. Ara, de retorn, trobo al damunt de la taula, els *Cahiers del sud*, amb l'article de Lafont. Heu fet bé d'enviar-me aquest exemplar de *Cahiers*, que rarament els veig, i que segurament m'hauria passat l'article per alt amb tantes revistes com cal fullejar. Hauria estat llàstima perquè l'article és ben raonat i fins i tot em fa l'efecte de l'ou de Colom. Ara ja no costarà tant als comentaristes de situar la vostra novel·la o de situar-s'hi per enfocar-la. Per això convé difondre l'article i, amb aquest objecte, en reproduïrem els principals paràgrafs a *Germanor*.⁵⁶⁹ Potser així, de pas, estimularem els possibles compradors, encara que, ¡ai las!, són cada dia més difícils almenys en aquestes latituds. Entretant, us felicito cordialment per tot els elogis de Lafont i pel to amb què els formula. El to o algun detall àdhuc em sembla excessiu. Per exemple, que digui, «*El pelegrí apassionat* ens ha reconciliat, personalment, amb la novel·la com a gènere». ¡Caram! ¿No podria tenir en compte també el que en el gènere novel·lístic fem el Tomàs Man i jo?... Facècies a part, ningú podrà dir, però, tractant-se d'un crític estranger, que els elogis siguin dictats per l'amistat o l'esperit de confraria. Tenen així un valor més definitiu i absolut. I tampoc no podeu pas dir que els compatriotes hagin rebut malament la vostra obra. Les plagasitats marginals o l'esperit d'entremaliadura que hagi pogut suscitar no li fan ni li faran cap mal. I pel que afecta al canyamerisme, em penso que us preocupa massa. Les rivalitats entre ell i vós fan una ferum massa personal perquè interessin al públic i arribin a constituir un afer literari. Per la meua banda fa temps que no tinc notícies del vostre aferrissat enemic. Però mal que en tingués, no exerciria damunt meu cap nefasta influència literària i menys encara afectiva. D'això en podeu estar completament segur.

⁵⁶⁹ Es reproduïxen alguns fragments de l'article de Lafont, traduïts al català, al n. 586 (març-abril 1954), p. 8.

Em parleu incidentalment en la vostra carta de l'Armand Obiols, i n'he tingut una gran alegria. ¡Feia tant de temps que no veia enlloc el seu nom! Pel que me'n dieu, endevino que és com sempre lúcida i sever i una mica menys mala persona. Doneu-li, si us plau, records meus.

D'ací una estona veuré l'amic Benguerel. Estic esperant-lo per a anar a berenar plegats: rite imprescindible en aquesta terra, i que s'anomena «hacer once».⁵⁷⁰ Li deixaré per tant llegir la vostra carta i li passaré l'article en qüestió. No us sorprengui, doncs, si el dia 26 de febrer us han xiulat una mica les orelles.

He rebut també *L'hereu del Ballantrae*. La veritat és que no veig que vingui a tomb aquesta traducció. Jo, almenys, no tinc en aquests moments cap desig de llegir Stevenson. Però els editors en saben un niu, i potser és el que vol el públic. Farem el que pugui per a col·locar-ne exemplars. ¡Però a tres dòlars!... Resulta que s'hauria de vendre a uns set-cents pesos. En fi, reservem la part econòmica per a la carta que escriuré a Queralt. Ara espero, amb interès renovat, el tercer volum d'*El pelegrí*. Ja podeu estar segur que farem tots els possibles per a la seva difusió, així com per a tots els altres volums de les edicions Proa. Ben afectuosament us abraça,

Domènec Guansé

⁵⁷⁰ Segons Edwards (1969: 189), «hacer once no es chileno, sino expresión española»; i segueix dient que once és «un entrecomidas que se hacía a las once del día».

XAVIER BENGUEREL – JOAN PUIG I FERRETER

Vull dir-vos sincerament que alguns moments de la carta
que m'heu escrit m'han arribat a fons

S'ha trobat 1 epístola al fons Joan Puig i Ferrer de l'Arxiu Històric de Tarragona i 14 a la Biblioteca de Catalunya —7 al fons Joan Puig i Ferrer i 7 al fons Xavier Benguerel i Llobet. Destriant-ne les còpies, es conserva un total de 14 cartes: 7 de Puig i 7 de Benguerel —una de les quals està signada conjuntament amb Guansé.

Les cartes 1, 3, 5 (la desena de l'epistolari Puig Guansé, que es reproduïx aquí novament), 6, 7, 10, 11, 12 i 14 són les que es poden trobar a la publicació de Busquets i Grabulosa (1993) «Epistolari entre Joan Puig i Ferrer i Xavier Benguerel (1949-1953)». Per contra, les lletres 2, 7 i 13 són inèdites i completen el breu intercanvi epistolar entre Puig i Benguerel. A aquestes epístoles inèdites cal sumar-hi la 4 (la vuitena de l'epistolari Puig-Guansé), que s'edita aquí novament. Així, doncs, l'epistolari entre Puig i Benguerel augmenta en quatre cartes respecte de l'anteriorment editat. Malgrat tot, és de justícia esmentar que, en una nota a peu de pàgina, Busquets i Grabulosa (1993: 151) explica que Graells li fa evident l'existència de tres de les quatre missives aquí editades: la 2, la 4 i la 13.

Els canvis, errors de lectura i omissions de l'anterior edició fan necessària una reedició de l'intercanvi epistolar entre Puig i Benguerel. Els canvis més substancials que les noves cartes mostren respecte a l'editat per Busquets i Grabulosa són els següents:

- (a) Els tres poemes («Tríptic de solitud») —i la recomanació de llegir-los i de fer-los llegir a Guansé— editats per Busquets i Grabulosa (1993: 176) en la darrera carta formen part, en realitat, de la primera del 20-XI-1949 (1993: 153).
- (b) La nova epístola editada de Benguerel del 12-I-1950 fa evident que la segona de Puig segons Busquets i Grabulosa (1993: 157) no pot ser del 3 de gener (malgrat que així està datada), atès que és una contestació a la de Benguerel del 12 de gener. Aquesta tesi es corrobora per les múltiples referències temàtiques de Benguerel a la carta del 20 de novembre del 1949 (sobretot, a algun vers dels sonets) i perquè palesa que «de París a Santiago ha tardat 51 o 52 dies». Així, doncs, la missiva de Puig no és del 3 de gener, sinó de la segona quinzena del mes.

ÉPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

- (c) La sisena missiva de Busquets i Grabulosa (1993: 168) és de desembre i no d'abril. L'error és fruit d'una confusió en la lectura de l'abreviació dbre per abril.

[1]⁵⁷¹

66, Avenue de la Republique

París (11e)

París, 20 novembre del 1949

Senyor Xavier Benguerel

Santiago de Xile

Estimat amic: Acabo de rebre carta del nostre caríssim Guansé.⁵⁷² Em diu que us ha llegit la meva. N'estic content. Em diu que us escrigui aviat. Ho faig de seguida. Com a ell us convido a col·laborar a Proa. Feu com ell, si us sembla, reserveu la vostra decisió per a més tard. Jo no me'n molestaré ni menys no me n'ofendré. Espereu veure què serà Proa: quins autors originals, quines traduccions, quins traductors. I prengueu el vostre temps per decidir-vos. Jo, per ara no us anunciaré, ni a Guansé tampoc. Jo també sabré esperar, car no vull comprometre ningú.⁵⁷³ Guansé em diu que esteu en una forma magnífica i que escriviu coses molt bones. Ho celebrego de tot cor, amic. Guansé també deu haver fet coses molt bones, car un llarg exili o destrueix un home o el madura i enriqueix espiritualment. Malgrat totes les llegendes,⁵⁷⁴ que no història, a mi l'exili no m'ha destruït. Crec que tot el contrari. Havent vós llegit la meva carta a Guansé no insistiré gaire sobre aquest punt. Jo em veig en el futur, i el meu futur no m'espanta. L'home es fa ell, no el fan els altres, i sovint aquells qui han volgut o el voldrien desfer són factors poderosos de la seva superació. Veu pública, sufragi universal de l'opinió poden valer en política i encara... En l'individual —¿i què més individual que l'artista i la seva obra?— les coses van diferentment.

⁵⁷¹ Els dos escriptors fan servir fragments d'aquest intercanvi epistolar en els dietaris respectius. Benguerel, a les memòries (BENGUEREL 2008: 269 & 1982: 259) se'n serveix de fragments per bastir l'apartat que dedica a Puig. Del carteig mantingut amb Puig, Benguerel escriu: «la nostra correspondència, ell des de París, jo de Santiago de Xile, va ser breu i amb llargues intermitències» (BENGUEREL 1982: 259). També Puig n'aprofita fragments, que reproduïx al dietari, com la segona carta que copia sense el nom de Benguerel (PUIG 1981: 307).

Per a una panoràmica dels epistolaris de Benguerel, vegeu Lluís Busquets i Grabulosa (1998) «Epistolaris de Xavier Benguerel: un pou d'informacions».

⁵⁷² Es tracta de la carta de Guansé a Puig del 4-XI-1949.

⁵⁷³ La resposta de Guansé, insatisfactòria per al director literari, provoca un canvi en l'estratègia de Puig, que inicia el carteig amb Benguerel amb un to més contingut i mesurat.

⁵⁷⁴ Puig fa referència al retrat que Guansé li escriu l'any 1947 (cf. nota 322).

Bon amic Benguerel, som un poble petit. A casa nostra tot, o gairebé tot, és cosa de *campanar*. Política, opinió, prejudici, vida pública, social, són molt de *campanar*.⁵⁷⁵ Sols no són de *campanar* uns quants homes, unes quantes obres: Josep Carner, Carles Riba, Jordana, vós, Guansé... alguns altres. Jo em crec d'aquests. En això crec i em fio. D'això en dic el meu futur. Si durant dos o tres anys vaig fer disbarats, durant deu m'he concentrat en el treball i la solitud i em penso haver fet una certa cosa *enorme* que probablement a Catalunya, això és sense l'exili i els meus disbarats, no hauria pogut fer. Mentre jo em madurava, em feia i *feia* —car si jo he fet la meva obra ella m'ha fet a mi—, els meus disbarats han estat baixament i poderosament explotats amb la intenció de destruir-me. I una mala llegenda ja [corre]⁵⁷⁶ pel petit món dels catalans refugiats o no. *Ventura que no me encontrarán otros pecados/delitos que los del natural amor*, dic jo com Lope de Vega, l'enorme apassionat (cito de memòria).⁵⁷⁷ A més que certes llegendes no les pot tenir tothom. No hi fem massa literatura, no ens les prenguem massa transcendentalment. Sols hi ha dos perdonadors, o dos redemptors, si voleu: Déu i l'art. Jo em confio als dos. Pel primer tot és misteri. Pel segon tinc les meves esperances. ¿Vós no creieu que si jo donés al meu poble l'obra que tinc la il·lusió d'haver fet, el meu poble no m'ho agrairia? Jo espero que el meu poble dirà: «M'ha donat més que no m'ha pres.» Això és orgull, ja ho sé. I amb tot dins de mi com home, hi ha una pura i dolça humilitat de contrició que tota la meva obra respira.

Naturalment aquesta obra, vastíssima, que segons la forma en què s'edita comprendrà una pila de volums —són deu parts, alguns de més de mil fulls a màquina— es publicarà a Proa si Proa no fracassa. Sempre, però, alternada amb bons llibres d'autors catalans, amb excel·lents traduccions. Jo no hi seré [sinó]⁵⁷⁸ com un autor més, un de tants, i no dels millors. Amb aquest ritme: un volum meu, un d'autor català, una traducció, un de meu *e via dicendo*. ¿Això ha de fer por a ningú, suscitar reserves, inspirar recels de cosa massa personal? Seria error. Ara, que si els autors catalans no volen anar en la mala companyia meva, ¿què em toca⁵⁷⁹ fer? No prescindir d'ells, ells m'hauran

⁵⁷⁵ Puig, que creu que la política catalanista és estreta de mires i mancada de sentit universal, repeteix aquesta idea en la carta a Guansé del 22-XI-1949.

⁵⁷⁶ Per similitud amb l'estructura de les memòries (cf. nota 248), s'empra el mot *corre*. Malgrat que Busquets i Grabulosa (1993: 155) proposa aquest mateix mot, anota que hi ha un vocable de difícil lectura (*corre*) que, en realitat, Puig omet en la carta consultada.

⁵⁷⁷ Empra també aquesta citació en una carta a Guansé (cf. nota 340).

⁵⁷⁸ (sic) *que*.

⁵⁷⁹ (sic) *toca a*.

obligat a fer jo tot sol el camí. Ells tindran la paraula, doncs. De tota manera fariem reedicions dels millors èxits de Proa junt amb els meus deu llibres, o parts. I si encara els autors catalans no volguessin anar ni reeditats, amb mi, jo sortiria sol. Fa deu anys que vaig sol, queestic sol, que conec i estimo la perfecta i meravellosa solitud, bona amiga i consellera. Oferiré Proa a tots els autors catalans que estimo i admiro. I així ho faig amb vós. Us prego de llegir aquesta carta a Guansé i digueu-li-hi que aviat li escriuré de nou. La seva, repeteixo, no m'ha sorprès ni m'ha molestat. Tinc consciència del que es pensa i diu de mi i de que els catalans estan massa *encanyameritzats*,⁵⁸⁰ segons frase d'Armand Obiols.

Us abraça fortament el vostre,

Joan Puig i Ferrer

Feu llegir a Guansé, i llegiu vós, aquest plany o complanta inspirat ja veureu en què. Tot comentari meu hi sobraria. ¿Com m'havia, doncs, de sorprendre res del que em diu el coratjós Guansé? De sonets d'aquesta qualitat (o mala qualitat), en tinc uns quatre-cents.

Tríptic de la solitud

I

EL REIALME

Temps ha que faig d'incògnit un fantasmal viatge
pel meu perdut reialme d'on era emperador.
Desposseït, vaig sol amb mon reial bagatge,
envoltat de silenci, d'oblit i d'abandó.

Ningú no em reconeix pel desolat paratge.
No sona veu d'honor, no s'alça cap braó.
Dins de mon pit ofego l'horrible crit salvatge
mentre respiro el baf d'infàmia i traïció.

Passen els vells fidels del braç amb els roïns.

⁵⁸⁰ Ferran Canyameres; per la relació amb Puig, vegeu § 2; 1a part.

Fantasma, en un recer trec nobles pergamins,
mantell, corona, ceptre, blasons, tot resplendent.

I ja avança el fantasma exornat d'or, llegeix
en alta veu ses glòries, sols l'aire el reconeix,
i cel, fonts, ocells i arbres li fan acatament.

II

EL CIGNE SOLITARI

A Londres, vora el Tàmesi, en el parc hivernal,⁵⁸¹
sota un mantell de boira jo anava solitari.
Pel silenci de mort alçava el meu desvari,
o era potser que hi feia un pensament massa alt.

Unes formes passaren vaporoses al lluny,
humits, fluids fantasmes amb vels al·lucinants;
i, sola, enmig de l'aigua, la barcassa s'esmuny
sense vela, ni fum, ni veu, ni signe humans.

Després pel riu desert, ja en l'hora ombriva i freda
(dolça aparició sota l'aire somort),
passà altívol i sol el blanc amant de Leda,
coll alt, cap dret, suau, i en el silenci absort,
com un quiet orgull que va amb ala de seda.
Ja així altiu aniré i sol fins a la mort.

III

SONET PROFÈTIC

Senyor, soc l'empestat, el rèprobe, el llebrós.
Ja tothom fuig de mi, la solitud m'envolta.
Entorn del capellà que em cantarà l'absolta

⁵⁸¹ Nota al marge: «Tinc una filla a Londres [Pilar], casada amb un anglès [Francis John Burley]» (cf. nota 206).

hi haurà un seguici curt, ombrívol, recançós.

Llavors ningú dirà: «Ja és mort l'oprobios.»

Veuran d'aquell pesant la sempiterna volta
rodant al trull d'infàmia, on com l'oliva molta,
jo, premut, degotava mon or silencios.

—«Quan de l'oliva pròvida sa vida era la imatge,
quan transcendia en bàlsam suau de maduresa
negrors, asprors i ofenses del vil o del poruc,

—algú dirà planyívol— ¿on s'amaga el coratge,
on l'amistat, l'honor, el seny i l'altivesa?»

I altres escoltaran l'ull baix, el cor feixuc.

Joan Puig i Ferrerter

Tinc per a publicar, tot escrit, un llibre de 200 sonets, que formen part del poema *La complanta de Janet*.⁵⁸²

⁵⁸² Obra poètica inèdita (cf. nota 150).

[2]

Santiago 12 gener [1950]

Sr. J. Puig i Ferrerter,

Amic Puig i Ferrerter:

Fa dos o tres dies que l'amic Guansé m'havia anunciat que vós m'havíeu escrit una carta.⁵⁸³ No l'he rebuda sinó aquesta tarda, és a dir que de París a Santiago ha tardat 51 o 52 dies.⁵⁸⁴ No serà pas, suposo, perquè el número del carrer que vàreu posar al sobre estava equivocat (jo visc al carrer Comandante B. Sepúlveda 1426) car he observat que la data de la recepció a Santiago era del dia 11 d'aquest mes. Us dono aquestes dades amb ganes de justificar una demora en respondre-us que podríeu estimar excessiva car tinc per bon costum contestar les cartes que rebo sempre dintre d'un plaç que estimo prudencial i correcte. El to de la vostra carta i les paraules de simpatia que m'adreceu m'hi obligaven doblement.

No entraré pas a comentar amb vós ni amb ningú unes qüestions tan personals com les que comenteu en les vostres cartes, especialment les que heu escrit a Guansé. Sí, però, vull dir-vos sincerament que alguns moments de la carta que m'heu escrit m'han arribat a fons⁵⁸⁵ i m'han recordat un vers excepcional de Carles Riba... «Tot torna, i és més trist, com si fos cridat a judici...»⁵⁸⁶ El que vós judiqueu amb tanta de fermesa i diria noblesa el vostre passat —el que sigui— ha estat per a mi fins i tot una lliçó d'humilitat. Fa molt de temps que vaig dir públicament que si totes les pedres que ens entretenim a tirar contra els nostres enemics o amics les féssim servir per a construir alguna cosa, és

⁵⁸³ Es tracta de la carta de Guansé a Puig del 17-I-1950, la cinquena de l'epistolari dels escriptors del Camp de Tarragona.

⁵⁸⁴ Sobre el retard en la recepció de la carta, cf. nota 308.

⁵⁸⁵ Benguerel evidencia a les memòries —en els dos llibres: *Memòries* (1905-1940) i *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*— que sent un «complicat» respecte i una certa compassió per Puig: «mentiria si no afegís que després de rellegir la seva correspondència (la d'en Puig i Ferrerter), de pensar en la seva obra, d'escoltar el seu monòleg... d'evocar fins i tot el constant tremolor dels seus dits i dels seus llavis, no afegís, repeteixo, que sento una rara admiració i un complicat respecte per aquest autèntic "pelegrí apassionat", protagonista d'una existència censurable, fascinadora... Al capdavall, i simplificant a fons, una existència d'home» (BENGUEREL 1982: 264). Com assenyala Corretger en nota (2013: 72), la caracterització que Riera Llorca fa de Puig a *Amb permís de l'enterramorts*, sota el nom de Coma i Flequer, «coincideix amb la presentació que en fa Benguerel» a les memòries.

⁵⁸⁶ Es refereix al setzè poema del *Segon llibre d'estances* (1930), publicat per La Mirada.

possible que tinguéssim actualment motius d'orgull i no ens trobéssim tan amargats i separats els uns dels altres.

En tant que escriptor català, en l'ordre que sigui, celebros que hàgiu treballat tan a fons en la vostra vida per a oferir-nos ara un *opus* tan copiós. Espero que em fareu⁵⁸⁷ arribar els volums que publiquieu (vós i els altres) i, des d'ara, us prego de fer-me el servei de subscriure'm a Proa —un nom, aquest, que em recorda èpoques tan agradables de la meua existència.⁵⁸⁸

Que el Guansé us hagi escrit sobre les meves activitats literàries d'aquests darrers temps en la forma que ho ha fet, demostra si més no en principi la seva bondat i les virtuts de la seva amistat incomparable.⁵⁸⁹ El que jo hagi escrit està a la vostra disposició. Proa («Navego a tot vent»: un vent, reconeixem-ho, tot badaloní i amb en Queralt vigilant timó i veles) per a mi, representa simplement la continuació d'una obra considerable. ¿Per què hauria de refusar-li el meu concurs? El que caldria en tot cas és que Proa me'l refusi a mi si el que he escrit no ho jutgésiu d'acord amb el criteri massa benigne de l'amic Guansé. Digueu-me simplement quan voleu que us trameti alguna cosa i ho faré amb molt de gust.

¿Coneixeu les edicions d'El Pi de les Tres Branques que fem a Santiago?⁵⁹⁰ Ignoro si n'heu rebut algun exemplar. Si així no fos, escriviu-m'ho i diré al Guansé que us en faci arribar els exemplars publicats fins ara. (Pere Quart —Joan Oliver—, Benguerel, Ferrater Mora, Carles Riba, C. A. Jordana —en premsa.)⁵⁹¹

Agraeixo els vostres sonets que he llegit amb gust, especialment els versos com aquest: «jo, premut, degotava mon or silencios...»,⁵⁹² «O era potser que hi feia un pensament massa alt»,⁵⁹³ etc. ¡400 sonets! ¡Una novel·la d'una vastitud que imagino oscil·la entre la de Proust⁵⁹⁴ i Romans!⁵⁹⁵ Creieu-me que és una obra que fa respecte, i si els

⁵⁸⁷ (sic) *fereu*.

⁵⁸⁸ En la joventut, Benguerel havia publicat amb l'editorial *El teu secret* (1934) i *Suburbi* (1936).

⁵⁸⁹ Guansé, el 4-XI-1949 escriu a Puig sobre Benguerel: «Actualment està en una forma magnífica i escriu coses molt bones».

⁵⁹⁰ Per a El Pi de les Tres Branques, cf. nota 409.

⁵⁹¹ Per a les publicacions de l'editorial, cf. nota 420.

⁵⁹² Forma part de «Sonet profètic», que Puig envia a Benguerel en la carta anterior. Benguerel reproduïx aquest sonet a les seves memòries (BENGUEREL 1982: 261).

⁵⁹³ Forma part d'«El cigne solitari», que Puig envia a Benguerel en la carta anterior.

⁵⁹⁴ *À la recherche du temps perdu* (cf. nota 510).

⁵⁹⁵ Jules Romans (cf. nota 509).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

resultats, com esperem són els que fan esperar la vostra obra anterior, us haurem de felicitar de nou i coincidir en festejar el vostre talent literari, pervingut a plena maduresa.

Quedo al vostre manar.

Xavier Benguerel

En Guansé, al qual encara no he vist d'ençà que va rebre la vostra carta, em diu per telèfon que contestarà la vostra carta d'ací uns quants dies car actualment està enfeinatíssim en una tasca urgent del Centre. Podeu comptar amb una novel·la seva.⁵⁹⁶

⁵⁹⁶ Cinc dies després, en una carta del 17-I-1950, Guansé confirma la notícia avançada per Benguerel: «Per la meva banda, si segueix interessant-vos, hi puc contribuir amb una novel·la».

[3]

París, [15-30] gener del 1950⁵⁹⁷

Estimat amic Benguerel:

La vostra m'ha causat molta alegria. Del retard de la meva jo no en tinc la culpa. No la vaig posar per avió. No em creia, però, que pogués tardar tant a arribar-vos. Sempre més em serviré del correu aeri, ja ho faig avui.

Moltes gràcies, en nom de Queralt i propi, per la vostra acceptació de col·laborar a Proa. Tan aviat com tindrem la cosa en marxa us demanaré una obra, que caldrà que sigui una novel·la, car igual que fèiem a Barcelona sols publicarem novel·les. Farem una sola excepció per Josep Carner. L'home s'ho val, ¿oi? I ell ens ha promès donar-nos el que nosaltres li demanarem. Jo penso publicar-li-hi el *Misterio de Quanaxhuata*⁵⁹⁸ en català que és el que més s'assembla a una novel·la, i de segur que començarem, és a dir reprendrem, amb ell. Quan m'escriureu doneu-me el títol de la vostra obra. De moment encara no anunciarem títols ni noms d'autors. Estem encara en el període preparatori (reunió de capital, de subscriptors, etc.), però tan aviat com la cosa sigui segura, un fet, no tan sols una esperança, donarem els noms d'autors i d'obres, i vós i l'amic Guansé al bon lloc que us mereixeu. Llavors m'enviareu els vostres originals, Queralt us dirà la quantitat i la forma de pagament. Jo, segons consell molt assenyat d'en Guansé, em reservaré pel segon o tercer lloc, i també segons ell, o com ell, opino que sobretot hem de donar autors catalans. Escriuré a Jordana.⁵⁹⁹ ¿Quina us sembla que serà l'actitud d'en Trabal? Carner ens ha recomanat Calders,⁶⁰⁰ de Mèxic. Jo no el conec. Però de Carner sempre ens en podem fiar.

⁵⁹⁷ L'epístola anterior de Benguerel, del 12-I-1950 fa evident que aquesta no pot ser del 3 de gener (malgrat que així està datada), atès que és una contestació a l'anterior. Així, doncs, la missiva de Puig és de la segona quinzena de gener.

⁵⁹⁸ Obra publicada per Ediciones Fronda l'any 1943. En català, *El Ben Cofat i l'Altre* (cf. nota 239).

⁵⁹⁹ Jordana promet, l'abril de 1950, una novel·la per a la col·lecció, que es compromet a enllestir en un any o un any i mig (cf. nota 416).

⁶⁰⁰ Puig escriu a Carner el 16-IV-1950: «He escrit a Pere Calders, i, naturalment, li parlo de vós.» Uns dies més tard, Calders respon a Puig (cf. nota 258).

Us prego de dir a Guansé que he rebut la seva i que li escriuré molt aviat. Jo li vaig escriure una tercera carta, però molt curta, i sols per donar-li-hi refet un dels meus sonets, i posar-li la còpia d'uns mots de l'Obiols que tenia interès a fer-li⁶⁰¹ conèixer.⁶⁰²

No us parlaré més de coses tristes que ja he superat. Tinc escrita una defensa meua clara,⁶⁰³ precisa, concreta que un dia potser faré pública, però a part de tota la meua obra literària que vull que sigui una pura obra d'art (dintre les meves possibilitats, naturalment). ¿I què us diré amic Benguerel? Sento un canvi de clima tot al meu entorn, com si alguns, i més d'alguns volguessin ésser més justos i humans amb mi. Perquè, des de lluny, no us podeu imaginar el pes, el gruix, la durada i la tenacitat de la infàmia que de mi ha fet.⁶⁰⁴ ¿Què us diré encara? Potser més que la infàmia m'ha afligit la manca de coratge d'alguns *grans* amics meus que amb unes paraules clares dites a temps l'haurien poguda aturar o de segur l'haurien desvirtuat. Però tothom vol fer el pur vet-ací.

Bé, em penso que no us enutjaré més amb aquestes coses massa personals. Jo no he perdut encara del tot la confiança dels homes, i això fa que no l'hagi perduda en mi. A més, vós sou escriptor, poeta, artista i per experiència deveu saber que la creació poètica ens allibera de tots els mals (inclòs dels nostres propis), i quan això un home ho sent sense orgull ni vanitat, sinó com un bàlsam que la nostra natura segrega (enmig dels nostres errors) això, doncs, es resol⁶⁰⁵ finalment en bé.

Per acabar, per avui, us envio una gran abraçada i avanceu-ne una al caríssim Guansé.

Tingueu-me per amic devot vostre.

Joan Puig i Ferrerter

⁶⁰¹ (sic) *fer-li-hi*.

⁶⁰² Es tracta de la carta de Puig a Guansé, del 5-I-1950 (la quarta de l'epistolari), en què envia una nova versió del poema «Escoli» i li copia un fragment d'una missiva d'Obiols en què parla sobre Canyameres.

⁶⁰³ Es refereix a les memòries que titula *Ressonàncies*. Això, no obstant, tot en Puig esdevé obra de descàrrec: memòries, obra narrativa i poètica i epistolari.

⁶⁰⁴ Ferran Canyameres; per la relació amb Puig, vegeu § 2; 1a part.

⁶⁰⁵ (sic) *resolt*.

[4]⁶⁰⁶

Santiago, 2 abril del 1950

Sr. Joan Puig i Ferrerter

París

Estimat amic:

L'amic Guansé i jo, després de portar a terme aquest acte tan burgès de prendre cafè i fumar un havà, hem parlat de vós i, tant ell com jo, hem coincidit en què devíem una resposta fa dies a les vostres cartes. Aquesta conversació —que hauria pogut sorgir naturalment— ha estat motivada en part per una notícia que en Canyameres acaba de donar a l'amic Guansé en una carta molt recent. La notícia és: que degut a les nostres cartes a vós, heu desistit de seguir escrivint als escriptors catalans per tal de demanar-los llur cooperació a Proa.

La nostra sorpresa és doble: en primer lloc perquè les nostres cartes eren prou categòriques i les vostres respostes acceptant la nostra col·laboració també. En segon lloc que no havent donat per part nostra notícia a ningú del contingut d'aquestes cartes ens sorprèn que en tinguin versions errònies terceres persones. El que menys ens plauria és veure'ns embolicats en afers tèrbols, malintencionats i falsos.

Per la nostra part no creiem que hi hagi lloc a dubte. Per a esvair-lo pensem que n'hi haurà prou —si prou no fossin les cartes esmentades— [amb] la nota que aparegué a *Germanor* i que adjuntem amb aquesta carta.

Tant si prosperen com no les gestions per al finançament de Proa, i siguin quins siguin els recels que us hàgim exposat directament i amb cordialitat, sempre us agrairem el fet d'haver pensat en nosaltres. El que no podríem admetre de cap manera és que a base dels nostres noms es prengué pretext per a paraitzar unes gestions que, segons vós ens escrivíeu, estaven encaminades a tenir un èxit immediat.

De totes maneres creiem com diuen a Xile que tot això són «puras copuchas», és a dir, xafarderies, i que Proa segueix aparellant la seva nau per a fer-se a la mar a tot vent.

⁶⁰⁶ No s'anota novament aquesta carta, que és també la vuitena de l'epistolari entre Puig i Guansé.

No cal que us diguem que totes les coses vostres que ens fareu llegir seran benvingudes i comentades amicalment i que celebrem que treballem amb aquest fervor digne de ser imitat, sobretot en aquests temps tan desafortunats per a Catalunya.

A la carta a n'en Benguerel pregunteu «quina serà l'actitud d'en Trabal». Pel que hem conversat amb ell creiem que serà la mateixa que la nostra. Pel que fa a n'en Jordana seria bo que li escrivissiu directament a l'adreça que us va donar en Guansé, o sigui: Virrey del Pino 2765 Buenos Aires. Darrerament ha escrit una obra magnífica que publicarem a El Pi de les Tres Branques, petites edicions de les quals us hem enviat un exemplar del darrer volum aparegut: *Les elegies de Biervielle*, de Carles Riba. Suposem que haurà arribat al vostre poder. Pel que afecta a en Calders compartim el criteri de Carner. Però actualment no en tenim notícies. És a Mèxic i està casat amb una filla de l'Artís. Per tant no podem preveure quina serà la seva reacció si li escriviu.

Celebrem molt que les Edicions Proa puguin començar amb una obra de Josep Carner. I celebrem també que hàgiu pogut ja superar tots aquests lamentables afers que tant us anguniejaven. Tot esperant rebre aviat notícies vostres us saluden afectuosament,

Xavier Benguerel, Domènec Guansé

Nota publicada a *Germanor* de Santiago de Xile:

¿Qui no recorda, en els anys venturosos anteriors a la guerra espanyola, les tapes de color de foc que recobrien els llibres relligats en tela de les Edicions Proa? L'alt veler que centrava la coberta, la tapa i la portadella, proclamava amb orgull, «Navego a tot vent» i, profeta de si mateix, només la guerra fou capaç de paralitzar el seu rumb gloriós.

Després de dotze o tretze anys d'haver-se *perdut* en qui sap quines aigües i oratges adversos, el veler, calafatat de nou, està a punt de fer-se altra vegada a la mar. Joan Puig i Ferrer, director, i Josep Queralt, editor, tornen a governar la nau. Josep Carner, Mercè Rodoreda, Just Cabot, Armand Obiols, alguns dels nostres col·laboradors de *Germanor*, J. Puig i Ferrer (amb una obra tan vasta com *À la recherche du temps perdu*) entre escriptors anglesos i francesos, en formen la tripulació.

D'acord amb la seva divisa de seguir navegant a tot vent, desitgem al veler tan familiar a tots els catalans que arribi al capdavant de la seva aventura i que torni aviat i triomfalment al seu port.

[5]⁶⁰⁷

París 2 agost 1950

Molt estimats amics Guansé i Benguerel:

Com vàreu fer vosaltres us escric a tots dos en una sola lletra. No vull trigar més a donar-vos les gràcies per la revista i els llibres que m'heu tramès. Us prego de subscriure'm a la revista i als llibres que aneu publicant. Digueu-me en quina forma puc, des de París, trametre-us l'import de les subscripcions.

El vostre llibre, Benguerel, és boníssim, d'una rara perfecció d'escriptura. Els dos primers contes per la dada i la psicologia (tot i contenir coses i moltes d'una extraordinària qualitat), no em convencen tant com «El fugitiu», excel·lentíssim en tot, una obra mestressa digna d'un Txékhov, i em penso no exagerar. Us en felicito sincerament.

Ningú no escriu la nostra llengua més bé que Jordana. Però de vegades les seves obres (llevat de la perfecció de l'escriptura en la qual fa bé d'aprendre-hi), no m'interessen prou. Amb el seu meravellós instrument el so era fred, apagat, poc humà. En canvi en *El ruixo etc.* el trobo ric del tot, ple, viu, perfecte i àdhuc commovedor en aquell final humaníssim (i de tan fina psicologia) dels dos germans. Em sembla que és del millor de Jordana, o jo no recordo prou bé els seus llibres anteriors. El felicitaré per escrit. M'ha promès col·laborar a Proa, de la represa de la qual m'ha parlat amb alegria, amb entusiasme gairebé.

Veureu aviat una llarga entrevista sobre Proa a quatre columnes de *La Humanitat*. I poc després rebreu els prospectes per a l'any 51. Publicarem 1r *El Ben Cofat i l'altre*, de Josep Carner. 2n *L'estany del diable*, G. Sand. Trad[ucció] Cabot. 3r Novel·la catalana premiada als Jocs Florals. 4è *L'hereu de Ballantrae* – Stevenson. Trad[ucció] Jordana. 5è i 6è *Janet del cercle màgic*, meu, en un format gran i copiós, innovació que aportem a Proa per tal de publicar ensems que el format petit antic, en el nou format gros, les obres de vasta extensió com certs llibres anglesos, americans, francesos, alemanys (i per ara la meua novel·la, en dos volums grossos cada any, fins que s'acabi). Però cada any donarem quatre volums del format tradicional d'«A Tot Vent», i de preferència autors catalans. Cada any oferirem un premi a la millor novel·la catalana inèdita de 100.000 francs i per mitjà dels Jocs Florals (a judici del jurat, naturalment). Esperem la vostra

⁶⁰⁷ No s'anota novament aquesta carta, que és també la desena de l'epistolari entre Puig i Guansé.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

col·laboració, sigui enviant-nos novel·les per a l'any 52, sigui concursant als Jocs Florals, on de segur que sereu premiats. ¿Algú de vosaltres dos ho serà ja aquest any? ¡Millor que millor! ¿O potser la Rodoreda? ¿O algú de Catalunya? Pel setembre ho sabrem. Aquest any no hem demanat res a cap autor (llevat de Carner), per si volen concórrer als Jocs. De tota manera ja veieu que donem tres autors catalans (Carner, l'autor premiat i jo). Encara tenim pocs diners i Queralt ha hagut de *tirar mà* de dues traduccions ja pagades a Barcelona. I com que volem pagar a tothom... En fi, pel primer no hem pogut ser més llargs. A l'interviu i als prospectes ja llegireu els nostres plans i l'explicació sobre la innovació, o format gran d'«A Tot Vent», però només per a dos volums cada any.

Us ofereixo per a la vostra revista algun estudi, assaig, o conte no massa llargs, però això només si no hi he [de] ser massa mal vist, car no us voldria perjudicar amb la meva mala llegenda de mal home, mal català i dolent escriptor. Afectuosament us abraça,

Joan Puig i Ferrerter

[6]

París, 1 octubre 1950

Estimat Benguerel:

¡Enhorabona! Heu merescut i tingut el premi. Us prego de felicitar Guansé pel Rabell.⁶⁰⁸ Jo ho faré directament aviat. No conec la seva narració. Si l'interessa que la llegeixi... Ignoro el seu desig. Crec que ens destina una altra novel·la amb un nom que no és el d'aquesta obra. En fi, ell dirà. Fa mesos, dos mesos, que us vaig escriure a tots dos junts. Us parlava amb elogi del vostre llibre de contes, Benguerel, us feia certes ofertes, certes demandes, us donava gràcies per la revista,⁶⁰⁹ pel llibre de Jordana... En fi, era una lletra tota afectuosa. No he sabut res més de vosaltres. ¿Guansé no s'acaba de desencanyameritzar? Si així fos me'n voldria per ell i per mi.

Bell llibre el vostre, escrit admirablement, hom ho reconeix, Benguerel. T'indrem un èxit. El publicarem al seu temps, al segon o tercer volum de la represa. Aviat rebreu uns prospectes molt bonics. ¿Heu vist l'interviu de *La Humanitat*?⁶¹⁰ El vostre llibre és potser més una bella obra literària que altra cosa. Està, però, tan bé. Segons la tècnica i concepció de la novel·la preferida dels catalans. Primer de tot estil, l'obra literària per damunt de tot. Els catalans no creuen en l'estètica de la novel·la segons José Ortega y Gasset que escriu això: *que no se me diga que el estilo salva una novel·la porque esto es una tontería* (*Ideas sobre la novela*,⁶¹¹ el millor assaig que jo conec sobre el gènere). Els deu

⁶⁰⁸ Als Jocs Florals de Perpinyà (1950) Guansé guanya el premi Concepció Rabell per *La pluja d'or* (cf. nota 432) i Benguerel obté el premi d'Edicions Proa, dotat amb cent mil francs (cf. nota 242). Això, no obstant, Benguerel remou cel i terra abans no aconsegueix cobrar-ne la compensació econòmica (§ 4; 1a part).

Malgrat l'alegria que Puig expressa a Benguerel per l'obtenció del guardó, el cert és que el director literari hauria preferit que una obra diferent hagués merescut el vot favorable del jurat. Com esmenta Camps i Arbós en nota, «l'adjudicació del premi "Edicions Proa" dels Jocs Florals de Perpinyà el 1950 a Xavier Benguerel per *L'home dins el mirall* va tenir un veredicta polèmic» (CAMPS I ARBÓS 2017: 74). Atès que l'obra guanyadora s'havia de publicar a la col·lecció «A Tot Vent», Puig hauria volgut imprimir un original d'un autor del qui no tingués el compromís de rebre una novel·la inèdita. A més, *L'home dins el mirall* surt publicada en castellà el mateix any de l'obtenció del premi (cf. nota 438).

⁶⁰⁹ Es refereix a un exemplar de *Germanor* (cf. nota 100) i al llibre *El Rusio i el Pelao* (cf. nota 420).

⁶¹⁰ Per a un retall de l'entrevista, cf. nota 424.

⁶¹¹ Es tracta de l'assaig de crítica literària d'Ortega y Gasset, publicat l'any 1925 juntament amb *La deshumanización del arte*. Com esmenta Busquets i Grabulosa en una nota (1993: 166), «Puig desenvolupa aquest mateix argument, però d'una forma més crítica, en

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

semblar heretgia, profanació, escàndol. Els catalans són estilistes nats. Russos, anglesos, alemanys, escandinaus són més novel·listes. Uns pocs francesos també: Balzac, Stendhal, Proust. En general, els francesos estan per la novel·leta ben retallada i limitada. ¡Però quin art! ¡Quin estil! Els catalans s'han afiliat a aquesta manera estricta francesa. I dintre d'aquesta manera, l'obra vostra, Benguerel, està escrita admirablement. Un se l'empassa que és un gust. Us en torno a felicitar. No serà molt llarga, però en lletra grosseta, espaiada, quedarà molt bé i farà quedar bé Proa, les lletres catalanes i l'autor. Fortes abraçades i espero noves. Vostre,

J. P. i F.

Redactada per⁶¹²

Joan Puig i Ferrerter

Fortes abraçades a Guansé. Si puc llegir la seva narració, li escriuré de seguida després.

De fer-vos tocar la quantitat se n'ocupa el consistori. Fa mesos que la té en poder seu.⁶¹³

l'anàlisi que fa de l'obra de Benguerel a *Ressonàncies*». Al dietari, a l'any 1952, Puig escriu sobre el gènere novel·lístic: «Que la novel·la no és una qüestió d'estil, o que els seus problemes no són altres que els de l'estil, una vegada més m'ho indica L'home dins el mirall, l'obra de Xavier Benguerel del premi de les Edicions Proa en els Jocs Florals de Perpinyà (1950). No pot estar més ben escrita. Dic més, està escrita admirablement. Per l'art magistral de l'estil i el llenguatge, fortes abraçades a l'autor» (PUIG 1975: 461).

⁶¹² A vegades, Puig dicta les epístoles a la seva esposa Clotilde, que s'encarrega de transcriure-les.

⁶¹³ Nota de Puig al marge.

[7]

Santiago, 3 octubre 1950

Estimat amic Puig i Ferrer:

En Guansé, que no es distingeix pas en saber ordenar papers, no ha trobat la vostra carta fins fa dos o tres dies. Em diu que l'ha contestada ahir; jo ho faig avui i caldrà que carregueu a compte del nostre amic el meu retard en contestar-vos i que si trobeu per atzar un manual pràctic per a ensinistrar la gent a tenir una carpeta per a cartes rebudes i una altra per a cartes contestades el trameteu al nostre aristarc⁶¹⁴ i entranyable amic meu, home més bo que desordenat, escriptor més *Rabellelià* que *Rabelaisià*,⁶¹⁵ atenen-nos al veredicte dels Jocs. (¡Perdoneu-me per aquest «inevitable» calembour!).

Com veieu, m'he fet venir la paraula «Jocs» a la ploma per a poder «anunciar-vos» que el premi de Proa ha estat atorgat a la meva novel·la *L'home dins el mirall*.⁶¹⁶ Us confesso que he tingut una bona alegria i que espero reblar-la o bé fer-li un descompte si, una vegada l'hàgiu llegida, em direu o no el vostre vot. Vull confessar-vos també que si he dit «bona» alegria i no «gran» alegria és perquè vaig trametre al jocs una novel·la llarga (¡potser massa!)⁶¹⁷ i que em semblava més mereixedora del premi que no pas aquesta novel·la de tamany exigü com podreu comprovar quan arribi a les vostres mans. I, confidencialment, us diré que ha estat ben bé per atzar que la vaig trametre als⁶¹⁸ Jocs car es tracta de l'original una còpia de la qual havia tramès a l'Aymà per a la seva publicació a Barcelona. (No cal dir que escriuré avui mateix a Joan Oliver —el qual m'havia fet l'encàrrec— per tal que digui a l'Aymà que renuncio a publicar-la a les seves edicions

⁶¹⁴ Referència jocosa a Aristarc de Samos, autor del primer model heliocèntric. Benguerel, que sovint relata amb ironia i afecte les innumerables tasques administratives que passen per les mans de Guansé (cf. nota 457), se serveix de l'al·lusió per explicar sarcàsticament a Puig el retard en la resposta, que justifica pel desordre de papers de guansenià.

⁶¹⁵ Referències al premi Concepció Rabell (cf. nota 432) i a François Rabelais (1494-1553), autor, entre d'altres obres, de *Gargantua i Pantagruel*.

⁶¹⁶ Obra guanyadora del premi ofert per Edicions Proa als Jocs Florals de París de 1948, surt a la llum a «A Tot Vent» l'any 1951.

⁶¹⁷ Corretger apunta que obté el guardó «amb gran sorpresa per part seva, ja que hi havia presentat també *La família Rouquier*, amb la qual sí que aspirava al premi» (CORRETER 2011: 180). Amb aquesta obra, l'any 1952 obté el Joanot Martorell per unanimitat; són membres del jurat J. Ernest Martínez Ferrando, Jaume Bofill i Ferro, Antoni Vilanova, Tomàs Garces i Maria Aurèlia Capmany).

⁶¹⁸ (sic) *al.*

a causa del premi.)⁶¹⁹ Sigui com sigui, ¡benvingut i sobretot si és que ha sostingut una bona lluita! He escrit avui també a l'amic Queralt, del qual he rebut una lletra a la seva manera cordial i simpàtica.

Celebro molt que el meu llibre *La màscara*⁶²⁰ us hagi produït una bona impressió i no cal que us digui com em sento afalagat del vostre elogi d'una generositat excessiva però que em commou.

No teniu idea de la sensació que m'han produït els vostres comentaris entorn de la represa d'Edicions Proa. És realment magnífic que després de més de 10 anys d'exili i de trobar-nos en una situació que exclou tota esperança de retorn, la vostra veu unida a la de l'amic Queralt proclamin la segona part d'una obra de tanta envergadura com la que, tant o més que la vostra carta, ressenya *La Humanitat* que hem rebut a Santiago.⁶²¹ ¡Que l'èxit *ens* acompanyi! Jo, particularment, soc escèptic quant a somoure l'apatia dels catalans escampats pel món, però la fe fa miracles i, sobretot, la fe que s'acompanya de competència i d'intel·ligència com és el vostre cas i el d'en Queralt.

¡Esperarem les obres de la vostra gran obra!

M'agradarà, com us deia, rebre aviat les vostres notícies.

Us abraça cordialment,

Xavier Benguerel

⁶¹⁹ Més endavant, l'any 1953, Benguerel publica l'únic llibre amb l'editorial Aymà (cf. nota 83): *La família Rouquier*.

⁶²⁰ *La màscara: tres contes* (1947).

⁶²¹ Conté, en el n. 121-122 d'agost de 1950, una entrevista de Mateu Pou a Queralt i a Puig arran de la represa de Proa: «Per la continuïtat de la llengua catalana» (cf. nota 424).

[8]

Santiago, 17 octubre 1950

Sr. J. Puig i Ferrer

París

Estimat amic:

Agraeixo la vostra carta del dia 1 amb les paraules d'elogi que conté i amb el descompte que hi feu servint-vos de la cita del gran estilista i pensador Ortega i Gasset. Benvinguda però i benvingut el premi d'aquesta editorial que podria dir que em llança a la palestra amb *El teu secret* i, més tard, amb *Suburbi*.⁶²² Esperaré amb goig l'aparició del meu petit llibre. No sé si us vaig dir que l'amic Queralt em va escriure una carta molt cordial. En Guansé i jo procurarem que a Santiago s'aconsegueixi la major quantitat possible de subscriptors.

Em dieu en la vostra que el llibre meu «no serà gaire llarg». Jo també he pensat el mateix. En rigor, *L'home dins el mirall* no és un llibre. Tal com ara sortirà a Buenos Aires, traduït del català per l'autor, i editat per l'Editorial Sudamericana,⁶²³ conté, ultra un pròleg bastant extens del meu gran amic Josep Ferrater Mora⁶²⁴ (que ha estat darrerament a París i que, per recomanació meva us va venir a veure, sense tenir el goig de poder-vos trobar perquè estàveu absent de la capital), ultra aquest pròleg, deia, conté una edició revisada i modificada de *La máscara* (el primer conte del meu llibre que porta

⁶²² Ambdues obres publicades per Proa, el 1934 i el 1936. Com assenyala Parera, *El teu secret* suposa «l'entrada de Benguerel al món literari professional català» i «marca l'inici de la relació de Xavier Benguerel amb Edicions Proa, i especialment amb les persones que s'agrupen al voltant de la col·lecció "A Tot Vent": Joan Puig i Ferrer, Andreu Nin, Francesc Trabal, Ernest Martínez Ferrando, Elvira Augusta Lewi, Mercè Rodoreda, Maria Teresa Vernet, entre d'altres, moltes de les quals tindran un paper decisiu en els anys immediatament posteriors de la vida de Xavier Benguerel» (PARERA 2016: 49).

⁶²³ Editorial Sudamericana (cf. nota 85), dirigida per Antoni López-Llausàs, exiliat a Buenos Aires. Puig havia escrit prèviament i sense encert a l'editor per provar de publicar *El pelegrí* (§ 1; 1a part).

⁶²⁴ Com recull Busquets i Grabulosa (1992: 69), «there was a 6 year difference between Ferrater and Benguerel, but their admiration for one another was mutual.» Bona mostra d'aquesta relació d'admiració entre filòsof i escriptor és l'«excellent prologue about the literary genre employed by his friend [Benguerel, a *L'home dins el mirall*]» (BUSQUETS I GRABULOSA 1992: 70) o la publicació de l'obra *El llibre del sentit* (1948) sota el segell d'El Pi de les Tres Branques.

aquest nom). Aquest llibre traduït respon al subtítol de «dos ensayos novelísticos sobre la timidez». Si us interessés publicar-lo així, no cal dir que estic a les vostres ordres.

L'amic Guansé, que us escriurà, em diu que té interès en conèixer la vostra opinió sobre *La pluja d'or*. Si no podeu aconseguir l'original que va trametre als Jocs, us trame-trà un exemplar d'aquesta obra editada pel Pi de les Tres Branques, on està a punt de sortir. (Quan l'envià als Jocs ja estava imprimint-se.) Després del llibre d'en Guansé publicarem, si és que per falta de diners no abandonem la palestra, *Tota la saviesa d'aquest món* d'en Pous i Pagès, amb les darreres il·lustracions que va fer l'admirable Feliu Elias; *Llunyania* de Josep Carner i un volum d'assaigs d'en J. Bofill i Ferro.⁶²⁵ I vós, ¿no us decidiu a honrar-nos amb una obra proporcionada a les nostres edicions?⁶²⁶

Us torno a donar les gràcies per la vostra carta i mentre espero les vostres noves, em plau abraçar-vos afectuosament.

Xavier Benguerel

Casilla 849 – Santiago de Chile

⁶²⁵ Dels tres llibres anunciats per Benguerel tan sols es publica (i és el darrer que fa sortir a la llum l'editorial) *Llunyania* (1952).

Feliu Elias (1878-1948) és dibuixant, caricaturista, pintor i crític d'art, conegut popularment amb els pseudònims d'Apa i Joan Sacs. Jaume Bofill i Ferro (1893-1968) és poeta, assagista i crític literari.

⁶²⁶ Malgrat l'oferiment de Benguerel, Puig mai no arriba ni tan sols a proposar cap títol per publicar a El Pi de les Tres Branques. Decidit a donar a conèixer la seva obra abans de morir, la tasca d'escriptura i de correcció d'*El pelegrí* l'absorbeix.

[9]⁶²⁷

París, 13 d[esem]bre 1951

Estimat Benguerel:

No us oblidó per més que ho sembli. L'amic Guansé potser ja us haurà fet llegir una carta meua. Vaig tenir un disgust, l'estiu passat a Perpinyà, en saber que encara no us havien fet arribar l'import del premi.⁶²⁸ Els vaig *engueuler* com diuen els francesos. ¿Ja l'heu rebut? M'interessa molt saber-ho. Jo tinc el resguard o rebut del Consistori dels Jocs, acreditant que Proa ha lliurat cent mil francs per premiar un novel·la. El tinc a disposició vostra si us cal.

La vostra obra ja està en impressió, a Toulouse, en la mateixa impremta on vam fer el llibre de Carner, que haureu vist.⁶²⁹ ¿Oi que no està malament i que no hi ha gaires errades? Carner diu que li agrada força. Si voleu proves, adreceu-vos a Queralt, però torneu-les sense tardança, perquè jo tinc un gran interès a que el llibre surti al més aviat possible. Ja anem massa retardats amb vós. Però veureu, costa molt de fer comprar llibres als nostres grans catalans; qui no s'hi ajau s'hi adorm. L'editor en pateix pena de dany i de sentit.

Després de la vostra vindrà el meu *mamotreto* esgarrifós.⁶³⁰ Els selectes⁶³¹ posaran el crit al cel. Però ja els compensarem. D'antuvi amb vós, després amb Guansé, Jordana, Calders, Rodoreda, etc. Jo, entremig, aniré donant el *folletinot* en una quinzena de volums. ¿A tots plegats ens seguirà el públic? És el problema. En fi, tindrem paciència, tossuderia, constància *hasta el último hombre y el último cartucho*⁶³² com diuen els irrealistes espanyols. De vegades, però, nosaltres, els catalans, se m'apareixen tan irrealistes com ells. ¿Què ho deu fer que cada dia en l'exili, tant pels Quixots com pels Sanxos, observo que

⁶²⁷ Aquesta epístola, la sisena editada per Busquets i Grabulosa (1993: 168), és de desembre i no d'abril. L'error en l'anterior edició és fruit d'una confusió en la lectura de l'abreviació *dbre* per *abril*.

⁶²⁸ Sobre les vicissituds de Benguerel per cobrar el premi, cf. nota 495.

⁶²⁹ Per un problema amb l'enviament, Benguerel no obté els exemplars d'*El Ben Cofat i l'Altre* fins a la segona quinzena de gener.

⁶³⁰ *El pelegrí apassionat*.

⁶³¹ Com esmenta Busquets i Grabulosa (1993: 170), es tracta d'una «referència polisèmica tant a l'editorial Selecta que havia creat a Barcelona Josep Cruzet com als exiliats catalans, alguns polítics dels quals els interessava de carregar totes les culpes del repartiment de diners a Puig» (§ 2; 1a part).

⁶³² S'atribueix la frase «hasta el último hombre y la última peseta» al govern espanyol, en plena guerra d'independència cubana.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

no ens podem fer gaires retrets, i que l'aire *hispanic*, tot i de lluny, ens fa delirar, o tancar-nos a la botigueta individual des d'on hom mira de reüll el botiguer veí?

Dispenseu l'íntima expansió. Penseu que us recordo tot i haver trigat excessivament a dir-vos que encara soc viu i amb la ploma a la mà, cosa que us desitjo igualment per molts i molts anys plens de belles obres, salut i tot el que més us convingui. I amb això, com salutació d'Any Nou, us abraça sense esforços ni exageracions el vostre amic *que lo es*,

Joan Puig i Ferrerter

[10]

Santiago, 27 de desembre de 1951

Sr. J. Puig i Ferrerter,

París

Estimat amic:

Gràcies per la vostra carta i deixeu-me que us digui de seguida que, finalment, he aconseguit cobrar el premi. Gràcies també per la vostra intervenció mentre fóreu a Perpinyà. Ha estat realment desagradable haver d'emprar un to una mica amenaçador, però us confesso lleialment que no crec que hi hagi hagut mala voluntat sinó un seguit de desgràcies de part del mantenidor de la quantitat del premi. Us prego que ho oblideu tal com jo faré després d'haver-vos escrit aquesta carta.

Avui mateix, aquest matí, he retransmès per correu certificat aeri les proves de la meva novel·leta al bon amic Queralt. El tipus de la lletra m'agrada molt: és clar i simpàtic. Com que encara no conec el llibre d'en Josep Carner, no us puc dir res de la presentació del llibre. Penseu que en Queralt em va trametre pel mes d'agost un paquet amb 25 ex. d'*El Ben Cofat i l'Altre*. Doncs bé, després de bastantes reclamacions, el paquet finalment ha aparegut a la duana. Avui m'han dit que si bé ha estat *descobert*, no me'l podran fer a mans fins el dia 15 de gener, car l'acumulació de paquets a conseqüència de les festes és tal que no saben com manegar-se. No us puc dir res de l'acolliment que els «grans catalans» (tal com vós dieu amb justesa) faran al primer llibre de Proa. Tant en Guansé com jo farem tot el que sabrem... però ens fem ben poques il·lusions. Els catalans viuen «distrets» i saben ben poc de llegir. Els agrada molt cridar «Visca Catalunya», però no saben res del que cal fer perquè Catalunya visqui. I ja sabeu que a l'interior la cosa no va pas millor. Amb sardanes i toros sembla que s'aconsolen bastant. Les edicions dels pocs llibres catalans que es publiquen viuen a precari... I, ¿el teatre?⁶³³ ¿Us

⁶³³ Benguerel es queixa de les preferències banals del públic teatral de finals de la dècada dels 40 i principis dels 50. Sobre el públic teatral d'aquesta època, és revelador el cas de Josep Maria de Sagarra. A propòsit del fracàs d'assistència de la representació (a l'abril de 1947) de l'obra *La fortuna de Sílvia* de Sagarra, Serrahima recull al seu dietari: «és evident que en Josep no s'adreçava, amb aquesta obra, al seu públic habitual. S'ha encarat a un públic nou, no pas inexistent, però que per ara no ha pres forma, perquè mai no havia tingut gaire l'ocasió de prendre-la i perquè aquests anys l'ha perduda» (SERRAHIMA 1974: 398). Així, Serrahima fa evident l'existència d'un públic que encara «no és format». Amb el fracàs d'aquesta modalitat teatral, Sagarra —en paraules seves al pròleg del tercer

heu fixat quina mena de teatre exigeix el nostre públic? I dic que l'exigeix perquè si així no fos els empresaris no tindrien més remei que complaure el públic...

Espero, no cal dir, l'aparició del primer volum de la vostra obra «magna». Us en parlaré, quan comenci a llegir-la, amb absoluta franquesa i tractaré de transmetre-us l'opinió del grup reduït de catalans que encara s'interessen per les nostres obres.

Agraixo les vostres felicitacions per a l'Any Nou. Encara hi soc a temps a correspondre-us cordialment i a desitjar que aquesta ploma que la vostra mà manté en posició de combat segueixi donant-nos pàgines bones per molts anys.

Us abraça

Xavier Benguerel

volum de les obres completes— «feia un ritorno all'antico» i, així, tornava al poema dramàtic de preguerra, que «fou celebrat per un determinat sector de la crítica» (GALLÉN 1985: 138).

Per a una panoràmica de la producció teatral catalana durant la dictadura franquista, vegeu Enric Gallén (1985). El teatre a la ciutat de Barcelona durant el règim franquista (1939-1954).

[11]

París, 12 abril 1952

Senyor Xavier Benguerel

Estimat amic:

No vull trigar més a respondre a la vostra del 27-XII-51 que em sembla que és la darrera que vaig rebre. I així aprofitaré l'ocasió per demanar-vos de dir al nostre estimat Guansé, el més ràpidament possible, que avui, 12 abril, encara no he rebut la seva obra;⁶³⁴ que reclami allà on calgui a Xile, que em digui on puc reclamar a París;⁶³⁵ però, sobretot, que li escriuré immediatament així que l'hagi rebuda, però que abans la llegiré en menys d'un parell de dies. És a dir, que la llegiré de seguida i li escriuré en havent-ne acabat la lectura. Tranquil·litzeu-lo pel que es refereix a mi, encara que estarà intranquil pel retard del correu.

Bé, ja haureu vist el vostre llibre. Lamento que l'amic Queralt hi hagi posat aquell anunci al darrere;⁶³⁶ jo no en sabia res, ell no em consultà; així que vaig rebre el volum em vaig precipitar a escriure-li dient-li que tragués l'anunci; ja era tard. Crec, però, haver aconseguit que el tregui dels exemplars destinats a vós, encomanats per vós. Si voleu us oferiré una compensació: si en el meu llibre, pròxim a publicar-se, restés una pàgina en blanc, hi podríem anunciar els dos llibres publicats d'ençà de la nostra represa a França: el de Carner i el vostre. És tot el que us puc dir d'una cosa feta contra el meu gust i voluntat. Queralt és a Perpinyà, jo a París; per certes coses de la impressió dels llibres és difícil que jo hi pugui intervenir a temps. Impremta, administració, divulgació, propaganda, etc., són coses seves; jo, tal com fèiem a Barcelona, m'ocupo de la direcció literària i prou.

Queralt em diu que la vostra novel·la agrada molt, la gent la troba bonica, mengívola. Jo me n'alegro, li recomano que hi faci propaganda, que procuri que esdevingui un èxit de venda (literari ja ho és) perquè creieu que ens convé un èxit editorial. Vós sabeu prou

⁶³⁴ *Laberint*. Benguerel telefona a Guansé el 16 d'abril per avisar-lo.

⁶³⁵ Guansé fa les reclamacions oportunes i escriu a Puig el 16-IV-1952 indicant-li amb detall (i preocupació) els tràmits que ha de fer a París per provar de recuperar l'original de l'obra.

⁶³⁶ Puig, absolutament insegur i sabent la reacció que provoca entre els exiliats, s'avança a la reacció furiosa (que mai no arriba) de Benguerel i li demana disculpes per l'anunci —al final de *L'home dins el mirall*— de la publicació del primer volum d'*El pelegrí*.

els mèrits i qualitats de l'obra de Josep Carner *El Ben Cofat...* però el nostre públic la troba *estranya*, difícil de comprendre, no hi acaba d'entrar. En fi, rellegant la vostra carta, que tinc davant dels ulls, trobo això: «Els catalans viuen distrets i saben ben poc de llegir». ¡Que és just! ¡I com penso el mateix! Però si vós féssiu el miracle... Jo no crec que el pugui fer amb la meva novel·la: és massa llarga, dura, poc falaguera per als catalans, i, sobretot, ¿qui jutjarà per una primera novel·la, una «suma» de deu que trigarà anys a ésser publicada enterament? La meva sola alegria, avui, és que ja la tinc acabada del tot.⁶³⁷ En un país d'edicions normals, com França, Estats Units, etc., podria publicar-se en quatre o cinc molt grossos volums i en un any o dos de temps. Aleshores la visió del conjunt no es faria esperar i els judicis podrien venir. Però en català... I des de l'exili, i havent de passar a l'interior clandestinament, i sense premsa nostra, i sense una crítica lliure ni coratjosa, i amb el clima de ressentiment propi de l'exili, ¿què voleu que pugui esperar? Foll d'haver viscut quatorze anys en la creació d'una obra de quinze o setze volums destinada a caure en un pou de silenci, envoltada d'indiferència quan no d'hostilitat. I ara, a propòsit d'això meu, però també de tantes altres coses dels catalans, em venen a la memòria unes paraules de Salvador Madariaga,⁶³⁸ suposant que els catalans som els veritables Quixots de l'Espanya moderna. Jo, però, dic: «Uns quants catalans només enmig d'un poble de Sanxos de la indústria que s'enriqueixen amb l'*estraperlo* de l'època dictatorial».

En fi, estimat Benguerel, parreu de seguida a Guansé. A vós abraçades i felicitacions del vostre,

Joan Puig i Ferrerter

⁶³⁷ Això, no obstant, Puig revisa incansablement *El pelegrí*, manuscrits del qual dona a Obiols i a Corredor perquè els corregeixin.

⁶³⁸ Salvador de Madariaga (1886-1978) és escriptor i polític —que ocupa diversos càrrecs durant la Segona República Espanyola.

[12]

Santiago, 20 maig 1952

Senyor

J. Puig i Ferrer

París

Estimat amic:

Gràcies per la vostra carta del 12 d'abril. Quan la vaig rebre em vaig posar immediatament en contacte amb l'amic Guansé. Sé que us va trametre per correu aeri la seva novel·la, que va rebre una carta vostra en la qual li anunciàveu que l'havíeu rebuda i que esperàveu llegir-la per a fer-li conèixer la vostra opinió. Segons em va dir encara ahir, no havia rebut aquesta carta que li havia estat promesa.⁶³⁹

Avui mateix he escrit una carta a l'amic Queralt lamentant el seu obstinat silenci.⁶⁴⁰ No sé res d'ell d'ençà del 29 de gener, és a dir, han passat gairebé quatre mesos durant els quals jo li he adreçat almenys dues cartes. Tan sols vaig rebre per correu aeri i a mitjans de febrer dos exemplars del meu llibre. Ignoro, tal com avui li escric, si m'ha tramès alguns exemplars del meu llibre; si n'ha tramès a n'en Guansé o a mi per a la seva venda a Chile; si n'ha enviat a alguns amics la llista dels quals ressenyava en una carta meva... En fi, ja podeu comprendre, li dic, que també l'autor s'interessa pel seu llibre. Llevat les vostres paraules amables «Queralt diu que la vostra novel·la agrada molt; la gent la troba bonica, mengívola», no he sabut ni una sola paraula de la impressió bona o dolenta que hagi produït *L'home dins el mirall*. Ningú no ha acusat recepció de l'exemplar (edició especial) que vaig demanar a Queralt tingués cura de trametre en nom meu (un exemplar era destinat, és clar, a vós). Espero que la meua carta d'avui tindrà més sort.

No calia pas que us excuséssiu perquè a la coberta del meu llibre s'hi anunciés la vostra obra. Us confesso lleialment que no em va cridar gens ni mica l'atenció ni que, després de la vostra carta, trobi cap objecció a fer-hi. Al contrari, ho trobo normal. Per tant no insistiré sobre un detall que veig que us preocupa i que no val la pena. No cal que en

⁶³⁹ Malgrat que Benguerel comenta a Puig que Guansé no ha rebut la valoració de *Labyrinth*, el cert és que Guansé la rep en una carta de Puig del 28-IV-52. Tot i que és cert que Guansé rep tan sols la còpia de l'epístola, el 5-V-52 respon a Puig que li plau l'anàlisi que fa de la seva obra.

⁶⁴⁰ Els epistolaris de Queralt s'entrecreuen sovint amb períodes de silenci que es deuen a les múltiples tasques que desenvolupa l'editor i al fràgil estat de salut de la seva esposa.

parlem més i tant de bo que el fet d'anunciar-la hagi despertat un viu interès entre els futurs lectors.

¡Tots els vostres comentaris entorn de la vostra pròpia obra em semblen tan justos! I com que no ens podem refiar de la justícia ni gairebé dels miracles, no tindreu més remei que esperar llargament l'aparició total de la vostra novel·la. No crec, honestament, que els catalans es deixin commoure per cap fet d'ordre cultural. «Ailleurs» no són, em penso, millors que aquí (són pitjors). L'obra està, de totes maneres, enllestida i això, per a vós, íntimament si més no, té un gran valor. Espero llegir-ne aviat el primer volum i escriure-us sincerament el meu parer.

Espera les vostres notícies i us saluda amb afecte,

Xavier Benguerel

[13]

Santiago, 2 febrer 1953

Sr. Joan Puig i Ferrerter,

París

Benvolgut amic:

Gràcies pel vostre llibre i la dedicatòria. No us havia escrit abans perquè fa un mes que he tornat de Barcelona.⁶⁴¹ També vaig ser a Perpinyà on vaig passar hores cordialíssimes amb l'amic Queralt. En arribar de nou a Santiago, en Guansé em va passar el vostre exemplar, però feines atrassades al laboratori,⁶⁴² quantitat de cartes a contestar, i el rigor de l'estiu que no estimula ni el desig d'escriure ni llegir, m'han fet postergar la lectura del vostre llibre. Val a dir també que la vostra obra m'inspirava en principi tant de respecte com —us seré ben franc— de prevenció. Una obra que s'anuncia en deu volums de més de cinc-centes pàgines ha de suscitar, forçosament, crec jo, els dos sentiments anunciats. No podia, doncs, començar-ne la lectura sense fixar[-hi] la meva atenció, ni dedicar-hi un interès especial.

Després de la lectura d'*El pelegrí apassionat*, sospito que ningú no s'aventurarà a emetre un judici categòric ni fins i tot si us concedeix l'ample marge de confiança que aquest volum per la seva extensió ja reclama en part i que deu obtenir dels seus lectors.⁶⁴³ El punt de partida (555 pàgines) cert que no és irrisori i de mi us diré que m'ha deixat amb

⁶⁴¹ Com assenyala Bacardí (2016: 115), el retorn de Benguerel «va ser gradual, amb diversos viatges d'anada i de tornada» Vers la tardor de 1952 —des de mitjan setembre i fins al Nadal— visita Catalunya, abans de retornar-hi definitivament el 1954.

⁶⁴² A Xile, Benguerel «va muntar-hi un laboratori farmacèutic i va prosperar-hi econòmicament» (BACARDÍ 2016: 115). El Laboratori Benguerel SL, que li reporta grans beneficis econòmics, els quals li permeten de dedicar-se professionalment a la tasca d'escriptor. Com recull Busquets i Grabulosa en una nota (1996: 72), «Don Antoni Pi, un dels potentats de la colònia catalano-santiaguina, li va oferir [de fer-se] socis i un cop de mà econòmic per començar, mentre esperaven una petita herència de la seva muller. Salvador Allende, aleshores Ministro de Salubridad, li va atorgar els permisos i així s'inaugura el laboratori Benguerel & Pi, Ltda. [...] Les coses no van anar gens bé de bon començament i aviat el senyor Pi volgué ser reemplaçat pel doctor Pompeu Pasqual, el qual empra el nom de la seva muller, Busquets. Així, el laboratori passa dir-se Benguerel y Busquets, Ltda.»

⁶⁴³ El cert és que la crítica no fa vàlida la premonició de Benguerel, ans al contrari: els escriptors catalans jutgen mordaçment *El pelegrí* i gairebé sempre fan caminar pel mateix sender crític la vida i l'obra de Puig.

ganes de llegir *Homes i camins*.⁶⁴⁴ Trobo que les vostres dots de narrador han assolit una envejable maduresa. L'estil, gens enfarfegat, és llisquent, serveix les intencions de l'autor, i si a moments s'abranda i esclata és perquè l'acció exigeix aquest to. Potser, pel meu gust, hauria hagut de suportar esporgaments ací i allà quan es tracta d'arguments que ja han estat anunciats, però donada la vastitud de l'obra qui sap si convenia fixar plenament l'atenció del lector sobre fets i característiques que adquiriran singular importància en el curs de l'obra. Per tant no subscriuria encara la meva impressió. L'audàcia de l'autor es fa evident sense escamoteigs. Si refereix el gènesi de l'obra a una obra seva anterior i reincideix en proclamar-ho, ho fa sense falsa humilitat i —¿per què no dir-ho?— amb l'orgull de creure honestament que la seva obra mereix aquesta actitud. No hi ha per tant engany. El joc és net. L'heroi que inicia les seves aventures en aquest primer volum proclama a grans veus que és fill, el fill, d'aquella obra, i promet ser-ne mereixedor. Es fa simpàtic pel que té de dreturer, de somniós, d'arrauxat. Una adolescència intel·ligent formada gairebé per instint a ple camp, no podria oferir-se —si no fos per error— amb altres atributs ni amb un altre temperament. Crec que la segona meitat del volum és superior a la primera, però és lògic que així sigui; i superior també pel meu gust, a la «Introducció general».⁶⁴⁵ Però no estaré segur de la meva opinió fins i tant no haver llegit l'obra completa. Accepteu, doncs, aquesta opinió d'avui simplement a compte d'inventari.⁶⁴⁶ De moment amb aquesta obra d'una extensió única en la literatura catalana i que deu tenir poques competències en d'altres literatures, ja us heu guanyat una part del nostre sufragi; confiem que no hi haurà regateig sinó reiteració.

Felicitats per a vós i per l'amic Queralt. Us saluda amb afecte,

Xavier Benguerel

⁶⁴⁴ Segon volum del cicle d'*El pelegrí*, publicat el 1952.

⁶⁴⁵ Sobre la introducció del cicle d'*El pelegrí apassionat*, cf. nota 170.

⁶⁴⁶ Nota de Puig al marge, dirigida a Queralt: «¡A compte! ¡Inventari! ¡Així parla el comerciant! ¡Després farà el balanç! El saluda, J. Puig i Ferrer».

[14]

París 8 de juny del 1953

Senyor Xavier Benguerel

Benvolgut amic: Fa pocs dies vaig escriure al nostre amic Guansé. Li donava bons records per a vós.⁶⁴⁷ La vostra darrera em vingué a la mà tot buscant la seva. Avui, per fi, corresponc a la vostra tan amable. Ja era hora; tot i el retard no us penseu pas que us oblidí.

Per Queralt us vaig fer enviar *Homes i camins*, segon llibre de la sèrie. Si l'heu rebut, us prego de parlar-me'n amb la mateixa franquesa, i sense compliments, que és el millor a fer entre nosaltres. A darrers del 1953 rebreu el tercer llibre *Janet imita el seu autor*. Em cal anar de pressa a publicar volums si em vull veure tota l'obra impresa abans de morir. Perquè seran 12 volums i no pas 10. La darrera part, o sigui *Els desgreuges*, en té 3, ja completament acabats. Penseu que estic extenuat, que malaltejo fa temps, que el passat hivern vaig arribar a espantar-me i no us estranyareu que parli de por de morir sense veure publicada tota l'obra. En fi, serà el que Déu vulgui.

D'*Homes i camins* no us en parlaré pas, per ara, que el llibre parli per mi en bé i en mal, només us diré que Janet vol anar a l'aventura per França i amb Josep, com va fer el seu autor i que —¿potser us hi haureu fixat?— tot i l'atracció que les dones exerceixen damunt seu, tot i l'aventura d'amor que li promet, gairebé, la muller del senyor Roger, ell prefereix l'aventura dels camins i renuncia a la senyora Roger de por que no s'entranqui en el seu destí. En el 3r llibre veureu com la cosa es fa complexa i ambigua, i com es va dibuixant la *trinitat* autor-Janet-Josep que, si no m'erro, serà l'originalitat i l'encís de l'obra en conjunt. I ja un crític meridional que coneix bé el català ha escrit que comença a veure en Janet i Josep Don Quixot i Sanxo Pança, cosa que no em desplaui, perquè, en el fons, ha endevinat el meu pensament. Però encara no ha vist la misteriosa ambigüitat Janet-Josep-autor. I prou de mi, per avui.

¿I què feu vós? ¿Trebal·leu gaire com escriptor? Així ho desitjo per bé de les lletres catalanes. ¿No ens donareu una altra novel·la, a Proa? No trobem novel·listes catalans. Els de l'interior se'ns refusen per por de figurar en una editorial que tenen per

⁶⁴⁷ Es refereix a la carta que envia el 4-VI-1953, en què Puig desitja «Bons records a Benguerel i a vós [Guansé] les millors abraçades».

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

clandestina. De l'exterior no en surten. Sobre això, digueu a Guansé que us deixi llegir la meva darrera carta, allí ho trobareu tot ben explicat.⁶⁴⁸

Bé, amic meu, bones abraçades i no m'oblideu com no us oblida gens el ben vostre,

Joan Puig i Ferrerter

Gentil, Janet, Josep, Puigeliu, Llavaneres, Balsareny, etc., esdevenen grans figures en volums successius, junt amb altres que anireu coneixent.⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ Es refereix a la carta a Guansé del 4-VI-1953.

⁶⁴⁹ Nota al marge.

TESTIMONIS EPISTOLARS DE LES COL·LABORACIONS

NO DUTES A TERME

JOAN PUIG I FERRETER – VENTURA GASSOL

[I]⁶⁵⁰

París 5 agost del 1949

Estimat Ventura,

Amb en Josep Queralt, que aquests dies és a París, a casa meva, anem a reprendre, a França, les Edicions Proa i particularment la col·lecció de novel·les «A Tot Vent». Ja tenim alguns dels elements necessaris, tots els plans fets, i ara anem acoblant els nostres antics col·laboradors.⁶⁵¹ Jo desitjo que tu hi siguis. Pensa quina alegria em donaries si et decidissis a escriure, per a nosaltres, una obra de mena novel·lística. Però si això no fa per a tu, en podries traduir alguna de les millors novel·les de Ramuz, pròpiament novel·la. És un autor que jo pensava ja donar en català, a les nostres edicions, quan es produí el nostre desastre nacional.⁶⁵²

Ara tu tens la paraula, amic. T'advertiré, però, que en Canyameres⁶⁵³ i els *canyameristes* posaran tota llur baixesa en moviment per tal d'impedir la represa de Proa, o, si més no, per entrebancar-la, desacreditar-la,⁶⁵⁴ minimitzar-la, etc. Ara veurem —veuré jo— on són els amics i on els enemics, on els coratjosos i els covards, on els esperits lliures i on els intimidats.

Obre els ulls, Ventura. *Ganyota*⁶⁵⁵ —oh, ¿que li escau aquest nom?— va a Espanya sempre que vol amb el passaport regular de Franco, un passaport permanent que és un *paspartout*; hi passa el que vol d'anada i de tornada; té *vora alta* a l'Ambaixada i Consolat espanyols; fa treure passaports de Franco a qui li convé, i mentre tu cantes la mà del pobre Companys, ell propaga la nova d'un sonet teu al mariscal Pétain,⁶⁵⁶ i que la

⁶⁵⁰ Lletre manuscrita conservada al fons Ventura Gassol (ANC).

⁶⁵¹ A Barcelona, Proa publica el recull poètic *Mirra* (1931).

⁶⁵² Charles Ferdinand Ramuz (1878-1947), escriptor suís. Malgrat l'anhel de Puig, Edicions Proa no publica mai una traducció al català de Ramuz.

⁶⁵³ Ferran Canyameres; per la relació amb Puig, vegeu § 2; 1a part.

⁶⁵⁴ (sic) *desacretir-la*.

⁶⁵⁵ Ferran Canyameres; per als diferents noms amb què Puig s'hi refereix, cf. nota 163.

⁶⁵⁶ Henri Philippe Pétain (1856-1951). Considerat heroi de guerra arran de la Primera Guerra Mundial, les accions que dugué a terme durant la Segona provocaren que fos jutjat per alta traïció.

secretaria de Pétain, a Vichy, et dona les gràcies així: *A Mademoiselle (o a Madame) Ventura Gassol* etc. ¿I com en tindria notícia jo si no l'hagués escampada ell, el miserable *Ganyota*? Tal és l'home per qui t'has apartat de mi. Com en els temps de l'ocupació alemanya, que ell feia *marché noir* amb els alemanys, com quan em feia escriure pels Ballbé —encara guardo la carta— l'amenaça de denunciar-me a l'Ambaixada i al Consolat espanyols, avui, l'home del Comitè de Cultura Catalana, l'ex-secretari dels Jocs Florals, està sota la protecció de Franco tot fent el patriota català.⁶⁵⁷ I els badocs catalans, i altres que es perden per massa vius, li fan el bell costat ells sabran per què.

Obre els ulls, Ventura, finalment. Siguem homes enmig de mil titelles catalans. Siguem autèntics humilment, cristianament i no vulguem aparèixer com no som. Tornant a les Edicions Proa et voldriem entre els nostres col·laboradors. Però no sols de nom. És el desig meu i el d'en Queralt que em prega de saludar-te afectuosament. Donar-nos el nom, i mai no res de teu, com dius que faràs amb l'editorial de *Ganyota*,⁶⁵⁸ pensa que no ens podrà satisfer.

Espero la teva reacció profunda i no paraules. Amb això i els millors afectes a Lucia, t'abraça el teu,

Joan

PS. No t'espanti el llibre de *Ganyota* contra mi.⁶⁵⁹ Un mal escriptor, doblat d'un mal d'home no farà ningú immortal. Quatre dies de vent i prou.

⁶⁵⁷ Puig acusa repetidament Canyameres de servir-se de l'empara del règim franquista per fer *marché noir* amb l'exèrcit alemanya a França (vegeu § 2; 1a part).

⁶⁵⁸ Editorial Albor, «créée [l'any 1942] dans le but d'organiser de futures publications en Catalogne» (LLOMBART 2006: 150); publica fins a 1948 llibres de bibliòfil amb tiratges curts (SAURET 1979: 245).

⁶⁵⁹ *El gran sapastre* (cf. nota 178).

[2]⁶⁶⁰

Les Sablons

4.IX.1949

Estimat Joan,

Estic molt content de la nova que em dones en la teva darrera, referent a les Edicions Proa. Us hi acompanyo amb els meus millors vots. Quan escriguis a l'amic Queralt, digue-li així mateix, agraeix-li la seva salutació i saluda'l també de la meva part amb el mateix afecte de sempre.

Em dius que et donaria una alegria si jo fos dels vostres, en aquest cas escrivint alguna cosa de caràcter novel·lístic, o traduïnt si no algun autor (Ramuz p. e.). Ja hi pots comptar.⁶⁶¹ ¿Com vols que no et dongui el nom per a una cosa teva i fins l'esforç que em pugui costar fer-vos una traducció? Amb tu ja fixarem l'obra i l'autor quan jo vingui a París, ja que tu no pots venir als Sablons,⁶⁶² com hauria estat el nostre plaer. Més endavant, si hi teniu interès, us escriuré tres contes. No et dic de fer-ho ara perquè vull acabar les coses d'originals que tinc entre mans. La traducció sí que us la faré així que ens posem d'acord.

També estic molt content que m'hagis demanat si volia col·laborar amb vosaltres, cosa que em permetrà demostrar públicament que estic amb tu com sempre i demostrar-t'ho a tu, ja que d'altra manera no em creus.⁶⁶³ És veritat que la mesura exacte del seu talent d'artista un escriptor la dona en prosa. Una confirmació d'això la tenim en tots els pobles que, primitivament, gairebé sempre s'han expressat en forma poètica i que no arriben a la prosa que quan ja són fets i grans, madurs.

No em felicitis, Joan, pel meu treball. Aquests darrers temps no he fet gran cosa. Pensa que fins ahir no hem estat mai sols. Hem tingut el Claude⁶⁶⁴ i els seus dos amics

⁶⁶⁰ Lletra manuscrita. Se'n conserven dues còpies: una al fons Joan Puig i Ferrer de l'AHT i una al fons Joan Puig i Ferrer de la BC.

⁶⁶¹ Charles Ferdinand Ramuz (cf. nota 652).

⁶⁶² Finca Les Sablons de Gassol, a Saint-Martin-le-Beau.

⁶⁶³ Sobre la relació Puig-Gassol, Fort i Cogul relata (1979: 294-297) com Puig acaba considerant que Gassol l'ha «fallat i ferit profundament» (PUIG 1975: 415). A les memòries, Puig escriu que «dues persones m'han fallat i ferit profundament»: Gassol i Carner (cf. nota 159). Fort i Cogul adverteix que «seria curiós d'establir la gradació descendent dels qualificatius d'amic estimat, admirat i d'home i extraordinari que li aplica el 1943, fins al covard de 1949 (FORT I COGUL 1979: 297).

⁶⁶⁴ Fill de Lucie Wild (Lucia), esposa en segons núpcies de Gassol.

de Suïssa i el mateix dia que aquests se n'anaven, ens arribaven els amics Deauville⁶⁶⁵ i altres dos amics de Bèlgica. Ja pots suposar, doncs, el que ha passat. Hem fet diversos viatges que m'han recordat més d'un cop els que férem, un dia amb tu i l'Espanya.⁶⁶⁶ Jo els he aprofitat per plomejar una sèrie d'articles que publicaré a *Novedades*⁶⁶⁷ de Mèxic i que aprofitaré també, passats al francès, per a *Formes et couleurs*⁶⁶⁸ o per *Suisse contemporaine*⁶⁶⁹ de Lausanne. Així no tot serà perdut. En tinc ja quatre d'esbossats: «La casa de Rabelais», «La tomba de Ronsard» —aquest et serà dedicat—, «La col·lecció de pintura de Villandry» i «La tomba d'Agnès Sorel». Amb això a més a més d'ajudar-me a mantenir el contacte amb les publicacions on col·laboro m'ajudaré també a rescabalar-me dels viatges i del que ens ha costat el Citroën que tenim fa dos mesos i que la Lucia duu com un àngel. Malgrat que feia cinc anys que no havia tocat el volant, l'ha reprès amb una rapidesa magnífica. T'ho dic pensant en algun viatge que havíem projectat amb tu i que no havíem arribat a realitzar i que ara podríem fer. Ja ara podríem.

M'havia oblidat de parlar-te, i ho faré quan ens veurem, de la possibilitat de donar en les vostres Edicions, algun llibre de Mèxic. T'ho dic perquè si arribo a lligar tots els caps, com espero, i a fer signar un acord entre un editor suís un mexicà, cosa que va per bon camí, farem una sèrie de publicacions de cosa mexicana a Genèva.⁶⁷⁰ Hi ha tres o quatre llibres de llegendes maies i asteques que podríem, tal vegada, interessar-vos. ¡Ja te'n parlaré!

⁶⁶⁵ Max Deauville, pseudònim de Maurice Duwez (1881-1966), metge i escriptor belga en llengua francesa. L'amistat que estableix amb Gassol i amb Francesc Macià dona lloc a l'obra *Notes sur la Catalogne* (1931).

⁶⁶⁶ Josep M. Espanya i Sirat (1879-1953). Gassol i Espanya, ambdós com a consellers, coincideixen al segon govern de Lluís Companys (1936-1939).

⁶⁶⁷ *Novedades*, periòdic mexicà que, sota la direcció de Fernando Benítez (1912-2000), publica setmanalment un suplement literari i cultural: «Mèxico en la cultura». A propòsit d'aquesta secció, vegeu Manuel (2015).

⁶⁶⁸ *Formes et couleurs : revue d'art et d'élégance* (1939-1955). Nascuda a Lausana, continua més endavant l'activitat a Ginebra. Publicació eclèctica, a les pàgines de la popular revue s'hi barregen belles arts, literatura, història, moda i turisme. Per a una anàlisi sumària de *Formes et couleurs*, vegeu Corsini (1993) i Fornerod (1993).

⁶⁶⁹ *Suisse contemporaine* (1941-1949). Sota la direcció de René Bovard (1917-1989), la revista, d'un marcat caràcter antifeixista, neix com a reacció als fets de la Segona Guerra Mundial. Per a una anàlisi de la revista, vegeu Bays & Corajoud (2010).

⁶⁷⁰ Gassol manté una estreta relació amb Suïssa i Mèxic. L'any 1941, durant l'ocupació nazi a França, és detingut i empresonat i quan és alliberat, s'exilia a Lausana (Suïssa), mentre la seva dona Esperança Galofré i els seus dos fills Abel i Albert es traslladen a Mèxic. A més, l'any 1927, després dels Fets de Prats de Molló, Gassol havia viatjat amb Francesc Macià per Amèrica (Argentina, Uruguai, Xile, Estats Units i Cuba), després d'exiliar-se a Bèlgica, per internacionalitzar el conflicte català.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Em fa impressió saber-te treballant ja en el darrer llibre de la teva novel·la. Que sentis present en tu l'esperit d'aquell versicle que hem comentat més d'una vegada amb tu, pensant en aquest moment suprem del teu gran, ingent esforç: *meditavi vias meas et converti pedes meos in testimonia tua.*⁶⁷¹

La meva dona us agraeix les vostres salutacions i em prega que us adreci les seves i ben afectuoses. Jo us abraço. Teu,

Ventura

Eva, et felicito per l'èxit que has tingut en els estudis. Ja veus que tinc un ocellet que m'ho diu tot. Adeu.

⁶⁷¹ Salm 118:59-60: «Cogitavi et converti pedes meos in testimonia tua»; «examino els meus camins perquè els meus peus no es desviïn del teu pacte.»

[3]⁶⁷²

París, 13 novembre del 1949

Estimat Ventura:

Ja veus que no em faig esperar. De seguida em comprendràs la raó. Primer de tot, però, t'agraeixo que et faci goig de col·laborar a Proa. Després que em vulguis fer el retrat. Si em fas gaire bonic, no seré jo. Si em poguessis fer exacte, que en dubto, no seria gaire bonic. Però com que en tot retrat d'aquesta mena s'hi veu més el retratista que el retratat, tira endavant si la cosa no resta en projecte com passa sovint. Et repeteixo: agrait per la teva intenció.

Anem a Proa. Sols publicarem novel·les. No proses líriques, ni estudis, ni assaigs. Pel teu llibre original farem una excepció, el publicarem ben contents. I si després en venen altres volums, com em deixes entendre, em penso que farem igual. Per la traducció d'una novel·la no hi corris. La reparació de Proa veig que es va retardant més del que jo em creia i voldria. No em vull comprometre doncs amb ningú que no hagin sortit quatre o cinc volums nostres, prova d'una regularitat normal. A més, tenim en cartera un Dickens, molt bo, per Josep Carner, una traducció de Just Cabot,⁶⁷³ un Maupassant de no recordo qui,⁶⁷⁴ i naturalment, el meu *mamotreto*.⁶⁷⁵ Però com que la teva obra original caldria que la fessis, posa't-hi de seguida, sense perdre temps. Per la traducció de la novel·la crec més prudent esperar. L'amic Queralt no corre tant com jo em pensava. Quant a mi, tinc a punt de publicació vuit volums de la meva obra. Alguns de mil pàgines a màquina. És espantós imaginar com es publicarà aquesta muntanya novel·lística. El desè, que espero acabar per Any Nou, si Déu em dona bona salut, serà el més llarg. No hi corro, domino excitació mental, emocional, etc. Veig que l'art si com principi és *inspiració*, impuls, cal que es faci després paciència, serenitat i molt, també, tranquil·la tenacitat. De manera que els bons i bells consells que tu em dons per aquest desè,

⁶⁷² Lletra manuscrita, sobre un full amb la capçalera d'Edicions Proa amb l'adreça Barcelona-Badalona, conservada al fons Ventura Gassol (ANC).

⁶⁷³ Com a director d'«A Tot Vent» a Catalunya, Puig acorda amb Carner la traducció d'algunes obres de Dickens. Aquesta traducció i altres originals se salven i Proa en té els originals a disposició a l'exili (cf. nota 232).

⁶⁷⁴ A Catalunya, Proa publica dues obres de Guy de Maupassant: *La Casta Tellier. Les germanes Bondoli. Bola de Sèu* (1930), traducció de Domènec de Bellmunt, a la sèrie «Històries curtes» i *Bell amic* (1931), traducció de Domènec Guansé, al n. 40 d'«A Tot Vent».

⁶⁷⁵ *El pelegrí apassionat* (dotze volums, 1952-1977).

que t'agraeixo molt, s'acorden tant amb el que jo vull fer, i em sembla que faig, que si m'haguessis vist i escoltat per dins potser: «¡Quina alegria tinc d'haver tan bé coincidit amb el Joan!» Si, mai, m'adono de què no puc ésser lleuger, precipitat, ni complaent amb aquest final, sinó exigent, pacient, greu. *Non è buono che l'artista sia soddisfatto de se stesso*, diu Lleonard da Vinci. Veig que aquest desè és l'estàtua del pedestal i això és seriós. No hi corro, doncs. Morosament m'hi delecto.

¿És a dir que fas de pagès? No t'hi sé veure. Però si tu ho dius... Molt m'agradaria venir a parlar uns dies amb tu, però la Clotilde té una petita bronquitis, a més d'altres *malaises*, i està en mans del metge. L'Eva fa un curs d'estudis i té classe diària. Hauria, doncs, de venir jo sol. ¿Què et sembla? Si el temps no es posés massa fred o humit potser sí. Faria sis capítols que em deixarien la *cosa* en un punt crucial (com diria l'incommensurable Carles Pi i Sunyer), o amb les espases altes, com entre Don Quijote i el *vizcaíno*,⁶⁷⁶ o amb un acord en suspens, i llavors m'arribaria a Sablons per a una setmana de repòs ben guanyat, i de fruïció amical. Però la *cosa* manarà i no jo. En fi, ho veurem, i sempre molt agraït.

Agraeix de part nostra a Lucia totes les bones coses que ens desitja, dona-li⁶⁷⁷ les nostres més afectuoses expressions, comença tu el primer volum dels cinc que projectes, les muses et siguin propícies, a mi no em tinguin en descuit, el *fermier* no abusi massa de la teva cortesana generositat i amb això t'abraça fortament el teu invariable,

Joan de la Selva

⁶⁷⁶ *Entremés del vizcaíno fingido* (1615), de Miguel de Cervantes.

⁶⁷⁷ (sic) *dona-la-hi*.

[4]⁶⁷⁸

París 27 juny 1950

Estimat Ventura

Gràcies pel teu telegrama i també per la teva salutació des de Prada. Tu sempre tan *caballero*. A propòsit de les Edicions Proa et voldria demanar que ens fessis un llibre el títol del qual (que m'agradaria que portés) ja et dirà tot el que pot contenir.

Ventura Gassol

Vint anys amb Francesc Macià (o els anys que fossin)

¿La veus la importància, fet per tu? El Pep⁶⁷⁹ a qui vaig comunicar la idea i el títol, de seguida, amb el seu flat, va preveure el gran èxit que la cosa tindria segurament. Per ésser un llibre històric, europeu, propi dels nostres temps exigents en ciència, art, i en història no hauria de tenir res d'apologètic ni menys de *mític*; hauria d'ésser un llibre de *memorialista*, com si diguéssim, un llibre d'aquests en els que excel·leixen francesos i anglesos quan escriuen sobre un home i sobre un període tal o tal del seu poble. En fi, un document vivent fet per qui l'ha viscut.

¿Què te'n sembla? ¿Ens el voldries fer? ¿El podríem anunciar? Tu tens la paraula. Com que el llibre es vendria i tu tindries el 10% sobre la venda crec que et donaria un bon resultat. A més jo sempre he pensat que un poeta, per poeta que sigui, és bo que deixi algun o alguns llibres de prosa que donin la mesura del que és. Pensa en la prosa de Verdaguer. T. S. Eliot té uns assaigs magnífics, d'un gran valor, que el posen entre els millors assagistes del nostre temps. N'he llegit un volum traduït al francès i n'estic entusiasmat.⁶⁸⁰ ¿I què et diré de Paul Valéry que no sàpigues? A més que és hora que et posis a treballar. El temps se'n va. ¡Ai las!, *nous nous en allons*, com diu Ronsard.⁶⁸¹

Jo acabaré aviat la meva obra. Publicada a la biblioteca «A Tot Vent» i en volums molt gruixuts, d'unes 400 pàgines espesses i en caràcters petits, he calculat que no faria pas menys de 15 volums. Després ocuparé el temps corregint-la amb tot escrúpol. Fent

⁶⁷⁸ Lletra manuscrita conservada al fons Ventura Gassol (ANC).

⁶⁷⁹ Josep Tarradellas (1899-1988).

⁶⁸⁰ *Essais Choisis* (1950), traducció d'Henri Fluchère de l'original anglès *Selected Essays, 1917-1932* (1932).

⁶⁸¹ Fragment del poema «Sonnet à Marie», de Pierre de Ronsard (1525-1584): «Le temps s'en va, le temps s'en va, ma dame | Las ! le temps, non, mais nous nous en allons, | Et tôt serons étendus sous la lame».

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

algun vers i un assaig de tipus *filosòfic* (excusa'm la parauleta), que es dirà *La possibilitat*, sobre la qual ja tinc bastant d'escrit. Això, i certes notes a uns quaderns d'un *Diari d'un escriptor* (sense dates), del qual ja en tinc 600 pàgines copiades a màquina, i ja no res més.⁶⁸² Però tot això darrer (a part de la novel·la) constituirà el meu repòs fins a l'hora que els ossos em reposaran.

Bé, caríssim, salut i feina et dongui Déu. Abraça la Lucia de part de tots nosaltres i rep les abraçades nostres, com sempre,

Joan

⁶⁸² Es refereix a un recull inèdit de sonets titulat *La complanta de Janet*, un breu assaig inacabat anomenat *La possibilitat* i un dietari editat pòstumament (*Ressonàncies*).

DE JOAN PUIG I FERRETER A ARMAND OBIOLS

I MERCÈ RODOREDA⁶⁸³

París, 8 d'agost del 1949

Estimats Obiols i Mercè:

Amb en Josep Queralt, que és aquests dies a París, a casa meva, anem a reprendre les Edicions Proa, a França, i primer de tot la col·lecció de novel·les «A Tot Vent». Tenim ja part dels elements necessaris, subscriptors, pla d'organització, etc. Ara tractem d'acoblir de nou tots els nostres antics col·laboradors. Hem escrit a Josep Carner,⁶⁸⁴ hem parlat amb Just Cabot,⁶⁸⁵ a qui hem trobat prou independent per assegurar-nos la seva col·laboració. Aquests dies escriurem a Guansé,⁶⁸⁶ Jordana, Benguerel,⁶⁸⁷ etc.

Hem pensat que vosaltres dos no hi podeu mancar. Si vós, Obiols, ens voleu fer alguna traducció (i millor una novel·la original) i si vós, Mercè, recordant que Proa us vingué a trobar a casa vostra per demanar-vos una novel·la,⁶⁸⁸ ens voleu confiar la que actualment teniu entre mans,⁶⁸⁹ la nostra alegria i satisfacció no seran menors que la nostra gratitud. Proa pagarà tots els seus col·laboradors tant com li ho permetin els seus mitjans i sempre en bones condicions.

⁶⁸³ Lletre mecanoscrita conservada al fons Joan Prat, IEC.

⁶⁸⁴ Puig escriu a Carner el 3-VIII-1949 per comunicar-li la represa de l'editorial, després d'haver reprès el contacte epistolar en motiu dels Jocs Florals de París de 1948. Per a la relació epistolar Puig-Carner, vegeu Teixell (2019a).

⁶⁸⁵ En l'etapa a la Catalunya del Nord, Cabot col·labora amb «A Tot Vent» amb la traducció de la novel·la de George Sand *L'estany del diable*, n. 97 (1955) de la col·lecció. Això, no obstant, la traducció estava preparada abans del final de la Guerra Civil (cf. nota 232).

⁶⁸⁶ Puig escriu a Guansé el setembre de 1949 per sol·licitar-li la seva col·laboració, com a escriptor, en el retorn d'«A Tot Vent». Per a la relació epistolar Puig-Guansé, vegeu Teixell (2019d & 2016) i, per a una carta anotada de l'intercanvi, Teixell (2017).

⁶⁸⁷ Puig escriu a Benguerel el 20-XI-1949 per demanar-li un original per a Proa. Per a la relació epistolar Puig-Benguerel, vegeu Teixell (2019d) i Busquets i Grabulosa (1993), que analitza i edita el breu cartei; no obstant això, resten quatre cartes inèdites de l'intercanvi.

⁶⁸⁸ Es refereix a *Un dia de la vida d'un home*, publicada l'any 1934 al n. 70 de la col·lecció «A Tot Vent».

⁶⁸⁹ Malgrat que la publicació no arriba a bon port, Rodoreda havia promès a Puig una obra (cf. nota 254).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

En fi, vosaltres teniu la paraula. Continuar la història de Proa i superar-la per tal de servir les lletres catalanes, l'esperit català des del nostre llarg exili, serà el nostre goig i és la nostra aspiració. Proa no tindrà personalismes. Tota obra d'art que respiri la llibertat de què malauradament avui està privada Catalunya serà acollida per nosaltres amb igual amor. No exclourem ningú que sigui un escriptor autèntic i lliure de pensament.

Esperant la vostra resposta,⁶⁹⁰ l'amic Queralt us saluda amb tota cordialitat i jo us dono la meva abraçada d'amic que sempre us ha estimat i comprès.

Ben vostre,

Joan Puig i Ferrerter

Vostra casa: 66, Avenue de la République, París (11)

⁶⁹⁰ No es conserva testimoni epistolar de la resposta a la proposta de Puig, que es devia produir cara a cara com palesa la carta d'Obiols a Puig del mateix dia, 8 d'agost, en què anuncia que «vindré dimecres [10 d'agost], a les tres —si us va bé. Tinc moltes ganes de parlar amb vós.» En la lletra, anuncia també que Rodoreda no podrà ser-hi perquè «és a Barcelona», «per afers de família» (fons Joan Prat, IEC).

DE JOAN PUIG I FERRETER A MELCIOR FONT⁶⁹¹

París, 8 d'agost del 1949

Estimats Font i Magda:⁶⁹²

Amb en Josep Queralt, que aquests dies és a París, a casa meua, anem a reprendre, a França, les Edicions Proa i sobretot la col·lecció de novel·les «A Tot Vent». Tenim mitjans, subscriptors, la cosa organitzada, etc... Ara acoblem els nostres antics col·laboradors començant per Josep Carner.

Vós, Font, no hi hauríeu de mancar. Continuar la història de Proa i superar-la per tal de servir les lletres catalanes, l'esperit català, serà el nostre goig i és la nostra aspiració. Proa no tindrà personalismes. Tota obra d'art, tot escriptor autèntic, hi seran acollits. Proa pagarà convenientment traduccions i obres originals. Si vós, Font, ens voleu fer alguna traducció de qualitat —parlo de l'obra original perquè com [a] traductor⁶⁹³ ja sé el que valeu— el nostre goig serà gran, com la nostra gratitud.

En fi, vós teniu la paraula. Tot esperant-la, l'amic Queralt us saluda afectuosament, i jo us abraço a Magda i a vós, silenciosament, però amb l'invariable afecte de sempre.

Joan Puig i Ferrerter

Vostra nova casa: 66 Avenue de la République. París (11)

⁶⁹¹ Carta mecanoscrita conservada al fons Joan Puig i Ferrerter, BC.

⁶⁹² Magda Martí i Travé.

⁶⁹³ Anteriorment Font havia col·laborat amb Proa amb les traduccions *Graziella* (1929) d'Alfons Lamartine —n. 8 d'«A Tot Vent» amb pròleg de Puig—, *Viatge al país de les 36.000 voluntats* (1929) d'André Maurois, *Guillem Tell. Adaptació per a infants de diversos moments de la tragèdia d'Schiller* (1929) i *David Golder* (1935) d'Irène Némirovsky —n. 79 d'«A Tot Vent».

DE CARLES PI I SUNYER A PUIG⁶⁹⁴

[I]⁶⁹⁵

París, 26 de març de 1950

Senyor Carles Pi i Sunyer

Benvolgut amic:

¿Sabeu ja que les Edicions Proa van a reaparèixer a França degudament autoritzades pel Ministeri competent? Jo en seré el director igual que n'era a Catalunya. Estem fent la llista d'autors i obres per al prospecte que farem públic aviat. Us vinc, doncs, a demanar la vostra col·laboració com autor. No res més. Per de prompte jo us he posat en llista. Desitjaria, però, tenir el vostre assentiment i, si us fos possible, el títol de l'obra que vós tingueu a bé confiar-nos, de preferència una novel·la. Més tard publicarem altres llibres de diverses menes que no siguin novel·les, però de cop comencem amb la col·lecció «A Tot Vent» on sols volem incloure novel·listes catalans i estrangers.

Si tinguéssiu l'amabilitat de donar-me l'adreça del vostre germà August,⁶⁹⁶ li escriuria en el mateix sentit que a vós.

M'atreveixo a pregar-vos de no tardar massa a respondre'm car l'original dels nostres projectes ha d'anar aviat a la impremta.

Els primers volums de la nostra col·lecció em penso que sortiran durant el present any. Fins ara tenim per col·laboradors segurs Josep Carner, Mercè Rodoreda, Domènec Guansé, Xavier Benguerel, Jordana, Trabal, Armand Obiols, Just Cabot, Ramon Xuriguera, Ventura Gassol i aquest que signa. Em penso que no anireu mal acompanyat. Esperem la resposta d'autors residents a Catalunya.

⁶⁹⁴ Castellanos edita i anota quatre cartes de Puig a Pi i Sunyer. D'aquestes lletres, les dues darreres formen part del present intercanvi (CASTELLANOS 2007). Atès que en la publicació de Castellanos hi ha alguns errors de lectura (oferiran | ofereixen; atentament | molt afectuosament; el | la; d'en | en) i canvis en la puntuació respecte de les epístoles de Puig, es pren l'original per a la transcripció.

⁶⁹⁵ Carta manuscrita conservada al fons de la fundació, FCPS.

⁶⁹⁶ August Pi i Sunyer (1879-1965).

Edicions Proa ofereixen, en els Jocs Florals de Perpinyà, un premi de cent mil francs a la millor novel·la catalana que es presenti a concurs.⁶⁹⁷ Amb aquest premi, debutarem a França.⁶⁹⁸ Us enviarem prospectes al seu temps.⁶⁹⁹

En espera de la vostra resposta us saluda molt afectuosament,

Joan Puig i Ferrerter

La meva adreça i casa vostra:

66, Avenue de la République – Paris (11e)

⁶⁹⁷ Puig cedeix l'import per a l'establiment d'un premi sota el segell editorial als Jocs Florals de Perpinyà de 1950 (§ 4; 1a part). Xavier Benguerel obté el guardó amb l'obra *L'home dins el mirall*, que Proa publica l'any 1951 al n. 94 de la sèrie «A Tot Vent».

⁶⁹⁸ En realitat, Proa reprèn l'activitat a la Catalunya del Nord amb *El Ben Cofat i l'Altre* (1951) de Josep Carner, n. 93 d'«A Tot Vent».

⁶⁹⁹ Es tracta dels primers programes, de l'any 1950, que inclouen una butlleta de subscripció i un pla de publicació inicial (§ 4; 1a part).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

[2]⁷⁰⁰

Londres, 10, abril, 1950

Sr. J. Puig i Ferrer

Benvolgut amic:

He rebut la vostra lletra, en la que teniu la gentilesa d'assabentar-me, de la represa, a França, de les Edicions Proa, i de dir-me si us vull donar alguna obra per a publicar-hi, amb preferència un novel·la. Gran satisfacció em dona, com a català, la nova d'aquesta editorial, queestic segur haurà d'estar ben orientada; i des d'aquest moment us dic que ja podeu comptar amb una obra meva: una novel·la, si ho preferiu així, doncs en tinc una de ja escrita, des de Barcelona, i una que ronda pel cap. Però per a decidir sobre el que sigui millor, més valdrà parlar-ne; i com que jo penso anar a París cap allà el 22-24 d'aquest mes, per estar-hi una setmana, aleshores ens podríem veure. Ja us avisaré quan hi sigui; però de moment, compteu-hi i molt content de què en aquesta hora de depressió surti una editorial d'empenta.⁷⁰¹ Amb en Rovira volíem fer quelcom de semblant —encara que més històric i polític, que literari— però la seva mort ho ha deixat tot dissortadament enlaire.⁷⁰² Us desitjo un bon èxit.

Amb records afectuosos per a tots els vostres, en particular per a les dues filles⁷⁰³ que tant em va plaure el conèixer ací, ben cordialment vostre,

Carles Pi i Sunyer

⁷⁰⁰ Es conserva una còpia manuscrita i una de mecanoscrita de la lletra, ambdues al fons Joan Puig i Ferrer, BC.

⁷⁰¹ Puig subratlla, amb llapis de color vermell, *editorial d'empenta*.

⁷⁰² Antoni Rovira i Virgili (1882-1949). Exerceix com a conseller al Govern de Catalunya a l'exili del president Josep Irla, on coincideix amb Pi i Sunyer i amb Pompeu Fabra, Josep Carner, Joan Comorera i Josep Xirau.

⁷⁰³ Pilar i Eva Puig i Barranco, filles del matrimoni de Puig amb Clotilde Barranco.

[3]⁷⁰⁴

Londres, 25, maig, 1950

Sr. Joan Puig i Ferrerter

Estimat amic:

Perdoneu que hagi trigat més del que creia en escriure aquesta lletra; però havia perdut la vostra adreça, embolicada la vostra entre altres papers, i no ha sortit fins després d'una llarga i pacient recerca. Anem al gra. Tenint que ésser l'obra a base d'un assaig, el seu títol fora: *Puigblanch a Londres* o bé *Els darrers anys de Puigblanch*.⁷⁰⁵ El que us agradi més. Tinc forces assaigs, els uns ja escrits, els altres preparats i amb material recollit; però aquest és el que em plau més, perquè he trobat moltes coses inèdites que permeten reconstruir la vida d'aquest atrabiliari i interessant exiliat del segle darrer, i a més, permeten evocar, amb precisió i emoció a l'ensem, la vida dels emigrats de fa més d'un segle. Si és, però, que us interessés més un tema d'un ordre més abstracte, i no històric, dieu-m'ho francament, doncs puc, amb tota facilitat, canviar-lo, i aleshores us donaria altre parell de títols a escollir; però si fa el pes, ho deixarem amb un Puigblanch.

Amb molts afectes per a la vostra esposa i filles, cordialment us saluda,

Carles Pi i Sunyer

⁷⁰⁴ Es conserva una còpia manuscrita i una de mecanoscrita de la lletra, ambdues al fons Joan Puig i Ferrerter, BC.

⁷⁰⁵ Com assenyala Castellanos (2007: 101), «Pi i Sunyer no va arribar a publicar [l'obra], bé que es conserva en procés d'elaboració, entre els seus papers de la Fundació que porta el seu nom». El títol fa referència a Antoni Puigblanch (1775-1840), polític i escriptor. Castellanos afirma que cal situar Pi i Sunyer «entre els escriptors fascinats pel personatge de Puigblanch, en el qual, potser, s'hi projectaven les frustracions de l'exili» (2007: 101).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

[4]⁷⁰⁶

París, 21 juny 1950

Senyor Carles Pi i Sunyer

Estimat amic:

Gràcies per la vostra lletra. Si vós creieu que l'obra *Els darrers anys de Puigblanc* és prou interessant pel tema i el personatge (deixo de banda el vostre treball d'assagista i historiador, que ja sé que estarà bé), doneu-nos, doncs, aquesta. Sobretot dient-me vós mateix què és la que us plau més, i això és molt a considerar. ¿Quan la podríem tenir? Si veniu a París porteu-me-la. ¿Serà escrita a màquina? Perquè amb el vostre caràcter de lletra els linotipistes francesos no se'n sortirien pas. Penseu que fer compondre text català per gent que ignora la nostra llengua exigeix còpia clara, precisa, amb les menors correccions possibles a mà. És cosa que reclamem a tots els autors. Jo m'he fet copiar a màquina tot el meu.

Estem pendants d'una resposta del gendre de Rovira i Virgili⁷⁰⁷ i de la d'en Carner. En Carner ens dona una obra (el *Misterio*),⁷⁰⁸ però està indecís sobre el títol català que no ens ve i ens fa perdre temps.⁷⁰⁹ Anem a llançar les propostes per a l'any 51, sis llibres. Si Carner i el gendre de Rovira tarden a respondre, hi posarem el vostre *Puigblanc*, que, naturalment, sortiria durant l'any 51. Però com temps ha que ens adreçàvem a ells dos, estem obligats a esperar llur resposta encara un cert temps. Si vinguessin llurs obres, la vostra sortiria entre les sis de l'any 52. Tanmateix, pel que pugui ésser, tingueu l'original a punt per tot aquest any. ¿Us va bé? Per les condicions econòmiques us haureu de posar en relació amb Josep Queralt, el propietari de Proa: 4, Place Cassanyes – Perpignan (P.O.). Jo, ni abans a Barcelona, ni avui, no he intervingut en Proa més que com a director literari.

Us adjunto un Cartell dels Jocs amb el premi de Proa. Si teniu confiança en la vostra novel·la, no vacil·leu de trametre-la als Jocs. El que més el voldria fóra que s'endugués

⁷⁰⁶ Carta manuscrita conservada al fons de la fundació Carles Pi i Sunyer.

⁷⁰⁷ Felip Calvet i Costa (1920-1999).

⁷⁰⁸ Obra publicada per Ediciones Fronda (cf. nota 239).

⁷⁰⁹ Carner comunica el títol per a la versió catalana d'*El misterio* el 22-VI-1950: «Precisament aquest matí, en el qual havia d'arribar la vostra lletra, una mena de llum celestial m'ha donat el títol del llibre: *El Ben Cofat i l'Altre* (si pot ésser, que les majúscules siguin respectades)» (fons Joan Puig i Ferrerter, BC).

el premi un escriptoret de tants dels nostres, per favoritisme, o perquè no hi concursessin obres de qualitat. Vós hi teniu Bosc Gimpera,⁷¹⁰ no us dic res més. Si tinguéssiu el premi, la vostra novel·la sortiria entre els sis llibres de l'any 51, i jo me n'alegraria car literàriament i políticament us tinc més bona voluntat de la que us penseu. Encara sé *distingir* (i vagi la cosa entre nosaltres dos), però, en absolut.

Amb els millors records per a tots els vostres, us saluda afectuosament,

Joan Puig i Ferrerter

⁷¹⁰ Pere Bosch Gimpera (1891-1974). Forma part del consistori dels Jocs Florals de Perpinyà (cf. nota 427).

JOAN PUIG I FERRETER – CÈSAR-AUGUST JORDANA

[I]⁷¹¹

París, 30 març de 1950

Senyor C. A. Jordana

Benvolgut amic:

Aviat al represa de les Edicions Proa a França serà un fet. Editor, Josep Queralt. Director, jo.⁷¹² Tot com abans. Començarem a reprendre la col·lecció «A Tot Vent» a partir del volum 93 on, si no m'erro, s'hagueren d'aturar.⁷¹³ Novel·les catalanes, sobretot però no ens deurem poder passar de traduccions. Ja preparem els prospectes⁷¹⁴ dels quals farem gran difusió. Fins ara comptem, segurs (així ens ho han promès), amb Josep Carner, Gassol, Carles Pi i Sunyer, Xavier Benguerel, Guansé, l'Obiols, Just Cabot, Mercè Rodoreda, Ramon Xuriguera, Trabal i altres. Esperem resposta de certs noms de l'*interior*. Vós, estimat Jordana, excel·lent col·laborador de Proa,⁷¹⁵ ¿com hi podríeu

⁷¹¹ Lletre manuscrita conservada al fons Cèsar-August Jordana, ANC.

⁷¹² Puig obté el càrrec de director literari a Perpinyà, posició que havia ostentat a Barcelona, després de la renúncia de Ramon Xuriguera (§ 3; 1a part).

⁷¹³ La publicació del n. 93 de la col·lecció suposa la represa de Proa, que trenca el silenci editorial de tretze anys (cf. nota 229).

⁷¹⁴ Es tracta dels primers programes, de l'any 1950, que inclouen una butlleta de subscripció i un pla de publicació inicial (§ 4; 1a part).

⁷¹⁵ A Catalunya, Jordana publica la novel·la *Una mena d'amor* (1931), n. 43 d'«A Tot Vent». A més, com a traductor treu a la llum *Teresa dels Urbervilles* (1929) de Thomas Hardy —n. 15 d'«A Tot Vent»—, *Macbeth* (1929) de Shakespeare, *La platja de Falesa* (1929) de Robert Louis Stevenson —a la col·lecció «A Tot Vent – Històries curtes»—, *Mrs. Dalloway* (1930) de Virginia Woolf —a la sèrie «Els d'Ara»—, *Els comedians tràgics* (1934) de George Meredith —n. 69 d'«A Tot Vent»— i *El nan negre* (1936) de Walter Scott —n. 86 d'«A Tot Vent».

A l'exili, Proa treu a la llum la traducció de *L'hereu de Ballantrae* (1955) de Robert Louis Stevenson, que esdevé el n. 96 de la sèrie «A Tot Vent». Això, no obstant, l'adaptació al català estava enllestida abans del final de la Guerra Civil (cf. nota 232). Amb tot, Josep Queralt demana a Jordana, el 5-III-1953, que prepari un pròleg per a l'edició: «Em faríeu molt content, si les vostres ocupacions us ho permeten, escrivint-me un pròleg» (fons Cèsar-August Jordana, ANC). Com es palesa en una nova lletra de l'editor del 22-IV-1953, Jordana es mostra sol·lícit: «Atrafegat aquests dies amb la distribució del segon llibre de Puig i Ferrerter, he trigat un xic a fer resposta a la vostra apreciada del primer d'aquest mes i a donar-vos les més sentides gràcies per la bona acollida que heu fet a la meva demanada i pel vostre desprendiment. ¡Moltes i moltes gràcies, amic Jordana!» (fons Cèsar-August Jordana, ANC). Un any més tard, el 4-III-1954, Jordana agraeix a Queralt la tramesa de cinc còpies del llibre: «Trobo que ha quedat força bé. La meva

mancar? Ja us hem posat en llista, però abans d'imprimir els prospectes voldríem tenir el vostre consentiment, i si [és] possible el títol de l'obra original que decidíssi lliurar-nos. Les obres seran pagades. En els pròxims Jocs Florals de Perpinyà Proa ofereix un premi de cent mil francs a la millor novel·la catalana que hi concursi. Amb l'obra premiada debutarà (reprendrà a França) la col·lecció «A Tot Vent».⁷¹⁶ ¿Ens voleu respondre ben aviat si podem comptar amb vós? Us ho demanem Queralt i jo. Ho esperem. Queralt està molt animat. Compta amb persones de bona voluntat i diners.

¿Heu pogut treballar força en el pròpiament vostre? Jo molt, molt. Tinc tant a publicar que no sé si mai m'ho veuré imprès. I m'ha volgut pintar com un disbauxat o un dissipat a l'exili, i jutgeu: tinc inèdits per omplir una vintena de volums, novel·la, poesia, memòries i, ¡aguanteu-vos!, filosofia i tot.⁷¹⁷ ¿Oi que ens respondreu ben aviat? Queralt i jo us recordem, enyorem, abracem. Vostre,

Joan Puig i Ferrer

Al costat la meva adreça i casa vostra:

66, Avenue de la République – Paris (11e) France

impressió és que aleshores sabia molt més bé el català que no ara. Quant a la impressió del llibre, queda molt bé tipogràficament i les errades d'impremta són molt poques, pel que he pogut veure, tenint en compte les dificultats amb què us deueu trobar» (fons privat Ramon Gual).

⁷¹⁶ Proa ofereix un guardó als Jocs Florals de Perpinyà (cf. nota 697). Amb tot, repren l'activitat amb *El Ben Cofat i l'Altre* (1951) de Josep Carner,

⁷¹⁷ Es refereix a *El pelegrí apassionat* a *La complanta de Janet*, al dietari de Puig i a *La possibilitat*.

[2]⁷¹⁸

B[uenos] A[ires], 4 d'abril del 1950

Sr. Joan Puig i Ferrer

Benvolgut amic: la resurrecció de Proa és una de les notícies més agradables que em podien haver donat. Amb tants de milionaris catalans com hi ha pel món, era vergonyós que no es pogués organitzar una empresa de publicacions catalanes. Si Queralt aconseguix de fer el miracle, tots li deurem un gran agraïment.

No, no m'ha llegut de dedicar-me al que és pròpiament meu. La prova és que he traduït més de trenta volums al castellà (¡ai las!).⁷¹⁹ En català vaig publicar un volum (*Tres a la rereguarda*) a Buenos Aires l'any 1940,⁷²⁰ i un d'aquests dies sortirà una short-story llarga o novel·la curta d'ambient xilè (titulada *El Rusio i el Pelao*) a la col·lecció El Pi de les Tres Branques que publiquen a Santiago de Xile.⁷²¹ Això i dos o tres contes i uns quants articles publicats en revistes catalanes de per ací és tot el que he escrit en el nostre idioma. A Barcelona vaig deixar l'original d'una novel·la. Quan, a la fi, ha arribat a les meves mans, només en quedava la meitat.

El nom del director de Proa i el dels seus col·laboradors fan un honor de la invitació a figurar a la llista. Teniu el meu consentiment per a posar-hi el meu, és clar. Quant a títols us puc donar el d'una novel·la que empeny per sortir ja fa estona: *Entre els vels de la Maia*.⁷²² Tal com la concebo serà una mica rara, però ja la llegireu abans de decidir-ne l'edició.

Ara com ara no us puc dir quan us l'enviaré.⁷²³ Tinc ocupades sempre les vuit hores, i els compromisos que tinc m'ocuparan les hores extraordinàries que pugui utilitzar en

⁷¹⁸ Lletre mecanoscrita sobre un full de l'Editorial Sudamericana (cf. nota 85), conservada al fons Joan Puig i Ferrer, BC. Sobre la carta, Puig subratlla diferents fragments que fan referència al retorn de Proa i al seu paper com a director literari de l'editorial.

⁷¹⁹ Establert a Buenos Aires, Jordana tradueix diverses obres, principalment de l'anglès al castellà, en nòmina de la Sudamericana.

⁷²⁰ Ja a l'exili, al febrer de 1940 Jordana treu a la llum *Tres a la rereguarda*, imprès per Edicions de la Revista de Catalunya.

⁷²¹ El Pi de les Tres Branques (cf. nota 101), publiquen *El Rusio i el Pelao* l'any 1950.

⁷²² Jordana no publica finalment aquesta novel·la, de la qual tampoc no es conserva l'original al fons de l'escriptor a l'ANC.

⁷²³ Més endavant, Jordana es desdiu del compromís d'enviar l'original. Així es palesa en la carta que Josep Queralt li envia el 22-IV-1953: «tant el senyor Puig com jo mateix hem quedat un bon xic compungits d'haver de renunciar a la vostra novel·la. Esperem i desitgem que aquesta renúncia serà temporal, i que a no molt trigar trobareu el temps que us

els sis mesos següents. La meua novel·la no estarà llesta fins d'aquí a un any o un any i mig. Però suposo que no anireu gens escassos d'originals. Entre les vostres obres i les que deuen tenir desades alguns dels col·laboradors que m'anomeneu, tindreu feina editorial per estona.

Saludeu de part meua en Queralt i els altres amb aquella efusió. Us felicito per la tasca literària que heu fet i us saludo afectuosament,

C. A. Jordana

és necessari per a transposar-la de la vostra ment damunt les quartilles» (fons Cèsar-August Jordana, ANC).

DE PERE CALDERS A JOAN PUIG I FERRETER⁷²⁴

Mèxic D. F. 28 d'abril del 1950

Sr. Joan Puig i Ferrerter

Senyor: He rebut la vostra lletra,⁷²⁵ que m'ha proporcionat una gran satisfacció. L'im-merescut honor que em feu d'incloure'm a la llista dels col·laboradors de la col·lecció que us prepareu a reprendre, construeix per mi un considerable estímul.

Fa temps que estic treballant en una novel·la, que si no em falta l'esma d'acabar-la amb la il·lusió que hi he posat, portarà el títol de *La ciutat cansada*.⁷²⁶ Tinc, a més, prou contes entre inèdits i publicats per a formar-ne un recull. Disposeu de tot el material que jo us pugui proporcionar.

Us prego que saludeu de part meua a Josep Carner,⁷²⁷ l'amistat del qual és de les coses més belles que m'ha deparat l'exili.⁷²⁸ Com ho és, així mateix, aquesta ocasió que em permet d'establir contacte amb vós, un dels escriptors de Catalunya a qui més admiro.

Compteu amb la devoció del vostre amic.

Pere Calders

La meua adreça és: Constantinopla 20, D. 7, México D. F.

⁷²⁴ Lletre manuscrita conservada al fons Joan Puig i Ferrerter, AHT.

⁷²⁵ No es conserva cap epístola de Puig al fons Josep Carner (UAB).

⁷²⁶ *La ciutat cansada* no es publica fins al 2008, editada per Jordi Castellanos, a Edicions 62.

⁷²⁷ El 16-IV-1950, Puig avisa a Josep Carner que ha escrit a Calders: «He escrit a Pere Calders, i, naturalment, li parlo de vós» (fons Josep Carner, BC).

⁷²⁸ Carner i Calders coincideixen a Mèxic entre el 1939 i el 1945. Sobre la relació intel·lectual i personal entre ambdós, cf. nota 258.

DE JOAN PUIG I FERRETER A FELIP CALVET⁷²⁹

París 21 juny del 1950

Senyor Felip Calvet

Benvolgut senyor:

Jo no el conec personalment a vostè (almenys no el recordo), però vostè és el gendre del que fou gran amic meu Rovira i Virgili, molt estimat i admirat per mi, amb el qual durant anys, des de la nostra joventut, vaig estar en amistoses relacions. És a causa, doncs, de Rovira i Virgili, que m'adreço a vostè. Jo soc Joan Puig i Ferrer, tarragoní com el seu sogre, he conegut la Maria Teresa⁷³⁰ (la seva muller), de molt petita, i ella em deu recordar.

Dit això vaig al motiu de la meua lletra. A Barcelona jo era el director de les Edicions Proa que van tenir èxit i nom. Trigarem probablement molts anys a poder publicar llibres catalans a Catalunya, sobretot llibres de caràcter polític com els del seu sogre, però també els d'altres autors catalans, com per exemple els meus. D'aquí, doncs, que amb el senyor Josep Queralt, el propietari de les Edicions Proa, hàgim decidit reprendre-les a l'exili, a França, per tal d'escampar entre els catalans dispersats pel món nous llibres dels nostres més valuosos autors. La reaparició de les Edicions Proa des de França (per ara des de Perpinyà) serà un fet durant el pròxim any 1951.

Ja tenim la col·laboració (i originals) dels millors autors catalans, com es veurà pels prospectes⁷³¹ de les nostres edicions que no tardarem a enviar a tots els devots de les lletres catalanes.

Ara bé, ¿com una editorial catalana del crèdit i prestigi de la nostra pot reaparèixer a l'exili sense una obra (o unes obres) de la gran figura de qui, com Rovira i Virgili, representa el millor del pensament català i de la prosa catalana de la qual fou mestre admirat de tothom? Rovira i Virgili deixà obres inèdites acabades. D'aquestes obres li en venim a demanar doncs (i també a Maria Teresa, la filla del gran escriptor) una que segons

⁷²⁹ Llettra manuscrita conservada al fons Joan Puig i Ferrer, AHT.

⁷³⁰ Filla del matrimoni de d'Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) amb Maria Comas i Aixelà (?-1942).

⁷³¹ Es tracta dels programes que anuncien el relançament de Proa (cf. nota 256).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

tenim entès es diu *El Renaixement literari català* (o un títol per aquest estil).⁷³² I l'altre que es diu *Descripció de Catalunya*, perquè són les dues que més fan pel caràcter de les nostres edicions. Per les condicions de caràcter econòmic, o com remuneració a l'autor (en aquest cas a la seva família), vostès es podrien posar en relació amb el senyor Josep Queralt, propietari de Proa: 4, place Cassanyes – Perpignan (P. O.). Jo, per avui, en tant que director de Proa, vinc a sol·licitar les dues obres esmentades. M'atreveixo a pregar-los que ens responguin aviat per tal de posar el nom de Rovira i Virgili i els títols de les obres en els prospectes de Proa que tenim a punt d'impressió.

En espera de la seva resposta afirmativa, els saluda a tots dos afectuosament i els ofereix la seva casa a París el seu amatent servidor,

Joan Puig i Ferrerter

66, Avenue de la République – París (11e)

⁷³² Possiblement, *Els corrents ideològics de la Renaixença catalana* (1966).

D'AGUSTÍ ESCLASANS A JOAN PUIG I FERRETER⁷³³

Benvolgut, inoblidable Joan Puig i Ferrerter,

Mil gràcies pel retall del diari⁷³⁴ que em trameteu i pels vostres mots manuscrits, que m'han omplert de joia i d'emoció. Feia més de 14 anys que no sabia res de vós.⁷³⁵ A vegades, quan retornava algun amic, de França, jo li preguntava per vós. Mai ningú me'n sapigué donar raó. Darrerament, vaig trobar el novel·lista Sebastià Juan Arbó, que acabava d'arribar de París. Li vaig preguntar si us havia vist, i em digué que no, que li havien dit que vivíeu lluny, o als afores, de París,⁷³⁶ i que treballàveu molt, escrivint novel·les. És l'única vegada que he sapigut quelcom de vós. Era ben poc.

Agraeixo tot el que em dieu, però hi ha uns mots que no els entenc. Dieu que, a Barcelona, hi ha un *brètol* que us calumnia, i us difama. ¿Qui és aquest vil?⁷³⁷ També escriviu el mot *disbauxat*. Amic Puig: mai ningú no m'ha parlat així de vós.⁷³⁸ Tingueu la certesa que si algú, al meu davant, hagués parlat així de vós, li hauria fet empassar de nou les paraules; ben al contrari, quan aquí parlen de vós, en parlen amb respecte i admiració. Repeteixo que no entenc la vostra queixa adolorida.

Jo he sofert molt. Empresonat, processat, condemnat.⁷³⁹ Vaig viure cinc anys (1941-1945) malalt, completament desfet, moral, física, intel·lectualment. Tancat a casa, caient i aixecant-me, m'he anat recobrant. Visc heroicament, entre mil dificultats i obstacles, donant lliçons particulars de filosofia, i de llengua catalana, espanyola i francesa a nois i noies d'institut. Molta feina i mal pagada. Faig traduccions per editors, ara

⁷³³ Lletre manuscrita conservada al fons Joan Puig i Ferrerter, BC.

⁷³⁴ «Per la continuïtat de la llengua catalana» (cf. nota 424).

⁷³⁵ Esclasans havia traduït *Adolf* (1928) de Benjamí Constant per al n. 3 d'«A Tot Vent» i *Dominique* (1929) d'Eugène Fromentin per al n. 18. A més, havia publicat l'obra *Victor o la rosa dels vents* (1931) al n. 35.

⁷³⁶ Puig havia viscut, arran de l'ocupació nazi, a la finca Les Sablons de Ventura Gassol, a Saint-Martin-le-Beau, que abandona a l'entorn de 1946 per tornar a París.

⁷³⁷ Ferran Canyameres (§ 2; 1a part)

⁷³⁸ Puig, coneixedor de les faltes que ha comès a l'exili (§ 2; 1a part), es mostra prudent en les relacions epistolars (moltes de les quals tot just reprèn) d'aquests anys.

⁷³⁹ Condemnat per un consell de guerra franquista, Esclasans és empresonat entre 1939 i 1941.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

en crisi. Edito llibres meus en edicions de bibliòfil limitades i cares,⁷⁴⁰ que són un calvari. Els nostres burgesos són més ases, més cretins, més avars, més petulants i més grollers que mai. Però sort tinc d'això, i encara gràcies. Si no, no podria ni menjar.

Celebro els vostres projectes, que em semblen difícilíssims. Des de Barcelona, no crec que hi hagi res a fer. No veig la solució per cap costat, i em sembla que perdrem bous i esquelles. Jo, com sempre, us soc fidel. Però feu-vos càrrec de la meva situació. Visc tancat a la meva torre de vori, separat de tothom, sense fer-me amb ningú. No vull ni el més mínim contacte amb traïdors i botiflers. ¡I avui la nostra gent és més tèrbola que mai! Suposo que ja m'enteneu.

Records a tots els amics amb els quals pugueu parlar. I vós estimat Puig, cregueu sempre en l'admiració, l'agraïment, l'amistat i la fidelitat del vostre amic que us tramet una abraçada ben ferma,

Víctor Melifel

Barcelona, 1r setembre 1950

⁷⁴⁰ Com assenyala Manent, «entre el 1946 i el 1966, publicà gairebé un centenar de volums en edició de bibliòfil, ben polida i amb bon paper de fil. En algun cas n'havia fet 125 exemplars, però el tiratge normal era de 100. Publicava un volum cada trimestre i els venia personalment a bibliòfils o simplement a amics que sabien que era el seu únic modus vivendi. Esclasans ho disfressava sota el nom d'«Amics i Protectors del sistema de Ritmologia»» (MANENT 1997: 150).

JOAN PUIG I FERRETER – NARCÍS MOLINS I FÀBREGA

[1]⁷⁴¹

N. Molins i Fàbrega

Iturbide 5. 13

México I, DF

México

Mèxic, 10 de setembre del 1950

Estimat amic Puig i Ferrerter:

Dues coincidències fan que us escrigui aquesta carta, després de tants i tants anys que li l'un ni l'altre sabem res directament de cap dels dos ni ens hem escrit. La veritat és que abans tampoc no ens havíem escrit mai cap carta. Érem amics personalment, però ni havíem tingut ocasió d'escriure'ns ni res no ho havia motivat. Anava a fer-ho fa uns dos anys, quan anàvem a fer una col·lecció uns quants amics a Mèxic —vàreu saber-ho per en Pagès— però no es va poder fer res i no valia la pena de fer-vos perdre temps.⁷⁴²

Novament ho anava a fer fa una quinzena de dies, quan en deixar-ho un dia per l'altre, m'ha caigut a les mans un número de *La Humanitat* en la qual hi ha unes declaracions vostres en relació a la represa de la publicació de la col·lecció Proa amb l'amic Queralt. Abans que tot he de dir-vos que m'ha causat una profunda emoció en veure que no us heu oblidat del record de Nin.⁷⁴³ Crec no estar errat en dir que no us unia a ell cap amistat d'ordre polític —al contrari del que em passava a mi— i no obstant, en molts anys, dels que no eren amics polítics seus sou l'únic que es recorda d'ell. Quan

⁷⁴¹ Lletre mecanoscrita conservada al fons Joan Puig i Ferrerter de l'AHT.

⁷⁴² El 10-X-1948, Pere Pagès i Elias (1916-2003) sol·licita a Puig una publicació per a un projecte editorial que, finalment, no reïx (§ 1; 1a part).

⁷⁴³ «Per la continuïtat de la llengua catalana» (cf. nota 424). En recordar la nòmina de col·laboradors de Proa a Catalunya, l'article fa referència a Andreu Nin (1892-1937), que havia traduït *Crim i càstig* (1929) i *Stepàntxikovo i els seus habitants* (1933) de Fiódor Dostoievski per als n. 20 i 55 d'«A Tot Vent», *Anna Karènina* (1933) de Lev Tolstoi per al n. 64, *La primera noia: història romàntica* (1935) de Nikolai Góbdànov per al n. 74, *L'insurgent* (1935) de Jules Vallès per al n. 77 i *Una cacera dramàtica* (1936) d'Anton Txékhov per al n. 89. A més, Nin deixa enllestida la traducció d'*Infància, adolescència, joventut* de Tolstoi, que es publica l'any 1974 per Proa-Aymà.

encara és la covardia moral el que més es cotitza pel món la vostra acció m'ha arribat a l'ànima. No podia deixar passar aquesta ocasió de dir-vos realment el que sento.

En canvi, per altra banda, em sap una mica de greu d'haver llegit l'article. Comprendreu la raó. Us anava a enviar una novel·la meva i creieu que he dubtat molt abans de fer-ho pel temor que no us creguéssiu que era un de tants, que s'aprofitava de l'ocasió per a fer-ho. No voldria que ho penséssiu. És el que em sabia més greu. Tinc de totes maneres un fet que m'abona. Estic gairebé convençut que independentment del valor de la novel·la, del qual ara no parlo, pel seu tema mateix, no la voldríeu publicar. Però a part d'això, el⁷⁴⁴ que a mi m'interessa és la vostra opinió del manuscrit com a tal novel·la. Sé que és plena de defectes, sobretot potser d'estil. La vaig posar al correu fa uns dies i solament en reveure la còpia que jo tinc ja n'he trobat alguns. No l'havia tornada a rellegir des de fa més d'un any i mig i amb el temps ja sabeu com un mateix es torna criticaire per les coses pròpies. Així que ningú no ho comprendrà millor que vós. En relació a ella només us diré que ha esverat a molts amics, bons amics, que l'han llegida. En canvi, un editor dels E. U., la casa Simon & Schuster,⁷⁴⁵ estaven disposats a publicar-la si la [canviava]⁷⁴⁶ d'ambient. No m'he atrevit a fer-ho. Només hauria pogut sortir-ne una cosa més fada del que ara tal com és pot ser-ho.

No és l'única cosa que he escrit. He treballat i treballat en altres coses, entre altres una altra novel·la i en tinc més a la post. Us ho dic per fer-vos remarcar que el fet que no us pugui interessar no ha de ser un motiu perquè jo deixi d'escriure encara que el que escrigui ho hagi de guardar al calaix.

Amb tot això m'oblidava de dir-vos el títol de la que us he enviat. Es diu: *Quan tres i tres fan quatre*.⁷⁴⁷ El títol ja us indica que es tracta d'una sàtira. No res més sobre el llibre.

Ara, en pocs mots, us diré alguna cosa del que faig en altres sentits. He viscut i prou. O sigui que resulto un indigne emigrat a Amèrica. Aquest és el motiu principal que no es fes la col·lecció que havíem projectat i que amb tant de goig hauríem volgut començar amb el llibre que llavors ens oferíeu. El que passa és que els que han fet diners no els volen dedicar a coses de llibres. Prefereixen tenir bons automòbils i sortir a les pàgines

⁷⁴⁴ (sic) *al*.

⁷⁴⁵ (sic) *Simon and Shusters*. Editorial novaaiorquesa fundada l'any 1924, és la primera empresa americana que utilitza enquadernació en rústica.

⁷⁴⁶ A màquina, *vanciaa*; esmenes indesxifrables a mà.

⁷⁴⁷ Memòries novel·lades inèdites, d'unes dues-centes pàgines. Es conserven a la Biblioteca del Pavelló de la República.

de la bona societat dels diaris i revistes. Per la meua part fa uns anys que em dedico a fer investigacions històriques de la Colonia⁷⁴⁸ a Mèxic i recentment a al prehistòria. Ara tenim una mena de seminari en el qual tractem de treure l'entrellat de l'economia mexicana d'abans de Cortés,⁷⁴⁹ i més endavant de la Colonia. Això ho fem sota el patronat de l'Institut d'Antropologia de Mèxic,⁷⁵⁰ que en aquest ram marxa millor que tot el que abans haguéssim pogut tenir a Barcelona. El treball el fem de conjunt un professor aragonès que estudià a Barcelona, un noi de Barcelona, un d'Eivissa, quatre mexicans i cinc nord-americans. Els primers resultats serà un llibre que serà publicat l'any que ve. Serà un treball de conjunt en el qual [a] cadascú li⁷⁵¹ ha pertocat una secció. A mi m'ha tocat els tributs dels emperadors asteques.⁷⁵² Per altra banda, d'acord amb una institució d'història americana que funciona a Caracas, probablement faré dos volums sobre la història de Mèxic: un sobre les rebel·lions d'indígenes durant la Colonia i l'altre sobre els prolegòmens de la guerra d'independència, per tractar de situar els fets sota un angle que fins ara ha estat poc tractat. A l'any 1944, junt amb en Bartolí, vàrem publicar un llibre sobre els camps de concentració d'espanyols a França. La part millor del llibre, la més interessant, cal dir-ho, són els dibuixos de Bartolí.⁷⁵³ Avui dia Bartolí —que és ara a París— és un dels dibuixants que més es cotitza als E. U. Jo continuo sent el mateix innominat d'abans.

Bé, perdoneu-me la tabarra. No us vull fer perdre més temps. «Vous avez d'autres chats à fouetter»⁷⁵⁴ que llegir les meves cartes i enterar-vos de les meves coses. Només us ho conto perquè al cap i a la fi penso que sempre fa un cert plaer saber el que fan les antigues coneixences.

No vull acabar aquesta carta sense dir-vos una cosa que us toca directament a vós. Un amic meu —com un germà— que era també molt amic del Nin, fa uns dos anys, [quan] estava de viatge per les muntanyes de Córdoba, a l'Argentina, va trobar a un

⁷⁴⁸ Colonia del Valle, zona ubicada al sud de Ciudad de México.

⁷⁴⁹ Hernan Cortés (1485-1547).

⁷⁵⁰ Instituto Nacional de Antropología e Historia, fundat l'any 1939.

⁷⁵¹ (sic) *l'hi*.

⁷⁵² Fruit d'aquesta recerca es llicencia en antropologia el 1956 a Mèxic, amb l'estudi *El códice mendocino y la economía de Tenochtitlán*.

⁷⁵³ *Campos de concentración* (1944), amb il·lustracions de Josep Bartolí (1910-1995), és una dura publicació sobre els camps de concentració del Rosselló.

⁷⁵⁴ (sic) *feuetter*.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

obrer català que porta allà ben bé un[s] 30 anys, que tenia casa seva tota la col·lecció Proa i la guardava com un tresor. ¿Fa goig, no és cert, enterar-se de coses així?

Ara sí, prou. Només que saludeu a l'amic Queralt i rebeu una bona estreta de mà d'aquest amic que vullc creure —potser vanitosament— que no heu oblidat.

Molins i Fàbrega

[2]⁷⁵⁵

París, 12 març del 1951

Molt estimat amic Molins:

De seguida de rebre la vostra⁷⁵⁶ vaig portar l'obra a Ignacio Iglesias.⁷⁵⁷ Ell ja us ho deu haver comunicat. És molt simpàtic i agradable. Vaig tenir gust de fer-li coneixença.

Em podeu creure, benvolgut Molins, que les meves observacions sobre la vostra obra obeeixen solament al desig de què la milloreu, perquè sortosament la trobo prou interessant (i em val la pena) per consagrar-li un cert temps d'esforç i treball. Ja us vaig dir com me n'agrada la idea i la intenció. Cert que els bredencs són així, i em sembla que això no us ho dissentia pas, si mal no ho recordo. Tot el contrari, són encara més així del que vós els pinteu. En aquest aspecte absolutament d'acord. Però en la successió dels fets tal com apareixen en la vostra obra hi ha una mena de desordre i de confusió que la perjudica, al meu entendre, no sols com obra d'art, sinó com obra que parteix de fets històrics (tan simple i desgavellats com vulgueu), però fets, al capdavall, que han succeït. Era en aquest sentit que us deia que us hauríeu d'atendre més a la història, al passat, als fets ocorreguts. Al meu entendre tot hi apareix massa desdibuixat en al vostra obra. Amb un dibuix més ferm i segur (que us donaria fàcilment una més atenta i escrupolosa narració i descripció dels fets ocorreguts) l'obra guanyaria en tots els sentits: psicològicament, humanament, històricament i, per tant, artísticament. Els personatges dels quals, en general, no sabeu treure gaire partit, haurien de ser més acusats, més vius, més reals (més *retrat* si voleu) i tot això us ho donaria la fidelitat de l'esdevingut a Breda. L'esdevingut a Breda, i la gent de Breda, són coses tan inconsistents com vulgueu, però l'artista, el novel·lista ha de donar caràcter, precisió, veracitat, àdhuc a la mateixa inconsistència. L'obra del novel·lista no pot de cap manera ser inconsistent. Per exemple, si pintem la follia, la nostra obra no ha de semblar l'obra d'un foll, sinó d'un home molt lúcid, que sap penetrar en la psicologia d'un, o d'uns folls. Els personatges del General, del Poeta, etc. etc. etc. i àdhuc el mateix poble de Breda, haurien de tenir un gruix de realitat, de veritat que no veig que tinguin en la vostra novel·la. Els hauríem de veure més per dins, més en profunditat, i això ho aconseguiríeu fent-lo

⁷⁵⁵ Lletre manuscrita conservada al fons Joan Puig i Ferrer de l'AHT.

⁷⁵⁶ Aquesta carta fa evident que entre aquesta epístola i l'anterior resten perdudes, com a mínim, una missiva carta de Puig i una de Molins i Fàbrega.

⁷⁵⁷ Ignacio Iglesias (1912-2005), polític espanyol, dirigent del POUM. Al 1939, s'exilia a França on s'estableix, finalment, a París.

parlar més, discursejar més, actuar més encara que llurs discursos, llurs accions fossin tan ximpls com vulgheu. Àdhuc la ximpleria, el desordre, la inconsistència en l'obra d'art han de tenir un gruix, una veritat que en la vostra no tenen prou. Tot quan ha *succeït*, ha *estat*, és realitat, tan ximple, trista, penosa o grotesca com vulgheu, és a dir, com *ha estat*, però l'artista (en el vostre cas irònic, humorista i satíric) ha de ser com el caricaturista que acusa i deforma les línies fortament per fer més intensa i viva la matèria humana de què es serveix per a fer la seva obra. Totes les intencions de la vostra novel·la són plausibles i jo les aprovo sense reserves. Les intencions vostres no són gratuïtes, responen al desig (admirable) de pintar Breda, els bredencs, i els *Conductors* o *Capdavanters* o *Ídols* (mòmies) que els conduïen allà on avui són. Tot això, ni pensament en mi de discutir-vos-ho. No em sento, en cap concepte, de la família dels bredencs. Això ni l'ombra. I vaig tenir una gran alegria de creure un home de coratge com vós atrevir-se a posar el dit a la llaga dels bredencs (poble badoc, cabdills sense capacitat per a res, política de fum i de vent, de paraules sense contingut polític, ni social, ni res de res llevat d'una xerrameca incessant i buida de tota realització). Sobre aquesta colla⁷⁵⁸ d'irresponsables, per no dir inconscients (inclòs *el poble* que els seguia vociferant), absolutament d'acord. Jo mateix he escrit, en un aspecte dramàtic, i en una part de l'obra que un dia coneixereu, en el mateix sentit que vós ho heu fet satíricament. ¿Com, doncs, no estaria d'acord amb vós?

Les meves reserves o observacions sobre la vostra obra són de caràcter artístic. No acabeu de realitzar en ella les vostres belles, nobles i plausibles intencions. No doneu la vida ni la veritat suficient als fets, a la *història* per dir-ho clar, ni als personatges o actors principals de la història i opino, sincerament, que l'efecte volgut per vós no es produeix amb la intensitat, veritat i contundència que una obra com la vostra hauria hagut d'obtenir. Veieu, doncs, que us dic tot el contrari del que sembleu creure. Els bredencs són més profundament *així* del que vós els pinteu. Però la vostra pintura manca de veritat de realitat primer per falta d'art, o potser al revés, primer per no atendre-us prou fidelment a la història, als fets. Si ho féssiu així l'art [h]i guanyaria i tot. Per acabar, refeu la vostra obra, creieu-me, no us en dolgui l'esforç ni el temps, i repeteixo que la cosa em val la pena.

Tingueu per segur que us estima,

Joan Puig i Ferrerter

⁷⁵⁸ (sic) *colla colla*.

JOAN PUIG I FERRETER – CARLES RIBA⁷⁵⁹

[I]⁷⁶⁰

Barcelona, 24 de set[embre] de 1950

Bé.

Sr. J. Puig i Ferrerter

París

Estimat amic:

Un retall de diari,⁷⁶¹ amb unes cordials línies vostres al marge,⁷⁶² ha vingut de sobte a restablir una relació que tan cara em fou, dins una amistat i una estima que no han pas minvat en mi, creieu-me. Tots aquests esdeveniments han excedit la nostra mesura humana; a penes si anem traient el cap de la inundació i ens reveiem l'un ací, l'altre lluny... I noves empreses, noves esperances. Havia sabut per altres conductes de vós i de la vostra obra de gran treballador. La represa de les tasques de Proa ens permetrà de conèixer-la aviat, faig aquest vot. ¿Amb què puc col·laborar jo per Proa des d'ací? Indiqueu-m'ho. Vós i el vell amic Caralt vulgueu-m'hi considerar sempre disposat.

M'honoreu comptant amb una meva sagacitat i un meu esperit de justícia; ¡tant de bo existeixin en mi! Però em basta l'experiència: estic ben habituat a suspendre el judici i a no comprometre el meu crèdit en el primer rumor que em vingui sobre algú.

Darrerament l'Aramon⁷⁶³ m'ha parlat de vós i m'ha portat el vostre bon record. Fel·liç ell que ha pogut fer una escapada a respirar l'aire d'Europa. El d'ací és enrarit, cada

⁷⁵⁹ Carles-Jordi Guardiola anota les dues cartes de Riba a Puig (RIBA 1991: 458-459 | 537-539).

⁷⁶⁰ Carta manuscrita sobre un full d'Editorial Alpha. Se'n conserven dues còpies: una al fons Joan Puig i Ferrerter de l'AHT i una al fons Joan Puig i Ferrerter de la BC.

⁷⁶¹ «Per la continuïtat de la llengua catalana» (cf. nota 424).

⁷⁶² Com assenyala Guardiola en nota, en un breu text sense data Puig anota: «Us saludo amb l'afecte i l'admiració de sempre, us felicito pels vostres treballs, per les *Elegies* sobretot i us convido a col·laborar amb nosaltres. Voldria que el vostre sentit de justícia i la vostra sagacitat us haguessin impedit de fer crèdit a una certa mala llegenda propagada per Barcelona amb més intencions personals (i vils) que no pas brins de veritat. No soc el disbauxat sinó el treballador. Un dia ho veureu» (RIBA 1991: 459).

⁷⁶³ Ramon Aramon (1907-2000). Com assenyala Guardiola en nota, és membre de la Union Académique Internationale, fet que «l'ajudava a tenir menys dificultats legals per a sortir del país» (RIBA 1991: 459).

vegada més... En fi, ell us ha degut contar com vivim, com lluitem, com també ens veiem els resultats del nostre esforç.

Tenim fa temps amb la meva muller el desig de venir uns dies a París. Ja sabeu que no és fàcil, sobretot en la meva situació. Però estic decidit a intentar-ho, tot i que m'ha via descoratjat abans de fer els primers passos.

Us escric, gairebé us diria per no deixar, sense voler, de fer-ho. Un no sap, després de tants anys, per on recomençar el diàleg. Ajudeu-m'hi, escrivint-me una carta pròpiament dita. El que és essencial, un fidel afecte per l'una banda i per l'altra, hi és.

Us abraça,

Carles Riba

PS. Avui, als Jocs Florals de Perpinyà, donen el premi del President de la República a aquelles *Elegies de Bierville*⁷⁶⁴ que, pels amics de Xile, abans de les vostres línies, jo ja sabia com estimeu.⁷⁶⁵ Sí, en efecte, el meu «Cant espiritual»;⁷⁶⁶ tant de bo es pugui dir que parlen per tots els exiliats i per tots els que lluiten per mantenir la tradició cristiana i humanística que ha creat la nostra Europa.

⁷⁶⁴ L'any 1944, El Pi de les Tres Branques publica una segona edició, revisada i augmentada, de l'obra de Riba, publicada anteriorment a Buenos Aires l'any 1942.

⁷⁶⁵ Benguerel i Guansé envien un exemplar del llibre de Riba (editat a El Pi de les Tres Branques) a Puig, que el 30-III-1950 els respon: «Gràcies, encara més, per les *Elegies de Bierville*. ¡Quin magnífic llibre de poesia! Fa pensar en Rilke, en Hölderlin, però és un bé per a la poesia catalana» (fons Xavier Benguerel, BC).

⁷⁶⁶ Com assenyala Malé en un article que ressegueix la influència del «Cant espiritual» en Riba, «són diverses les vegades que la figura d'Ausiàs March apareix en la trajectòria» del poeta (MALÉ 2000: 66).

[2]⁷⁶⁷

París, 8 d'octubre 1950

Sr. Carles Riba

Estimat i admirat amic:

M'heu donat una gran alegria. Hem restablert la comunicació. Per a mi, creieu, és un esdeveniment. Sí, recomencem el diàleg. Primer de tot les vostres *Elegies*. Les tinc sempre a l'abast de la mà, allà on dormo. Les considero un dels més alts i purs llibres de poesia que s'hagin escrit, i en dient això penso en Rilke, en Hölderlin sobretot. Llegeixo Hölderlin fa anys, en traduccions, pobre de mi, entre altres els fragments posats en català per vos.⁷⁶⁸ I amb les *Elegies* us veig al costat, en aquella altura lluminosa, humana i divina, d'aquest gran, d'aquest Únic. He llegit tot el que he pogut d'ell i sobre ell. Potser del que tinc alguna cosa us servirà.

Estic en la mateixa posició respecte la tradició cristiana i humanística. És la sola esperança per als pobres homes. La poesia tant com la filosofia (que en llegeixo d'ençà que soc a França on m'he concentrat) m'han dut serenament a aquesta posició. Ja preveia que coincidiríem. Em sento català com mai, però veig el catalanisme polític com un problema insoluble. No em refereixo als polítics amb encerts i fallides. Em refereixo a l'entranya del problema. Crec que és, per emprar una expressió de Kierkegaard, l'*écharde* dins la nostra carn,⁷⁶⁹ la de tots els espanyols, catalans o no, i, per als catalans, la nostra pedra de Sisif. Hi he pensat molt, he escrit molt sobre això en un llibre que es dirà *Ressonàncies*, ressonàncies de tot el que pot ressonar en un home seriós —el seu art, la seva vida, la seva pàtria. En fi, que ja cap als setanta anys desitjo veure-hi una mica clar. ¿Sense un Estat, ni en la seva forma més incipient, i renegant de l'altre Estat (ja m'enteneu) la nostra cultura no serà sempre un drama? Restaran unes individualitats, uns esperits genials si voleu, i ells es salvaran i alguna poca cosa amb ells, però el conjunt és trist. No puc navegar amb badocs, tabalots o trapelles dels pitjors. En parlarem molt, molt, si és que arribem a poder parlar i veureu quin treball ha fet el meu pensament

⁷⁶⁷ Lletre manuscrita, conservada al fons Carles Riba i Clementina Arderiu de l'ANC. Al marge, una anotació de Riba: «contestada. 5 nov. 51».

⁷⁶⁸ Es refereix a la traducció *Versions* (1943), publicada a Buenos Aires.

⁷⁶⁹ Søren Kierkegaard (1813-1855). A propòsit del concepte malenconia, escriu: «J'ai interprété cette souffrance comme une écharde dans la chair.»

sobre això. Parlar nosaltres dos voldrà dir que vindreu. Jo no espero tornar més. Ho desitjo amb tota l'ànima. No ho espero.

Melcior Font, temps enrere, m'ho digué, que vindríeu. ¡Com us esperava! Ara m'ho ha dit l'Aramon. M'ho diu la vostra carta. ¿En què us puc ajudar a venir? Si us [he] d'aplanar alguna dificultat, mireu: Us compraré la *nova Odissea*,⁷⁷⁰ els fragments de Hölderlin, Èsquil,⁷⁷¹ Sòfocles,⁷⁷² Plutarc,⁷⁷³ les *Estances*,⁷⁷⁴ l'obra completa de Clementina⁷⁷⁵ (m'han dit que apareixerà),⁷⁷⁶ en fi, tot el vostre, i si trobéssiu *Escolis* etc.,⁷⁷⁷ *Els marges*,⁷⁷⁸ *Per comprendre...*⁷⁷⁹ Tot el que us pugui reportar uns guanys, de manera que el valor en pessetes jo us pagaré en franc[s] francesos a París. Trobeu, doncs, la manera de portar-me tots aquests llibres. A més em fareu el favor i l'honor d'asseure-us tots dos sovint a la nostra taula. No tinc, però, prou lloc ni llit. Una filla nostra és *ben* casada, com es diu, amb un perfecte *gentleman* anglès. Van viure més d'un any a Londres; ara, però, estem tots junts. Ens han donat un xicot.⁷⁸⁰ Té dos anys i ja comença a parlar el català. El meu gendre té un alt càrrec en una gran companyia aèria americana i viatja una mica per tot el món. L'altra filla va fer el *bachot* francès.⁷⁸¹ Semblava que anava a tirar per les *humanitats* i tot d'una se'ns ha despenjat per una carrera dita de secretariat de direcció. La meua muller és la gran dona de sempre.⁷⁸² Parleu-me de tots vosaltres com jo us en dono l'exemple. Però l'alegria serà sentir-vos de viva veu. Cap veu d'allà baix no me'n faria tanta. Per dir-vos si us espero. Veniu, doncs.

N'haureu passades moltes, ¿oi? Jo de bones i de dolentes. Ara, però, sols compta el que treballat: Una vasta novel·la com la de Proust (per la llargada no exagero gens). Imagineu-vos el treball que se m'espera per corregir aquest enorme cos de novel·la. ¿En

⁷⁷⁰ *Odissea*, novament traslladada en versos catalans (1948), és la segona versió de l'*Odissea* d'Homer traduïda per Riba mateix i publicada per Editorial Catalana el 1919.

⁷⁷¹ *Tragèdies d'Èsquil*, que publica la Fundació Bernat Metge (1932-1934).

⁷⁷² *Antígona; Electra* (1920) de Sòfocles, que publica Editorial Catalana.

⁷⁷³ *Vides paral·leles* de Plutarc, que publica Fundació Bernat Metge (1926-1946).

⁷⁷⁴ *Primer llibre d'Estances* (1919) i *Segon llibre d'Estances* (1930).

⁷⁷⁵ Clementina Arderiu (1889-1976), poeta. Casada el 1916 amb Riba.

⁷⁷⁶ *Poesies completes* (1952), publicada a Barcelona per l'editorial Selecta, amb un pròleg de Salvador Espriu.

⁷⁷⁷ *Escolis i altres articles* (1921), Publicacions de La Revista.

⁷⁷⁸ *Els marges, 1920-1926* (1927), Publicacions de La Revista.

⁷⁷⁹ *Per comprendre* (1927-1935) (1937), Publicacions de La Revista.

⁷⁸⁰ Pilar Puig i Barranco, casada amb Francis John Burley. Del matrimoni en neix Janet Burley.

⁷⁸¹ Eva Puig i Barranco.

⁷⁸² Clotilde Barranco.

tindrè el temps i la força? Tanmateix l'obra és feta, és, *existeix*, com existeix la gran part de al seva que Proust no pogué revisar, corregir. Després les *Ressonàncies*, molt voluminosa, i en continuació, perquè són una mena de memòries, o de *Diari* sense dates on em penso que escriuré fins al meu darrer instant. Després poemes. La part principal en sèries de sonets.⁷⁸³ Em van seduir, per aquestes sèries, Sidney i Shakespeare.⁷⁸⁴ Però quan penso en al vostra poesia la meva m'horripila. Crec que la culpa la té l'exili. Ja ho deveu saber que tots, a l'exili, hem caigut en el pecat de versejar. Fet i fet és el menor, el més innocent. Si sols fos aquest...

Bé, us espero, us esperem. Estaré content, estarem contents, de veure-us a París, sovint a la nostra taula, d'ajudar-vos en el que puguem dins els nostres mitjans que no són, ni han estat mai, el que han fet córrer difamadors i calumniadors. Pensaré com podríeu col·laborar a Proa. Tot no va tan de pressa ni tan planer com desitgem Queralt i jo. Els millors afectes a Clementina i fills.⁷⁸⁵ Una forta abraçada,

Joan Puig i Ferrerter

P. S. El meu gendre es diu: Francis John Burley (per si us convé).

⁷⁸³ Per a les obres que esmenta Puig, cf. nota 717.

⁷⁸⁴ Philip Sidney (1554-1586) i William Shakespeare (1564-1616).

⁷⁸⁵ Jordi (1921-1996), Oriol (1923-2011) i Eulàlia (1926).

[2bis]⁷⁸⁶

París 6 d'octubre de 1950

Sr. Carles Riba

Estimat i admirat amic:

¿Què us puc dir primer de més important de mi que la gran alegria que m'haveu donat? Hem establert de nou la comunicació. Per a mi és un esdeveniment. Tinc les vostres *Elegies*. Molt les estimo. Si vós les considereu com el vostre «Cant espiritual», jo les considero com un dels més alts i purs llibres de poesia que s'hagin escrit, i no sols penso en els catalans, penso en Hölderlin, en Rilke (no tant en Mallarmé ni en Valéry), car si vós molt heu après en aquests dos i si un dia, pel meu gust, potser *mallarmejavaeu* massa, en les *Elegies* aneu per uns camins més alts —i divins— que sol ha vist en Hölderlin sobretot. La vostra poesia viva i de contingut filosòfic —horror del que molts tenen per poesia filosòfica, vós ja m'entendreu— i el vostre profund coneixement dels grecs és natural que us hagin conduït pels camins de la vastedat, profunditat i harmoniosa puresa d'un Hölderlin que, pobre de mi, sols llegeixo en traduccions, entre altres la vostra, que sols lamento que siguin uns breus fragments. Però de fa molts anys que el llegeixo, i com l'estimo, aquest Gran, aquest Únic, diré. I llegeixo molta poesia i filosofia. També he fet versos. Si penso en els vostres els meus m'horripilen. Però perdoneu. És l'exili. Tots hi hem caigut.

Temps, temps enrere, Melcior Font va dir-me que vindríeu a París. ¡Com us esperava! Després m'ho ha dit l'Aramon. La vostra carta me'n diu el desig de vós i la muller. Ara, doncs, després de la carta, us espero més que mai. ¿En què us puc ajudar a venir? Si us he d'aplanar alguna dificultat, us proposo això: Porteu-me la *nova Odissea*, el Sòfocles, l'Èsquil, els vostres fragments de Hölderlin, el que tingueu de Plutarc, les *Estances* i us pagaré en fracs francesos el que valgui en pessetes, però no a preu d'amic, al seu preu real, positiu, i l'agraït seré jo. Ajunteu-hi l'obra completa de Clementina. M'han dit que apareixerà.⁷⁸⁷ Encara si us puc ajudar en alguna cosa més quan sigueu a París ho faré amb molt de gust. I em tindreu content si vós i la vostra muller ens feu sovint l'honor d'asseure-us a la nostra taula. És a dir, ens fareu contents. El que no tenim és llit

⁷⁸⁶ Lletre manuscrita conservada al fons Joan Puig i Ferrer, AHT. Aquesta epístola és un esborrany de l'anterior, del 8 d'octubre.

⁷⁸⁷ Puig escriu el fragment «Ajunteu-hi [...] apareixerà.», que remet aquí amb una nota de crida, al marge.

per oferir-vos. Una filla nostra és casada —ben *casada* que es diu— amb un anglès, un perfecte *gentleman*. Ens han donat un net. Té dos anys i ja comença a parlar el català. Van viure a Londres més d'un any i ara estem tots junts. El meu gendre té un bon càrrec en una gran companyia d'aviació americana i viatja una mica per tot el món.

Us esperem. Gran treballador com sou, quina alegria tindré de sentir-vos explicar el que heu fet d'ençà que no ens hem vist. I saber per vós el que heu passat. Jo n'he passades de bones i de dolentes. Ara, però, sols compta el que he treballat. I el que treballo encara. Tinc gairebé acabada una vasta novel·la com la de Proust. (Em refereixo a la quantitat de paper escrit.) Unes diguem-ne memòries, o més aviat *Diari sense dates*, a part de la novel·la, que tenen per nom *Ressonàncies*, *ressonàncies* de tot, compreneu; pensament, política, lletres, vida, art d'un home. (Més de 700 fulls grans ja copiats a màquina.) I bastants poemes, molts en sèries de sonets. M'han seduït, per aquesta forma, Sidney i Shakespeare. Només per la forma. Josep Carner em diu: «Crec que en els vostres sonets heu ensopegat (en el sentit d'encertar, com diu el poble) el to català d'un *sonet amb substància interior*», ¡jell subratlla!, «no pas sense agradable parentiu amb el Dant i Shakespeare. Trobo els vostres sonets massa importants perquè us passeu de consagrar-los; encara, una mica de compte.»⁷⁸⁸ Vol dir que m'hi assenyalava imperfeccions de forma.⁷⁸⁹ I una poesia defectuosa, ¿què vol? M'hi esmerçaré, si puc, quan hagi acabat del tot la novel·la.

Gràcies per l'honor que ens fareu col·laborant a Proa. Quan sigui l'hora podríeu, si les tinguéssiu, lliurar unes narracions o traduir-nos *Wuthering Heights* d'Emily Brontë.⁷⁹⁰ Seríeu ben pagat, ultra l'agraïment. Com que el diàleg vostre tot just el comença acabo aquí per avui.

Els millors afectes a tots els vostres. Ara vós parleu-me de Clementina, dels fills, del que feu de nou.⁷⁹¹

Una forta abraçada,

Joan Puig i Ferrerter

⁷⁸⁸ Carner escriu aquests mots a Puig des de Brussel·les el 28-IX-1948.

⁷⁸⁹ En motiu de la celebració dels Jocs Florals de París de 1948, Puig havia enviat a Carner un plec de sonets per sotmetre'ls a judici del poeta.

⁷⁹⁰ El 3-VIII-1949, Puig proposa a Carner, entre altres tasques, la traducció de la mateixa novel·la: «I us voldríem confiar sense massa tardança la traducció de la bellíssima novel·la d'Emily Brontë *Wuthering Heights* com també alguna de les novel·les més significatives de Faulkner i d'altres americans» (fons Josep Carner, BC). Amb tot, ni Carner ni Riba tradueixen l'obra de Brontë.

⁷⁹¹ Puig escriu aquesta darrera oració, que remet aquí amb una nota de crida, al marge.

[3]⁷⁹²

Barcelona, 5 de novembre de 1951

Sr. Joan Puig i Ferrerter

París

Estimat amic:

Estic segur que no penseu mal de mi però gairebé podríeu. He tingut la vostra carta, tan afectuosa, tan generosa, del 8 d'octubre 1950, més d'un any damunt al taula, esperant que la contestés, reptant-me perquè ho diferia sempre; tanmateix, recordant-me sempre la vostra amistat i el meu deute. Fa poc la vostra muller va ésser a casa; dissortadament jo no hi era; vam esperar la seva tornada, que ens va prometre; per l'Estrems⁷⁹³ hem sabut que no li va ésser possible de complir. El motiu de tant de retard per part meua és molt senzill. Us volia, en la meua carta, dir alguna cosa de positiu sobre la nostra vinguda a París; però per a aquest viatge em calen tres coses que fins ara no he tingut plegades: temps, diners i humor. Les dues primeres m'escassegen molt; però l'humor se'm fa més aviat rar. Els passos, més o menys humiliants, per a aconseguir el visat... i què sé jo: una incipient fatiga... deixeu-me dir ja senil, agreujada per un procés d'afebliment de la vista que no sé on arribarà ni a quin estat em durà.⁷⁹⁴ Passo estones magres pensant-hi; espero que Déu em donarà força moral per a superar-me; però per ara estic més aviat en el període de la basarda.

¿Treballs meus? Un llibre de sonets, escrits de tant en tant que compto publicar entre aquest hivern cap al qual anem i la primavera que el seguirà.⁷⁹⁵ Han de sortir els sengles primers volums de dues traduccions de Sòfocles,⁷⁹⁶ l'una en prosa, amb pròleg,

⁷⁹² Carta manuscrita. Se'n conserven dues còpies: una al fons Joan Puig i Ferrerter de l'AHT i una al fons Joan Puig i Ferrerter de la BC

⁷⁹³ Joaquim Estrems (1919-1995). Com assenyala Guardiola en nota, com a corredor i distribuïdor de llibres «havia tingut cura d'algunes de les edicions clandestines de l'època» (RIBA 1991: 539). Samsó assegura que sense Estrems i altres llibreters «la difusió del llibre català, aquests primers anys [de dictadura franquista], hauria quedat minvada a quasi al no-res» (SAMSÓ 1995: 275).

⁷⁹⁴ Com assenyala Guardiola, Riba pateix meamorfòpsia, una malaltia «de la qual no es curarà fàcilment. Durant els primer any tindrà seriosos problemes a la vista, i en cert moment no podrà ni llegir ni escriure» i «només a mitjan novembre de 1952 podrà dir que els ulls van millorant» (RIBA 1991: 513).

⁷⁹⁵ *Salvatge cor* (1942), publicat a Barcelona per Els Llibres de l'Óssa Menor.

⁷⁹⁶ *Èdip Rei*, *Èdip a Colonos*, *Antígona* (1951) i *Les dones de Traquis*, *Àiax*, *Electra*, *Filoctetes*, que resta inèdita fins al 1977 (RIBA 1991: 304).

notes, etc., dins la col·lecció de la F[undació] B[ernat] M[etge]; i una altra en vers, il·lustrada amb boixos i aiguaforts de l'Obiols. Es tracta d'una de les aventures més curioses de la meua carrera literària, i tracto d'explicar-la en el prefaci de la traducció en vers. En rigor és aquesta que paradoxalment m'ha costat menys i que de cor estimo més. Els criteris que han presidit l'una i l'altra han estat, és clar, diferents: l'una té un caràcter i una exigència d'aire científic; a l'altra la poesia ha manat i informat sobiranament. Treballo també en una traducció en vers d'Eurípides; ja tinc dotze peces llestes —provisòriament, més provisòriament que no ho està sempre, per a l'autor, tota obra de poesia.⁷⁹⁷ És d'aquestes feines que vaig vivint; i dec de poder-les fer a persones que mereixen la qualificació de nobles mecenes.

Comparteixo els vostres sentiments sobre el nostre futur col·lectiu. Exposar-ne els perills —que vol dir també professar la fe en la nostra salut— m'ha costat alguna vegada el blasme d'algun més o menys anònim purità. I tanmateix... un dels més purs consols que tinc per a aquestes xacres de la meua... temo que precipitada vellesa, és l'afecte i el tracte de molts joves. Els que em visiten i s'aconsellen en mi; tal o tal que des d'un racó del país es nodreix de les meves coses i aprèn del meu sentit de la responsabilitat a ésser responsable ell en les tasques que s'ha emprès. Hi ha uns nuclis de jovent, estimat Puig i Ferrer, d'una ardor, d'una serietat, d'una netedat de propòsit i d'un caràcter que inspiren les millors esperances. Si es perd per alguns costats, per altres el guany comença a ésser tangible. «On hi ha el perill, hi ha també el déu que salva», «res no hi ha tan prop de l'ordre com el caos» ha dit el nostre Hölderlin. Sí, aquests joves tenen l'esperit de coordinació, en llur treball i en llurs activitats. Potser durant aquests anys s'ha fet menys que idealment no hauria calgut; però el que s'ha fet (vull dir per la cultura catalana), partint sempre del que s'ha anat arrencant per a demanar més i anar endavant, el que s'ha fet, doncs, ha desconcertat l'enemic. Crec que ens trobem en ple moviment sobre nostra qüestió, a les altures; ben guanyat el respecte de grups d'allí influents; i semblen imminents consecucions importants vull dir útils com a nous instruments de treball i de d'apostolat.

¿Com va Proa? ¿Us ha comunicat en Pau Casals la carta que li vaig escriure, d'acord amb el Ferran Soldevila, sobre la no conveniència de no figurar entre els qui formen el

⁷⁹⁷ Com assenyala Guardiola, Riba, que «fa anys que havia mostrat el seu interès per Eurípides», enllesteix «les dinou tragèdies» l'any 1954 (RIBA 1991: 507).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Patronat:⁷⁹⁸ Estic segur, per la resposta que he tingut d'ell, que ha comprès bé les nostres raons.⁷⁹⁹ Vulgueu-me informar del que es va fent.

Demà es casa la meva filla, amb un metge jove,⁸⁰⁰ nostre, amb una gran voluntat de treball. Tenim, del nostre fill gran,⁸⁰¹ quatre nets: tres d'ells nois, la nostra dinastia està assegurada. El segon noi és geòleg i prepara la seva tesi doctoral.⁸⁰² Té una beca per a venir pròximament a França unes setmanes; ja us visitarà.

¡Adeu-siau, estimat amic! Faig punt de moment, per a continuar el diàleg, per carta o, qui sap, potser en presència física. No dubteu mai que el meu, que el nostre afecte per vós i els vostres i les vostres coses, us és fidel, i més ferm i més serè per obra dels anys. Us abraça,

C. Riba

⁷⁹⁸ Per fer front a les despeses de l'editorial, es crea, en paral·lel, el Patronat de les Edicions Proa (cf. nota 105).

⁷⁹⁹ Guardiola recull en nota la resposta de Casals, del setembre de 1951, a la negativa de Riba de figurar al Patronat de les Edicions Proa: «em faig plenament càrrec de l'argumentació exposada per vostè. [...] Baldament unes circumstàncies, que comprenc molt bé, desaconsellin la presència en aquest Patronat de persones residint a l'interior de Catalunya, tota gestió que vostès puguin realitzar entre les seves amistats en pro d'una ajuda econòmica o de difusió, al nostre projecte, serà pregonament estimada» (RIBA 1991 539).

⁸⁰⁰ Eulàlia (1926), casada amb Oriol Casassas (1923-2012).

⁸⁰¹ Jordi (1921-1996).

⁸⁰² Oriol (1923-2011).

APÈNDIX: DE CARLES RIBA A PAU CASALS⁸⁰³

Barcelona, 21 de juliol de 1951

Sr. Pau Casals

Prades

Admirat, benvolgut Mestre:

Vaig rebre al seu degut temps, i amb el retard natural, la vostra afectuosa comunicació del maig p[rop]p[assat].⁸⁰⁴ N'hem parlat llargament amb l'altre igualment interessat de Barcelona, el car F[erran] Soldevila; i hem trobat que, ja abans de tractar-ne, estàvem d'acord. Només una certa desorientació, gairebé us diria una certa il·lusió sobre les circumstàncies en què ací vivim i actuem com a escriptors i com a catalans, ha pogut induir a creure que, posats dins el patronats de les Edicions Proa, seriem més útils que no pas restant-ne fora. Segurament no passaria res; però seria ingenu de descartar que, en un moment determinat, no semblés qui sap quines relacions mantenim, és a dir, que no apareguéssim més sospitosos del que de fet ja som. No ignoreu que un simple premi en uns Jocs Florals ha motivat visites i enquestes; un viatge a l'estranger (suposant que s'arribi a aconseguir un passaport) desperta una curiositat indiscreta en certs organismes; una col·laboració en una revista de fora, alarma, etc. Naturalment, això no estaria bé de dir-ho, ni tan sols de pensar-ho, si no féssim res més. De tot se'ns podria acusar, tret d'inactivitat i d'indiferència; si és lícit de parlar ja d'una nova renaixença entre la joventut, ¿a qui si no a gent com nosaltres es deu? Tot el que puguem fer per E[dicions] P[roa] ho farem igualment, i sens dubte més eficaçment, sense que el nostre nom figurei

⁸⁰³ Lletre mecanoscrita conservada al fons Joan Puig i Ferrerter, BC.

⁸⁰⁴ Aprofitant la sortida del segon volum de la represa d'«A Tot Vent» a Perpinyà, s'envien les cartes que anuncien la creació del Patronat d'Edicions Proa (cf. nota 105), presidit per Pau Casals. Com s'explica en la circular, l'objectiu de l'entitat és «contribuir a donar a les Edicions Proa el suport econòmic que li és necessari per a normalitzar llurs publicacions». La lletra assenyala que cal «que els catalans de l'exili es sumin a l'acció del Patronat, per tal de consolidar aquest esforç desinteressat» i demana que es faci una «bona acollida al llibre de Josep Carner, *El Ben Cofat i l'Altre*». Amb aquesta col·laboració, segueix l'epístola, els col·laboradors seran «una més entre les persones que mantenen per damunt de les adversitats la independència de l'esperit català amb l'escalf de llur amor a la permanència de la nostra llengua literària. Car la llengua és la base de tot per a Catalunya» (fons Joan Puig i Ferrerter, BC).

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

pomposament en patronats; la qual cosa per una banda, qui sap, ens llevaria una mica de la poca llibertat que encara tenim, i per l'altra, és de témer, suggeriria pel món que ací gaudim d'una normalitat que, malgrat certes aparences, de fet no existeix.

En pocs minuts de conversa us faria veure millor tot això; però espero que una estona de reflexió sobre el que ja sabeu, els pot suplir.

¿Tindrem un dia aquesta conversa? Bé ho desitjo; el nostre viatge continua en projecte; però les dificultats, de diversos ordres, per a emprendre'l, continuen existint i més aviat creixent. Esperem, tanmateix...

Amb els millors records als bons amics que us volten, us abraça, amb tot afecte i tot respecte,

C. Riba

DE SEBASTIÀ JUAN ARBÓ A JOAN PUIG I FERRETER⁸⁰⁵

Barcelona 20 març 1951

Sr. D. J. Puig i Ferrer

Estimat amic:

Vaig rebre el catàleg de les noves edicions,⁸⁰⁶ amb els seus amables mots;⁸⁰⁷ li'n dono les gràcies, i el felicito també per la tasca que ha portat a cap en aquests anys de silenci i d'exili; el felicito també, i al Queralt amb vostè, per la represa de les Edicions. El nom d'aqueixa editorial, i sobre tot, el de vostè, estarà sempre, com v[ost]è sap, lligat als moments millors de la meua vida literària, si més no, als de més il·lusions. No he oblidat ni oblidaré mai l'interès que va mostrar per l'obra de la meua joventut,⁸⁰⁸ el seu entusiasme i desinterès per ajudar-me en aquells començos i les atencions que va tenir amb mi, ¡quins temps aquells i que lluny que han quedat!

Desitjo amb tot el cor que l'èxit més falaguer acompanyi la nova sortida i que l'obra de vostè aconseguixi l'èxit que mereix, car no dubto que serà digna de la seva obra publicada. Sento únicament que la meua situació no em permeti col·laborar-hi i ajudar-los de manera més eficaç. En aquest sentit les aparences enganyen; la meua vida d'ençà del canvi ha estat una lluita aferrissada i contínua, car vaig perdre la col·locació i ha hagut de sortir tot de les activitats literàries.⁸⁰⁹

Tampoc puc oferir-los cap obra; les velles estan totes publicades; l'única que mancava *Els camins de nit* està a punt d'aparèixer a la Biblioteca Selecta, de la Casa del

⁸⁰⁵ Lletre manuscrita, sobre un full amb la capçalera «Sebastián Juan Arbó | Vergós, 10 Barcelona (Tres Torres)», conservada al fons Joan Puig i Ferrer, BC.

⁸⁰⁶ Es tracta dels prospectes que inclouen una proposta de pla de publicació per a la primera sèrie del retorn de Proa (cf. nota 256).

⁸⁰⁷ Al fons Sebastià Juan Arbó de (AMR) no es conserva l'epístola de Puig.

⁸⁰⁸ Proa publica *L'inútil combat* (1931) al n. 41 d'«A Tot Vent» i *Camins de nit* (1935) al n. 76. Matas (2018) fa una anàlisi de l'etapa de joventut d'Arbó a través de la recepció crítica de l'obra de la dècada dels anys 30.

⁸⁰⁹ Com esmenta Matas (2019), «els canvis polítics i culturals imposats durant la postguerra possibilitaran l'anhel de professionalització inherent en Arbó, atès que abolida la Generalitat amb la instauració del règim franquista, l'escriptor, com la resta de funcionaris d'aleshores, quedarà sense aixopluc laboral i es reclourà definitivament en l'àmbit de l'escriptura des d'un vessant volgudament professional». Sobre aquest mateix fet, vegeu Ramis (2009).

Llibre.⁸¹⁰ Dels iniciats, en tinc ja dos de compromesos, i cobrats, que no sé quan escriuré. Amb això comprendrà la impossibilitat de fer res, per ara, en aquest sentit. Si amb el temps es presentés una ocasió de fer-ho, cregui que ho faria de gust.

Li prego salutí de part meva al Queralt, a qui he recordat molt i a la Sra. Antonieta,⁸¹¹ i vostè rebí una forta encaixada del seu amic.

S. J. Arbó

Va haver una temporada —ja fa alguns anys— que un important editor d'aquí estava engrescat en fer-li una edició castellana dels *Camins de França*.⁸¹² Jo vaig ajudar molt, però no vàrem tindre sort; la crisi va anar desanimant-lo. Ara les coses s'han posat impossibles. Si es tornés a presentar una ocasió, pensi que m'interessarà com si es tractés d'una cosa meva.

⁸¹⁰ Selecta-Catalònia publica, l'any 1954, una nova edició de *Camins de nit*.

⁸¹¹ Antònia Pedra i Pubill (Antonieta), esposa de Josep Queralt.

⁸¹² En realitat, l'única obra de Puig traduïda al castellà i publicada és *Servidumbre* (s. d.), impresa a Barcelona per Cosmos.

DE LLUÍS FERRAN DE POL A JOAN PUIG I FERRETER

[1]⁸¹³

25 juny, 1952

Sr. en J. Puig i Ferrer

Estimat amic:

No sé si em recordeu perquè han passat una pila d'anys des que vaig oferir-vos una traducció de *L'olla d'or* de Hoffmann que va ser precisament el darrer títol de la primera època de Proa.⁸¹⁴ No sabeu l'alegria que he tingut quan se m'ha fet a mans un prospecte on anunciava per l'any 1951 la represa de les vostres publicacions.⁸¹⁵ Espero i desitjo que l'èxit us hagi fet la companyia que mereixeu vós i l'amic Queralt (amb el qual vaig passejar, via Saint-Cyprien per un Rosselló que no s'acabava mai). Jo fa un xic més de tres anys que torno a ser a casa on m'he tancat amb pany i clau.⁸¹⁶

Us escric perquè el vostre prospecte demana —i jo puc afegir mereix— l'ajut de tots. I bé, ¿què us puc oferir? Si em faig la pregunta és perquè, en aquestes coses, és difícil de saber quan s'ajuda i quan no. Mireu, jo tinc encara inèdit, entre moltes altres coses, el meu *Tríptic* (Premi Narcís Oller 1937)⁸¹⁷ i en podeu disposar al vostre grat. Deixeu-me afegir que no soc tan gosat de creure que una obra meva pugui ajudar per si sola: el meu oferiment és realment d'ajut i, per tant, si us semblava bé, jo us cedeixo des d'ara el preu d'aquesta edició i els meus drets d'autor podrien ingressar en la vostra caixa i així estimular, encara que modestament, les vostres publicacions.

⁸¹³ Carta mecanoscrita. Se'n conserven una còpia (així consta) al fons Joan Puig i Ferrer de la BC.

⁸¹⁴ *L'olla d'or* (1939), n. 92 d'«A Tot Vent», és, efectivament, el darrer volum de la sèrie publicat a Catalunya abans del retorn de l'editorial a l'exili.

⁸¹⁵ Es tracta dels primers programes que anunciaven el retorn editorial i un primer pla de publicacions (cf. nota 256).

⁸¹⁶ Després de residir a Mèxic, Ferran de Pol retorna a Catalunya l'any 1948.

⁸¹⁷ El 15 de desembre de 1937, Ferran de Pol obté el Narcís Oller de la Generalitat de Catalunya al millor conte escrit en català de l'any per la narració *Tríptic* (el sàtir – el frare – la donzella). Selecta publica l'obra l'any 1964, sota el títol *Tríptic*, juntament amb les narracions *El Corn*, *Els hereus de Xanta*, *Primera història*, *Boisard*, *L'àvia lloca* i *La pau impossible*.

EPISTOLARIS DE JOAN PUIG I FERRETER

Perdoneu-me que escrigui a màquina però no fa gaire que he sofert una operació d'estómac i tinc el pols força insegur. I vós, ¿com esteu? M'agradaria rebre una lletra vostra on m'expliquéssiu moltes coses.

Tenia el projecte d'explicar-me molt, de xerrar pels descosits, però donat el caràcter d'aquesta lletra confesso que més m'estimo deixar-ho per una altra vegada.

Si voleu contestar-me, feu-ho al meu nom i dirigint la carta al Mas Ferran de Pol, Arenys de Munt.

Una vegada més, us desitjo a vós i a l'amic Queralt l'èxit que vau tenir a Catalunya amb la vostra obra editorial. Afegir una sola paraula sobre si es necessita amb més urgència seria ganes de gastar paraules en va.

A reveure. Una cordial abraçada d'un vostre vell admirador,

Ferran de Pol

[2]⁸¹⁸

27-VIII-52

Sr. en Joan Puig i Ferrerter

Banyuls

Estimat amic:

Vaig rebre la vostra carta⁸¹⁹ que em va donar una gran alegria perquè us veig ple de projectes de treball i això sempre és un bon senyal. No cal dir com m'agradaria veure les vostres coses actuals; segurament les trobaré per aquí.⁸²⁰ Em sorprèn descobrir-vos en certa manera preocupat per si us estimen o no us estimen i per si sou recordat com a escriptor. ¿Ho dieu seriosament? No és fàcil que se us pugui oblidar, en primer lloc perquè la vostra obra no és de les que es deixen de racó; teniu escrites pàgines que comptaran per sempre i elles ja parlaran prou alt perquè no sigueu oblidat; en segon lloc vós vau dirigir i encoratjar —junt amb l'amic Queralt—, una de les realitzacions més sòlides i necessàries a Catalunya; i en tercer lloc vau saber donar la mà a més d'un escriptor jove i desconegut, com és el cas de l'Arbó.⁸²¹ Jo de vos no em preocuparia gens l'amor o desamor dels altres.

Si m'és permès de parlar de mi, us puc assegurar que el que vós anomeneu lleialtat no és més que simple memòria. Recordo la impressió que em va fer la vostra lletra —que conservo—, on acceptàveu una traducció meva⁸²² i que aleshores em vaig sentir completament feliç i encoratjat. Vós deveu saber que aquestes coses no s'obliden i segurament per experiència pròpia.

Jo acabo d'associar-me amb un bon company i veurem com va tot. Mai no m'ha agradat la meva carrera però en les circumstàncies actuals té un avantatge que no té preu: s'és independent. Avui dia per a mi això és el tot. Visc molt ficat a dins, treballo en coses meves i espero que, si no tinc la mala sort d'aquests darrers anys —una operació

⁸¹⁸ Lletre mecanoscrita. Se'n conserven dues còpies: una al fons Joan Puig i Ferrerter de l'AHT i una al fons Joan Puig i Ferrerter de la BC

⁸¹⁹ Al fons Ferran de Pol (BPFF) no es conserva l'epístola de Puig.

⁸²⁰ A propòsit dels llibres que l'editorial aconsegueix entrar a Catalunya, Puig escriu a Guansé el 27-II-1953: Queralt «envia llibres a Barcelona amb comptagotes i l'afer Proa en sofreix» (fons Xavier Benguerel, BC). Canyameres es fa també ressò d'aquest fet en una lletra a Gassol (cf. nota 549).

⁸²¹ Com a director literari d'«A Tot Vent», Puig publica la primera obra d'Arbó (cf. nota 808).

⁸²² L'olla d'or (cf. nota 814).

d'apendicitis amb peritonitis, urgent, i una operació d'estómac degut a una hemorràgia—, acabaré diverses coses començades i que només necessiten els darrers tocs. Estic casat amb una noia gal·lesa, universitària, de Cambridge;⁸²³ ens vam conèixer a la universitat de Mèxic on tots dos fèiem els doctorats en lletres; tenim una filla;⁸²⁴ vivim molt units en gustos i en preferències i estic força content d'aquest aspecte de la meva vida. Tenim molts projectes i no sabem pas si ens quedarem per sempre aquí: veurem.⁸²⁵ Però jo us marejo, i, per tant, plego.

A veure com aniran els vostres projectes. Tant de bo tot sigui un èxit. Oblideu el meu oferiment perquè ja veig que no és pas original el que us mancarà. De totes maneres estic content d'haver-vos-el ofert almenys com a pretext per a posar-me en contacte amb vós i per dir-vos, tal alt com sigui necessari, que us estimo, respecto i admiro com abans i com sempre.

Doneu molts records a l'amic Queralt i no sabeu com m'agradaria que algun dia poguéssiu portar a terme totes les coses que teniu entre mans aquí, on, amb comptagotes, es comença de publicar alguna cosa. Està clar que sense premsa, sobretot revistes, la més lícita i honesta propaganda és impossible i això fa difícil tota expansió veritable. Però no cal insistir en això perquè segurament estem massa d'acord. Bé, una abraçada, una bona abraçada d'amic, i a reveure,

Ferran de Pol

⁸²³ Esyllt T. Lawrence (1917-1995), periodista, assagista i traductora. Sobre la figura de Lawrence, vegeu Garcia Raffi & Manuel Cuenca (2007).

⁸²⁴ Maria-Elvina Ferran Lawrence (1948).

⁸²⁵ Fins a la seva mort a l'octubre de 1995, Ferran de Pol resideix entre Arenys de Mar i Arenys de Munt.

JOSEP QUERALT – MANUEL DE PEDROLO

[1]⁸²⁶

Perpinyà 5 de març del 1953

Senyor Manuel de Pedrolo

Calvet, 9

Barcelona

Benvolgut compatriota:

Ja sabeu que la vella dita: «l'home proposa i Déu disposa» es reproduceix constantment en aquesta desgraciada vida nostra. No deveu ignorar que hi ha hagut ací a França, i notòriament a París, una forta epidèmia de grip, que ha *escollit* de preferència criatures i vells. El senyor Puig (que justament el 5 del mes passat complí 71 anys) n'ha estat una de les víctimes. També la seva esposa la senyora Clotilde, i el menut Janet, fill de la seva filla gran Pilar. Tot el mes de gener estigueren malalts, i segons frase de l'Eva (la filla petita): *llur casa semblava un hospital*. Vet ací la causa d'un nou retard imposat a la meua promesa envers vós. Sortosament, el senyor Puig pogué llegir la vostra novel·la⁸²⁷ bo i estant convalescent i obligat a romandre dintre el pis.

Per a satisfacció vostra us adjunto còpia dels passatges de la lletra que el senyor Puig va trametre'm un cop llegida la vostra obra.

Vós em comunicareu si us sembla bé de tenir en consideració les observacions del senyor Puig i Ferrerter, que us les fa a través meu, ben confidencialment, no poguent-vos-les fer de paraula com ho hauria fet si Proa hagués continuat a Barcelona. En principi, doncs, no refusem de publicar la vostra novel·la. Penseu-vos-hi, i ja no cal que us digui com em plauria el que, posant-hi cada u la bona voluntat indispensable, el vostre nom figurés entre els autors joves de Proa.

Demà arribarà segurament de París un amic meu que em porta el vostre original. Tot seguit miraré de trobar una forma o altra de fer-vos-el arribar a mans.

⁸²⁶ Lletre mecanoscrita, conservada al fons Joan Puig i Ferrerter de l'AHT.

⁸²⁷ *Els còdols trenquen l'aigua*, novel·la inèdita (cf. nota 555).

Em plauria molt que, malgrat els entrebancs que he tingut durant to aquest temps que he guardat el vostre original, em féssiu confiança per deixar-me l'altra novel·la vostra *Cendra per Martina*.⁸²⁸ M'ha escrit el senyor Puig i li plauria llegir-la.

I una vegada més, mil excuses i moltes gràcies per la vostra pacient tolerància a les meves tribulacions.

Esperant llegir-vos aviat, em plau trametre-us una salutació ben cordial,

Josep Queralt i Clapés

[Ibis] Comentari adjunt de Puig a *Els còdols trenquen l'aigua*⁸²⁹

«La més important és la de Pedrolo. Però mare de déu, ¡quina quantitat de coses a corregir! Primer de tot el llenguatge, atapeït de mots castellans (castellanitzats) de formes i construccions castellanen. Després massa llarga. ¿Per què llargs trossos de diàlegs inútils?; massa repeticions per dir coses que són dites abans; moltes insignificàncies, etc., etc. Però l'autor revela un gran temperament de novel·lista fort i original. La construcció de l'obra és una troballa, però abusa de la seva troballa i a vegades es fa artificios i pesat.»

«... perquè l'obra, en conjunts, faria honor a Proa com en fa al seu autor.»

«Ah, però caldria fer-hi grans correccions a fons...»

«... en tot cas caldria canviar el títol, que no expressa prou el sentit de l'obra. En el fons, també, la voluntat de suïcidi del protagonista és una mica gratuït[a]. Són les diverses escenes de la seva existència, que el protagonista evoca mentre va a suïcidar-se, les que tenen valor.»

«Pedrolo, repeteixo, també hauria de canviar el títol de la seva novel·la. No expressa el que és ella ni m'agrada gens.»

⁸²⁸ Com assenyala Pedrolo en la lletra de resposta, ha lliurat l'original a un altre editor. Amb tot, *Cendra per Martina* veu la llum sota el segell Proa, ja de nou a Catalunya, l'any 1965, al n. 113 d'«A Tot Vent».

⁸²⁹ Apunts mecanoscrits, extrets d'una carta de Puig a Queralt, conservats al fons Joan Puig i Ferrer de l'AHT.

[2]⁸³⁰

Barcelona, 9 de març, 1953

Sr. en Josep Queralt

Perpinyà

Distingit senyor i amic:

He rebut la vostra lletra del cinc d'aquest mes. Se m'havia escapat la possibilitat de que el Sr. Puig i Ferrerter hagués pogut ésser víctima de l'epidèmica de grip que també entre nosaltres ha fet de les seves. Jo mateix, i tota la meva família, en fórem afectats.

He llegit el que diu el Sr. Puig de la meva novel·la. Té raó quan parla del meu llenguatge descurat i no cal dir que jo soc el primer interessat en millorar-lo. Per aquest costat, doncs, estem totalment d'acord i no hi haurà dificultats. Penso corregir la meva novel·la i, en últim terme, penso que també deveu disposar d'un corrector que podria fer el restant.⁸³¹ Quant a les repeticions, insignificàncies, etc., que descobreix en la meva obra, trobo força curiós, i la cosa no deixa de fer-me gràcia, que siguin aquests els mateixos defectes que jo trobo a les seves novel·les. Amb tot, si realment hi ha quelcom a suprimir en aquest sentit, també estic disposat a fer-ho. Crec que m'ajudaria en aquesta tasca i podríem entendre'ns millor, si el Sr. Puig precisés una mica. Ja veieu que la bona voluntat no em manca, perquè no estic pas tan enamorat de la meva obra com per no veure'n els defectes i rebutjar les suggerències de millorament. Allí on comencem a divergir és «en al voluntat de suïcidi» del protagonista, voluntat que em sembla gratuïta al Sr. Puig. Ara bé, jo he volgut mostrar, precisament, com un individu podia acollir-se a aquest recurs últim per mer fàstic de l'existència. Crec que al llarg de la novel·la ho he aconseguit i, per tant, l'acte final resulta lògic. No hi resultaria, en canvi, un «happy end», que és el que semblen suggerir els mots del Sr. Puig. Posat que la novel·la ha d'acabar d'una manera o altra, aquesta em sembla la millor. Passem ara al títol. En principi

⁸³⁰ Lletre mecanoscrita, conservada al fons Joan Puig i Ferrerter de l'AHT.

⁸³¹ Queralt se serveix de traductors voluntaris en la restitució editorial a l'exili. Així ho explica a Jaume Pi Teixidor en una lletra del 22-XI-1958: «el desentrenament dels correctors de català voluntariosos que m'han ajudat fins darrerament ([Josep] Villalon, que a Toulouse té de fer de sabater, [Gabriel] Nogués, que a París treballa de nits a la Renault, i [Josep M.] Corredor ací a Perpinyà que dona lliçons de francès i de castellà) llegint i rellegint tots tres les proves d'impresma. Amb tot i la seva bona voluntat i gran desinterès (¡els puc pagar tan poc, jo!) no es podia dir que el resultat fos perfecte sota el punt de vista lingüístic» (fons Josep Queralt, Universitat de Perpinyà).

no m'oposo a canviar-lo, si se me n'indica un de més apropiat. Es refereix més a la forma que al fons. Indica la tècnica de què m'he servit en muntar la novel·la. Cada pedra llençada a l'aigua suscita un moviment d'anells al seu entorn. Exactament com en la meua obra, on un detall, un impuls del moment actual, enterament fortuït, provoca les reminiscències del protagonista. Ací, els pocs que han tingut l'ocasió de llegir la novel·la no s'hi ha enganyat pas. M'estranya, doncs, que el Sr. Puig no hagi comprès la meua intenció. Feu-vos càrrec, així, de les meves raons, com jo me'n faig de les vostres que, en general, estic disposat a [a]tendre. Ara bé, com que l'un fa l'altre, en aquest món, a canvi de les meves concessions, jo espero això: que, abans d'emprendre la correcció de la meua novel·la, em doneu la seguretat de què serà publicada, una data probable de publicació i detalls sobres les condicions d'edició. Jo, pel meu costat, crec que puc enllestir la meua tasca en un mes, a partir de l'instant en què tindrè la novel·la en el meu poder. I escriviu-me.

Amb molt de gust enviaria *Cendra per Martina*, però fa uns quinze dies que la vaig confiar a un editor d'ací que volia presentar-la a la censura, cosa que en aquest moment ja deu estar feta.⁸³² Da manera que, sentint-ho molt —i molt més perquè em podríeu interpretar malament, cosa que no desitjo, no puc complaure, el Sr. Puig en aquest extrem.

M'agradaria que m'enviéssiu els dos volums publicats fins ara d'El pelegrí apassionat, a compte dels meus futurs drets d'autor —perquè no dubto, si vosaltres hi poseu aquesta mica de bona voluntat que hi poso jo, que acabarem per entendre'ns.⁸³³ I també penso, com el Sr. Puig, que la meua obra faria honor a Proa. Ja veieu que entre els meus defectes no hi ha el de l'hipòcrita humilitat.

Esperant notícies vostres, rebeu una encaixada del vostre amic,

M. de Pedrolo

⁸³² Sobre la publicació de *Cendra per Martina*, cf. nota 828.

⁸³³ Malgrat la bona voluntat de Pedrolo, l'acord de publicació no arriba a bon port, tot i que un prospecte de l'editorial anuncia, més endavant, la impressió d'una altra obra per al n. 97 de la sèrie «A Tot Vent»: *Acte de violència*.

CONCLUSIONS

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

LA NACIÓ D'EDICIONS PROA

D'ençà de la seva fundació l'any 1928, la determinació d'EDICIONS PROA és, sobretot, informar i culturitzar el lector català. La voluntat de democratització de la cultura i, en concret, de la literatura, és la clau de volta d'un projecte editorial encapçalat per tres *self made man* —manllevant el qualificatiu de Manent (1984: 192)—, Josep Queralt, Marcel·lí Antich i Joan Puig i Ferrer, que anhelen crear una plataforma capaç d'atansar-se al públic general. Per fer-ho, dues premisses bàsiques assenyalen el camí de l'editorial catalana més important del segle XX: un ampli catàleg, divers i modern, i un producte (quant a l'objecte) de qualitat a un preu ajustat. Així, en la nòmina de títols i autors d'«A Tot Vent», lluny de llegir-hi el caprici fruit del gust literari individual de Puig, director de la sèrie, hom ha de cercar-hi la constant voluntat indestructible d'una editorial: la pruija de Proa de coadjuvar en un embat coral per a la progressiva normalització del públic lector català (això és, comptat i debatut, la normalització de la cultura catalana). I Proa acut a la crida amb una proposta literària original, que dista d'altres iniciatives coetànies. A tall d'exemple, Proa confegeix una línia editorial de significació distinta a la de Barcino, més adreçada a la recuperació dels clàssics nacionals (amb la sèrie «Els Nostres Clàssics»)⁸³⁴ O es diferencia, també, de la selecció de la popular sèrie «La Novel·la d'Ara» (1923-1927). Sota la direcció literària de Puig, «A Tot Vent» ofereix al públic un catàleg innovador, a través de la traducció directa d'icones literàries internacionals, de la promoció de nous corrents estètics provinents d'Europa i de la publicació d'obres d'autors catalans joves i novells com Maria Teresa Vernet o Sebastià Juan Arbó. I treu a la venda no pas un producte modest, sinó volums atractius, fets amb materials de qualitat i a un preu assequible per a la majoria de la població. Les campanyes comercials de Proa, que es focalitzen en l'increment del nombre de subscripcions, evidencien el propòsit cabdal: la fidelització d'un públic no avesat a la lectura. Un preu inferior a l'habitual (i potser la idea una mica romàntica d'anar arrenjerant nous números de la sèrie de color carabassa sobre les lleixes de biblioteques personals populars) fan augmentar amb rapidesa les vendes d'«A Tot Vent», que prestament es

⁸³⁴ Així com la col·lecció Bernat Metge hegemonitza la fixació normativa en català dels referents de la literatura llatina i hel·lènica, Barcino cerca l'establiment en l'imaginari col·lectiu de referents clàssics medievals i moderns i la recuperació de corrents de pensament social i històric. Per a l'orientació patriòtica de Barcino, vegeu Ripoll (2017).

CONCLUSIONS

converteix en la insígnia de l'editorial. L'èxit d'aquesta sèrie permet diversificar els registres de Proa, que, amb tot, mai no abandona la seva inclinació cívica. Així, amb el flanqueig d'«A Tot Vent», l'editorial llança a la venda altres col·leccions: «El Camí» (únicament amb tres títols), sobre temes polítics, econòmics i socials, dirigida per Andreu Nin; «Grumet», adreçada als infants, a preus assequibles i amb il·lustracions a color pels «*chef-de-file* del moment» (MANENT 1984: 196); «Els d'Ara», «que incloïa només *best-sellers* novel·listics» (MANENT 1984: 195); «Oreig» (amb només dos volums); «Històries Curtes», amb el mateix format que «A Tot Vent» però sense la numeració habitual; i «La Mirada», homònim de l'editorial sabadellenca fundada l'any 1925 que Proa absorbeix el 1935, un cop dispersada la Colla de Sabadell. Les heterogènies col·leccions van estructurant un catàleg que defuig la voluntat d'unitat temàtica i es defineix volgudament eclèctic. Perquè la coherència d'Edicions Proa no rau en la uniformitat de la nòmina de títols i autors que duen a impremta, sinó en el seu propòsit fundacional: fornir el públic català d'una cultura literària europea (d'escriptors francesos o de la literatura constructivista russa,⁸³⁵ majoritàriament). L'ideari cardinal: associar llengua catalana amb *modernitat*, *actualitat*, i, de retop, participar en l'apreupament de la llengua literària (la «col·laboració a la tasca de difusió de la llengua literària», en mots de Fabra).⁸³⁶ És a dir: maldar per l'obtenció d'un programa literari innovador a fi de dignificar, consolidar i projectar l'àmbit d'influència de l'oferta de literatura nacional en el mercat bibliogràfic del moment. Una editorial, doncs, al servei d'un propòsit: assolir la sobirania cultural. Comptat i debatut, Proa vertebrava els ideals modernistes i modernitzadors que havien estat plantejats trenta anys enrere. És versemblant pensar que el que batega sota el projecte d'Edicions Proa és la materialització d'un projecte cultural noucentista republicà —com a contraposició al capvespre del model d'elit noucentista de la Lliga Regionalista—, simultani a l'emergència, projecció i hegemonia d'un model de cultura política republicana policlassista que continua, en certa mesura, una via de

⁸³⁵ «L'editorial Proa s'havia proposat de traduir tota la literatura universal de bona qualitat al català per incorporar-la a la cultura catalana» i, davant de la falta de traductors directes del rus, proposen a Francesc Payarols, company de magisteri de Marcel·lí Antich, la traducció d'algunes obres; així «es va iniciar la col·laboració amb Proa i amb ella la trajectòria d'en Francesc Payarols com a traductor» (ESTELRICH, PILAR: 1999: 53), que es lliga a l'editorial abans que, de Rússia estant, Andreu Nin escrigui a Puig per oferir-li la traducció de *Crim i càstig*. Així, Payarols i Nin formen tàndem en la cartera de traductors de Proa.

⁸³⁶ Vegeu un fragment de la lletra de Fabra a Queralt, que conté el text citat, a § 3; 1a part.

treball ideada per la política cultural de La Mancomunitat liderada per Enric Prat de la Riba: idear, fer, construir, com a Catalunya-Estat. És a dir, socialitzar —en pràcticament totes les línies d'actuació de la política cultural i econòmica de la Catalunya Republicana sota el període 1931-1936— un «possible model de política cultural modernista de l'esquerra catalana» (PÉREZ-BASTARDAS 2008: 74). En aquest sentit, Edicions Proa, més enllà d'un capital d'autors i d'un bagatge literari, impulsa una causa política: fomenta la creació d'un model cultural i literari nacional independent. No endebades el nom de l'empresa —Proa— i la divisa —«navego a tot vent». La cultura esdevé la proa de la nació.

I el paper de l'editorial no és el d'un mer espectador, sinó que planteja un model cultural-nacional: planteja la nació d'Edicions Proa. Concorre a promoure els debats —Puig en participa amb freqüència— sobre el preu del llibre, la creació del mercat literari, la formació del públic o la difusió, etc. Així, amatent a l'actualitat, el catàleg de l'editorial recull les idees, suggeriments i queixes del públic i dels crítics coetanis; els llibres de Proa representen un espill projector d'autors a penes coneguts o llegits fins al moment. L'editorial participa d'una plataforma multidisciplinària on, al dessota dels diversos agents culturals, es consolida una idea: que, tot i no haver-ne, la cultura catalana exerceix funcions d'estat. La constitució de Proa l'any 1928, en el període polític que anuncia la fi de la Dictadura de Primo de Rivera, representa una doble reacció: vers la patrimonialització d'un projecte cultural elitista, classista, i vers un sistema autoritari. Una resposta col·lectiva i contra un model noucentista en fallida que, amb tot, havia assentat unes bases sòlides per a un nou projecte cultural que troba en la fèrria objecció a la dictadura un espai prolífic per prosperar. I és que Proa participa, en aquest context i en termes editorials, de la voluntat de socialitzar uns canons culturals i patriòtics —els catalans— i de modernitzar-los. En aquest sentit, l'onada de llibres de color carabassa, que arriba arreu, hi juga un paper determinant: el de la creació i refermança d'un públic lector i el de la valoració de la llengua literària. En l'endemig d'aquesta lluita, s'erigeix, llibre a llibre, el capital simbòlic d'Edicions Proa. Un patrimoni al·legòric sobre el qual es basteix el *sentit* de la represa a l'exili. Una represa que és un contínuum d'emergència cultural catalana en plena dictadura franquista. Un retorn dislocat amb voluntat de ferro: encara «a tot vent», amb la voluntat d'articular la dispersió (una disseminació polièdrica —d'iniciatives polítiques, editorials, etc.—, però sobretot espacial) per tal d'exercir de nexes de la diàspora catalana.

LA PERSISTÈNCIA: CAPITAL SIMBÒLIC DE PROA A L'EXILI

Un projecte de restitució cultural des de la Catalunya del Nord, sense espai per a la melangia ni per al romanticisme; amb la mirada al futur: existirem i existirem. Sota aquest precepte es vertebrava la recuperació d'Edicions Proa. Noranta-tres volums d'«A Tot Vent» —i gairebé una cinquantena de números més d'altres col·leccions— sostenen la temptativa a l'exili: són el capital simbòlic d'una plataforma editorial sobre el qual s'edifica una represa amb escassos cabals. Des de la diàspora, el patrimoni esdevé ben distint. I la socialització del model d'estàndard literari (que obeïa a un vast programa, ja al·ludit, de nacionalització cultural, indestruïble de la normalització política com a país) es converteix en resistència cultural, en persistència. Perseverar i plantar cara i fer-ho mitjançant una constel·lació cultural anorreada pel franquisme i a l'entorn d'una plataforma editorial que, malgrat haver-se guanyat el prestigi a pols en ple període d'entreguerres a Catalunya, resta inactiva d'ençà de 1939. L'ambiciós objectiu de dos homes, Joan Puig i Ferrer i Josep Queralt i Clapés, és el de recuperar, tot mantenint-se fidels als ideals de 1928, una estructura empresarial i cultural funcional. I, en el context de disgregació col·lectiva de l'exili, el crèdit obtingut anteriorment és imprescindible: sobre l'obra realitzada abans de l'alto obligat, comença a fer camí novament Edicions Proa. Amb aquesta finalitat, és menester teixir una nova xarxa d'autors, traductors, lectors i crítics. Perquè l'exili ha anihilat tot indici de l'existència d'un mercat per a la literatura catalana: la majoria dels intel·lectuals repartits per diferents països (i que a Catalunya tot just començaven a gaudir de l'inici de la professionalització de les seves tasques com a escriptors i traductors) i els potencials lectors, entre l'interior i l'exterior, es troben novament ocupats en múltiples i diverses feines per tal de subsistir en la dictadura o la diàspora. Tot és escàs i inconnex: el públic, els autors, els crítics (i les possibilitats de difusió de la crítica) i les editorials. ¿Hi ha, al capdavall, mercat literari català? Amb la incertesa de l'existència d'aquest espai, però amb la convicció de la possibilitat de crear-ne, renaix Edicions Proa a Perpinyà, que cerca de contribuir a relligar un entramat literari desolat. I és que cal, també en aquesta segona etapa, no desvincular el món literari de Proa del polièdric camp cultural —en el marc d'una «història literària», més que no pas en el d'una restringida idea convencional d'«història de la literatura»—, sense el paraigües del

qual esdevé inviable la idea que sense literatura, sense relat, no hi ha nació.⁸³⁷ En aquest sentit, la continuïtat d'Edicions Proa des de la diàspora metaforitza, també, la represa de la proa nacional, això és, de la posada en marxa d'una empresa que vol participar d'una reconstrucció cultural nacional des de l'exili.

La reeixida editorial de Proa a l'exili és l'objectiu primordial d'un dels seus fundadors, Josep Queralt. Establert a Perpinyà, converteix el seu domicili en la seu fiscal d'una empresa que no disposa ni del personal ni del numerari amb què comptava a Catalunya. I esdevé l'home de Proa: Josep Queralt i Edicions Proa són, encara més a l'exili, mots il·latius. Amb tot, el retorn no se certifica fins a l'entrada en joc de Joan Puig i Ferrer. Després de deu anys d'intermissió epistolar, el 20-XI-1948, una lletra de Puig a Queralt endega una doble represa: el restabliment del diàleg entre editor i director literari de Proa i, de facto, l'assentament de les bases per a la restitució de l'activitat editorial. I és que si bé l'editor badaloní havia maldat anteriorment —amb la col·laboració de Fabra, entre altres— per tal d'obtenir els permisos necessaris per a la posada en marxa de l'editorial a l'estat francès, el cert és que la reeixida no li havia estat possible. El motiu de l'epístola que trenca un llarg silenci: l'afany de publicar *El pelegrí apassionat*. Després de les fracassades temptatives d'imprimir el cicle novel·lístic a l'exili i a l'interior (amb Aymà, Janés, López-Llausàs o Pagès i Elias), Puig apel·la Queralt en la —potser— darrera alternativa d'editar la seva obra i es remet als èxits aconseguits abans de 1939 per requerir ajut editorial. Amb l'acceptació joiosa per part de Queralt, que arriba en una carta del 15-XII-1948, es greixa la maquinària que l'editor havia començat a arranjar sense resultat uns anys enrere.

Els impulsos de Queralt i de Puig per a la represa editorial són, certament, distints. Al primer el mou el propòsit vocacional de continuar l'obra de foment de la llengua literària catalana i l'anhel de tirar els set números restants de la sèrie «A Tot Vent» per arribar al centenar de títols publicats. Al segon, la voluntat de donar a conèixer una obra que considera essencial, que concep com un esforçat assaig per tal d'obtenir l'absolució

⁸³⁷ Com a exemple de l'anàlisi polièdrica que permet copsar els factors a l'entorn del sistema literari (que no en són pas extrínsecs), vegeu Even-Zohar (1998) qui, així mateix, ha analitzat la funció nacional de la literatura (1994). Even-Zohar proposa un model analític en què el fet cultural (el fet literari, aquí) no es pot concebre de manera aïllada, sinó que ha de tindre en compte les constants relacions (això és, també, tensions i conflictes) amb diferents elements contigus: repertori —«suma de regles i materials que governen l'elaboració i l'ús, o la producció i el consum, d'un producte determinat» (1998: 43)—, consumidor, productor, institució, mercat i producte.

CONCLUSIONS

per part dels exiliats catalans. En aquest sentit, en la pruija de fer imprimir *El pelegrí* cal llegir —a més de l'intrínsec afany d'escriptor de veure publicada la seva obra— l'anhel de Puig d'explicar-se i de rescabalar-se de les polèmiques (especialment, la presumpta malversació de fons públics de la Generalitat i l'enemistat pública amb Canyameres) que li neguen, a l'exili, la possibilitat participar dels escassos espais literaris i polítics. La publicació de l'obra és, per a Puig, *conditio sine qua non* per a la restauració de la seva imatge pública i la possibilitat de deixar de banda l'ostracisme al qual es veu abocat a causa de les nombroses controvèrsies amb què es guanya la malvolença de l'opinió pública. La voluntat d'exonerar-se, d'eximir-se, empeny Puig a procurar-se una notòria difusió d'una obra de naturalesa redemptora. Una possibilitat de divulgació que, a l'exili, Puig troba només en Proa.

Així, amb la posada en marxa de l'editorial a l'exili, Queralt s'encarrega de cercar el finançament, de mitjançar amb la impremta, de comprar el paper per al llibres, d'enviar a subscriptors i a llibreries les obres que surten a la llum en comptagotes i de sol·licitar repetidament el pagament de subscripcions i deutes als compradors. L'editor i gerent, encarregat pràcticament de totes les tasques de Proa i acompanyat puntualment per alguns homes de confiança (com Ramon Xuriguera), assigna la direcció literària d'«A Tot Vent» (això és, al capdavant, la direcció literària de tota l'editorial) a l'home que l'havia ocupat d'ençà de la fundació. Una activitat que Puig comença a exercir quan, després de l'obtenció dels permisos pertinents i en la primera trobada presencial amb Queralt, escriu a Carner el 3-VIII-1949 una lletra que anuncia la represa de Proa des de l'estat francès. L'exercici de direcció literària flanqueja el retorn progressiu i selectiu a la vida pública (o, si més no, als intercanvis epistolars) de Puig. És precisament des d'aquest càrrec i amb la seguretat moral que li atorga la seva opus magna que es permet l'intent d'arranjar les múltiples relacions truncades. Sens dubte, l'empara del retorn d'Edicions Proa atorga a Puig la possibilitat de recuperar el contacte amb diversos intel·lectuals catalans.

El pretext de la represa editorial i, conseqüentment, de la necessitat d'originals per dur a impremta, permet resseguir uns intercanvis epistolars que, tal vegada, no s'haurien produït (l'escassa correspondència que es conserva de Puig, gairebé sempre a l'entorn de l'editorial, ho corrobora). En aquest sentit, la lectura de la correspondència que genera la direcció literària descobreix, no només l'engranatge editorial rudimentari, sinó també (i sobretot) les preocupacions de diversos corresponents i de Puig mateix. I

revelen, sobretot, una nova interpretació del personatge: un nou Puig, que s'humanitza per sortir de l'encarcament en què la crítica (coetània i posterior) l'ha situat i que transcendeix la visió de l'home-anècdota. Lluny del motlle crític tradicional, els intercanvis epistolars (en especial els cartejos amb Carner i amb Guansé) fan surar un Puig més humà: amb defectes, però també amb virtuts i, sobretot, amb el delit d'explicar-se. La correspondència fa emergir un escriptor que es mou a cavall entre l'assumpció de les faltes (en els moments de serenor) i el descàrrec dels errors comesos (quan se sent víctima immerescuda del bandejament per part dels intel·lectuals catalans). Els intercanvis epistolars, que poden llegir-se isoladament, complementen la interpretació del dietari i del cicle novel·lístic.

Amb tot, i malgrat l'evident necessitat de Puig de publicar la seva obra, no és lícit de considerar nul·la o ineficaç la feina que desenvolupa al capdavant de l'editorial: és tan sols amb la mediació de Puig que es publiquen, a la sèrie «A Tot Vent», obres inèdites d'autors catalans —això és, *El Ben Cofat i l'Altre* (1951), de Josep Carner, *L'home dins el mirall* (1951), de Xavier Benguerel, i *Laberint* (1952), de Domènec Guansé. Així mateix, per iniciativa de Puig, Proa lliura cent mil francs (i ofereix la publicació de l'obra distingida) als Jocs Florals de Perpinyà de 1950 per a l'establiment d'un guardó, concedit a parer del jurat. A més, Puig mateix finança el premi i es fa càrrec de múltiples despeses de l'editorial. Tot i això, les dificultats econòmiques que Proa sofreix constantment impedeixen la continuïtat d'un pla de publicacions que inicialment prioritza les obres catalanes originals i que, progressivament, cedeix el protagonisme a traduccions abonades anteriorment. Així, Queralt i Puig es veuen obligats, en primera instància, a publicar les traduccions que l'editorial tenia en cartera —*L'hereu de Ballantrae* (1954), de Robert Louis Stevenson i traducció de Cèsar August Jordana, i *L'estany del diable* (1955), de George Sand i traducció de Just Cabot. Més tard, amb la mort de Puig l'any 1956 —fràgil de salut des de feia anys—, Queralt es dedica gairebé exclusivament a la impressió d'*El pelegrí apassionat*, tasca a la qual s'havia compromès.

La represa d'Edicions Proa a l'exili del sud de l'estat francès és, innegablement, una obra meritòria. Amb exigus recursos i suports escassos —més enllà d'un ineficaç Patronat simbòlic (amb Pau Casals al capdavant) i d'una xarxa de col·laboradors voluntariosos repartits arreu del món amb la tasca no remunerada d'intentar col·locar les noves obres—, Edicions Proa aconsegueix de treure a la llum, entre 1950 i 1964, vint-i-un llibres: del 93 al 99 de la col·lecció «A Tot Vent», els onze primers volums d'*El pelegrí*

CONCLUSIONS

apassionat, un llibre d'Alexandre Galí de la sèrie «El Camí» i dues obres fora de col·lecció. Malgrat la impossibilitat d'acomplir l'objectiu emblemàtic del centenar de títols de la sèrie de la sobrecoberta carabassa, la importància de la labor de l'editorial a l'exterior és incontestable. Una obra de Josep Queralt i Clapés i de Joan Puig i Ferrer. El primer, gerent després i centrat en la tasca fundacional de Proa. El segon, director literari àvid de justificar-se i editor d'ell mateix. I tots dos, un tàndem que duu a terme una tasca que a l'exili, ple de privacions i mancances, de dificultats i entrebancs, es fa perdurable: la transcendència d'Edicions Proa a l'exili és la persistència en l'intent de començar a recosir el teixit literari català.

CONCLUSIONS

[English version]

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

THE NATION OF EDICIONS PROA

Since its founding in 1928, the purpose of the publishing firm EDICIONS PROA has been to serve up knowledge and culture to Catalan readers. A drive to democratise culture, especially literature, has been the keystone of an enterprise spearheaded in its early days by three “self-made men” – to borrow Manent’s description (1984: 192) of the trio – Josep Queralt, Marcel·lí Antich and Joan Puig i Ferrerter. The aspiration of the trio was to build a platform that could reach and hold the general public. With this aim in mind, two basic premises have guided the course of the foremost Catalan publishing firm of the twentieth century: to build an extensive, varied and modern catalogue and to put out a quality product at a reasonable price. In fact, the backlist of titles and authors that have made an appearance in the collection “A Tot Vent” – far from being a whim reflecting the personal literary tastes of Puig, the first director of the collection – shows the firm’s abiding and unshakable resolve to play its part in a concerted struggle to achieve the gradual normalisation of the Catalan reading public (that is, in a nutshell, the normalisation of Catalan culture). Edicions Proa heeded the call with an original literary project that was much unlike any other initiative launched at the time. For example, the firm followed an editorial line that was distinct from Barcino’s approach, which focused on the recovery of national classics (through its series “Els Nostres Clàssics”).⁸³⁸ Edicions Proa also set itself apart from the selections of the popular series “La Novel·la d’Ara” (1923-1927). Under Puig’s literary direction, “A Tot Vent” offered the public an innovative catalogue that showcased the direct translation of international literary icons, new aesthetic currents from Europe and the work of young, new authors like Maria Teresa Vernet and Sebastià Juan Arbó. Puig’s releases were not run-of-the-mill items, but rather attractive volumes crafted from quality materials and put on sale at prices that were affordable for most of the population. The marketing campaigns of Edicions Proa, which focused on expanding the number of subscriptions, put the firm’s chief aim front and centre: to build the loyalty of a public not accustomed to reading. Indeed, the sales of “A Tot Vent” soared on the back of lower

⁸³⁸ While Col·lecció Bernat Metge asserted its hegemony in Catalan standard editions of Latin and Greek literary touchstones, Barcino sought to lodge medieval and modern classics firmly in the collective imagination and to recover social and historical schools of thought. For more on the patriotic orientation of Barcino, see Ripoll (2017).

CONCLUSIONS [ENGLISH VERSION]

than usual pricing (and perhaps, too, the somewhat romantic notion of lining up new editions of the pumpkin-orange series across the shelves of people's bookcases). In short order, "A Tot Vent" became the firm's flagship and its success enabled Edicions Proa to branch out in other directions, though it never abandoned its civic inclinations. Buoyed by the performance of "A Tot Vent", the firm launched other collections: "El Camí", which was edited by Andreu Nin and put out only three titles, covering political, economic and social topics; "Grumet", which was aimed at children, with affordable pricing and colour illustrations by the foremost illustrators of the day (MANENT 1984: 196); "Els d'Ara", which "included only best-selling novels" (MANENT 1984: 195); "Oreig", which brought out only two volumes; "Històries Curtes", which had the same format as "A Tot Vent", but without the customary numbering on the spine; and "La Mirada", which was named after the Sabadell publisher founded in 1925 and taken over by Edicions Proa in 1935, after the disbandment of a local intellectual circle known as the Colla de Sabadell. These diverse and varied collections gave shape to a catalogue that shied clear of any desire for thematic unity and could best be described perhaps as deliberately eclectic. After all, the cohesion of Edicions Proa was not rooted in the uniformity of its list of titles and authors, but rather in the purpose that lay behind the firm's founding: to furnish the Catalan public with European literary culture (largely French writers and Russian constructivist literature).⁸³⁹ The firm's cardinal purpose was to forge an association between the Catalan language and modernity and, as a by-product, to participate in the appreciation of literary language (or as Fabra put it, "to collaborate in the task of disseminating literary language").⁸⁴⁰ In other words, Edicions Proa endeavoured to bring together an innovative literary programme to dignify, consolidate and expand the sphere of influence of Catalan national literature in the book market of the time. The firm dedicated itself to a single overarching proposition: to achieve Catalan cultural sovereignty. Ultimately, the firm gave shape and

⁸³⁹ "The publishing firm Edicions Proa had taken a decision to translate the entirety of high-quality universal literature into Catalan in order to incorporate it into Catalan culture." Because of a lack of direct translators from Russian, they approached Francesc Payarols, a teaching colleague of Marcel·lí Antich, to translate a number of works. This marked "the start of Payarols' collaboration with Edicions Proa and his career as a translator" (ESTELRICH, PILAR: 1999: 53). Payarols came aboard before Andreu Nin wrote to Puig from Russia to offer his own Catalan translation of *Crime and Punishment*. Thus, Payarols and Nin both joined the firm's stable of translators.

⁸⁴⁰ See the excerpt of a letter from Fabra to Queralt that contains the cited quotation in § 3; part 1.

substance to the modernising ideals that had been espoused thirty years earlier by the Catalan Modernista movement. It is even plausible to surmise that at the beating heart of Edicions Proa was the ardent desire to push forward a republican-inflected Noucentista cultural project – in opposition to the benighted elitism of the Noucentista model backed by the conservative Lliga Regionalista – that would take off at the same time as the emergence, spread and hegemony of a multi-class republican model of political culture that carried on, to some extent, a line of work being pursued through the cultural policies of the Mancomunitat under the leadership of Enric Prat de la Riba: specifically, to imagine, design and build Catalonia as a state. That is, to institute throughout society – in practically every action line of the cultural and economic policy of Republican Catalonia in the period 1931-1936 – a “possible model of Modernista cultural politics on the Catalan left” (PÉREZ-BASTARDAS 2008: 74). In this vein, Edicions Proa, beyond its stable of authors and its literary heft, was the champion of a political cause: to promote the creation of an independent national cultural and literary blueprint for Catalonia. After all, the firm’s name is Proa, the Catalan word for the “prow” of a sailboat, and its motto is “Navego a tot vent” [roughly, in English, “I run with full sails”], which calls to mind the name of Puig’s collection. In short, culture becomes the prow of the nation.

The role of a publishing firm is not to be a mere bystander or onlooker. A publishing firm proposes a national cultural model. It put forwards the idea of a nation, in this case the nation of Edicions Proa. That is, it fosters and engages in debates, in which Puig often took part, on the price of books, the creation of the literary market, the education of the public and so forth. Attentive to the present moment, a publishing firm’s catalogue reflects the ideas, suggestions and complaints of the public and critics of its time. Edicions Proa’s catalogue, for instance, represents a projecting mirror for authors who were previously little known or read. The firm took part in a multidisciplinary platform on which, thanks to the efforts of a host of cultural agents, an idea began to gain strength: Catalan culture, even though it has no state, performs the functions of a state. The founding of Edicions Proa in 1928, in the political period that heralded the end of Primo de Rivera’s dictatorship, represented a twofold reaction: against an authoritarian regime and against the institution of an elitist, classist cultural project elevated to the level of national heritage. It was a collective response against a bankrupt Noucentista model that had nonetheless laid the groundwork for a new cultural project that

CONCLUSIONS [ENGLISH VERSION]

turned staunch repudiation of the dictatorship into a fruitful space in which to thrive and prosper. Against this backdrop, Edicions Proa undertook in editorial terms to instil cultural and patriotic standards and canons – Catalan ones – throughout society and to modernise them. In this respect, the constant flurry of pumpkin-orange books, which soon spread far and wide, played a decisive role by creating and bolstering the reading public and by placing value on literary language. In the midst of this struggle, the symbolic capital of Edicions Proa rose higher and higher, book by book. It was an allegorical patrimony that lent meaning to the firm's revival in exile. Even in the midst of the Franco dictatorship, Edicions Proa's return to operations reflected an entire continuum of Catalan cultural re-emergence. This was a dislocated homecoming achieved with steely determination, still running "with full sails" [in Catalan, "a tot vent", again like the name of Puig's collection] in order to give voice and form to a scattered people (through the multifaceted publication of political, editorial and other initiatives) so as to serve as a rallying point and linchpin for the Catalan diaspora.

PERSISTENCE:

THE SYMBOLIC CAPITAL OF EDICIONS PROA IN EXILE

From exile in Northern Catalonia in France, Edicions Proa became a project of cultural restitution, which had no truck with melancholy or romanticism but kept its eye firmly fixed on the future: we existed and we shall exist. This was the lodestar that guided the firm's reincarnation. The 93 titles on the backlist of "A Tot Vent", together with nearly fifty titles in the firm's other collections, sustained the endeavour in exile: They provided the symbolic capital on which to forge a fresh start with scarce resources. For the Catalan diaspora, heritage became something very different. Socialisation in the standard literary model (which was part of a vast already mentioned programme of cultural nationalisation, inseparable from the political normalisation of Catalonia as a state) became a matter of cultural resistance and persistence. It was a question of perseverance and defiance, achieved through a cultural milieu that had been crushed by Francoism and in the setting of a publishing platform that had won renown in Catalonia in the interwar period but had fallen inactive since 1939. The ambitious

goal of two men, Joan Puig i Ferrer and Josep Queralt i Clapés, was to revive a functional business and cultural structure, while holding fast to the ideas of 1928. In the midst of the collective disintegration of exile, the firm's earlier reputation proved crucial: building on work accomplished prior to forced stoppage, Edicions Proa once again got underway. To this end, it was necessary to fashion a new network of authors, translators, readers and critics. Exile had annihilated any whisper of a market for Catalan literature: most intellectuals were scattered to the four winds (and Catalonia was only at the very start of professionalising the duties of writers and translators), while any potential readers at home under the dictatorship or abroad in the diaspora were compelled to take up numerous and varied jobs just to survive. Scarcity and disconnection prevailed not only among the public, but also among the authors, critics (who had few opportunities to publish) and publishers. Did a Catalan literary market even exist now? Uncertain whether such a space existed but confident that it could be created, Edicions Proa was reborn in Perpignan, France, with the aim of playing its part in stitching back together a literary world left in tatters. In the firm's second incarnation, it is once again necessary not to decouple its literary world from the multifaceted cultural arena – that is, from the realm of “literary history” rather than the more restrictive conventional idea of “history of literature” – because without this overarching umbrella, the very idea of a nation becomes impossible: without literature, without story or narrative, there is no nation.⁸⁴¹ In this respect, the survival and persistence of Edicions Proa from the vantage of the diaspora also served as a metaphor for the resumption of a national direction, a renewed national journey, with its prow [in Catalan, its “proa”] once again cutting through the waves as the revived firm joined from exile in the task of rebuilding a Catalan national culture.

Making Edicions Proa successful again in exile was the chief aim of one of its founders, Josep Queralt. Having settled in Perpignan, Queralt turned his home into the headquarters of a firm that now lacked both the staff and the financial resources that it

⁸⁴¹ For an example of a multifaceted analysis that captures the factors of a literary system (which are in no way extrinsic), see Even-Zohar (1998), who has also analysed the national function of literature. Even-Zohar puts forward an analytical model in which culture (here, specifically, literary culture) cannot be conceived of in isolation, but must take into account the ongoing relationships (including tensions and conflicts) among different contiguous elements such as: repertoire, which is “the sum of rules and materials that govern the preparation and use, or the production and consumption, of a given product” (1998: 43), as well as consumer, producer, institution, market and product.

CONCLUSIONS [ENGLISH VERSION]

had once enjoyed in Catalonia. Queralt became the man of Edicions Proa: his name and the firm's name grew even more synonymous in exile. Even so, the firm's reincarnation was not a certainty until the return of Joan Puig i Ferrer. After a ten-year hiatus in their correspondence, a letter from Puig to Queralt, dated 20 November 1948, announced a resumption on two fronts: the re-opening of a dialogue between Edicions Proa's editor-in-chief and literary director and the de facto laying of groundwork for the restart of publishing activity. In fact, while Queralt, a Badalona native, had already taken pains – with a hand from Fabra and others – to secure the French permits necessary for the firm to restart operations, success would surely not have been possible on his own. The reason why Puig broke the long silence with his letter was to seek publication of his novel series *El pelegrí apassionat*. Having failed several times to secure the series' publication in exile and back in Catalonia (through Aymà, Janés, López-Llausàs and Pagès i Elias), Puig wrote in his letter of the two men's pre-1939 successes together before appealing to Queralt for help in publishing the series in what may well have been a last-ditch effort on Puig's part. Queralt's delighted acceptance arrived in a letter dated 15 December 1948, thereby greasing the wheels of a machine that he himself had tried to push into motion for some years, without success.

Certainly, however, Queralt's desire to take up publishing again differed from Puig's impetus. The former was moved by a vocation to carry on with the work to promote Catalan literary language and by a desire to bring out seven more titles in the collection "A Tot Vent" to reach a round hundred. The latter, by contrast, was driven by a determination to bring out a work that he regarded as essential and that he had conceived as an earnest attempt to obtain absolution from the Catalans in exile. In this respect, Puig's desire to publish *El pelegrí apassionat* must be read not only as the innate enthusiasm of a writer to see his work come out in print, but also as Puig's keen wish to explain himself and put to rest the controversies (particularly, his alleged misuse of public funds from the Generalitat, the government of Catalonia, and his public feuding with Canyameres) that had denied him, in exile, any chance of taking part in the few literary and public spaces that were available. For Puig, the publication of his work was the *conditio sine qua non* for the restoration of his public image and for a chance to reverse the ostracism to which he was subject because of the countless controversies that had earned him the reproaches of public opinion. His desire for exoneration and

pardon prompted Puig to seek out a well-known avenue for the publication of a work that was, by its nature, redemptive. In exile, he found only one possibility: Edicions Proa.

As for restarting operations in exile, Queralt took charge of getting the funding, going back and forth with the printer, purchasing supplies of paper for the books, sending out the trickle of printed works to subscribers and bookshops and repeatedly requesting payment for any subscriptions and debts from purchasers. As editor-in-chief and managing director, Queralt took on practically all of the duties at Edicions Proa, with occasional help from right-hand men like Ramon Xuriguera. However, he put the literary direction of "A Tot Vent" (which was, after all, the literary direction of the entire firm) in the hands of the one man who had held the post since the firm's original founding: Joan Puig i Ferrer. Once the relevant permits had been secured and the two men had met face-to-face, Puig got down to work. In a letter written to Carner on 3 August 1948, he announced that Edicions Proa was back in business in France. In parallel with Puig's return to the firm's literary side was his gradual and selective return to public life (or at least to the exchange of letters). It was precisely from this position, armed with the moral assurance that his magnum opus gave him, that Puig set out to patch up a host of relationships that had previously been cut short. Doubtless, the revival of Edicions Proa gave him the perfect excuse to reconnect with a variety of Catalan intellectuals.

The pretext of resuming operations and the consequent need for original works to publish led to correspondence that might not otherwise have occurred (this is corroborated by the limited correspondence, almost entirely about the firm, that Puig kept). In this vein, a reading of the letters written by the literary director reveals not only the rudimentary machinery of publishing, but also (and above all) the concerns of his various correspondents and of Puig himself. The letters also evince a fresh interpretation of the man's character: A new Puig emerges, one who is humanised by being freed from the straitjacket in which contemporary and later critics have bound him, and one that transcends any view of the man as mere anecdote. Far from his traditional portrayal by critics, a more human Puig emerges (especially in his letters to Carner and Guansé): while he has his faults, he has his virtues too, especially a delight in explaining himself. The letters show a writer of two minds, who straddles an open acknowledgment of his shortcomings (in moments of serenity) and a disavowal of his mistakes (when he sees

CONCLUSIONS [ENGLISH VERSION]

himself as an undeserving victim of ostracism at the hands of Catalan intellectuals). His correspondence, which can be read in isolation, also complements any interpretation of his diaries and novel series.

While Puig's need to publish his own work is plain to see, however, it is not right to characterise his efforts in the literary direction of the firm as poor or ineffective: Only through Puig's good offices did the collection "A Tot Vent" bring out previously unpublished works by Catalan authors, such as *El Ben Cofat i l'Altre* (1951) by Josep Carner, *L'home dins el mirall* (1951) by Xavier Benguerel, and *Laberint* (1952) by Domènec Guansé. At Puig's behest, Edicions Proa donated a hundred thousand French francs to Perpignan's Jocs Florals literary contest in 1950 to establish a prize for the jury to award as it saw fit, and he offered to publish the award-winning entry. Puig also gave his own money to fund the prize purse and to cover Edicions Proa's various expenses. The firm's persistent economic woes, however, prevented it from carrying on with a publications plan that initially gave priority to original Catalan works, but gradually had to make way for already paid-for translations. Thus, Queralt and Puig were compelled to publish translations from their backlist, such as *L'hereu de Ballantrae* (1954), a translation of Robert Louis Stevenson's *The Master of Ballantrae* carried out by Cèsar August Jordana; and *L'estany del diable* (1955), a translation of George Sand's *La Mare au Diable* carried out by Just Cabot. Later on, after Puig died in 1956 following years of failing health, Queralt turned almost exclusively to the publication of Puig's *El pelegrí apassionat* to make good on his earlier commitment to the man.

The revival of Edicions Proa in exile in southern France was undeniably commendable. The firm had meagre resources and little support beyond a rather ineffective board of trustees (led by Pau Casals) and a network of volunteer collaborators scattered all over the globe, who were tasked with the unpaid job of trying to place new works. Yet even so, between 1950 and 1964, Edicions Proa was able to bring out 21 books: volumes 93 to 99 in the collection "A Tot Vent", the first eleven entries in Puig's novel series *El pelegrí apassionat*, a book by Alexandre Galí in the collection "El Camí" and two books that did not form part of any collection. In the end, the firm never reached the symbolic milestone of a round hundred for its pumpkin-orange series, but there is no denying that its efforts abroad carried enormous weight. This was thanks to the many labours of Josep Queralt i Clapés and Joan Puig i Ferrerter: Queralt overseeing the firm's business and operations; Puig serving as literary director, keen to

justify himself, and editor of his own work. Together, they were the duo who succeeded – in exile, against hardship and deprivation, sweeping aside obstacle after obstacle – in building an enduring legacy: the great significance of Edicions Proa in exile lies in the dogged persistence of its work to stitch back together the tattered fabric of the Catalan literary world.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

REFERÈNCIES

BIBLIOGRÀFIQUES

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

A

ALBA, Víctor

- 1977 «Marcel·lí Antich», a *Avui*, n. 393, 3 d'agost de 1977, p. 4.

AMEZÚA, Agustín

- 1941 *Epistolario de Lope de Vega Carpio*. Madrid: RAE.

ANGUERA, Pere

- 1929a «Els homes i les lletres», a *Aires de la Conca*, n. 113, 7 de desembre de 1929, p. 3.
- 1929b «Els homes i les lletres», a *Aires de la Conca*, n. 110, 10 d'octubre de 1929, p. 5.
- 1929c «Els homes i les lletres», a *Aires de la Conca*, n. 105, 3 d'agost de 1929, p. 5.

ARAGÓ, Narcís-Jordi

- 2001 «Ferran Rahola Auguet, retratista d' excepció dels catalans a l'exili», a *Revista de Girona*, n. 205, p. 36-45.

ARBONÈS, Jordi & CARBÓ, Joaquim

- 2014 *Epistolari*, a cura de Montserrat Bacardí. Lleida: Punctum.

ARNAU, Carme

- 1980 «Joan Puig i Ferrer», a Puig, Joan. *Teatre*. Barcelona: Edicions 62 & La Caixa, p. 5-9.

AULET, Jaume

- 1996 «Vuit cartes de Pere Calders a Agustí Bartra», a *Catalan Review*, vol. X, p. 39-62.

AYMÀ, Jordi

- 2011 «Jaume Aymà i Mayol, editor», a *Anuari Trilcat*, n. 1, p. 163-173.

B

BACARDÍ, Montserrat

- 2016 «Traducció i lluita política a l'exili: el grup de Xile», a Corretger, Montserrat; Casanovas, Pompeu; Salvador, Vicent (curs.). *El compromís literari en la modernitat. Del període d'entreguerres al postfranquisme (1920-1980)*. Tarragona-Melbourne: Publicacions Universitat Rovira i Virgili & Royal Melbourne Institute of Technology, p. 107-118.
- 2015 «L'ofici de traduir a l'exili: flors al pol Nord», a *Els Marges*, n. 106, p. 56-68.
- 2012 *La traducció catalana sota el franquisme*. Lleida: Punctum.

BAIXERAS, Josep A.

- 2008 «Joan Puig i Ferrerter», a DDAA. *Puig i Ferrerter. Cinquanta anys després*. Tarragona: Arola Editors, p. 123-135.

BALAGUER PASCUAL, Enric

- 2007 «El diari i la recerca espiritual: *Ressonàncies (1942-1952)* de Joan Puig i Ferrerter», a Borja, Joan; Espinós, Joaquim; Esteve, Anna & Francés-Díez, Àngels (curs.). *Diaris i dietaris*. Alacant-València: Denes, p. 83-98.
- 2005 «La missió en la vida. Notes sobre *Camins de França* de Joan Puig i Ferrerter», a *Caplletra*, n. 38, p. 9-28.

BARGALLÓ, Josep

- 2008 «El cas Puig i Ferrerter», a DDAA. *Puig i Ferrerter. Cinquanta anys després*. Tarragona: Arola Editors, p. 111-122.

BAYS, Florence & CORAJOU, Carine

- 2010 *Edmond Gilliard et la vie culturelle romande d'un après-guerre a l'autre (1920-1950): portrait du groupe avec maître*. Lausana: Antipodes.

BENET I JORNET, Josep M.

- 1992 «Sobre Puig i Ferrerter», a *La malícia del text*. Barcelona: Curial, p. 101-115.
1971 «Divagació informativa sobre Joan Puig i Ferrerter i la seva obra, amb especial atenció a *El pelegrí apassionat*», a *Estudios Escénicos*, n. 14, p. 63-70.

BENGUEREL, Xavier

- 2008 *Memòries (1905-1940)*. Barcelona: L'Avenç.
1982 *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*. Barcelona: Edicions 62.
1951 *L'home dins el mirall*. Perpinyà: Edicions Proa.

BENGUEREL, Xavier & OLIVER, Joan

- 1999 *Epistolari*, a cura de Lluís Busquets i Grabulosa. Barcelona: Edicions Proa.

BERTRAN, Lluís

- 1935 «Els llibres de l'any 1934», a *La Paraula Cristiana*, n. 126, juny de 1935, p. 492-518.
1934 «Els llibres de l'any 1933», a *La Paraula Cristiana*, n. 114, juny de 1934, p. 507-527.
1933 «Els llibres de l'any 1932», a *La Paraula Cristiana*, n. 101, maig de 1932, p. 403-416.
1932 «Els llibres de l'any 1931», a *La Paraula Cristiana*, n. 86, febrer de 1932, p. 115-139.
1931 «Els llibres de l'any 1930», a *La Paraula Cristiana*, n. 74, febrer de 1931, p. 114-134.
1930 «Els llibres de l'any 1929», a *La Paraula Cristiana*, n. 61, gener de 1930, p. 6-46.
1929 «Els llibres de l'any 1928. A guisa de balanç», a *La Paraula Cristiana*, n. 54, juny de 1929, p. 511-536.
1928 «Els llibres de l'any 1927. A guisa de balanç», a *La Paraula Cristiana*, n. 37, gener de 1928, p. 29-47.
1927 «Els llibres de l'any 1926. Una mica de balanç», a *La Paraula Cristiana*, n. 26, febrer de 1927, p. 113-127.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

BOHIGAS, Pere

- 1982 «*El Ben Cofat i l'Altre (El misterio de Quanaxhuata)* de Josep Carner», *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 438-450.

BONASTRE, Antoni

- 1928 «Opinions. Biblioteca "A Tot Vent"», a *Crònica Targarina*, n. 358, 7 de juliol de 1928, p. 5.

BOU, Enric

- 1992 «Creació literària i dubte religiós: *El misterio de Quanaxhuata*, de Josep Carner», *Jornades d'estudis Catalano-Americans octubre 1990*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 47-55.

BRUNET, Manuel

- 1930 «La crisi del llibre», a *La Publicitat*, 4 de desembre de 1930, p. 1.
- 1929a «Les Lletres. *El Món dels Llibres*. Traducció de Just Cabot», a *La Publicitat*, 5 de novembre de 1929, p. 5.
- 1929b «*El Món dels Llibres*», a *Mirador*, n. 39, 24 d'octubre de 1929, p. 4.

BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís

- 1998 «Epistolaris de Xavier Benguerel: un pou d'informacions», a Aznar, Manuel (cur.). *El exilio literario español de 1939. Actas del Primer Congreso Internacional*, vol. I. Barcelona: Cop d'Idees, p. 555-567.
- 1996 «Tres cartes de Pere Calders a Xavier Benguerel (1940-1941)», a *Catalan Review*, vol. X, p. 63-75.
- 1993 «Epistolari entre Joan Puig i Ferrer i Xavier Benguerel (1949-1953)», a Manent, Albert & Pla, Ramon. *Miscel·lània Joan Triadú*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 145-178.
- 1992 «Josep Ferrater Mora, Joan Oliver and Xavier Benguerel in Chile», a *Catalan Writing*, n. 9, p. 67-72.
- 1990 «Domènec Guansé, literat de molts registres», a *Revista de Catalunya*, n. 40, p. 139-147.

C

CABOT, Just

- 1992 *Indignacions i provocacions*, a cura de Valentí Soler. Barcelona: Edicions 62.
- 1929 «Les Lletres. *L'home que es va perdre*. Francesc Trabal, Joan Oliver i Armand Obiols parlen del llibre i dels comentaris que ha suscitat», a *La Publicitat*, 20 d'octubre de 1929, p. 7.

CABRÉ, Rosa

- 1972 «Reus i el modernisme literari», a *Revista del Centre de Lectura*, n. 239, octubre de 1972, p. 2-3.

CALDERS, Pere

- 2012 *Fe de vida. Cartes a Rafael Tasis*, a cura de Montserrat Bacardí i Francesc Foguet. Barcelona: Acontravent.
- 1964 *Josep Carner*. Barcelona: Editorial Alcides.

CAMPILLO, Maria

- 1994 *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CAMPS I ARBÓS, Josep

- 2017 «La correspondència entre Agustí Bartra i Rafael Tasis: un diàleg entre l'exili i la Catalunya franquista», a *Llengua i Literatura*, n. 27, p. 57-80.
- 2010 «Apunts per a una lectura del *Diari íntim* de Ferran Canyameres», a *Ítaca. Revista de Filologia*, n. 1, p. 77-93.
- 2007 «Les cartes entre Josep Queralt i Josep Carner. Materials per a l'estudi de la literatura catalana de l'exili», a *Els Marges*, n. 81, p. 89-106.
- 2004 «Les Edicions Proa de Perpinyà (1949-1965)», a *Els Marges*, n. 72, p. 45-76.
- 2003 «La continuïtat de Proa a l'exili. 1944-1964», a *Edicions Proa. Proa 1928-2003. 75 anys A Tot Vent*. Barcelona: Edicions Proa, p. 85-91.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

CANYAMERES, Ferran

- 1996 *Obra completa VI. Epistolari (1939-1951)*, a cura de Montserrat Canyameres. Barcelona: Columna.
- 1994 *Diari íntim*, a *Obra completa IV*. Barcelona: Columna, p. 241-669.
- 1977 *El gran sapastre. Vida exterior d'un escriptor*. Barcelona: Agut Editor.

CARNER, Josep

- 2009 *Epistolari de Josep Carner*, vol. VI. A cura d'Albert Manent i Jaume Medina. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- 2002 *Epistolari de Josep Carner*, vol. V. A cura d'Albert Manent i Jaume Medina. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- 1997 *Epistolari de Josep Carner*, vol. III. A cura d'Albert Manent i Jaume Medina. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- 1995 *Epistolari de Josep Carner*, vol. II. A cura d'Albert Manent i Jaume Medina. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- 1994 *Epistolari de Josep Carner*, vol. I. A cura d'Albert Manent i Jaume Medina. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- 1985 *Prosa d'exili (1939-1962)*. A cura d'Albert Manent. Barcelona: Edicions 62.
- 1951 *El Ben Cofat i l'Altre*. Perpinyà: Edicions Proa.

CASACUBERTA, Margarida

- 2014 «Introducció», a Puig, Joan. *Aigües encantades*. Barcelona: Castellnou, p. 9-39.
- 2007 «Francesc Matheu i la tradició de l'antiintel·lectualisme a Catalunya», a Panyella, Ramon (cur.). *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*. Lleida-Barcelona: Punctum & GELCC, p. 233-243.
- 1995 «Gènesi i primera adjudicació del Premi Crexells. Notes sobre cultura i novel·la en el tombant dels anys vint als trenta», a *Els Marges*, n. 52, p. 19-42.

CASTELLANOS, Jordi

- 2013 «Els tres al·lucïnats, de Joan Puig i Ferrerter. Notes de lectura», a *Els Marges*, n. 83, tardor de 2007, p. 99-106.
- 2007 «De Joan Puig i Ferrerter a Carles Pi i Sunyer: quatre cartes», a *Els Marges*, n. 83, p. 99-106.
- 2002 «Literatura catalana i compromís social en els anys trenta», a *Els Marges*, n. 69, p. 6-23.
- 1996 «Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)», a *Els Marges*, n. 56, p. 5-38.

COLOMINES, Joan

- 1967 «Josep Carner a l'exterior», a *Revista de Catalunya*, n. 106, Mèxic, p. 76-82.

CÒNSUL, Isidor

- 2008 «“A tot vent”, 80 anys (1928-2008)», a Edicions Proa. *Pastís d'aniversari A Tot Vent 80 anys: un viatge a través de les millors obres de la literatura universal*. Barcelona: Edicions Proa, p. 7-30.
- 2004 «1928-2003, els 75 anys d'Edicions Proa», a *Avui* (15-I-2004), p. 8.
- 1985 «Davant la represa de Proa: història i balanç provisional», a *Serra d'Or*, n. 309, p. 53-55.

CONTE, Arthur

- 1950 *La légende de Pablo Casals*. Perpinyà: Edicions Proa.

CORREDOR, Josep M.

- 2012 *Contra la valoració de la mediocritat*. A cura de Francesc Montero. Barcelona: Acontravent.

CORRETGER, Montserrat

- 2016 «Rafael Tasis, periodista», a Bacardí, Montserrat; Foguet, Francesc & Matín, Àlex (curs.). *Rafael Tasis (1906-1966). Cinquanta anys després*. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura (Filial de l'Institut d'Estudis Catalans), p. 23-51.
- 2014 «La narrativa de Vicenç Riera Llorca: literatura i consciència històrica», a *Caplletra*, n. 57, p. 9-33.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

CORRETGER, Montserrat

- 2013 «Cartes entre Vicenç Riera Llorca i Domènec Guansé (1966-1975)», a *Els Marges*, n. 99, p. 60-89.
- 2011 *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2008 *Escriptors, periodistes i crítics. El combat per la novel·la (1924-1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2007 «Notes sobre la funció social de la crítica durant la Dictadura i la República (1924-1934). Model de novel·la, guiatge del públic, mercat literari i "crisi del llibre"», a Panyella, Ramon (cur.) *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*. Lleida-Barcelona: Punctum & GELCC, p. 365-376.
- 2006 «De la prosa a la novel·la (1924-1934): crítics, traductors i narradors», a Ginebra, Jordi & Sunyer, Magí (curs.). *Paraula donada. Estudis de llengua i literatura en homenatge a Joaquim Mallafrè*, Benicarló: Onada Edicions, p. 55-69.

CORRETGER, Montserrat & FOGUET, Francesc

- 2017 «Epistolari Domènec Guansé – Josep Tarradellas, dues veus de l'exili republicà (1958-1964)», a *Els Marges*, n. 112, p. 92-119.
- 2015 *Retrats de l'exili*. Barcelona: Adesiara.

CORSINI, Silvio

- 1993 *Le livre à Lausanne. Cinq siècles d'édition et d'imprimerie 1493-1993*. Lausana: Payot, p. 116-117.

COSTA, Jaume

- 1965 «Pròleg», a Puig, Joan. *La dama enamorada*. Barcelona: Edicions 62, p. 7-14.

CREXELL, Joan

- 1990 *El llibre a Catalunya durant la Guerra Civil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CREXELLS, Joan

- 1924 «Els Nostres Clàssics i la prosa catalana moderna», a *La Publicitat*, 7 d'agost de 1924, p. 1.

CURET, Francesc

- 1967 *Història del teatre català*. Barcelona: Aedos.

D

DASCA, Maria

- 2015 «Les autotraduccions al castellà de la novel·lística de Xavier Benguerel», a *Quaderns. Revista de Traducció*, n. 22, p. 193-204.
- 2014 «“Entre l’oratge i la tenebra”. Camins de França, de Joan Puig i Ferrerter, fa 80 anys”, *L’Avenç*, n. 406, novembre de 2014, p. 28-33.

DOMINGO, Maite

- 2020 (en premsa) “Sobre Puig i Ferrerter i la codificació fabriana. Els adverbis en *-ment*”, a *Actes del V Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*.
- 2017 *El llenguatge dramàtic de Joan Puig i Ferrerter* (Tesi doctoral inèdita). Universitat Rovira i Virgili.

DOMINGO, Maite & GINEBRA, Jordi

- 2012 «El codi gramatical de Fabra i la praxi dels escriptors. A propòsit de Puig i Ferrerter”, a Pradilla, Miquel Àngel (cur.). *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»* (Tarragona, 17, 18 i 19 de desembre de 2008). Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, p. 61-71.
- 2008 «La llengua de l’obra dramàtica de Joan Puig i Ferrerter. Reflexions i comentaris», a DDAA. *Puig i Ferrerter. Cinquanta anys després*. Tarragona: Arola Editors, p. 91-110.

E

EDWARDS, Joaquín

- 1969 *En torno al periodismo y otros asuntos*. Santiago de Xile: Editorial Andrés Bello.

ERILL I PINYOT, Gustau

- 1999a *Ferran Canyameres. Entre la memòria i l'oblit*. Barcelona: Baula.
- 1999b «Ferran Canyameres, un escriptor poc conegut i menys valorat», a *Serra d'Or*, n. 418, p. 54-56.

ESCANDELL, Dari

- 2011 «L'exili de Puig i Ferrer a ulls de la revista *Pont Blau*», *Visions de l'exili: literatura, pintura i gènere*. Alcoi: Brosquil (Glossari Idees Literàries, vol. 9), p. 287-306.
- 2009a «Joan Puig i Ferrer: Ressonàncies d'un exili», a Gregori, Alfons, Stawickiej, Barbay & Potok, Magdy (eds.): *Discurso sobre fronteras – fronteras del discurso: estudios del ámbito ibérico e iberoamericano*. Lask: Wydawnicza Leskem, p. 159-171.
- 2009b «El pes de la literatura russa en l'obra de Joan Puig i Ferrer: el cas de *Camins de França*», a *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Budapest, 2006, vol. 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 135-147.
- 2008a «La producció autobiogràfica de Joan Puig i Ferrer: Europa com a referent», [consulta 31/1/2019]: <http://hdl.handle.net/10045/8186>.
- 2008b «Puig i Ferrer: l'afany d'autobiografiar-se», a DDAA. *Puig i Ferrer. Cinquanta anys després*. Tarragona: Arola Editors, p. 61-90.
- 2007a «La paraula com a eina de reinstauració d'una imatge pública: Joan Puig i Ferrer, escriptor difamat», a Panyella, Ramon (cur.). *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*. Lleida-Barcelona: Punctum & Grup d'Estudis de Literatura Catalana

Contemporània, p. 505-516.

- 2007b «*Vida interior d'un escriptor de Puig i Ferrer: a cavall entre la novel·la, el diari i l'assaig*», a Borja, Joan; Espinós, Joaquim; Esteve, Anna & Francés-Díez, Àngels (curs.). *Diaris i dietaris*. Alacant-València: Denes, p. 321-334.

ESCLASANS, Agustí

- 1929 «Les Lletres. De la crítica», a *La Publicitat*, 2 de novembre de 1929, p. 5.
- 1927 «Ètica del bon lector», a *Revista de Catalunya*, VII, n. 37, juliol de 1927, p. 17-20.
- 1925 «L'editor fantàstic», a *La Revista*, n. 233, 1 de juny de 1925, p. 167-169.

ESTELRICH, Joan

- 1927a «Els problemes del llibre. Difusió i propaganda. XIX», a *La Veu de Catalunya*, n. 9645, 30 d'abril de 1927, p. 7.
- 1927b «Els problemes del llibre. Reflexions sobre el públic. VIII», a *La Veu de Catalunya*, n. 9639, 19 d'abril de 1927, p. 5.
- 1927c «Els problemes del llibre. Crítica de la llibreria. VII», a *La Veu de Catalunya*, n. 9629, 10 d'abril de 1927, p. 7.
- 1927d «Els problemes del llibre. Notes sobre els autors. VI», a *La Veu de Catalunya*, n. 9623, 13 d'abril de 1927, p. 5.
- 1927e «Els problemes del llibre. Els "bells llibres". V», a *La Veu de Catalunya*, n. 9622, 2 d'abril de 1927, p. 5.
- 1927f «Els problemes del llibre. Defectes del moment editorial. IV», a *La Veu de Catalunya*, n. 9615, 25 de març de 1927, p. 5.
- 1927g «Els problemes del llibre. La tradició editorial. III», a *La Veu de Catalunya*, n. 9614, 24 de març de 1927, p. 5.

ESTELRICH, Pilar

- 1999 «Francesc Payarols i Casas: història d'un llarg camí», a *Llengua i Literatura*, n. 10 de 1999, p. 47-72.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

EVEN-ZOHAR, Itamar

- 1998 «Factors i dependències en la cultura», a *Els Marges*,
desembre de 1998, p. 41-58.
- 1994 «La función de la literatura en la creación de las naciones
en Europa», a Villanueva, Dario (comp.) *Avances en teo-
ría de la literatura (Estética de la recepción, pragmática,
teoría empírica y teoría de los polisistemas)*. Santiago de
Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, p.
357-377.

F

FÀBREGAS, Xavier

- 1973 «1908. *La dama enamorada* de Joan Puig i Ferrer», a
Castellanos, Jordi (cur.) *Guia de literatura catalana con-
temporània*. Barcelona, Edicions 62, p. 123-128.
- 1970 «Joan Puig i Ferrer i la crisi del teatre català (1913-
1917)», a *Estudios Escénicos*, n. 14, p. 44-61.

FAULÍ, Josep

- 2002 *Els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili (1941-1977)*.
Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1978 «Edicions Proa cumple medio siglo», a *Destino*, n. 2128,
p. 34-35.
- 1965 «Joan Puig i Ferrer (1882-1956)», a Puig Joan. *Els tres
al·lucinats*. Barcelona: Edicions Proa, p. 5-8.

FERRATER MORA, Josep

- 1959 «Sobre *El Ben Cofat i l'Altre*», a DDAA. *L'obra de Josep
Carner*. Barcelona: Editorial Selecta, p. 135-139.

FERRER, Miquel

- 1977 *La Generalitat de Catalunya a l'exili*. Barcelona: Aymà.
- 1959 «Joan Puig i Ferrer i la política catalana», a *Pont Blau*,
n. 80, p. 189-193.

FIGUEROLA, Judit

- 2018 *Andreu Nin, revolucionari i traductor*. Barcelona: Publi-
cacions de l'Abadia de Montserrat.

FOGUET, Francesc

- 2003 «Joan Puig i Ferrerter: teatre d'idees i passions (1904-1912)», a *Revista de Catalunya*, n. 182, març de 2003, p. 50-92.

FORNEROD, Françoise

- 1993 *Lausanne, le temps des audaces. Les idées, les lettres et les arts de 1945 à 1955*. Lausana: Payot, p. 259-262.

FORT I BOFILL, Xavier

- 1975 *Puig i Ferrerter i El cercle màgic*. Barcelona: Edicions Proa.
1973 «Mite i realitat en la narrativa de Joan Puig i Ferrerter», a *Revista del Centre de Lectura de Reus*, n. 248, juliol de 1973, p. 7-20.
1970 «Notes sobre l'època reusenca de Joan Puig i Ferrerter», a *Revista del Centre de Lectura de Reus*, n. 212, abril de 1970, p. 832-834.

FORT I COGUL, Eufemià

- 1979 *Ventura Gassol. Un home de cor al servei de Catalunya*. Barcelona: EDHASA.

FUSTER, Joan

- 1972 *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial.

G

GALLÉN, Enric

- 1985 *El teatre a la ciutat de Barcelona durant el règim franquista (1939-1954)*. Barcelona: Edicions 62.

GARCÉS, Tomàs

- 1928a «Comentaris. La crítica en perill», a *La Publicitat*, 7 de setembre de 1928, p. 1.
1928b «Treballadors intel·lectuals», a *La Publicitat*, 19 de juny de 1928, p. 1.

GARCIA RAFFI, Josep-Vicent & MANUEL CUENCA, Carme

- 2007 *Esyllt T. Lawrence. Una gal·lesa entre dracs*. València: Publicacions de la Universitat de València.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

GAROLERA, Narcís

- 2018 «Carner, traductor. Assaig de bibliografia», *Rivista Italiana di Studi Catalani*, n. 8, p. 159-168.
- 2001 «De Joan Maragall a Joan Puig i Ferrer: vuit cartes inèdites», a DDAA. *Miscel·lània Giuseppe Tavani 1*, p. 77-89.

GRAELLS, Guillem-Jordi

- 2008a «Joan Puig i Ferrer i la professionalització de l'escriptor», a DDAA. *Puig i Ferrer. Cinquanta anys després*. Tarragona: Arola Editors, p. 15-40.
- 2008b «Pròleg», a Puig, Joan. *Una mica d'amor i altres relats*. Valls: Cossetània Edicions, p. 9-13.
- 2007a «Pròleg», a Puig, Joan. *L'home que tenia més d'una vida i altres relats*. Valls: Cossetània Edicions, p. 9-19.
- 2007b «Puig i Ferrer i el paisatge humà reusenc», a DDAA. *Reus a la literatura. Literatura de Reus*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 173-185.
- 2002 «Introducció», a Puig, Joan. *Servitud. Memòries d'un periodista*. Barcelona: Edicions Proa, p. 5-50.
- 2001a «Estudi introductori. La producció dramàtica de Joan Puig i Ferrer», a Puig, Joan. *Teatre complet*. Tarragona: Arola Editors, p. 9-42.
- 2001b «Una dramaturgia de *La dama enamorada*», a Puig, Joan. *La dama enamorada*. Barcelona: Edicions Proa & TNC, p. 11-20.
- 1982a «Pròleg», a Puig, Joan. *Textos sobre teatre*. Barcelona: Publicacions de l'Institut del Teatre & Edicions 62, p. 8-10.
- 1982b «Joan Puig i Ferrer», a Puig, Joan. *Camins de França*. Barcelona: Edicions 62 & La Caixa, p. 5-9.
- 1982c «Puig i Ferrer. Alcover i alguns alcoverencs», a *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, n. 20, p. 20-27.
- 1982d «Consideracions entorn d'un centenari. Joan Puig i Ferrer, una recuperació inacabada», a *Serra d'Or*, n. 269, febrer de 1982, p. 11-13.

- 1981 «Introducció», a Puig, Joan. *Memòries polítiques*. Barcelona: Edicions 62, p. 7-17.
- 1980 «Puig i Ferrerter: del teatre a la novel·la», a Puig, Joan. *L'home que tenia més d'una vida*. Alella: Pleniluni, p. 5-18.
- 1977 «Epíleg informatiu a les novel·les de *El pelegrí apassionat*», a PUIG, Joan. *El pelegrí apassionat. L'ascensió*. Barcelona: Edicions Proa, p. 397-439.
- 1975 «Introducció», a Puig, Joan. *Ressonàncies (1942-1952). Diari d'un escriptor*. Barcelona: Edicions 62, p. 9-36.
- 1973a *Realitat i ficció en El pelegrí apassionat de Joan Puig i Ferrerter* (Tesi de llicenciatura inèdita).
- 1973b «Pròleg», a Puig, Joan. *Aigües encantades*. Barcelona: Edicions 62, p. 5-22.
- 1973c «Teoria literària i marginació», a Puig, Joan. *Vida interior d'un escriptor*. Barcelona: Selecta, p. 7-15.
- 1973d «Nota sobre *Servitud* i la narrativa puigferrerteriana», a Puig, Joan. *Servitud*. Barcelona: Nova Terra, p. 201-211.
- 1971 «Notes per a l'estudi de *La dama enamorada*», a *Estudios Escénicos*, n. 14, p. 71-77.

GUAL, Adrià

- 1960 *Mitja vida de teatre. Memòries*. Barcelona: Aedos.

GUANSÉ, Domènec

- 2003 *Laberint*. Estudi introductor de Montserrat Corretger. Tarragona: Arola Editors.
- 1994 *Abans d'ara. Retrats literaris*. A cura de Josep Bargalló. Tarragona: Edicions El Mèdol.
- 1973 «1934. Camins de França de Joan Puig i Ferrerter», a Castellanos, Jordi (cur.). *Guia de literatura catalana contemporània*. Barcelona: Edicions 62, p. 247-255.
- 1972 «Josep Queralt i Clapés», a *Commemoració dels 500 anys del primer llibre imprès en català. 1474-1974*. Barcelona: [Lluís Carulla i Canals i Maria Font de Carulla].
- 1966 *Abans d'ara. Retrats literaris*. Barcelona: Edicions Proa.
- 1954 *Laberinto*. Valparaíso (Xile): Ediciones Parera.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

GUANSÉ, Domènec

- 1952 *Laberint*. Perpinyà: Edicions Proa.
- 1947 *Retrats literaris*. Mèxic DF: Catalònia.
- 1929a «Guerra a l'intermediari», a *La Nau*, 18 de juliol de 1929, p. 1.
- 1929b «El preu dels llibres», a *La Nau*, 12 de juliol de 1929, p. 1.
- 1929c «Del matí al vespre. L'isolament de l'escriptor», a *La Nau*, 14 de juliol de 1929, p. 1.
- 1929d «Del matí al vespre. Autors i editors», a *La Nau*, 14 de maig de 1929, p. 1.
- 1929e «Si estiméssim els llibres», a *La Nau*, 2 d'abril de 1929, p. 1.
- 1929f «El millor reclam», a *La Nau*, 4 de febrer de 1929, p. 1.
- 1929g «Del matí al vespre. Expansió literària», a *La Nau*, 24 de gener de 1929, p. 1.
- 1928 «Les Lletres. Els joves i la literatura», a *La Publicitat*, 15 d'agost de 1928, p. 4.

GUILLAMON, Julià

- 2016 «“Us sentiu amb coratge de tornar-vos a fer editor?” Glòria, exili i represa d'una editorial pionera: Edicions Proa de Badalona», a *L'Avenç*, n. 424, p. 26-37.
- 2015 «L'estil Proa», a *La Vanguardia. Culturas*, n. 659 (7-II-2015), p. 28-31.

GUINART, Miquel

- 1988 *Memòries d'un militant catalanista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GUSTÀ, Marina

- 2000 «De déus i de prínceps. Sobre el sentit d'*El Ben Cofat i l'Altre*, de Josep Carner», a Aznar, Manuel (cur.). *Se-senta años después. Las literaturas del exilio republicano de 1939*, vol. II, Barcelona: GEXEL, p. 559-566.
- 1987 «Josep Carner», a Riquer, Martí de; Comas, Antoni; Molas, Joaquim. *Història de la literatura catalana*, vol. IX. Barcelona: Editorial Ariel, p. 153-212.

H

HROCH, Miroslav

- 1985 *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations.* Cambridge: Cambridge University Press.

HURTLEY, Jacqueline Anne

- 1986 *Josep Janés. El combat per la cultura.* Barcelona: Curial Edicions.

I

ISARCH, Antoni

- 2016a *Domènec Guansé: crítica, periodisme i narrativa (1918-1936)* (Tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona: Barcelona.
- 2016b «Rafael Tasis en els debats novel·lístics del seu temps», a Bacardí, Montserrat; Foguet, Francesc & Martín, Àlex (curs.). *Rafael Tasis (1906-1966). Cinquanta anys després.* Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura (Filial de l'Institut d'Estudis Catalans), p. 53-81.

J

JOCS FLORALS

- 1950 *Jocs Florals de la Llengua Catalana. Any XCII de la seva restauració.* Tolosa: Imprimerie du Sud-Oest.

JULIÀ, LLUÏSA

- 2008 «Imatges, realitats. La dona en la primera etapa teatral de Joan Puig i Ferrer (1904-1914)», a DDAA. *Puig i Ferrer. Cinquanta anys després.* Tarragona: Arola Editors, p. 41-59.

L

LARRAZ, Fernando

- 2018 *Editores y editoriales del exilio republicano de 1939*. Sevilla: Editorial Renacimiento.
- 2017 «Ediciones y colecciones editoriales», a Balibrea, Mari Paz (cord.) *Líneas de fuga. Hacia otra historiografía cultural del exilio republicano español*, Madrid: Siglo XXI de España Editores, p. 343-350.
- 2014 *Letricido español: censura y novela durante el franquismo*. Gijón: Ediciones Trea.

LLANAS, Manuel

- 2007a *Sis segles d'edició a Catalunya*. Lleida-Vic: Pagès Editors & Eumo Editorial.
- 2007b *L'edició a Catalunya: el segle XX (els darrers trenta anys)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.
- 2006 *L'edició a Catalunya: el segle XX (1939-1975)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.
- 2005 *L'edició a Catalunya: el segle XX (fins a 1939)*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.
- 2004 «Els setanta-cinc anys d'Edicions Proa: un cop d'ull», a *Serra d'Or*, n. 530, p. 9-11.
- 2003 «La primera etapa d'Edicions Proa (1928-1939): una aproximació», a *Carrer dels Arbres. Revista anual del Museu de Badalona*, n. 14, p. 43-52.

LLANAS, Manuel & PINYOL, Ramon

- 2013 «Notes sobre l'activitat professional d'Antoni López-Llausàs fins al 1936», Bacardí, Montserrat; Foguet, Francesc & Gallén, Enric (cur.). *La literatura catalana contemporània: intertextos, influències i relacions*. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura (Filial de l'Institut d'Estudis Catalans) & Universitat Autònoma de Barcelona, p. 169-183.

- 2011 «El traspàs de l'Editorial Catalana a Antoni López-Llausàs (1924-1925): context i documents», a *Els Marges*, n. 95, p. 72-93.

LLOMBART, Maria

- 2006 *Les exilés catalans en France : histoire d'une résistance culturelle (1939-1959)*. París: Université Paris 8.

LLOPIS, Moisès & SUBIRANA, Jaume

- 2018 «Francesc Trabal a Xile: activisme cultural trasplantat», a *Els Marges*, n. 115 (primavera 2018), p. 49-74.

LÓPEZ LLOVET, Gloria

- 2004 *Sudamericana. Antonio López Llausàs, un editor con los pies en la tierra*. Buenos Aires: Dunken.

M

MALÉ, Jordi

- 2012 *Les idees literàries al període d'entreguerres. Antologia de textos*. Lleida: Pagès Editors.
- 2000 «Carles Riba i el "Cant espiritual" d'Ausiàs March», a *Reduccions. Revista de poesia*, n. 72, p. 66-80.

MANENT, Albert

- 1997 *Del noucentisme a l'exili. Sobre cultura catalana del noucents*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1995 «Dues cartes de Pompeu Fabra», a *Serra d'Or*, n. 422, febrer de 1995, p. 53-54.
- 1992a (dir.) *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*, vol. I: A-CI. Barcelona: Curial Edicions.
- 1992b (dir.) *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*, vol. II: CL-LI. Barcelona: Curial Edicions.
- 1992c (dir.) *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*, vol. III: LL-RO. Barcelona: Curial Edicions.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

MANENT, Albert

- 1992d (dir.) *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*, vol. IV: RU-Z. Barcelona: Curial Edicions.
- 1984 *Escriptors i editors del nou-cents*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- 1978 «Antecedents i història d'una aventura cultural», a Edicions Proa. *50 anys 1928-1978. Edicions Proa*. Barcelona: Edicions Proa.

MANENT, Albert & CREXELL, Joan

- 1989 *Bibliografia catalana: cap a la represa (1944-1946)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1988 *Bibliografia catalana dels anys més difícils (1939-1943)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MANUEL, Víctor

- 2015 *México en la Cultura (1949-1961). Renovación literaria y testimonio crítico*. Mèxic: Conaculta.

MARCO, Josep

- 2000 «Funció de les traduccions i models estilístics: el cas de la traducció al català al segle XX», a *Quaderns. Revista de traducció*, n. 5, p. 29-44.

MASSANA, Irene

- 2017 *Els camins d'un novel·lista apassionat. L'evolució narrativa de Puig i Ferrerter vers El cercle màgic (Treball de fi de grau inèdit)*. Universitat Rovira i Virgili.

MASSIP, Cinta

- 2001 *La posada en escena de La dama enamorada (Tesi de màster inèdita)*. Teatre Nacional de Catalunya.

MASSOT, Josep

- 1996 «Joan Puig i Ferrerter, delegat de la Generalitat a Montserrat», a *Escriptors i erudits contemporanis*, vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 99-147.
- 1984 «Joan Puig i Ferrerter, delegat de la Generalitat a Montserrat», a DDAA. *Miscel·lània d'homenatge a Miquel Coll*

i Alentorn en el seu vuitantè aniversari. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 351-389.

MATAS, Marta

- 2019 «Sebastià Juan Arbó i l'opció lingüística», a DDAA. *Miscel·lània Kálmán Faluba*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 61-91.
- 2018 «Sebastià Juan Arbó: a la recerca d'una identitat literària (1931-1938)», a Bargalló, Maria (cur.). *Recerca en humanitats 2018*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.

MENGUAL, Josep

- 2013 *A dos tintes: Josep Janés, poeta y editor*. Barcelona: Debate.

MOHINO, Abraham

- 2005 «I, en la cruïlla epistolar, la literatura es féu (cartes creuades entre Carner, Noulet, Obiols i Rodoreda), a Cortés, Carles; Espinós, Joaquim; Esteve, Anna & Francés, Àngels (curs.). *Epístola i literatura. Epistolaris. La carta: estratègies literàries*. Alacant-València: Editorial Denes, p. 233-243.

MORALES, Mercè

- 2008 *La Generalitat de Josep Irla i l'exili polític català*. Barcelona: Editorial Base.

N

NICOLAU I D'OLWER, Lluís

- 1929 «Crònica. El problema de la crítica», a *La Publicitat*, 3 de gener de 1929, p. 1.

NOGUER, Marta

- 2009 «El pont persistent: quatre cartes de Vicenç Riera Llorca a Rafael Tasis (a propòsit de la revista *Pont Blau*)», a *Els Marges*, n. 87, p. 91-105.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

NOGUER, Marta

- 2008 *Estudi de Pont Blau (1952-1963). Una revista cultural i literària entre l'exili a Mèxic i els Països Catalans*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

O

OBIOLS, Armand & CARNER, Josep

- 2013 *Cartes 1947-1957*. A cura de Jordi Marrugat. Sabadell: Fundació La Mirada.

OLIVER, Joan

- 1978 «Sobre “La Mirada”», a Edicions Proa. *50 anys 1928-1978. Edicions Proa*. Barcelona: Edicions Proa.

ORFEÒNIC

- 1928 «Llibres nous. Biblioteca “A Tot Vent”», a *La Gralla*, n. 365, 15 de juliol de 1928, p. 7.

ORIOI, Carme

- 1989 «Una visió dels escriptors Joan Puig i Ferrer i Ferran Canyameres a través de les obres *La traïció de Llavaneres* i *El gran sapastre*», a *Universitas Tarraconensis*, n. 12, p. 101-109.

ORTÍN, Marcel

- 2002 «Els Dickens de Josep Carner i els seus crítics», a *Quaderns. Revista de traducció*, n. 7, p. 121-151.
- 1996 *La prosa literària de Josep Carner*. Barcelona: Quaderns Crema.

P

PARERA, Caterina

- 2016 *Xavier Benguerel i Llobet. Obra novel·lística de la primera etapa (1929-1953)* (Tesi doctoral). Universitat de Barcelona, Catalunya [consulta 31/1/2019]: <<http://hdl.handle.net/10803/393883>>.

PÉREZ-BASTARDAS, Alfred

- 2008 «El pressupost extraordinari de Cultura de 1908: entre solidaritat municipal i solidaritat catalana», a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. XIX, p. 71-84.

PÉREZ, Eulàlia

- 2011 «Les Catalunyes de Destino. Política de unidad. Depuració, espanyolització i reinterpretació de la història i de la tradició cultural i literària catalanes», a Gassol, Olívia (cur.). *Postguerra. Reinventant la tradició literària catalana*. Lleida: Punctum, p. 85-111.

PI I SUNYER, Carles

- 1979 *Memòries de l'exili. El govern de la Generalitat a París 1945-1948*. A cura de Núria Pi-Sunyer de Carrasco. Barcelona: Curial.

PIGENET, Phryné

- 2017 *Catalans malgré tout. L'exil catalan en France au XXe siècle. Histoire et mémoire*. Canet: Éditions Trabucaire.

PLA, Xavier

- 2009 «Ferran Canyameres, la creació de l'editorial Albor i la "fàbrica" Simenon», a *Quaderns. Revista de traducció*, n. 16, p. 75-86.

PUIG I FERRETER, Joan

- 1981 *Memòries polítiques*. Barcelona: Edicions Proa.
1977 *L'ascensió*. Barcelona: Edicions 62.
1975 *Diari d'un escriptor. Ressonàncies (1942-1952)*. Barcelona: Edicions 62.
1973 *Vida interior d'un escriptor*. Barcelona: Editorial Selecta.
1963 *Pel camí dels desgreuges*. Perpinyà: Edicions Proa.
1962 *El penitent*. Perpinyà: Edicions Proa.
1961 *La traïció de Llavaneres*. Perpinyà: Edicions Proa.
1959 *Els amants enemics*. Perpinyà: Edicions Proa.
1958 *Les profanacions*. Perpinyà: Edicions Proa.
1957 *Demà...* Perpinyà: Edicions Proa.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

PUIG I FERRETER, Joan

- 1956a *Vells i nous camins de França*. Perpinyà: Edicions Proa.
1956b *Els emotius*. Perpinyà: Edicions Proa.
1954 *Janet imita el seu autor*. Perpinyà: Edicions Proa.
1952a *Janet vol ser un heroi*. Perpinyà: Edicions Proa.
1952b *Homes i camins*. Perpinyà: Edicions Proa.
1947 «Introducció general a les novel·les de Janet Masdeu», a *La Revista de Catalunya*, n. 104 (octubre a desembre de 1947), p. 338-362.
1936 *La farsa i la quimera*. Barcelona: Edicions Proa.
1934 *Camins de França*. Barcelona: Edicions Proa.
1929 *El cercle màgic*. Barcelona: Edicions Proa.
1928 *Vida interior d'un escriptor*. Barcelona: Publicacions Arnau de Vilanova.
1926a *Servitud, memòries d'un periodista*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
1926b *Els tres al·lucinats*. Barcelona: L'Avenç.

R

RAMIS, Josep Miquel

- 2009 «Autotraducció i creació literària. El cas de Sebastià Juan Arbó», a *Catalònia*, n. 7, p. 1-16.

REAL, Neus

- 2006 *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

RIBA, Carles

- 1991 *Cartes de Carles Riba. II: 1939-1952*. A cura de Carles-Jordi Guardiola. Barcelona: La Magrana.
1925 «Una generació sense novel·la», a *La Veu de Catalunya*, n. 9045, 7 de juny de 1925, p. 7.

RIERA LLORCA, Vicenç

- 1994 *Els exiliats catalans a Mèxic*. Barcelona: Curial.
1960 «Revisió», *Pont Blau*, n. 90, p. 126-127.

RIPOLL, Faust

2017 *Josep Maria Casacuberta. La construcció de la nació catalana, Catarroja-Barcelona: Editorial Afers.*

RIUS, Joan

1976 *El meu Josep Janés i Olivé.* Barcelona: Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat.

ROCALTA, Jordi

1959 «La resposta de Joan Puig i Ferrerter», a *Pont Blau*, n. 80, p. 345-347.

RODOREDA, Mercè

2017 *Cartes de guerra i d'exili (1934-1960).* A cura de Carme Arnau. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda – Institut d'Estudis Catalans.

ROVIRA I VIRGILI, Antoni

1924 «La prosa catalana», a *La Publicitat*, 16 d'abril de 1924, p. 1.

S

SAGARRA, Josep Maria de

1924 «Ciència i poesia», a *La Publicitat*, 29 de juny de 1924, p. 1.

SAND, George

1955 *L'estany del diable.* Traducció de Just Cabot. Perpinyà: Edicions Proa.

SANTACANA, Carles

2014 *Josep Tarradellas. L'exili 1 (1939-1954).* A cura de Ton Barnils i Montserrat Catalan. Barcelona: Edicions Dau.

SAURET, Joan

1979 *L'exili polític català.* Barcelona: Aymà.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

SERRA I MORET, Manuel

- 2007 *Lletres de de l'exili: epistolari Manuel Serra i Moret & Pere Foix (1940-1963)*. A cura de Joan Pujadas. Barcelona: Fundació Pere Coromines.

SERRAHIMA, Maurici

- 1974 *Del passat quan era present II (1948-1953)*. Barcelona: Edicions 62.

SERRATS, Joana

- 1980-81 «Les Edicions Proa a l'exili o la tasca obstinada de Josep Queralt», a *Sant Joan i Barres*, n. 81. p. 3-45.

SOBREQUÉS, Jaume & MORALES, Mercè

- 2008 *La Generalitat a l'exili*. Barcelona: Ara Llibres.

SOL, Josep

- 1937 «Llibres. Un bon calendari i dues biografies», a *Mirador*, n. 408, 19 de febrer de 1937, p. 7.

SOLDEVILA, Carles

- 1927 «La remuneració de l'esperit», a *Revista de Catalunya*, VI, n. 32, febrer de 1927, p. 119-120.

SOLDEVILA, Ferran

- 1928 «El tòpic de la fredor», a *Revista de Catalunya*, n. 47, maig de 1928, p. 449-456.

SOPENA, Mireia

- 2006 *Editar la memòria: l'etapa resistent de Pòrtic (1963-1976)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

STEVENSON, Robert Louis

- 1953 *L'hereu de Ballantrae*. Traducció de C. A. Jordana. Perpinyà: Edicions Proa.

SUBIRANA, Jaume

- 2000 *Josep Carner: l'exili del mite (1945-1970)*. Barcelona: Edicions 62.
- 1996 «L'oncle d'Amèrica: Pere Calders i Josep Carner», a *Catalan Review*, vol. X, p. 225-236.

SUNYER, Magí

- 1984 *Els marginats socials en la literatura del grup modernista de Reus*. Tarragona-Reus: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Tarragona & Associació d'Estudis Reusencs.

T

T[ALAVERA], A[LBERT]

- 1929a «Els homes i les lletres», a *Aires de la Conca*, n. 100, 25 de maig de 1929, p. 3.
- 1929b «Els homes i les lletres», a *Aires de la Conca*, n. 95, 9 de març 1929, p. 5.
- 1929c «La Conversa del Diumenge», a *Aires de la Conca*, n. 94, 10 de febrer de 1929, p. 23.
- 1928 «Resurrecció», a *Aires de la Conca*, n. 87, 13 d'octubre de 1928, p. 3.

TASIS, Rafael

- 1967 «Història de la *Revista de Catalunya* (1924-1956)», a *Revista de Catalunya*, n. 106, Mèxic, p. 8-38.
- 1954 «Novel·la i autobiografia», a *Pont Blau*, n. 80, p. 14-16.
- 1935 *Una visió de conjunt de la novel·la catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 1934 «Falles d'una literatura. Variacions sobre la novel·la», a *Mirador*, n. 295, 29 de novembre de 1934, p. 6.
- 1932 «La Biblioteca A Tot Vent», a *Mirador*, n. 191, 29 de setembre de 1932, p. 6.
- 1931 «El segon ofici dels literats», a *Mirador*, n. 113, 2 d'abril de 1931, p. 4.
- 1930 «Les Lletres. La batalla del llibre», a *La Publicitat*, 25 de juliol de 1930, p. 6.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

TASIS, Rafael & XURIGUERA, Ramon

- 2010 *L'espantós és el buit, el desert. La correspondència entre Rafael Tasis i Ramon Xuriguera*. A cura de Josep Camps i Arbós. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

TEIXELL, Oriol

- 2019a «La relació epistolar entre Josep Carner i Joan Puig i Ferrer», a Corretger, Montserrat & Teixell, Oriol (curs.). *Literatura catalana contemporània: patrimoni i identitat*. Barcelona-Tarragona: Societat Catalana de Llengua i Literatura (Filial de l'Institut d'Estudis Catalans) & Universitat Rovira i Virgili, p. 47-75.
- 2019b «“Primer objectiu Proa a punt de salpar...” Joan Puig i Ferrer i Josep Queralt i Clapés, quatre lletres de represa», a DDAA. *Homenatge a Kálmán Faluba 3*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 131-148.
- 2019c *La direcció literària d'Edicions Proa a l'exili. Epistolaris de Joan Puig i Ferrer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- 2019d «Entre la història i la ficció: les relacions epistolars de Joan Puig i Ferrer amb Domènec Guansé i Xavier Benguerel en l'exili republicà (1949-1954)», *Estudis Filològics i de Traducció*, n. 1 *Nous camins de la Filologia Catalana. Perspectives de la recerca en Humanitats*, p. 365-384.
- 2017 «“La meva llegenda negra”. Una lletra de Joan Puig i Ferrer a Domènec Guansé», *Els Marges*, n. 113 (tardor 2017), p. 92-104.
- 2016 «Between history and fiction: the epistolary relationship between Joan Puig i Ferrer and Domènec Guansé in republican exile (1949-1954)», a Samper, Emili (cur.). *The Myths of the Republic: Literature and Identity*. Kassel: Edition Reichenberger, p. 201-221.

TORNAFOCH, Xavier

- 2015 «Marcel·lí Antich i Camprubí mestre i editor. Apunts per a una biografia», a *L'Erol: revista cultural del Berguedà*, n. 124, p.36-38.

TRIADÚ, Joan

- 1978 «Els primer cinquanta anys...», a *Avui*, n. 705, 6 d'agost de 1978, p. 18.

V

VALLVERDÚ, Francesc

- 1998 «La llengua catalana. Els llibres», a Gabriel. Pere (dir.). *Història de la cultura catalana*, vol. X. Barcelona: Edicions 62, p. 69-82.
- 1987 «L'edició en català i l'experiència d'Edicions 62», a *Edicions 62, vint-i-cinc anys (1962-1987)*, p. 109-199.
- 1977 «L'edició catalana de 1923 a 1930», a *Els Marges*, n. 9, p. 23-50.

VIDAL, Plàcid

- 1934 *L'assaig de la vida*. Barcelona: Estel.

VIGO, Emili

- 2011 *Quatre sagetes roges. El periodisme militant del director de La Humanitat a l'exili*. A cura de Francesc Montero. Barcelona: Acontravent.

VILASECA, David

- 2012 «Gaziel, Sagarra, Puig i Ferrer: clàssics catalans de l'autobiografisme», a *Els Marges*, n. 96, p. 98-105.

VILLALON, Josep

- 1966 «Memòria de Josep Queralt», a *Som*, n. 2, p. 23.

VILLARROYA, Joan

- 2002 *Desterrats: l'exili català de 1939*. Barcelona: Base.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Y

YATES, Alan

1984 *Una generació sense novel·la?* Barcelona: Edicions 62.

ANNEX GRÀFIC

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

JOAN PUIG I FERRETER: DIRECTOR LITERARI D'EDICIONS PROA A L'EXILI (1948-1956)

Oriol Teixell

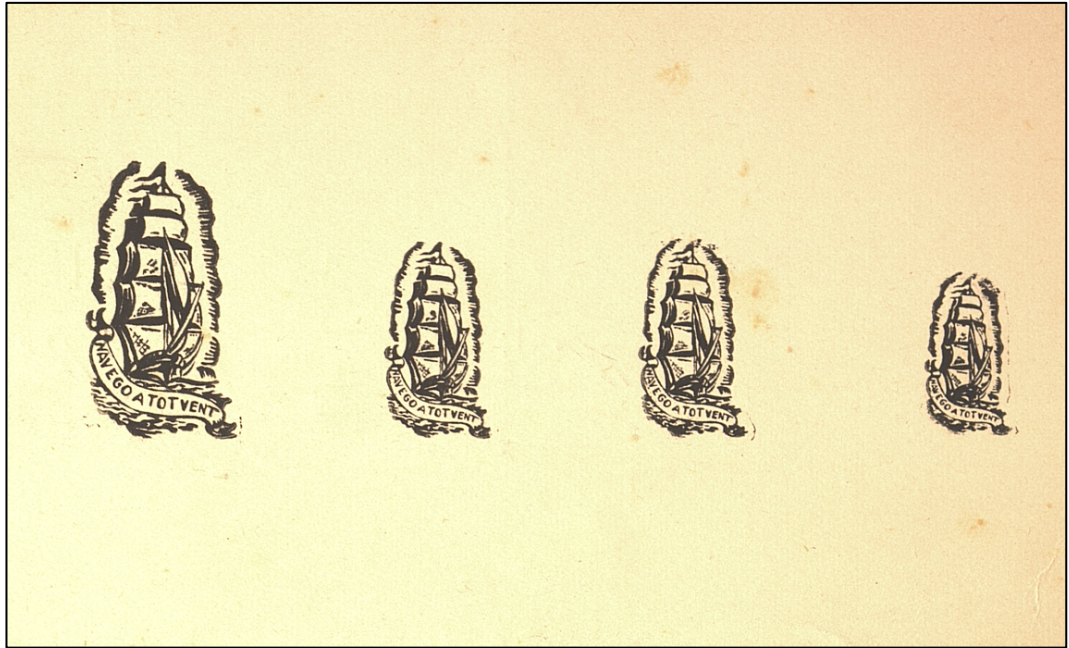

Fig. 1. Logotip de la col·lecció «A Tot Vent» d'Edicions Proa, dissenyat per Josep Obiols. Document conservat al fons Josep Queralt de la Universitat de Perpinyà.

Fig. 3. Encapçalament del primer número de la «Bibliografia mensual» d'Edicions Proa, de juliol de 1929. Documentació pròpia.

Fig. 4. Encapçalament i peu de pàgina del paper de carta utilitzat per Josep Queralt i Joan Puig i Ferrer a les Edicions Proa de l'exili. Fons Lluís Esteve, Mediateca de Perpinyà.

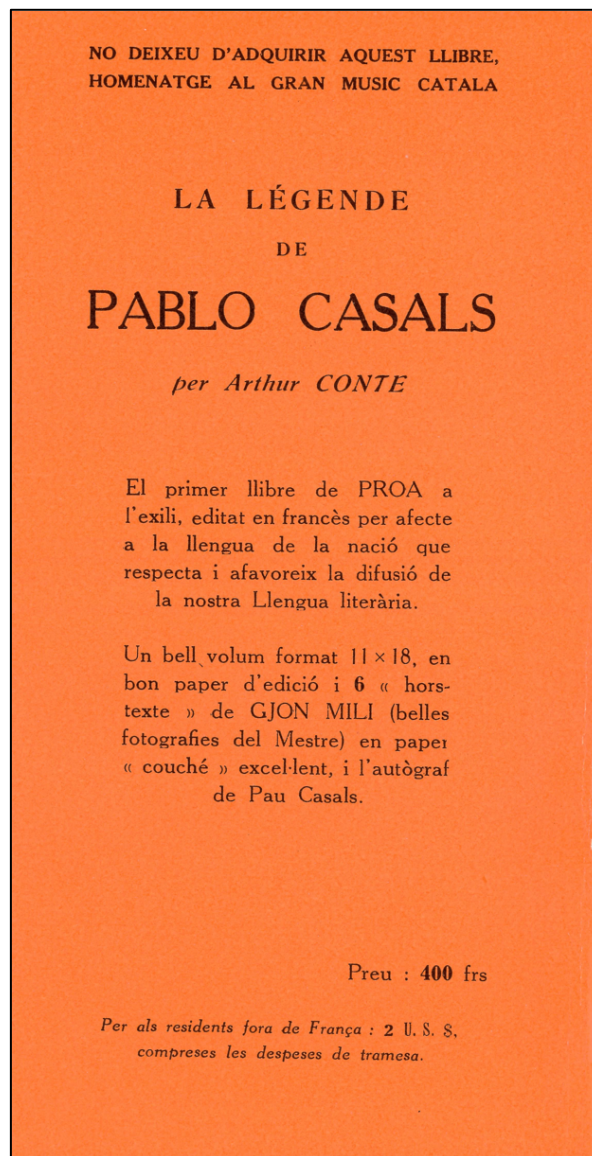

Fig. 5. Doblec de la sobrecoberta de *Janet vol ser un heroi* (1952), de Joan Puig i Ferrer, amb l'anunci de *La légende de Pablo Casals* (1950) d'Arthur Conte. Documentació pròpia.

Fig. 6. Sobrecoberta de *La légende de Pablo Casals* (1950), d'Arthur Conte. Documentació pròpia.

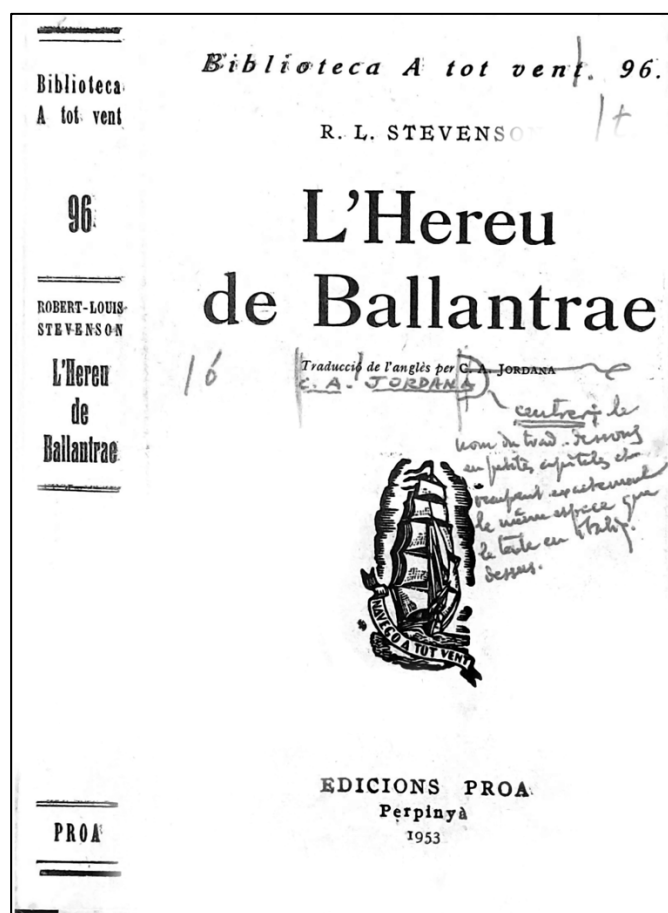

Fig. 7. Prova d'impremta de la coberta de *L'hereu de Ballantrae* (1953), de Robert Louis Stevenson i traducció de C. A. Jordana, amb anotacions manuscrites de Josep Queralt. Fons privat Ramon Gual.

EDICIONS PROA
BIBLIOTECA A TOT VENT

A l'exili : 4, plaça Cassanyes
PERPINYÀ (P.O.) FRANÇA

Biblioteca A tot vent
en reaparèixer a França porta publicats:

Nº 93 - «**El Ben Cofat i l'Altre**»
DE JOSEP CARNER.
El nostre gran poeta ens ofereix en aquest llibre escrit en prosa una obra alhora profunda i original, streient i dramàtica, de la qual s'enorgulliria la literatura més reputada.
Preu 400 fr.

Nº 94 - «**L'home dins el mirall**»
DE XAVIER BENGUEREL.
L'obra de Benguerel, que captiva el lector per la intensitat dels conflictes psicològics que presenta i per l'elègància estilística amb què està escrita, senyala una fita en la producció novel·listica catalana.
Preu 450 fr.

Nº 95 - «**Laberint**»
DE DOMÈNEC GUANSE.
La interpretació novel·listica d'un pintor cèlebre i discutit, a través de la seva vida íntima, de les seves ten-

dàncies artístiques i dels medis humans on evoluciona com un personatge enigmàtic i desconcertant.
Preu 500 fr.

Nº 96 - «**L'Hereu de Ballantrae**»
DE R. L. STEVENSON. Traducció de l'anglès per C. A. JORDANA.
Narració en la qual la línia de l'acció externa està constantment voltada d'una exploració dels caràcters.
Preu 600 fr.

Nº 97 - «**L'Estany del Diable**»
DE GEORGE SAND. Trad. de JUST CABOT.
«Una cosa molt commovedora i molt senzilla», diu l'autora. Un llibre encantadorament curiós, per la clarieta que proporciona sobre la mentalitat romàntica, i una traducció modelica, per la seva prosa transparent i el seu perfecte gust lingüístic.
Preu 500 fr.

Format gran :
JOAN PUIG I FERRETER
* JANET VOL SER UN HEROI
** HOMES I CAMINS
*** JANET IMITA EL SEU AUTOR
**** VELL I NOUS CAMINS DE FRANÇA
Llibres primer, segon, tercer i quart del cicle de dotze novel·les EL PELEGRI APASSIONAT
Preu de cada volum 1.000 fr.

De pròxima publicació :
Nº 98 - «**ACTE DE VIOLENCIA**»
de MANUEL DE PEDROLO.
Nº 99 - «**ELEGIA PER MARIA ANNA**»
de LLUIS CAPDEVILA.
Nº 100 - «**DAVID COPPERFIELD**»
de CHARLES DICKENS. Traducció de l'anglès per JOSEP CARNER.

Format gran :
JOAN PUIG I FERRETER
(ELS DRAMES) * ELS EMOTIUS. — ** DEMA...
Llibres cinquè i sisè del cicle de dotze novel·les EL PELEGRI APASSIONAT

Altres obres publicades en francès :

ARTHUR CONTE
LA LÉGENDE DE PABLO CASALS
(Segona edició.)
L'autor amb un estil molt personal, sovint poètic, recrea magníficament la personalitat del Mestre en unes pàgines fervents en les quals ha sabut crear una atmosfera íntima sense ésser indiscret.
Preu 400 fr.

JOSEP MARIA CORREDOR
UN ESPRIT MEDITERRANÉEN, JOAN MARAGALL
Una visió viva i documentada del gran poeta, de la seva obra, i dels problemes catalans i espanyols de la seva època.
Preu 400 fr.

Una novetat literària :

MARIA GISPERT COLL
QUAN ES DESPERTEN ELS SENTITS...
El procés de l'adolescència femenina vigorosament descrit per una jove escriptora.
Preu 675 fr.

La garantia que ofereixen aquests noms ens encoratja a demanar als catalans que no ho hagin fet encara, que comprin aquests llibres.
Ingressant llur import en el
C. C. P. EDICIONS PROA, Montpeller 587.29,
us seran tramesos sense cap altra despesa.

A l'estranger, demaneu-los a :

Anglaterra. Joan L. Gili, 14, Fyfield Road, Oxford.
Argentina. Josep Escelà, Av. L. M. Campos, 1331, Buenos Aires (Cap.).
Colòmbia. «Comunitat Catalana de Colòmbia», Apartat Nacional, 1481, Bogotá.
Mèxic. Ramon Fabregat, Apartat 10319, Mèxico 1, D. F. Miquel Ferrer, Apartat 8620, Mèxico 1, D. F.
Uruguay. Guillem Mulet, Pilar Costa, 45, Montevideo.
Veneçuela. L. Moulines, Apartado del Este 4845, Caracas.
Xile. «Centre Català», Casilla 2278, Santiago de Xile.
O bé trameteu directament l'import per xec bancari o altre procediment adient.

ALS FERVENTS DE LA LENGUA CATALANA :
Per a vosaltres, amics, hem posat al punt un servei de recuperació dels títols de la Biblioteca «A tot vent» i dels de fora de col·lecció, que constitueixen el nostre fons editorial, al caure Catalunya. Volem creure que haurem encertat el desig de molts i que us plaurà poder tornar a tenir i rellegir les nostres belles produccions literàries que enriqueixen la bibliografia catalana. Passeu-nos comanda de les que us abelleixi obtenir. Preus convencionals, segons títols.
També estem en mesura de poder servir algunes col·leccions completes a preus segons conveniença.

Fig. 8. Anvers i revers d'un prospecte publicitari d'Edicions Proa a l'exili. Fons Lluís Esteve, Mediateca de Perpinyà.

ANNEX GRÀFIC

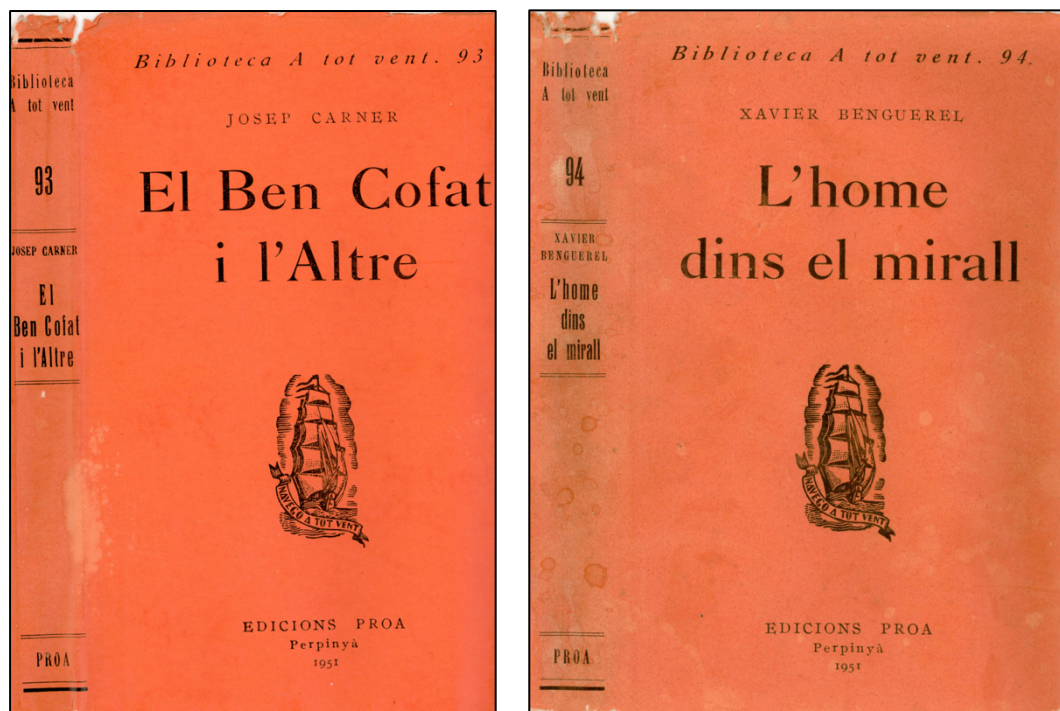

Fig. 9. Sobrecoberta d'*El Ben Cofat i l'Altre* (1951), de Josep Carner.

Número 93 de la col·lecció «A Tot Vent». Documentació pròpia.

Fig. 10. Sobrecoberta de *L'home dins el mirall* (1951), de Xavier Benguerel.

Número 94 de la col·lecció «A Tot Vent». Documentació pròpia.

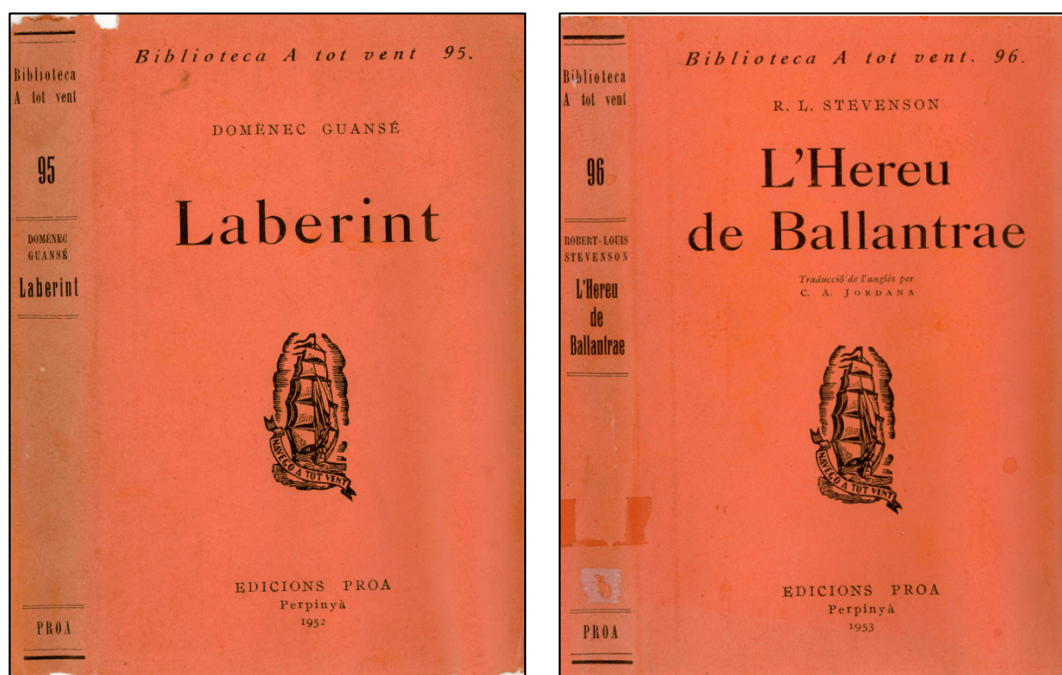

Fig. 11. Sobrecoberta de *Laberint* (1952), de Domènec Guansé. Número 95 de la col·lecció «A Tot Vent». Documentació pròpia.

Fig. 12. Sobrecoberta de *L'hereu de Ballantrae* (1953), de Robert Louis Stevenson, traducció de C. A. Jordana. Número 96 de la col·lecció «A Tot Vent». Documentació pròpia.

ANNEX GRÀFIC

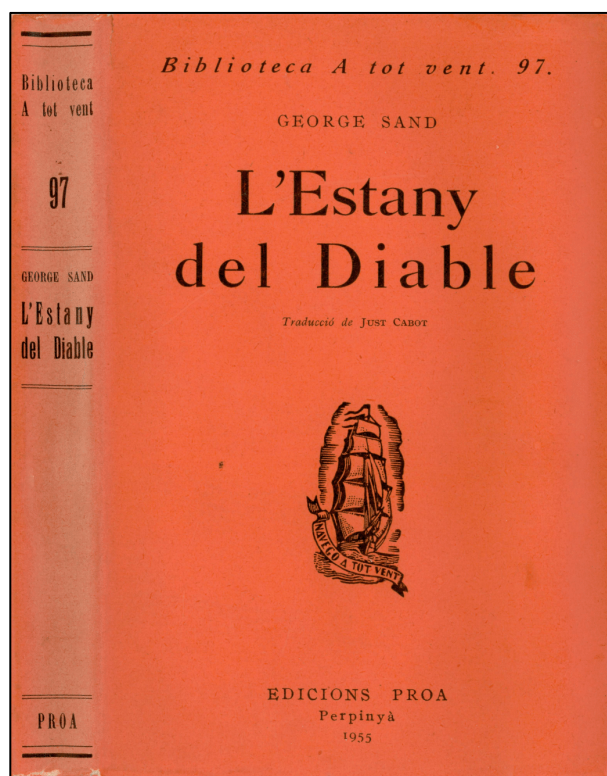

Fig. 13. Sobrecoberta de *L'estany del diable* (1953), de George Sand, traducció de Just Cabot. Número 97 de la col·lecció «A Tot Vent». Documentació pròpia.

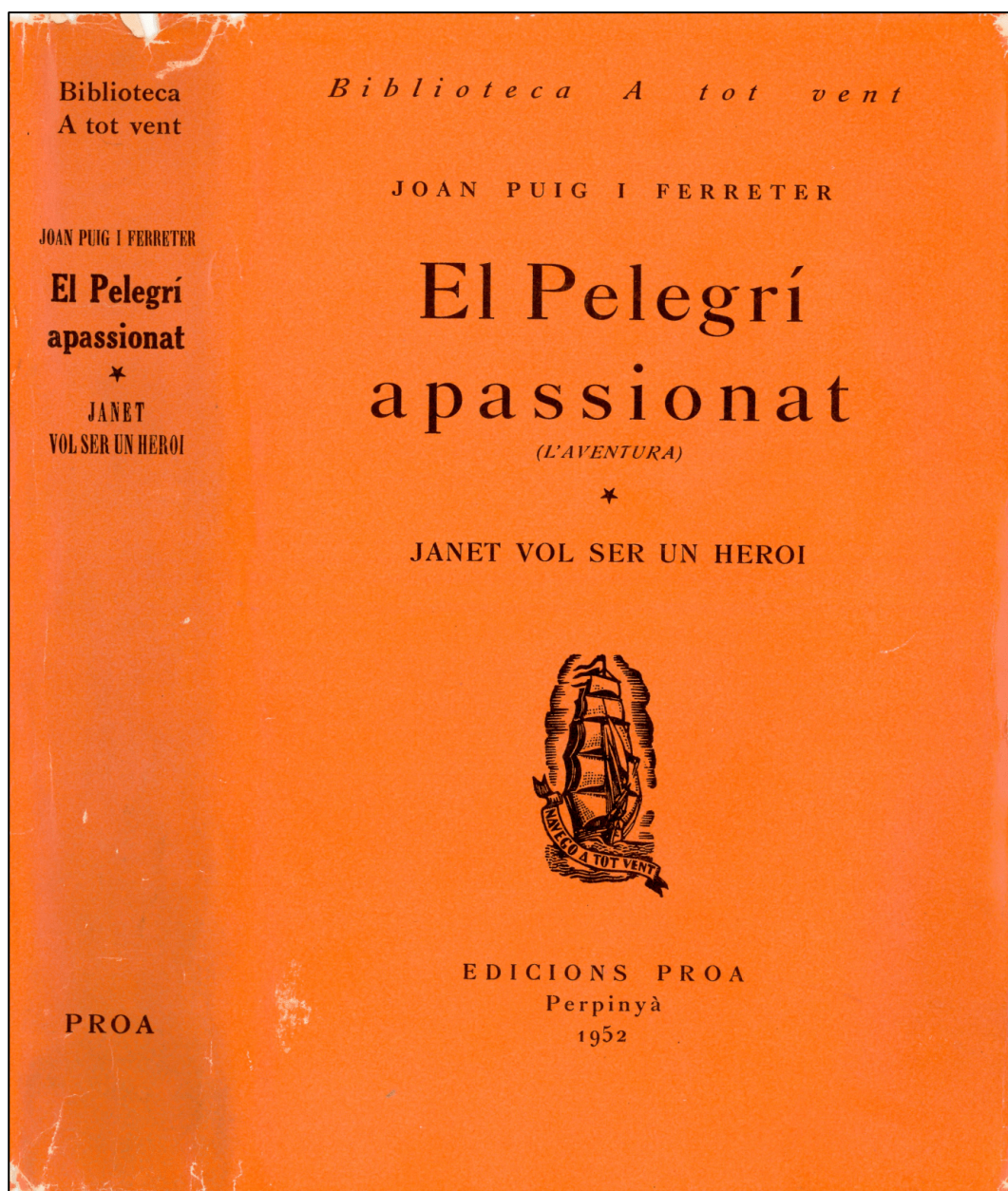

Fig. 14. Sobrecoberta de *Janet vol ser un heroi* (1952), de Joan Puig i Ferrer, primer volum del cicle novel·lístic *El pelegrí apassionat*.

